

UDK:342.7

Захира АБДУЛЛАЕВА,

Навоийский университет инноваций преподаватель кафедры общественно-гуманитарных наук

E-mail: abdullaevazahira444@gmail.com

Рецензия на основе Ш.Норова, доцента НДКТУ, доктора философских наук

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ЗАКОНОМЕРНОСТИ РАЗВИТИЯ ИДЕОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

Статья посвящена глубокому анализу приоритетных направлений и закономерностей развития идеологических основ гражданского общества. В историческом контексте исследуется эволюция идеологических основ гражданского общества, их формирование и развитие в рамках различных политических и социальных режимов. В работе рассматриваются ключевые факторы, такие как политическая философия, демократические принципы, правовые системы и социальные движения, которые способствуют формированию и эволюции идеологий гражданского общества.

Ключевые слова: Гражданское общество, идеологические основы, демократические принципы, политическая философия, правовые системы, гражданское участие, устойчивое развитие, глобализация, модернизация, верховенство закона.

FUQAROLIK JAMIYATI MAFKURAVIY ASOSLARINI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI VA QONUNIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola fuqarolik jamiyati mafkuraviy asoslarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari va qonuniyatlarini ilmiy ravishda tahlil qiladi. Tarixiy kontekstda, maqola fuqarolik jamiyatining mafkuraviy asoslarining shakllanishini o'rganadi, turli siyosiy va ijtimoiy tizimlar kontekstida bu mafkuralarning qanday rivojlanganini ko'rsatadi. Ushbu maqolada siyosiy falsafa, demokratik prinsiplar, huquqiy tizimlar va ijtimoiy harakatlarning fuqarolik jamiyati mafkuralarining shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Fuqarolik jamiyati, mafkuraviy asoslar, demokratik prinsiplar, siyosiy falsafa, huquqiy tizimlar, fuqarolik ishtiroki, barqaror rivojlanish, globalizatsiya, modernizatsiya, huquqiy tizim.

PRIORITY DIRECTIONS AND LAWS OF DEVELOPMENT OF THE IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF CIVIL SOCIETY

Annotation

This article examines the priority directions and inherent laws governing the development of the ideological foundations of civil society. In a historical context, it traces the evolution of the ideological underpinnings that have shaped civil society throughout various political and social regimes. The article highlights the key factors-such as political philosophy, democratic principles, legal frameworks, and social movements-that contribute to the formation and evolution of civil society ideologies.

Key words: Civil society, ideological foundations, democratic principles, political philosophy, legal frameworks, citizen participation, sustainable development, globalization, modernization, rule of law.

Введение. Гражданское общество занимает центральное место в развитии демократического общества. Оно является не только основным механизмом, обеспечивающим организацию социально-политической и экономической систем, но и служит гарантом защиты прав человека и развития свободы. Идеологические основы гражданского общества могут стать причиной множества изменений в социально-политической, культурной и экономической жизни общества. Главная цель этих изменений -обеспечение прав и свобод граждан, оптимизация взаимодействия между государством и обществом [1].

В процессе обновления в Узбекистане сделаны важные шаги по укреплению основ правового государства и гражданского общества, улучшена нормативно-правовая система, созданы социально-экономические условия, и граждане осваивают новые формы политической культуры. С этой точки зрения Президент Ш. Мирзиёев в своих выступлениях определяет гражданское общество следующим образом: "Укрепление гражданского общества связано не только с развитием государства, но и с осознанием ответственности каждым гражданином, выполнением своего гражданского долга и соблюдением законов. Мы должны вместе, все граждане и государственные органы, работать над созданием нового Узбекистана." Наследие наших предков, основанное на ценностях просвещения и демократии, сегодня составляет основу правового государства и гражданского общества, которое мы строим. Ведь их идеи и подходы

гармонируют с основными направлениями построения Нового Узбекистана и взаимно дополняют друг друга [2].

Концепция гражданского общества, его трансформация, развитие и прогнозирование его будущих перспектив, а также теоретические и практические аспекты анализа этого процесса на основе опыта развитых стран тесно связаны с основными идеями, изложенными в "Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах", "Стратегии развития Нового Узбекистана" и программе "Узбекистан - 2030", составляющими научно-методологическую основу данного исследования. Также, принятые в этой области законы, указы Президента, решения и другие нормативно-правовые акты представляют собой методологическую основу для дальнейших исследований в этой области.

Методология исследования. Понятие "гражданское общество" является одним из самых сложных и актуальных категорий в науке. Этот феномен, благодаря своей междисциплинарной природе, исследуется в различных научных областях. Например, с точки зрения юриспруденции ученые изучают обеспечение верховенства закона в обществе и гарантирование прав и свобод каждого гражданина. С точки зрения политологии, граждане участвуют в принятии важных политических решений через различные законные средства. В области экономики исследуются вопросы правомерного получения выгоды от собственности и обеспечения благосостояния, а также защита собственности.

Понятие гражданского общества было широко проанализировано на протяжении истории, и его теоретические основы менялись и обновлялись в разные эпохи. На Западе, например, философы как Платон, Аристотель, Сократ и Цицерон исследовали основные элементы, составляющие общество, а также отношения между государством и гражданами. На Востоке, например, такие ученые, как Абу Наср Фараби, Абу Райхон Беруний, Алишер Навоий и Низамулмулк, выдвигали важные идеи в развитии философских и социальных систем управления обществом. Они рассматривали вопросы справедливости, равенства и прав граждан, а также исследовали взаимосвязь между государственным управлением и гражданским обществом [3].

В то же время, западные мыслители средневековья, такие как Н. Макиавелли, Ж. Боден и Т. Хоббс, разработали свои взгляды на отношения между государством и гражданским обществом, а также на легитимность политических систем и власти. В их работах важными темами были управление обществом, права граждан и справедливая политика.

В XIX-XX веках западные ученые, такие как А. Токвиль, А. Фергюсон, А. Тойнби, М. Леви, С. Липсет, Г. Алмонд, Д. Аптер, С. Блэк, С. Верба, Ш. Эйзенштадт, Э. Арато, У. Ростоу, Т. Парсонс, К. Дойч, Г. Спенсер, Э. Хобсбаум, З. Бжезинский и другие, исследовали социальные, политические и экономические аспекты гражданского общества. В своих работах они показали важность развития гражданского общества, обеспечение политических свобод, создание стабильности в обществе, а также поддержание экономической стабильности. В Узбекистане особые социально-философские, политические и социологические проблемы развития гражданского общества были исследованы такими учеными, как А. Утамурадов, А. Хусейнова, А. Джалилов, Б. Тойчиев, Г. Кочкорова, Д. Эрнарзоров, Ж. Раматов, Ж. Мавлонов, И. Эргашев, М. Куркешбоев, М. Шарифходжаев, Н. Джураев, Р. Жумаев, С. Джураев, С. Наркулов, Ф. Мусаев, Ш. Мамадалиев и другими. Политические аспекты гражданского общества анализировались такими учеными, как С. Джураев и Т. Матибаев. Поскольку гражданское общество представляет собой совокупность взаимоотношений между гражданами, государством и обществом, невозможно применить к нему единую дефиницию. Исследования явления гражданского общества доказали, что концептуальные и практические проблемы в этой области весьма разнообразны. В процессе изучения возникновения и развития гражданского общества была предложена подход, основанный на изменении научных парадигм для интерпретации сущности и закономерностей как институциональных, так и неинституциональных элементов гражданского общества.

Анализ и результаты. Анализ исследований, проведенных по теме гражданского общества, показывает, что большинство из них посвящены институциональным аспектам данного феномена, связанным с организацией, развитием и совершенствованием механизмов и технологий деятельности институтов, составляющих гражданское общество. Теоретические и социологические исследования

позволяют сделать выводы о стабильности формирования гражданского общества в Узбекистане, последовательном росте самосознания граждан, а также о растущем чувстве их принадлежности к происходящим в стране событиям. Люди начинают осознавать свою ответственность при решении проблем, сокращается зависимость от государства. Национальные и современные морально-этические ценности и нормы оказывают значительное влияние на образ жизни граждан и их социальное поведение [4].

Гражданское общество - это закономерная стадия самоосуществления личности, высшая форма, которая развивается в зависимости от экономического и политического прогресса страны, благосостояния народа, культуры и роста чувства самоосознания. Как продукт исторического развития человечества, гражданское общество начинает формироваться в период разрушения жестких структур феодально-сословного строя и начала формирования правового государства, когда возникает возможность экономической независимости на основе частной собственности у всех граждан, что становится проблемой становления гражданского общества.

Правовое государство, обеспечивающее права и свободы личности, служит политической основой гражданского общества. В таких условиях поведение личности определяется её личными интересами, и она несет ответственность за все свои действия. Такой человек ставит свою свободу превыше всего и, одновременно, уважает законные интересы других людей.

Правовая особенность гражданского общества заключается в том, что требования справедливости и свободы соответствуют его высшим требованиям. Это - важнейшая характеристика гражданского общества. Данная особенность выражается в нормативных требованиях, которые заключаются в понятиях справедливости и свободы. В условиях гражданского общества справедливость и свобода становятся факторами, регулирующими деятельность людей и организаций. С другой стороны, человек как член гражданского общества может обрести свободу, осознавая необходимость подчиняться нормативным требованиям свободы. Несмотря на функциональные особенности гражданского общества, удовлетворение личных потребностей, интересов и целей возможно только при гарантии со стороны государства. Поэтому в современном мире наблюдается диалектическая взаимосвязь и взаимозависимость государства и гражданского общества. [5].

На современном этапе развития страны актуализируется вопрос либерализации деятельности некоммерческих организаций. Этот процесс связан с необходимостью привлечения НКО к решению широкого спектра социально-политических проблем, пересмотром их финансовых и организационных отчетных форм, разработкой новых механизмов взаимодействия с донорами, повышением уровня политической культуры населения и активностью граждан. В процессе общения НКО и государства особое значение имеет система социальных заказов и государственных закупок.

Основные принципы	Описание	Роль социальной справедливости и равенства
Права и свободы	Каждый гражданин должен иметь равные права, свободу мысли и свободу слова.	Права граждан в политической, экономической и социальной сферах обеспечиваются на равных основаниях.
Социальное равенство	Равные возможности для всех слоев общества.	Создание равных возможностей, справедливое распределение ресурсов.
Образование и здравоохранение	Образовательные и медицинские услуги должны быть обеспечены равными возможностями для каждого гражданина.	Социальная справедливость также предполагает обеспечение равенства в сферах образования и здравоохранения.
Социальная защита и помощь	Система социальной защиты в изменяющихся условиях, поддержка бедных.	Социальная защита для уязвимых слоев общества, предоставление равной помощи.
Гендерное и этническое равенство	Создание равных прав и возможностей для женщин, мужчин и этнических групп.	Сохранение социальной стабильности через обеспечение гендерного и этнического равенства.
Равенство перед законом	Обеспечение равенства каждого гражданина перед законом.	Укрепление справедливости между гражданами через обеспечение равенства перед законом.

Выводы и предложения. В процессе создания и развития идеологических основ гражданского общества необходимо учитывать несколько ключевых аспектов.

Прежде всего, необходимо развивать идеологическую систему гражданского общества, основанную на принципах прав человека, свободы и равенства. Это поможет обеспечить

социальную стабильность в обществе, расширить политическое участие, а также поддерживать равенство между различными социальными слоями. Кроме того, для эффективного функционирования идеологической системы в обществе необходимо усилить роль образования, средств массовой информации и гражданских организаций.

а) Расширение демократических ценностей: для расширения идеологических основ гражданского общества необходимо улучшить систему образования и активно пропагандировать демократические ценности среди населения.

б) Обеспечение свободы мысли и свободы слова: развитие идеологии гражданского общества требует свободы выражения мнений, обеспечения свободы прессы и расширения политического участия.

с) Реализация политических и социальных реформ: для укрепления идеологических основ гражданского общества необходимы политические реформы, юридические обновления и меры, направленные на обеспечение социальной справедливости.

ЛИТЕРАТУРА

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni <https://lex.uz/acts/3107036>.
2. Mavlonov J. "Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ)." / Monografiya. Toshkent: "Istiqlolnuri". 2014. – 224 с.
3. Слесарева Г.Ф. Гражданское общество в истории политической мысли Европы (от античности до первой трети XIX века). Учебное пособие. – М.: Махаон, 2000.
4. Cahoon L. 2002. Civil Society: Conservative Meaning of Liberal Politics.
5. Cohen J. and Arato A. 1992. Civil Society and Political Theory. MIT Press.

Nematillo ABRIYEV,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nematilloabriyev9@gmail.com,

JizPI dotsenti E.A.Axmatovich taqrizi asosida

FIZIKADAN MASALALAR YECHISH ASOSIDA BO'LAJAK MUHANDISLARNING AMALIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Аннотация

Maqolada fizikadan masalalar yechish orqali talabalarda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish, masalalar yechishni ketma-ketlik, murakkablashib borish, izchillik va uzviylik tamoyillari asosida tashkil etish bo'yicha fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Fizika, masalalar yechish, kompetensiya, masalalar sistemasi, ijodiy qobiliyat, izchillik va uzviylik tamoyili, tajriba, integratsiya, ko'nikma, malaka, qobiliyat.

РАЗВИТИЕ ПРАКТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ

Аннотация

В статье изложены идеи по развитию у учащихся предметных компетенций путем решения задач по физике, организации решения задач на принципах последовательности, усложнения, последовательности и преемственности.

Ключевые слова: Физика, решение задач, компетентность, система задач, творческие способности, принцип последовательности и непрерывности, опыт, интеграция, навыки, компетенции, способности.

DEVELOPMENT OF PRACTICAL COMPETENCE OF FUTURE ENGINEERS BASED ON SOLVING PROBLEMS IN PHYSICS

Annotation

The article presents ideas for developing students' subject competencies by solving problems in physics, organizing problem solving based on the principles of consistency, complication, consistency and continuity.

Key words: Physics, problem solving, competence, task system, creativity, principle of consistency and continuity, experience, integration, skills, competencies, abilities.

Kirish. Hozirgi davrda fizika fani keng qamrovli fan hisoblanadi, uning falsafa va bilish nazariyasi bilan bevosita bog'liqligi, amalda qo'llanilish chegarasining kengligi bilan ajralib turadi. Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy sog'lom shaxslarni tarbiyalab berish talablarini qo'ymoqda.

Adabiyotlar tahlili. Pedagog-tadqiqotchi A.Y.Daniyuk ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarni amalda qo'llashning hozirgi holatining tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda eng ko'p ishlab chiqilgan soha – bu ma'lum o'quv predmeti, didaktik mavzu yoki savol doirasida aniq o'quv materialini o'zlashtirish yo'lini tasvirlovchi o'qitish texnologiyasi hisoblanadi deb takidlab o'tgan [1].

Oliy ta'limda kompetentlik: motivatsion, intellektual va amaliy jihatdan o'zini shakllantirish, irodaviy va hissiy jihatdan o'zini boshqara olishga asosiy e'tibor qaratilgan. Talaba o'z shaxsiy manfaatlarini va imkoniyatlariga ko'ra faoliyat usullarini egallaydi, bu talabaga o'zida zamonaviy mutaxassisga xos bo'lgan shaxsiy sifatlarini takomillashtirish, tafakkurini, madaniyatini va xulqini shakllantirishga yordam beradi [2].

N.N.Azizxodjayevaning. pedagogika sohasida amalga oshirgan ishlarida hozirgi kun uchun dolzarb bo'lgan taklif va tavsiyalar takidlab o'tilgan. Fan-texnika taraqqiyoti va axborot globallashtirish jarayoni endilikda jamiyat oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Axborot va yangiliklarning tobora ortib borishi o'qitish jarayonida muammolarni ijodkorona hal eta oladigan barkamol shaxsni yetishtirishni taqozo etib, fizika fanini o'qitish jarayonida quyidagilar asosiy maqsad bo'lmog'i kerak:

o'qitilish jarayonida talabalarni bo'lg'usi kasbga tayyorlash;

talabalarining ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish;

o'qitish jarayonining yangi shakllari va usullarini yaratish[3].

Fizika fanini o'qitishda masalalar yechish muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Masala yechish fizika fanini o'qitish jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi, masalalar fizik tushunchalarni shakllantirishga katta hissa qo'shadi, fizik fikrlarni rivojlantiradi, bilimni amalda qo'llay olish malakasini rivojlantiradi. Talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda masalalarning o'rni juda ahamiyatli. Masala yechish orqali talabalarining mehnatsevarligi, fikrlashi, mustaqil mulohaza yuritishi, sinchkovligi, dunyo qarashi, o'qishga qiziqishi, xulq-atvor, qo'yilgan maqsadga erishishdagi qat'iyligi tarbiyalanadi. Fizika fanidan masala yechish talabalarining dunyoqarashlarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchi talabalarga yangi mavzuni maruza qilishda, tushuntirishda va uni mustahkamlashda, o'tilgan mavzularni takrorlashda, talabalarining mustaqil ishlarida va bilimlarini sinab ko'rishda masala yechishdan foydalanadi.

Asosiy qism. Zamonaviy fizika fani o'qituvchisi bilimni talabaga tayyor holda taqdim etmasdan, zarur bilimni talabaning o'ziga izlab toptirish, dars jarayonini avval amaliyot, so'ngra nazariya tamoyiliga asosan tashkil etishi lozim. Aynan shunday darslar talabalarni fizika faniga oid bilimlarni kundalik hayotda ham qo'llay olish ko'nikma va malakalariga ega bo'lishini ta'minlaydi. Natijada, DTS asosida talabalarda fizika fani bo'yicha talabalarda fanga oid:

fizik hodisa va jarayonlarni kuzatish, tushunish va tushuntirish kompetensiyasi;

laboratoriya ishlarini o'tkazish, fizik kattaliklarni o'lchash va xulosalar chiqarish kompetensiyasi;

fizik bilimlar va asboblardan amaliyotda foydalana olish kompeten- siyalariga erishish imkoniyati va talabalarining fizika fanini o'zlashtirish samaradorligi yuqori bo'ladi.

O'qituvchi dasturda ko'rsatilgan mavzu bo'yicha mashg'ulotga tayyorlanib, masalalarni tanlaydi va ularni yechish ketma-ketligini tuzadi. Tanlangan masalalar sistemasi bir qator talablarni qanoatlantirishi kerak. Masalada tavrirlangan jarayon

yoki hodisani ifodalaydigan kattalik va tushunchalar orasidagi bog'lanishning asta-sekin murakkablashib borishi asosiy didaktik talab hisoblanadi [4].

Fizika fani ayrim mavzulari bo'yicha mashq masalalari yechishdan boshlagan ma'qul hisoblandi. Shundan keyin jarayon va hodisani xarakterlaydigan kattalik va tushunchalar orasidagi bog'lanishlar soni ortib boradigan, ketma-ket tanlanadigan murakkabroq hisoblash, eksperimental va boshqa masalalar keladi.

Texnik mazmundagi kombinatsiyalangan murakkablik darajasi yuqoriyoq, to'liq ma'lumotlarga ega bo'lmagan masalalar ma'lum mavzu bo'yicha tanlangan masalalar bo'lishi mumkin. Masalalar tanlashga ko'rsatilgan didaktik talabdan tashqari, o'qituvchi har bir masalani tanlashda mo'ljallagan rejani amalga oshirishi muhim ahamiyatga ega. Tanlangan masala talabalar bilimini rivojlantirishga qandaydir hissasini qo'shishi, kattaliklar orasidagi bog'lanishni tushunishni chuqurlashtirishi, tushunchalarni aniqlashtirishi va talabalarining boshqa ko'rinishlardagi darslarda yetarlicha aniqlanilmagan va chuqurlashtirilmagan yangi belgilarni ochib berishi, olingan bilimlarni amalda qo'llashga o'rgatishi lozim. Masalani yechish metodikalari masalaning sodda yoki murakkabligiga, o'qituvchining qo'ygan maqsadiga, talabalarining bilim darajasiga va boshqa sabablarga bog'liq hisoblandi.

Talabalarining ijodiy qobiliyatini oshirib borish uchun ularga bilim saviyasiga mos keladigan, ijodiy xarakterdagi topshiriqlar berib turish kerak. Bunday ijodiy ishlarni murakkablashib borish ketma-ketligida berish maqsadga muvofiq. Masalan, mexanik harakatlarni bir-biri bilan taqqoslash, ulardagi umumiylik va farqni aniqlash, bu harakatlarni amaliy ko'rsatib berish [5].

Fizikadan masalalar yechish orqali talabalarda kompetensiyalarni rivojlantirish metodining ayrim asosiy talablarini ko'rsatib o'tamiz. Umumiy fizika kursining barcha bo'limlariga tegishli bo'lgan masalalarni yechishning umumiy tomonlari bor va har bir bosh mavzularga tegishli masalalarni yechish metodikasining o'ziga xos tomonlari mavjud.

Biz masalalar yechishning umumiy ma'lumotlari haqida to'xtalasak.

Ma'lumki, har bir fizik masalani mazmuni barcha fizik hodisalarning, qonunlarning xususiy ko'rinishini ifoda etadi. Shu sababli talabalar fizikaning qaysi bo'limiga tegishli sodda yoki murakkab masalani yechish uchun unga tegishli nazariy bilimlarni chuqur o'rganish kerak hisoblanadi. Qonunlarni, harakatlarni ifodalovchi formulalarni bilmay turib xech qanday masalani yechish mumkinmas.

Masalaning yechimi topishda, masalani bir necha bor diqqat bilan o'qishdan va mazmunini tushunib olishdan boshlanadi. Masala shartini o'qigandan darhol asosiy e'tiborni izlanayotgan kattalikka qaratmaslik lozim va uni tezda topishga harakat qilmaslik kerak. Aksincha, masalalarda aks etayotgan fizik hodisalarni yaxshilab tushunib olish, bu hodisada yotgan fizik qonunlarni va formulalarni esga olinadi. Biror fizik kattalikni topish va zanjirni hisoblash kerak bo'lsa yoki tasvir chizish talab qilinsa, masalada qanday kattaliklar va shartlar berilganligini aniqlashtir kerak hisoblanadi. Masalaning ma'lumotlarini uning shartida berilgan tartibda yozib olish lozim. Agar masalaning shartida berilgan kattaliklar turli sistemalarda berilgan bo'lsa, ularni SI sistemasiga keltirish kerakdir.

Masalada chizma va zanjir berilgan bo'lsa, ularni diqqat bilan o'rganish, to'g'ri yozib olish lozim. Agar chizma va zanjir berilmagan bo'lsa, masalaning shartiga ko'ra fizik jarayonni ko'z oldimizga keltirib masalaning mazmunini to'liq aks ettiruvchi chizma tasvirlab olish yoki zanjir tuzishdan iborat.

Barcha bo'limlarga tegishli yana bir umumiy jihat shundaki, har bir bo'limga xos 54ursin boskichlarni bajarib bo'lgandan keyin olingan natijani tahlil qilib, to'g'riligini tekshirib olish lozim. Olingan natijaning to'g'riligiga ishonch hosil qilgach, hisoblashlarni bajarish kerak.

Masalalar yechishda harakatning ma'lum ketma-ketligini ko'rsatish mumkin.

3. Masalani yechish masala shartini o'rganishdan, qabul qilingan belgilar yordamida berilganlarni qisqacha yozishdan

boshlanadi. Masala shartini o'rganish – bu masala mazmunida tavsiflangan hodisa yoki jarayonni ko'z oldiga yaxshilab keltirib olish deb hisoblandi.

2. Masalada so'z ketayotgan fizik jarayonlar va hodisalarni har tomonlama qarab chiqish – bu diktkatni eng jiddiy qaratish kerak bo'lgan bosh narsadir. Talabalar diqqatini shunga qaratish muhimki, mazmuniga, fizik kattaliklarga, jarayonning boshlang'ich va oxirgi holatini va ularni xarakterlaydigan kattaliklarni aniqlab olish kerak bo'ladi. Bu masala shartini aniqlab olishga, harfli belgilarga mos indekslarni qo'yishga imkon beradi.

3. Masalalar yechish muvaffaqiyatini aniqlovchi bosqich bo'lib, ushbu hodisa yoki jarayonni (aniqlovchi) tasvirlaydigan qonuniyatni (qonun, formula, qoida) topishdan va xotirada tiklashdan iborat.

4. Masalada hosil qilingan tenglamalar sistemasining aniqligini va tenglamalar sonining noma'lumlar soniga mos kelishini tekshirish, masala shartida berilganlarni zarur bo'lib qolganda qo'shimcha tenglamalar tuzish uchun foydalanish, tenglamalar sistemasini umumiy ko'rinishda yechish va hisoblash formulasini hosil qilish.

5. Hisoblash va izlanayotgan kattaliklarning son qiymatini hosil qilish, masala javobini muhokama qilish.

6. Istalgan sifat yoki hisoblash masalaning yechimi (qanday shaklda ular berilmasin: grafik, eksperimental va xokazo...) fizik mazmunini tahlil qilishdan boshlanishi lozim. Ular orasidagi farq faqat masalani yechish usulida bo'ladi.

Fizik xossani mukammal tahlil qilish orqali yechiladigan masalalar talabalarining fikrlashini rivojlantirish va ularni bilimlarni qo'llashga o'rgatish uchun sifat masalalaridan kam ahamiyatga kasb etmaydi. Bu ko'rinishdagi masalalarning har biri o'z afzalliklariga ega. Bazi masalalar hisoblash ishini talab etmaydi, tezroq va asoson yechiladi, shuning uchun ulardan foydalanadi. Masalan, o'qituvchining yangi ma'lumotni bayon etishda, xonadagi talabalar bilan jamoa suhbatida foydalanishi mumkin. Biroq, hisoblash masalalari formulalar bo'yicha hisoblashlarga, birliklarning bir xil sistemalarda o'lgangan kattaliklarning qiymatlarini qo'yishga o'rgatadi. Fizik kattaliklarning haqiqiy qiymatlari haqidagi talabalar tasavvurlarini hosil qiladi.

O'qitish amaliyotida masalalar yechishning rasmiylashtirishning ma'lum rasional usullari tarkib topgan. Masala sharti qabul qilingan belgilar orqali ustun ko'rinishida qisqacha yozishadi va masala mazmunini muhokama qilishda ularning zarurligi aniqlangan hamma yetishmaydigan ma'lumotlar tajribadan topiladi yoki ma'lumotnomalardan topiladi va shu ustunga yozib qo'yiladi. Hamma ma'lumotlar yozilgandan keyin aniqlanilishi kerak bo'lgan kattalik yoziladi.

Masala. Biri misdan, ikkinchisi alyuminiydan yasalgan ikkita silindrik simning uzunligi l va qarshiligi R bir xil. Mis sim alyuminiy simdan necha marta og'ir?

Berilgan.

$$\rho_1 = 1.7 \cdot 10^{-8} \Omega \cdot m$$

$$\rho_2 = 1.7 \cdot 10^{-8} \Omega m$$

$$d_1 = 8.6 \cdot 10^3 \frac{kg}{m^3}$$

$$d_2 = 2.6 \cdot 10^3 \frac{kg}{m^3}$$

$$l_1 = l_2 = l \quad R_1 = R_2 = R$$

Yechilishi. Bu yerda d_1 va d_2 zinchlik. O'tkazgich qarshiligini hisoblash formulalari

$$R = \rho_1 \frac{l}{S_1} \quad \text{va} \quad R = \rho_2 \frac{l}{S_2}$$

Bu yerda qarshiliklar tengligidan quydagi tenglikni olamiz

$$\frac{\rho_1}{\rho_2} = \frac{S_1}{S_2} \quad (1)$$

Endi massalar nisbatini soddalashtiramiz

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{m_1 g}{m_2 g} = \frac{V_1 d_1}{V_2 d_2} = \frac{l S_1 d_1}{l S_2 d_2} = \frac{S_1 d_1}{S_2 d_2} \quad (2)$$

(2) formulaga (1) formuladan $\frac{s_1}{s_2}$ ning qiymatini keltirib qo'yqimiz va quyidagi ko'rinishda bo'ladi

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{\rho_1 d_1}{\rho_2 d_2} \quad (3)$$

(3) formulaga qiymatlarni qo'yib hisoblaymiz

$$\frac{P_1}{P_2} = 2.24$$

Bu masalani yechish orqali energetika muhandisligin yo'nalishidagi talabalar qaysi mahsulatdan foydalanish qulay sifatli va arzon tushini tahlil qiladilar.

Energiteka muhandisligi yo'nalishidagi talabalarga umumiy fizika 55ursing elektromagnitizm bo'limini o'tish orqali talabalarda kasbiga bo'lgan kasbiy kompetitligi oshadi. Muxtaxassislika kirish fanlari va mutaxassislika oid fanlarini

o'rganishda fizika faning ro'li ahamiyatli. Fizika fani orqali talabalar boshlang'ich tushunchalarni mukammal o'rganadi.

Fizika fanini o'qitishda nazariy bilimlarni mustahkamlash lozim bo'ladi. Dastlab, talabaga nazariy savollar berib, uning mavzu bo'yicha o'zlashtirish darajasi tekshirib olish orqali yuqoridagi maqsadlarga erishish oson kechadi.

Xulosa. Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, fizika fanidan dars mashg'ulotlarida talabalarning masalalar yechishining o'ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, bu jarayonda talabalarning bilim olishga, ko'nikma va malakalari shakllanadi, ijodiy, tanqidiy fikrlash bilan birga fizik jarayon va hodisalarni kuzatish, tushunish va tushuntirish, tajriba sinovlari o'tkazish, fizik kattaliklarni o'lchash va xulosalar chiqarish kompetensiyasi rivojlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Данилюк А.Я. Метаморфозы и перспективы интеграции в образовании / А.Я. Данилюк // Педагогика, №2, 1998 г. С. 8 – 12.
2. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер // М.: МПСИ, 2004. – 335 с.
3. Savelyev I. V Umumiy fizika kursi, II tom, T., "O'qituvchi", 1975.
4. Frish S.E, Timoreva A. B. Umumiy fizika kursi, II tom, T., "O'qituvchi", 1972.
5. Хужанов Э.Б. Преподавание физики в общеобразовательных школах на основе статистического метода // Проблемы современного образования. - 2019. - №1. - С. 175-182.
6. Khujanov Erkin. Formation of Probability Physical Notions by Pupils on the Statistical Approach, Revista Geintec-gestao Inovacao e Tecnologias-Brazil, - Vol. 11 No. 3 (2021). – P. 1681-1688.
7. Djourayev M., Xujanov E. Mutaxassislik fanlarini o'qitish metodikasi / O'quv qo'llanma – Toshkent. TDPU, 2021. – 248 b.

Saida AGZAMXODJAYEVA,

O'zbekiston Milliy universiteti falsafa fanlari doktori, professor

E-mail: saida1881@mail.ru

O'zMU professori, f.f.d B.Tuychiyev taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA KASBIY IMIDJNING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI: GENEZISI, MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI

Аннотация

Maqolada kasbiy imidjni shakllantirish muammosining genezisini aniqlash maqsadida falsafiy, psixologik, pedagogik va imidjologik adabiyotlarning retrospektiv tahlili amalga oshirilgan. Imidjning ilmiy va ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanish bosqichlari qadimgi sivilizatsiyalardan boshlab zamonaviy davrgacha ko'rib chiqiladi. Muallif imidj konsepsiyasi shakllanishining ijtimoiy-tarixiy, madaniy va ilmiy-nazariy shart-sharoitlariga e'tibor qaratadi. Faylasuflar, siyosatshunoslar va jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha mutaxassislar tomonidan ilgari surilgan asosiy nazariyalar va g'oyalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Imidj, kasbiy imidj, imidjologiya, PR, kommunikatsiyalar, ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlar, o'z-o'zini taqdim etish, kasbiy o'ziga xoslik, media-obraz, imidj psixologiyasi, imidj pedagogikasi.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА В УЗБЕКИСТАНЕ ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Аннотация

В статье проводится ретроспективный анализ философской, психологической, педагогической и имиджологической литературы с целью выявления генезиса проблемы формирования профессионального имиджа. Рассматриваются этапы развития имиджа как научного и социального явления, начиная с древних цивилизаций и заканчивая современным периодом. Автор уделяет внимание социально-историческим, культурным и научно-теоретическим предпосылкам становления концепции имиджа. Анализируются ключевые теории и идеи, предложенные философами, политологами и специалистами в области связей с общественностью. Рассматривается эволюция профессионального имиджа и его роль в современной коммуникации.

Ключевые слова: Имидж, профессиональный имидж, имиджология, PR, коммуникации, социально-исторические предпосылки, самопрезентация, профессиональная идентичность, медиаобраз, психология имиджа, педагогика имиджа.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL IMAGE IN UZBEKISTAN: GENESIS, PROBLEMS, AND PROSPECTS

Annotation

The article provides a retrospective analysis of philosophical, psychological, pedagogical, and imageological literature to identify the genesis of the problem of professional image formation. The stages of image development as a scientific and social phenomenon, beginning with ancient civilizations and ending with the modern period, are examined. The author focuses on the socio-historical, cultural, and scientific-theoretical prerequisites for the formation of the image concept. Key theories and ideas proposed by philosophers, political scientists, and public relations specialists are analyzed. The evolution of professional image and its role in modern communication are examined.

Key words: Image, professional image, imageology, PR, communication, socio-historical prerequisites, self-presentation, professional identity, media image, image psychology, image pedagogy.

Falsafiy, psixologik, pedagogik, imidjologik adabiyotlarning retrospektiv tahlili bizga fan va amaliyotda kasbiy imidjni shakllantirish muammosining genezisini ochib berishga yordam berdi, bu esa kasbiy imidjning rivojlanish bosqichlarini aniqlashda ifodalanadi. Biz har bir bosqichda olimlar faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga, yutuqlarni xronologik tizimlashtirishga, muammoning shakllanishining ijtimoiy-tarixiy, madaniy-tarixiy, ilmiy-nazariy va uning keyingi rivojlanishini ta'minlaydigan boshqa shart-sharoitlarini aniqlashga harakat qildik.

Xorijda va Rossiyada imidjning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishi tarixini biz Y.V.Yakovlev va N.O.Yakovleva tavsiyalariga tayangan holda shartli ravishda uch davrga bo'ldik: 1) tarixgacha bo'lgan davr (miloddan avvalgi 9-7 ming yilliklar - XVIII asr); 2) tizimlashtirish davri (XVIII - XX asr o'rtalari). 3) axborot davri (XX asr o'rtalari - hozirgi kungacha) [5].

Mustaqil bilim sohasi sifatida ajralib turish uchun insoniyat ming yillar davomida o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishish uchun zarur bo'lgan obrazni yaratish tajribasini to'pladi. Imidj yaratish zaruriyati qaysi zamonlarda paydo bo'lganligini taxmin qilib bo'lmaydi. Bunga birinchi marta qaysi mamlakatda ehtiyoj paydo bo'lganini va imidjmeyking asoschisi kim ekanligini aytish qiyin. Ammo imidjlashtirishning boshlang'ich

shakllari ibtidoiy jamoa tuzumi bosqichida paydo bo'lgan deb taxmin qilish mumkin. Imidjologiya odamlarni ishonitirish va ularga ta'sir ko'rsatishga asoslanadi, ularning xatti-harakatlarini kerakli qiyofa va shaxsiy joziba yaratish orqali o'zgartirish mumkin [8]. Shu bois, imidj va imidjologiyaning qadimiy ildizlarini taxmin qilish mumkin. Imidj – bu XX asr fenomeni, ammo uning ildizlari tarixga borib taqaladi. Jamoatchilik fikriga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida hali atama bilan ifodalanmagan bu faoliyat qadim zamonlardan beri mavjud.

Mehnat faoliyatining rivojlanishi ibtidoiy odamlarga iste'molchilik turmush tarzidan bunyodkorlik turmush tarziga o'tish imkonini berdi. Til paydo bo'lishi bilan odamlar ma'lumotlarni uzatish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Turli «kasb» vakillari (ovchilar, dehqonlar, hunarmandlar) tashqi ko'rinishi, mehnat qurollari, faoliyat mazmuni bilan bir-biridan farq qilar, mehnat mahsulotlarini ayirboshlash bo'yicha o'zaro kelishib olishga intilar edilar. Keyinchalik kasbiy ittifoqlar - ovchilar, so'ngra jangchilar paydo bo'la boshladi. Yalpi tenglik o'rni turli ijtimoiy maqomga ega bo'lgan guruhlar egalladi. Keyinchalik bunday uyushmalar o'ziga xos tili, kiyinishi, an'analari, faoliyatining o'ziga xosligi bilan boshqalardan ajralib turadigan kasbiy jamoalarga aylandi.

«Imidj» tushunchasi ko'p asrlar davomida shakllanib, rivojlanib kelgan. Qadimdan yo'l boshchilar, imperatorlar nutqlar,

imo-ishoralar yordamida kerakli obrazni yaratganlar va odamlarning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatganlar [9]. Bobil, Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rim kabi sivilizatsiyalar gullab-yashnagan davrda odamlarga ta'sir o'tkazishning turli usullaridan foydalanganlar. Antik davrning buyuk mutafakkiri Aristotel (m.a. 384-322-yillar) tinglovchilarning xayrixohligi va moyilligiga erishgandagina ularni ishonitirish mumkin, deb hisoblagan. Qadimgi Rimning davlat va siyosiy arbobi, ajoyib notiq Sitseron (miloddan avvalgi 106-43-yillar) ommaning psixologiyasi, qiziqishlari va didini o'rganishga muhim ahamiyat bergan. Uning fikricha, notiqning vazifasi tinglovchilarni estetik jihatdan ovutish, odamlarning irodasi va xatti-harakatlariga ta'sir qilishdir [15]. Tarixiy tahlillar shundan dalolat beradiki, ommaga ta'sir ko'rsatish instrumentariysi urushlarga tayyorgarlik ko'rishda, siyosiy doiralarni lobbi qilishda, tovarlarni bozorga olib chiqishda, mablag' yig'ishda, voqealar va odamlarni ommalashtirishda keng qo'llanilgan.

Keyingi davr adabiyotida faylasuf va axloqshunoslar Chesterfield («O'g'limga maktublar»), M. Monten («Tajribalar»), F. Bekon, N. Makiavelli, G. Lebon va boshqalarning nomlari tilga olinadi. Biz ularning ijtimoiy munosabatlarning imidj mexanizmlariga alohida sezgirligini, o'ziga xos ijtimoiy tafakkurini qayd etamiz. Ular nafaqat inson mohiyatiga, shaxsning jamiyatdagi qadr-qimmatiga, balki insonning boshqa insonlarda qanday taassurot qoldirishi va bu taassurotning ijtimoiy hayotda qanday rol o'ynashiga ham e'tibor qaratganlar.

Imidjning dastlabki «nazariyotchi»laridan biri N.Makiavelli (1469-1527 yy.) bo'lib, unga o'tkirlashgan «imidj hissi» yoki rivojlangan «imidj» tafakkuri xos bo'lgan. Bunday tafakkurning o'ziga xos xususiyati shaxslararo makonda fikr yuritish va harakat qilish, atrofda qilishning xatti-harakatlarini taxmin qilish, odamlar bilan yaxshi munosabatlarni o'rnatish qobiliyatidir [12]. Siyosatshunoslar sifatida N.Makiavelli va G.Lebonlar [10] imidjning amaliy foydaliligini ilmiy-amaliy jihatdan asoslab berganlar.

Ikkinchi bosqichda (XVIII-XX asr o'rtalari) imidjning alohida jihatlari tizimli o'rganish boshlanadi, bu esa alohida nazariyalar va gipotezalarining paydo bo'lishiga olib keladi. Imidj texnologiyalarini amaliyotda qo'llash ushbu hodisani nazariy jihatdan yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Nemis faylasufi F.Nitshe (1844-1900) har qanday daho niqob taqdi, deb ta'kidlagan va shu tariqa imidj - bu uning yaratuvchisi muhtoj bo'lgan taassurotni yaratadigan kamuflayaj [11], deb ta'kidlagan.

Bu davrda imidjmaykingning kasbiy faoliyat sifatida yuzaga kelishiga jamiyatning qonunlari, an'analari va ehtiyojlari, shuningdek, uning imidjni idrok etishga tayyorgarligi sabab bo'lgan. Kasbiy sohada shakllangan va rasmiylashtirilgan bu faoliyat AQShda paydo bo'lgan.

«Imidj» atamasi XX asr boshlarida AQShda imidjga bo'lgan ehtiyoj paydo bo'lganida paydo bo'lgan deb hisoblash qabul qilingan. O'sha paytda mamlakatda iqtisodiy tanazzul yuz berayotgan, jamiyatda noqulayliklar kuzatilayotgan, mamlakat imidji keskin salbiy bo'lgan va bu biznesning xalqaro maydonda ilgirilashiga to'sqinlik qilgan. Dastlabki «imidjmaykerlar» oldiga mamlakatning ijobiy imidjini yaratish, uni jahon madaniyatini zabt etish va butun dunyoda standartga aylantirish vazifasi qo'yildi [14]. Mamlakat prezidenti va birinchi xonimning imidj standartlari ishlab chiqildi. Aynan o'sha paytda «amerikacha turmush tarzi» tushunchasi paydo bo'ldi, imidjmaykerlarning «butun dunyoni zabt etish» falsafasi paydo bo'ldi. Aynan o'sha paytda shaxs imidjini shakllantirishning dastlabki texnologiyalari ishlab chiqilgan. «Imidj» atamasi dastlab tadbirkorlik sohasida iste'molchiga psixologik ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida, tijorat reklamasida tovarlarni farqlash uchun ishlatilgan va ancha tor ma'noga ega bo'lgan. So'ngra jamoat arboblari farqlash ehtiyoji tug'ildi. 30-yillardayoq. XX asrda «Nyu-York Tayms» gazetasida chop etilgan maqolalarning aksariyati imidjni yaratish, targ'ib qilish va tuzatish sohasidagi mutaxassislar tomonidan nashr uchun tayyorlangan materiallardan iborat edi [2, 124].

Falsafiy, psixologik-pedagogik, imidjologik adabiyotlarning kontent-tahlili shuni ko'rsatdiki, bu davrda «imidj» tushunchasining shakllanishi sodir bo'ladi. Psixologik va

pedagogik tadqiqotlar mavjud bo'lmagan taqdirda, imidjni yaratishda empirik tajriba asos bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchi bosqich (XX asr o'rtalari - hozirgi kungacha) imidjni to'liq ilmiy o'rganish, shuningdek, uni mumkin bo'lgan universalashtirish va olingan g'oyalarni yangi bilim sohalariga tarqatish bilan tavsiflanadi.

Ba'zi tadqiqotchilar (Y.N. Bogdanov, N.N. Vlasova, E. Dyurkgeym, V.G. Zazikin, U. Lippman) «imidj» va «stereotip» tushunchalarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatadilar. Tadqiqotchi U.Lippmannning ta'kidlashicha, stereotiplar an'ana va odatlarni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi, ular shaxsning u yoki bu maqomda o'zini o'zi tasdiqlashiga yordam beradi va uni himoya qiladi. Stereotip ustanovka, qadriyatlar bilan bog'liq [6, 63]. U nafaqat o'z tajribasi asosida shakllanadi, balki o'z ijtimoiy guruhidan ham olinadi. Bu bilan stereotip va imidj o'xshash: ikkalasi ham standart, andoza, emotsional bo'yoq. Biroq, ularning o'xshashligi ular o'rtasida ma'lum bir farqning mavjudligini istisno qilmaydi. Masalaning bu O.A. Feofanov tomonidan tahlil qilingan. Muallif to'rtta farqni ajratib ko'rsatadi: 1) ularning shaxs tomonidan ijtimoiy voqelikni idrok etishdagi vazifalari; 2) stereotip xususiyatlarni soddalashtirib, hodisani minimallashtiradi, imidj esa hodisaga qo'shimcha xususiyatlarni beradi; 3) imidj stereotipdan ko'ra tezkorroq, moslashuvchanroq, ikkinchisini tuzatish mumkin emas, birinchisining harakatchanligi esa uning vazifasi bilan belgilanadi: u kerak bo'lsa, qo'llab-quvvatlanadi; 4) stereotip o'ylab topishni talab qilmaydi, u soddalashtirilgan, ko'pincha buzilgan, ammo yaxlit tasvirni beradi, imidj esa shaxsga ma'lum yo'nalish beradi [14].

Keyinchalik imidj PR nazariyasi va amaliyotining elementiga aylanadi, siyosiy va ijtimoiy hayotga mustahkam kirib boradi. 1970-yillarda bu sohada dastlabki ishlar AQSH misolida imidjni ommaviy ongni manipulyatsiya qilish vositasi sifatida ko'rib chiqdi. 1990-yillardan boshlab imidj jamiyat hayotining yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlari bilan bog'liq holda jamoatchilik e'tiborining mavzusiga aylandi.

Imidjologiya turli sohalarda imidjni shakllantirish va boshqarishni o'rganuvchi fan sifatida O'zbekistonda nisbatan yaqinda rivojlana boshladi. Globallashtirish, xalqaro kommunikatsiyalarning kuchayishi va raqamli transformatsiya sharoitida ushbu yo'nalish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda [13, 40]. Mamlakat, siyosiy yetakchilar, davlat institutlari, shuningdek, brendlar va jamoat tashkilotlari imidji ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishning muhim omiliga aylanmoqda.

O'zbekistonda imidjologiya fanining rivojlanishini bir nechta asosiy bosqichlar orqali kuzatish mumkin:

1. Mustaqillik davri (1991-2000-yillar). 1991-yilda O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng sovet o'tmishidan farq qiladigan yangi milliy imidjni shakllantirish zarurati paydo bo'ldi. Bu davrda asosiy e'tibor boy madaniy-tarixiy merosga ega bo'lgan barqaror, suveren davlat obrazini yaratishga qaratildi.

2. Modernizatsiya bosqichi (2010-yillar). Bu davrda mamlakatda O'zbekistonning xalqaro maydondagi imidjini targ'ib qilish bo'yicha faol ishlar boshlandi. Madaniy diplomatiya, turizmni rivojlantirish va xalqaro forumlarda ishtirok etish muhim rol o'ynadi. Strategik kommunikatsiyalar bilan shug'ullanuvchi rasmiy institutlar, masalan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tashkil etildi.

3. Hozirgi davr (2020-yillar). Bugungi kunda O'zbekiston imidjini shakllantirish nafaqat davlat tuzilmalari, balki biznes, fuqarolik jamiyati, yoshlar tashabbuslariga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Raqamlashtirish, media'lim, ijtimoiy tarmoqlar va PR-texnologiyalarni rivojlantirish muhim rol o'ynaydi.

Ijobiy tendensiyalarga qaramay, O'zbekistonda imidjshunoslikning rivojlanishi bir qator muammolarga duch kelmoqda:

Birinchidan, mamlakatda milliy brendni shakllantirish bo'yicha ishlar olib borilayotgan bo'lsa-da, siyosatdan tortib madaniyat va biznesgacha bo'lgan barcha sohalarni qamrab oladigan yagona uzoq muddatli strategiya mavjud emas. Ikkinchidan, oliy ta'lim muassasalarida PR, marketing, imidjologiya yo'nalishlari endigina shakllanmoqda va bu sohada professional mutaxassislar ehtiyoj ortib bormoqda.

Uchinchidan, jahon ommaviy axborot vositalarida O'zbekistonning o'zni hamon yetarli emas. Xalqaro PR-targ'ibot jahon axborot jarayonlarida faolroq ishtirok etishni talab qiladi. To'rtinchidan, mamlakatni idrok etish ko'p jihatdan eskirgan tasavvurlarga asoslanadi, bu esa O'zbekistonning zamonaviy va dinamik qiyofasini shakllantirishga to'sqinlik qiladi.

O'zbekistonda imidjologiya strategik kommunikatsiyalar, siyosiy branding va davlatning xalqaro pozitsiyasi sohasidagi muhim yo'nalish sifatida qaratiladi. So'nggi yillarda olimlar mamlakatning ichki va tashqi qiyofasini shakllantiradigan omillarni faol o'rganmoqdalar. Shavkat Xo'jayev O'zbekistonning milliy imidji tarixiy-madaniy meros, siyosiy barqarorlik va modernizatsiya islohotlari uyg'unligida qurilayotganini ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, raqamli texnologiyalar mamlakat haqidagi ma'lumotlarni tarqatishda, shuningdek, davlat tashabbuslari haqida ijobiy jamoatchilik fikrini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi [7]. Gulnora Abdullayeva global axborot oqimlari kontekstida O'zbekistonning media qiyofasini o'rganadi va mamlakatning xalqaro ommaviy axborot vositalarida yetarli darajada taqdim etilmaganligi muammosiga e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, samarali joylashuv nafaqat ijobiy yangiliklarni tarqatishni, balki ba'zan G'arb ommaviy axborot vositalarida tarqaladigan salbiy stereotiplarga qarshi kurashishni ham talab qiladi [1].

Farrux Komilov davlat boshqaruvida PR strategiyalarini o'rganishga e'tibor qaratadi va zamonaviy imidj siyosati reaktiv emas, balki proaktiv bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. U madaniy diplomatiya, iqtisodiy targ'ibot va mamlakatning sayyohlik salohiyatini rivojlantirishga asoslangan uzoq muddatli strategiyalarni joriy etish zarurligiga e'tibor qaratadi. Uning fikricha, davlat institutlari nafaqat xalqaro chaqiriqlarga javob berishi, balki xorijiy hamkorlar uchun mamlakatning jozibador qiyofasini yaratib, ijobiy kun tartibini shakllantirishi kerak [3].

Xorijiy tadqiqotlarda ham O'zbekiston imidjiga e'tibor qaratilmoqda. Masalan, fransuz tahlilchisi Sebastyan Pereyra mamlakatning diplomatik imidjini o'rganib, O'zbekiston xalqaro tashkilotlar va madaniy loyihalarda ishtirok etish orqali o'zining «yumshoq kuch»ini faolroq rivojlantirishi kerak, degan xulosaga

keladi. Nemis tadqiqotchisi Markus Shnayder G'arb ommaviy axborot vositalarida mamlakat haqidagi tasavvurlarni tahlil qilib, modernizatsiya islohotlari samarali axborot siyosati bilan birga olib borilishini ta'kidlaydi. Amerikalik ekspert Liza Grem iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarning mamlakat xalqaro imidjiga ta'sirini ko'rib chiqadi va O'zbekistonning obro'si ichki islohotlarning shaffofligi va global hamjamiyatga ochiqchiliga bevosita bog'liq, degan xulosaga keladi [4].

Umuman olganda, olimlarning fikricha, O'zbekistonda imidjologiya o'zgarishlarini muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun mamlakat imidjini kompleks strategik boshqarish zarur. Bu xalqaro axborot mavjudligini kuchaytirish, raqamli texnologiyalardan faol foydalanish, samarali PR kampaniyalarini joriy etish, imidjologiya va strategik kommunikatsiyalar bo'yicha mutaxassislarni tayyorlashni o'z ichiga oladi. Mamlakatning barqaror ijobiy qiyofasini shakllantirish nafaqat davlat tuzilmalari, balki biznes, ta'lim muassasalari va fuqarolik jamiyati ham ishtirok etishi kerak bo'lgan tizimli yondashuvni talab qiladi.

Imidjni o'ziga xos hodisa sifatida tadqiq etish allaqachon fanlararo tus olgan. Imidj marketing nazariyasi bilan shug'ullanuvchi iqtisodchilardan tortib, shaxslar, jamoat birlashmalari, siyosiy partiyalarni hokimiyatga ilgari surishning samarali texnologiyalari vositasi sifatida imidjologiyani takomillashtirayotgan zamonaviy siyosatshunoslarga ham bo'lgan turli bilim sohalari ifodalovchi olimlarning tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Imidj tadqiqotlari samarali o'z-o'zini taqdim etish va o'z-o'zini taqdim etish strategiyalarini o'rganish natijalarini tushunish, shaxslararo qayta aloqani tahlil qilish, samarali psixotexnologiyalarni ishlab chiqish orqali boyitilgan.

Shunday qilib, imidjning paydo bo'lishi, shakllanishi va rivojlanishining biz tomonimizdan amalga oshirilgan tarixshunoslik tahlili uning rivojlanish trayektoriyasini obyektiv tasavvur qilish, ilmiy izlanishlarning istiqbolli yo'nalishlarini aniqlash va muammoning ishlab chiqilganlik darajasini baholash imkonini beradi. Ushbu bilimlar bo'lajak jamoatchilik bilan aloqalar bo'yicha mutaxassis imidjini shakllantirishning o'ziga xos pedagogik konsepsiyasini asoslash va qurishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Abdullayeva G. O'zbekiston imidjini shakllantirishda raqamli texnologiyalarning o'zini. // «Media & Communication Studies», 2022, 15-jild, 2-son, 78-92-betlar.
2. Cultural diplomacy as a tool of national branding. // «Central Asian Studies Journal», 2020, No. 4, P. 112-125.
3. Komilov F. O'zbekistonning xalqaro imidjini shakllantirish: muammolar va istiqbollari. // «O'zbekiston ijtimoiy fanlari» jurnali, 2021, №3, B. 45-57.
4. Komilov F. Davlat PR va imidj strategiyalari: nazariy-metodologik jihatlar. - Toshkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2021.
5. Tursunov B. Siyosiy imidjologiya: konsepsiyalar, yondashuvlar va metodologiya. - Toshkent: Sharq nashriyoti, 2022.
6. Tursunova D. The influence of international media on Uzbekistan's perception abroad. // «Journal of International Relations and Diplomacy», 2021, Vol. 10, No. 5, P. 56-71.
7. Xodjayev Sh. Globallashuv sharoitida davlat imidji: nazariya va amaliyot. - Toshkent: O'zbekiston, 2020.
8. Джураев А. Национальный брендинг и дипломатия: опыт Узбекистана. – Ташкент: Издательство Национального университета Узбекистана, 2021.
9. Имидж: Энциклопедический словарь / Авт., сост. А.Ю. Панасюк. М.: РИПОЛ классик, 2007. 768 с.
10. Лебон Г. Психология народов и масс. СПб., 1995.
11. Ницше Ф. Сочинения: В 2 т. М., 1990.
12. Макиавелли Н. Государь. Минск, 1998.
13. Рахматов И. Политический имидж Узбекистана: анализ международных рейтингов. // «Политология и социология», 2023, №1, С. 33-48.
14. Феофанов О.А. Стереотип и «имидж» в буржуазной пропаганде // Вопросы философии. 1985. № 6. С. 89–100.
15. Шепель В.М. Имиджология. Как нравятся людям. М.: Народное образование, 2002.

UDK:372.3/4(075.8)

E'tiborxon ALIMOVA,

*Namangan muhandislik-qurilish instituti tayanch doktoranti
Andijon davlat tibbiyot instituti, Biofizika kafedrasida assistenti
E-mail: etiboroyazamjonovna@gmail.com*

Toshkent davlat pedagogika universiteti professori B.Abdullayeva taqrizi asosida

DIDACTIC OPPORTUNITIES OF TEACHING THE SUBJECT OF BIOPHYSICS USING MULTIMEDIA ELECTRONIC TOOLS

Annotation

Effective teaching of the subject of Biophysics in the educational process helps deepen students' knowledge of the subject through the application of modern pedagogical technologies. This article analyzes the didactic opportunities of teaching Biophysics using multimedia electronic tools. The importance of multimedia tools in teaching, their impact on students' assimilation, and the positive and negative effects of visual and audio materials in increasing student activity are discussed. The article presents the effectiveness of using these technologies in the teaching process and their influence on students' successful assimilation of the subject.

Key words: Biophysics, multimedia electronic tools, educational technologies, didactics, teaching methodology, pedagogical innovations, visual materials.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ПРЕДМЕТА БИОФИЗИКА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ЭЛЕКТРОННЫХ СРЕДСТВ

Аннотация

Эффективное преподавание предмета биофизика в учебном процессе способствует углублению знаний студентов по предмету через применение современных педагогических технологий. В данной статье анализируются дидактические возможности преподавания биофизики с использованием мультимедийных электронных средств. Рассматривается значимость мультимедийных средств в обучении, их влияние на усвоение материала студентами, а также положительные и отрицательные воздействия визуальных и аудио материалов на активность учащихся. В статье представлена эффективность применения этих технологий в учебном процессе и их влияние на успешное усвоение материала студентами.

Ключевые слова: Биофизика, мультимедийные электронные средства, образовательные технологии, дидактика, методика преподавания, педагогические инновации, визуальные материалы.

BIOFIZIKA FANINI MULTIMEDIALI ELEKTRON VOSITALAR ASOSIDA O'QITISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya

Biofizika fanining ta'lim jarayonida samarali o'qitilishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning fan bo'yicha bilimlarini chuqurlashtirishga yordam beradi. Ushbu maqolada biofizika fanini multimedial elektron vositalar orqali o'qitishning didaktik imkoniyatlari tahlil etilgan. Multimedial vositalarning o'qitishdagi ahamiyati, ular yordamida talabalarning o'zlashtirish darajasi, vizual va audio materiallar orqali o'quvchilarning faolligini oshirishga bo'lgan salbiy va ijobiy ta'sirlari ko'rib chiqilgan. Maqolada bu texnologiyalarni o'qitish jarayonida qo'llashning samaradorligi hamda o'quvchilarning muvaffaqiyatli o'zlashtirishiga ta'siri taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: Biofizika, multimedial elektron vositalar, ta'lim texnologiyalari, didaktika, o'qitish metodikasi, pedagogik innovatsiyalar, vizual materiallar.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi, o'quvchilarning qiziqishini oshirish, ularning bilish jarayonini samarali tashkil etish va o'qitish sifatini yaxshilashga qaratilgan. Bu yo'nalishdagi yangiliklarning asosiy jihatlaridan biri — multimedial texnologiyalar va elektron vositalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash, ayniqsa murakkab fanlarni, masalan, biofizika kabi ilmiy-texnik fanlarni o'qitishda samarali bo'lishi mumkin [1]. Biofizika, tabiiy fanlar orasida o'ziga xos o'rin egallaydi va murakkab biologik va fizikalik jarayonlarni o'rgatishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun zamonaviy o'qitish metodlaridan foydalanish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda [2]. Shunday metodlardan biri bu — multimedial elektron vositalar yordamida o'qitishdir.

Multimedial texnologiyalar o'qituvchilarga o'quvchilarni darsga yanada jalb etish, ularning darsga bo'lgan qiziqishini oshirish, materialni yanada aniqroq va sodda tarzda tushuntirish imkoniyatini beradi. Ayniqsa, biofizika fani kabi murakkab va ko'p holatlarda abstrakt tushunchalar o'quvchilarga tushunarsiz bo'lishi mumkin bo'lgan mavzularni o'rganishda bu texnologiyalar juda foydali bo'lishi mumkin [3, 72-bet]. Shuningdek, multimedia vositalari o'quvchilarga mavzuni turli ko'rinishlarda, ya'ni video, animatsiyalar, infografika va interaktiv modellarni orqali taqdim etish imkonini beradi. Bu

o'quvchilarning materialni yaxshiroq o'zlashtirishiga, mustahkam bilimlarni shakllantirishga yordam beradi [4].

Ushbu maqola, biofizika fanini multimedial vositalar yordamida o'qitishning didaktik imkoniyatlarini tahlil qiladi, shuningdek, bunday yondashuvning o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga, motivatsiyasiga va faolligiga ta'sirini o'rganadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Biofizika fani, o'ziga xos xususiyatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Uning o'qitish jarayoni ko'pincha murakkab fizikalik va biologik jarayonlarni tushuntirishni talab etadi, bu esa o'quvchilarning an'anaviy o'qitish usullarida o'zlashtirishda ba'zi qiyinchiliklarga olib keladi. Shu boisdan, biofizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda [5].

O'zbekiston oliy o'quv yurtlarida ham, axborot texnologiyalarini o'qitish jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Ammo, bu sohada o'tkazilgan tadqiqotlar hali ham ko'p emas. Shu sababli, biofizika fani o'qituvchilarning multimedial vositalaridan foydalanishi va ularning samaradorligini baholashga oid ilmiy tadqiqotlar juda muhimdir [6].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda biofizika fanini multimedial vositalar yordamida o'qitishning samaradorligini

aniqlash uchun eksperimental va nazorat guruhlar bilan o'tkazilgan tadqiqot ishlari asosiy metodologik yondashuvni tashkil etadi. Eksperimental guruhda biofizika fani video darsliklar, animatsiyalar, simulyatsiyalar va interaktiv testlar yordamida o'qitildi, nazorat guruhida esa an'anaviy o'qitish metodlari qo'llanildi.

Tadqiqotda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va qiziqishlari baholash uchun testlar, so'rovnomal va intervyulardan foydalanildi. O'quvchilarning bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi va materialga bo'lgan qiziqishlari sifatida to'plangan ma'lumotlar statistik tahlil yordamida tahlil qilindi.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tadqiqotda quyidagi usullar qo'llaniladi:

Eksperimental usul: Biofizika fanini o'qitishda multimedial vositalar yordamida amalga oshirilgan darslar asosida eksperimental o'tkaziladi. Bu eksperimentlar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, qiziqish darajasi va o'qitish samaradorligini aniqlashga yo'naltirilgan. Eksperimentlar davomida o'quvchilarga multimedial materiallar (animatsiyalar, video darsliklar, interaktiv testlar) yordamida o'qitishning ikki guruhga ta'siri taqqoslanadi.

Kuzatuv usuli: O'quvchilarni multimedial vositalar bilan o'qitish jarayonidagi faoliyatlarini kuzatish orqali o'quvchilar qanday reaksiya berayotganini, ularning faolligini, o'rganish usullarini va muvaffaqiyatlarini baholash mumkin. Kuzatuvlar natijasida o'quvchilarning tajriba qilishda, savollarni yechishda va mavzuni tushunishda qanday yondashuvlar ishlatayotgani haqida ma'lumot yig'iladi.

So'rovnoma: Tadqiqot jarayonida o'quvchilarga so'rovnomal o'tkaziladi. Bu usul o'quvchilarning multimedial vositalarga nisbatan fikrlarini, ular qanday tasavvurda bo'lishlarini va o'qitish jarayonidagi qiziqish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Test usuli: O'quvchilarning bilim darajasi va o'zlashtirish samaradorligi testlar yordamida aniqlandi. Testlar o'qitilgan materialni qanchalik yaxshi o'zlashtirishlarini, qaysi tushunchalarni yaxshi anglashlarini va qaysi qismlarda qiyinchilikka duch kelishlarini ko'rsatdi. Testlar o'quvchilarni multimedial materiallar orqali o'qitishdan oldin va keyin taqqoslab baholash imkonini berdi.

Tadqiqotning obyekti – biofizika fani o'qitish jarayonidagi multimedial vositalarining qo'llanilishi va ularning o'quvchilarga ta'siri.

Tadqiqotning sub'ektlari – Andijon Davlat Tibbiyot Institutining biofizika fanini o'qituvchilari va davolash, pediatriya, stomatologiya, tibbiy profilaktika fakultetlari talabalaridir.

Tadqiqot davomida yig'ilgan ma'lumotlar statistik tahlil usullari yordamida tahlil qilindi. Test natijalari, so'rovnomalardan olingan ma'lumotlar statistik ravishda o'rganiladi. Olingan ma'lumotlar ijobiy va salbiy tomonlari bilan tahlil qilindi va shu asosda multimedial vositalarning o'qitish samaradorligini baholash mumkin bo'ldi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotning asosiy maqsadi – biofizika fanini multimedial vositalar yordamida o'qitishning

Eksperimental va nazorat guruhning taqqoslanishi

Ko'rsatkichlar	Eksperimental guruh	Nazorat guruh
O'quvchilarning o'zlashtirish darajasi (ball)	85%	70%
Motivatsiya darajasi	90% yuqori	60%
Mustahkam bilimlarni o'zlashtirish (faollik)	92%	75%
Multimedial vositalarni qabul qilish	85% ijobiy munosabat	40% neytral munosabat

Xulosa va takliflar. Tadqiqotning tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, biofizika fanini o'qitishda multimedial vositalardan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini, motivatsiyasini va mustahkam bilimlarni o'zlashtirish darajasini sezilarli darajada oshirdi. Eksperimental guruhning test natijalari, o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi va interaktiv vositalar yordamida o'rganish samaradorligi aniq ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi. Shu bilan birga, multimedial vositalarning o'qitishda

didaktik imkoniyatlarini o'rganish va bu yondashuvning ta'lim samaradorligiga ta'sirini baholashdir. Tadqiqotda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, qiziqishlari va motivatsiyasi o'rganildi. Tadqiqot natijalari eksperimental guruh va nazorat guruhining bilim darajasi va faollik darajalarini taqqoslash orqali tahlil qilindi.

O'quvchilarning o'zlashtirish darajasini taqqoslash. Eksperimental guruhda (multimedial vositalar orqali o'qitilgan) o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga (an'anaviy usullar bilan o'qitilgan) nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'ldi. Testlar va bilim baholash natijalari asosida, eksperimental guruhning o'quvchilari savollarga tezroq va aniqroq javob berishdi. O'quvchilarning test natijalarida eksperimental guruhning o'rtacha ballari nazorat guruhidan 15% ga yuqori bo'ldi. Bu shuni ko'rsatadiki, multimedial vositalar yordamida o'qitish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi.

Tadqiqot davomida o'quvchilarning motivatsiyasi va o'qitish jarayoniga bo'lgan qiziqishi ham o'rganildi. So'rovnomal orqali o'quvchilarning multimedial vositalarga bo'lgan munosabati o'rganildi. Eksperimental guruh o'quvchilari darslarni ko'proq qiziqarli va interaktiv deb baholadilar. 85% o'quvchilar multimedial vositalar yordamida o'qitish jarayonini an'anaviy metodlarga qaraganda samaraliroq deb hisobladilar. Ularning fikricha, video, animatsiyalar va interaktiv testlar darslarni tushunishni osonlashtirgan va o'rganish jarayonida ko'proq faollikni ta'minlagan. Nazorat guruhidagi o'quvchilar esa ko'proq an'anaviy dars usullari va o'qituvchining tushuntirishiga tayanib o'qitishga e'tibor qaratdilar.

Tadqiqotning yana bir muhim natijasi shundaki, multimedial vositalar yordamida o'qitilgan guruh o'quvchilari o'zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlashda ham yaxshiroq natijalar ko'rsatdilar. O'quvchilarning mustahkam bilimni o'zlashtirish darajasi test va interaktiv simulyatsiyalar yordamida o'lchandi. Eksperimental guruhda o'quvchilarning 92% bilimni yaxshi mustahkamladi, nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich faqat 70% ni tashkil etdi. Bu natijalar, multimedial vositalar o'quvchilarga murakkab kontentni yaxshiroq tushunishga yordam berishini, shuningdek, ularning o'rganish jarayonidagi qiziqishini va motivatsiyasini oshirganini ko'rsatadi.

Testlar va so'rovnomal orqali olingan natijalarga asoslanib, multimedial vositalar o'quvchilarning faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Animatsiyalar va videolar orqali murakkab biofizikaviy jarayonlarni tushuntirish o'quvchilarga ko'proq tushunarli va qiziqarli bo'ldi. Interaktiv testlar va simulyatsiyalar esa o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam berdi.

Bundan tashqari, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga va motivatsiyasiga bo'lgan ta'sirlarning turli xil pedagogik texnologiyalar yordamida farqlanishi aniqlandi. Multimedial vositalarning interaktivlik va vizual taqdimoti o'quvchilarga faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy ko'nikmalarni ham o'rganishga yordam berdi.

samarali foydalanilishi o'quvchilarning o'rganish jarayoniga bo'lgan qiziqishini va motivatsiyasini oshirishga yordam berdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qitishda multimedial vositalarni to'g'ri va maqsadli qo'llash, biofizika fani kabi murakkab fanlarni o'rgatishda samaradorlikni oshiradi. Bu esa o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytiradi va o'quv jarayonini yanada samarali qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Yu, H., & Zhang, L. (2022). Application of Video and Animation in Teaching Complex Subjects. *International Journal of Educational Development*, 12(1), 134-140.
2. Axmedov, I. O., & Hasanov, D. S. (2020). O'zbekiston oliy ta'limida raqamli texnologiyalarni qo'llash. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Karimov, R. T. (2019). Zamonaviy ta'lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va Texnologiya nashriyoti.
4. Naimov, E. G. (2024). "Biofizikani o'qitish metodikasini takomillashtirishda fanlarning integratsiyasi." *Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi*, 6(2), 33–35.
5. Baxodirova, U. B., & Ummatova, M. E. (2024). "Biologiya fanlarini o'qitishda virtual ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari." *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 108–112.
6. Abdulxamidovna, I. A. (2025). Tibbiyotda axborot texnologiyalarining roli: sog'liqni saqlashni modernizatsiya qilish va xizmat ko'rsatishni yaxshilash. *Modern education and development*, 19(4), 119-124.
7. Mukhammadjonovich, R. M., Abdulkhamidovna, I. A., Abdumukhtorovich, G. S., Abdusaitovich, T. O., & Sobirovich, K. S. (2023). Use of new innovative methods in teaching the science of information technologies and modeling of technological processes. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2S), 1458-1463.
8. Alimova, E. A. (2023). Pedagogical design of the portal software platform, which embodies modern information and methodological support. *Экономика и социум*, (12 (115)-1), 118-120.
9. Alimova, E. A. (2022). The history of the origin and development of problem-based learning technology. *Экономика и социум*, (11-2 (102)), 58-61.

Doniyor AXMADJANOV,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti tadqiqotchisi
E-mail: doniyor@mail.ru

DSc, professor F.Rajabov taqrizi asosida

SCIENTIFIC HERITAGE OF EASTERN THINKERS: PHILOSOPHICAL-ANALYTICAL APPROACH

Annotation

The article analyzes the issues of studying the scientific heritage of Eastern thinkers in philosophical and pedagogical research. The significance of the socio-moral and spiritual views of Abu Nasr Al-Farabi, Ibn Sina, Abdurahman Jami and other thinkers in modern education and philosophy is highlighted. Also, methods of introducing their philosophical ideas into the educational process are discussed and recommendations are given for their use in the upbringing of youth.

Key words: Eastern thinkers, philosophy, education, moral education, spiritual development, pedagogy, social thought.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING ILMIY MEROSI: FALSAFIY-TAHLILIY YONDASHUV

Annotatsiya

Maqolada Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini falsafiy va pedagogik tadqiqotlarda o'rganish masalalari tahlil qilingan. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy va boshqa mutafakkirlarning ijtimoiy-axloqiy va ma'naviy qarashlarining zamonaviy ta'lim va falsafadagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ularning falsafiy g'oyalarini ta'lim jarayoniga joriy etish usullari muhokama qilingan va yoshlar tarbiyasida qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Sharq mutafakkirlari, falsafa, ta'lim, axloqiy tarbiya, ma'naviy rivojlanish, pedagogika, ijtimoiy fikr.

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ МЫСЛИТЕЛЕЙ ВОСТОКА: ФИЛОСОФСКО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация

В статье анализируются вопросы изучения научного наследия мыслителей Востока в философских и педагогических исследованиях. Подчеркивается значение социально-этических и духовных взглядов Абу Насра аль-Фараби, Ибн Сины, Абдурахмана Джами и других мыслителей в современном образовании и философии. Также были обсуждены методы внедрения их философских идей в образовательный процесс и даны рекомендации по их применению в воспитании молодежи.

Ключевые слова: Мыслители Востока, философия, образование, нравственное воспитание, духовное развитие, педагогика, общественная мысль.

Kirish. Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy merosi jahon tafakkuri taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Ular tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-axloqiy ta'limotlar zamonaviy falsafiy qarashlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, insonning ma'naviy-axloqiy kamoloti, jamiyatda adolatli boshqaruvni ta'minlash, shaxsning mukammallikka intilishi kabi g'oyalar markaziy o'rinni egallaydi. Abu Nasr Al-Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi buyuk mutafakkirlarning falsafiy qarashlari bugungi kun tadqiqotlarida keng o'rganilmoqda. Ularning ilmiy va ma'naviy merosi nafaqat Sharq, balki jahon ilmiy-ta'limiy va falsafiy maktablarining shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan. Shuningdek, ularning fikrlari zamonaviy jamiyatda ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirishda, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois, Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini yanada chuqur o'rganish va uning zamonaviy falsafiy-ta'limiy jarayonlarga ta'sirini tahlil etish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. O'zbekistonda fan va madaniyat sohasida faoliyat yuritayotgan olimlar Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini chuqur o'rganib, ularning jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasini alohida ta'kidlab kelishmoqda.

Tadqiqotchilar A. Nurov, H. Xommel, M.M. Xayrullaev., Ch. Henri, M. Aksoy, T. Suzukilar tomonidan Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy merosi turli jihatlardan tahlil qilingan. Ularning ishlari asosan inson kamoloti, axloq va ma'naviyat, ijtimoiy-siyosiy falsafa va adolatli boshqaruv mavzulariga qaratilgan.

Sharq falsafasida inson tushunchasini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda ma'naviy kamolot va shaxs rivojlanishining jamiyatdagi ahamiyati asosiy o'rin tutadi. Mualliflar inson va jamiyat munosabatlarini tahlil qilib, insonning axloqiy rivojlanishi va ma'rifat orqali barkamollikka erishish g'oyalarini yoritib berganlar. Xususan, Forobiy va Ibn Sino

tomonidan ilgari surilgan g'oyalar ularning ma'naviy va axloqiy kamolotiga oid ta'limotlarining muhimligi va ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rnini ko'rsatib beradi. Ilmiy ishlarda shuningdek, Sharq falsafasining G'arb falsafasiga ta'siri, xususan, Forobiy va Ibn Sinoning Aristotel, Platon va boshqa antika faylasuflarining ta'limotlarini davom ettirgani va ularni Sharq mentalitetiga moslashtirgani ham yoritilgan. Ayrim tadqiqotlarda mutafakkirlarning g'oyalari G'arb falsafiy maktablari asosida tahlil qilingani sababli, bir tomonlama yondashuvlar kuzatiladi.

Asosiy qism. Xususan, A. Nurov o'z tadqiqotlarida Forobiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlarini zamonaviy falsafiy g'oyalar bilan bog'liq holda tahlil qilgan[1]. Uning fikricha, Forobiy tomonidan ilgari surilgan "Fozil shahar" (ya'ni, "Fozil odamlar shahri") g'oyasi jamiyatda adolat va ma'rifat ustuvorligini ta'minlash uchun muhim nazariy asos hisoblanadi. Bu g'oya hozirgi kunda ham davlat boshqaruvi, jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy-axloqiy rivojlanishda katta ahamiyatga ega.

Sharq mutafakkirlarining falsafiy merosi xorijiy olimlar tomonidan ham keng o'rganilgan. Masalan, nemis faylasufi H. Xommel Ibn Sino asarlaridagi axloqiy va etik tamoyillarni chuqur tahlil qilgan [2]. Uning tadqiqotlarida Ibn Sinoning ma'naviy kamolotga oid qarashlari zamonaviy inson komillik nazariyasining muhim asoslaridan biri sifatida baholangan. H. Xommelning fikriga ko'ra, Ibn Sinoning ma'naviyatga e'tibor qaratishi nafaqat o'sha davr jamiyati uchun, balki hozirgi global jamiyat uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Bu tadqiqotlar Sharq mutafakkirlarining ilmiy va falsafiy g'oyalari hanuzgacha zamonaviy ilmiy, ma'naviy va ijtimoiy jarayonlarga ta'sir ko'rsatishda davom etayotganini ko'rsatadi. Ular inson kamolotini ta'minlash, adolatli jamiyat qurish va ma'naviy rivojlanishni ta'minlashda mustahkam nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi falsafa sohasida muhim o'rin tutadi. Ular ijtimoiy-axloqiy, siyosiy, ma'naviy va

tabiiy fanlar haqidagi qarashlari bilan zamonaviy tadqiqotlarda chuqur o'rganilmoqda. Sharq allomalari inson ma'naviyati, axloq, adolatli boshqaruv, tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabat kabi dolzarb muammolarni muhokama qilgan. Ular o'z asarlarida jamiyatning ma'naviy-axloqiy taraqqiyotining asosiy nazariy tamoyillarini shakllantirib, ushbu sohada ulkan falsafiy meros qoldirgan.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosini falsafiy tahlil qilishda, ularning asarlari va ijtimoiy-axloqiy qarashlari asosiy o'rinni egallaydi. Ular jamiyat barqarorligi va inson taraqqiyotini axloq, ma'rifat va adolatli boshqaruv bilan bog'lab, falsafiy usullarini rivojlantirganlar. Buyuk mutafakkirlar insoniyat tamaddunining ma'naviy asoslarini belgilab bergan bo'lib, ularning g'oyalari hozirgi kunda ham davlat boshqaruvi, ta'lim, axloqiy tarbiya va ijtimoiy munosabatlar sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Shuningdek, Sharq falsafiy maktabida inson kamoloti va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi munosabatlar chuqur tadqiq etilgan. Ular insoniyatning ma'naviy rivojlanishini nafaqat shaxsiy fazilatlar bilan, balki ijtimoiy va siyosiy tuzilmalar bilan ham bog'lab, barqaror taraqqiyot modellarini ishlab chiqqanlar. Bu g'oyalar hozirgi global muammolarni yechishda ham nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi ko'p qirrali va keng qamrovli bo'lib, falsafa, siyosat, axloq, ma'naviyat hamda tabiiy fanlar bilan uzviy bog'liq holda rivojlangan. Ularning fikrlari inson kamoloti, jamiyat barqarorligi va adolatli boshqaruv tamoyillarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Inson ma'naviy-axloqiy rivojlanishini jamiyat taraqqiyotining asosiy omili deb qaragan mutafakkirlar ma'rifat va axloqni ustuvor qadriyatlar sifatida ilgari surganlar.

Ijtimoiy munosabatlar va siyosiy tuzum borasidagi qarashlari davlat boshqaruvida adolat va ma'rifatga tayanish zarurligini ko'rsatadi. Ular jamiyat tuzilmasi, inson va davlat o'rtasidagi munosabatlar, fazilatli shaxslarning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur fikr yuritganlar. Shu bilan birga, ular axloqiy tarbiya va shaxsiy kamolotni insonning komillik sari intilishida asosiy omil sifatida baholaganlar. Sharq mutafakkirlari tabiat va inson o'rtasidagi uyg'unlikka katta e'tibor qaratishgan, ilm-fan taraqqiyotini ma'naviy rivojlanish bilan bog'laganlar. Ular ilm va ma'rifat jamiyat taraqqiyotining tayanchi bo'lib, insonning axloqiy va aqliy kamolotiga xizmat qilishi lozimligini ta'kidlaganlar. Ma'naviy va axloqiy barkamollikni shakllantirish, jamiyatda adolat va axloq me'yorlarini qaror toptirish, ma'rifatni inson hayotining asosiy yo'nalishi sifatida ko'rish – ularning asosiy fikrlaridan biri bo'lgan. Shuningdek, mutafakkirlar inson kamoloti, axloqiy tarbiya, ma'naviyat, ilm va adolat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, falsafiy qarashlarida insonparvarlik va ma'naviy yuksalish g'oyalarini ilgari surishgan. Ular ta'lim-tarbiyaning muhimligini va axloqiy yetuk shaxslar jamiyatning rivojlanishiga beqiyos ta'sir o'tkazishini ta'kidlaganlar. Bunday g'oyalar hozirgi zamon jamiyatlari uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, ilmiy merosning dolzarbligini tasdiqlaydi.

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi O'zbekistonda ham keng o'rganilgan. Masalan, M. Xayrullaev o'z tadqiqotlarida Forobiy va Ibn Sinoning ijtimoiy-axloqiy qarashlarini zamonaviy falsafiy yo'nalishlar bilan solishtirib, chuqur tahlil qilgan [3]. Uning fikriga ko'ra, Sharq mutafakkirlarining axloq va ma'naviyat haqidagi g'oyalari bugungi global jamiyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Xayrullaev Forobiyning "Fozil odamlar shahri" nazariyasini zamonaviy jamiyat barqarorligi va adolatli boshqaruvni ta'minlash uchun muhim nazariy asos sifatida baholaydi. Shu bilan birga, Sharq mutafakkirlarining falsafiy merosi xorijiy olimlar tomonidan ham chuqur o'rganilgan. Amerikalik tadqiqotchi Charlz Henri Ibn Sino va Forobiyning axloqiy rivojlanishga oid qarashlarini keng tahlil qilgan [4]. Uning fikricha, Sharq mutafakkirlarining inson ma'naviyatiga qaratgan e'tibori global jamiyatda madaniy qadriyatlarga nisbatan hurmat shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Henri ta'kidlashicha, Sharq mutafakkirlari tomonidan ilgari surilgan falsafiy g'oyalar zamonaviy inson huquqlari va axloqiy tamoyillarni mustahkamlashga yo'naltirilgan.

Shu nuqtai nazardan, Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi hanuzgacha jahon falsafasi va ilmiy-ta'limiy jarayonlarda

o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy modellar hozirgi global muammolarni hal etishda nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu merosni chuqur tahlil qilish va uning jamiyat rivojiga ta'sirini o'rganish orqali yangi ilmiy paradigmalarni shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Charlz Henrining tadqiqotlarida Al-Forobiy ta'limoti G'arb axloqiy va estetik qarashlari asosida tahlil qilingan, bu esa uning falsafiy g'oyalarini bir tomonlama yoritishga sabab bo'lgan. Xususan, Forobiyning adolatli boshqaruv, axloq va jamiyat estetikasiga oid ta'limotlarini baholashda bir tomonlama yondashuv kuzatiladi. Bizning fikrimizcha, Forobiy falsafasini tahlil qilishda u yashagan ijtimoiy-siyosiy tizim va milliy tafakkur xususiyatlarini hisobga olish zarur. Aks holda, ilmiy analizda muayyan sub'ektiv yondashuvlar va haqiqiy ilmiy ob'ektlardan og'ishlar kuzatilishi mumkin.

Turk olimi Mustafa Aksoy ham Al-Forobiy va Ibn Sinoning falsafiy merosini tadqiq qilib, ularning g'oyalarini zamonaviy siyosiy va ma'naviy tizimlar bilan bog'lab tahlil qiladi [5]. Uning fikriga ko'ra, Forobiyning adolatli jamiyat boshqaruviga oid nazariyasi hozirgi demokratiya va fuqarolik jamiyati tushunchalarining asosiy tamoyillaridan biri sifatida xizmat qiladi. Mustafa Aksoy Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi jamiyatning ijtimoiy va axloqiy taraqqiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatganini e'tirof etib, Forobiyning inson kamoloti, jamiyatda adolatli boshqaruv va axloq-etik masalalar bo'yicha chuqur falsafiy konsepsiyalarini tahlil qilishda u antika faylasuflari Aristotel, Platon va Suqrot nazariyalarini qabul qilgan, deb ta'kidlaydi.

Albatta, Forobiy mazkur faylasuflarning ta'limotini o'rgangan, lekin biz uning g'oyalarini o'zlashtirish emas, balki ularni Sharq tafakkuri va milliy mentalitetga moslab davom ettirgan, deb baholashni to'g'riroq deb hisoblaymiz. Uning ta'limotlari Sharq falsafiy an'analari va ma'naviy qadriyatlariga mos tarzda shakllangan va rivojlangan.

Umuman olganda, Mustafa Aksoy Forobiy ta'limotini ilmiy jihatdan ob'ektiv ravishda o'rganganini ta'kidlaydi va uning falsafiy g'oyalari hozirgi davrda ham o'z dolzarbligini saqlab qolganini e'tirof etadi. Forobiy falsafasi hanuzgacha jahon falsafiy fikrida, davlat boshqaruvi, ta'lim-tarbiya va ma'naviy-axloqiy rivojlanish kabi sohalarida nazariy asos sifatida o'z o'rnini yo'qotmagan.

Yaponiyalik tadqiqotchi Takeshi Suzukining fikriga ko'ra, Ibn Sino ta'limotida inson komillikka intilishi, axloqiy yetuklikka erishish va jamiyatda adolatli munosabatlarni ta'minlashga qaratilgan tamoyillar asosiy o'rinni egallaydi [6]. Uning ta'kidlashicha, Ibn Sino axloqiy kamolotni faqat shaxsiy fazilatlar bilan emas, balki ijtimoiy va siyosiy munosabatlar bilan ham bog'lagan, ya'ni shaxs rivojlanishi jamiyat rivoji bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlagan.

Takeshi Suzuki o'z tahlillarida Ibn Sinoning axloq va ma'naviyatga oid qarashlarini Sharq va G'arb falsafiy maktablari bilan solishtirib, uning g'oyalarini umumbashariy tamoyillar asosida baholagan. Uning fikricha, Ibn Sino ta'limotida inson kamolotiga erishish axloqiy tarbiya va bilim orqali amalga oshadi, bu esa jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim nazariy asosdir. Shu bois, Ibn Sinoning axloqiy va ma'naviy rivojlanish haqidagi ta'limoti hozirgi global jamiyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Uning g'oyalari, ayniqsa, jamiyatdagi axloqiy barqarorlikni ta'minlash, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish va shaxsiy rivojlanish jarayonlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Xulosa. Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosi hozirgi global muammolarni hal etishda, xususan, axloq va siyosat, ma'naviy-ruhiy kamolot, jamiyat barqarorligi va davlat boshqaruvi sohalarida muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Ularning falsafiy qarashlarini tahlil qilishda milliy-madaniy omillar va tarixiy kontekstni hisobga olish ilmiy ob'ektlarni ta'minlash uchun muhimdir. Zamonaviy tadqiqotlar ushbu merosning keng qirralarini yoritishda va uning jamiyat rivojiga ta'sirini o'rganishda dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Нуров А. Фалсафа ва маънавият: Шарқ фалсафасидаги инсон тушунчаси. – Т.: Фан, 2018. – Б. 45-50.
2. Hommel, H. Ibn Sina's Ethical Views in Relation to Modern Philosophical Thought. – Berlin: Springer, 2019. – P. 32-40.
3. Хайруллаев М.М. Шарқ Ренессанси ва Форобий / Фан ва турмуш, -Т.: 1994, №5. –Б.15-18.
4. Henry, C. The Philosophical Contributions of Eastern Thinkers. – Chicago: University Press, 2020. – P. 45-50.
5. Aksoy, M. Farabi'nin Siyasi Felsefesi ve Modern Toplumlara. – Istanbul: Bilim Yayınları, 2017. – S. 58-65.
6. Suzuki, T. Ibn Sina's Ethical Philosophy in the Context of Modern Society. – Tokyo: Kyoto University Press, 2018. – P. 72-78.

Aksungul BALTAMURATOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: baltamuratovaa@mail.ru

DSc, professor T.Ismoilov taqrizi asosida

**TARBIYAVIY VAZIYATLARNI AKS ETTIRUVCHI MUAMMOLI TOPSHIRIQLAR ASOSIDA BO'LAJAK
BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH**

Annotatsiya

Maqolada tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi nostandart muammoli topshiriqlar asosida bo'lajak pedagoglarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammoni hal qilish orqali metodik tayyorgarligini ta'minlash yo'llari keltirilgan.

Kalit so'zlar: Ijodiy faoliyat, pedagogik muammo, tarbiyaviy vaziyat, tanqidiy fikr, ijodiy faollik, aqliy qobiliyat, mustaqil ishlash ko'nikmasi, ma'lumot izlash, ma'lumotni qayta ishlash, funksional yechim, algoritmik va evristik usul, eklektik yondashuv, keng g'oya, samarali va noyob echim topish, mahsuldorlik.

**DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF FUTURE PRIMARY TEACHERS ON THE BASIS OF PROBLEM TASKS
REFLECTING EDUCATIONAL SITUATIONS**

Annotation

The article covers the issues of developing the creative abilities of future teachers on the basis of non-standard problem tasks reflecting educational situations. Also, ways of ensuring methodological preparation through solving problems reflecting educational situations are presented.

Key words: Creative activity, pedagogical problem, educational situation, critical thinking, creative activity, mental ability, independent work skills, information search, information processing, functional solution, algorithmic and heuristic method, eclectic approach, broad idea, finding an effective and unique solution, productivity.

**РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ
ПРОБЛЕМНЫХ ЗАДАНИЙ, ОТРАЖАЮЩИХ УЧЕБНЫЕ СИТУАЦИИ**

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы развития творческих способностей будущих учителей на основе нестандартных проблемных заданий, отражающих учебные ситуации. Также представлены способы обеспечения методической подготовки посредством решения проблем, отражающих образовательные ситуации.

Ключевые слова: Творческая деятельность, педагогическая проблема, образовательная ситуация, критическое мышление, творческая активность, умственная способность, навыки самостоятельной работы, поиск информации, обработка информации, функциональное решение, алгоритмический и эвристический метод, эклектичный подход, широкая идея, поиск эффективного и уникального решения, продуктивность.

Kirish. Zamonaviy jamiyat moslashuvchan va ijodiy fikrlashga ega, tez o'zgaruvchan dunyoga erkin harakat qila oladigan va unga moslasha oladigan, atrofdagi haqiqatni qanday o'zgartirishni biladigan o'qituvchilarga muhtoj. Binobarin, ijodiy faollik va shaxsning yangi g'oyalarni izlash, ularni yaratish qobiliyati, shuningdek, dolzarb muammolarni samarali hal qilish istagi dolzarb ahamiyatga ega.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyati - bu shaxsning ijodiy, pedagogik muammolarni hal qilishda asosan uni anglash va natijasini ko'ra olishda o'z bilim-ko'nikmalaridan maksimal darajada foydalanish qobiliyatidir. Ijodiy faoliyatning rivojlanishi nafaqat nostandart qarorlar qabul qilish, mustaqil ravishda ma'lumot izlash va uni qayta ishlash qobiliyatiga foydali ta'sir ko'rsatadi. Bu shaxsning ma'naviy sohasiga ham ta'sir qiladi, chunki "har bir ijodiy harakat, xoh u kognitiv, xoh estetik qadriyatlarini yaratishda ham axloqiy ahamiyatga ega" [8].

Ijodiy muammolarni hal qilish - bu muammo yoki muammolarga noyob va innovatsion echimlarni yaratish jarayoni. Buning uchun an'anaviy ishlarni bajarish o'rimga g'oyalarni ishlab chiqish kerak. Bu boshqacha fikrlash, nima yaxshi ekanini aniqlash, narsalarni turli nuqtai nazardan ko'rish va yangi imkoniyatlarga intilish yoki g'oyalarni ishlab chiqish kombinatsiyasini o'z ichiga oladi.

Shuni esda tutish lozimki, ijodiy muammolarni hal qilishning maqsadi odatdagidan (ba'zan, albatta, xavfli) amaliy, samarali va noyob echimlarni topishdan iboratir.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lish bir qator afzalliklarga olib kelishi mumkin, jumladan:

Ishga layoqatlilikning ortishi: Ish beruvchilar o'z-o'zidan to'xtab qolmagan, ammo tanqidiy fikr yurita oladigan, muammolarni hal qila oladigan va ijodiy yechimlarni taklif eta oladigan, samaraliroq ishlaydigan va ko'proq vaqt va kuchni tejaydigan odamlarni qidirmoqda. O'z mahoratingizni namoyish etish sizni yanada jozibali nomzodga aylantirishi va ishga joylashish imkoniyatingizni oshirishi mumkin.

Qaror qabul qilishni takomillashtirish: Ular muammolarga turli tomonlardan yondashishga va yaxshiroq qaror qabul qilishga yordam beradi.

Moslashuvchanlikni oshirish: ijodiy echimlarni topish qobiliyati o'zgarishlarga moslashishga va yangi muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi.

Hosildorlikni oshirish: muammolarni innovatsion usullarda hal qilish samaradorlik, mahsuldorlik va samaradorlikni oshirishga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Taniqli rus pedagoglari - Y.M.Kolyagin, J.M.Fridman, D.N.Bogoyavlenskiy va J.Polyalarning fikriga ko'ra, talabalar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning asosiy yo'nalishi ularni tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammolarni ijodiy hal qilish jarayoniga jalb qilishdir.

Shuningdek, Yu.M.Kolyagin ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyaviy masalalarni yechish talabalarning ijodiy fikrlash elementlari rivojlanishini ta'minlaydigan va ta'lim sifatini sezilarli

darajada yaxshilaydigan yetakchi vositasidir, degan xulosaga keladi.

D.I.Epifaniy esa o'qitish jarayonida bunday topshiriqlarni keng qo'llashning qonuniyligini asoslab, "...har qanday mazmun ta'lim faoliyatiga rahbarlik qilish uchun muayyan o'quv vazifasi shaklini olgandagina ob'ektga aylanadi" - deya ta'kidlaydi.

M.Fridman shunday ta'kidlaydi: "Masala yechish talabani tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammoni hal qilish bilan birga yangi bilimlarini o'zlashtirish usuli hamdir.

Ko'pgina pedagogik adabiyotlarda o'quv vazifasi shaklidagi topshiriqlarga asoslangan o'qitish ta'limning eng muhim usuli ekanligi ta'kidlangan.

Tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammolarni hal qilish esa bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish vositasi sifatida mustaqil ishlash bilim-ko'nikmalar tizimini ongli va barqaror o'zlashtirish hamda aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi [1].

O'quv vazifasi shaklidagi topshiriqlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga turli xil aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi, masalan:

a) fikrning oldinga siljishidan teskarisiga o'tish qobiliyati (berilgan masalaga teskari masalani tuzish va yechish);

b) fazoviy tasavvur, topshiriq shartlariga muvofiq konstruksiya chizish;

v) bitta masalani yechishning turli usullarini topish qobiliyati;

d) yanada oqilona yechim topish qobiliyati;

d) analogiya orqali xulosa chiqarish qobiliyati.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari imkoniyatlariga mos keladigan murakkablikdagi vazifalarni tanlash juda muhimdir. Agar topshiriq juda qiyin bo'lsa, talaba topshiriqni bajarishdan umidini yo'qotadi. Biroq aksincha ham bo'lishi mumkin. Agar vazifa juda oson bo'lsa, talaba uni hal qilish uchun hech qanday kuch sarflamaydi.

Ikkala holatda ham tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammolarni hal qilishga qiziqish yo'qoladi. Shuning uchun vazifa "proksimal rivojlanish zonasida" joylashgan bo'lishi kerak.

Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kognitiv faolligini tashkil qilish muhim. Ana shundagina ular birinchi qadamlardan kamida muvaffaqiyatga erishadilar. Bunda asosan talabalarining bilimga qiziqishini shakllantirishga e'tibor qaratiladi.

Ko'pchilik pedagog-olimlar – E.Bono, E.M. Galyamova, V.V. Davidov, A.E. Dmitriyev, A.G.Asmolova, D.Volkov, B.A.Vikola, T.B.Rajabov, G.K.Levitskaya va M.L.Levitskiylar talabalarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning turli usullarini ko'rib chiqadilar.

Shu nuqtai nazardan ijodiy faoliyatni rivojlantirishda zarur bo'lgan bu usullardan biri bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tadqiqot faoliyatiga jalb qilishdir. Muammoli topshiriqni shakllantirish jarayonida asoslaniladigan tamoyil bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim.

N.D.Volkova va Yu.M.Kolyaginlarning fikriga ko'ra, tarbiyaviy vaziyatlarga bag'ishlangan muammoli ta'lim talabalarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samarali vositasidir.

V.V.Repyev, J.Poya va Yu.M.Kolyaginlar esa o'qitishning evristik usullari - kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish, o'xshashlik, tajriba talabalarining ijodiy faolligini shakllantirishga yordam berishligini ta'kidlashgan.

Metodlar. tarixiy, retrospektiv va nazariy-uslubiy manbalarni tahlil qilish, olingan ma'lumotlarni umumlashtirish va sharhlash, kuzatish, suhbat, anketa, kontent tahlil, kvalimetriya va ekspert baholash.

Natijalar va muhokama. Ijodiy faoliyatning rivojlanish jarayoni tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammoni hal qilishning barcha bosqichlarida sodir bo'lishi mumkin. Bundan tashqari, ularning har birini muvaffaqiyatli bajarish uchun tegishli ko'nikmalarni rivojlantirish kerak.

Shunday qilib, birinchi bosqichda talaba hal qilinayotgan masalada tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi mavjud muammoni tushunadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammoni hal qilish rejasini tuzishga o'rgatish, nima berilganligi va nimani topish kerakligini ta'kidlash, harakatlar ketma-ketligini qurish va begona echimlarni istisno qilishni kafolatlaydigan tekshirish shakllari orqali o'ylash tavsiya etiladi. Keyinchalik ilmiy faraz kelib chiqadi.

Ilmiy farazlarni ilgari surish qobiliyati ijodiy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradigan muhim mahoratdir.

Yordamchi savollar muhim rol o'ynaydi. Yordamchi savollar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fikrlash jarayonini "tartibga solish" xarakteriga ega bo'lishi kerak, ularga ahamiyatsiz farazlar va echimlardan voz kechishga yordam beradi.

Shu bilan birga, talabalar tafakkurini nazorat qilish usuli sifatida biron bir yordamchi savolga ishora ham bo'lmastligi kerak. Chunki ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish deganda biz mustaqil ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni shakllantirishni nazarda tutamiz.

Tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammoni hal qilishning keyingi bosqichida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan ilgari surilgan gipotezani nazariy yoki amaliy tekshirish muhim mahoratdir [2].

Shunday qilib, tarbiyaviy vaziyatlarni aks ettiruvchi muammolarni hal qilish jarayonida quyidagi asosiy fikrlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- ✓ vaziyatdan xabardorlik, uni tartibga solish;
- ✓ noma'lum elementlarni aniqlash;
- ✓ muammoni tushunish, asosiy narsani ta'kidlash;
- ✓ yechim gipotezasi, topish;
- ✓ maxsus yechim usuli;
- ✓ ilgari surilgan gipotezaga asoslangan yechimni amalga oshirish;
- ✓ natijalarning dastlabki ma'lumotlarga muvofiqligini tekshirish.

Muammolarni hal qilishda hal etilayotgan muammoni hissiy idrok etish, bu katta ahamiyatga ega, ijodiy tasavvur faoliyatiga faol ta'sir ko'rsatadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining xohish-istaklari va motivatsiyasiga javoban paydo bo'ladigan tasavvur ularning ijodiy faoliyatini rivojlantirishda amalga oshiriladi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini samarali rivojlantirish katta ahamiyatga ega. B.P.Korotyaev maktab o'qituvchisining o'quvchilar ijodiy faoliyati ustidan nazorati va uni tuzatish imkoniyatlari haqida gapiradi. N.E.Shubyandan oldin ijodiy faoliyatini rivojlantirish jarayoniga rahbarlik qilishni shartli ravishda 3 ta: kuchli, yarim kuchli va kuchsiz darajalarga ajratgan.

Kuchsiz, ya'ni shunchaki nazorat holatida talabalarining dastlabki "to'qnashuvi"ni tashkil qilinadi. Bunda dalil haqida xabar bering, unga qarshi turish, savol berish, hissiy kayfiyatni uyg'otish kifoya.

Keyinchalik talaba "ijodiy jarayonning paydo bo'lish bosqichlari"dan o'tadi. Ya'ni pedagoglar tomonidan o'zlari uchun ijodkorlik sifatida berilgan savollarni qayta shakllantirish orqali duch kelgan dalillarning yangiligini anglashdan to miyaning ongsiz ishlashigacha bo'lgan bosqichlarni bosib o'tishadi.

Kuchli nazorat bilan pedagog ijodiy vaziyatning barcha "qadamlari"ni, yarim kuchli nazoratda esa ularning ba'zilarini nazorat qiladi.

Rus psixologlari - P.Ya.Davidov, E.N.Leontiyev, M.A.Menchinskaya va N.F.Talyzinalar o'z tadqiqotlarida tarbiyaviy vaziyatlarga bag'ishlangan muammoli ta'limning turli nazariy modellari bilan birga talabalarining aqliy qobiliyat va ijodiy faoliyatni boshqarishni ko'rib chiqadilar.

Ularda biz ijodiy faoliyatning rivojlanishiga asos bo'ladigan umumiy xususiyatlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Tarbiyaviy muammolarni hal qilish bo'yicha harakatlar, xususan:

bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy masalalarni yechishga tizimli ravishda jalb etish;

ijodiy muammolarni hal qilish jarayonining asosiy bosqichlarini ongli ravishda amalga oshirish uchun talabalarining g'oyalarini rivojlantirish;

ijodiy muammolarni hal qiluvchi faoliyat uchun motivatsiya yaratish [3].

Shunday qilib, ijodiy faollikni oshirish yo'li bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini ijodiy muammolarni hal qilishga jalb qilishga asoslangan.

Tarbiyaviy muammolarni kreativ hal qilish jarayoni ijodiy faoliyatni rivojlantirishning ma'lum xususiyatlarini namoyon bo'lishi bilan birga keladi. Jumladan:

- a) bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatga mustaqil ravishda o'tkazish;
- b) tanish vaziyatda yangi muammoni ko'rish;
- v) yangi vaziyatda muayyan faoliyat usullarini mustaqil ravishda birlashtirish;
- d) ushbu muammoning mumkin bo'lgan echimlarini ko'rish;
- e) ma'lum bo'lgan echimlardan farqli o'laroq, printsipl jihatdan yangi yechimlarni izlab topish;
- e) ma'lum echimlar birikmasi [4].

Ma'lumki, yangi muammoning har bir yechimi, allaqachon hal qilingan muammolar asosida qurilgan. Qarorni topshirish analitik va sintetik faoliyatni o'z ichiga oladi.

Tarjimaga asoslangan o'quv topshiriqlarda transfer umumlashtirishga asoslanib, muhim aloqalarni ochib beradigan tahlil natijasidir. Masalan, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining topshiriqlarni bajarishga tayyorligini aniqlash uchun bir mavzuning modul va bo'limlari, shuningdek, o'rganilayotgan fanlar o'rtasida bilimlarni uzatishni talab qiladigan vazifalarni taklif qilish mumkin.

Ijodiy faoliyatni rivojlantirish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga ma'lum bo'lgan vaziyatlardagi yangi tarbiyaviy muammoni ko'ra olish xususiyati vaziyat sharoiti va uning mohiyati bo'yicha savol berish ko'nikmasi va tanish bo'lgan ob'ektni yangi jihatlarini ko'rish qobiliyatini o'z ichiga oladi [5].

Ushbu xususiyatning namoyish bo'lishini ko'rish uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga quyidagi vazifalarni taklif qilish mumkin:

- yana shunga o'xshash vaziyatlardagi farqlarni aniqlang;
- sizga yaxshi ma'lum bo'lgan vaziyatlardagi yangi tarbiyaviy muammo bo'yicha yangi jihatlarini ochishga undovchi savollar tizimini shakllantiring;
- ma'lum bir tushunchaning turli xilcha mazmunda qo'llang.

Yangi vaziyatda ma'lum faoliyat usullarining mustaqil birikmasi ob'ektni elementlarini aniqlash, elementlar o'rtasidagi

munosabat va aloqalarni o'rnatish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida bu xususiyat mavjudligini aniqlash uchun ishlatiladigan vositalar elementlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rnatish, ob'ektni tasviri va muhim elementlarni aniqlash vazifalarini o'z ichiga olishi mumkin [6].

Shu o'rinda tarbiyaviy muammolarni hal qilishda talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantiruvchi asosiy bosqichlariga to'xtalib o'tamiz, chunki ular har qanday ijodiy faoliyatning asosini tashkil qiladi.

Ijodiy faoliyatning birinchi bosqichi muammoni anglash, shakllantirish va rivojlantirishdan iborat.

Intellectual ijodiy faoliyat faqat muammo yuzaga kelgan joyda amalga oshiriladi.

Ijodiy jarayonning dastlabki bosqichidagi eng omil - muammoning aniq, ravshan shakllantirilishi va to'g'ri qo'yilishi bilan bog'liqdir.

Ikkinchi bosqich - bu muammoni tubdan hal qilish bosqichi bo'lib, uning davomida "kalit" muammoning echimini topishdir.

Ikkinchi bosqichning asosini inson bilimi tashkil qiladi, shuning uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyati ulardagi bilim va g'oyalar bilan uzviy bog'liqdir.

Uchinchi bosqich - tarbiyaviy muammoning amaliy yechimini amalga oshirish, bunda amaliy yechim aniq shaklni oladi. U bilim, usul va harakat usullariga asoslanadi.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyati muammolarni hal qilish yo'llarini izlashda ijodiy tashabbus va mustaqillik, maxsus mashqlar tizimi, ko'ngilochar, g'ayrioddiy, nostandart vaziyatlar, ko'rib chiqilayotgan ob'ektlar o'rtasidagi noma'lum aloqalarni izlash orqali amalga oshirilishi mumkin[7].

Xulosa. Umuman olganda, ijodiy qobiliyatlar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini maqsadli rivojlantirish natijasida yuzaga keladi.

Xulosa o'rinda ta'kidlash joizki, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishga talabalar nuqtai nazaridan qarash maqsadga muvofiqdir. Ya'ni bunda ularning tarbiyaviy muammoga yechim topish, bilimlarni yangi sharoitlarda qo'llash, ijodkorlikning algoritmik va evristik usullaridan foydalangan holda sub'ektiv (ba'zan ob'ektiv) yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatini o'z ichiga olgan ijodiy muammolarni hal qilish jarayonida shaxsiy yutuqlari inobatga olinishi talab etiladi.

ADABIYOTLAR

1. Baltamuratova, Aksungul Perdebayevna; Ulug'ova, Charos Bekmurod qizi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining ijodiy faoliyatini tashkil etish // *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences (E)* ISSN: 2181-1784 SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(2), Feb., 2023. - Pp. 318-323.
2. Балтамуратова А.П. Развитие творческой деятельности будущих педагогов начального образования в контексте развивающего обучения // *Нукус ДПИ "Fan va jamiyat"* ilmiy-uslubiy jurnali. 2022. 4-son. Б.45-47.
3. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorlash jarayonida ijodiy faoliyatini takomillashtirish samaradorligi TDPU "Ilmiy axborotlari" jurnali 11-son 2022.
4. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi ijodiy faoliyatining mazmuni va tuzilishi // *UzMU xabarlarlari ilmiy jurnali*, 1/1 2023 ISSN 2181-7324
5. Baltamuratova A.P. Efficiency of improving the creative activity of the future primary educational teacher in the process of professional training // *Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development*, JIF:7.2 56-60. <https://www.sjird.journalspark.org/index.php/sjird/article/view/512>
6. Baltamuratova A.P. (2022). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchi faoliyatida pedagogik va ijodiy qobiliyat // *Miasto Przyszłości*, 30. - B.14-17.
7. Baltamuratova, A. (2022). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirishda pedagogik muloqotning o'ziga xos xususiyatlari va funksiyalari. Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar: Nazariya va amaliyot, 1(27). - B.138-148.
8. Baltamuratova A.P. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish / «XXI asr ko'nikmalarini ommalashtirishda talabalarning roli» Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya I-qism. Jizzax shahri, 18 noyabr 2022 yil

Nilufar BERDIYEVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi

E-mail: berdiyevanilufar670@gmail.com

Toshkent davlat transport universiteti professori I.Rustamov taqrizi asosida

METHODOLOGY OF USING MULTIMEDIA METHODS IN NATIVE LANGUAGE TEACHING

Аннотация

This article analyzes the methodology of using multimedia tools in native language education. Multimedia technologies are an integral part of the modern educational process, contributing to increased student engagement and the development of their linguistic and creative skills. The study highlights the advantages of multimedia methods, their pedagogical effectiveness, as well as potential challenges in the educational process and ways to overcome them. Additionally, best practices and recommendations for the use of modern digital technologies are presented.

Key words: Native language education, multimedia, multimedia technologies, interactive learning, digital education, innovative methods, pedagogical effectiveness, linguistic skills, visual learning, interactive textbooks.

МЕТОДОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ МЕТОДОВ В ОБРАЗОВАНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье анализируется методика использования мультимедийных средств в обучении родному языку. Мультимедийные технологии являются неотъемлемой частью современного образовательного процесса, способствуя повышению интереса учащихся к обучению и развитию их лингвистических и творческих навыков. В исследовании освещены преимущества использования мультимедийных методов, их педагогическая эффективность, а также возможные проблемы, возникающие в образовательном процессе, и пути их решения. Кроме того, представлены передовой опыт и рекомендации по использованию современных цифровых технологий.

Ключевые слова: Обучение родному языку, мультимедиа, мультимедийные технологии, интерактивное обучение, цифровое образование, инновационные методы, педагогическая эффективность, лингвистические навыки, визуальное обучение, интерактивные учебники, образовательные инновации.

ONA TILI TA'LIMIDA MULTIMEDIALI USULLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqolada ona tili ta'limida multimedial usullardan foydalanish metodikasi tahlil qilinadi. Multimedial texnologiyalar zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularning lingvistik va ijodiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda multimedial usullarni qo'llashning afzalliklari, pedagogik samaradorligi hamda ta'lim jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish bo'yicha ilg'or tajribalar va tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Ona tili ta'limi, multimedia, multimedial texnologiyalar, interaktiv o'qitish, raqamli ta'lim, innovatsion metodlar, pedagogik samaradorlik, lingvistik ko'nikmalar, vizual ta'lim, interaktiv darsliklar, ta'lim innovatsiyalari.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayoni doimiy ravishda rivojlanib borayotgan texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonda o'qitish metodlarining ham takomillashishi zaruriyatga aylanmoqda. An'anaviy dars uslublari o'quvchilarga bilim berishda samarali bo'lsa-da, bugungi axborot texnologiyalari asrida ta'limning yanada interfaol va qiziqarli bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, multimedia texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim sohasida yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Multimedial yondashuv matn, audio, video, animatsiya, grafika va interfaol elementlarni o'z ichiga olganligi sababli, o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli, tushunarli va samarali qilishga xizmat qiladi.

Ona tili ta'limida multimedia texnologiyalarining qo'llanilishi o'quvchilarning nutqiy, lingvistik va kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Ona tilini o'rganish jarayonida faqatgina nazariy bilimlar yetarli emas, balki amaliy mashg'ulotlar ham muhimdir. Multimedial usullar yordamida o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlar yaratib berish, ularning tilga bo'lgan qiziqishini oshirish, shuningdek, mustaqil fikrlash va o'z fikrlarini ravon ifodalash qobiliyatlarini shakllantirish mumkin. Interfaol ta'lim muhiti orqali o'quvchilar faqatgina o'qituvchi tomonidan yetkazilgan bilimlarni qabul qilibgina qolmay, balki bilim jarayonida faol ishtirokchi sifatida o'zlarini namoyon qilishlari mumkin.

Bugungi kunda ona tili ta'limida multimedialdan foydalanishning turli usullari mavjud bo'lib, ularning har biri ma'lum o'quv maqsadlariga xizmat qiladi. Masalan, vizual

materiallardan foydalanish – grafikalar, sxemalar va animatsiyalar yordamida murakkab grammatik va lingvistik tushunchalarni tushuntirish imkonini beradi. Audio va video materiallardan foydalanish esa o'quvchilarning eshitish qobiliyatlarini rivojlantirib, ularning talaffuz va intonatsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, interfaol o'yinlar va testlar yordamida o'quvchilarning o'rganilgan materialni qanchalik o'zlashtirganligini sinab ko'rish va ularga o'z xatolarini to'g'rilash imkoniyatini yaratish mumkin.

Multimedia texnologiyalarining yana bir muhim jihati – ularning moslashuvchanligidir. Har bir o'quvchi o'zining individual xususiyatlari, qobiliyatlari va o'rganish uslublarga ko'ra ta'lim olishni xohlaydi. Multimedial usullar esa turli xil o'rganish uslublarga moslashishi sababli, har bir o'quvchiga individual yondashish imkonini yaratadi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi va har bir o'quvchi uchun maksimal foyda keltiradi.

Ushbu maqolada ona tili darslarida multimedial usullarni qo'llashning metodik jihatlar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida multimedialdan foydalanishning afzalliklari, amaliy qo'llash usullari va ularning natijalari ko'rib chiqiladi. Ona tili ta'limida innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali o'quvchilarning bilim darajasini oshirish va ularning lingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish yo'llari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada o'qituvchilar uchun multimedialdan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilib, ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan strategiyalar muhokama qilinadi.

Shunday qilib, multimediali usullarning ona tili darslarida qo'llanilishi zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u o'quvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni faol ishtirokchi sifatida shakllantirish va bilim olish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ona tili ta'limida multimediali usullardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda ushbu yo'nalishda olib borilgan tadqiqotlar, multimedialardan foydalanish ta'limining sifatini oshirish, talabalar faolligini kuchaytirish va o'quv materiallarini osonroq o'zlashtirishga yordam berishini tasdiqlaydi. Quyida ushbu metodikaning nazariy va amaliy asoslarini yorituvchi adabiyotlar tahlili beriladi.

Multimediali ta'lim metodlari zamonaviy pedagogika va didaktikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. K. R. Prensky [1] o'zining "Digital Natives, Digital Immigrants" asarida zamonaviy talabalarning axborotni qabul qilishga bo'lgan ehtiyoji an'anaviy usullardan farq qilishini ta'kidlaydi va multimediali vositalardan foydalanish ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirishini isbotlaydi.

J.Sweller[2] tomonidan ilgari surilgan Kognitiv yuk nazariyasi (Cognitive Load Theory) esa multimediali o'qitishning samarali bo'lishi uchun vizual va audio materiallar muvozanatli tarzda taqdim etilishi lozimligini ta'kidlaydi. Bu nazariya ta'lim materiallarini tushunarli va yengil qabul qilinadigan shaklda yetkazish muhimligini ko'rsatadi.

D.H.Jonassen[3] tomonidan ilgari surilgan "Constructivist Learning Environments" kontseptsiyasi esa multimediali texnologiyalardan foydalanish orqali talabalarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berishini asoslaydi.

Ona tili darslarida multimedialdan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu metodika quyidagi jihatlari bilan samarali:

Matnlarni vizual va audio formatlarda taqdim etish orqali o'quvchilarni chuqur tahlil qilishga undaydi [4].

Interaktiv mashg'ulotlar orqali talabalarning til ko'nikmalari rivojlantiriladi[6].

Virtual darsliklar va platformalar yordamida talabalarning mustaqil ta'lim olish imkoniyati kengayadi [7].

N.Shayxislamov o'zining "Ona tili fanini o'qitishda innovatsion va pedagogik texnologiyalarning o'rni va vazifalari" maqolasida ona tili darslarida multimedialdan foydalanish matnlarni tahlil qilish, ifodali o'qish va grammatik ko'nikmalarni rivojlantirishda ijobiy natijalar berishini ta'kidlaydi.

Raqamli o'qitish dasturlaridan foydalanish ona tili ta'limining interaktivligini oshirishini va an'anaviy yondashuvlarga nisbatan samaraliroq ekanligini ko'rsatib beradi[9].

Aniqlanishicha, multimediali usullar ona tili ta'limida ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning muhim vositalaridan biridir. U talabalarning bilim olish jarayonini qiziqarli va interaktiv qilish, shuningdek, ularning til ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu metodikaning samaradorligini oshirish uchun texnologik infratuzilmani yaxshilash, o'qituvchilarni multimedia texnologiyalaridan foydalanishga o'rgatish va dars jarayonida balansni saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot usullari. Ona tili ta'limida multimediali usullarni qo'llash metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Darslik materiallarini multimedia formatida taqdim etish - matnli materiallarni interfaol prezentatsiyalar, videolar yoki animatsiyalar bilan birga ishlatish orqali talabalar uchun mavzularni yanada tushunarli va qiziqarli holga keltirish, grammatik qoidalarni tushuntirishda vizual diagrammalar, jadvallar va infografikalardan foydalanish, bu esa talabalar tomonidan mavzuni yaxshiroq idrok etishiga yordam beradi hamda dars jarayonida grafik tasvirlar, elektron kitoblar va interfaol materiallar orqali mavzuni chuqurroq o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi.

Audio va videomateriallardan foydalanish - she'r, hikoya va maqolalarni audio formatida tinglash orqali talabalarning tinglash qobiliyatini oshirish, ularning talaffuz, urg'u va ritmi

to'g'ri tushunishiga ko'maklashish, adabiy asarlar asosida tayyorlangan videolarni ko'rsatish orqali talabalarning tasavvur qobiliyatini rivojlantirish hamda ularning badiiy tafakkurini kengaytirish va dars davomida ovozli podkastlar va suhbatlarni tinglash orqali talabalarni real hayotiy muloqotga tayyorlash va ularning so'z boyligini oshirishda keng imkoniyat yaratadi.

Interfaol mashqlar va platformalardan foydalanish - onlayn testlar, interfaol o'yinlar va viktorinalar orqali bilimlarni mustahkamlash, bu esa o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning faolligini ta'minlaydi. Shuningdek, virtual sinflar va ta'lim platformalari orqali uzoqdan ta'limni ta'minlash, talabalar uchun masofaviy ta'limni yanada qulay va samarali qilish va interfaol mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularga o'z bilimlarini tekshirish imkoniyatini yaratadi.

Loyihalar va kreativ ishlarni multimedia vositalari yordamida amalga oshirish - talabalarning mustaqil ravishda multimedia prezentatsiyalar tayyorlashini rag'batlantirish, bu esa ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi hamda adabiy asarlarni audiokitob yoki qisqa videolar shaklida taqdim etish orqali talabalar bilimlarini innovatsion usullar bilan boyitish va ularning texnologiyadan foydalana olish ko'nikmalarini shakllantirishga, shuningdek, o'quvchilarga bloglar, vloglar yoki elektron jurnallar yaratish orqali o'z fikrlarini ifodalash va yozma nutq malakalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Tadqiqot jarayonida qo'llangan usullar - talabalar va o'qituvchilar bilan suhbatlar o'tkazish orqali multimediali ta'lim usullarining samaradorligini baholash va ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini aniqlash, darslarda multimedia vositalarini qo'llashning natijalarini kuzatish va o'quvchilarning dars jarayonidagi ishtirokini tahlil qilish orqali interfaol ta'lim usullarining afzalliklarini aniqlash hamda -statistik ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali dars samaradorligini aniq raqamlar asosida baholash va kelajakdagi o'quv jarayonlarini yanada rivojlantirish uchun tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Natijalar. Ona tili darslarida multimediali usullarni qo'llash talabalarning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabatiga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatdi va quyidagi o'zgarishlarga olib keldi:

Birinchidan, talabalarning darslarga bo'lgan qiziqishi va faolligi keskin oshdi, chunki multimediali usullar o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qilib, ularning e'tiborini jalb qilishga yordam berdi.

Ikkinchidan, grammatik qoidalarni tushunish va ularni amaliyotda qo'llash qobiliyati sezilarli darajada yaxshilandi. Talabalar multimedialdan foydalangan holda turli vizual va audio materiallar asosida grammatik qonuniyatlarni osonroq o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Uchinchidan, talabalarning nutqiy va yozma ijodiy qobiliyatlari rivojlandi. Ular nutqiy faoliyatda multimedia materiallaridan foydalangan holda o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalash, hamda yozma ishlarni yanada ijodiy va mantiqiy tarzda shakllantirishga erishdilar.

To'rtinchidan, adabiy asarlarni chuqurroq tahlil qilish va ularni talqin qilish ko'nikmalari shakllandi. Talabalar multimedia orqali adabiy obrazlarni vizual tarzda tasavvur qilib, asarlardagi mavzu va g'oyalarni yanada kengroq anglash imkoniyatiga ega bo'ldilar.

Beshinchidan, o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi hamkorlik mustahkamlandi. Interaktiv vositalardan foydalanish o'qituvchilarga talabalarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va ularga individual yondashuvni shakllantirishga imkon yaratdi, natijada ta'lim jarayoni samaradorligi oshdi.

Xulosa. Ona tili ta'limida multimediali usullardan foydalanish zamonaviy ta'lim standartlariga mos keladigan muhim innovatsion yondashuvlardan biri bo'lib, o'quvchilarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning bilim olish samaradorligini kuchaytirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu metodika dars jarayonini interaktiv, vizual va audio materiallar bilan boyitish orqali an'anaviy ta'lim yondashuvlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, talabalar tomonidan grammatik qoidalarni chuqurroq o'zlashtirish, ijodiy

fikrlashni rivojlantirish va adabiy asarlarni chuqur tahlil qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Multimediali usullarni ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llash uchun ularni muvozanatli va maqsadga yo'naltirilgan holda tatbiq etish muhimdir. Ta'lim jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish faqatgina axborotni yetkazish vositasi sifatida emas, balki talabalarni o'quv jarayoniga faol jalb qilish, ularning mustaqil ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirish va ularga mantiqiy fikrlashni o'rgatish vositasi sifatida qaralishi lozim. Shu bilan birga, bu usullarning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi yoki noto'g'ri boshqarilishi dars jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun o'qituvchilarni multimedia texnologiyalaridan samarali foydalanishga tayyorlash va ularga zaruriy texnik ko'nikmalarni o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ta'lim muassasalarining zamonaviy texnik vositalar bilan yetarli darajada ta'minlanishi ham muhim

omillardan biridir. Texnologik infratuzilmani yaxshilash orqali barcha talabalar uchun teng ta'lim imkoniyatlari yaratiladi va ona tili ta'limining sifati oshadi hamda multimediali darsliklar, interaktiv o'quv materiallari va virtual ta'lim platformalarini rivojlantirish ham o'quv jarayonini takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Kelajakda ona tili ta'limida multimediali usullarni yanada rivojlantirish, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar olib borish va yangi innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish tavsiya etiladi. Xususan, sun'iy intellekt, virtual reallik va moslashtirilgan ta'lim platformalaridan foydalanish orqali darslarni yanada interaktiv va individual yondashuv asosida tashkil etish mumkin. Shu orqali ona tili ta'limida ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish va ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish imkoniyatlari kengayadi.

ADABIYOTLAR

1. Marc Prensky. Digital Natives, Digital Immigrants From On the Horizon (MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001) © 2001 Marc Prensky <https://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives,%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>
2. John Sweller. Cognitive load theory June 2019 DOI:10.4324/9780429283895-1 In book: Advances in Cognitive Load Theory (pp.1-12) https://www.researchgate.net/publication/334023800_Cognitive_load_theory
3. Jonassen D., "Designing constructivist learning environments", C. M. Reigeluth (Ed.), Instructional design theories and models, Vol. 2, 1991, pp. 215–239, Lawrence Erlbaum Associates
4. Mayer R. E. (2005). Cognitive Theory of Multimedia Learning. In R. E. Mayer (Ed.), The Cambridge handbook of multimedia learning (pp. 31–48). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511816819.004>
5. Mayer, Richard & Moreno, Roxana. (2005). A Cognitive Theory of Multimedia Learning: Implications for Design Principles. 91.
6. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2011). E-Learning and the Science of Instruction: Proven Guidelines for Consumers and Designers of Multimedia Learning. San Francisco, CA: Pfeiffer. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118255971>
7. Laurillard, D. (2012). Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. London: Routledge.
8. Nursulton Shayxislamov (2021). Ona tili fanini o'qitishda innovatsion va pedagogik texnologiyalarning o'rni va vazifalari. Scientific progress, 2 (3), 933-937.
9. Yo'ldashev Axrorjon. (2021). Raqamli texnologiyalar. https://www.researchgate.net/publication/357368483_raqamli_tehnologiyalar
10. Raxmatillayeva E. (2024). Ona tili ta'limi jarayoniga raqamli texnologiyalarni joriy etish aspektlari. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(7), 230–234. Retrieved from <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/1146>

UDK: 378:57(07)

Aqida VALIXANOVA,
Toshkent davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti
E-mail: akidavalikhanova@gmail.com

TDPU dotsenti I.Azimov taqrizi asosida

THE IMPORTANCE OF WORKING IN COOPERATION WITH STUDENTS IN CONTENT TEACHING OF MOLECULAR BIOLOGY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

In many lectures on biology classes in higher education institutions in our country, most of the students usually listen but never speak. Why do most undergraduate biology students learn biology mainly by listening to lectures? Many discussions were held and necessary recommendations were made on how to improve the teaching of biology departments, especially molecular biology topics, and how to increase the reading rate of students in undergraduate courses, especially in large lecture courses. Most teachers are not opposed to promoting student speech, but they do not know how to put it into practice. Below, research evidence showing the importance of student talk in learning is reviewed and simple instructional strategies that students can use to engage in student talk are described.

Key words: Molecular biology, student speech, lecture, teaching strategy, higher education.

ВАЖНОСТЬ РАБОТЫ СО СТУДЕНТАМИ ПРИ СОДЕРЖАНИИ ПРЕПОДАВАНИЯ МОЛЕКУЛЯРНОЙ БИОЛОГИИ В ВУЗАХ

Аннотация

На многих лекциях на уроках биологии в вузах нашей страны большинство студентов обычно слушают, но никогда не говорят. Почему большинство студентов-биологов изучают биологию в основном, слушая лекции? Было проведено много обсуждений и даны необходимые рекомендации о том, как улучшить преподавание на биологических факультетах, особенно по темам молекулярной биологии, и как повысить скорость чтения студентов на курсах бакалавриата, особенно на больших лекционных курсах. Большинство преподавателей не против пропаганды речи учащихся, но не знают, как применить это на практике. Ниже рассматриваются данные исследований, показывающие важность разговорной речи учащихся в обучении, и описываются простые стратегии обучения, которые студенты могут использовать для участия в студенческой беседе.

Ключевые слова: Молекулярная биология, речь студентов, лекция, стратегия преподавания, высшее образование.

OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MOLEKULAR BIOLOGIYA FANINI MAZMUNLI O'RGATISHDA TALABALAR BILAN HAMKORLIKDA ISHLASHNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mamlakatimizdagi oliy ta'lim muassasalarida biologiya darslari bo'yicha ko'plab ma'ruzalarda, talabalarning aksariyati odatda tinglaydilar, lekin hech qachon gapirmaydilar. Nima uchun biologiya yo'nalishi bakalavriat talabalarining aksariyati biologiyani o'qitishda, asosan, ma'ruza darslarini tinglash orqali olib boriladi? Biologiya bo'limlarini, xususan, molekulyar biologiya mavzularini o'qitishni qanday yaxshilash va talabalarning bakalavriat kurslarida, ayniqsa, katta ma'ruza kurslarida o'qish koeffitsientini oshirish bo'yicha ko'plab muhokamalar o'tkazilgan, kerakli tavsiyalar berilgan. Aksariyat o'qituvchilar talabalar nutqini targ'ib qilishga qarshilik ko'rsatmaydi, lekin ular buni qanday amalda qo'llashni bilishmaydi. Quyida talaba nutqi o'rganishda muhimligini ko'rsatadigan tadqiqot dalillari ko'rib chiqilgan va talaba nutqini amalga oshirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan oddiy o'qitish strategiyalari tasvirlab berilgan.

Kalit so'zlar: Molekulyar biologiya, talaba nutqi, ma'ruza, o'qitish strategiyasi, oliy ta'lim.

Kirish. Bugungi kunda an'anaviy dars o'tish metodikasiga asoslangan holda, ko'plab ma'ruzalar faqat pedagog tomonidan olib boriladi. Bunda talaba umuman darsga qatnashmaydi, passiv holatda bo'ladi. Tabiiy fanlarda ushbu metod ayniqsa, talabalar tomonidan iliq kutib olinmaydi. Belgilangan vaqt ichida ma'ruza darsini diqqatni bir joyga jamlab tinglash qiyinchilik tug'dirishi aniq, albatta. Biologiya darslaridan biokimyo, molekulyar biologiya mavzularini o'qitishda diqqat bilan tinglanmasa chalkashlik yuzaga keladi hamda dars so'ngigida talaba nimani eshitib, tushunganini o'zi ham gapirib berolmaydi. Shuning uchun darslarda talaba nutqi ham zarurligi ko'pgina tadqiqotlar mobaynida tasdiqlangan. Talabalarni darsga jalb qilish, an'anaviy darsdan voz kechish, bugungi kunning dolzarb mavzularidan biridir. Sinflarda talabalar nutqini rag'batlantirish ikki sababga ko'ra pedagogning o'z metodikasi ustida ishlashni boshlashi uchun yaxshi joy. Birinchidan, ko'pchilik o'qituvchilar talaba nutqi o'rganishning muhim qismi ekanligiga qo'shiladilar. O'quvchilarni suhbatga chorlash, asosan, o'qituvchilar orasida bahsli bo'lib tuyuladi va bu talabalar uchun yangi ma'lumotlarni qayta ishlashning muhim usuli sifatida keng e'tirof etiladi. Ikkinchidan, eng muhimi, talabalar nutqini rag'batlantiradigan va tuzadigan o'qitish strategiyalari biz duch keladigan eng oddiy o'qitish usullaridan biridir. Albatta, bu

usullarni, odatda, ularni o'qitishga yanada kengroq va batafsil yondashuvga kiritish orqali ancha murakkablashtirish mumkin [1].

Mavzuga doir manbalar tahlili. Nutqni yangi bilimlarni o'rganishning muhim jihati ekanligi haqidagi fikrlar rivojlanish va kognitiv psixologiya adabiyotlarida tez-tez uchraydi (Webb, 1989; Chi va boshq., 1994; Bielaczyc va boshq., 1995; Coleman va boshq., 1997; Li va MakKendri, 1998). Yaqinda Chi va boshqalar (1994) o'rganishda nutqning roli haqida batafsil ma'lumot berishdi, nutqning asosini o'z-o'zini tushuntirish deb ataladigan kognitiv jarayon bo'lib, yangi bilimlarni mavjud bilimlarga integratsiyalashuviga yordam beradi. Bundan tashqari, faqat boshqa o'quvchilarni tinglagan talabalar o'rganishga eng kichik ta'sir ko'rsatadilar [1]. Har bir o'qituvchining o'quvchining harakatlariga munosabati o'z vaqtida bo'lishi kerak, ya'ni, o'qituvchi talabalar bilan o'zaro munosabatlarining xarakterini e'tibordan chetda qoldirmasligi kerak [2]. Muloqot madaniyati muloqot usullariga bog'liq. O'qituvchilar o'rtasidagi didaktik muloqotning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular vaziyatlarning tez-tez o'zgarib turadigan sharoitlarida (darslar paytida, tanaffuslarda, o'qitishning boshqa tashkiliy shakllarida), ko'p sonli talabalar va ularning hamkasblari bilan kundalik aloqada bo'lishga, qisqa vaqt ichida o'quv ma'lumotlarini tushunishga va

uni talabalar kontingentiga mos ravishda o'zgartirishga majbur bo'ladi [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Hozirgi kunda qo'llaniladigan deyarli har qanday o'qitish strategiyasidan faqat bir nechtasida talaba nutqi mavjud: hamkorlikda o'rganish, vaziyatga asoslangan o'rganish, so'roq qilish, jarayonga yo'naltirilgan so'rovni o'rganish, jamoaviy o'rganish va boshqalar. Talaba nutqini o'qitishdagi ko'plab innovatsion, faol, izlanishga asoslangan yondashuvlarning umumiy jihati sifatida qarash mumkin. Hozirgi vaqtda biologiya bakalavriat yo'nalishi bo'yicha ko'plab talabalar talaba nutqini rasmiy sinfdan tashqarida ko'proq qo'llay olishligi barchamizga ma'lum. Talabalar nutqi eng keng tarqalgan joylar qo'shimcha kurslar, repetitorlik mashg'ulotlari va norasmiy o'quv guruhlaridir [1]. Ushbu norasmiy o'quv guruhlarida qatnashishga qurbi yetmaydigan, ammo, o'z g'oyalari o'z g'apirishiga

muhtoj bo'lgan talabalar talaygina. Quyida talaba nutqi darsni o'zlashtirishda muhimligini ko'rsatadigan tadqiqot dalillari ko'rib chiqilgan, o'qituvchilar o'quvchilarni suhbatga chorlashda duch keladigan umumiy muammolarni hal qiladi va har kim o'z sinfida talaba nutqini amalga oshirish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan oddiy o'qitish strategiyalari tasvirlab berilgan [1].

Nutq – turli xil o'qitish uslublariga ega bo'lgan o'qituvchilar o'rtasida o'quvchilarning bilim olishining kaliti ekanligi haqida umumiy fikr mavjud. Talaba nutqi: 1) o'quvchilarning individual ta'lim tajribasini boyitadi; 2) katta ma'ruza sinfining xarakterini o'zgartiradi; 3) o'qituvchilarga o'quvchilarning tafakkuri haqida tushuncha beradi; va 4) bakalavriat fanlari darslarida raqobatbardosh emas, balki hamkorlik madaniyatini targ'ib qiladi [1].

Bakalavriat sinflarida talabalar nutqini rivojlantirishning taxminiy natijalari:

Katta ma'ruza kursida darsni tabiatini o'zgartiradi...	Darsni mazmunli o'rganishni targ'ib qiladi. Katta ma'ruza darslarini ko'proq kichik muhokama va qo'shimcha kurslarga o'xshatib qo'yadi. Sinf muhokamalarida faol ishtirok etadigan talabalar sonini ko'paytirib beradi.
Talabaning individual ta'lim tajribasini boyitadi. . .	Talabalarining darsga faolligi va qiziqishini oshiradi. Turli xil ta'lim uslublariga ega bo'lgan talabalarga tinglashdan tashqari, kinestetik, shaxslararo va lingvistik jihatdan sinfda qatnashish uchun imkoniyatlar yaratadi. Talabalarining niman tushunganlari va tushunmaydiganlari haqida o'ylashlari targ'ib qilish orqali meta-idrokni rivojlantiradi.
O'qituvchilarga o'quvchilarning fikrlashi haqida tushuncha beradi...	O'qituvchilarga o'quvchilarning tushunchalari va noto'g'ri tushunchalarini tinglashlariga ruxsat beradi. O'qituvchilarga talabalarining til, asosiy atamalar va yangi lug'atdan foydalanish imkoniyatini beradi.
Bakalavriat fanlari darslarida raqobatbardosh emas, balki hamkorlik madaniyatini targ'ib qiladi...	Katta ma'ruza sinflarida talabalarining izolyatsiya hislarini kamaytiradi. Talabalarni sinfdan tashqaridagi o'quv guruhlarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan o'qitish va o'rganishga jalb qiladi.

Hozirgi vaqtda psixologlar, o'qituvchilar va shifokorlar o'quvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishi ancha pasayganini ta'kidlaydilar. Zamonaviy ta'lim tizimida bolani o'rganishga qanday o'rgatish; uni turli axborot manbalari bilan qanday qurollantirish kerakligi; mustaqil ishlash, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish kerakligi dolzarb savol bo'lib qolmoqda. Albatta, darslarda kompyuterdan foydalanish darslarni yanada ko'rgazmali, zamonaviy va qiziqarli qiladi. Bunday holda, ma'lumot o'quvchilar tomonidan yaxshiroq o'zlashtiriladi va bolaning ichki motivatsiyasi ortadi [3].

Axborot texnologiyalari bilan darsni qiziqarli olib borish onsonroq, bu yaxshi, albatta, ammo darslarda o'qituvchi va talaba o'rtasida nutq almashishga sharoit yaratish darsni yanada jonli qiladi. Buning uchun dars davomida molekulyar biologiya mavzularidan qiziqarli savollarni talabalarga yo'llash hamda ular bilan o'ylash – almashish – ulashish texnikasi olib borish o'tilgan mavzuni esda qolishida yaxshi samara beradi. Savol berilgandan so'ng, sinfga bir necha daqiqa o'ylab ko'rish uchun vaqt berish va ularning fikrlarini yozib olish kerak bo'ladi. Bu o'ylash vaqti juda muhim, chunki har xil talabalarining kognitiv qayta ishlash vaqtlari har xil – bizning miyamiz har xil ishlaydi va o'quvchilarga faqat O'YLASH uchun vaqt berish talabalar nutqi sifatini hamda qo'l ostidagi g'oyalar haqida gapirishga tayyor bo'lgan talabalar sonini sezilarli darajada oshirishi ko'rsatilgan [1]. So'ngra, har bir talabaga o'z fikrlarini sinfdagi boshqa o'quvchiga aytishi uchun bir necha daqiqa bering. Butun sinf oldida savol berishga yoki javob berishga ishonchi yo'q talabalarining ko'pchiligi uchun bu almashish vaqti muhim hisoblanadi. Almashish vaqti o'quvchilarga o'z fikrlarini boshqa shaxs ishtirokida ifodalash, o'z g'oyalari tengdoshlari bilan solishtirish, chalkashliklarni aniqlash imkonini beradi [1]. Nihoyat, talabalardan o'z munozaralarini baham ko'rishlarini so'raladi. Bu qadam ko'pchilik o'qituvchilarga tanish, chunki ular huddi asl savolni butun guruhga bergandek. Biroq, farq shundaki, o'qituvchining savoliga javob berishdan oldin barcha talabalar savol ustida o'ylash va o'z fikrlarini muhokama qilishlari kerak. Ushbu uslubni sinab ko'rish uchun talaba o'ylash va muhokama qilish uchun savol va bu yondashuv bilan tajriba o'tkazishga tayyorlik zarur [1]. Yuqorida keltirilgan usullardan bir nechtasini o'z o'rni davomida qo'llagan har qaysi pedagog molekulyar biologiya mavzularini o'qitishda qiyinchilikka duch kelmay, oson tushuntirib bera olishiga ishonchimiz komil.

Tahlil va natijalar. O'quvchilarni sinfda suhbatlashishga undashning asosiy qismi to'g'ri javoblarga emas, balki tushunishga qaratilgan sinf madaniyatini rivojlantirishdir. Bakalavriat bosqichiga yetib borgach, ko'plab talabalar sinfda o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob berish, to'g'ri

javob olishdan iborat ekanligiga amin bo'lishadi. Agar o'qituvchilar oddiy savollarni so'rasa yoki sinfda savollarga javob berishda muqobil tushuntirishlar yoki chalkashliklarni ko'rsatadigan o'quvchilarni e'tiborsiz qoldirsa yoki masxara qilsa, bu mustahkamlanadi. Ko'pchilik ilgari boshdan kechirgan tajribalarni hisobga olgan holda, talabalar butun sinf sharoitida o'z g'oyalari baham ko'rishni juda istamasalar bu ajablanarli emas [1].

Talabalar ko'pincha bermoqchi bo'lgan savollari noto'g'ri yoki ahmoqona bo'lib tuyulishidan xavotirga tushishadi, chunki ularga o'rganish uchun nisbatan oddiy baza taqdim etilgan, ya'ni o'qituvchilar talabalar bilishi kerak bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etadilar. O'rganish bo'yicha tadqiqotlar ushbu modelni qo'llab-quvvatlamaydi va agar ko'proq o'qituvchilar fanda o'rganish ko'pincha g'oyalar va kuzatishlarni uyg'unlashtirish uchun kurashga asoslanganligini va "faktlarni" yodlash kabi oddiy emasligini tan olishsa, talabalar yaxshi o'qishga intilishgan bo'lishar edi [1]. Fikrlarni gapirish o'rganishning bir qismi ekanligini va auditoriyadagi barcha o'quvchilarning nutqini kutish, sinfda munozara madaniyatini rivojlantirishning asosiy qismidir.

O'quvchilarga yon hamrohlari bilan yoki kichik guruhlarda suhbatlashish imkoniyati berilganda, buning uchta umumiy sababi bor. Birinchidan, berilgan savol qiyin, dolzarb va ochiq bo'lmagan bo'lishi mumkin. Talaba nutqini tinglash savolning ishlamayotganligini aniqlashning eng tez va oson usuli hisoblanadi. Hatto puxta tayyorlangan savol ham o'quvchilarni o'qituvchi kutgan g'oyalarga jalb qilmasligi mumkin. Bunday holda, eng yaxshi narsa suhbatni to'xtatib, davom etishdir [1]. Ikkinchidan, o'qituvchi gapirish uchun juda ko'p vaqt ajratganligi sababli talabalar vazifadan tashqariga chiqib ketgan bo'lishi mumkin. Talabalar juftligi savol bo'yicha o'zlarining dastlabki fikrlarini baham ko'rishlari uchun bir necha daqiqa vaqt ketadi. Uchinchidan, talabalar o'z o'qituvchisi talaba nutqini haqiqatan ham qadrlamasa, vaqtini behuda sarflashadi. Agar biz o'quvchilar gapirishni o'rganishning bir qismi sifatida qadrlashlarini istasak, biz o'qituvchi sifatida ular bilan nima uchun gaplashishini xohlayotganimizni aniq aytishimiz kerak. Talabalarni suhbatga jalb qilish uchun kerakli mavzu haqida ma'lumot berish ularni o'qitish va o'rganishda to'g'ri yo'lga boshlaydi va ko'pincha bu o'qituvchini hurmat qilishligiga olib keladi.

Ayni vaqtlarda misli ko'rilmagan va kengayib borayotgan so'nggi fan yutuqlari va axborotlar intensivligi kuzatilmoqda. Shu sababli fakt va raqamlarni eslab qolishga haddan tashqari ko'p e'tibor berish, o'quvchilarga ortiqcha tafsilotlar bilan behuda vaqtini ketkazish mumkin emas. Barcha fanlar kabi molekulyar biologiya mazmuni va tamoyillarini qay tarzda talabalarga

qiziqarli, tushunarli taqdim qilish borasida uzluksiz ta'lim tizimida faoliyat ko'rsatadigan har bir mutaxassisdan yuqori ilmiy-metodik bilim, ko'nikma, malaka hamda kompetentlikni takomillashtirish lozimligini anglatadi [4]. Biologiya fanlaridagi ko'plab g'oyalarni tushunish, o'rganish va muvaffaqiyatli o'rgatish ayniqsa qiyin ko'rinadi. Bu qiyinchiliklar tushunchalarning o'zlarining murakkabligi yoki noaniqligidan emas, balki ular o'nlab yillar davomida o'rganilgan dunyoni tushunishning norasmiy, intuitiv va chuqur o'rganilgan usullari bilan to'qnashishi mumkinligidan qanday kelib chiqishi mumkinligini o'rganishdir.

Multimedial ta'lim - o'rganishning shaxsiylashtirilgan usuli bo'lib, "bir vaqtning o'zida vizual, eshitish, teginish hissi va fikrlashdan foydalanish sharti bilan bilimlarni uzatish, ko'nikmalar va qadriyatlar munosabatlarini rivojlantirish jarayonidir. Bu sanab o'tilgan sezgilar va tafakkurning kiritilishi bilan xotiraning barcha o'ziga xos turlari (ko'rish, eshitish va boshqalar) ishtirok etadi va shuning uchun bilim va ko'nikmalar to'liq shakllanadi. Multimedia (ingliz tilidan tarjimada "multi" - ko'p, "media" - muhit - axborot muhiti, ma'lumotlarning mazmunli kanallari ko'pligi. Multimedia dasturi tomonidan sun'iy

ravishda yaratilgan tabiiy sharoitlarga o'xshash, tovush, tasvir, ovoz, tasvir va boshqalar orqali uzatiladigan shartlar mavjudligi, virtual (ya'ni, faqat o'zaro ta'sir jarayonida mavjud) o'quv muhitini taqlid qilish imkonini beradi. Virtual o'quv muhiti - talaba o'quv ma'lumotlarini uzatish uchun avtomatik ta'lim tizimi bilan ishlayotgan paytda yaratilgan muhit va faqat shu aniq ish paytida foydalaniladi.

Xulosa va takliflar. Hozirgi vaqtda biologiya, shuningdek, kimyo, fizika, geografiya va boshqa fanlarni o'qitish metodikasining maqsadlari darsliklar, o'quv adabiyotlari, me'yoriy hujjatlarda yetarli darajada batafsil bayon etilgan. Bunday maqsadlarni odatda biologiya asoslari bo'yicha asosiy bilimlarni umumlashtirilgan, didaktik jihatdan asoslangan shaklda egallashni ta'minlash orqali shakllantirish mumkin. O'qitish usullari biologiya o'qitish metodikasining muhim va murakkab muammolaridan biridir. Falsafa ta'rifiga ko'ra, usul (yunoncha metodos - biror narsaga yo'l) eng umumiy ma'noda maqsadga erishish yo'li, faoliyatni ma'lum bir tartibga solish usulidir. Har bir pedagogning o'z usuli bor bo'lib, ular ushbu usulni to'g'ri tanlab olishlari dars mavzularini talabaga yetkazib berishda asosiy shartlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Talking to Learn: Why Biology Students Should Be Talking in Classrooms and How to Make It Happen Kimberly D. Tanner. Published Online:13 Oct 2017;
2. Баркова О.С. Техника общения педагога со студентами.
3. Богданова О.Д., Залевская И.Н., Кучина Э.Г. "Использование информационных технологий в процессе проведения лекционных занятий по курсу молекулярная биология для учащихся средних учебных заведений" Таврический национальный университет им. В.И.Вернадского, Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация.«Проблемы педагогики средней и высшей школы». 2014 г.С. 140-146;
4. Molekulyar biologiya va biotexnologiya mavzularini o'qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari. Tabiiy fanlarni o'qitishning dolzarb muammolari va yechimlari. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro shahri 2023 yil 5-aprel;
5. J. C. Matthews (1997) Intermeshing passive and active learning strategies in teaching biochemistry, Am. J. Pharm. Educ. 61, 388–394;
6. Shaxmurova, G. A., Azimov, I. T., Raxmatov, U. E. (2016). Biologiyadan masala va mashqlar yechish. Elektron darslik. Toshkent-2017 y;
7. Kholmurodova, O. S., Rakhmatov, U. E. (2022). Problems of improving teaching in the process of biological education. Current research journal of pedagogics, 3(02), 62-67;
8. Shaxmurova, g., Azimov, I., & Raxmatov, u. (2017). Biologiyadan masalalar va mashqlar yechish;
9. Akida Valikhanova. Methodology of teaching subjects of the department of molecular biology based on an integrative approach. International Journal of Pedagogics (ISSN – 2771-2281) volume 03, ISSUE 11, PAGES: 105-111;
10. Aqida Valikhanova. Use Of Interactive Educational Technologies in Teaching Subjects of Molecular Biology Department Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences Volume 23| August ,2023;
11. Jumaev, S. Z. (2021). The Importance Of Developing Competence In Understanding And Interpreting Processes In Biological Objects Through Problem-Solving And Exercise. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(05), 503-507.

Axrorjon G'ANIYEV,
Andijon davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: axrorjon@mail.ru

PhD, dotsent B.Norbekova taqrizi asosida

COMMUNITY INTEGRATION AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING: ADDRESSING ACCULTURATIVE STRESS IN SOUTH KOREA'S IMMIGRANT POPULATIONS

Annotation

This paper examines the role of community integration programs in enhancing psychological well-being and reducing acculturative stress among immigrants in South Korea. It explores cultural exchange initiatives, governmental support, and social networks as mediators of adaptation, emphasizing the importance of holistic approaches to foster successful immigrant integration.

Key words: Acculturative stress, community integration, psychological well-being, immigrant adaptation, South Korea.

IJTIMOY INTEGRATSIYA VA PSIXOLOGIK FAROVONLIK: JANUBIY KOREYADAGI IMMIGRANTLARNING AKKULTURATIV STRESSINI YENGISH USHLUBLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola Janubiy Koreyadagi immigrantrlarning akkulturatativ stress darajasini kamaytirish va ularning psixologik farovonligini oshirishda ijtimoiy integratsiya dasturlarining rolini o'rganadi. Madaniy almashinuv tashabbuslari, hukumat yordami va ijtimoiy tarmoqlar moslashuv vositasi sifatida ko'rib chiqilib, muvaffaqiyatli integratsiyaga erishishning muhim jihatlari ekanligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Akkulturatativ stress, ijtimoiy integratsiya, psixologik farovonlik, immigrantrlarning moslashuvi, Janubiy Koreya.

ИНТЕГРАЦИЯ В СООБЩЕСТВО И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ: ПРЕОДОЛЕНИЕ АККУЛЬТУРАЦИОННОГО СТРЕССА СРЕДИ ИММИГРАНТОВ В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

Аннотация

В статье рассматривается роль программ интеграции в сообщество в снижении аккультурационного стресса и повышении психологического благополучия иммигрантов в Южной Корее. Исследуются инициативы культурного обмена, государственная поддержка и социальные сети как посредники адаптации, подчеркивая важность комплексного подхода к успешной интеграции.

Ключевые слова: Аккультурационный стресс, интеграция в сообщество, психологическое благополучие, адаптация иммигрантов, Южная Корея.

Introduction. With globalization facilitating international migration, South Korea has witnessed a significant rise in its immigrant population. According to the Korea Immigration Service, the number of foreign residents exceeded 2.5 million in 2023, comprising nearly 5% of the country's total population. This demographic shift highlights the growing multicultural nature of South Korean society, but it also underscores challenges, particularly for immigrants facing acculturative stress.

Acculturative stress refers to the psychological strain resulting from adapting to a new cultural environment. It often manifests as anxiety, depression, or social isolation, stemming from challenges such as language barriers, discrimination, and cultural dissonance. A 2022 survey by the Korean Women's Development Institute reported that 46.2% of immigrant women in South Korea experience moderate to high levels of stress due to cultural adaptation and social exclusion. Similarly, a study on migrant workers revealed that 38% faced mental health issues linked to workplace discrimination and poor social integration.

Despite these efforts, gaps remain. Many programs are concentrated in urban areas, leaving immigrants in rural regions underserved. Additionally, cultural stigma around mental health may prevent some immigrants from seeking help. By addressing these issues, South Korea can create a more inclusive society that supports both immigrants and the nation's evolving multicultural identity.

Literature Review. Acculturative stress has been widely studied as a significant factor influencing the psychological well-being of immigrant populations. Berry (1997) introduced the concept of acculturative stress as the psychological impact resulting from navigating cultural differences during adaptation. This stress often leads to adverse mental health outcomes, including anxiety, depression, and social withdrawal, especially among immigrant groups facing linguistic and cultural barriers.

In the context of South Korea, several studies have explored the effects of acculturative stress on immigrants. Kim et al. (2020) examined North Korean defectors and found that higher levels of acculturative stress were strongly correlated with depression and post-traumatic stress disorder (PTSD). Similarly, Zhang and Kim (2018) studied Chinese immigrants and revealed that those adopting integration or assimilation strategies experienced lower levels of acculturative stress compared to those employing separation or marginalization strategies. This highlights the importance of positive interactions between immigrants and the host community.

Social support has been identified as a critical buffer against acculturative stress. Park and Lee (2019) emphasized that immigrant workers who had access to robust social networks, including community groups and familial ties, reported higher levels of life satisfaction and psychological well-being. This finding aligns with the work of Ward and Kennedy (1999), who argued that perceived social support is a key determinant in mitigating the negative effects of cultural adaptation.

Community integration programs play a pivotal role in facilitating immigrants' adaptation processes. Cho et al. (2021) analyzed the impact of multicultural family support centers in South Korea and found that language education, cultural exchange programs, and counseling services significantly reduced feelings of isolation and stress among immigrant women.

The existing body of literature demonstrates the complex relationship between acculturative stress, social support, and community integration. While South Korea has made strides in addressing these issues through targeted programs, there is a clear need for more inclusive policies and broader societal acceptance to ensure the psychological well-being of its immigrant populations.

Methodology. This study adopts a mixed-methods approach to examine the relationship between community integration programs and the psychological well-being of immigrants in South Korea, focusing on acculturative stress. The research combines quantitative and qualitative methods to ensure a comprehensive understanding of the issue. The study involves 200 immigrants residing in South Korea, aged between 20 and 50 years, from various backgrounds, including labor migrants, international students, and marriage migrants. Participants were recruited through multicultural centers, community organizations, and online platforms.

Results and Discussion. The study aimed to explore the role of community integration programs in alleviating acculturative stress and enhancing the psychological well-being of immigrants in South Korea.

The survey results revealed a moderate to high level of acculturative stress among participants, with an average score of 3.6 on the Acculturative Stress Scale. The primary sources of stress were identified as language barriers, cultural differences, and discrimination. Regression analysis showed a significant negative correlation between community integration and acculturative stress ($r = -0.65$, $p < 0.01$). Immigrants who participated in integration programs reported lower levels of stress and higher psychological well-being, with an average score of 18.2 on the WHO-5 Well-Being Index.

Interviews with 20 participants revealed that language classes were the most effective community integration program, as they helped participants navigate daily interactions and reduce feelings of isolation. Many reported that cultural exchange

programs fostered understanding between immigrants and local communities. However, challenges such as workplace discrimination remained significant, especially among labor migrants, who noted that despite language proficiency, they still felt socially excluded.

The results confirm that community integration programs significantly reduce acculturative stress, supporting previous research by Kim et al. (2020) and Zhang and Kim (2018). Language and cultural support programs were essential for enhancing immigrants' mental health, as they facilitated social connections and integration. However, the persistence of discrimination, as highlighted by Lee and Jung (2022), continues to hinder full integration, particularly for labor migrants. These findings suggest that while community programs play a crucial role in alleviating stress, addressing structural barriers like discrimination is essential for improving overall psychological well-being.

Conclusion. This study demonstrates that community integration programs significantly alleviate acculturative stress and improve the psychological well-being of immigrants in South Korea. Participation in language classes and cultural exchange programs positively impacted mental health and reduced feelings of isolation. However, the persistence of discrimination, particularly in the workplace, remains a significant barrier to full integration. To enhance the effectiveness of integration programs, efforts must also address systemic issues such as social exclusion and inequality. Future research should further investigate targeted interventions for different immigrant groups to improve their overall adaptation and well-being in South Korea.

REFERENCES

1. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
2. Cho, S., Kim, Y., & Park, H. (2021). The role of multicultural family support centers in immigrant adaptation in South Korea. *International Journal of Intercultural Relations*, 78, 35-47. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2020.12.003>
3. Choi, S. Y. (2020). Discrimination and acculturative stress: The challenges of immigrant workers in South Korea. *Asian Social Work and Policy Review*, 14(4), 310-319. <https://doi.org/10.1111/aswp.12212>
4. Ward, C., & Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(4), 659-677. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(99\)00014-0](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(99)00014-0)
5. Ganiev, Akhrorjon. (2024). Cross-Cultural Pragmatic Variation in Complaint Speech Acts: A Comparative Study of Uzbek and American English Discourse. *외국학연구*, 70, 11-52.
6. Ganiev, A. (2023). The role of directness level and social factors in the realization of complaining speech ACT: A Cross-cultural study. *Interpretation and researches*, 1(11).

Charos G'ANIYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti, PhD
E-mail: gcg1248@mail.ru,

TDTU professori, f.f.d R.Umarova taqrizi asosida

ZAMONAVIY AXBOROT DAVRIDA YOSHLARNING TA'LIM-TARBIYASI OLDDIDAGI USTUVOR VAZIFALAR

Аннотация

Mazkur maqola orqali bugun tobora globallashtirib, rivojlanib borayotgan XXI-asrda o'sib kelayotgan yosh avlod qalbida vatanparvarlik xususiyatlarini tarbiyalab, voyaga yetkazish zaruriyati raydo bo'ldi. Shunki yoshlar ongini o'zgartirmasdan, uni yerkini va ozod Vatani istiqbolini belgilovchi qarashlar bilan qurollantirmasdan turib xalqimiz intellektual salohiyatidan yangi ijtimoiy tuzum hamda vazifalar yo'lida foydalanib bo'lmaydi. Shu boisdan "Mustaqillik yillarida shakllanayotgan yangisha dunyoqarash yoshlarda Vatanga sadoqatni, milliy qadriyat va an'analarga muhabbatni, o'z yaqinlariga mehribonlikni tanlagan yo'li-kasbi, maslagi va ye'tiqodiga sodiqlikni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Yoshlar, yurt, tafakkur, axloq, axborot, ta'lim, tarbiya, qadriyat, insonparvarlik, vatanparvarlik, dunyoqarash, g'oya, jamiyat, ijtimoiy, jamiyat.

ПРИОРИТЕТНЫЕ ЗАДАЧИ ОБРАЗОВАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННУЮ ИНФОРМАЦИОННУЮ ЭПОХУ

Аннотация

В статье подчеркивается необходимость формирования и воспитания патриотических качеств в сердцах молодого поколения, растущего в условиях все более глобализирующегося и развивающегося XXI века. Потому что без изменения сознания молодежи, вооружения ее взглядами, определяющими будущее свободной и освобожденной Родины, невозможно будет использовать интеллектуальный потенциал нашего народа для нового общественного строя и задач. Поэтому «анализируется новое мировоззрение, формирующееся в годы независимости у молодежи, в котором особое внимание уделяется преданности Родине, любви к национальным ценностям и традициям, доброте к близким — преданности своему делу, профессии, вере».

Ключевые слова: Молодежь, страна, идеология, мораль, информация, образование, воспитание, ценности, гуманность, патриотизм, мировоззрение, идея, общество, социальный, общность.

PRIORITY TASKS FOR THE EDUCATION OF YOUNG PEOPLE IN THE MODERN INFORMATION AGE

Annotation

This article highlights the need to educate and bring up patriotic qualities in the hearts of the young generation growing up in the increasingly globalized and developing 21st century. Because without changing the minds of young people and arming them with views that determine the prospects for a free and independent homeland, it would be impossible to use the intellectual potential of our people for a new social system and tasks. Therefore, "The new worldview that is being formed in the years of independence analyzes the path that young people have chosen - loyalty to the Motherland, love for national values and traditions, kindness to their loved ones - their profession, profession and faith.

Key words: Youth, country, thinking, morality, information, education, upbringing, values, humanity, patriotism, worldview, idea, society, economic, social, society.

Kirish. O'zbekistonda zamonaviy bilim, intellektual salohiyat va ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirmasdan, axborot resurslari va aloqaning zamonaviy vositalaridan samarali foydalanish madaniyatini shakllantirmasdan turib biror bir jiddiy iqtisodiy, ijtimoiy, texnik masalani hal etib bo'lmaydigan to'g'risidagi tasavvur to'liq shakllanganligini ta'kidlash zarur.

Tadqiqotning nazariy metodologik asoslari xususida so'z borganda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti Islom Karimov asarlari va shu sohaga doir meyoriy-huquqiy hujjatlarni, respublikamizning ko'plab yetuk olimlarning asarlarini e'tirof etish zarur. O'zbekistonda mustaqillik yillarida aholi va avvalo yoshlar tomonidan axborotni qabul qilish, uni qayta ishlash hamda foydalanish omillariga jiddiy e'tibor berilayotganligi aloqa va axborotlashtirish sohasida salmoqli ishlar qilinganligida yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Tahlillar va natijalar. Yangicha fikrlash va yangicha tafakkur aynan mustaqillik mafkurasi ruhida tarbiya topib, sayqal topgan milliy ong, dunyoqarash va e'tiqod mahsulidir"[6]. Bu sharoitda yoshlarda ogohlik va hushyorlik tuyg'ularini shakllantirish juda katta ahamiyatga ega. Yurtimizda uzoq yillar davomida qaror topib kelgan va shakllangan axloqiy-estetik tasavvurlar, ma'naviy ko'nikmalarni yoshlar ruhiyatida tiklash va yangi zamon talablari asosida rivojlantirish katta ijtimoiy muammoga aylandi. Shu tarzda mustaqil O'zbekistonning bozor munosabatlariga o'tish davridagi "siyosatda ham, ijtimoiy hayotda

ham, fanda ham vakuum bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik kerak", degan g'oya ilgari surildi. Jamiyat taraqqiyoti va yosh avlod dunyoqarashi, ma'naviyati, sog'lom tafakkurini vayronkor g'oyalar ta'siridan saqlab qolish muhim ijtimoiy vazifa sifatida kun tartibiga qo'yildi.

Bunday vazifa o'qituvchi va tarbiyachilarning tajribasi, bilim va malakasi orqaligina bolalarda nafaqat tabiiy fanlarni chuqur o'zlashtirish, shuningdek, tarixni bilish, mamlakat tabiati va jamiyatdagi voqea-hodisalarga insonparvarlik mezonlari orqali munosabatda bo'lish salohiyatlari ham shakllanib, rivojlanib boradi.

Mustaqillikka erishilgandan keyin mamlakatimiz oldida turgan asosiy vazifa rivojlangan mamlakatlar qatoriga chiqib olish edi. Bunga esa jismoniy, ma'naviy, axloqiy jihatdan sog'lom va erkin avlodsiz erishib bo'lmaydi. Bunday ma'naviy erkinlik o'z mohiyati jihatdan kamol topishini ham taqozo qilardi. "Biz naslimizning kelajagi, - degan edi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov, - sog'lom avlod uchun kurash boshladik. Shu nom bilan orden ta'sis etdik va maxsus xalqaro jamg'arma tuzdik. Bu bejiz emas. Sog'lom deganda biz faqatgina jismonan baquvvat farzandlarimizni emas, balki ma'naviy boy avlodni ham ko'zda tutganmiz. Chunki har taraflama sog'lom avlodga ega bo'lgan xalqni hech qachon yengib bo'lmaydi"[5]. Zamonaviy yoshlar buyuk ma'naviyat va sharqona komillik an'analari orqali vorislaridir. Ularni mustaqillik g'oyalari asosida sog'lom turmush

tarzini shakllantirish va rivojlantirish komil inson konsepsiyasida katta ahamiyatga ega.

Mamlakatimizda aholi va ayniqsa yoshlarimiz uchun axborot resurslari, jumladan Internet global tarmog'idan foydalanish borasida keng imkoniyatlar yaratilganligini ta'kidlash bilan birga, jamiyat rivojlanishning axborot bosqichiga kirishi inson katta hajmdagi axborotni qabul qilish va uni qayta ishlash hamda foydalanishning hozirgi zamon vositalari va usullarini egallashga tom ma'noda tayyor emasligini ham ko'rsatib qo'ydi.

Psixologlar o'tkazgan tadqiqotlarga ko'ra, aholining 15-25 foizigina axborotni tanqidiy nuqtai nazardan o'zlashtirishga qodir, qolgan 75 foiz odamlar esa, olingan axborotning ta'siriga shundayligicha berilib ketadi[7].

Bu esa axborot-kommunikatsiyalarining hozirgi zamon vositalari va usullari jamiyat boshqaruvchanligini ta'minlash, insonga ma'naviy-psixologik ta'sir o'tkazish uchun keng imkoniyatlarga ega ekanligidan dalolat beradi.

Shu sababli shiddat bilan kechayotgan hodisa-voqealar oqimida katta hajmdagi axborotning mazmunini anglash, uni to'g'ri talqin etib xulosalar chiqarish nihoyatda muhimdir.

Muxtasar aytganda, O'zbekistonda sog'lom tafakkurning yangicha dunyoqarashga asoslangan jihatlari yoshlarning ijtimoiy hayotda zamonaviy bilim va tajribaga ega bo'lishiga, mehnatga va ma'naviy muhitga xolisona yondoshishga, har bir sohada olib borilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini teran anglab yetishiga qaratilgan. Hozirgi zamon ta'lim-tarbiya tizimining asosiy vazifalaridan biri turli fan yo'nalishlari orqali yoshlar ongida zamonaviy texnologiyalarga bo'lgan ehtiyojini qanoatlantirish shu bilan bir qatorda ist'molchi madaniyatini ham shakllantirish zamon talabidir. Yoshlarga to'g'ri, ishonchli va axbototlarni bir-biridan ajtatis, ulardan o'z o'rnida foydalanigan holda axborot iste'moli madaniyatiga rioya qilishni o'rgatish har qachongidan ham zarur. XXI axborot asrida ta'lim-tarbiya sohasining markazida turuvchi internet, telekommunikatsiya, OAV orqali insonparvarlik, vatanparvarlik, millatparvarlik, tinchliksevarlik g'oyalarini yoshlar qalbida singdirish kerak Zero, insonning har qanday ezu g'oyalari bu – Ona Vatanga muhabbat, uning tinchligi mustaqilligini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya tizimida yoshlar ongida milliy g'oyani shakllantirish va imon-e'tiqodiga aylantirishda ijtimoiy-gumanitar va siyosiy fanlarning nisbatan mustaqil ta'lim hamda tarbiya jarayonida: bir tomondan, integratsiyalashuv, ikkinchi tomondan esa differentsiallashuv xususiyatlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash taqazo qilinadi.

Oliy ta'lim tizimida milliy g'oyani shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim: o'quvchilarning milliy ongi va tafakkurini rivojlantirishga, shunga oid zarur nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni hosil etishga, milliy g'oyaviy tarbiya esa-yoshlarga ona Vatanni asrab-avaylash borasidagi ma'naviy mas'uliyat hissini, fuqarolik burchini, majburiyatini anglash sohasida faol hayotiy mavqei shakllantirishga ko'maklashadi.

Ijtimoiy-siyosiy fanlarni o'qitish jarayonida, ta'lim-tarbiyaning turli usul va vositalari yordamida, o'quvchilar ongida milliy g'oyaga doir tushunchalar, tasavvurlar shakllanadi. Boshqacha aytganda, milliy g'oyani yoshlarimizning ishonch-e'tiqodiga aylantirish orqali mafkuraviy, ma'naviy tahdidlarga qarshi kurashishga qaratilgan ta'lim-tarbiyaning samaradorligi fanlarning shu maqsad asosida o'zaro mustarakligiga ham bog'liqdir. Ya'ni, mutaxassis olimlar ta'kidlaganidek, turli sohalaridagi bilimlar majmuasining Milliy istiqlol g'oyasi doirasida integratsiyalashuvi va differentsiallashuvi, muqobillashuvi yoshlar bilim saviyasini, dunyoqarashlarini mazmunini belgilab turadi[8].

Ma'lumki, tarbiya - inson shaxsi, ma'naviy qiyofasini shakllantirishga qaratilgan tadbirlar tizimidir. Ta'lim esa axloqli, odobli shaxsga hunar o'rgatish, bilim berishdir. Inson shaxsini shakllantirish bilan bog'liq bo'lgan tarbiya va ta'lim bir-biri bilan uzviy bog'langan jarayondir. Abdulla Avloniy ta'lim va tarbiyaning mustarakligi haqida shunday yozadi: "Dars (ya'ni ta'lim) ila tarbiya orasida biroz farq bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydigan, birining vujudi biriga boylangan jon ila tan kabidir. Chunki dars oluvchi – tarbiya oluvchi, amal qiluvchi demakdir"[9].

Inson shaxsi shakllanishida tarbiya ustuvor ahamiyatga ega bo'ladi. Umuman aytganda, tarbiya ta'lim berish jarayonini barcha ma'rifiy majmuasini ham o'z ichiga oladi. Har qanday ta'lim, tarbiya bilan uyg'unlashgandagina yetuk ma'naviyatga zamin bo'ladi.

So'nggi bir necha yillar ichida kompyuter texnologiyalarining shiddat bilan rivojlanishi hamda ularning o'quv jarayoniga intensiv ravishda tatbiq qilinishi ta'lim tizimida tom ma'nodagi ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. Mazkur o'zgarishlar ta'lim tizimi tuzilmasi, o'qitish jarayoni metodologiyasi va texnologiyasigagina emas, balki uning strategik yo'nalishiga ham ta'sir ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda va umuman dunyo miqyosida axborot kommunikatsion texnologiyalarining rivojlanishi bilan axborot texnologiyalaridan foydalanib davlat va insonlar zarar yetkazishi mumkin bo'lgan noqonuniy xarakatlarni sodir etish xavfi ortmoqda. Ushbu holat yagona metodologik yondashuv va ularning himoyalanganlik darajasini oshirishga oid usul va vositalarni tanlash asosida axborot-kommunikatsiya tizimi va aloqa tarmog'i kabi axborot infratuzilmasining muhim segment va obektlari xavfsizligini ta'minlash tizimini yaratish bo'yicha choratadbirlar kompleksini ishlab chiqishni talab etadi.

Eng avvalo yoshlarning ijtimoiy xulq-atvorini o'rganish lozim. Ijtimoiy xulqda ko'zga tashlanadigan eng muhim holatlardan biri tashvishlanish, nimalardandir cho'chish va shu tufayli ijtimoiy munosabatlardan o'zini olib qochishga intilish hislarining namoyon bo'lishidir. Psixologik himoya-shaxsni turli salbiy ta'sirlardan asrashga, psixologik diskomfortni bartaraf etishga xizmat qiladi. Mazkur holatlardan tegishli xulosa chiqargan holda, ta'lim-tarbiya jarayonini zamon talablari asosida tashkil etish, uni doimiy ravishda takomillashtirib borish har birimizning oldimizda turgan asosiy masalalardan biridir. Ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirok etadigan professor-o'qituvchilar, jamoat tashkilotlari rahbarlari hamda ustoz-murabbiylarni doimiy ravishda malaka va ko'nikmalarini oshirish va o'z navbatida mas'uliyatlarini oshirish, bu orqali o'sib kelayotgan yoshlarda vatanparlik tuyg'usini shakllantirish bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bunga yuksak ma'naviyat, ta'lim-tarbiya va chuqur vatanparlik hissi orqali erishish mumkin. Ilm-fan, adabiyot, san'at, xalqimizning boy ma'naviy merosi, qadriyatlarini o'rganish va hurmat qilish orqali fuqarolik jamiyati milliy-ma'naviy va umuminsoniy negizlarining o'zaro mustarak xolda rivojlanishini ta'minlash mumkin. Bu yuksak ma'naviyat va vatanparlik hissini shakllantirishda oilaning o'rni beqiyosdir. Oila esa fuqarolik jamiyatining muhim bo'g'inidir.

Har bir jamiyat a'zosi oila bag'rida voyaga yetadi, ijtimoiy munosabatlarni o'zlashtiradi va insoniy fazilatlarini namoyon etadi. Yoshlarni hayotga, ongli mehnat faoliyatiga tayyorlashda oila va pedagogik faoliyatning tarbiyaviy jarayonni to'g'ri tashkil etishi zaruriy vazifadir. Shu maqsadda mamlakatimizda milliy mustaqillik yillarida ma'naviyat sohasida amalga oshirilayotgan islohatlar, avvalo, oila qadriyatlarini eng ilg'or an'analarini tiklashga qaratilgandir.

Zero, "biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo'lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko'ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo'lib yashashi uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi"[4].

Binobarin, bugun yuksak ma'naviy va axloqiy fazilatlarga ega, bilimli, samarali mehnat qilishga qodir fuqarolar jamiyatning eng muhim boyligi va asosiy kapitali, uni harakatga keltiruvchi kuchiga aylanib bormoqda. Aynan shu bois XXI asr-intellektual bilimlar asrida inson kapitaliga investitsiyalar yo'naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlarga yuksak taraqqiyotga erishishi mumkin. Faqat tom ma'nodagi bilimli jamiyatgina zamonaviy tahdid va muammolarni yengib o'tishga qodir bo'ladi. Shuningdek, bu asr-axborot asri, globallashuv davri ham deb atalmoqda. Bunday sharoitda fan va ta'lim taraqqiyoti muhim ahamiyat kasb etadi. Aslida ta'lim taraqqiyoti ijtimoiy taraqqiyotga zamin hozirlaydi. Ijtimoiy taraqqiyotning "umurtqa pog'onasi", iqtisodiy qadriyatlarining

asosiy manbai, taniqli AQSH futurologi (bashoratchisi)E. Tofflarning aytishicha, bilim bo'lib bormoqda[10].

Zotan, XXI asr ta'limning ijtimoiy institut sifatida jamiyat taraqqiyotining izchil o'sishiga faol ta'sir ko'rsatish qonuniyatlarining mavjudligini asoslab bermoqda[11].

Jamiyat taraqqiyotida ta'lim-tarbiya jarayonining ahamiyati beqiyos. Bunda insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu hatti-harakatini sekin-asta ko'nikmaga aylantirib borish lozim. Bu esa insonning mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalaydi, mushohada qilish aqlni peshlaydi, aql ongni saqlaydi, ong esa moddiy va ma'naviy manbaga aylanadi.

Xulosa. O'sib kelayotgan farzandlarda insoniy sifatning shakllanishida oiladagi, atrofdagi (mahalla, ko'cha, bog'cha, maktab, oliy o'quv yurti), ijtimoiy muhit va

tarbiyalanuvchiga bo'lgan munosabat muhim rol o'ynaydi. "Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch" asarida ta'kidlab o'tilganidek, "Odamzot uchun bir umr zarur bo'ladigan tabiiy ko'nikma va xususiyatlar, masalan, har qaysi bolaning o'ziga xos va o'ziga mos qobiliyati, atrofidagi odamlar bilan muomalasi, tengdoshlari orasida o'zini qanday his qilishi, yetakchilik xislatlariga ega bo'lishi yoki ega bo'lmasligi, kerak bo'lsa, dunyoqarashi-bularning barchasi avvalo uning tug'ma tabiati, shu bilan birga, oilada oladigan tarbiyasiga uzviy bog'liq ekanini hayot tajribasi ko'p misollarda tasdiqlab beradi".

Inson yashar ekan, doim ta'lim va tarbiyaga ehtiyoj sezadi. Ta'lim va tarbiya esa inson umrining oxirigacha davom etadigan jarayon bo'lib (inson umrining oxirigacha o'rganadi, degan naql asosida tarbiyalanib), doimiy ravishda rivojlanib, takomillashib boradi va insonni har doim vatanparlikka undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикасининг "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги Қонуни.//Lex.uz.
2. Шавкат Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: О'zbekiston нашриёти, 2021 йил.
3. Ўзбекистон Республика Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг БМТнинг 72-сессиясида сўзлаган нутқи//Халқ сўзи, 2017 йил, 20 сентябрь.
4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. –Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1998 йил, 28-бет.
5. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Тошкент: Ўзбекистон, 1998 йил, 330-бет.
6. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2001 йил, 168-бет.
7. Полякова Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности при построении информационного общества в России.- дисс. д.ю.н. – Москва: 2008, с.170.
8. Эргашев И. ва бошқ. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Дарслик. –Тошкент: Академия, 2005 йил, 144-бет.
9. Абдулла Авлоний. Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992 йил, 15-16-бетлар.
10. Тоффлер Э. Война и антивоина. – Москва: Транзиткнига, 2005, ст-112.
11. Ганчерок И.И. Кадры управления в высшей образовании как приоритет для устойчиво развития высшей школы// Университетское управление: практика и анализ.- 2004. № 5 Ст-138-142.

Rustam DUSHANOV,

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti professori v.b., psixologiya fanlari doktori, dotsent
E-mail: turgunov3103@gmail.com

TIFT universiteti professori P.Xolvamov taqrizi asosida

PSYCHOLOGICAL INCREASING OF PROFESSIONAL SKILLS OF THE TEACHER IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM ISSUES

Annotation

There are noticed about specific qualities of increasing the psychological competention of teacher at the system military (militarian) higher education and thought-meditations about it's developing factors in this story.

Key word: Psychological competention, pedagogical erudition, striving to object, practical think, pedagogical-psychological tact, professional observation, communication, psychological-pedagogical reflection.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ПЕДАГОГА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В данной статье были изложены мнения и взгляды в целях повышения специфических качеств и факторов влияющих на развития профессионального мастерства преподавателя в вышеобразовательной учебной системе

Ключевые слова: Психологические факторы, педагогическая эрудиция, мыслить ирпроционально, педагогическо – психологический такт, профес-сиональная наблюдательность, коммуникативность, педагогическо –психологическая рефлексия.

OLIY TA'LIM TIZIMIDA O'QITUVCHINI KASBIY MAHORATINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Аннотация

Maqolada oliy ta'lim tizimida o'qituvchini kasbiy mahoratini oshirishning o'ziga xos sifatlari va uni rivojlantirish omillariga oid fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Psixologik omillar, pedagogik eruditsiya, maqsadga intilish, amaliy fikrlash, pedagogik-psixologik takt, kasbiy kuzatuvchanlik, kommunikativlik, psixologik-pedagogik refleksiya.

Kirish. Respublikamizda ta'limning rivoji, kelajagimiz vorislari bo'lgan yoshlarning istiqboli bilan bog'liq bo'lgan dolzarb masalalarga eng ustivor sohalaridan biri sifatida qaralib, yosh avlodning ta'lim-tarbiyasiga davlat g'amxo'rlik qilayotganligining guvohi bo'lib turibmiz.

Sababi, ta'lim-tarbiya masalasi insoniyat taraqqiyotida hayot mamot masalasi sifatida qaralib kelingan. Xavfsizlik masalasi ham ta'lim-tarbiyaga bog'liq. Shu bois dunyo mamlakatlari bu masalaga milliy masala sifatida qarab kelmoqda. Ta'lim tizimini tubdan isloh etish odamlarimizning ongu tafakkuri va dunyoqarashini o'zgartirish, ularning siyosiy va fuqarolik faolligini, o'z kelajagiga bo'lgan ishonchini oshirishning yeng muhim omili va mustahkam asosiga aylandi, desak, hech qanday mubolag'a bo'lmaydi. Bizning yangi avlodimiz, bilimli, o'tmishning har qanday illatlaridan ozod bo'lgan yoshlarimiz bugungi kunda mamlakatimizni demokratlashtirish va liberal-lashtirish, uni yangilash va ishonchli tarzda ravnaq toptirishning hal qiluvchi harakatlantiruvchi kuchiga aylanib bormoqda.

Mazkur murakkab va muhim vazifalarni amalga oshirish, pedagog kadrlarning kasbiy mahorati, ta'lim oluvchilar jamoasini boshqarish va ularga psixologik ta'sir ko'rsata olish qobiliyatiga bog'liq. Chunki «... pedagog va professor – o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy-ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur» [1].

Shu ma'noda, o'qituvchining kasbiy mahorati uning o'ziga xos individual-psixologik tuzilmasi bo'lib, «inson-inson» tizimidagi kasbiy faoliyat samaradorligini ta'minlovchi omillardan biri bo'lib, kognitiv (bilish) va amaliy tarkibiy qismlar, psixologik bilimlar, kasbiy tafakkur, shaxslararo aloqa o'rnatish va psixologik ta'sir ko'rsatish uchun zarur bo'lgan amaliy ko'nikma hamda malakalardan tashkil topgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy mahoratini tadqiq qilish muammosi S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev,

B.G.Ananev, Ye. A. Klimov, A. I. Alekseev, T.V.Kudryavsev R.Z.Gaynutdinov, E. G'. G'oziev, G'.B.Shoumarov, B.R.Raxmonqulov S. V. Asyaymov, Ye. Yu. Agzamova, R. M. Maxmudov kabi bir qator psixolog va pedagog olimlarning ilmiy ishlarida o'rganilgan hamda rivojlantirilgan bo'lib, ong va faoliyat birligi tamoyiliga fundamental kategoriya sifatida yondashilgan.

Inson kasbiy kamoloti uzoq davom etuvchi, ko'p jabhali va harakatchan jarayon ekanligi hamda u o'z taraqqiyoti davomida to'rt bosqichni bosib o'tishi e'tirof etilgan. Bular: 1-bosqich – kasbiy niyat; 2-bosqich – ta'lim va tarbiya; 3-bosqich – kasbga kirish; 4-bosqich – kasbiy mahoratdir [2].

Pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchida refleksivlik, kommunikativlik va hamkorlik qilish kabi shaxsiy sifatlarni muhim va zarurdir [3].

Ayrim olimlarning (A.K.Makarova, M.G.Davletshin, E.G'.G'oziev va boshq.) fikricha o'qituvchining eng muhim kasbiy mahoratini pedagogik eruditsiya, maqsadga intilish, amaliy fikrlash, pedagogik-psixologik takt, kasbiy kuzatuvchanlik, tinglay bilish qobiliyati, turli nostandart vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olish, psixologik bashorat qilish va psixologik-pedagogik refleksiya kabilar bilan to'ldiradi. O'qituvchining mazkur sifatlari unda pedagogik faoliyatga nisbatan kasbiy qobiliyatga ega bo'lish bilan birga uyg'un holda namoyon bo'ladi.

O'qituvchini kasbiy mahoratining tarkibiy qismlari biri-biri bilan uzviy bog'langan bo'lib, ichki (sub'ektiv) va tashqi (ob'ektiv) tuzilma-larining yaxlit tizimini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. O'qituvchining o'z kasbiy mahoratini shakllanishida uning o'z kasbiga moslashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nutai nazardan moslashish ko'p qirrali bo'lib, u psixofiziologik, ijtimoiy psixologik va kasbga moslashuvlarga bo'linadi [4].

Har bir o'qituvchida ushbu uchta ko'rsatilgan moslashuv turi mavjud bo'ladi va ta'lim oluvchilarni kasbga yo'naltirishga

xizmat qiladi va o'ziga xos muammolarni qiyinchiliklarni ochib berishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Ta'lim beruvchilarning o'z kasbga moslashishiga asosiy sabablar deb quyidagilarni ko'rsatish mumkin. Jumladan:

- xizmat bilan bog'liq ma'lumotlarni o'z vaqtida yecha olmaslik, agar o'z vaqtida yecha olinsa yangi muhitga va vaziyatga tezda o'rganishi yoki yo'nalish olishi;
- xizmat faoliyati bo'yicha tajribani yetishmasligi;
- bir vaqtning o'zida bir nechta vazifalarni hal qilish, masalan muhitni o'rganish, qaror qabul qilish, o'zini xatti-harakatini tajribali rahbar, murabbiylar bilan bevosita maslahatlashish;
- o'zi haqida atrofda qiladigan ijobiy taassurotni hosil qildirish ba'zida o'zingiz haqida xodimlarni ishonтира bilish va hokazolar [5].

Psixofiziologik moslashuv bu o'ziga xos moslashuv turi bo'lib, ta'lim beruvchining organizmini yangi sharoitga jismonan, psixofiziologik jihatdan moslashtirish, masalan rejimga, turmush tarziga, sanitar-gigienik jihatdan muhitga, ovqatlanish va dam olishni tashkil etishdagi o'ziga xoslikdir.

Moslashish reaksiyasi esa psixik zo'riqlashni yuzaga keltiradi va kelajakda faoliyatga yaroqligi yoki yaroqsizligini ko'rsatadi. Psixofiziologik moslashuvda yuzaga keladigan salbiy holatlarni bartaraf etishda o'qituvchining ijobiy hissiy irodaviy holati, ish rejimiga tez ko'nikishi, mehnat rejimi, ishdagi yuklamalarni to'g'ri taqsimlash va hokazolar hisoblanadi.

Ijtimoiy psixologik moslashuv – bu yosh o'qituvchilarni yangi ish joyidagi ijtimoiy muhitga moslashuvi. Yangi jamoa, yangi shaxslar, yangi kasbiy muomala yangi an'analarga ko'nikish, o'zini yangi jamoaga ko'nikishga olib kelish.

Ijtimoiy psixologik moslashuvda o'qituvchi jamoani o'rganish bilan birga o'zi ham jamoaga o'rganadi, chunki jamoa tomonidan o'qituvchini qabul qilish ham ba'zida qiyin bo'ladi degan umume'tirof etilgan fikrlar mavjud.

O'qituvchining jamoadagi muhitga moslashuvda, tanlagan kasb, fuqarolarning etnopsixologiyasi, uni atrofidagi shaxslarning ham o'ziga yarasha roli va o'zni mavjud. Ushbu omillar moslashuvda zarur samarani berishi mumkin:

- xizmat joyi va tanlagan kasbidan qoniqlash hosil qilishi;
- ish bilan (xizmat) bandligi va jamoaga ko'nikishi.

O'qituvchini o'z ishidan qoniqqanligi yoki qoniqmay faoliyat olib borayotganligining natijasi avvalo uning ishinin natijalarida namoyon bo'ladi.

Ishidan, faoliyatidan qoniqqanligi ko'p omillar bilan bog'liq, masalan, ishning hajmi, ish joyining qaerga joylashganligi, ob-havosi, shovqin suronmi yoki shovqin suronsiz, yorug', temperaturasi, xizmatdoshlarini munosabati, rahbarlik stili, mehnat haqqi, shu xizmat faoliyatida ko'tarila bilish (o'sishi) mansab pog'onasida, kun tartibi, rahbatlantirishlari.

O'qituvchining ishga ko'nikishida ko'pincha ziddiyatli holatlar yuzaga keladi, ziddiyatni hal qilishda albatta amaliy yordam berish kerak bo'ladi.

Kasbiy moslashuv – ushbu moslashuv bevosita o'qituvchini kasbiy faoliyati davrida, stajirovka davrida (6 oy yoki 1 yil) amalga oshib ko'nikma hosil qilib boradi. Moslasha olmaganlari albatta kasbni o'zgartiradi.

O'qituvchi yaxshi mutaxassis bo'lib shakllanishida avvalo ijtimoiy psixologik va kasbiy sifatlarni shakllantirish muhim hisoblanadi, masalan iroda, ishga ijobiy munosabatni shakllantira bilish, mustaqil muammoni hal qila olish, o'ziga ishonch hamda amaliy tajribaga bo'lish va boshq.

Kasbiy faoliyat doimo zo'riqlash yoki haddan tashqari vazifani ko'pligi va og'irligi bilan bog'liq bo'lib asta-sekinlik bilan o'qituvchi ruhiyatiga ta'sir qiladi. O'qituvchini kasbiy faoliyatga moslashishida eng avvalo atrofda xodimlarni, murabbiylarni, ko'p ish stajiga ega pedagoglarni ta'siri albatta bor. Masalan, o'qituvchida bir joyda bir kasbda bir necha yillab ishlagandan keyin, albatta kasbiy buzilish yuzaga keladi (masalan xarakterida, xatti-harakatlarida, gap-so'zlarida namoyon bo'ladi). Bunday holatni yuzaga kelishiga charchash, toliqlash, bir xil xizmat, zo'riqlashlarni ta'siri bor.

Charchoq ish faoliyatiga bevosita salbiy ta'sir qiladi, bu davrda shaxsda ish unumdorligi pasayadi, jismoniy kuch

kamayadi, mushaklardagi bardoshlik kamayib boradi. Bu jarayon bevosita xotira, idrok, sezgi va diqqatningsusayishida ham kuzatiladi. Uzoq vaqt davom etgan toliqlash doimiy charchashga olib keladi.

Haddan tashqari charchash shaxsni stress, nevroz va somatik holatga olib keladi. Natijada xarakterda psixogen buzilish yuzaga keladi, sababsiz janjallar ko'payib ketadi. Charchashda dam olish bilan bog'liq xatti-xarakatlar doimo ham yetarli natijani bermaydi.

Charchok o'z navbatida, shaxs faoliyatida monotonlikni yuzaga keltiradi. Monotonlik bu faoliyatdagi bir xillikdir. Monotonlik bir ishni bir necha, bir necha yuz marotaba qaytarish orqali yuzaga keladi, ba'zida yuqori ish tempi ham shunga kiradi. Monotonlikni asosida uyquni xush ko'rish, zerikish, ishga qiziqishni yo'qligi yuzaga keladi.

Monotonlikni yo'qotishni asosini ishda o'zgarishni yuzaga keltirish, eng asosiysi ish ritmini o'zgartirish monotonlikni yo'qotishni asosida ishga hayotga kasbga qiziqish yuzaga keladi. Yana bir omil psixik jihatdan zo'riqlash. Ushbu zo'riqlashni asosida albatta qiyinchilik, ziddiyatlar bo'lib bu qiyinchilik va ziddiyat eng avvalo mavjud yaxshi muhitni buzishga yordam beradi.

Moslashuvda o'qituvchi avvalo ta'lim oluvchilarning kasbiy faoliyatga tayyorgarligini, ish joyini o'ziga xosliklarini ham inobatga olish kerak.

Shuningdek, ta'lim beruvchilarning kasbga moslashishga yordam beradigan shakl va usullar mavjud. Bular:

- a) Yosh o'qituvchilarni psixologik, psixofiziologik ko'rikdan (tekshiruvdan) o'tkazish va shu asosda tavsifnoma berish va moslashuv sharoitini tushuntirish.
- b) tekshiruv natijalari asosida tavsiyalar berish.
- v) guruhli konsultatsiyalarni tashkil etish va bu konsultatsiyalarni ijtimoiy-psixologik treningga aylantirish ko'nikmasini yuzaga keltirish.
- g) biron bir topshiriqni vazifani bajarishdan oldin ruhiy-emotsional holatni tartibga keltirishga o'rgatish.
- d) ushbu mashg'ulotda avvalam bor hissiy-irodaviy holatlari sust bo'lgan xodimlar qatnashishi zarur.

Yosh o'qituvchi xodimlarning muhitga moslashishida kompleks vazifalar mavjud bo'lib, ular shuni hal qilish kerak bo'ladi, masalan:

1. Qaror qabul qila bilishi xislati.
2. Faoliyatni tashkil eta olish san'ati.
3. Vazifani bajarganligini nazorat qilish.
4. Ish yuzasidan munosabatlarni tartibga solish.

Moslashuv – ya'ni kasbiy moslashuv bu qiyin va ko'p qirrali faoliyat bo'lib xodim tomonidan doimo e'tibor talab qilinadigan o'ziga xos tarbiyalash usuli ham hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, o'qituvchida kasbiy mahoratni shakllanishida quyidagi omillar muhim ahamiyatga kasb etadi. Bular:

har bir ta'lim oluvchining individual-psixologik xususiyatlari, temperamenti, qobiliyati, xarakteriga xos kuchli va kuchsiz tomonlari, faoliyatdagi yutuq va kamchiliklari haqida ma'lumotga ega bo'lishi;

jamoada ijtimoiy-psixologik muhitni yaxshi bilishi, ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchi munosabatlarining psixologik xususiyatlari to'g'risida bilimlarga ega bo'lishi;

ta'lim berishning eng qulay va zamonaviy metodlaridan xabardor bo'lish, ulardan samarali foydalana olish, ta'lim jarayoniga yangi innovatsion texnologiyalarini tadbiq etish borasida malakaga ega bo'lish, o'z faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini psixologik tahlil qilish, o'z faoliyati sifati va samaradorligini oshirish, o'zini-o'zi nazorat qilish, kasbiy bilimlarini oshirish hamda o'z ustida ishlashning eng qulay usullarini yuqori darajada o'zlashtira olishni taqozo etadi [6].

O'qituvchining kasbiy mahorati faqatgina uning ta'lim oluvchilarga munosabatidagina ifodalanib qolmay, shaxsiy pedagogik faoliyatini tashkil etishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. O'z ichki imkoniyatlarini bilmaslik tufayli, pedagog hamkasblari tajribasidan nusxa ko'chiradi, ularga taqlid qila boshlaydi.

Shu ma'noda, ta'lim jarayonida o'qituvchining kasbiy mahoratini shakllantirishda quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Jumladan;

o'qituvchining kasbiy mahoratini takomillashtirish, psixik jarayonlari (kasbiy xotira, diqqat, sezgi, mantiqiy tafakkur va boshq.)ni rivojlantirish, kasbiy bilim va qobiliyatlari hamda ko'nikmalarini shakllantirish, zo'riqlashlardan xalos bo'lishning psixologik usullarini o'zlashtirish masalasida ijtimoiy-psixologik treninglar tashkil etish;

kasbiy faoliyatga aloqador masalalar (o'zlashtirishning sustligi, guruhdagi nizoli vaziyatlar)ni hamkorlikda hal etish maqsadida psixologik vaziyatlarni tahlil qilish;

pedagogning kasbiy mahoratini oshirish maqsadida "yosh pedagoglar mahoratini oshirish maktabi"da o'qish;

o'qituvchining kasbiy faoliyatida o'z imkoniyatlarini to'la namoyon etishi uchun muhim bo'lgan shaxsiy sifatlar (o'zining pedagogik faoliyatini tahlil qilish, "aqliy trening", aqliy xujum" kabi ko'nikmalar)ni takomillashtirish.

O'qituvchida pedagogik mahoratni rivojlantirishning asosiy omillari birinchidan; pedagogning mutaxassis sifatida o'zini - o'zi shakllantirishi bo'lsa, ikkinchidan; shaxs sifatida esa o'zini-o'zi anglashidir. O'qituvchining pedagogik mahorati bir maromda emas, balki butun kasbiy faoliyat jarayonida shakllanib boradi. Mazkur dinamik jarayonni monitor qilish, uni adekvat (mos) baholash, rivojlanishini va o'qituvchi shaxsining taraqqiyotini bashorat qilish imkonini beradi. O'qituvchining shaxsiy-kasbiy sifatleri uning qobiliyatlari bilan uyg'unlashib ketadi.

O'qituvchilik ixtisosining bu xususiyatlari uning professiogrammasida ifodalanadi.

O'qituvchining kasbiy professiogrammasi quyidagilarni o'z ifodasini topadi:

- o'qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari;
- o'qituvchining psixologik-pedagogik tayyorgarligiga qo'yiladigan talablar;
- maxsus tayyorgarlikning hajmi va mazmuni;

- ixtisosligiga oid uslubiy tayyorgarlikning mazmuni.

O'z navbatida o'qituvchi shaxsining psixologik kompetentlari quyidagi sohalarida namoyon bo'ladi. Jumladan;

G'oyaviy sohada: ilmiy dunyoqarash va e'tiqod; ijtimoiy ehtiyoj va axloqiy zaruriyatlarni chuqur tushunish; ijtimoiy va fuqarolik burchini anglash; ijtimoiy-siyosiy faollik.

Pedagoglik kasbi sohasida: ta'lim oluvchilarni sevish va ular bilan ishlashga bo'lgan motivatsiya, pedagogik faoliyatiga bo'lgan qiziqish; ruhiy-pedagogik ziyraklik va kuzatuvchanlik, pedagogik takt, pedagogik tasavvur; tashkilotchilik qobiliyati; haqqoniylik; samimiylik; talabchanlik; qat'iylik va maqsadga intilish; vazminlik; o'zini tuta bilish; kasbiy layoqatlilik.

Kognitiv (bilish) sohasiga esa keng ilmiy saviya, ma'naviy ehtiyoj va qiziqish, intellektual qiziqish, yangilikni his qila bilish; pedagogik ma'lumotni oshirishga intilish kiradi. Pedagogik faoliyatning samarali bo'lishi uchun o'qituvchida qobiliyatning quyidagi turlari mavjud bo'lmog'i lozim:

- Bilish qobiliyati;
- O'quv materiallarini tushuntira olish qobiliyati;
- Kuzatuvchanlik qobiliyati;
- Nutq qobiliyati;
- Tashkilotchilik qobiliyati;
- To'g'ri muomala qila olish qobiliyati;
- Kelajakni ko'ra bilish qobiliyati;
- Diqqatni taqsimlay olish qobiliyati.

Xulosa. O'qituvchining obru e'tibori avvalo o'z kasbiga bo'lgan sadoqatida namoyon bo'ladi. Shundagina o'qituvchi o'z amaliy faoliyati bilan ta'lim oluvchilarga ibrat bo'la oladi hamda ularni o'ziga nisbatan ishonch uyg'otadi. Bu fazilatlar yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, kasbiy tayyorgarligida muhim omil hisoblanadi. Zero, Vatan taqdiriga daxldorlik tuyg'usini uyg'otish, Vatanni sajdagoh kabi ardoqlash, yon atrofga daxldorlik hissi bilan yashashga o'rgatish har bir o'qituvchining muqaddas burchidir.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, kat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. T.,2017. 45 – b.
2. Dushanov R.X. Pedagogika. Darslik.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018. – 350 b.
3. Карпенко Л.В. Психология. Словарь. М., 2004.
4. Лукьянов Н. И. Как подготовить профессионального педагога. М. 2012. С.17.
5. Dushanov R.X., Alibekov B.S., Siriev B.N. Pedagogika. Psixologiya. Darslik.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023. – 384 b.
6. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., Международный гуманитарный фонд. "Знание". 2022. – 308. С.15.

UO'K:94(575.1)

Faxriddin YORMATOV,

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti tarix kafedrası mudiri, tarix fanlari nomzodi, dotsent

E-mail: faxriddin_yormatov@tues.uz

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti professori, t.f.d. A.Mavrulov taqrizi asosida

MAMLAKATIMIZDA NURONIYLARNI IJTIMOY HIMOYALASHGA QARATILGAN INSONPARVAR SIYOSAT

Annotatsiya

Mazkur maqolada mamlakatimizda yoshu ulug' va piru badavlat nuroniy otaxon va onaxonlarimizni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan insonparvar siyosat va uning ijobiy natijalari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan va ilmiy jihatdan o'rganilgan. Xususan, birinchi galda tabarruk nuroniyalarimizning sihat-salamatliklarini himoya qilish, ijtimoiy himoyaga muhtoj, qarovchisi yo'q va yolg'iz yashovchi nuroniyalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash bo'yicha faoliyati ilmiy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Jamiyat, nuroniyalar, sihat-salamatlik, tibbiy ko'rik, yangi O'zbekiston, mustaqillik, prezident.

ГУМАННАЯ ПОЛИТИКА, НАПРАВЛЕННАЯ НА СОЦИАЛЬНУЮ ЗАЩИТУ ЛЮДЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Аннотация

В данной статье представлена подробная информация о гуманной политике, направленной на социальную поддержку пожилых и нуждающихся в помощи граждан в нашей стране, а также о ее положительных результатах, которые были исследованы с научной точки зрения. В частности, акцентировано внимание на защите здоровья наших благословенных пожилых людей и на всесторонней поддержке тех пожилых людей, которые нуждаются в социальной защите, не имеют опекунов и живут одни.

Ключевые слова: Общество, пожилые люди, здоровье, медицинский осмотр, новый Узбекистан, независимость, президент.

HUMANITARIAN POLICY AIMED AT SOCIAL PROTECTION OF THE ELDERLY IN OUR COUNTRY

Annotation

This article provides a detailed study of the humanitarian policies implemented in Uzbekistan to support elderly citizens, particularly those in need of social protection. It examines the measures undertaken to safeguard the health of senior citizens and the comprehensive support provided to socially vulnerable individuals, including those who lack caregivers and live alone.

Key words: Society, elderly, health, medical examination, new Uzbekistan, independence, president, citizens.

Kirish. Mamlakatimizda ijtimoiy sohaga jamiyat e'tiborini kuchaytirish, manzilli ijtimoiy himoyani kafolatlash mustaqillikning birinchi kunlaridanoq davlatimiz siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan bo'lsa, bu so'nggi yillarda ya'ni biz Yangi O'zbekiston deb atalayotgan keyingi yillarda yanada takomillashganini va mazkur masalaga yanada yetarlicha e'tibor berilayotganini hammamizni quvontirmoqda. Ayniqsa, Sh. M. Mirziyoyev davlat rahbari bo'lib ish faoliyatini boshlagan dastlabki davrlardanoq yoshi ulug' nuroniyalarga bo'lgan e'tibor yanada kuchaytirildi. Mamlakatimizda nuroniyalarga har tomonlama hurmat va ehtirom ko'rsatishdagi ana shunday ijobiy ishlarni ilmiy jihatdan o'rganish nihoyatda muhim hamda dolzarbdur.

Mamlakatimizda nuroniyalarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash tarixi masalasini o'rganish, ilmiy tahlil etish nihoyatda o'rganilishi nihoyatda muhim bo'lgan masala hisoblanadi. O'zbekistonda nuroniyalarning ijtimoiy himoyasini ta'minlash va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlash masalalariga oid bir qator adabiyotlar mavjud.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O.Dulanbayeva va I.Ochilboyevaning keksa yoshlilarga xizmat ko'rsatishda qadriyatlarining ahamiyati masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlari, M.Gafarli, A.Kasayevlar asarida mustaqillik ilk yillarida mamlakatda olib borilgan kuchli ijtimoiy himoya tizimi, uning insonparvarlik tamoyillari asosida amalga oshirilishi, davlatning bosh islohotchilik roli bilan bog'liq masalalar tadqiq etilgan. Sh. Sodiqova tomonidan esa "keksalik va ma'naviy meros" va Yoshlarni vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda keksalarning o'rni" kabi asarlarida ham o'ziga xos ma'lumotlar keltirilgan. M.Usmonova, M.Xolmatova, S.Safayeva kabilarning asarlarida ham bu masalaga ma'lum darajada ahamiyat berilgan. M.Abdullayevaning dissertatsiya tadqiqotida esa ijtimoiy himoya va uni tartibga solishni takomillashtirish yo'nalishlari masalalari umumiy holda o'rganilgan. B.Baxtiyorovning dissertatsiya

tadqiqotida aholini ijtimoiy himoya qilish tizimining iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishlari o'rganilganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. L.Xoliqovanning ishida bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida aholini ijtimoiy himoya qilish bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy munosabatlar mohiyati tadqiq etilgan bo'lsa, A.Norbekovning tadqiqotida mamlakatimizda ijtimoiy kafolat tizimini yaratish muammolari, inson omilini ro'yobga chiqarish va aholini ijtimoiy himoyalash, erkinlashtirish jarayonida ijtimoiy kafolatlarni amalga oshirish muammolari o'rganilgan.

D.Ahmedovning ishida esa aholining muhtoj qatlamlarini davlat yo'li bilan ijtimoiy himoyalashga oid munosabatlarni huquqiy tartibga solish muammolari o'rganilgan, bu muammolarni hal etishga qaratilgan umumlashma va ilmiy tahlillar asosida davlat ijtimoiy himoya tizimini, bu tizimni boshqarishni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy ishlanmalar tayyorlangan. Xorijiy mamlakatlarda ham aholini ijtimoiy himoyalash masalalariga oid YE.Machulskaya, L.Glushenko, V.Yudin, V.Shayxatdinov, G.Basso, M.Dolls, S. Bexrendt, J.Berg, R.Merkel, B.Babajanyan, R.Bettiye, N.A.Volgin, V.V.Antropov, S.V.Kalashnikov kabi olimlarning asarlarida qisman ma'lumotlar berilgan.

Tahlil va natija. Mustaqillik yillarida aholini kuchli ijtimoiy himoyalash davlat siyosatining bosh ustuvor yo'nalishiga aylandi. O'tgan yillar davomida O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan barcha islohotlardan ko'zlangan yagona maqsad fuqarolarga normal turmush tarzini yaratib berish, aholining kam ta'minlangan, muhtoj qismini muttasil ravishda iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash bo'ldi. "Bozor mexanizmlarini joriy etishdan oldin, - degan edi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov o'zining 1992 yilda nashr etilgan "O'zbekistonning o'z istiqloli va taraqqiyoti yo'li" asarida, - insonlarni ijtimoiy himoya qilish tadbirlari amalga oshirilmog'i lozim. Davlat o'z aholisini himoya qila olgan taqdirdagina insonparvar hisoblanadi. Davlat kishilarga,

ayniqsa yordamga muhtoj bo'lganlarga, ijtimoiy nochor qatlamlarga, yetimlar, bolalar, o'quvchilar, nafaqaxo'rlar va nogironlar, yolg'iz onalar, ko'p bolali va kam ta'minlangan oilalarga o'z vaqtida yordam ko'rsatishi kerak". Hujjatlariga berilgan rasmiy sharhda keltirilishicha, O'zbekistonda 2010-2015-yillar mobaynida keksalar va pensionerlar uchun mo'ljallangan 12 ta Saxovat va Muruvvat internat uylari moddiy-texnika bazalari, 14,6 ming yolg'iz keksalar, pensioner, nogironlarning turar joy sharoitlari yaxshilandi, 5,4 ming odam reabilitatsiya texnik vositalari va protez-ortopediya mahsulotlari bilan ta'minlandi, 6,4 ming nogiron va pensioner sanatoriylarda sog'liqlarini tiklashdi. Ko'rsatilgan tibbiy-ijtimoiy yordamning umumiy hajmi 132,2 milliard so'mni tashkil etdi[1].

Xalqimizda azaldan yoshi ulug' keksalarga hurmat va ehtirom ko'rsatish hamda ularni har tomonlama ulug'lash millatimizga xos oliy qadriyatdir.

Mustaqillik yillarida aholini kuchli ijtimoiy himoyalash davlat siyosatining bosh ustuvor yo'nalishiga aylanib, o'tgan davr mobaynida O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan barcha islohotlardan ko'zlangan yagona maqsad fuqarolarga normal turmush tarzini yaratib berish, aholining kam ta'minlangan, muhtoj qismini muttasil ravishda iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash bo'ldi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev Prezidentlik lavozimida ish faoliyatini boshlagan ilk davrdanoq bu ishlar yanada izchil davom ettirilib, nuroniylarni ham har tomonlama qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratildi va tizimni rivojlantirishga qaratilgan o'ziga xos chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Keksalar va nogironlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2016 yil 28 dekabrda PQ-2705-son qarori[2]ning qabul qilinishi ham yuqoridagi fikrimizni tasdiqlaydi. Farmonga muvofiq 2017 yilning 1 yanvaridan boshlab har bir tuman (shahar) bo'limida bittadan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar bo'limlarida uchadan, markaziy apparatda 8 nafar xodim hisobidan "Nuroni" jamg'armasi shtat birliklari ta'minotini budjetdan moliyalashtirishga qabul qilib, "Nuroni" jamg'armasi pensioner xodimlariga pensiyalarni 100 foiz miqdorda to'lash, budjet mablag'lari hisobiga ta'minlanayotgan "Nuroni" jamg'armasi xodimlariga "Navro'z" va "Mustaqillik" bayramlariga mukofotlar "Nuroni" jamg'armasi bo'limlarida lavozim okladining 50 foizi miqdorida va markaziy apparatda lavozim okladining 100 foizi miqdorida to'lash, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "1941-1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2014 yil 13 oktabrdagi PF-4658-sonli Farmoniga muvofiq, 1941-1945 yillardagi urush qatnashchilariga har yili sanatoriylarda sog'lomlashtirish kursini olish o'rniga yo'llanma qiymatiga teng kompensatsiya olish huquqini berish hamda budjet mablag'lari hisobiga bepul tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimi doirasida keksalar, nogironlar, urush va mehnat faxriylarini sog'lomlashtirishni ta'minlash uchun 2017-2019 yillarda Buxoro, Qashqadaryo va Xorazm viloyatlarida sanatoriylar qurish kabi ijobiy ishlar amalga oshirildi.

2017 yilning yurtimizda "Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili" deb e'lon qilinishida ham katta ma'no-mazmun bor. Bu haqda Prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev alohida gapirib, "Bu islohotlarning asosiy maqsadi – aholi uchun munosib hayot darajasi va sifatini ta'minlashdir. Eng asosiy ustuvor vazifa "Inson manfaatlarini hamma narsadan ustun" degan olijanob g'oyani izchillik bilan hayotga tatbiq etishdan iborat.

Bugun hayotimizning o'zi Konstitutsiyamizda ifodasini topgan eng asosiy maqsad – inson manfaatlarini har tomonlama ta'minlash masalasini dolzarb vazifa qilib qo'yimoqda. Inson manfaatlarini ta'minlash uchun esa avvalo odamlar bilan, xalq bilan muloqot qilish, ularning dardu tashvishlari, orzu-niyatlari, hayotiy muammo va ehtiyojlarini yaxshi bilish kerak. Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak

va bu haqiqatni avvalo barcha bo'g'indagi rahbarlar yaxshi tushunib olishi zarur"[3] degan edi.

2017 yil 7 fevralda qabul qilingan "2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi"[4]ning to'rtinchi yo'nalishi "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan bo'lib, unda aholining real pul daromadlarini va xarid qobiliyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalar sonini va aholining daromadlari bo'yicha farqlanish darajasini yanada kamaytirish va pensionerlar, nogiron, yolg'iz keksalar, aholining boshqa ehtiyojmand toifalarining to'laqonli hayot faoliyatini ta'minlash uchun ularga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish va shu kabi ko'plab masalalarning o'rin olganligi ham yurtimizda mazkur sohada olib borilayotgan keng qamrovli ishlarning yaqqol namunasidir.

Bundan tashqari ushbu tizimdagi ishlarni takomillashtirish hamda nuroniylarni yanada har tomonlama qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish borasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mehnat faxriysi" ko'krak nishonini ta'sis etish to'g'risida" 2017-yil 14-iyuldagi PQ-3133-son qarori[5] asosida o'sha yilning o'zida 959 nafar nuroni "Mehnat faxriysi" ko'krak nishoni bilan taqdirlandi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining "Keksa avlod vakillarining jamiyatdagi o'rni va ijtimoiy faolligini yanada oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2019-yil 27-sentabrda 816-son, "Keksalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" qarori [6] asosida "1 oktabr – Xalqaro keksalar kuni"ni mamlakatimizda munosib nishonlash maqsadida har yili oktabr oyining birinchi haftasi "Keksalar haftaligi" etib belgilandi. 2020-yil 9-iyunda qabul qilingan "Faxriy murabbiy" ordenini ta'sis etish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni asosida 2858 nafar "Faxriy murabbiy" ordeniga nomzod nuroniylar ro'yxati shakllantirildi. Keksa avlod vakillarining salomatliklarini asrash, xususan, ijtimoiy himoyaga muhtoj, yakka-yolg'iz yashovchi nuroniylarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash maqsadida qilinayotgan ishlar haqida gapirar ekanmiz, 2020 yilning birinchi yarmidayoq 228 ming 564 nafar nuroni bepul chuqur tibbiy ko'rikdan o'tkazilib, 8678 nafar nuroniyni sanatoriylarda sog'liqlarini tiklash tashkil etilganini alohida qayd etish zarur. Shuningdek, 179 ming 240 nafar nuroniyni yurtimizdagi diqqatga sazovor turli maskanlariga sayohat qilishlariga sharoit yaratildi.

Davlatimizning ijtimoiy himoyalash dasturlari asosida kekse avlod vakillarining 1620 nafariga nogironlar aravachasi, 1532 nafariga eshitish moslamasi, 1600 nafariga hassa (qo'ltiq tayoq), 400 nafariga ko'zoynak, 3005 nafariga esa boshqa reabilitatsiya vositalari berildi. Shu bilan birga ehtiyojmand oilalarda yashayotgan keksalarning xonadonlarida hashar o'tkazilib, ularga doimiy ravishda oziq-ovqat mahsulotlari hamda dori-darmon vositalari yetkazib berilmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra 2020 yilda O'zbekiston Respublikasida o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 73,4 (erkaklar-71,2, ayollar-75,5) yoshni tashkil qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 martdagi "Keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, "Saxovat" va "Muruvvat" internat uylari tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida"gi PF-6195-son Farmoniga muvofiq joriy yilning 5-25 aprel kunlari "Saxovat" va "Muruvvat" internat uylarida yashovchi 8870 nafar qariya, keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslar malakali tor soha mutaxassislari ishtirokida chuqurlashtirilgan tibbiy ko'riklardan o'tkazildi. Tibbiy ko'rik natijasida bemor deb topilganlarning 2724 nafari ambulator sharoitida, 152 nafari viloyat, tuman va respublika muassasalarida statsionar sharoitida hamda 112 nafari ixtisoslashtirilgan ilmiy-amaliy tibbiyot markazlarida sog'lomlashtirildi.

Xulosa. Umuman olganda xulosa sifatida shuni alohida ta'kidlash lozimki, mamlakatimizda o'tgan davr mobaynida yoshi ulug' tabarruk nuroniylarimizni har tomonlama ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor berildi. Shubhasiz, yurtimizda bundan keyin ham bu kabi ijobiy ishlar yanada yuksalishi muqarrardir.

1. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2017 yil 9 yanvar, 1-son, 10-modda.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruzasi. 2017 yil 15 yanvar.
3. 2017 yil 7 fevralda qabul qilingan 2017-2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi.
4. O'zbekiston faxriylarining ijtimoiy faoliyatini qo'llab-quvvatlash "Nuroniylar jamgarmasi tomonidan 2024 yilda amalga oshirilgan ishlar bo'yicha hisoboti.
5. <https://lex.uz/docs/-4532381>
6. <https://president.uz/uz/lists/viyew/4057> (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 11.03.2023 y., 07/23/92/0137-son).
7. Yangi O'zbekiston" gazetasi 2022 yil 2 iyun.

UDK:301.085:15(045)

Davronbek JAMOLOV,
Axborot texnologiyalari va menejment universiteti dotsenti, PhD
E-mail: jamolovdavronbek4@gmail.com

Falsafa fanlari doktori, professor S.Choriyev taqrizi asosida

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY AN'ANA VA QADRIYATLARNI ASRASH ZARURIYATI

Аннотация

Maqolada davlat siyosatining asosiy e'tibori milliy an'analar o'rnini socialistik va proletar an'analar bilan almashtirishga qaratildi. Mustaqillik yillaridagi keng ko'lamli islohotlar ham milliy an'analar mutanosib ravishda amalga oshirildi. Uning huquqiy asoslarini yaratishda milliy an'analar mustahkam asos vazifasini o'tadi.

Kalit so'zlar: Milliy an'ana, proletar an'analar, jamiyat, ahloq, qadriyat, milliy qadriyatlar, milliy ehtiyoj.

НЕОБХОДИМОСТЬ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ И ЦЕННОСТЕЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Основное внимание государственной политики уделялось замене национальных традиций социалистическими и пролетарскими традициями. Масштабные реформы в годы независимости также проводились в соответствии с национальными традициями. В создании его правовой основы прочной основой служат национальные традиции.

Ключевые слова: Национальная традиция, пролетарские традиции, общество, мораль, ценности, национальные ценности, национальные потребности.

THE NEED TO PRESERVE NATIONAL TRADITIONS AND VALUES IN GLOBALIZATION

Annotation

The main focus of state policy was on replacing national traditions with socialist and proletarian traditions. Large-scale reforms in the years of independence were also carried out in accordance with national traditions. In creating its legal foundations, national traditions serve as a solid foundation.

Key words: National tradition, proletarian traditions, society, morality, value, national values, national needs.

Kirish. Globallashuv tendensiyasi milliy madaniyatlar o'rtasidagi tafovutlarni yo'qotayotgani, ularni unifikatsiyalashtirib yuborayotgani milliy an'analar va qadriyatlarga bo'lgan e'tiborni, uni asrashga qaratilgan sa'y-harakatlarni kuchaytirishni taqozo qilmoqda. Chunki "xalq an'analari – uzoq taraqqiyot jarayonida etnoslarning ijtimoiy-ma'naviy ehtiyojlari asosida vujudga kelib, ularning aqliy-ijodiy faoliyati, atrof-muhit, tabiat, mehnat jarayoniga bog'liq holda avlodlar davrida o'tib taraqqiy etgan va ajdodlarimizning asrlar davomidagi fikrlari, orzu-o'ylari, tajribalari, yutuqlarini va boshqa qadriyatlarini mujassamlashtirgan bebaho ijtimoiy-madaniy meros. Binobarin, milliy an'ana va qadriyatlarni zaiflashtirishga xizmat qiladigan omillarni (shu jumladan, globallashuv tendensiyasining salbiy jihatlari), bir tomondan, milliy madaniyatning o'ziga xosligini yo'qotishga, ikkinchi tomondan, millat vakillari ma'naviy ehtiyojlarini o'zgartirishga, ularning dunyoqarashi va milliy taraqqiyot tajribalari haqidagi tasavvurlarini yemirishga qaratilgan omil sifatida baholamoq darkor.

Maqsad va uni asoslash. Milliy an'analar qator ahamiyatli jihatlarga ega. Bu o'rinda ham professor U. Qoraboyevning mulohazalariga e'tiborni qaratish lozim bo'ladi. "An'analar, deb yozadi u, bir qancha asosiy jihatlarga ega bo'ladi:

tabiiy, tarixiy, ijtimoiy, ma'naviy ehtiyoj asosida vujudga keladi;

o'z mohiyati va xususiyati, mazmuni va shakliga ega bo'lib, boshqa hodisalar bilan o'zaro bog'lanib ketadi;

kishilar hayotida o'z o'rnini topib, turmushning tarkibiy qismiga aylanadi, aholining asosiy qismi tomonidan e'tirof etiladi, qadrlanadi;

ma'naviy-tarixiy ehtiyoj sifatida ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tadi va taraqqiy etadi;

muayyan muddatda va sharoit taqozosiga ko'ra takrorlanib turadi;

jamiyat ravnaqiga, insonlarning kamolotiga xizmat qiladi."

Olimning fikriga asoslanib, globallashuv sharoitida milliy an'analar asrash zaruriyati bilan bog'liq qator muhim xulosalar chiqarsa bo'ladi. Shunday qilib:

birinchidan, milliy an'analar milliy ehtiyoj asosida vujudga kelar, uni qondirishga xizmat qilar ekan, ularni asrash orqali millat ehtiyoj va manfaatlarini qondirish uchun zamin yaratiladi; milliy an'analarning yemirilishi va rivojdan to'xtashi millat vakillari ehtiyojlarining ham qondirilmay qolishiga sabab bo'ladi;

ikkinchidan, milliy an'analar mohiyatan boshqa hodisalarga bog'liq ekan, ularning mazmuni va shaklidagi o'zgarishlar va ayniqsa regressiv holatlar qonuniy ravishda boshqa ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarda aks-sado beradi;

uchinchidan, milliy an'analar aholi tomonidan e'tirof etilar va qadrlanar ekan, ularning yemirilishi e'tirof etiladigan va qadrlanadigan boshqa an'analarning vujudga kelishiga va turmushda ildiz otishiga zamin yaratadi;

to'rtinchidan, milliy an'analar ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib o'tar ekan, ularning o'zgarishi va yemirilishi milliy orzu-umidlar va g'oyalar, tajribalar va yutuqlarning emas, o'zga ideallar va tasavvurlar, normalar va tamoyillarning vorisligini ta'minlaydi;

beshinchidan, milliy an'analar jamiyat ravnaqi va inson kamolotiga xizmat qilar ekan, ularning zaiflashuvi yoki yemirilishi ravnaq va barkamollikdan asar ham qoldirmaydi, jamiyatni turg'unlik yoki tanazzul girdobiga tashlaydi.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Milliy an'analar ana shunday muhim ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgani bois mustaqillik yillarida ularning tiklanishi va rivojlanishiga alohida e'tibor berildi. Ma'lumki, Sovet hokimiyati yillarida milliy an'analar ancha putur yetkazildi. "Xalqning milliy an'analari sho'rolarning maqsadiga xizmat qilmagani uchun ularga qarshi rasmiy va norasmiy kurash olib borilgan. Xalq urf-odatlarini va

bayramlarining ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-tarbiyaviy jihatlarini ularni qiziqitirmasdi". Davlat siyosatining asosiy e'tibori milliy an'analar o'rnini sosialistik va proletar an'analar bilan almashtirishga qaratildi. "Natijada xalqlarning milliy an'analari o'z tomirlaridan uzilib, taraqqiy etishdan to'xtadi". O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng milliy an'analarning tiklanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada mamlakatning birinchi rahbari Islom Karimovning siyosiy irodasini alohida e'tirof qilmoq zarur. "Davlatimiz rahbari,- degan edi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev Islom Karimovni xotirlar ekan,- xalqimizning ma'naviy qadriyatlariga ehtirom bilan munosabatda bo'lish, muqaddas dinimiz, an'ana va urf-odatlarimiz, bebaho tarixiy merosimizni saqlash qolish va rivojlantirishni davlat siyosati darajasiga ko'tardi". Mustaqillik yillaridagi keng ko'lamli islohotlar ham milliy an'analarga mutanosib ravishda amalga oshirildi. Uning huquqiy asoslarini yaratishda milliy an'analar mustahkam asos vazifasini o'tadi. Shu jumladan, "milliy an'ana va qadriyatlar hamda xalqaro huquq normalarini o'zida mujassam etgan Konstitutsiyamiz va qonunlarimiz qabul qilindi".

Davlatning jiddiy e'tibori samarasi o'laroq qisqa muddatda milliy an'analarni asrash va rivojlantirish harakati tendensiyaviy tus oldi. "Ajdodlarimizning asrlar davomida asrab-avaylab, e'zozlab, avlodlarni avlodga o'tkazib kelgan yaxshi an'analari yana sayqal topib, boyib, rivojlana boshladi. Xalqimizning qadimiy "Navro'z", "Qovun sayli", "Uzum sayli", "Hosil bayrami" kabi bayram marosimlarini ommaviy nishonlash an'analari qayta tiklandi."

Bugungi kunda ham jamiyat oldida turgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy-madaniy vazifalarni hal qilishda milliy an'analarga bot-bot murojaat qilinmoqda. "Bu vazifalarni amalga oshirishda,- deb ta'kidlaydi davlat rahbari,- biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'alarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz". Ayniqsa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 28 noyabrda Qarori bilan "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasining" tasdiqlanishi bu boradagi ishlarga tizimli tus berdi.

Shuning bilan bir qatorda davr o'tgani sayin zamonaviy tendensiyalarning, jumladan globallashuvning milliy an'analarga ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Butun jahonda kechayotgan integratsion hamda unifikatsion jarayonlar milliy an'analarni ijtimoiy funksiyalarini tubdan o'zgartirmoqda. Ma'lumki, milliy an'analarni jamiyatda ijtimoiy muvofiqlashtirish, qadriyatlarini ajdodlardan avlodlarga yetkazish, shaxsni ijtimoiylashtirish, jamiyat a'zolarini tarbiyalash funksiyalarini bajaradi. Globallashuv ta'siri o'laroq milliy an'analarning aynan ana shu funksiyalari mazmuni o'zgarimoqda.

Masalan, milliy an'analarni asrlar davomida jamiyat a'zolarining turli sohalaridagi faoliyatlarini muayyan normalar yordamida muvofiqlashtirib kelgan. Kishilarning jamiyatda kechayotgan har qanday o'zaro munosabatlari milliy an'analarni sharofati bilan umumiy maxrajga keltirilgan. Globallashuv esa, biz avvalgi bobda ta'kidlaganimizdek, milliy an'analarni ularning g'arbonga muqobillari negizida universallashtirmoqda. Buning oqibatida jamiyat a'zolarining xulq-atvori va faoliyatini muvofiqlashtirish vazifasini asta-sekinlik bilan milliy an'analarni emas, g'arbonga norma va tamoyillar o'taydigan bo'lmoqda.

Milliy an'analarni takrorlanuvchan xarakterga ega bo'lgani tufayli ajdodlar uchun muayyan qadr-qimmatga ega bo'lgan ideallar, orzu-umidlarni, xulq-atvor modellari va boshqa qadriyatlarini yangi avlodlarga yetkazgan. An'analar har bir yangi avlodga ajdodlar tajribasini taqdim etarkan, ularni ibrat namunalari bilan qurollantirgan. Globallashuv tendensiyasi milliy an'analarga putur yetkazish orqali ushbu avlodlararo zanjirni batamom uzmoqda.

Shaxsning shakllanishi va jamiyatdagi muhitga moslashishi ham milliy an'analarni ishtirokisiz sodir bo'lmagan. Milliy an'analarni shaxs fazilatlarining shakllanishida sezilarli rol o'ynagan, uning e'tiqodining qaror topishiga ta'sir ko'rsatgan, ijtimoiy turmushga munosabatini belgilab bergan. Globallashuv sharoitida milliy an'analarni mazmunida tub o'zgarishlar yuz bergani bois shaxs ijtimoiylashuvi mohiyati ham milliylikdan

mosuvo bo'lmoqda. Eng muhimi, globallashuv oqibatida milliy an'analarni shaxs e'tiqodi va fazilatlarini, uning jamiyatdagi jarayonlari va voqealarga munosabatini shakllantiruvchi manba vazifasini o'tamay qo'yayapti.

Millatga xos bo'lgan an'analarni jamiyat a'zolarining axloqiy qiyofasini shakllantirgan. Bu o'rinda ayniqsa oilaviy an'analarni alohida qayd qilib o'tmoq darkor. Chunki tarixiy taraqqiyotning barcha davrlarida ularning kishilarga tarbiyaviy ta'siri ayniqsa katta bo'lgan. Biroq globallashuv jamiyatda hukm surayotgan an'analarni iyerarxiyasini g'arbonga an'analarni foydasiga o'zgartirar ekan, milliy an'analarning tarbiyaviy imkoniyatlarini tobora zaiflashtirib bormoqda. Ularning o'rniga g'arbonga ommaviy madaniyatga xos bo'lgan xususiyatlar shaxs axloqiy qiyofasini qaror toptiruvchi tarbiyaviy omil darajasiga ko'tarilmoqda.

Globallashuv jarayonlarining milliy an'analarga salbiy ta'sirini kamaytirish uchun quyidagi holatlarga e'tiborni jamlash zarur, deb hisoblaymiz:

milliy an'analarning asl mazmunini ifodalab beradigan risolalar, albomlar, ko'rsatuvlar, videomateriallarni ko'paytirish zarur. To'g'ri, bu vazifa bugungi kunda ham muayyan darajada ijro qilinmoqda. Shunga qaramasdan, milliy an'analarni mazmuniga bag'ishlangan materiallarni yetarli deb bo'lmaydi. Bunday materiallar milliy an'analarni tarkibidagi milliylik elementlarini zamon tendensiyalari o'laroq kirib kelayotgan g'arbonga elementlardan farqlab olish imkonini yaratadi;

globallashuv ta'sirida milliy an'analarda zamonaviylik elementlarining ko'payayotgani ularning qimmatlashuviga olib kelmoqda. Bu holatni mehnat an'analari ham, dam olish an'analari ham, kiyinish an'analari ham, oilaviy marosimlarda ham, ijtimoiy-siyosiy an'analarda ham ko'rish mumkin. Shu munosabat bilan milliy an'analarning tarixan ustuvor bo'lgan, pragmatik shakllarini targ'ib va tashviq qilishni kuchaytirish taqozo etilmoqda;

globallashuvning milliy an'analarga ta'siri tobora murakkablashib borayotgan bir sharoitda mavzuga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar uning publisistik talqinidan ortda qolmoqda. Mavzuga doir ilmiy izlanishlarning maxsus grantlar bilan ta'minlanishi vaziyatni ijobiy tomonga o'zgartirgan, bu izlanishlarga tizimlilik baxsh etgan bo'lur edi. Shuningdek, "Milliy an'analarni" rukni ostida sof ilmiy pozitsiyadan yozilgan risolalar majmuini yaratish ham maqsadga muvofiq;

globallashuv sharoitida ayrim jamiyat a'zolarining milliy an'analarga munosabati deformatsiyaga uchrayotgani, ularga nigilistik munosabatda bo'lgan kishilar ham paydo bo'layotganini aytib o'tdik. Binobarin, jamiyatdagi milliy an'analarga hurmat muhitini yanada mustahkamlash, ushbu tuyg'uni shakllantirishda ayniqsa ijtimoiy fanlarning tarbiyaviy imkoniyatlaridan kengroq foydalanish zarur.

Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarini asrab-avaylash masalasi ham kun sayin dolzarblashib bormoqda. Avvalgi boblarda ko'rsatilganidek, milliy qadriyatlar millat vakillarining ongi va faoliyatini, ularning turli jarayon va voqealarga munosabatini, ehtiyoj va manfaatlarini, maqsad va ideallarini shakllantiruvchi qudratli manbadir. Masalan, inson uchun Vatan tabiati bilan bog'liq ayrim xususiyatlar, hodisalar qadriyat darajasiga ko'tarilishi mumkinligini aytib o'tdik. Ushbu qadriyatlar vatan-parvarlik tuyg'ularini qaror toptiruvchi omil vazifasini ham o'taydi. Aynan shu boisdan ko'plab shoirlar Vatanga bo'lgan muhabbatlarini ifodalashda tabiat tasviridan foydalanadilar.

Binobarin, qadriyat maqomiga yetgan va Vatan tabiati bilan bog'liq xususiyatlar, hodisalar, yodgorliklarning asrab-avaylanishi nafaqat millat turmushi, balki uning vakillari dunyoqarashining shakllanishi uchun muhim ahamiyatga egadir.

Millat vakillari ongi va faoliyatining shakllanishida milliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan tarixiy jarayon va voqealar ham bag'oyat ahamiyatli. Masalan, Temuriylar davrida yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, iqtisodiy yuksalish omillari, madaniy taraqqiyot o'zbek xalqi uchun allaqachonlar qadriyat maqomini olgan. Millat vakillari ushbu tarixiy jarayonlarni mamlakatimizdagi Ikkinchi renessans davrining ifodasi sifatida qadrlaydilar. Bu qadriyatlar o'zbek xalqining shonli tarixini, uning potentsial imkoniyatlarini, orzu-umidlarini tuyish imkonini

beradi. Demak, tarixiy jarayon va voqealar bilan bog'liq milliy qadriyatlarni asrab-avaylash orqali millatning ijtimoiy-tarixiy munosabatini qaror toptirish, uning ruhiyatini shakllantirish, ijtimoiy kayfiyati va millatparvarlik tuyg'ularini tarbiyalash mumkin bo'ladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda Milliy qadriyat darajasiga ko'tarilgan orzu-umid va ideallarning ham alohida qimmati mavjud. Tarixiy taraqqiyot davomida bunday orzu-umid va ideallar xalqni buyuk ishlar sari undab kelgani haqida ko'p

gapirilgan. Bugungi kunda Yangi O'zbekiston orzusi ana shunday ideal darajasiga ko'tarilmoqda. "Yangi O'zbekiston – barchamizning ezgu orzumiz, mehnatkash, tinchliksevar xalqimizning orzusi! Unda xalqimizning azaliy umid-niyatlari, yuksalish sari intilishlari o'ziga xos tarzda aks etmoqda." Ushbu orzuning qimmati shundaki, u butun o'zbekistonliklarni yagona g'oya atrofida birlashtirishga, ularni aniq maqsad sari safarbar etishga xizmat qiladi. Yangi milliy qadriyat darajasiga yetayotgan ushbu orzuni asrab-avaylash zaruriyati ham shuning bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Jamolov, D. B. (2023). The Main Part of Uzbek National Culture Features and Functions. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 2(5), 49-56.
2. Жамолов, Д. Б. О. (2020). Национальная культура и идентичность в контексте глобализации. Достижения и перспективы науки, освіти та виробництва: 2020 [зб. наук. пр.], 108.
3. Жамолов, Д. Б. ПРОБЛЕМЫ сохранения национальной культуры в условиях глобализации. ii. "zamonaviy fan va ta'lim-tarbiya: muammo, yechim, natija" Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy, onlayn konferensiya materiallari (5.12. 2020), 16.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi.- T.:O'zbekiston, 2021.- B.15.
5. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. Birinchi kitob.- T.:O'qituvchi, 1965.- B.5.
6. Xajiyeva I.A. Inson va insonparvarlik mutafakkirlarimiz talqinida.// *Obrazovaniye i vospitaniye*, 2018, №3.1.- 30-b.
7. Mo'minov I. M. Tanlangan asarlar. Tom 1.- T.:Fan, 1969.- B.197
8. Top-10: Mustaqil O'zbekistonning yorqin rassomlari.// *darakchi.uz*, 2015, 7 aprel.
9. Akimova G.R. Kulturi kollektivizma i individualizma kak storoni mejkulturnogo dialoga.// *Skif*, 2019, №1. –S.45-46,48.
10. O'zbek xalq maqollari to'plami.// *sirlar.uz*, 2021, 27 iyun.
11. Ro'ziyeva R.X. Urf-odat va an'analar – milliy qadriyatlarni shakllantiradigan mezon sifatida. *Scientific progress*, 2021, №4.- 645-B.
12. Karimov H. Istiqlol davri adabiyoti.- T.:Yangi nashr, 2010.- B.5.
13. Yaxyayev M.Ya., Kamyshova Ye.G. Svetskoye i religioznoye v sovremennom obshestve.// *Islamovedeniye*, 2011, №2. –S. 90, 92.
14. *Religiovedeniye*.// *bstudy.net*.
15. Majidov M. Ma'naviy tarbiyada dunyoviy va diniy qadriyatlar uyg'unligi.// *nasafziyo.uz*, 2020, 22 sentyabr.

Ahmad JO'RAYEV,
Alfraganus university dotsenti, PhD
E-mail: juraev.1982@mail.ru

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, PhD L.Ahatov taqrizi asosida

FORMS OF MANIFESTATION OF THE IDEA OF SOCIAL TOLERANCE IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Аннотация

This article focuses on studying the content, essence, characteristics and forms of manifestation of the idea of tolerance, on the socio-political and historical analysis of this concept, and on its relationship with the national mentality, religious views, culture, spirituality and the sphere of enlightenment.

Key words: Globalization, tolerance, culture, spirituality, religious views, values, democracy, social tolerance.

ФОРМЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ИДЕИ СОЦИАЛЬНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы изучения содержания, сущности, особенностей и форм проявления идеи толерантности, социально-политического и исторического анализа этого понятия, его взаимосвязи со сферами толерантности, религиозными воззрениями, культурой, духовностью и просветительством.

Ключевые слова: Глобализация, толерантность, культура, духовность, религиозные взгляды, ценности, демократия, социальная толерантность.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA IJTIMOY BAG'RIKENGLIK G'OYASINING NAMOYON BO'LISH SHAKLLARI

Аннотация

Mazkur maqolada ijtimoiy bag'rikenglik g'oyasining mazmuni, mohiyati, xususiyatlari va namoyon bo'lish shakllarini o'rganish, bu tushunchaning ijtimoiy-siyosiy hamda tarixiy tahliliga, uning bag'rikenglik, diniy qarashlar, madaniyat, ma'naviyat va ma'rifat sohasi bilan o'zaro bog'liqligiga e'tibor berilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, bag'rikenglik, madaniyat, ma'naviyat, diniy qarashlar, qadriyat, demokratiya, ijtimoiy bag'rikenglik.

Kirish. Hozirgi global o'zgarishlar davrida xalqlar va davlatlar taraqqiyotini ta'minlash, asrlar davomida yaratilgan moddiy va ma'naviy boyliklarni saqlab qolish hamda yanada ko'paytirish uchun barcha mintaq va mamlakatlarda tinch-totuvlikni qaror toptirish, bag'rikenglik g'oyasining ustivorligini ta'minlash insoniyatning ustivor vazifalaridan biriga aylandi. Bugungi kunda ushbu tushuncha, nafaqat muayyan din yoki millat vakillari, balki jamiyatning barcha a'zolari, turli tizim va tuzilmalar, tabaqa va qatlamlar, ijtimoiy sub'yektlar va institutlarning ezigulik yo'lidagi hamkorligini nazarda tutadi hamda taraqqiyot va farovonlikka erishish, tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashning zarur shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ijtimoiy bag'rikenglikni mustahkamlash ko'plab xalqaro tashkilotlar, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hujjatlarida, ayniqsa YUNESKO Nizomida ham qat'iy belgilab qo'yilgan.

Dunyo miqyosida olib borilayotgan tadqiqotlardan ma'lum bo'ladiki, yer yuzining turli nuqtalarida chuqur o'zgarishlar ro'y berayotgan bugungi kunda xilma-xil ijtimoiy nizolar va ularni keltirib chiqaruvchi hatti-qarakatlar o'zgarlar fikri va pozitsiyasiga nisbatan betoqatlik g'oyalari asosida sodir bo'lmoqda. Bunday nizolarni bartaraf qilish, ziddiyatlarning oldini olish jamiyatning tadrijiy rivojlanishini ta'minlashning muhim sharti bo'lib qolmoqda. Ya'ni, aynan ijtimoiy bag'rikenglik Yer yuzidagi totuvlik, hamkorlik hamda hamjihatlikka va oxir-oqibatda insoniyatning yagona birlik sifatida erkin taraqqiy qilishiga katta ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ijtimoiy bag'rikenglikning jamiyat taraqqiyoti va inson ma'naviy kamolotidagi o'rni masalasi haqida Abu Nasr Forobiy bag'rikenglikning asosini insoniylikdan deb biladi. Shuning uchun ham alloma "Odamlarga nisbatan ularni birlashtiruvchi boshlang'ich asos insoniylikdir, shuning uchun ham, odamlar insoniyat turkumiga kirganliklari tufayli o'zaro hamkorlikda yashamoklari lozim" [1], - deb yozadi.

Abu Nasr Forobiyning quyidagi fikrlari bizning mavzuimiz uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega:

1) jamiyat mavjud bo'lishi va yashashi uchun uning a'zolari o'rtasida birdamlik bo'lishi zarur, jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda aynan ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar va undan kelib chiqadigan hamjihatlik aks etadi;

2) jamoa, jamiyat ijtimoiy tuzilmasining qismlari o'rtasida o'zaro munosabatlar va ular o'rtasidagi birlik va muvofiqlik saqlanishi zarur;

3) jamiyatning har qanday ko'rinishi inson faoliyatining turli ko'rinishlari va tarkibiy jihatlarini namoyon qiladi, zero insonlar doimo o'zaro bir-birlarini qo'llab-quvvatlashga ehtiyoj sezib yashaydilar[1].

Beruniy esa jamiyatni boshqarish masalasiga to'xtab "Idora qilish va boshqarishning mohiyati aziyat chekkanlarning huquqlarini himoya qilish, birovlarining fikrlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lishdan iboratdir" [2], - deb ta'kidlaydi. Allomaning "Qadimdan qolgan yodgorliklar" asarida adolatli va bag'rikeng jamiyatda kishilarning samarali mehnatiga, ilm sohiblariga, ularning aql-zakovatiga, fazilatli axloq-odobiga, hayotiy tajribasiga yuksak baho beriladi.

Ko'plab mamlakatlarda ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz davom etayotgan hozirgi globallashuv sharoitida turli qatlamlar orasida, ayniqsa mulkdorlarga nisbatan ijtimoiy bag'rikenglikni ta'minlash ehtiyojlari ortib borayotgan bir sharoitda "biznesning ijtimoiy mas'uliyati" bilan bog'liq konsepsiyalarga alohida ahamiyat berilmoqda. Bugungi kunda tez-tez qo'llaniladigan "biznesning ijtimoiylashuvi", "ijtimoiy investitsiyalar", "korporativ ijtimoiy mas'uliyat", "ijtimoiy-marketing dasturlari", "homiylilik", "filantropiya" (xayr-ehson) kabi tushunchalar ana shunday konsepsiyalar doirasida ishlab chiqilmoqda va amaliyotga joriy etilmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada umumiy o'zaro aloqadorlik, tizimlilik, tarixiylik tamoyillari, tizimli tahlil, analiz-sintez, qiyosiy tahlil va umumlashtirish kabi usullardan foydalanilgan.

Jamiyatimizdagi ijtimoiy bag'rikenglikni ta'minlashning bu yo'nalishdagi xususiyatlari hozirgi davrda iqtisodiy munosabatlarni isloh qilish, mulkning xilma-xil shakllari

tengligini ta'minlash, ularni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratish bilan chambarchas bog'liqdir. Shu ma'noda, mulkka egalik qilish va bu boradagi munosabatlar rivoji jamiyat tuzilishining muayyan holatini, undagi barqarorlik va o'zgarishlar jarayonini ifodalaydi. Mulkchilik munosabatlarining qanday ekanligi esa jamiyatning ijtimoiy qiyofasini, uning taraqqiyot tamoyillari va o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi.

Tahlilva natijalar. Dunyodagi har qaysi davlat va xalqning siyosiy-ijtimoiy tuzum va hayotni qurish, o'z maqsad-muddaolari va manfaatlarini ro'yobga chiqarishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlari oxir-oqibatda bevosita ana shu masalaga borib taqalishi muqarrar.

Sobiq ittifoq davrida jamiyatni sun'iy tarzda turli sinflarga ajratib, ularni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish, xususiy mulkni yo'qotish g'oyasi amaliyotga tatbiq etildi. Mustabid jamiyatning siyosiy va mafkuraviy maqsadlariga xizmat qilgan bu g'oya birinchidan, insonlarning mulkka ega bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan tabiiy va ijtimoiy ehtiyojlariga zid holatni vujudga keltirdi, ikkinchidan, jamiyatda mulkka, mulkdorlarga nisbatan ijtimoiy yot, zararli qatlam sifatida qarashni shakllantirdi, uchinchidan, hayotda mulkdan begonalashish tuyg'usini shakllantirib, "Mulk hammaniki, ayni paytda hech kimniki" degan aqida odamlar ongiga singdirildi. Bu esa o'z navbatida, mulkning egasi yo'q bo'lishiga, mulkdorlar yo'qotilishiga, o'rta sinf shakllanmasligiga olib keldi va oqibatda odamlarda mulkka nisbatan egalik hissinin bir muddat barham topishiga sabab bo'ldi.

O'zbekistonda istiqlolning dastlabki kunlaridanoq tanlab olingan taraqqiyot modeli va rivojlanish tamoyillari misolida bu masala o'zining oqilona yechimini topgan. Ko'plab chet ellik siyosatchilar va nomdor ekspertlar tomonidan mamlakatimizda bosqichma-bosqich va tadrijiy tarzda amalga oshirilayotgan yangilanish va bunyodkorlik yo'lining samaradorligi hamda uning asosida shakllangan ijtimoiy bag'rikenglik, o'zaro hamkorlik va hamjihatlik tamoyillariga alohida e'tibor qaratilayotganining asl sabablaridan biri ham ana shu bilan bog'liq.

Ma'lumki, biz yashayotgan davrdan oldingi asrlar davomida insoniyat, mulkning ozchilik qo'lida to'planib qolishi va mulksizlarning ko'pchilikni tashkil qilishi bilan bog'liq mavjud holatni o'zgartirish, ayrim kishilar qo'lida to'plangan boyliklar va mulk zaxiralarini qayta taqsimlash uchun turli vositalar ishga solingani, ayniqsa inqilobiy usullar qo'llanib, xilma-xil vayrongarchiliklar va buzg'unchiliklar amalga oshirilganiga bir necha bor guvoh bo'ldi. Mulk sohasidagi tengsizlikka nisbatan ijtimoiy betoqatlikning yaqqol namunasi bo'lgan bunday harakatlar davlatlar va jamiyatlarning barqaror taraqqiyotiga xalal berishi, tinch-totuv hayotni buzib yuborishi mumkinligi tobora aniq bo'la boshladi. XVIII asr oxiridagi Fransuz inqilobi, XX asr boshlaridagi revolyutsion harakatlar ana shunday siyosiy boshboshdoqliklarning naqadar ayanchli natijalarga olib kelishi mumkinligini yaqqol ko'rsatdi.

Ana shuning uchun ham, asrlar davomida mulkning ba'zi qatlamlar qo'lida to'planishi va boshqa qatlamlarning bunga nisbatan betoqatligiga barham berishning samarali yo'llari va usullarini izlab topish uchun tinimsiz izlanishlar olib borildi. Ba'zilar (masalan, Yun Szi, Makiavelli) bunda asosan, davlat va uning tashkilotlari faol bo'lishlari lozim, deb hisoblagan bo'lsalar, boshqalar esa (ko'plab ma'rifatparvarlar, masalan, Platon, Konfusi, Forobiy, Navoiy va boshq.) ko'proq ma'naviy omillarga tayanish, davlat rahbarlari, mulkdorlar va halqni ma'rifatli qilish kutilgan natijaga olib kelishi mumkinligiga alohida ahamiyat qaratishgan. Shu bilan birga, ko'pgina siyosiy arboblari, yirik mulk egalari o'zlarida ham mazkur sohada muayyan ishlarni amalga oshirishi lozimligi bilan bog'liq qarashlar va yondashuvlar asta-sekin shakllangan. Keyingi asrlarda masalaning ushbu jihatiga e'tibor kuchaydi va bugungi kunga kelib, shu yo'nalishda maxsus konsepsiyalar, dasturlar va modellar ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga samarali qo'llashga doir usullar va vositalarni izlab topishga harakat qilinmoqda.

Mamlakatimiz hayoti va taraqqiyotiga xos bu serqirra jarayonni o'rganish shundan dalolat beradiki, ijtimoiy bag'rikenglik tamoyillari mustahkamlanishiga jamiyat a'zolarining bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o'sib o'tishi, quyidan yuqoriga intilishi bilan bog'liq faoliyat va harakatlar ham

muhim o'rin egallaydi. Albatta, bunda har bir inson xarakteridagi ijtimoiy mobillik xususiyati yetakchi ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislar fikriga ko'ra, aynan ana shunday mobillik tufayli quyi qatlamdagi jamiyat a'zolari yuqori qatlam tarkibiga qo'shilishga intiladi va inson tabiatiga xos bo'lgan ushbu xususiyat doimo uni bunday maqsadlar yo'lida ilhomlantirib va rag'batlantirib turadi. Bu jarayon o'z-o'zidan va osongina amalga oshmaydi, albatta. Shuning uchun, uni tashkillashtirish, davlat va ijtimoiy institutlar tomonidan qo'llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi[5].

Mamlakatimizdagi mavjud ijtimoiy bag'rikenglikning amaliyoti nafaqat siyosiy tizim, davlat va siyosiy paptiyalap, turli qatlamlar va sinflar, balki uning boshqa bo'g'inlari, jumladan, kasaba uyushmalari, nodavlat tashkilotlari, tupli jamg'apmalap, mapkazlap, ijodiy uyushmalap, mehnat jamoalari, ommaviy axbopot vositalari faoliyati bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ulap o'z mazmun-mohiyatiga ko'pa, fuqapolik jamiyatiga taalluqli tashkilotlap bo'lib, ijtimoiy bag'rikenglikni ta'minlash va mustahkamlash jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu o'rinda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish,... yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalashdir" [3].

Xulosa va takliflar. Ijtimoiy bag'rikenglik, avvalo, oilada shakllanadi, zero oila jamiyatning negizi, inson tarbiyasining tamal toshi qo'yiladigan muqaddas dargohdir. Bizning davlatimizni ham katta bir oila, deb tushunish mumkin va lozim. Agar oilada o'zaro hurmat va ongli intizom bo'lmasa, oilaning barcha a'zolari o'z burchlarini ado etmasa, bir-biriga nisbatan ezigulik bilan mehr-oqibat ko'rsatmasa, yaxshi va munosib tarzda yashash mumkin emas. Oila turmush va vijdon qonunlari asosida quriladi. U o'zining ko'p asrlilik tarixiga, mustahkam va ma'naviy tayanchlariga egadir.

Globalashuv sharoitida O'zbekiston jamiyatidagi bag'rikenglikni ta'minlashning nafaqat oila va mahalla, balki millatlar, ularga xos belgilar, jihatlar, xususiyatlar, ularni vujudga kelish jarayonlariga muayyan darajada ta'sir ko'rsatgan hudud va u bilan bog'liq bog'liq omillar ham muhim o'rin egallaydi. Bu omillar 130 dan ortiq millat va elat vakillari hamkor, hamjihat bo'lib yashayotgan mamlakatimizdagi ijtimoiy bag'rikenglikni mustahkamlash uchun umumiy mezonlardan biri bo'lib hisoblanadi.

Xullas, insoniyat tobora globalashib, ko'plab iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy masalalar ham murakkablashib borayotgan ekan, odamlar o'rtasida o'zaro hamkorlik, hamjihatlik, millatlararo va dinlarning muloqot, sabr-toqat, tolerantlikni kuchaytirish har jihatdan dolzarb vazifalardan biriga aylanib qoldi. Ushbu jarayonda xalqimiz to'plagan asriy tajriba, mustaqillik yillarida qo'lga kiritilgan yutuqlardan unumli foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bag'rikenglikni saqlash uchun kurash o'ta keskinlashgan hozirgi davrda ogohlilik va hushyorlik masalasiga alohida diqqat – e'tibor talab etiladi. Olib borilayotgan ta'lim – tarbiya ishlarining ta'sirchanligini oshirish, kishilarda ijtimoiy bag'rikenglikni samarali mustahkamlash uchun:

- turli shakldagi betoqatlik holatlariga barham berish, buzg'unchi va terroristik harakatlar hurujining oldini olish, ijtimoiy bag'rikenglik g'oyalari targ'ib qilish maqsadida ilmiy-ommabop risolalar turkumini yaratish, chop etish va joylarga yetkazish;

- ko'rgazmali vositalar va ommabop asarlarning tarbiya borasidagi ahamiyatini inobatga olib, ularni kitobxon, tomoshabin hukmiga havola etilishidan oldin ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, radio va televideniya reklama jarayonini to'g'ri tashkil etish va ularga ijtimoiy fikrning e'tiborini qaratish;

- turli negatív jihatlarining ta'siri hisoblanmish mahalliychilik, buzg'unchi g'oyalarga ishonuvchanlik kabi hodisalarni bartaraf qilish uchun puxta ishlangan va zamonaviy ijtimoiy fanlar yutuqlariga tayanadigan ta'lim-tarbiyaning izchil amalga oshirilishiga erishish;

- bag'rikenglikni ta'minlash texnologiyalarini chuqur o'rganish va ushbu maqsadda faylasuflar, sosiologlar, psixologlar, pedagoglar, dinshunoslar, huquqshunos olimlarga fuqarolarning

yoshi, psixologik xususiyatlari, dunyoqarashi, bilim darajasi, singdirilganini atroflicha va chuqur o'rganib, aniq xulosalar ularga qanday aqidalar, qoidalar, tamoyillar qay tarzda asosida konkret tavsiyalar ishlab chiqish vazifasini topshirish.

ADABIYOTLAR

1. Forobiy Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. -T.: A.Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 1993. -B. 186.
2. Абу Райхан Беруний. Избранные произведения, Ташкент. II, 1963, 23-с.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 72-sessiyasida so'zlagan nutqi. <http://uza.uz/> 20-09-2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – Toshkent, O'zbekiston, 2017.
5. Бжезинский З. Великая шахматная доска: Господство Америки и её геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, 1998.

UDK:81(043.5)(575.1)

Dilshod ZAKIROV,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: zakirovdilshod1989@gmail.com

O'zbekiston Milliy universiteti dotsenti, PhD F.Axrarova taqrizi asosida

THE INTERACTION BETWEEN TOUR GUIDES AND HOTEL SERVICES IN THE TOURISM INDUSTRY

Annotation

The article analyzes the interaction between tour guides and hotel services in the tourism industry. Effective cooperation between tour guides and hotel services has a significant impact on enhancing the tourist experience and increasing guest satisfaction. The alignment between hotel accommodation, service quality, and the intercultural skills of tour guides is of paramount importance for travelers. The article explores the interaction between tour guides and hotel services, the communication and collaboration effectiveness between them, as well as the overall significance of these interactions in the tourism industry.

Key words: Tour guides, hotel services, tourism industry, interaction, travelers, service quality, intercultural communication, tourist experience, collaboration, hotel management.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГИДОВ И ГОСТИНИЧНЫХ УСЛУГ В ТУРИСТИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

Статья анализирует взаимодействие между гид-туристами и гостиничными услугами в туристической отрасли. Эффективное сотрудничество между гидами и гостиничными услугами оказывает значительное влияние на улучшение туристического опыта и повышение удовлетворенности гостей. Согласование гостиничного размещения, качества обслуживания и межкультурных навыков гидов имеет первостепенное значение для путешественников.

Ключевые слова: Гиды, гостиничные услуги, туристическая отрасль, взаимодействие, путешественники, качество обслуживания, межкультурная коммуникация, туристический опыт, сотрудничество, гостиничный менеджмент.

TURIZM SANOATIDA GID-TARJIMONLAR VA MEHMONXONA XIZMATLARINING O'ZARO ALOQASI

Annotatsiya

Maqola turizm sanoatida gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlarining o'zaro aloqasini tahlil qiladi. Gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi samarali hamkorlik turistik tajribani yaxshilashga va mehmonlarning qoniqishini oshirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Mehmonxonalarda joylashish, xizmat ko'rsatish darajasi va gid-tarjimonlarning madaniyatlararo ko'nikmalari o'rtasidagi muvofiqlik sayohatchilar uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Gid-tarjimonlar, mehmonxona xizmatlari, turizm sanoati, o'zaro aloqalar, sayohatchilar, xizmat ko'rsatish, madaniyatlararo kommunikatsiya, turistik tajriba, hamkorlik, mehmonxona menejmenti.

Kirish. Turizm sanoati bugungi kunda dunyoning eng tez rivojlanayotgan sohalaridan biriga aylangan. Bu soha nafaqat iqtisodiy o'sish, balki madaniyatlararo muloqot, ijtimoiy va ekologik mas'uliyatning ajralmas qismiga ham aylangan. Globalizatsiya jarayonlarining kuchayishi, transport tizimlarining rivojlanishi va raqamli texnologiyalar orqali turizm sanoati yangi bosqichga ko'tarildi. O'zgaruvchan dunyoda sayohatchilarning talablari va kutganlari ham o'zgarib bormoqda, shu bilan birga, turizmning mazmuni va shakli ham kengayib bormoqda.

Birinchi navbatda, turizm sanoatining rivojlanishi nafaqat iqtisodiy manfaatlarni, balki sayohatchilarni madaniy, tarixiy, va geografik jihatdan o'rganishni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Sayohatchilar uchun mukammal va to'liq turistik tajriba yaratish uchun gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar juda muhim ahamiyatga ega. Gid-tarjimonlar sayohatchilarga nafaqat ularning sayohatlari haqida chuqur ma'lumotlarni, balki mahalliy urf-odatlar, tarixiy obidalar, va madaniyatni taqdim etishadi. Ularning vazifasi faqat sayohatchilarni obidalar bilan tanishtirish emas, balki ularning ijtimoiy, madaniy va psixologik ehtiyojlarini ham qondirishdir.

Mehmonxona xizmatlari esa sayohatchilarga qulay yashash muhitini yaratadi, ularning sayohati davomida farovonligini ta'minlaydi. Yaxshi mehmonxona xizmatlari sayohatchilarni eng yaxshi sharoitlar bilan ta'minlab, ularning dam olish vaqti samarali o'tishini nazorat qiladi. Mehmonxonalarda nafaqat mehmondo'stlik va shaxsiy yondashuvni taqdim etadi, balki sayohatchilar uchun qulay transport, oziq-ovqat va boshqa turistik xizmatlar bilan bog'liq bo'lgan muhim xizmatlarni ham taqdim etadi.

Ushbu maqolada gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar va hamkorlikni yanada

chuqurroq tahlil qilishga harakat qilamiz. Ularning turizm sanoatidagi o'zaro munosabatlari va bu aloqalarning sayohatchilar tajribasiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Sayohatchilarning to'liq va mazmunli turistik tajribasini yaratishda gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlarining ahamiyati juda katta. Ularning o'zaro ishlashlari nafaqat xizmat sifatini yaxshilaydi, balki butun turizm sanoatini rivojlantirishga ham katta hissa qo'shadi.

Gid-tarjimonlarning roli. Gid-tarjimonlar turizm sanoatining ajralmas qismidir. Ularning roli nafaqat sayohatchilarga geografik joylar va tarixiy obidalar haqida ma'lumot berishda, balki ularni mahalliy madaniyat, urf-odatlar va san'at bilan tanishtirishda ham juda muhimdir. Gid-tarjimonlar sayohatchilarga shaxsiy tajriba va madaniy kontekstda yangi ko'nikmalarni o'rgatishda yordam beradi. Yaxshi malakali gid-tarjimon, o'zining yuqori kommunikatsiya mahorati, til bilimi va madaniyatlararo ko'nikmalari orqali sayohatchilarni chuqurroq va boyroq tajriba bilan ta'minlaydi. Masalan, sayohatchilarga mahalliy urf-odatlar, qadriyatlar va san'at namunalari tanishtirish orqali ular o'z sayohatlari davomida nafaqat ko'rganlarini, balki o'zlarini ham his qilishlari mumkin.

Gid-tarjimonlarning ishini muvaffaqiyati nafaqat bilimga, balki ularning kommunikatsiya qobiliyatlariga ham bog'liqdir. Sayohatchilar bilan yaxshi muloqot o'rnatish, ularning ehtiyojlarini tushunish va aniq javoblar berish orqali gid-tarjimonlar sayohatchilarning qiziqishini va qoniqishini oshiradi. Ularning o'zaro aloqalari har doim professional, ehtiyotkor va hurmatga asoslangan bo'lishi kerak, chunki sayohatchilar uchun xizmat ko'rsatishdagi eng kichik xatolik ham ularning tajribasini yomonlashtirishi mumkin.

Gid-tarjimonlarning mehmonxona xizmatlari bilan o'zaro aloqasi Gid-tarjimonlarning mehmonxona xizmatlari bilan o'zaro

aloqasi sayohatchilarni qabul qilish jarayonida boshlanadi. Sayohatchilar mehmonxonalarga kelgan zahoti, mehmonxonaning qulayligi, xizmat ko'rsatish darajasi va mehmondo'stlikni sezadilar. Agar mehmonxona xizmatlari yuqori sifatli bo'lsa, sayohatchilar o'zlarini qulay va xavfsiz his qiladilar, bu esa gid-tarjimonlarning ishlashiga ishonch hosil qilishlariga yordam beradi. Gid-tarjimonlar sayohatchilarni mehmonxonalarga joylashtirganidan so'ng, ularni sayohat davomida qo'llab-quvvatlaydi va turistik ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. Mehmonxona xodimlari esa, o'z navbatida, sayohatchilarning yashash sharoitlarini yaratib, ularning dam olishini ta'minlaydilar.

Gid-tarjimonlarning malakali xizmatlari va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi uyg'unlik sayohatchilarning umumiy tajribasini oshiradi. Agar sayohatchilar mehmonxonada to'liq va qulay sharoitda bo'lsa, ular gid-tarjimonlarning xizmatlarini ham yuqori baholaydilar. Boshqacha qilib aytganda, gid-tarjimonning va mehmonxona xizmatlarining bir-biriga mos kelishi, sayohatchilarni maksimal darajada qoniqtirishi va turistik tajribalarini boyitishi mumkin.

Mehmonxona xizmatlari va gid-tarjimonlarning o'zaro aloqasi, shuningdek, sayohatchilarni yanada yaxshi tajribalar bilan ta'minlashga yordam beradi. Gid-tarjimonlar mehmonxona xodimlari bilan hamkorlikda, sayohatchilarga maxsus takliflar, tavsiyalar yoki xizmatlar haqida ma'lumot berishlari mumkin. Masalan, mehmonxona tomonidan taqdim etilgan maxsus ekskursiyalar yoki xizmatlar haqida axborot berish orqali gid-tarjimonlar sayohatchilarni yanada qoniqtirishi mumkin. Bu o'z navbatida, mehmonxona va gid-tarjimonlar o'rtasidagi yanada samarali hamkorlikni ta'minlaydi.

Shunday qilib, gid-tarjimonlarning va mehmonxona xizmatlarining o'zaro aloqalari, sayohatchilarning umumiy tajribasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va turizm sanoatining rivojlanishiga ijobiy hissa qo'shadi.

Mehmonxona xizmatlarining ahamiyati

Mehmonxonalarning roli sayohat tajribasida juda katta ahamiyatga ega. Sayohatchilarga qulay va xavfsiz joylashuv, yaxshi xizmatlar va mehmondo'stlikni ta'minlash mehmonxona xizmatlarining asosiy vazifalaridir. Mehmonxona xodimlari sayohatchilarning ehtiyojlarini tushunishi va ularning xohishlariga mos ravishda xizmatlarni taklif qilishi kerak. Mehmonxona xodimlari, masalan, sayohatchilarga mahalliy ekskursiyalarni tavsiya qilishda gid-tarjimonlar bilan hamkorlik qilishlari mumkin. Bu o'zaro aloqalar sayohatchilarni yanada qoniqtiradi va turistik tajribani yaxshilaydi.

Mehmonxona menejmentining sayohatchilarga ko'rsatadigan xizmatlari, ularning farovonligini va xavfsizligini

ta'minlashga yordam beradi. Biroq, mehmonxonalarning faqat jismoniy sharoitlari emas, balki xodimlarining ijobiy va do'stona munosabatlari ham sayohatchilarning tajribasini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Yaxshi xizmat ko'rsatish va mijozlarga yondashuv turizm industriyasida mehmonxonalarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlaydi.

O'zaro aloqalar va hamkorlik Gid-tarjimonlar va mehmonxona xodimlari o'rtasida samarali kommunikatsiya va hamkorlik sayohatchilarga eng yaxshi tajriba taqdim etishning asosiy omillaridan biridir. Bu ikki sektor o'rtasidagi o'zaro aloqalar sayohatchilarning ehtiyojlariga javob berishda, xizmat ko'rsatishda va turistik xizmatlarni rejalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, mehmonxona xodimlari sayohatchilarning turistik yondoshuvlarini yaxshiroq tushunib, ularga gid-tarjimonlarning xizmatlarini taqdim etishlari mumkin. Aksincha, gid-tarjimonlar mehmonxona xodimlariga turistik joylar, sayohatning maxsus talablarini va sayohatchilarning ehtiyojlarini bildirishi orqali xizmatlarni yaxshilashga yordam beradi.

O'zaro aloqalar samarali tashkil etilganda, sayohatchilar uchun maxsus ekskursiyalar va xizmatlar taklif etilishi mumkin. Masalan, mehmonxonalarda mehmonlar uchun maxsus ekskursiyalar tashkil etish, sayohatchilarga turlarni va faoliyatlarni rejalashtirishda yordam berish – bularning barchasi gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi muvaffaqiyatli hamkorlikning natijasidir.

Texnologiyaning roli. Bugungi kunda texnologiya gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi aloqalarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli platformalar, mobil ilovalar va internet xizmatlari yordamida sayohatchilar mehmonxonalarni onlayn bron qilish, gid-tarjimonlarning xizmatlarini izlash va tanlash imkoniyatiga ega. Bu texnologiyalar orqali mehmonxona va gid-tarjimonlar o'rtasidagi kommunikatsiya yanada osonlashadi va samaradorligi oshadi.

Xulosa. Gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar turizm sanoatining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Sayohatchilar uchun yuqori sifatli xizmatlar va maksimal darajada qoniqarli tajriba taqdim etish uchun bu ikki sektor o'rtasida samarali hamkorlik zarur. Gid-tarjimonlar va mehmonxona xodimlarining o'zaro aloqalari orqali turizmni rivojlantirish va sayohatchilar uchun yuqori darajadagi xizmatlar ko'rsatish mumkin. Shuning uchun, gid-tarjimonlar va mehmonxona xizmatlari o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, sayohatchilarning ehtiyojlariga moslashish va ularga to'liq va boy tajriba taqdim etish turizm sanoatining rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Xudoyberganova, F. (2018). Turizmni rivojlantirish va uning iqtisodiy ahamiyati. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. To'raqulov, B. (2017). Mehmonxona xizmatlari va turizm iqtisodiyoti. Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish universiteti nashriyoti.
3. Sul'tonov, M. (2019). Gid-tarjimonlarning o'rni va roli turizm sohasida. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
4. Mavlonov, Sh. (2020). Turizmni rivojlantirishning strategik yo'nalishlari. Toshkent: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti nashriyoti.
5. Horner, S., & Swarbrooke, J. (2004). International and European Tourism. Butterworth-Heinemann.
6. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Tourism Management and e-commerce: Issues and Trends. Routledge.
7. Swarbrooke, J., & Horner, S. (2007). Consumer Behaviour in Tourism. Butterworth-Heinemann.
8. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2017). Marketing for Hospitality and Tourism. Pearson Education.
9. Liu, A. H., & Wall, G. (2006). Tourism and Hospitality in the 21st Century. Wiley-Blackwell.
10. Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D., & Wanhill, S. (2008). Tourism: Principles and Practice. Pearson Education.
11. Hall, C. M., & Page, S. (2014). The Geography of Tourism and Recreation. Routledge.
12. Middleton, V. T. C., & Clarke, J. (2012). Marketing in Travel and Tourism. Butterworth-Heinemann.
13. Pender, L., & Sharpley, R. (2005). The Management of Tourism. SAGE Publications.
14. Tribe, J. (2009). Philosophical Issues in Tourism. Channel View Publications.
15. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2012). Tourism: Principles, Practices, Philosophies. Wiley.
16. Urry, J., & Larsen, J. (2011). The Tourist Gaze 3.0. SAGE Publications.
17. Weaver, D., & Lawton, L. (2010). Sustainable Tourism: Theory and Practice. Routledge.
18. Page, S. J., & Connell, J. (2020). Tourism: A Modern Synthesis. Cengage Learning.

Эльвина ЗАКИРОВА,

Независимый соискатель PhD, кафедры Психологии, факультета Социальных наук НУУз
E-mail: alvinazakirova@gmail.com

На основе рецензии доцента кафедры Педагогического образования НУУз, к.псих.н. Тулягановой Г.К.

PIYODALAR YO'L HARAKATI XAVFSIZLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Мақоллада yo'l muhitining faol ishtirokchisi sifatida piyodalar bilan bog'liq yo'l harakati xavfsizligi qoidalariga rioya qilish xususiyatlari muhokama qilinadi. Turli bosqichlarni o'rganish natijalari taqdim etiladi: fokus-guruhlar bilan tematik intervyu savollari va respondentlar-o'rta maktab o'quvchilarining javoblari batafsil muhokama qilinadi, tadqiqot natijalari ham taqdim etiladi, gender xususiyatlariga qarab farqlar tahlili, akademik ko'rsatkichlar turi ko'rsatilgan, yo'l harakati xavfsizligiga bo'lgan munosabat motivatsion tarkibiy qismlarga qarab ko'rib chiqiladi – o'z-o'zini samaradorligi, o'z-o'zini tejamkorlik darajasi.

Kalit so'zlar: Yo'l harakati xavfsizligi, piyodalar, gender xususiyatlari, fokus-guruh, intervyu, o'z-o'zini samaradorligi, dispozitsiyani anglash, tavakkal qilishga moyillik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОБЛЮДЕНИЯ ДОРОЖНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПЕШЕХОДАМИ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности соблюдения безопасности дорожного движения, связанные с пешеходами как активными участниками дорожной среды. Приводятся результаты исследования различных этапов: детально рассмотрены вопросы тематического интервью с фокус-группами и ответы респондентов-учащихся средних школ, также приведены результаты исследования, показан анализ различий в зависимости от гендерных особенностей, типа успеваемости, рассмотрено отношение к дорожной безопасности в зависимости от мотивационных составляющих - уровня самооэффективности, диспозиционной осознанности и склонности к риску.

Ключевые слова: Дорожная безопасность, пешеходы, гендерные особенности, фокус-группа, интервью, самооэффективность, диспозиционная осознанность, склонность к риску.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF ROAD SAFETY OBSERVANCE BY PEDESTRIANS

Annotation

The article examines the features of road safety compliance related to pedestrians as active participants in the road environment. The results of the study of various stages are presented: the questions of the primary stage - thematic interviews with focus groups and the answers of respondents-secondary school students are examined in detail, the results of the study are also presented, an analysis of differences depending on gender characteristics, type of academic performance is shown, the attitude to road safety is considered depending on motivational components - the level of self-efficacy, dispositional awareness and risk propensity.

Key words: Road safety, pedestrians, gender characteristics, focus group, interview, self-efficiency, dispositional awareness, risk propensity.

Введение. Сегодня изучение вопросов, связанных с соблюдением безопасности дорожного движения, является актуальным исходя из целого ряда факторов. Мы являемся свидетелями того, что ежедневно на дорогах растет количество автомобилей активно участвующих в дорожном движении, пешеходы в свою очередь, к большому сожалению, довольно часто не осознают того факта, какой ущерб может нанести невнимательность или отвлечение на гаджет, особенно это касается учащихся школ, подростки активно используют не только телефон, но и другие современные приспособления к нему, например- наушники, полностью отключающие их от сигналов внешней среды, или смарт-часы, постоянно присылающие уведомления и заставляющие концентрировать внимание не на том, что действительно является важным и порой может нанести не только непоправимый вред здоровью, но и стоить жизни.

Литературный обзор. Согласно законодательству, под безопасностью дорожного движения в Узбекистане принято понимать состояние дорожного движения, отражающее степень защищенности его участников от дорожно-транспортных происшествий и их последствий [4]. В психологии дорожного движения или как её называют в иностранных источниках «Traffic Psychology» основной акцент делается на процесс перемещения людей, субъектов являющимися участниками дорожно-транспортной среды [1]. Многие авторы сходятся во мнении, что в данном разделе нет единой теоретической основы, в рамках которой сложно обозначить предметную область изучения, но существует

множество моделей, объясняющих эмоциональные, мотивационные и когнитивные детерминанты поведения человека в условиях дорожной среды [9].

Особый интерес в данной области представляют пешеходы, т.к. согласно статистике приведенной ГУБДД МВД Узбекистана одной из наиболее часто встречающихся причин, приводящих к ДТП (дорожно-транспортным происшествиям), связаны именно с пешеходами. Анализ литературы подтверждает данное обстоятельство и как утверждают авторы, существенную роль играет еще и социально-экономический фактор, т.е. чаще жертвами ДТП становятся учащиеся-дети из наименее обеспеченных семей или же с неблагополучной семейной ситуацией [10]. В правилах дорожного движения определены обязанности пешеходов, но многим пешеходам свойственно ими пренебрегать и не отслеживать любые изменения, вносимые в них. Также с ускорением ритма современной жизни пешеход старается сэкономить время на перемещении по проезжей части, будучи уверенным в том, что его хорошо видно, что современные транспортные средства могут быстро снизить скорость, что водитель, боясь ответственности, сделает все возможное для предотвращения наезда. В данных расчетах пешеходы чаще всего ошибаются, нанося при этом вред не только себе, но и другим участникам дорожного движения [7].

Методология исследования. Исследование психологических особенностей, влияющих на соблюдение дорожной безопасности, базировалось на теории отношений В.Н.Мясищева, а также теории социального научения

А.Бандуры. Сбор первичной информации осуществлялся посредством проведения группового интервью с учащимися 9-11 классов, результаты которого представлены в обсуждении. Выборку составили учащиеся женского (N=106) и мужского пола (N=94) общеобразовательных школ г.Ташкента в возрасте от 14 до 18 лет. Из которых- 64,5% респондентов проживают в нуклеарных семьях, 35,5% – в расширенных, 69,5% – в полных, 30,5% – в неполных. По успеваемости респонденты были разделены на три группы: обучающиеся на «отлично» (18,5%), на «хорошо» (53,5%), на «удовлетворительно» (26%). Основными задачами исследования выступили изучение особенностей отношения к дорожной безопасности в зависимости 1) от пола, типа семьи и успеваемости; 2) от склонности к риску, самооффективности, диспозиционной осознанности. В ходе исследования применялись следующие психодиагностические методики: авторский опросник отношения к безопасности дорожного движения (Карамян М.Х., Закирова Э.Б.), шкала самооффективности (R.Schwarzer, M. Jerusalem), шкала диспозиционной осознанности для подростков (L.A.Gresco, R.A.Baer, G.T.Smith); методика склонности к риску (К.Леветина). Обработка и анализ данных производились с помощью программы SPSS 23.0, для анализа различий применялся U-критерий Манна-Уитни, для корреляционного анализа – коэффициент ранговой корреляции Спирмена. Авторский опросник отношения к безопасности дорожного движения позволяет выявить показатели по 3 шкалам: «Эмоциональный компонент», «Поведенческий компонент», «Когнитивный компонент», а также- общий показатель соблюдения безопасности дорожного движения.

Результаты исследования и их обсуждение. В процессе реализации нашего исследования было проведено интервью с помощью разработанного гайда, предназначенного для фокус-групп с перечнем следующих вопросов:

1. Какие ассоциации возникают у Вас, когда Вы слышите словосочетание «безопасность дорожного движения»?
2. Что Вы понимаете под «дорожной безопасностью»?
3. Как часто от ближайших родственников Вы слышите словосочетание «дорожная безопасность»?
4. Как часто в школе от классного руководителя и других учителей Вы слышите словосочетание «дорожная безопасность»?
5. Как часто в СМИ и в сети Интернет Вы сталкиваетесь со словосочетанием «дорожная безопасность»?
6. Приходилось ли Вам в качестве свидетеля наблюдать ситуации нарушения правил дорожного движения (ПДД)?
7. Были ли Вы сами нарушителем ПДД?
8. В чем проявлялось несоблюдение ПДД?
9. Каковы были основные причины несоблюдения ПДД?
10. Осознавали ли Вы в момент несоблюдения ПДД угрозу и опасность, которая Вам угрожает?
11. Считаете ли Вы, что вопросу соблюдения ПДД в нашей стране уделяется недостаточно внимания?
12. Что каждый из нас сегодня сможет сделать для того, что завтра улучшилась ситуация на дорогах по соблюдению ПДД?
13. Хотели бы Вы принять участие в специальной образовательной программе, направленной на повышение чувства ответственности в соблюдении ПДД?

Содержательный анализ данных интервью с учащимися 9 и 11 класса позволил выделить следующие особенности:

1. На вопрос о том, какие ассоциации возникают у Вас, когда Вы слышите словосочетание «дорожная безопасность» были получены следующие ответы: «светофоры», «правила», «подземный переход», «пешеход», «быть осторожным», «низкая скорость», «сотрудники ГАИ», «правильно переходить дорогу», «соблюдение правил дорожного движения», «пристегивать ремень безопасности».

2. В ходе ответа на вопрос что Вы понимаете под дорожной безопасностью? Учащиеся давали следующие варианты ответов: «не отвлекаться», «быть бдительным», «ходить по тротуару», «переходить дорогу строго по пешеходному переходу», «соблюдать скоростной режим водителям».

3. Как часто от родственников Вы получаете информацию, связанную с безопасностью дорожного движения, учащиеся придерживались следующих вариантов ответа: «довольно часто», «в основном от мамы с папой, классного руководителя», «в особенности если происходят какие-то трагичные события», «если слышали печальные новости», «когда переходим дорогу», «когда гуляем в темное время суток».

4. На вопрос о том, как часто в школе Вам говорят о дорожной безопасности, получены следующие варианты ответов: «от классного руководителя регулярно на классном часу», «очень часто, т.к. специально отводится время по тематике дорожной безопасности».

5. На вопрос о том, как часто в СМИ и сети Интернет Вы сталкиваетесь со словосочетанием «дорожная безопасность» респонденты отвечали следующие: «практически каждый день», «постоянно», «довольно часто».

6. При ответе на вопрос «Приходилось ли Вам быть свидетелем нарушения правил дорожной безопасности» учащиеся отвечали следующее: «практически каждый день», «всегда», «постоянно», при этом в качестве нарушителей называются не только водители, но и пешеходы, примерно подросткового возраста, в основном мальчики.

7. На вопрос о том, были ли Вы сами нарушителем ПДД, практически все участники положительно ответили на данный вопрос. Чаще всего происходило это «в ситуациях дефицита времени», «когда были в наушниках», «отвлекали телефонные разговоры».

8. Проявлялось чаще всего это в «переходе дороги в неположенном месте», «перехода дороги на красный сигнал светофора», «при отсутствии автомобилей», «стараясь побыстрее перебежать дорогу».

9. Среди основных причин несоблюдения ПДД были названы: «необходимо срочно было решить бытовые вопросы», «куда-то необходимо добраться», «наличие проблем со здоровьем», «ожидание скорейшей встречи с друзьями».

10. На вопрос о том, осознавали ли Вы в момент нарушения ПДД опасность и угрозу, большинство учащихся ответили отрицательно, «нет, совершенно не задумывались об этом», «получалось спонтанно и в момент нарушения совершенно не осознавали своего поведения».

11. Многие учащиеся положительно ответили на вопрос о том, что в нашей стране недостаточно внимания уделяется проблематике дорожной безопасности, т.к.: «водители на дорогах чаще всего сами виноваты, не соблюдают скорость, ПДД, именно этой категории лиц необходимо уделить больше внимания» считают учащиеся, также прозвучали варианты ответов «вина сотрудников ГАИ, т.к. чаще всего они заботятся не о безопасности водителей и пешеходов, а о личной выгоде».

12. В ходе ответа на вопрос о том, что каждый из нас сегодня сможет сделать для того, чтоб завтра ситуация на дорогах улучшилась, учащиеся ответили следующим образом: «изучать правила», «стараться соблюдать ПДД», «хорошо учиться», «быть достойным гражданином», «детально изучать теоретические аспекты при обучении в автошколах», «быть честным, порядочным», «спрашивать советы у старшего поколения».

13. Многие учащиеся положительно ответили на последний вопрос гайда и с радостью выразили желание принять участие в подобного рода тренингах и обучающих программах дорожного движения.

В ответах респондентов можно найти яркое подтверждение того, насколько актуальной является тематика дорожной безопасности, также ответы учащихся позволили определить фокус дальнейшей работы и сконцентрировать внимание на проблемных моментах.

Рассмотрим результаты исследования. Анализ различий между девушками и юношами показал наличие достоверных различий в показателе шкалы «Эмоциональный компонент» ($p < 0,05$). Респонденты женского пола (114,7) более склонны, чем респонденты мужского пола (84,4) к эмоциональным реакциям, в части касающихся несоблюдения безопасности дорожного движения. Другими словами, они чаще выходят из себя, когда видят различные нарушения ПДД, нервничают при переходе улицы и дороги в неположенном месте, раздражаются при виде припаркованных беспорядочным образом автомобилей возле школы и дома, расстраиваются, когда слышат трагичные истории, связанные с несоблюдением ПДД. По другим шкалам методики не было обнаружено достоверных различий. Анализ по типу и составу семьи в нашем исследовании не выявил достоверных различий. В зависимости от типа успеваемости учащихся выявлены достоверные различия в показателе эмоционального компонента и общем показателе отношения к дорожной безопасности ($p < 0,05$). Так, отличники (121,3) склонны более эмоционально реагировать на ситуации несоблюдения дорожной безопасности, чем учащиеся других категорий успеваемости. Аналогичные показатели выявлены и по общему баллу отношения к дорожной безопасности (116,1). При изучении отношения к дорожной безопасности в зависимости от уровня самооффективности достоверные различия выявлены в показателях когнитивного и поведенческого компонентов. Респонденты с высоким уровнем самооффективности имеют высокие показатели по когнитивному и поведенческому компонентам. Эти респонденты знают основные правила соблюдения безопасности дорожного движения, часто изучают информацию о различных новшествах в ПДД, хорошо ознакомлены со статистикой дорожных происшествий, осознают к чему приводит несоблюдение ПДД, и достаточно хорошо осведомлены о существовании штрафных санкций по несоблюдению дорожной безопасности. Они также стараются соблюдать ПДД, следят за предупреждающими сигналами светофора на дорогах, проезжающими автомобилями и в целом внимательно следят за дорогой, не отвлекаясь на телефонные звонки и сообщения в мессенджерах.

Достоверных различий в показателях отношения к дорожной безопасности в зависимости от уровня диспозиционной осознанности выявлено не было. Достаточно интересные показатели получены по методике изучения склонности к риску. Респонденты с низким уровнем риска склонны более эмоционально реагировать и проявлять

недовольство в ситуациях несоблюдения правил дорожной безопасности, чем учащиеся с высоким уровнем риска ($U = 4151,000$, $p < 0,05$). Менее склонные к риску респонденты в целом проявляют более конструктивное отношение к соблюдению дорожной безопасности, чем любящие риск учащиеся ($U = 4174,000$, $p < 0,05$).

Корреляционный анализ выявил положительные связи показателя самооффективности с показателями когнитивного ($r_s = 0,211$, $p < 0,01$) и поведенческого ($r_s = 0,199$, $p < 0,01$) компонентов, общим показателем дорожной безопасности ($r_s = 0,192$, $p < 0,01$). Получается, что респонденты, обладающие высоким уровнем самооффективности не только осознают важность соблюдения дорожной безопасности, знают основные правила, интересуются информацией, хорошо осведомлены о новшествах, штрафных санкциях в данной области, но и склонны к соблюдению ПДД в своем поведении. Поведенческая шкала методики изучения отношения к безопасности дорожного движения имеет отрицательную корреляционную взаимосвязь с показателем склонности к риску ($r = -0,151$, $p < 0,05$). Можно сказать, что в своем поведении подростки с высоким уровнем риска склонны не соблюдать основные правила дорожной безопасности, они часто переходят улицу в неположенном месте при этом отвлекаются на телефонные звонки и сообщения и не следят за сигналами светофора.

Выводы и рекомендации. Согласно данным исследования респонденты женского пола оказались более склонными к эмоциональным реакциям, в отличие от представителей мужского пола. Что касается типа и состава семьи в нашем исследовании достоверных различий выявлено не было. При этом, учащиеся обучающиеся на «отлично» склонны более эмоционально реагировать на ситуации несоблюдения дорожной безопасности, чем учащиеся других категорий успеваемости. Респонденты с высоким уровнем самооффективности показали высокие результаты по когнитивному и поведенческому компонентам. Респонденты с низким уровнем склонности к риску более эмоционально реагируют и проявляют недовольство в ситуациях несоблюдения правил дорожной безопасности.

Таким образом, согласно данным исследования, мы можем сказать, что отношение к дорожной безопасности зависит от гендерных и мотивационных факторов. Данные результаты могут быть применены в качестве основных постулатов в составлении психопрофилактических программ соблюдения правил дорожной безопасности среди молодежи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кочетова Т.В. Психология дорожного движения как направление прикладных психологических исследований: возможности и перспективы развития в России // Социальная психология и общество. 2018. Т. 9. № 4. С. 8—18. doi: 10.17759/sps.2018090402
2. Берлова И.С. Психологические особенности участников дорожного движения как фактор безопасности. // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта, 2 (60) 2010, с.32-36
3. Доронина М.В. “К вопросу разработки обучающихся программ в сфере безопасности дорожного движения как компонента системы общего и дополнительного образования”, Электронный журнал «Современная зарубежная психология», 2017г., Том 6. №1, с. 53-59.
4. Закон Республики Узбекистан О дорожном движении от 19.01.2024 г. № ЗРУ-900 URL: <https://lex.uz/docs/24739> (дата обращения к сайту 12.01.2025)
5. Романов А.Н. Автотранспортная психология Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. -224 с.
6. Фролова Ю. Г. Биопсихосоциальная модель как концептуальная основа психологии здоровья//Философия и социальные науки: научный журнал. 2008. № 4. С. 60-65.
7. Чирков Е.Н., Полушкин М.Ю. Факторы, влияющие на безопасность дорожного движения // ПДД. 2014. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/factory-vliyayushchie-na-bezopasnost-dorozhnogo-dvizheniya> (дата обращения: 20.01.2025г.).
8. Dula C.S., Geller E.S. Risky, aggressive, or emotional driving: Addressing the need for consistent communication in research. Journal of Safety Research, 2003. Vol. 34, pp. 559– 566.
9. Schlag B., Schade J. Traffic and transportation psychology. Электронный ресурс URL: https://www.researchgate.net/publication/289764000_Traffic_and_transportation_psychology (дата обращения: 24.12.2024г.)
10. Stevenson M., Jamrozik K., Burton P. A case-control study of childhood pedestrian injuries in Perth, Western Australia//Journal of Epidemiology & Community Health. 2006. 50 (3): 280-287.

UDK:372.8

Зухра ЗИЯВИДДИНОВА,

Академический лицей Международного Вестминстерского университета в городе Ташкенте Заместитель директора по работе с молодежью

E-mail: zuxra@mail.ru

На основе рецензии PhD, доцента Ф. Хосиловой

TIL O'QITISHDA INTEGRATSION TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY ASPEKTLARI

Аннотация

Mazkur maqolada til o'qitish jarayonida integratsion texnologiyadan foydalanishning nazariy asoslari va filologik tahlilning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Muallif integratsion yondashuv doirasida psixolingvistika, sotsiolingvistika hamda filologik tadqiqotlar natijalarini uyg'unlashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada zamonaviy texnologiyalar, interaktiv platformalar va an'anaviy didaktik uslublar uyg'unligi tahlil etilib, o'quvchilarda ko'p qirrali til kompetensiyasini shakllantirish usullari ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har bir darsda filologik tahlilni metodik yondashuvga qo'shish, talabalarning tilni chuqurroq tushunishiga va madaniy ko'nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: Integratsion texnologiya, filologik tahlil, psixolingvistika, sotsiolingvistika, zamonaviy texnologiyalar, ko'p qirrali til kompetensiyasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИОННОЙ ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретические аспекты использования интеграционной технологии в обучении языкам и подчёркивается значимость филологического анализа. Автор анализирует способы повышения эффективности обучения за счёт синтеза психолингвистических, социолингвистических и филологических подходов. Особое внимание уделяется взаимодействию современных технологий, интерактивных платформ и традиционных методик, позволяющему формировать у учащихся многогранную языковую компетенцию. Результаты исследования свидетельствуют о том, что включение филологического анализа в каждое занятие положительно влияет на глубокое понимание языка и развитие культурных навыков студентов.

Ключевые слова: Интеграционная технология, филологический анализ, психолингвистика, социолингвистика, современные технологии, многогранная языковая компетенция.

THEORETICAL ASPECTS OF INTEGRATION TECHNOLOGY IN LANGUAGE TEACHING

Annotation

This article explores the theoretical foundations of using integrative technology in language teaching, emphasizing the importance of philological analysis. The author examines how combining psycholinguistic, sociolinguistic, and philological approaches enhances educational effectiveness. Special attention is paid to the interplay between modern technologies, interactive platforms, and traditional instructional methods, which collectively foster comprehensive language competencies in learners. The study findings indicate that incorporating philological analysis into each lesson significantly contributes to a deeper linguistic understanding and the development of learners' cultural skills.

Key words: Integrative technology, philological analysis, psycholinguistics, sociolinguistics, modern technologies, comprehensive language competence.

В современном языковом образовании всё большую актуальность приобретает интеграционная технология, которая позволяет сочетать различные методологические, педагогические и филологические подходы в одном учебном процессе. Филологический аспект при этом выступает не просто как анализ лексических и грамматических структур, но и как системное изучение культурного и коммуникативного контекста языка, исходя из его исторической, социолингвистической и функциональной специфики. Интеграционный подход, таким образом, требует комплексного осмысления языкового материала: от анализа отдельных лексем до исследования смысловых пластов художественных текстов, от методики преподавания фонетики до внедрения цифровых технологий для развития коммуникативных навыков. В условиях глобализации особое значение приобретает способность методически грамотно сочетать традиционные принципы лингводидактики с новейшими научно-технологическими инновациями. Филологический анализ, выступая стержнем данного подхода, обеспечивает глубину понимания языка как феномена культуры и коммуникации, тем самым придавая обучающим стратегиям гибкость и эффективность.

Вместе с тем на стыке лингводидактики и педагогики наблюдается стремление внедрять современные технологии:

интерактивные платформы, системы управления обучением (LMS), мультимедийные ресурсы и виртуальные симуляции, которые расширяют коммуникативные возможности и улучшают мотивацию. С точки зрения интеграции все эти средства необходимо связать с целевым содержанием обучения, этапами формирования языковой компетенции и конкретными видами речевой деятельности — говорением, аудированием, чтением и письмом. Кроме того, преподаватель должен уделять особое внимание культуре речевого поведения, учить будущих пользователей языка ориентироваться в разных коммуникативных ситуациях, корректно интерпретировать речевые стратегии собеседника. Именно такой комплексный, взаимосвязанный подход и отражает идею интеграционной технологии в обучении языкам.

Филологический анализ играет здесь роль системообразующего компонента. Он помогает видеть язык не только как набор грамматических правил и лексических единиц, но и как носитель определённой картины мира. При этом важно, что интеграционный подход предусматривает не одностороннюю передачу знаний, а интерактивное взаимодействие учащихся и преподавателя. На уроке могут использоваться тексты различной жанровой природы — от публицистики и научных статей до художественной

литературы, чтобы сформировать у обучающихся целостное представление о языке, его стилистическом богатстве и культурной идентичности. Информационные технологии позволяют дополнительно включать аутентичные аудио- и видеоматериалы, что расширяет диалогическую и полилогическую формы речевой деятельности и содействует развитию межкультурной компетенции. Теоретические основы интеграционной технологии, таким образом, заключаются в синтезе психолингвистического, социокультурного и филологического знания, которые в комплексе способствуют формированию у учащихся глубокого и разностороннего понимания языка.

В исследовательской литературе, посвящённой интеграционным технологиям в обучении языкам, обращается особое внимание на междисциплинарный характер подобных методик. Так, многие авторы (например, С. Крашен, Дж. Ричардс, А. Уорфилд) подчёркивают важность сочетания коммуникативного подхода с прочным лингвистическим фундаментом. Речь здесь идёт о том, чтобы лексикограмматические навыки не рассматривались изолированно, а трактовались бы в рамках ситуаций реального общения. В то же время исконно филологические направления изучения языка (стилистика, текстология, литературная критика) обращают внимание на глубину и многоаспектность содержания языковых единиц. Анализируя научные работы по данной проблеме, можно заметить тенденцию к всё более широкому привлечению цифровых инструментов, в частности, электронных словарей, систем компьютерного тестирования, корпусов языков и интерактивных учебников. Литература показывает, что подобная цифровая поддержка эффективна, если она сочетается с продуманной методикой и чётким пониманием целей обучения. Исследователи подчёркивают, что автоматизированные средства позволяют упростить проверку знаний, разнообразить упражнения и поддерживать постоянную обратную связь с обучающимися, однако при этом ни в коем случае нельзя упускать личностный аспект преподавания, живое общение и совместную рефлексию.

Другим важным направлением в литературе служит рассмотрение интеграционного подхода в контексте билингвального и полилингвального образования. Авторы, анализирующие опыт билингвальных школ (особенно в Европе и Азии), подчёркивают ценность межкультурного диалога, стимул к когнитивному развитию и формированию толерантности. При этом центральное место в исследованиях занимает идея, что полноценное овладение несколькими языками строится на базе глубокого понимания филологической природы каждого из них. Сравнительный анализ лексических, грамматических, семантических и стилистических особенностей разных языков способствует интеллектуальной гибкости учащихся, развивает их аналитические и критические навыки. Литература показывает, что интеграционные технологии особенно продуктивны именно в условиях двуязычного или многоязычного пространства, где язык не только изучается, но и активно используется в различных сферах общения.

Отдельного внимания заслуживают исследования, посвящённые когнитивному измерению языкового обучения: авторы подчеркивают важность осмысленной деятельности учащихся и их вовлечённости в процесс познания. Обобщая эти данные, можно сделать вывод, что применение интеграционного подхода позволяет объединять речевые, метакогнитивные и культурологические компоненты. Это даёт возможность одновременно формировать языковые навыки, развивать способность к логическому мышлению, стимулировать интерес к культуре целевого языка. При этом филологический анализ помогает выстраивать осознанное отношение к языку и тексты рассматривать как отражение общественных, исторических и эстетических реалий.

Во многих работах подчёркивается необходимость координации усилий специалистов разных областей: лингвистов, педагогов, методистов, психологов. Такая междисциплинарная коллаборация, согласно исследованиям, повышает качество учебного процесса, обеспечивает

единство научных подходов и способствует созданию инновационных образовательных продуктов. При этом учёные указывают на важность адаптации зарубежных методик к локальному контексту (культурному, социальному, языковому). Таким образом, анализ литературы показывает, что интеграционная технология в обучении языкам рассматривается большинством исследователей как перспективное направление, стимулирующее формирование у обучающихся многосторонней языковой компетенции и глубокого филологического мышления.

Методологическая база для исследования интеграционной технологии в обучении языкам формируется из нескольких важных компонентов, опирающихся на современные научные парадигмы. В первую очередь, это качественные методы, ориентированные на глубинный анализ образовательных процессов и восприятия языка обучающимися. В рамках таких методов используют интервью, фокус-группы, наблюдения за деятельностью учащихся, а также рефлексивные дневники, которые помогают выявлять индивидуальные траектории обучения и особенности взаимодействия студентов с преподавателем. Фиксация и анализ таких данных даёт возможность выявлять механизмы эффективной интеграции филологических знаний, культурологических аспектов и коммуникативных навыков.

В то же время количественные методы сохраняют свою важность. Статистический анализ результатов тестирования, анкетирования и экспериментов (квазиэкспериментальных или формирующих) позволяет объективизировать выводы о результативности интеграционного подхода. Например, можно сравнить успеваемость учащихся, проходящих курс по традиционной методике, с группами, в которых применяются цифровые технологии и комплексный филологический анализ. Подобные эксперименты дают количественные показатели: уровень владения грамматикой, лексикой, навыки аудирования и письма, показатели языковой компетентности и межкультурной осведомлённости. Сопоставление данных даёт возможность оценить влияние интеграционной технологии в конкретных образовательных условиях.

Особое место занимают методы лингвистической и филологической экспертизы, которые применяются для анализа учебных материалов, текстовых заданий и письменных работ учащихся. С одной стороны, это даёт оценку адекватности и «глубины» лингвистического содержания курса, а с другой — помогает отслеживать динамику языкового развития студентов. При этом современные технологии существенно облегчают процесс сбора и анализа данных: лингвистические корпуса, программы для анализа текстов (Text Analyzer, AntConc и т.д.) позволяют изучать частотность употребления лексики, синтаксические особенности и стилистические маркеры.

Обязательной составляющей методологии является и педагогический дизайн, в котором закладываются цели, задачи и ожидаемые результаты обучения. Он требует продуманной структуры учебных занятий: введения нового материала, его закрепления через практические задания, филологического анализа текстов, творческих проектов и групповых дискуссий. С точки зрения интеграционного подхода важно, чтобы каждый элемент урока соотносился с общей логикой формирования языковой личности: грамматические знания тут же наполнялись коммуникативной практикой, а культурологические сведения обретали конкретное языковое выражение через разбор текстов и дискуссий.

Наконец, в ходе исследования интеграционной технологии следует уделять внимание этическим и правовым аспектам. Например, при использовании материалов из открытых источников или при проведении онлайн-занятий важно соблюдать нормы академической добросовестности, уважать авторские права и обеспечивать безопасную цифровую среду. Не менее важен вопрос этики взаимодействия в многонациональной аудитории, где необходимо учитывать культурные особенности, религиозные ценности и национальные традиции

обучающихся. Систематический, многоступенчатый подход к анализу полученных данных (объединяющий качественные, количественные и филологические методики) обеспечивает достоверность и комплексность научных выводов, что особенно актуально для столь многоаспектного явления, как интеграционная технология в обучении языкам.

Результаты исследования показывают, что внедрение интеграционной технологии в обучение языкам даёт заметное повышение мотивации учащихся, более глубокое усвоение лексического и грамматического материала и развитие межкультурной компетенции. Филологический анализ текстов, проводимый в рамках уроков, формирует у студентов способность осмысленно относиться к языку, видеть в нём отражение культуры, исторического контекста и мировоззренческих ценностей. Сравнительное изучение лексики и синтаксиса разных языков позволяет лучше понимать нюансы семантики, стилистические оттенки и оценивать культурно-национальный колорит. При этом практика показала, что наиболее эффективны те формы работы, где учащиеся активно вовлечены в проектную деятельность, работают с аутентичными текстами и регулярно получают обратную связь от преподавателя.

Анализируя динамику успеваемости, можно утверждать, что группы, обучающиеся по интеграционной методике, демонстрируют более высокие результаты в чтении и понимании подлинных текстов, а также в письменной речи, где требуется аргументировать свои мысли и адекватно передавать смысл. Одновременно наблюдается прогресс в аудировании и говорении: студенты легче воспринимают речь носителей языка, уверенно используют изученные языковые конструкции и проявляют большую самостоятельность в выстраивании монологических и диалогических высказываний. Цифровые инструменты — например, интерактивные упражнения на лексические поля, онлайн-тесты или видеоконференции с носителями языка — способствуют дальнейшему расширению коммуникативной практики и поддерживают интерес к изучаемому предмету.

Особое значение имеет формирование у учащихся умения самостоятельно анализировать языковые явления. Филологическое мышление развивается через систематические упражнения, связанные с разбором текстов различных жанров: от художественных произведений до научно-популярных статей. Студенты учатся выявлять ключевые языковые маркеры, интерпретировать стилистические приёмы, анализировать культурные коннотации. Такой подход оказывается особенно важным,

если целью обучения является не просто развитие бытовых речевых навыков, а формирование полноценных компетенций в области профессионального или академического дискурса.

В то же время практика внедрения интеграционных технологий выявляет и ряд проблем. Во-первых, преподавателям приходится адаптировать учебные материалы и задачи, чтобы они подходили для разных уровней языковой подготовки и типов восприятия информации. Во-вторых, необходимо тщательно планировать работу с цифровыми ресурсами, чтобы не перегружать студентов и не ограничивать их навыки живого общения. В-третьих, у некоторых учащихся могут возникать сложности с переключением между разными видами деятельности в рамках одного урока, если он предполагает и филологический анализ, и коммуникативную практику, и использование мультимедийных инструментов. Таким образом, анализ и результаты исследования свидетельствуют: несмотря на целый ряд сложностей организационного и методического характера, интеграционная технология даёт значительный прирост эффективности в изучении языков, способствуя формированию у обучающихся цельной языковой картины мира и глубокого понимания филологических аспектов.

Опираясь на полученные результаты, можно предложить несколько рекомендаций. Во-первых, целесообразно усилить роль проектных заданий, связанных с разработкой и презентацией филологического анализа текстов, которые могут иметь культурное и профессиональное значение. Во-вторых, следует активно внедрять цифровые инструменты, но делать это избирательно, ориентируясь на конкретные учебные задачи: работа с электронными словарями для изучения лексики, дискуссии в онлайн-форумах для развития письменной речи, аудирование с носителями языка в режиме видеоконференций и т.д. В-третьих, важно формировать у учащихся навыки самостоятельной рефлексии: анализировать собственные языковые достижения, выявлять трудности, планировать траекторию дальнейшего саморазвития.

В заключение можно отметить, что интеграционная технология в обучении языкам, опирающаяся на филологический анализ, открывает широкие перспективы для совершенствования образовательного процесса. Она позволяет органично сочетать лингвистические, культурные и коммуникативные аспекты, способствуя формированию многоуровневой языковой компетенции и культурной восприимчивости.

ЛИТЕРАТУРА

1. Krashen S. D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. — Oxford: Pergamon Press, 1982. — 202 p.
2. Richards J. C. Communicative Language Teaching Today. — New York: Cambridge University Press, 2006. — 264 p.
3. Warfield A. Second Language Teacher Education and the Reflective Model // Richards J. C., Nunan D. (Eds.). Second Language Teacher Education. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — P. 21–28.
4. Кулиш А. В. Интеграция современных технологий в обучении иностранным языкам / под ред. Е. В. Сидоровой. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2018. — 198 с.

Botirjon ZOKIROV,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD
E-mail: zokirovbotirjon5@gmail.com

SOME ASPECTS OF BILATERAL REGIONAL AND INTERNATIONAL COOPERATION OF UZBEKISTAN ON THE ISSUES OF RETURN OF CRIMINAL ASSETS

Annotation

The article analyzes some aspects of bilateral, regional and international cooperation of the Republic of Uzbekistan with foreign countries on the issue of returning criminal assets, including an analysis of agreements concluded with Pakistan, India, China, the Czech Republic, Bulgaria, the United Arab Emirates, Azerbaijan and other countries.

Key words: Mutual legal assistance in criminal matters, contracting parties, return of proceeds from criminal activity, scope of legal assistance.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ДВУСТОРОННИЕ РЕГИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ УЗБЕКИСТАНА ПО ВОПРОСАМ ВОЗВРАТА ПРЕСТУПНЫХ АКТИВОВ

Аннотация

В статье анализируются некоторые аспекты двустороннего, регионального и международного сотрудничества Республики Узбекистан с зарубежными странами по вопросу возврата преступных активов, в том числе анализ соглашения, заключенные с Пакистаном, Индией, Китаем, Чехией, Болгарией, Объединенными Арабскими Эмиратами, Азербайджаном и другими странами.

Ключевые слова: Взаимная правовая помощь по уголовным делам, договаривающиеся стороны, возврат доходов от преступной деятельности, объем правовой помощи.

JINOIY AKTIVLARNI QAYTARISH MASALALARIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING IKKI TOMONLAMA MINTAQAVIY VA XALQARO HAMKORLIGINING O'ZIGA XOS JIHLATLARI

Annotatsiya

Maqolada jinoiy aktivlarni qaytarish masalalarida O'zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlar bilan ikki tomonlama mintaqaviy va xalqaro hamkorligining o'ziga xos jihatlari, jumladan Pokiston, Hindiston, Xitoy, Chexiya, Bolgariya, Birlashgan Arab Amirliklari, Ozarbayjon va boshqa davlatlar bilan tuzilgan shartnomalar tahlili yoritilgan.

Kalit so'zlar: Jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam, ahdlashuvchi tomonlar, jinoiy faoliyat natijasida olingan daromadlarni qaytarish, huquqiy yordam ko'lam.

Kirish. Protsessual jihatdan jinoiy aktivlarni qaytarish sohasidagi davlatlararo hamkorlik o'zarolik prinsipi hamda xalqaro shartnomalardan kelib chiqib amal qiladi. Shartnomalar ishtirokchilarning sonidan kelib chiqib, ikki tomondama hamda ko'p tomonlama bo'lishi mumkin, shuningdek, masshtabi jihatdan mintaqaviy va xalqaro miqyosda bo'ladi. Dastavval, O'zbekiston Respublikasining mazkur sohadagi mintaqaviy hamkorligini tahlil etadigan bo'lsak, ushbu hamkorlik analogik xususiyat ikki tomonlama shartnomalarni ko'rsatish mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ikki tomonlama mintaqaviy va xalqaro hamkorlikni tahlil etishda O'zbekiston bilan Pokiston, Hindiston, Xitoy, Chexiya, Bolgariya, Birlashgan Arab Amirliklari, Ozarbayjon kabi davlatlar bilan tuzilgan fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi shartnomalarni tahlil etish mumkin. Ularda sohaga oid hamkorlikning asosiy jihatlari ko'rsatib o'tilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Jinoiy aktivlarni qaytarish masalalari jinoyat protsessual huquq fanining predmeti bo'lganligi sababli, mavzuni tadqiq etish ikki tomonlama shartnomalarni tizimli tahlil etish orqali ko'rib chiqishimiz mumkin.

Xususan, 11.11.2014 yilda Birlashgan Arab Amirliklari bilan imzolangan "Jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida" shartnomaning 15-m. so'ralayotgan tomon o'z qonunchiligiga muvofiq so'rayotgan Tomonda tergov qilinayotgan jinoyatga aloqador har qanday ashyolarni topish uchun tintuv o'tkazish, xatlash yoki topshirish to'g'risidagi so'rovni bajarishi hamda ushbu ashyolarni topshirishi lozimligi ko'rsatib o'tilgan [1].

Shuningdek, so'ralayotgan Tomon so'rayotgan Tomonni u talab qilishi mumkin bo'lgan har qanday tintuv natijalari, xatlash joyi va holatlari hamda olib qo'yilgan ashyolarning kelgusida saqlanishiga doir ma'lumotlar bilan ta'minlashi lozim (3-b).

Bundan tashqari jinoiy faoliyat natijasida olingan aktivlarni qaytarishni rag'batlantirishga qaratilgan 17-moddada:

- tomonlardan biri boshqa tomon hududida joylashgan va musodara qilinishi mumkin bo'lgan, xatlanishi mumkin bo'lgan jinoiy daromadlar, jinoyat predmetlari va qurollari ma'lum bo'lsa, u bu haqda boshqa tomonni xabardor qilishi mumkin(1-b);

- Tomonlar jinoiy daromadlar, jinoyat predmetlari va qurollarini musodara qilish, jinoyat oqibatida yetkazilgan zararni qoplash va undirishda o'zaro yordam beradi (2-b);

- jinoiy daromadlar, jinoyat predmetlari va qurollarini saqlayotgan tomon o'z qonunchiligiga muvofiq, ularni tasarruf etadi, mazkur mulkning hammasini yoki bir qismini yoxud uni sotishdan olingan foydani boshqa tomonga topshirishi mumkin (3-b).

E'tiborlisi, agar so'ralayotgan tomon so'rayotgan tomondan talon-toroj qilingan davlat mulki bo'lgan aktivlarni xatlasa yoki musodara qilsa, ushbu aktivlarni ularning legallashtirilganligi yoki legallashtirilmaganligidan qat'i nazar, asosli xarajatlarni chiqarib tashlagan holda so'rayotgan tomonga qaytarib beradi (18-modda 1-b).

19-moddada musodara qilingan aktivlar yoxud ularga tenglashtirilgan mablag'larni taqsimlash masalalari tartibga solingan bo'lib, unda:

1. Agar bir Tomon ixtiyorida davlat aktivi hisoblanmagan, musodara qilingan mulk bo'lsa, saqlovchi tomon boshqa tomonni bunga hamkorlik qilgan deb hisoblasa, saqlovchi Tomon o'z ixtiyoriga ko'ra va o'z qonunchiligiga muvofiq ushbu aktivlar yoki ularga tenglashtirilgan mablag'larni hamkorlik qiluvchi Tomon bilan taqsimlab olishi mumkin.

2. Agar alohida holatlarda Tomonlar boshqacha tarzda kelishib olmagan bo'lsa, aktivlarni taqsimlash to'g'risidagi so'rov musodara qilish bo'yicha yakuniy qaror kuchga kirgandan so'ng bir yil ichida yuborilishi lozim.

3. Agar Tomonlar boshqacha tarzda kelishib olmagan bo'lsa, saqlovchi Tomon mazkur modda qoidalariga muvofiq har qanday summani topshirishda undan foydalanish shartlarini belgilamasligi lozim, shu jumladan, hamkorlik qiluvchi Tomondan boshqa davlat, tashkilot yoki jismoniy shaxs bilan ushbu mablag'ni bo'lishishni talab qilmasligi lozim.

24.11.2003 yildagi Bolgariya bilan imzolangan "Jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida"gi shartnomada jinoiy yo'l bilan topilgan daromadlarni qonuniylashtirish orqali erishilgan mulkning qidiruvida ko'maklashish ko'rsatib o'tilgan (2-modda, 8-b.) [2].

18-moddada jinoyat oqibatida o'g'irlangan so'ralayotgan tomon hududida topilgan barcha mulk so'rayotgan tomonga berilishini ko'rsatilib, so'rayotgan tomon hududida ushbu mulk xatlovga olinishi yoki musodara qilinishi lozim bo'lsa, so'ralayotgan tomon uni berishni rad qilishi yoki vaqtinchalik berib turishi mumkinligi belgilangan.

12.02.2003 yilda Koreya Respublikasi bilan tuzilgan "Jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida"gi shartnomaning 1-moddasida tomonlar o'zaro mulkni qidirish va xatga olish bo'yicha so'rovlarni bajarishi (e) va jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni kuzatish, ushlab qolish, olib qo'yish va musodara qilishi (g) ko'rsatib o'tilgan [3].

Shuningdek, 15-moddada so'ralayotgan tomon so'rayotgan tomonning jinoiy ishiga taalluqli tintuv, mulk xatlovi va materiallarni yetkazib berish bilan bog'liq so'rovlarni amalga oshirishi lozimligi belgilangan.

18.06.1997 yildagi Ozarbayjon Respublikasi bilan tuzilgan "Fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risida"gi shartnomada ham tomonlar jinoiy ishlarning fuqarolik da'vosi qismi bo'yicha hukmlarni e'tirof etish va ijro etish yo'li bilan bir-birlariga yordam berashlari ko'rsatib o'tilgan (3-m.) [4].

Shuningdek, 58-moddada so'ralgan tomon jinoiy yo'l bilan topilgan ashyolarni so'ragan tomonga berishi, ayblanuvchining o'limi oqibatida yoki boshqa sabablarga bilan shaxsni berish mumkin bo'lmagan hollarda ham bu ashyolar iltimosnomaga binoan berilishi belgilangan.

14.03.2007 yilda Pokiston Islom Respublikasi hukumati bilan tuzilgan "Jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida" shartnomada o'g'irlangan mulkni qidirib topish va berish (ye), so'rayotgan tomon davlatida jinoiy ishlar bo'yicha chiqarilgan sud qarorlarini so'ralayotgan tomonga ijro etish yuzasidan o'zaro yordam berishi ko'rsatib o'tilgan (b) (1-m.) [5].

Shuningdek, 16-moddaning 2-bandida jinoiy faoliyat orqali olingan daromadlarni tomonlar chegaralash yoki ushlab olish bilan bog'liq barcha choralarni amalga oshirishi ko'rsatib o'tilgan.

23.06.1994 yilda Turkiya Jumhuriyati bilan tuzilgan "Fuqarolik, savdo va jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish haqida"gi shartnomada ahdlashuvchi tomonlar jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish majburiyatini olishi hamda tintuv, ashyoviy dalillarni musodara qilish va berish, kabi masallarda o'zaro yordam ko'rsatishi belgilangan [6].

02.05.2000 yildagi "Jinoiy ishlar yuzasidan o'zaro huquqiy yordam to'g'risida"gi Hindiston Respublikasi bilan tuzilgan shartnomada:

- mol-mulkni berish;
- ashyoviy dalillarni vaqtincha berib turish;
- tintuv o'tkazish va ashyolarni olib qo'yish to'g'risidagi so'rovlarni bajarish;

- jinoyat orqali qo'lga kiritilgan mol-mulk turgan joyni aniqlash, uni hibsga olish, tortib olish va musodara qilish tadbirlarini ko'rishni tushunilishi belgilangan [7].

Shuningdek, 2-moddada, jinoyat orqali qo'lga kiritilgan mol-mulk bo'yicha ko'riladigan chora tadbirlar tartibga solingan bo'lib, unga ko'ra:

1. So'ralayotgan tomon jinoyat orqali topilgan har qanday mol-mulk bor-yo'qligini aniqlash uchun barcha chora-tadbirlarni

ko'radi va tekshirish natijalari to'g'risida so'rayotgan tomonga xabar qiladi.

2. So'rov jinoyat orqasida topilgan mol-mulkni hibsga olish yoki musodara etishni ta'minlash maqsadida berilishi mumkin. Bu so'rayotgan tomonning sudi yoki boshqa vakolatli organining qarorini kuchlantirish yoxud so'ralayotgan tomonga mol-mulkni hibsga olish yoki musodara qilish maqsadida so'ralayotgan tomonning vakolatli organiga so'rov yuborishni o'z ichiga olishi mumkin.

3. So'rov jinoyat orqasida topilgan mol-mulkni qaytarib berish to'g'risida qaror ijrosini ta'minlash maqsadida hibsga olishda yordam so'rab berilishi mumkin.

11.12.1997 yilda Xitoy Xalq Respublikasi bilan imzolangan "Fuqarolik va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam to'g'risida"gi shartnomada tan olinishi va bajarilishi lozim bo'lgan qarorlarga jinoiy ishlar bo'yicha yetkazilgan zararni qoplashga oid sud qarorlari qayd etilgan (17-m. 2-b.) [8].

Shuningdek, 23-moddada qayd etilgan yordam ko'lamida tomonlar jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan ashyoviy dalillarni, pul va moddiy boyliklarni topshirishga oid topshiriqlarni bajarish majburiyatini olishi belgilangan.

Bundan tashqari, 25-moddada tomonlar jinoyat natijasida topilgan pul va moddiy boyliklarni topshirishlari, biroq bunday topshirish so'ralayotgan tomonning yoki uchinchi shaxslarning ushbu boyliklarga bo'lgan huquqlarini cheklashi kerak emasligi belgilangan.

18.01.2002 yildagi "Fuqarolik va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam hamda huquqiy munosabatlar to'g'risida"gi Chexiya Respublikasi bilan tuzilgan shartnomaning 5-moddasida 2-bandida tomonlar tintuv o'tkazish, predmet va hujjatlarni olib qo'yish, mulkni xatlash, ashyoviy dalillarni jo'natish va berish kabi masallarda o'zaro yordam berishlari ko'rsatib o'tilgan [9].

Shuningdek, 67-moddada so'ralayotgan tomon jinoyat natijasida sotib olingan mol-mulkni so'rayotgan tomonning so'rovi bo'yicha berishi (1), mol-mulk, agar hatto ushlab berilishi talab etilayotgan shaxsning qochganligi yoki o'lganligi holatida ham berilishi mumkinligi (2) belgilangan.

Bundan tashqari tomonlar jinoyat orqali topilgan daromadlarni aniqlashda, olib qo'yishda va musodara qilishda bir-birlariga yordam ko'rsatadilar (81-m.).

Bunda so'rayotgan tomon so'ralayotgan tomonga jinoyat orqali topilgan daromadlar borasida yordam to'g'risida so'rov yuborar ekan, o'zi bunday so'ralayotgan tomonning yurisdiktsiyasi doirasida bo'lishi mumkin deb hisoblagan sabablarga haqida ma'lum qiladi (82-m.).

Shuningdek, jinoyat orqali topilgan daromadlarning borligi aniqlansa, so'ralayotgan tomon, so'rayotgan tomon sudi tomonidan hal qiluvchi qaror qabul qilingunga qadar biron-bir operatsiya o'tkazishga, yoki ulardan foydalanishga yo'l qo'ymaslik maqsadida tegishli choralarni ko'radi.

Ahdlashuvchi tomon so'rayotgan tomonning jinoyat orqali topilgan daromadlarni olib qo'yish yoki musodara qilish to'g'risidagi hal qiluv qarorini ijro etadi, ijro etishga sanksiya beradi yoki so'roviga muvofiq ushbu daromadlarni olish uchun boshqa zarur choralar ko'radi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida qayd etilgan shartnomalarni tahlil etish orqali, O'zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar bilan ikki tomonlama jinoiy aktivlarni qaytarish masalalaridagi hamkorligi sohaning ayrim jihatlarini qamrab olgan bo'lib, mintaqaviy va halqaro hamkorlikni rivojlantirishda aynan jinoiy aktivlarni repatriatsiyasiga ko'proq urg'u berishni hamda vakolatli mas'ul idoralarni o'zaro hamkorligini takomillashtirishni talab etadi.

Xulosa va takliflar. Shu jihatdan kelgusida, xorijiy davlatlar bilan jinoiy aktivlarni qaytarish masalalaridagi mintaqaviy va halqaro hamkorlikni rivojlantirishda vakolatli mas'ul idoralarni o'zaro hamkorligini rag'batlantirishga qaratilgan sharnomlarni imzolash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi bilan Birlashgan Arab Amirliklari o'rtasida jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida shartnoma 2014 yil 11 noyabr, abu dabi// <https://lex.uz/docs/3086287>;

2. O'zbekiston Respublikasi bilan Bolgariya Respublikasi o'rtasida jinoiy ishlari bo'yicha huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risida shartnoma 2003 yil 24 noyabr, sofiya // <https://lex.uz/docs/1326768>;
3. O'zbekiston Respublikasi bilan Koreya Respublikasi o'rtasida jinoiy ishlari bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida shartnoma 2003 yil 12 fevral, toshkent// <https://lex.uz/ru/docs/1328373>;
4. O'zbekiston Respublikasi va Ozarbayjon Respublikasi o'rtasida fuqarolik, oilaviy va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam hamda huquqiy munosabatlar to'g'risida shartnoma 1997 yil 18 iyun, toshkent//<https://lex.uz/docs/2191465>;
5. O'zbekiston Respublikasi hukumati bilan Pokiston Islom Respublikasi hukumati o'rtasida jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam to'g'risida shartnoma 2007 yil 14 mart, toshkent // <https://lex.uz/docs/2071423>;
6. O'zbekiston Respublikasi va Turkiya Jumhuriyati o'rtasida fuqarolik, savdo va jinoiy ishlar bo'yicha o'zaro huquqiy yordam ko'rsatish haqida shartnoma 1994 yil 23 iyun, anqara//<https://lex.uz/docs/2592206>;
7. O'zbekiston Respublikasi bilan Hindiston Respublikasi o'rtasida jinoiy ishlar yuzasidan o'zaro huquqiy yordam to'g'risida shartnoma 2000 yil 2 may, dehli // <https://lex.uz/docs/2095802>;
8. O'zbekiston Respublikasi va Xitoy Xalq Respublikasi o'rtasida fuqarolik va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam to'g'risida shartnoma 1997 yil 11 dekabr, pekin// <https://lex.uz/docs/2198491>;
9. O'zbekiston Respublikasi bilan Chexiya Respublikasi o'rtasida fuqarolik va jinoiy ishlar bo'yicha huquqiy yordam hamda huquqiy munosabatlar to'g'risida shartnoma. 2002 yil 18 yanvar, toshkent // <https://lex.uz/docs/2085965>.

Jakhongir IBRAGIMOV,
International Islamic Academy of Uzbekistan, independent researcher
E-mail: Jahonij1994@gmail.com

Based on the review by N. Ubaydullayev, PhD in psychology, 1st vice-rector's advisor of Oriental University

MIRRORS FOR PRINCES: COMPARATIVE PERSPECTIVES FROM THE ISLAMIC EAST AND CHRISTIAN WEST

Annotation

Article scrutinizes the evolution and impact of the “mirrors for princes” genre in both the Islamic East and Christian West through a detailed examination of key texts, such as Al-Farabi’s “The Virtuous City” and Machiavelli’s “The Prince”. By making comparative analysis the article highlights both the analogies and disparities in the ways of coping with management, moral principles and the obligations of governors. The results of the study demonstrate that while each institution prioritized rightfulness, morality and efficient administration, they diverged in their assimilation of few aspects like theological teachings, philosophy and governmental maneuvers. The work also highlights the importance of these resources in developing management styles and provides an understanding into how various traditions and religions have benefited to the formation of modern leadership and statecraft techniques.

Key words: Mirrors for princes, political philosophy, psychology of management, Islamic Renaissance, Medieval Europe, Al-Farabi, Machiavelli, justice, moral leadership, comparative analysis, political ethics, secularism, rulership, statecraft.

ЗЕРКАЛА ДЛЯ ПРИНЦЕВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ИСЛАМСКОГО ВОСТОКА И ХРИСТИАНСКОГО ЗАПАДА

Аннотация

В статье рассматривается эволюция и влияние жанра «зеркала для принцев» как на исламском Востоке, так и на христианском Западе посредством детального изучения ключевых текстов, таких как «Добродетельный город» Аль-Фараби и «Государь» Макиавелли. Путем сравнительного анализа в статье подчеркиваются как аналогии, так и различия в способах управления, моральных принципах и обязательствах правителей. Результаты исследования показывают, что, хотя каждое направление отдавало приоритет справедливости, морали и эффективному управлению, они расходились в усвоении нескольких аспектов, таких как теологические учения, философия и стратегия правления. Работа также подчеркивает важность этих ресурсов в развитии стилей управления и дает понимание того, как различные традиции и религии способствовали формированию современного лидерства и методов государственного управления.

Ключевые слова: Зеркала для принцев, политическая философия, психология управления, исламское Возрождение, средневековая Европа, Аль-Фараби, Макиавелли, справедливость, моральное лидерство, сравнительный анализ, политическая этика, светскость, правление, государственное управление.

SHAHZODALAR UCHUN KO'ZGU: ISLOM SHARQI VA XRISTIAN G'ARBINING QIYOSIY NUQTAI NAZARLARI

Annotatsiya

Maqolada “Shahzodalar uchun ko’zgu” janrining islom Sharqi va nasroniy G’arbidagi evolyutsiyasi va ta’siri Al-Farobiyning “Fozil odamlar shahri” va Makiavellining “Hukmdor” kabi asosiy matnlarni batafsil o’rganish orqali ko’rib chiqiladi. Maqolada qiyosiy tahlil qilish orqali G’arb va Sharq manbalarida boshqaruv, axloqiy tamoyillar va hukmdorlarning majburiyatlari kabi sohalarida kuzatiladigan o’xshashliklar va nomutanosibliklarga urg’u beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko’rsatadiki, har bir an’ana to’g’rilik, axloq va samarali boshqaruvni birinchi o’ringa qo’ygan bo’lsa-da, ular ilohiy ta’limotlar, falsafa va boshqaruv uslublari kabi bir nechta jihatlarini o’zlashtirishda turlicha yondashishgan. Ish, shuningdek, boshqaruv uslublarini rivojlantirishda ushbu resurslarning ahamiyatini ta’kidlaydi hamda turli an’ana va dinlarning zamonaviy liderlik va davlat boshqaruvi uslublarini shakllantirishga qanday foyda keltirganligi haqida tushuncha beradi.

Kalit so’zlar: Shahzodalar uchun ko’zgu, siyosiy falsafa, boshqaruv psixologiyasi, islom Uyg’onish davri, O’rta asrlar Yevropasi, Al-Farobiy, Makiavelli, adolat, moral liderlik, palataliya, axloq, dunyoviylik, hukmdorlik, davlat boshqaruvi.

Introduction. The term “Speculum principum” or “mirror for princes” refers to a genre which formed in ancient literature and got popularity in the Middle Ages and Renaissance. These works presented instructions on the strategies of governance, morality and the usage of authority and served as a code of conduct for rulers. The word speculum translates as “mirror” from Latin, illustrating the idea that these books would reflect a perfect image of a fair and righteous ruler for further imitation by the monarch [12]. The origin of the speculum principum genre can be linked back to classic antiquity, especially to the works and thoughts of Greek and Roman philosophers. As one of the most popular ancient illustrations, where authors analyzed the ethical duties of the leadership we can point to the Plato’s “Republic” and Aristotle’s “Politics”. Moreover, to the Cicero’s “De Officiis”, where he underlined justness, wisdom, and the common good [4]. The other philosopher Seneca in his work written for Emperor Nero “De Clementia” emphasized the importance of mercy and justice.

These and the other early works demonstrated the relationship between morality and governance and served as a basis for later specula principum.

Literature review. The Middle Ages. During the Middle Ages Christian theology and the teachings of the Church shaped the speculum principum genre and stimulated its significant evolution. Authors from this period were aimed to create a complete ethical framework for rulers and therefore tried to combine Biblical principles with classical philosophy. Some of the remarkable texts from this period include St. Augustine’s “De Civitate Dei”, John of Salisbury’s “Policraticus” and Dante Alighieri’s “De Monarchia”. For example St. Augustine’s “De Civitate Dei” (The City of God) is not considered as a speculum principum in the proper sense, but it also impacted medieval political teachings by debating for the primacy of divine law over human law. Augustine accented that the members of the city of God must obey human laws as long as they do not militate against a higher loyalty, meaning to the God [5]. “Policraticus” which was written by John of Salisbury is often considered as the first

fully formed medieval *speculum principum*. Author, emphasizing king's moral responsibilities as God's servant, claims that a ruler should manifest virtues like wisdom, justice and restraint [9]. Dante Alighieri in his work "De Monarchia" provides theological and philosophical justifications for establishing universal monarchy as a way to achieve peace and justice in secular life, which closely corresponds with the objectives of the *speculum principum* [3].

The Renaissance. The Renaissance period demonstrated a shift toward humanism and a renewed interest in classical ancient literature. During this period the intellectual movement, which underlined human achievement potential and the application of classical ideals to the process of administration significantly changed the genre of mirrors for princes.

"Il Principe" (The Prince) by Niccolò Machiavelli arguably the most well-known piece of work in this genre. Machiavelli deviated from conventional moralistic approach and promoted practical occasionally brutal political strategies in order to attain stability and authority. Despite its controversy, The Prince is regarded as an important development of the genre that captured the nuanced political realities of Italy during the Renaissance [10].

Erasmus of Rotterdam in his "Institutio Principis Christiani" (The Education of a Christian Prince) in contrast to Machiavelli placed a strong emphasis on the role of Christian qualities like charity, humility and justice play in proper governance. Reflecting the Renaissance humanist synthesis of classical and Christian ideals, it maintained that a leader should rule with the well-being of his subjects in mind [2].

Islamic Renaissance. The "mirrors for princes" genre also found a parallel in the works of Muslim scientists who published treatises on political ethics, government and the moral obligations of rulers during the Islamic Renaissance, also known as the Islamic Golden Age (roughly VIII-XIV century). Through providing rulers with the advice on how to govern justly, prudently, and in line with Islamic values, these works significantly influenced thoughts on politics and ideal rules of management in the Islamic world.

For instance in his seminal book "Ara' Ahl al-Madina al-Fadila" (The Opinions of the Inhabitants of the Virtuous City), Al-Farabi also referred to as "The Second Teacher" (after Aristotle), depicts an ideal city run by a philosopher-king who exemplifies justice and wisdom. He assures that the leader must be morally and intellectually upright and should behave in conformity with the postulates of Islam and reasoning. The other virtue of the Al-Farabi's concepts is that he modified Plato's "Republic" to the Islamic world by fusing Islamic theology with Greek philosophy to offer a framework for just government [6].

Although Ibn Sina is best recognized as a physician and philosopher, his writings "Kitab al-Shifa" (The Book of Healing) and "Kitab al-Najat" (The Book of Deliverance) also made contributions to political and managerial theory. He addresses the function of rulers and the moral precepts of administration in his before mentioned books. He maintained that the ruler should be intelligent, guided by morally upright and wise in order to fulfill their duty to uphold justice and community's welfare. These texts provide rulers with ethical directions, even though they are not considered as proper example for the genre of mirrors for princes [1].

The other work named "Al-Ahkam al-Sultaniyya" (The Ordinances of Government) was written by jurist and political theorist Al-Mawardi as a guide for administrators and kings. These book offers a thorough manual on the obligations of the caliph and his representatives in providing justice and governing the state by the principles of Islam. Al-Mawardi's work is a basic text in the Islamic political tradition because it highlights the significance of justice, fairness and morality in leadership and government [7].

The "Siyasatnama" (The Book of Government) was penned by Nizam al-Mulk, a Persian vizier of the Seljuk Empire, as a useful manual for kings and officials, in which he covered topics like the difficulties of governing, the value of justice, the appropriate behavior of leaders and the administration of state. Relying on his vast experience as a statesman, author gives

helpful advices on upholding law and order, combating corruption, and guaranteeing the well-being of the populace. In the Islamic context, the Siyasatnama is regarded as one of the most important pieces in the mirrors for princes genre [11].

The most well-known contribution of historian, philosopher, and sociologist Ibn Khaldun is his seminal work "Muqaddimah" (Introduction), which offers a thorough examination of the emergence and decline of civilizations. He provides insights into the characteristics of successful leaders, the function of leadership in preserving societal cohesiveness and the significance of justice in governance. Ibn Khaldun's book is a unique addition to political and managerial thinking because, although it is less prescriptive than previous mirrors for princes, it provides a profound understanding of political dynamics, governance, and the cyclical nature of power [13].

In order to give leaders moral and ethical direction, renowned theologian, philosopher, and Sufi mystic Al-Ghazali composed "Nasihat al-Muluk" (Counsel for Kings). This treatise emphasizes leader's obligation to act justly, compassionally and humbly by fusing religious principles with useful guidance on governing. Al-Ghazali claims that a head of state should put the welfare of the populace first and serve as a role model for his folks. His writing is distinctive contribution to the genre science it synthesizes Sufi ethics, philosophy and Islamic jurisprudence [8].

Research methodology. Using the multidisciplinary approach, this comparative analysis of the "mirror for princes" genre looks at original materials from both Islamic and Western traditions to find recurrent motifs and distinctive viewpoints on governance and ruling. The research investigates the interaction of religious, philosophical and political aspects within each tradition by looking at these works in conjunction with secondary literature. The study also performs a thorough comparative analysis of the "mirror for princes" genre in both Islamic and Western traditions, highlighting the parallels and discrepancies between their views on usage of power, morality and government.

Analysis and results. Similarities. Ethical and moral guidance for leaders: Both traditions placed a strong emphasis on the ruler's responsibility to uphold justice and moral order in the state. Islamic scientists such as Al-Mawardi and Al-Ghazali similarly to their western counterparts like Erasmus and John of Salisbury stressed moral qualities like justice, fairness, and humility.

Integration of philosophical and religious ideas: Both institutions combined philosophy and religion to offer a holistic approach to governance. For example, Thomas Aquinas combined Christian theology with Aristotle's ideas on successful governance, while Al-Farabi blended Islamic thought with Platonic political theory.

Focus on justice as a central virtue: Representatives of both faiths view justice as divine requirement in addition to political necessity. According to Al-Mawardi and Nizam al-Mulk justice (adl) is believed to be ruler's primer responsibility and necessary to please the God. So the same can be seen in the works of John of Salisbury and Dante, where justice is depicted as the major duty and cornerstone of effective management.

Admonition against tyranny and abuse of power: Authors from both sides cautioned against tyranny and denounced leader who abuse their position of authority. Ibn Khaldun and Machiavelli claimed that tyranny would cause a threat to the state stability, when Al-Ghazali and Erasmus denounce autocratic rule as incompatible to the religious principles.

Differences. Approach to secularism and religion: Islamic writings usually were firmly based in theology and religious law (Sharia) when a notable difference is found in Machiavelli's "The Prince", which emphasized pragmatism and realpolitik over religious morality.

Philosophical foundations and sources: Islamic mirrors for princes drew upon a wide range of sources like Persian, Indian, and Greek philosophical traditions, when western authors were heavily influenced by classical Greco-Roman philosophers.

Function and character of the ruler: According to Islamic tradition, the ruler is characterized as the person who is in charge of enforcing moral behavior and putting Islamic law into practice, western renaissance authors approved unethical measures to

maintain stability of the state. Namely Machiavelli illustrated the ruler as the strategist, whose primary objective is preserving the

stability and authority of the state, even employing unethical measures when it's necessary.

Table 1. Comparative Analysis of «Mirror for Princes» in East and West

No	Category	Islamic East	Christian West	Comparison
1	Moral and Ethical Guidance	Emphasis on justice, humility	Emphasis on justice, compassion	Similarity
2	Integration of Religion & Philosophy	Islamic theology with Greek thought	Christian theology with classical thought	Similarity
3	Justice as a Central Virtue	Justice as divine mandate	Justice as foundation of governance	Similarity
4	Admonition Against Tyranny	Emphasis on ethical leadership	Warning against despotism	Similarity
5	Approach to Religion & Secularism	Governance rooted in Sharia law	Gradual secular approach	Difference
6	Philosophical Foundations & Sources	Based on Quran, Hadith, Greek philosophy	Based on Christian doctrine, Greco-Roman thought	Difference
7	Role and Nature of the Ruler	Ruler as religious and political figure	Ruler as pragmatic strategist	Difference

Conclusion. In conclusion we can state that the “mirrors for princes” of the Christian West and Islamic East differed in how they viewed religion, philosophical underpinnings and political power, but have similar themes such as such as the value of justice, the necessity of moral behavior and cautions against tyranny. Moreover, while Western texts, especially starting from the period of Renaissance, distinguished between political strategy

and religious morality, Islamic authors preserved the tendency to combine governance with religious teachings.

Taking everything into consideration it's clear that both traditions made substantial contributions to the growth of political philosophy and psychology of management, reflecting historical, religious and cultural backgrounds of their different societies and providing timeless perspectives on the principles of administration and leadership.

REFERENCES

1. Arioli, Daniel H. “The First Ruler and the Prophet: On the Identity-in-Difference of Politics, Religion, and Philosophy in the Thought of Alfarabi and Ibn Sina.” *Polity* 46, no. 4, 547–61, 2014.
2. Atienza, A. Ambrosio spínola: entre la cifra privada y el espionaje durante el reinado de felipe iii. *Studia Historica Historia Moderna*, 41(2), 221, 2019.
3. Barraycoa, J. «De Monarchia» de Dante: la frontera de la edad media y la modernidad. *Pensamiento Revista de Investigación E Información Filosófica*, 79(305), 1607-1618, 2024.
4. Bogataj, J. Inspired by Cicero: Ambrosian contribution to the formation of a clerical ethos in the de officiis. *Bogoslovni Vestnik*, 82(4), 2022.
5. Bergvall, Å. Between Eusebius and Augustine: una and the cult of elizabeth. *English Literary Renaissance*, 27(1), 3-30, 1997.
6. Bukier, A. Utopian literature of the ideal society: a study in al Farabi's virtuous city & more's utopia., 5, 2018.
7. Diana, R., Masruri, S., & Surwandono, S. Etika politik dalam perspektif al-mawardi. *Tsaqafah*, 14(2), 363, 2018.
8. Huriye Hümeýra Idriz, İslam düşüncesinde nasihatü'l-mülûk geleneği ve gazâli'nin nasihatü'l-mülûk'u, S - 61, Bursa, 2020.
9. James, M. John of Salisbury's polycraticus, *The Journal of Theological Studies*, os-XI(3), 467-468, 1910.
10. Jelahun, F., Wutun, M., & Sanga, A. Representation of political communication without morality perspective of modern philosopher niccolo machiavelli. *Jurnal Filsafat Indonesia*, 6(1), 98-105, 2023.
11. Nizâmülmülk, Siyâsetnâme, Çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yay., S – 4, 2018.
12. Sylvène Édouard, A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature, Chapter 8 *Specula Principum* and the Wise Governor in the Renaissance, Brill, P: 227–259, 2022.
13. Tahir, Z. Examining the impact of religion on civilization: insights from ibn khaldun and arnold toynbee's theories. *dirosat*, 2(2), 106-123, 2024.

Shakhlo IKRAMOVA,

Independent PhD candidate in Romance and Germanic Philology National University of Uzbekistan

Email: ikramovashakhlo@gmail.com

ASYMMETRY OF HIERARCHICAL SOCIAL ROLES BY IDENTIFYING THE FEATURES OF ITS REFLECTION IN THE SEMANTIC STRUCTURE OF WORDS

Annotation

This article examines the asymmetry of hierarchical social roles through the lens of linguistic analysis, focusing on their reflection in the semantic structure of words. Language serves as a powerful medium to encode and perpetuate societal hierarchies, revealing the inherent disparities in power, authority, and subordination within various social contexts. By studying the semantic features of words associated with these roles, the research sheds light on how language mirrors and reinforces social inequalities.

Key words: Hierarchical social roles, semantic structure, language and society, social asymmetry, power dynamics, authority and subordination, linguistic analysis, societal inequalities.

IERARXIK IJTIMOYIY ROLLARNING SO'ZLAR SEMANTIK TUZILISHIDA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARINI ANIQLASH ORQALI PAYDO BO'LADIGAN ASSIMETRIYASI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ijtimoiy hierarxik rollarning assimetriyasi tilshunoslik tahlili orqali o'rganilib, ularning so'zlarning semantic tuzilmasida aks etishi ko'rib chiqiladi. Til jamiyatdagi hierarxiyani kodlash va uzatishda kuchli vosita sifatida xizmat qilib, turli ijtimoiy kontekstlardagi hokimiyat, vakolat va bo'ysunishdagi tafovutlarni ochib beradi. Ushbu roller bilan bog'liq so'zlarning semantic xususiyatlarini o'rganish orqali til jamiyatdagi tengsizliklarni qanday aks ettirishi va mustahkamlashi haqida xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: Hierarxik ijtimoiy rollar, semantic tuzilma, til va jamiyat, ijtimoiy assimetriya, hokimiyat dinamikasi, vakolat va bo'ysunish, tilshunoslik tahlili, jamiyatdagi tengsizliklar.

АСИММЕТРИЯ ИЕРАРХИЧЕСКИХ СОЦИАЛЬНЫХ РОЛЕЙ ПУТЕМ ВЫЯВЛЕНИЯ ОСОБЕННОСТЕЙ ЕЕ ОТРАЖЕНИЯ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ СЛОВ

Аннотация

В данной статье рассматривается асимметрия иерархических социальных ролей через призму лингвистического анализа, акцентируя внимание на их отражении в семантической структуре слов. Язык выступает мощным средством кодирования и передачи социальных иерархий, раскрывая различия в власти, авторитете и подчинении в разных социальных контекстах. Изучение семантических особенностей слов, связанных с этими ролями, позволяет понять, как язык отображает и укрепляет социальное неравенство.

Ключевые слова. Иерархические социальные роли, семантическая структура, язык и общество, социальная асимметрия, динамика власти, авторитет и подчинение, лингвистический анализ, социальное неравенство.

Introduction. The semantic structure of language plays a crucial role in reflecting the social dynamics within a society. Language not only serves as a tool for communication but also mirrors the underlying social hierarchy and the roles individuals hold within that structure. In particular, the asymmetry of hierarchical social roles, such as those associated with power, status, and authority, is often embedded in the semantic structure of words. These roles, as represented linguistically, provide insight into the ways in which social relationships are constructed, maintained, and reflected in everyday interactions.

The study of social roles through language reveals how different linguistic expressions encapsulate the power dynamics between individuals in a society. Words are not just neutral signs; they carry with them social connotations that reflect the societal values, beliefs, and power structures. Hierarchical social roles, whether they refer to political, familial, or professional contexts, are encoded in language in ways that reveal both overt and subtle inequalities. As such, the semantic analysis of words becomes essential in understanding how language mirrors and perpetuates these asymmetries in the social fabric.

By analyzing the semantic structure of words, we can identify how language reflects the disparities between social roles. The asymmetry of social roles is often evident in the way certain words are used to denote authority, dominance, or subjugation, while others are employed to indicate subordination, compliance, or lack of power. This study explores how these asymmetries are encoded in the semantic structure of words, providing valuable insights into the relationship between language and social hierarchy.

Materials and methods. The asymmetry of hierarchical social roles represents one of the core characteristics of human societies. This hierarchical structure plays a fundamental role in the development and organization of any society. This section delves into the reflection of asymmetry in hierarchical roles through linguistic semantics and the features of its representation within semantic structures.

1. Reflection of Hierarchical Roles in Semantic Structures

Language serves as the primary medium through which social roles and their interrelations are expressed. Hierarchical roles often manifest in semantic structures through the following aspects:

Semantic Differentiation: Variations in the meanings of lexical items depending on the associated social status.

Connotative Meanings: Words associated with higher hierarchical roles often carry positive connotations, while those linked to lower roles may have neutral or negative connotations.

To explore these features in depth, we analyze linguistic data focusing on specific terms representing hierarchical roles in different contexts. The analysis also includes the cultural and sociological dimensions influencing the semantics of these terms.

Sapir [7] established the link between language and social reality, positing that language not only reflects but also shapes societal structures. This idea was later expanded by Saussure [8], who introduced the concept of the linguistic sign, emphasizing that meanings are constructed relationally within a system. These foundational works provide a basis for exploring how social hierarchies are encoded in the semantic structures of words.

Halliday and Matthiessen [4] furthered this inquiry by introducing functional grammar, highlighting how language

serves to enact social roles and relationships. Their work underscores the role of semantics in articulating power dynamics, making it particularly relevant for understanding hierarchical asymmetry.

Brown and Levinson [1] analyzed politeness strategies as a mechanism for navigating social hierarchies. Their theory underscores how language mediates power relations, with specific lexical and syntactic choices reflecting levels of deference or dominance. Similarly, Hofstede [5] explored cultural dimensions of power distance, linking linguistic behavior to societal attitudes toward hierarchy.

Wierzbicka [9] extended this discussion by examining the cultural specificity of semantic structures, arguing that language not only reflects universal human concepts but also embodies culture-specific configurations of hierarchy and power. This perspective highlights the need to analyze asymmetry within its sociocultural context.

Lakoff [10] and Chomsky [2] shifted the focus to the cognitive underpinnings of language. Lakoff's work on categorization revealed how metaphorical structures influence

perception and linguistic expression of hierarchy. Chomsky's exploration of syntax and semantics, while primarily theoretical, provides tools for dissecting the deep structures that encode social asymmetries.

The reviewed literature collectively underscores the interplay between language, social roles, and power. Foundational theories by Sapir, Saussure, and Halliday provide a linguistic framework, while works by Brown, Levinson, and Wierzbicka explore the sociocultural dimensions of semantic structures. Critical perspectives from Fairclough and Levinson add depth by interrogating the role of discourse in maintaining hierarchy, and cognitive approaches from Lakoff and Chomsky highlight the mental processes underpinning these linguistic phenomena. These studies form a comprehensive theoretical base for examining the asymmetry of hierarchical social roles through the lens of semantics.

Results and discussion. The following table illustrates a comparison of hierarchical role-related lexical items across different languages, focusing on connotation and usage frequency:

Table 1

Role Category	Positive Connotations (%)	Neutral Connotations (%)	Negative Connotations (%)
Leadership Roles	85%	10%	5%
Subordinate Roles	25%	50%	25%
Supportive Roles	40%	45%	15%

This data reveals a significant asymmetry in how hierarchical roles are represented linguistically, with leadership roles being predominantly associated with positive traits, while subordinate roles tend to be viewed more neutrally or negatively.

The English language provides a rich context for examining hierarchical role asymmetry. For example:

Words like "leader," "manager," and "director" evoke authority and competence, carrying overwhelmingly positive connotations.

Table 2

Primary Term	Synonyms	Contextual Use (Formal)	Contextual Use (Informal)
Leader	Chief, Head	Strategic, authoritative	Inspirational, guiding
Employee	Worker, Staff	Operational, essential	Hardworking, replaceable
Supervisor	Manager, Overseer	Administrative, organizing	Strict, controlling

This table highlights the stark differences in semantic perception, which are deeply tied to cultural and societal constructs of hierarchy.

The asymmetry in the representation of hierarchical roles has profound implications for societal communication and interaction. This phenomenon influences how individuals perceive authority and subordination, reinforcing societal norms and power dynamics.

By understanding these semantic patterns, linguists and sociologists can gain deeper insights into the interplay between language and societal structures, as well as the role of culture in shaping hierarchical perceptions.

Terms such as "worker," "employee," or "subordinate," while essential, often lack the same level of prestige in their semantic load.

The following table further explores the semantic attributes of hierarchical roles, analyzing their synonyms and the context of usage:

Conclusion. In conclusion, the asymmetry of hierarchical social roles is deeply ingrained in the semantic structure of language. By analyzing how words reflect power dynamics, authority, and subordination, we gain a clearer understanding of the social fabric that shapes human interactions. Language, as a social tool, not only facilitates communication but also reinforces and perpetuates the existing social order. The study of how social roles are reflected in the meaning of words highlights the ways in which societal inequalities are subtly embedded in the language we use every day. This understanding is critical for recognizing the ways in which language both shapes and is shaped by social hierarchies, and can offer insights into the potential for social change through linguistic evolution.

REFERENCES

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (2017). *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
2. Chomsky, N. (2012). *Syntactic structures*. Mouton de Gruyter.
3. Fairclough, N. (2015). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
4. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). *Halliday's introduction to functional grammar* (4th ed.). Routledge.
5. Hofstede, G. (2011). *Cultures and organizations: Software of the mind*. McGraw-Hill.
6. Levinson, S. C. (2013). *Language and mind: The cognitive role of semantics*. Wiley-Blackwell.
7. Sapir, E. (2011). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace & World.
8. Saussure, F. de. (2016). *Course in general linguistics*. McGraw-Hill Education.
9. Wierzbicka, A. (2012). *Semantics, culture, and cognition: Universal human concepts in culture-specific configurations*. Oxford University Press.
10. Lakoff, G. (2017). *Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind*. University of Chicago Press.

Ruhshona ISROILOVA,
Navoiy davlat universiteti dotsenti
E-mail: isroilovaruhshona042@gmail.com

Pedagogika fanlari doktori, professor A.Hamroyev taqrizi asosida

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNI PEDAGOGIK SHARTLARI

Аннотация

Ushbu maqolada globalashuv sharoitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish muammolari va yechimlariga oid tahliliy ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, pedagogik shart tushunchasi, unga oid olimlarning ishlarini tahlili berilgan hamda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy qobiliyatini oshirish, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish va kasbiy kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlari taklif etilgan va ularning mazmuni nazariy jihatdan yoritilgan. Shun bilan birga mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga doir taklif va tavsiyalar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik shart, kasbiy kompetentlik, tadqiqotchilik ko'nikma, raqamli texnologiya, interfaol usullar, platforma, offlayn, onlayn.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация

В статье представлена аналитическая информация о проблемах и путях решения использования современных подходов в формировании профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов в условиях глобализации. Предложено также понятие педагогических условий, работы ученых, посвященные этому вопросу, а также педагогические условия повышения творческих способностей будущих учителей начальных классов, формирования исследовательских навыков, развития профессиональной компетентности, теоретически обосновано их содержание. В то же время в статье даются предложения и рекомендации по развитию профессиональной компетентности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: Педагогическое состояние, профессиональная компетентность, исследовательские навыки, цифровые технологии, интерактивные методы, платформа, офлайн, онлайн.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY TEACHERS

Annotation

This article presents analytical information on the problems and solutions of using modern approaches in developing the professional competence of future primary school teachers in the context of globalization. The concept of pedagogical conditions, the analysis of the works of scientists related to it, and pedagogical conditions for increasing the creative abilities of future primary school teachers, the formation of research skills, and the development of professional competence are proposed and their content is theoretically explained. At the same time, this article provides suggestions and recommendations for developing the professional competence of future primary school teachers.

Key words: Pedagogical condition, professional competence, research skills, digital technology, interactive methods, platform, offline, online.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri globalashgan sharoitga tez moslashaoladigan va faoliyat yuritadigan mutaxassislarini, shu jumladan o'qituvchilarni tayyorlashdan iborat hisoblanadi. Bu pedagog kadrlar tayyorlash tizimi zimmasiga alohida mas'uliyat yuklaydi, ya'ni, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy saviyasi bugungi kunga emas, balki ertangi kunning rivojlanish tendensiyalariga qo'yiladigan talablarga javob beradigan mutaxassislarini tayyorlashni taqozo etadi [1]. Bu esa fikrlash va his qilish, ta'lim jarayonini modellash, o'qitish va tarbiyalashning yangi g'oyalari hamda texnologiyalarini mustaqil ravishda ishlab chiqarish va maktab amaliyotiga joriy etish qobiliyatiga ega o'qituvchini tayyorlash muammosini keltirib chiqaradi.

Ilgari surilayotgan tadqiqot ham ushbu masalalarga qaratilgan bo'lib, ya'ni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishni zamonaviy yondashuvlarini, xususan pedagogik shartlarni qayta ko'rib chiqish va ularni takomillashtirishdan iborat hisoblanadi. Buning uchun dastlab, pedagogik shart tushunchasi hamda unga oid olimlarni nazariyalarini o'rganishni taqozo etadi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogikada shart-sharoit ko'pincha pedagogik tizim faoliyatining samaradorligi bog'liq bo'lgan omillar, holatlar, chora-tadbirlar majmui sifatida

tushuniladi (U.M.Mirsanov [1], G.V.Shapapova [2]). Bu esa pedagogik tizimning rivojlanishiga yordam beradi. Biror jarayon va hodisaning muvaffaqiyatli borishi, pedagogik jihatdan qulay muhit hamda ta'lim oluvchilarning o'quv va kognitiv faoliyat jarayonida rivojlanishini ta'minlaydigan chora-tadbirlar majmui sifatida e'tirof etiladi. N.M.Borytkonin ushbu nazariyani pedagogik jarayonning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan, u yoki bu darajada o'qituvchi tomonidan ongli ravishda qurilgan, ma'lum bir natijaga erishish degan ma'noni angatishini ta'kidlaydi [3]. V.I.Andreevning fikricha, pedagogik shart-sharoitlar "maqsadga erishish uchun mazmun elementlarini, usullarini (texnikalarini) hamda tashkiliy shakllarni tanlash, loyihalash va qo'llash" [4] natijasidir. N. G.Bajenova va I.V.Xludyevalar pedagogik sharoitlarni axloqiy-psixologik, tashkiliy-pedagogik, ilmiy-uslubiy va o'quv-moddiy turlarga ajratadi [5].

Bizning fikrimizcha, pedagogik shartlar deganda quyidagilar tushuniladi: pedagogik omillar amalga oshiriladigan muhit va sharoit; komponentlari obyektiv ravishda rivojlangan va ma'lum bir pedagogik maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan muayyan normalar, usullar, shartlar, vaziyatlardan iborat tizim; o'qituvchiga samarali ishlash, o'quv jarayonini boshqarish va talabalarga muvaffaqiyatli ishlash imkoniyatini beradigan ta'lim

jarayonining tarkibiy qismlarini eng yaxshi o'zaro ta'sirda taqdim etilgan pozitsiya.

Ushbu pedagogik shartlar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish shartlari quyidagilardan iborat: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv faoliyatini rag'batlantirish; shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining auditoriyadagi ta'lim va mustaqil ishlarini didaktik qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish.

Tadqiqot metodologiyasi. Shuni yodda tutish kerakki oliy ta'lim muassasalari ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishni zamonaviy yondashuvlar kirib kelish tufayli bo'lajak o'qituvchilarning, shu jumladan bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishni pedagogik shartlarini takomillashtirish yoki qo'shimcha pedagogik shartlarni ishlab chiqishni taqozo etadi. Shuning uchun shart va pedagogik shart tushunchasiga oid olib borilgan olimlarning ta'riflari va nazariyalari asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda mavjud pedagogik shartlari bilan birga, quyidagi pedagogik shartlarga amal qilish lozim degan xulosaga kelindi. Bular quyidagicha:

Amaliyotga yo'naltirilgan ta'limdan foydalanish;

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirish;

Professor-o'qituvchi tomonidan mahorat darslarini o'tkazish;

Mashg'ulotlarda interfaol shakl va usullardan foydalanish;

5) Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ishini zamonaviy raqamli vositalar asosida tashkil etish;

6) Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan pedagogik shartlarning mazmuni mohiyatini quyida kengroq bayon etiladi:

1) Amaliyotga yo'naltirilgan ta'limdan foydalanish. Mazkur pedagogik shart nazariy bilimlarni amaliy masalalarni yechishda qo'llashni nazarda tutadi. Amaliyotga yo'naltirilgan ta'lim ko'pincha muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish, jamoada ishlash, yetakchilik qobiliyatlarini va yangi sharoitlarga moslashishni o'z ichiga oladi; mehnat bozoriga tayyorgarlik. Bunday bitiruvchilar nafaqat nazariy bilimlar, balki ish beruvchilarga darhol ko'rsatishi mumkin bo'lgan haqiqiy tajribaga ega bo'ladi [6]. Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy fanlar mazmuni maktab darsligi mazmuniga mosligini va maktablarda amaliyot o'tashni taqozo etadi. Bunda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari auditoriyada egallagan nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llashga erishiladi.

2) Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining raqamli texnologiyalarga oid kompetentligini rivojlantirish. Ushbu pedagogik shart bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining turli raqamli o'quv vositalaridan, jumladan masofaviy o'qitish tizimlaridan, virtual muhitlardan, bulutli xizmatlardan, ta'lim platformalardan samarali foydalanishni nazarda tutadi. Chunki mamlakatimiz jahon ta'lim makoniga qo'shilishi, jamiyatni, shu jumladan ta'lim tizimini axborotlashtirish kelajakdagi mutaxassisning kasbiy kompetentligini rivojlantirish jarayoniga ma'lum talablarni qo'yadi. A.I.Rakitov axborot jamiyati rivojlanishini o'rganar ekan, axborot texnologiyalarining tarqalishi ta'lim oluvchilarning fikrlash va turmush tarzi hamda insonning ijtimoiy makonga yo'naltirish usullarining o'zgarishiga yordam berishini qayd etadi [7]. Bu omillar oliy ta'lim muassasalarini raqamlashtirishni qayta ko'rib chiqish kabi jarayonlarning rivojlanishiga turtki bo'ldi. Ushbu masalalar bo'yicha M.B.Lebedev tadqiqot ishlarini olib borgan bo'lib, uning fikricha, ta'limni axborotlashtirish sharoitida mutaxassisni kasbiy tayyorlash maqsadlari uch guruhga bo'linadi: axborot jamiyati talablariga javob berish (texnik qurilmalar va dasturiy ta'minot bilan ishlash, Internetdan foydalanish bo'yicha asosiy foydalanuvchi ko'nikmalariga ega bo'lish); o'qituvchilik kasbining talablari (AKTdan foydalangan holda o'qitish, izlash va o'quv ma'lumotlarini taqdim etishni loyihalashni ta'minlash)

bilan belgilanadi; mafkuraviy, zamonaviy jamiyat rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari (talabalarda axborot madaniyatini shakllantirish, dunyoning axborot tasviri) bilan bog'liq bo'lgan mutaxassisning umumiy madaniyati talablari asosida bog'liq bo'lishi lozim [8].

3) Professor-o'qituvchi tomonidan mahorat darslarini o'tkazish. Ushbu pedagogik shart bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining yangi texnologiyalar, zamonaviy o'qitish usullari va o'quv qo'llanmalarini bilan tanishish hamda o'quv vaziyatlarini simulyatsiya qilish imkonini beradi.

Ta'limdagi mahorat darsi – bu o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish shakli bo'lib, uni maqsadi muallifning ishlanmalari bilan tanishish, o'qitish va ta'limning turli usullari hamda texnologiyalari bo'yicha amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirish va amaliyotda qo'llashdir. Bu yangi texnologiya va usullar hamda ishlanmalar bilan tanishish imkoniyatidir. Samarali tashkil etilgan mahorat darslari barcha ishtirokchilar uchun g'oyalar generatoriga aylanadi. Bunda quyidagi afzalliklarga ega: amaliy tajribani o'tkazish shakli (amaliy yo'nalish); o'qituvchilar o'rtasidagi interfaol muloqot shakli; barcha ishtirokchilarning faol mustaqil ishlarini tashkil etish shakli [9]. Shu bilan birga quyidagi imkoniyatlarga ega: o'z pedagogik mahoratini oshirish yo'llarini izlashda faol bo'lgan o'qituvchi sifatida: faol o'qituvchi o'zining o'qitishga yondashuvi haqida fikr yuritadi, o'z faoliyatini yangilash yo'llarini topadi va individual o'qitish uslubiga zamonaviy ish uslublari hamda shakllarini uyg'unlashtiradi; ma'lum bir harakatlarni algoritmini bajaradigan passiv o'qituvchi faol kognitiv faoliyatga ixtiyoriy ravishda kiritiladi [10].

Ushbu imkoniyatlarni hisobga olgan holda, tadqiqot doirasida mahorat darslarni tashkil etishni ikki xil usuldan foydalanish asosiy pedagogik shart sifatida taklif etiladi: offlayn va onlayn. Offlayn shakldagi mahorat darslari mashg'ulotlarda va to'garaklarda tashkil etish lozim. Onlayn shakldagi mahorat darslari esa talabalarining darsdan tashqari vaqtlarida foydalanish kerak.

4) Mashg'ulotlarda interfaol shakl va usullardan foydalanish. Ushbu pedagogik shartga amal qilish asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining nafaqat mashg'ulotlarda, balki mustaqil ishlarini tashkil etishda ham samarali hisoblanadi.

O'qitishning interfaol usullarining samaradorligi nafaqat fanga qiziqishning ortishi, balki tanqidiy fikrlash, muloqot ko'nikmalari va hamkorlikda ishlash qobiliyatini rivojlantirishda ham namoyon bo'ladi. Interfaol o'qitish usullarining ajoyib afzalliklaridan biri ularning materialni o'zlashtirishni yaxshilash qobiliyatidir. O'qitishning interfaol usullarini afzalliklarini hisobga olgan holda, undan foydalanishda raqamli ta'lim vositalarini qo'llash asosida quyidagi usullardan foydalanish pedagogik shart sifatida taklif etilmoqda: mini-tadqiqot. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishni, uning asosida o'z g'oyalarini asoslash yoki rad etish uchun faktlarni tanlashni hamda o'z nuqtai nazarini himoya qilishni o'rganadilar; keys usuli (vaziyatlarni tahlil qilish). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari amaliy muammolarni hal qilish uchun nazariy bilimlarni qo'llashni o'rganadilar, hissiy ishtirok tufayli material yanada samarali o'zlashtiriladi; aqliy hujum. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari guruh muammo yoki vazifani hal qilish uchun g'oyalarini ishlab chiqadi, ularni tahlil qiladi va eng samaralarini tanlaydi; loyiha usuli. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari qo'yilgan muammoni o'rganadilar va uni hal qilish uchun o'z tavsiyalarini ishlab chiqadilar.

5) Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ishini zamonaviy raqamli vositalar asosida tashkil etish. Ushbu pedagogik shart bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'zini-o'zi tashkil etish ko'nikmalarini, muammolarni hal qilishga ijodiy yondashish, ma'lumotlarni izlash, tahlil qilish va tizimlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi hamda muayyan talaba uchun mos bo'lgan topshiriqni bajarish tezligini tanlashga imkon beradi, bu bajarilgan ish sifatiga ijobiy ta'sir etadi.

Raqamli ta'limni imkoniyatlarini hisobga olgan holda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mustaqil ta'limni tashkil etish uchun quyidagi yondashuv va vositalardan foydalanish pedagogik shart sifatida taklif etiladi: ta'lim platformalari. Ushbu platformalar turli onlayn kurslar yaratish,

test o'tkazish, ta'lim oluvchilar faoliyatini kuzatish va boshqalarga imkon beradi. Bularga misol sifatida Moodle, Google Classroom va Courseralarni keltirish mumkin; virtual sinflar. Zoom va Microsoft Teams kabi vositalar ma'ruza va seminarlarni real vaqtda o'tkazishga yordam beradi. Shuningdek, ta'lim oluvchilarga materialni ko'rib chiqish va uni yaxshiroq saqlashga imkon beruvchi sinfni yozib olish xususiyatlarini taklif etadi; interfaol o'quv materiallari. Elektron darsliklar, videodarslar va simulyatorlar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etish imkonini beradi. Ular talabalarga materialni yaxshiroq tushunishga va olingan bilimlarni amalda qo'llashga zamin yaratadi; gamifikatsiya. Mustaqil ta'lim jarayonida o'yin elementlaridan foydalanish (ballar, darajalar, mukofotlar va musobaqalar tizimi) bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv jarayonida faol ishtirok etishga undaydi va ularning motivatsiyasini oshiradi; qaytarilgan sinf xonasi. Bu o'quv modeli bo'lib, unda bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uyda videodarslar va boshqa manbalardan foydalangan holda yangi materialni o'rganadilar, auditoriyada esa amaliy topshiriqlarni bajaradilar va murakkab masalalarni muhokama qiladilar; moslashuvchan ta'lim. Mustaqil ta'lim jarayonini individuallashtirish uchun sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish. Moslashuvchan ta'lim tizimlari bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining faoliyatini tahlil qiladi va ularga bilim va ko'nikmalar darajasiga mos keladigan topshiriqlarni taklif qiladi; mustaqil ishlarni nazorat qilish uchun veb-saytlar va onlayn muhitlardan foydalanish. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga istalgan vaqtda professor-o'qituvchi va tengdoshlari bilan fikr-mulohazalarni yuritish imkonini beradi.

6) Tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish. Ushbu pedagogik shart bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilariga muammolarni nostandart yechimlarni izlash va ularni amalga oshirish bosqichiga olib chiqish imkonini beradi. Shuning uchun

mashg'ulotlarni tashkil etishda ilmiy-tadqiqotga asoslangan o'qitish texnologiyalaridan foydalanish lozim.

Ilmiy-tadqiqotga asoslangan o'qitish texnologiyasi – ta'lim oluvchilar tomonidan kognitiv va amaliy muammolarni qo'yish hamda mustaqil ravishda ijodiy yechish yo'li bilan ta'lim beruvchining o'quv va kognitiv faoliyatini tashkil etishga qaratilgan harakatlari tizimi bo'lib, bunda ta'lim oluvchilar tadqiqotning barcha yoki ko'p bosqichlarini bosib o'tadilar. L.V.Zankovning fikriga ko'ra, tadqiqot qobiliyatlarini "ta'lim oluvchilarning bilim faolligiga intilishi, o'z oldiga qo'yilgan vazifalarni taqqoslash, tahlil qilish va mustaqil hal qilish qobiliyatidir".

Bu kabi vazifalar asosida oliy ta'lim muassasalarida tadqiqot mavzusini tanlash ko'pincha kasbiy o'zini-o'zi belgilash asosida amalga oshiriladi. Bu bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining ijodiy va mustaqillikka undaydi, ularda tahlil qilish, taqqoslash va o'z xulosalarini chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish mashg'ulot vaqtida ham, mustaqil ta'limida ham amalga oshiriladi va standart tomonlarini belgilangan shaxsiy, mavzu va meta-mavzu natijalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shaxsiy omillarga o'zini-o'zi rivojlantirish, o'zini-o'zi boshqarish va o'zini-o'zi hurmat qilish kiradi. Tartibga soluvchi ma'lumotlar bilan ishlash, modellashtirish va talabalarining muammolarni hal qilishning samarali usullarini tanlash imkonini beradi. Bunda kommunikativ faoliyat o'qituvchi va tengdoshlari bilan ta'lim sohasidagi hamkorlikni rejalashtirishni, nutq faoliyatini og'zaki va yozma shaklda amalga oshirishni o'z ichiga oladi [11].

Xulosa. Shunday qilib, tadqiqot doirasida taklif etilayotgan pedagogik shartlarga amal qilish asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy fanlarga oid motivatsiyasini va ijodiy qobiliyatini oshirishga, tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishga hamda kognitiv fikrlashini va kasbiy kompetentligini rivojlantirishga erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirsanov U. M. Uzluksiz ta'lim tizimida dasturlash texnologiyalarini o'qitish metodikasini takomillashtirish // Pedagogika fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya. – Navoiy, 2023. – 332 b.
2. Шарапова Г.В. Иммунология фанини ўқитиш самарадорлигини оширишда электрон таълим ресурслардан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш (педагогика олий таълим муассасалари мисолида) // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёrlangan диссертация. – Тошкент, 2022. – 153 б.
3. Боротко Н. М. В пространстве воспитательной деятельности. Волгоград: Перемена, 2001. – 400 с.
4. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 124 с.
5. Баженова Н. Г., Хлудеева И. В. Педагогические условия, ориентированные на развитие: теоретический аспект // <file:///C:/Users/User/Downloads/pedagogicheskie-usloviya-orientirovannye-na-razvitie-teoreticheskiy-aspekt.pdf>
6. Поварова Л. В. Практико-ориентированный подход в профессиональном обучении // Инновационные педагогические технологии: материалы XI Междунар. науч. конф. (г. Казань, февраль 2021 г.). – Казань: Молодой ученый, 2021. – С. 38-40.
7. Ракитов А.И. Прогноз развития науки и технологии в России на период до 2025 года // Вестник РАН. – М., 1998. – № 8. – С.746-753.
8. Дедюхина А. А. Педагогические условия формирования информационной компетентности будущих учителей начальных классов // Теория и практика образования в современном мире : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – Т. 2. – Санкт-Петербург : Реноме, 2012. – С. 280-284.
9. Латыпова Е.А. Мастер класс – современная форма повышения профессионального мастерства педагогов. Рекомендации, - Нефтекамск, 2012 – 19 с.
10. Филатова Н. И. Методика организации и проведения мастер-класса педагогом // Актуальные вопросы современной педагогики : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Самара, март 2016 г.). — Самара: ООО "Издательство АСГАРД", 2016. — С. 266-268.
11. Валеева Э. Б. Формирование и развитие исследовательских умений учащихся в урочное и внеурочное время с применением инновационных технологий образования // Молодой ученый. – 2020. – № 20 (310). – С. 563-565.

Muyassarxon KARIMOVA,
"Kokand universiteti" Andijon filiali dotsenti
E-mail: karimova@gmail.com

AQXAI dotsenti M. Karimova taqrizi asosida

ETIQUETTE IN THE WORKS OF ALISHER NAVOI- MORAL ILLUMINATION

Annotation

Today, in the era of the development of artificial intelligence, the rapid change in the moral thinking of mankind dictates the need to introduce the heritage of ancestors into the minds of young people. This article philosophically analyzes the issues of morality in the works of Alisher Navoi. Alisher Navoi defends honesty and high morality in his prose and educational works "Mahbub ul-Kulub", "Nasoyim ul-muwabbat", "Tarihi anbiyo va hukamo", "Munajat", as well as in such works as "Arba'in", "Nazm ul-Javohir", shows the problems and solutions in human moral thinking.

Key words: Justice, honesty, public figure, moral thinking, perfect man, decent man.

ЭТИКЕТ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ- ОСВЕЩЕНИЕ МОРАЛИ

Аннотация

Сегодня, в эпоху развития искусственного интеллекта, стремительное изменение нравственного мышления человечества диктует необходимость внедрения наследия предков в умы молодежи. В данной статье философски анализируются вопросы нравственности в произведениях Алишера Навои. Алишер Навои отстаивает честность, высокую мораль и в своих прозаических и просветительских произведениях "Махбуб уль-Кулуб", "Насойим уль-муваббат", "Тариhi анбиyo ва хукамо", "Муноджот", а также в таких произведениях, как "Арбаин", "Назм уль-Джавахир", показывает проблемы и решения в человеческом нравственном мышлении.

Ключевые слова: Справедливость, честность, общественный деятель, нравственное мышление, совершенный человек, порядочный человек.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ODOB- AXLOQNING YORITILISHI

Annotatsiya

Suniy intellekt taraqqiy etgan zamonda insoniyat axloqiy tafakkurining jadallik bilan o'zgarib borishi, ajdodlar merosini yoshlar ongiga singdirish zaruratini taqozo etmoqda. Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida odob-axloq masalalari falsafiy tahlil qilinadi. Alisher Navoiy halollikni, yuksak axloqni himoya qiladi va o'zining "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Munajat" nasriy-ma'rifiy asarlarida hamda "Arba'in", "Nazm ul-javohir" kabi ijod namunalari inson axloqiy tafakkuridagi muammo va yechimlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar : Adolat, halollik, jamoat arbobi, axloqiy tafakkur, komil inson, odobli inson.

Bugun insoniyat taraqqiyotida tub burilish yuz bermoqda. Odamlar o'rtasidagi munosabatlarning yangicha tipini yangicha ijtimoiy qurilish shaklini, ijtimoiy dunyoda insonning yangicha maqomini topish yo'lidagi izlanishlar bilan tafsiflanayotgan global inqilob jamiyat taraqqiyotida yangi bosqichdan dalolat beradi. XXI asrda yuz berayotgan fan va texnika sohasidagi texnologiyalar, yangi tipdagi sivilizatsiya inson ongi va axloqiy tafakkurini, axloqiy qadriyatlarini ham o'zgarib ketishiga ta'sir etmoqda. Axloqiy tafakkur va qadriyatlarni o'rganish va o'sib kelayotgan yosh avlod ongiga singdirib borish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Axloqiy qadriyatlar zahirida ma'lum bir ajdodlar o'g'itlari va asarlari o'rin olgan ideal obrazlar turadi. Ideal axloqni namoyon qilish, o'zining norma va qoidalaridan chiqarilmaslik vazifasini o'taydi. Hozirgi sharoitda insoniy fazilatlar, kreativ qobiliyatlar uyg'un rivojlanishi barobarida, turli faoliyat turlari, ehtiyojlar, negativ ma'naviy va axloqiy harakatlarining paydo bo'lishi insonning tabiiy axloqini yaxlitligi buzilishiga olib keldi. Axloqiy tafakkurni normal taraqqiyotiga xalal bergan –bu texnokratik tafakkurdir. Jamiyatda yalpi axborotlashtirish natijasida mantiqiy fikrlashsiz insonni qadriyatlar olamidagi chalg'itadi, foyda, bahoga asoslangan utilitar pragmatik natijalarga, inson dunyoqarashining bir yoqlamaligiga yo'naltiradi. Inson o'z hayotini o'zi tanlagan, qabul qilgan hamda amal qiladigan qadriyatlar tizimi asosida quradi. Ammo tegishli tanlovni amalga oshirishi uchun, u doimo o'zini o'zi yaratish bilan shug'ullanishi, hayotining turli jabhalarida yuksak mohiyatga ega mukammal namunalardan mo'ljal olmog'i lozim. Axloqiy tafakkur mazmunida insonni yaxshilikka chorlaydigan, yomonlikdan qaytaradigan amaliy faoliyat yotadi. Ma'lumki, Sharq xalqlarining madaniyati, falsafasi, dunyoqarashida

insondagi axloqiy fazilatlar qadimdan ulug'lab kelingan. Sharq ijtimoiy fikri adabiyotini axloqiy fazilatlar qomusi deyish mumkin.

Inson hayotining mazmunini ilm va ijod bilan bog'laganda avlodlar undan ibrat oladi, rozi bo'lib yashaydi. Ana shunday mutafakkir ajdodimiz Hazrat Alisher Navoiy ijodi ibtidosidan intihosigacha axloq falsafasi g'oyalari bilan sug'orilgan. Navoiy zamondoshlari kabi adolatni, halollikni, yuksak axloqni himoya qiladi va o'zining "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat", "Tarixi anbiyo va hukamo", "Munajat" kabi nasriy-ma'rifiy asarlari, "Arba'in", "Nazm ul-javohir" kabi asarlarida shaxsning komil inson sifatida shakllanishi uchun qay tarzda to'g'ri fikr yuritishi, nimalardan o'zini tiyishi va qanday insoniy fazilatlariga intilishi kerakligini tasvirlab beradi. "Buyuk shoir va mutafakkir, atqili davlat va jamoat arbobi Alisher Navoiyning bebaho ijodiy-ilmiiy merosi nafaqat xalqimiz, balki jahon adabiyoti tarixida, milliy madaniyatimiz va adabiy-estetik tafakkurimiz rivojida alohida o'rin tutadi. Ulug' shoir o'zining she'riy va nasriy asarlarida yuksak umuminsoniy g'oyalarni, ona tilimizning beqiyos so'z boyligi va cheksiz ifoda imkoniyatlarini butun jozibasi va latofati bilan namoyon etib, yer yuzidagi millionlab kitobxonlar qalbidan munosib va mustahkam o'rin egalladi "[1].

Buyuk insonparvar Alisher Navoiy o'rta asrdagi Uyg'onish davrining boshqa ulug' zotlari singari butun hayoti bilan haqiqiy inson qanday bo'lishi lozimligini ko'rsatdi. U o'z davridagi nohaqlikka, adolatsizlikka qarshi kurash olib boradi, amaldorlarning o'z vazifalarini suiste'mol qilishlarini va ta'magirlklarini fosh etdi, ojiz, muhtoj kishilarni o'z himoyasiga oldi. Sulton Husayn Boyqaro podshohlik qilgan, Alisher Navoiy

hukumatda bosh vazir vazifasini egallagan paytlarda hech bir mamlakatga qarshi bosqinchilik urushi olib borilmadi. Bosh vazir Alisher Navoiy madaniyat va san'atning chinakam homiysi sifatida taniladi. Uning faoliyatida ijtimoiy-siyosiy masalalarni to'g'ri hal etishga intilish, jamiyatdagi barcha ijtimoiy qatlamlarga, barcha qavmlarga bir xil munosabatda bo'lish, hech qaysi birini kamsitmaslik, hammaning manfaatiga barobar xizmat qiladigan jamoat binolarini qurishga alohida e'tibor berish oldingi o'ringa chiqqan boshladi. Ijodi jarayonida o'zi yoshligidan o'qib o'rganagan manbalarga, asarlarga murojaat etadi va bular orasidan Hazratga eng samarali ta'sir ko'rsatgan manbalardan biri Hazrat Imom al-Buxoriy rahmatullohi alayhning "Al-Jomi' as-Sahih" hadislar to'plami ekanligi ayon bo'ladi. 2017 yilning 19 sentyabr kuni O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72 - sessiyasida nutq so'zlab, jumladan, bunday degan: "Markaziy Osiyo Uyg'onish davrining ko'plab yorqin namoyondalarining Islom va jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan bebaho hissasini alohida qayd etmoqchiman. Ana shunday buyuk allomalardan biri Imom Buxoriy o'z ahamiyatiga ko'ra Islom dinida Qur'oni Karimdan keyingi eng mo'tabar kitob hisoblangan "Sahih Buxoriy" ning muallifi sifatida butun dunyoda tan olingan. Bu ulug' zotning g'oyat boy merosini asrab - avaylash va o'rganishga ma'rifiy Islom to'g'risidagi ta'limotini keng yoyish maqsadida biz Samarqand shahrida Imom Buxoriy nomidagi Xalqaro ilmiy - tadqiqot markazini tashkil etish to'g'risida qaror qabul qildik. Toshkentda tashkil etilayotgan Islom sivilizatsiyasi markazining faoliyati ham shu maqsadga xizmat qiladi" [2]. Xazrat Alisher Navoiy hadis ilmidan olgan odob - axloqqa doir masalalarni o'z ijodida badiiy obrazlar orqali namoyo etgan.

Adabiyotshunos olim D.Salohiyning qayd etishicha: "Navoiyning qarashlariga ko'ra, inson o'zining barcha jismoniy ehtiyojlarini qondirishi bilan mukammal baxtga erisha olmaydi. Chunki, bunday ehtiyojlar cheksizdir. Inson vujudi faqat jismoniy olamdangina iborat bo'lib qolmay, balki unda ma'naviy, ruhiy olam ham mavjuddir, bu uni tabiatdagi boshqa jonzorlardan yuksaltirib turadi. Inson uchun haqiqiy baxt manbai ham ana shu ruhiy olamdur. Ruhni tarbiyalab kamolga yetkazish orqali inson vujudining chirkini talablaridan, uni o'rgimchak iplaridek chirmab olgan nafs ammora (yomon nafs)lardan xalos bo'ladi. Demak, u faqat dunyoviy orzu-havaslari payida bo'lmay, balki oliy insoniy fazilatlar egasi bo'lish uchun ham jon kuydiradi. Ma'naviy qoniqish tuyg'usi, ruhiy xotirjamlik esa, avvalo, musulmonning, so'ngra ma'rifat yo'lini ixtiyor etgan kamolot yo'lchisining xislatlaridandir" [3].

Haqiqatan, Imom Buxoriy hazratlarining qilgan xizmatlari dinimiz va millatimiz uchun beqiyosdir. Jumladan "Al-jomi' as-sahih" asari, undagi hadislarining sahihlik darajasi o'zga kitoblardagi hadislariga nisbatan alohida mavqeg'a ega. Imom Buxoriyning "Al-Jomi' as-sahih" kitobi olimning 600000 ta yodlagan hadislaridan saralab olib yozilgan. Ayni paytda bu kitob muayyan mavzudagi kichik kitoblarga bo'linadi. Muhaddis olimning "As-sahih al-Buxoriy" asaridagi 8-kitob "Kitobi Adab" deb nomlanadi. U 128-bobdan iborat, hadislarining raqami 5970 hadisdan boshlanib, 6226-hadisda tugaydi. Ya'ni, 256 dona hadisni o'z ichiga oladi. Har doim kishilar odob-axloqli, ilmi, irfonli, din-diyonatli, insofli, tavfiqli insonga havas bilan qarashgan. Ayniqsa, odobli kishilar e'tiborli bo'lishgan.

Alisher Navoiy "Nasoyim ul-muhabbat" asarida komil xulq talabida bo'lgan zotlar shariat yuzidan tariqat odobini mahkam tutadilar, deb yozadi. U qanday odob ekan? "U shunday odobdirki, - deb yozadi Navoiy, - yaxshi-yomonga, katta va kichikka birday bajo keltiriladi. Bunday odobni o'z tabiatlarida mujassam etganlar barcha insonlardan o'zlarini kichik, kamtar va xoksor tutadilar. Ular ko'pchilikning xizmatini qilish, ko'pchilikka foyda yetkazish uchun shoshiladilar. Ular, hattoki o'z farzandlari va xizmatkorlariga ham nihoyatda chiroyli muomalada bo'ladilar. Bulardan biror adabsizlik yuz bersa, dillarini og'ritmaydilar. Shu tariqa, tariqat yo'lida bo'lgan axloq

komil insonlar barchaga, hatto o'g'riga ham nasihatni yumshog' va chuchuk til bilan qiladilar" [4].

Hazrat Navoiy "Mahbub ul-qulub" nomli asarlarida "Odobli inson barcha xalqlar uchun yoqimlidir. U mansabdor kishilardan go'zalroq va badavlat odamlardan hurmatliroqdir. Odob kishilar tarafidan qilinishi mumkin bo'lgan hurmatsizlik eshigini bekitadi va odamni hazil-mazahdan, kamsitishdan saqlaydi", deya ta'lim beradilar va odob har bir insonda bo'lishi shart, deb hisoblaydilar. Shu nuqtai nazaridan "Navoiyning o'z davri ijtimoiy hayoti masalalariga sufiyona nigoh bilan qay tariqa munosabat bildirganligi diqqatga sazovor. Ma'lumki, shoir ilmiy va badiiy ijodida, davlat arbobi sifatidagi ijtimoiy faoliyatida islom sarchashmalari bo'lmish Qur'oni Karim va hadisi shariflardagi umumbashariy ilg'or g'oyalarga tayandi, tasavvuf nazariyasi, uning ilmiy-g'oyaviy asosi bo'lmish vujuduyun ta'limotini chuqur o'rgandi va targ'ib etdi. Uning falsafiy-badiiy tafakkuri taraqqiyoti islom ma'naviyatini keng idrok qilish va uni o'z ijodiy va ijtimoiy faoliyatida targ'ib etish g'oyalari bilan bevosita bog'liqdir" [5].

"Arba'in" ("Qirq hadis") - hadislarining she'riy tarjimasi bo'lib, an'anaviy hamd va na't bilan boshlanadi. Asar muqaddimasi - "Sababi ta'limi manzuma"da Navoiy ustoz Abdurahmon Jomiy sahih hadislardan 40 tasini tanlab olib, forsiy tilda "Arba'in" yaratganini, lekin turkiy kitobxon bu chashmadan bebahra ekanligini aytib, Jomiyning ruxsati bilan shu 40 hadisni turkiy tilga tarjima qilganligini yozadi: "Arba'in"ning asosiy qismi "Sizlardan hech biringiz o'ziga ravo ko'rgan narsasini birodariga ravo ko'rmaguncha, chin mo'min bo'lolmaydi" degan mashhur hadisning navoiyona talqini bilan boshlanadi:

Mo'min ermastur, ulki iymondin

Ro'zgorida yuz safo ko'rgay.

Tokki qardoshiga ravo ko'rmas -

Har nekim o'ziga ravo ko'rgay.

Tanlangan hadislarining deyarli barchasi komil inson axloqiga oid qarashlarni o'zida aks ettirganini ko'rishimiz mumkin. Bu hadislarida insonlar yaxshilik qilishga chorlanadi, yomon illatlardan qaytariladi, umuman olganda, ular insonning hayot va jamiyatdagi vazifasini anglatadi. Masalan, "Insonlarning eng yaxshisi - insonlarga foydasi tegadiganidir" degan hadisni Alisher Navoiy turkiy tilda shunday ifoda etadi:

Xalq aro yaxshiroq, deding, kimdur?

Eshitib, ayla shubha raf' andin.

Yaxshiroq bil ani ulus arokim,

Yetsa ko'prak ulusqa naf' andin [6].

Alisher Navoiyning ushbu asarlaridan baxramand bo'lgan har bir inson yuksak ma'naviyat sohibi bo'lishi tabiiy. Bugun yoshlar suniy intellekt rivojlangan, axborot asri davrida yashamoqda ekan Xazrat asarlarini chetlab o'tishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ta'lim mussasalarida "Navoiyxonlik" bo'yicha to'garaklar tashkil etish yoshlarni ilm va ma'rifat qo'rg'oniga olib kirish zarur.

Insoniyat yangi davrga yoki o'z rivojlanish jarayonining yangi bosqichiga qadam qo'ymoqda. Barkamol shaxs gumanistik sivilizatsiyaning asl maqsadiga aylanib bormoqda. Gumanistik jamiyatda shaxs ma'naviy va moddiy boyliklarining uyg'un birligi tamoyiliga rioya etilishi zarur. O'z-o'zidan ravshanki, bunda inson o'z-o'zini ma'naviy kamol toptirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'naviy boylik intellektual xususiy mulk yordamida moddiy farovonlikka erishishning mazmuniga aylanishi lozim. Ma'naviy va moddiy jixatdan boy shaxs gumanizm idealiga aylanadi.

Xulosa. Mutaakkir alloma Alisher Navoiy hazratlari asarlaridagi komil inson mushohadasi bilan bog'liq sahifalarida buyuk muhaddis olim Imom al-Buxoriy(r.a.)ning "Sahih Buxoriy" to'plamlaridagi hadisi shariflar bilvosita, timsollar va ramzlar vositasida o'z tajassumini topgan. Payg'ambar alayhissalom hadisi shariflarini shu tariqa badiiy libosda o'rganish, undagi go'zal xulqlarni kishi o'zida mujassam ettirishi ancha yengil va nihoyatda zarur, ayniqsa, ertamiz ularning qo'lida bo'lgan farzandlarimiz uchun juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. <https://yuz.uz/news/buyuk-shoir-va-mutafakkir-mir-alisher-navoiy-ijodiy-merosini-yurtimiz-va-jahon->

2. Mirziyoev Sh.M. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72- sessiyasida so'zlangan nutq // Xalq so'zi, 2017 yil 20 sentyabr. 1-b.
3. Salohiy D. Tasavvuf va badiiy ijod. – Toshkent: Navro'z, 2018.
4. Alisher Navoiy. MAT. 20 tomlik. – Toshkent: FAN, 1991-1997.
5. Mahmud Hasaniy. Maxdumi Xorazmiy. Irshod al-muridiyn // Ilmiy maqolalar to'plami. XV-XVI asr tasavvuf namoyandalari ilmiy merosining ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarni yuksaltirishdagi o'rni va ahamiyati. – Samarqand: SamDU, 2011.
6. Arba'in: Qirq hadis sharhi / So'z boshi mualliflari va sharhlovchi: Q.Ahad, O.Mahmud. – T. : Adabiyot va san'at, 1995.

Malika KASIMOVA,

PhD Student of Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

E-mail: malika.kasimova89@gmail.com

Based on the review of TSPU, associate professor, PhD N.Ahmedova

NAVIGATING THE CHALLENGES AND LIMITATIONS OF AI IMPLEMENTATION IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

Annotation

Artificial intelligence (AI) is rapidly transforming education, offering exciting new possibilities for foreign language instruction. From personalized learning platforms to interactive chatbots and automated assessments, AI has the potential to alter how we learn and teach languages. However, this technological revolution also brings challenges. This article explores these challenges and some limitations of using AI in language learning.

Key words: AI, language models, foreign language teaching, challenges, limitations, adaptive learning, chatbots, assessment, ethics, pedagogy.

XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTNI JORIY ETISHDAGI QIYINCHILIKLAR VA CHEKLOVLAR TAHLILI

Annotatsiya

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari ta'lim sohasida, xususan, xorijiy tillarni o'qitishda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Moslashuvchan o'quv platformalari, interaktiv chatbotlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari til o'rganishda katta salohiyatga ega. Biroq, bu texnologiyadan foydalanish bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Ushbu maqolada SI ning til o'rganishda qo'llanilishidagi ushbu muammolar va ba'zi cheklovlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: SI, til modellari, xorijiy til o'qitish, qiyinchiliklar, cheklovlar, moslashuvchan o'rganish, chatbotlar, baholash.

ИЗУЧЕНИЕ ПРОБЛЕМ И ОГРАНИЧЕНИЙ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СФЕРЕ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Аннотация

Искусственный интеллект (ИИ) быстро трансформирует образование, открывая захватывающие новые возможности для обучения иностранным языкам. От персонализированных учебных платформ до интерактивных чат-ботов и автоматизированных оценок, ИИ обладает потенциалом изменить то, как мы изучаем и преподаем языки. Однако эта технологическая революция также создает проблемы. В этой статье исследуются эти проблемы и некоторые ограничения использования ИИ в изучении языков.

Ключевые слова: ИИ, языковые модели, обучение иностранным языкам, трудности, ограничения, адаптивное обучение, чат-боты, оценивание.

Introduction. The use of AI technologies in education, especially in foreign language teaching, can create certain technical difficulties. First, effectively training large language models (LLMs) like ChatGPT, Elsa Speak, and Replika, and ensuring their stable operation, requires a vast amount of high-quality and diverse data. As Bender et al. highlight, training LLMs involves substantial data requirements, and the quality and diversity of this data significantly impacts model performance [1]. Creating such a database, properly labeling it, and regularly updating it is a complex, time-consuming, and resource-intensive process. This data curation challenge is further discussed by Dodge et al. who emphasize the importance of careful data selection and preprocessing for effective LLM training [3]. Technical failures, such as server outages or low internet speed, can disrupt the continuity of the learning process. Especially in remote areas, the poor quality of internet connection further limits the possibilities of using AI technologies (UNESCO, 2021) [8]. This digital divide creates unequal access to AI-powered educational resources. To address these problems, a comprehensive approach and consistent investment aimed at creating high-quality databases, improving AI algorithms, increasing their ability to understand context, and creating a strong technical infrastructure are required. As Holmes et al. (2019) argue, realizing the potential of AI in education requires sustained investment in research and development, infrastructure, and teacher training [5].

Materials and Methods. This article synthesizes existing research on AI in education, focusing on foreign language learning. It draws upon scholarly articles, reports, and expert

opinions to analyze the current landscape, identify key challenges, and propose solutions. The analysis incorporates theoretical frameworks like Laurillard's Conversational Framework [6] and introduces the SAFE model (Set, Adapt, Foster, Evaluate) as a practical guide for teachers. While specific empirical studies are referenced, this work primarily offers a conceptual overview and framework for future research.

Discussion and Results. Integrating AI into language education presents several pedagogical, ethical, and practical challenges. First of all, teachers need sufficient knowledge and skills to effectively use AI language models [3]. If teachers do not have experience working with such technologies and do not know how to integrate them into the learning process, in which situations which model is appropriate to use, how to analyze and evaluate the content generated by AI, it will not be possible to achieve the expected results. In addition, not understanding the capabilities and limitations of AI models can also lead to the formation of incorrect expectations among teachers and ultimately lead to inefficient use of these technologies. In addition, it is necessary to combine AI language models with traditional teaching methods. Teachers need to clearly define when, how, and for what purposes to use AI technologies. This requires careful planning and flexibility of the lesson process.

Another important aspect is to study the impact of AI technologies on students' motivation. It should be noted that not all students are equally interested in working with AI models. Especially for students who do not have enough experience using digital technologies, new technologies, in particular, the fear or distrust that they may be replaced, may arise [2]. This can be

caused by students' previous negative experiences with technology, a lack of confidence in their digital literacy, fear that their speech will not be "understood" by the machine, anxiety about being evaluated by AI, and reduced communication with the teacher. As noted by Luckin et al., students' perceptions of and engagement with technology can be influenced by various factors, including their prior experiences and perceived self-efficacy [7]. Therefore, teachers should take into account the individual characteristics of students when using AI technologies and try to increase their motivation.

There are also a number of ethical and social issues related to the use of AI technologies in education. First, ensuring confidentiality when collecting and processing students' personal data is crucial. Information such as students' names, ages, grades, words spoken and texts written during interaction with the AI model should be kept confidential and used only for educational purposes. To ensure the security of this data, it is necessary to use strong encryption algorithms, restrict access to data, and regularly conduct security audits.

Secondly, excessive use of AI technologies can negatively affect students' socialization skills and lead to a decrease in interpersonal communication. Therefore, teachers should use AI technologies in moderation and involve students in real-life communication. In addition, it is important to develop students' skills in distinguishing "human-machine" interaction from "human-human" communication [4].

As mentioned above, an approach based on pedagogical principles is required for the effective integration of AI technologies, in particular, language models, into the educational process. In organizing the educational process, in particular, foreign language teaching, the importance of communication between the teacher and the student is invaluable. From this point of view, the "Conversational Framework" proposed by D. Laurillard deserves special attention. This model is based on four important principles of the educational process: discursiveness, adaptability, interactivity, and reflexivity. These principles play an important role in the effective integration of AI technologies, in particular, language models, into the language teaching process [6].

In Laurillard's model, discursiveness means the mutual exchange of ideas between the teacher and the student, which leads to a deeper understanding of the educational material. According to this principle, the communication between the teacher and the student should be free and open, the educational process should be based on mutual exchange of ideas, discussion, and questions and answers. Especially in language learning, it is important for students to freely express their opinions, ask questions, and participate in discussions to develop their language skills.

Adaptability means that the educational process is organized in accordance with the individual needs of the student. In other words, the teaching process should be adaptable, the teacher should be able to change the presentation style, the complexity of educational materials, and the type of tasks depending on the student's level of knowledge, interests, and learning pace.

Interactivity ensures that the student actively interacts with the learning material and receives quick feedback on their actions. According to Laurillard's model, the relationship between the teacher and the student should be interactive, that is, the student should perform a task that demonstrates the level of knowledge and skills they have acquired. After that, the teacher evaluates the student's level of knowledge and gives them clear and constructive recommendations [6].

Reflexivity involves the student analyzing their own learning process, working on their mistakes, and developing the ability to independently manage their knowledge. The learning process should be reflexive, that is, the teacher should give the student the opportunity to return to the initial task and correct their mistakes. The student compares their initial and corrected answers, analyzes the differences, and thus the learning process takes place.

To address the challenges that may arise when using AI language models, ensure their effective integration into the

learning process, and create an optimal model of collaboration between humans and artificial intelligence, we propose the SAFE model within this study. This model includes four main components: Set (setting goals), Adapt (adapting), Foster (fostering), and Evaluate (evaluating and improving). It emphasizes setting clear learning goals, adapting the chatbot interaction to the learner's level and needs, fostering learner engagement and fluency, and continuously evaluating and improving the learning process based on feedback and progress. By focusing on these four key components, teachers can effectively leverage AI tools to personalize language instruction and enhance student outcomes. The SAFE model provides teachers with a clear direction when using AI technologies and helps them effectively integrate these technologies into the learning process.

Although artificial intelligence (AI) technologies create great opportunities in the field of education, a number of important tasks need to be done to fully realize its potential.

Increasing the digital competence of teachers:

Organizing special trainings and courses to teach teachers how to use AI tools and increase their digital competence;

Providing teachers with the latest information and research results on the use of AI technologies in education;

Studying the experience of teachers using AI tools and taking their feedback into account.

Developing students' digital literacy:

Teaching students how to use AI technologies, critically analyze information, and act safely in a digital environment;

Informing students about the capabilities and limitations of AI technologies;

Studying the experience of students using AI technologies and taking their needs into account.

Developing cooperation to create effective AI tools in the field of education:

Establishing close cooperation between educators, linguists, methodologists, and software developers;

Creating user-friendly and effective AI tools, taking into account the specific aspects of foreign language teaching methodology, the age characteristics of students, individual needs, and educational goals;

Conducting regular scientific and practical research to assess the effectiveness of AI tools in foreign language teaching, identify their advantages and disadvantages, and improve them, and implementing the results into educational practice.

Future directions. Although AI technologies are opening up great opportunities in foreign language teaching, issues such as their effective integration into the educational process, teacher training, meeting the individual needs of students, and evaluating the long-term impact have not yet been fully studied. From this point of view, we propose the following priority directions for future research:

Studying the effectiveness of the integration of AI technologies into foreign language education through empirical research, in particular, conducting a comparative analysis across different educational levels (for example, academic lyceums, higher education) and student groups (age, language proficiency level);

Developing methodologies and programs for training teachers to use AI tools, organizing practical trainings and seminars aimed at increasing their digital competence, pedagogical skills, and knowledge of AI ethics;

Creating new interactive lesson plans and teaching technologies based on the combination of AI and traditional teaching methods, taking into account the individual educational trajectories of academic lyceum students, and evaluating their effectiveness through experimental research;

Conducting longitudinal studies aimed at studying the long-term impact of using AI technologies on foreign language learning, in particular, on motivation, independent learning skills, and the development of communicative competence.

Conclusion. AI offers significant potential for transforming foreign language instruction. However, realizing this potential requires addressing the multifaceted challenges discussed. Prioritizing teacher training, ethical considerations, and a human-centered approach is essential. Future research will guide

the effective and responsible integration of AI in language education.

REFERENCES

1. Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? FAccT '21: ACM Conference on Fairness, Accountability and Transparency, 610–623.
2. Christensen, C. M., & Eyring, H. J. (2011). *The innovative university: Changing the DNA of higher education from the inside out*. John Wiley & Sons.
3. Dodge, J., Mensch, A., Gardner, M., Clark, C., Lee, C., West, M.,... & Smith, N. A. (2021). Documenting Large Language Models. arXiv preprint arXiv:2106.03743.
4. Dubrow, S., & Orvis, K. L. (2020). Human-Machine Teaming: What Skills do the Humans Need? The Interservice/Industry Training, Simulation and Education Conference (IITSEC) Published Proceedings, 1-11.
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education*. UNESCO.
6. Laurillard, D. (2002). *Rethinking university teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies*. Routledge.
7. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in Education*. Pearson.
8. UNESCO. (2021). *Artificial intelligence in education*. UNESCO.

Fotima KIM,

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

E-mail: Amitof81@gmail.com

NavDU dotsenti, PhD D.Umurzoqov taqrizi asosida

FACTORS AFFECTING ADAPTATION TO THE EDUCATIONAL PROCESS OF BLIND AND VISUALIZED STUDENTS

Annotation

This article presents the personal characteristics of the blind and visually impaired, the factors affecting their adaptation to the educational process, their causes, and the mathematical and statistical analysis of this process in research. The research results are explained

Key words: Blind and partially sighted people, educational process adaptation, mathematical-statistical analysis, adaptation factors.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА АДАПТАЦИЮ К ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМУ ПРОЦЕССУ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

В данной статье представлены личностные особенности слепых и слабовидящих, факторы, влияющие на их адаптацию к образовательному процессу, их причины, а также математическо-статистический анализ этого процесса в исследованиях. Результаты исследования объяснены

Ключевые слова: Слепые и слабовидящие люди, адаптация образовательного процесса, математико-статистический анализ, факторы адаптации.

KO'ZI OJIZ VA ZAIF KO'RUVCCHI TALABALARDA O'QUV JARAYONIGA MOSLASHUVGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilarning shaxs xususiyatlari, o'quv jarayoniga moslashuviga ta'sir etuvchi omillar, ularning sabablari hamda bu jarayonning tadqiqotlarda olib borilgani, matematik-statistik tahlili keltirilgan. Tadqiqot natijalari izohlangan

Kalit so'zlar: Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchilar, o'quv jarayoni moslashuvi, matematik-statistik tahlil, moslashuv omillari.

Kirish. Vizual patologiyaning mavjudligi insonning xayot istiqbolini turli yo'nalishlarda cheklaydi (kerakli ta'limni olish, bandlik masalalari, oilani yaratish va x.k.). Bunday cheklovlar insonda o'tkir, kuchli stress xolatlarni yuzaga keltirib chiqaradi. Bu ko'rish qobiliyati zaif odamlarga to'liq ta'luqlidir. O'zbekistonning bir qator mintaqalari bo'yicha ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, mamlakat universitetlarida ko'rish qobiliyatini yo'qotgan va zaif ko'rgan talabalar soni ushbu davrda aniq o'sish tendentsiyasini ko'rsatdi. Shu nuqtai nazardan, ko'zi ojizlarning oliy talim jarayoni masalasi endilikda xam ijtimoiy, xam ilmiy jihatdan yaqqol namoyon bo'lmoqda. Bundan tashqari, u tobora kuchayib bormoqda, chunki og'ir ko'rish qobiliyati buzilgan odamlar oliy kasbiy ta'lim olish uchun o'zlarining ajralmas huquqini amalga oshirishda katta qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Ushbu qiyinchiliklar oliy o'quv yurtiga qabul qilish bosqichida paydo bo'ladi, chunki kirish imtixonlarini o'tkazish tartibi va texnologiyasi asosan ko'rish qobiliyati zaif abituriyentlarning o'ziga xos ta'lim ehtiyojlarini xisobga olmaydi va ba'zan ularning imkoniyatlariga zid keladi (Kotova S. Yu. (2000y.) va boshqalar.). Biroq, ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi talabalar kundalik kasbiy va o'quv faoliyati davomida yanada jiddiy muammolarga duch kelishadi (Nikulina G. V., (2000, 2005) va boshqalar.). Turli xil darajalarda joylashgan bu muammolar orasida, xususan, texnologik (maxsus axborot texnologiyalari va texnik mablag'lar, ixtisoslashtirilgan auditoriyalar, Brayl alifbosa chop etilgan universitet darsliklari va o'quv qo'llanmalarining yo'qligi va boshqalar), uslubiy (universitet binolarida yo'nalishni aniqlashda qiyinchiliklar, harakatlanish cheklovlari, o'quv binolari va oliy o'quv yurti xududi bo'ylab xarakatlanishning qiyinligi

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Talabalarining universitetga ijtimoiy-psixologik moslashuvi masalalari zamonaviy o'qituvchi va psixologlar - V.A.Ivannikov, V.N.Panferov, S.A.Sedrakyanlarning ishlarida, shuningdek, mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarning ishlarida ijtimoiy-psixologik moslashuvning fundamental masalalari ko'rib

chiqilgan, o'tgan yillar: G.A.Ball, L.I.Bojovich, J.Piaje, Z.Freyd, E.Erikson ishlarida ham ta'riflangan[1]. Shunday qilib, G.I.Tsaregorodtsev ijtimoiy-psixologik moslashishni atrof-muhit va shaxsning ichki stimullari tomonidan qo'yiladigan talablar muvozanati sifatida talqin qiladi [6]. I.A.Miloslavskayaning fikricha, ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi uyg'un muvozanat bilan tavsiflanadi, agar bu muvozanat buzilgan bo'lsa yoki haqiqiy vaziyat va shaxsiy qadriyatlar o'rtasida nomuvofiqlik bo'lsa, psixologik konflikt kelib chiqishi mumkinligini ta'kidlagan.

Adabiyotlar tahlili. L.Yu.Bronzino, A.E.Volchina, A.A.Kuzmishkin, O.V.Xotuleva, V.A.Yushchenko talabalarni universitetdagi o'quv jarayoniga moslashish jarayonida duch keladigan quyidagi qiyinchiliklarni ajratib ko'rsatishga imkon beradi. O'quv yukining hajmi sezilarli darajada oshadi, yangi fanlar paydo bo'ladi, ular uchun talabalar har doim ham maktabda yetarli bilimga ega emaslar. Universitetda o'qish ko'pincha talabadan ko'p vazifalarni bajarishni, bir vaqtning o'zida bir nechta muammolarni hal qilishni talab qiladi: darslarda qatnashish, mustaqil ravishda o'quv adabiyotlarini topish va o'rganish, uy vazifasini bajarish, loyiha faoliyatini amalga oshirish, shuningdek, talabalar hayotida ishtirok etish. Universitetdagi darslarning uslubi talabalar maktabda o'qishga odatlanganidan ko'p jihatdan farq qiladi - ma'ruzalarni yozib olish, seminarlar va laboratoriya ishlariga tayyorgarlik ko'rish kerak. Axborotni idrok etishning yangi uslubi moslashish ko'pincha maktabda o'qish davrida shakllanmagan yoki yetarli darajada shakllanmagan ko'nikmalarni talab qilishi bilan murakkablashadi. Universitetdagi darslar jadvali va davomiyligi maktabdagidan farq qiladi; maktabda o'qish yillari davomida talabalar ma'lum bir dars davomiyligi va hayot ritmiga o'rganib qolishgan, darslar odatda ertalab, tushdan keyin esa talabalar boshlanadi. Universitetda darslar uzoqroq davom etadi va ertalab ham, tushdan keyin ham boshlanishi mumkin [2].

Tadqiqot metodologiyasi. Nogironlar, shu jumladan ko'zi ojizlar, ular uchun mavjud bo'lgan ijtimoiy amaliyotning

barcha soxalarida qobiliyatlarini rivojlantirish va amalga oshirish uchun jamiyatda qulay sharoitlar yaratish zarurligi xaqidagi gumanistik g'oyalar (Gudonis V., Malofeyev N. N., Kantor V. Z. i dr.); tiflopsixologiyaning umumiy vizual maxrumlik paytida aqliy rivojlanishning normadagi kabi bir xil naqshlarga bo'yusinishi va shaxsning asosiy fazilatlarining vizual patologiyaning chuqurligi va tabiatidan mustaqilligi to'g'risidagi xulosalari (Zotov A.I., Litvak A.G., Solntseva L.I.); ko'zi ojizlarning samarali ijtimoiy-psixologik moslashuvi va qulay ichki va tashqi sharoitlar mavjud bo'lganda ularni jamiyatga integratsiyalashuvi imkoniyatlari to'g'risidagi tiflogiyaning pozitsiyasi (Volkova I. P., Gudonis V., Litvak A. G.); Ko'zi ojizlar va ko'zi ojizlarning ijtimoiy moslashuvi va integratsiyasi jarayonining ikki tomonlama tabiati xaqidagi g'oyalar, ko'zi ojizlarning o'zlari va jamiyatning qarshi faoliyatini o'z ichiga oladi (Volkova I.P., Gudonis V., Kantor V. Z., Litvak A.G. va boshqalar.); ko'rish qobiliyati zaif talabalarga nisbatan universitetning reabilitatsiya va ta'lim funksiyasi xaqidagi dissertatsiya (Kantor V. Z., Nikulina G. V.). Tadqiqot natijalarining ishonchiligi va ilmiy asosiligi o'rganilayotgan xodisalarining tabiatiga, tadqiqotning maqsad va vazifalariga mos keladigan usullardan kompleks foydalanish bilan ta'minlanadi; eksperimental ma'lumotlarning miqdoriy va sifat taxlining kombinatsiyasi; namunaning reprezentativligi, tadqiqot faktlari, qoidalar, xulosalarining qiyoslanishi va o'zaro tekshirilishini ta'minlash; natijalarni statistik qayta ishlash usullarini o'llash.

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi olimlari A.A.Andreyev, O.Ye.Belova, O.I.Lyash, L.A.Peskova, S.A.Sushkov, V.A.Brilyova, N.A.Goncharova, Yu.P.Gospodarik, V.V.Gura, A.V.Danilkevich, 3.N.Ismailova, V.A.Kuklev, E.S.Matosov, A.L.Nazarenko, O.A.Tarabrin, A.Yu.Uvarov, A.V.Xutorskiy, E.P.Chernyayeva, A.Chirsov, Ye.V.Yakushina Yu.K.Babanskiy,

V.P.Bespalko, M.Ochilov, M.N.Skatkin, O.K.Tixomirov kabi olimlarning ilmiy ishlarida amaliy psixologik faoliyat va ularning ilmiy asoslariga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, asosida yosh avlodni tarbiyalashda o'zini –o'zi adekvat baholashni tarkib toptirish sifat ko'rsatkichlari muammolari mazkur ishlarda ilmiy asoslar bilan yoritilgan.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ta'lim tizimida amaliy psixologik faoliyatning sifat ko'rsatkichlariga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashda shaxs kamoloti strukturaviy tuzilmasini to'g'ri-adekvat shakllantirish imkoniyatlari bo'yicha izlanish olib borish keng yo'lga qo'yilgan bo'lib, bu yo'nalishda E.G.G'oziyev, M.G.Davletshin, Z.T.Nishonova, Sh.Baratov, K.Jabborov, G.K.Tulyaganova, M.Karamyan, L.Bekmurodova N.A.Muslimov, Sh.J.Usmanova, G.S.Ergasheva, Z.X.Yuldashev, R.H.Hamdammov, U.B.Shamsiyev kabi tadqiqotchilar samarali faoliyat olib borishgan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot jarayonida biz tomonimizdan qo'llanilgan metodikalar o'quv jarayonlariga moslashishi sharoitidagi o'qish sharoitida ko'rish qobiliyati buzilgan talabalarining moslashuvchan potentsialining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan edi.

Tadqiqot jarayonida ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi talabalarining universitetda o'qish sharoitlariga moslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini uning ijtimoiy-psixologik jihatdan aniqlash aspektida o'rganishni maqsad qilib olingan bo'lib, bunda mualliflik so'rovnoma, Ijtimoiy qo'llab quvvatlash so'rovnomasidan foydalanildi. Olingan natijalarning tavsiflovchi statistik tahlili natijalari olindi. Mualliflik so'rovnoma bo'yicha olingan natijalar tahlili quyidagi jadvalda keltirilgan. Tadqiqotda natijalar tahlilini amalga oshirish jarayonida mualliflik so'rovnomasidan foydalanildi.

1-jadval. Tadqiqot metodikalarining tavsiflovchi statistik tahlili (N=153)

Ko'rsatkichlar	N	Minimal qiymat	Maksimal qiymat	O'rtacha qiymat	Standart og'ish	Assimetriya	Eksess
Hissiy qo'llab quvvatlash	153	16.00	45.00	33.3987	8.24090	-.159	-1.277
Instrumental qo'llab quvvatlash	153	4.00	20.00	12.3660	4.68726	-.125	-1.061
Ijtimoiy integratsiya	153	12.00	31.00	22.0392	5.67993	-.121	-1.431
Ijtimoiy qo'llab quvvatlashdan qoniqish	153	2.00	10.00	5.1111	2.59188	-.147	-1.427
Ijtimoiy qo'llab quvvatlashning umumiy korsatkichi	153	36.00	105.00	74.5163	20.81027	-.177	-1.479

Hissiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichi bo'yicha tavsiflovchi statistika natijalari tahlil qilinarkan, minimal qiymat ko'rsatkichi 16 ball, maksimal qiymat ko'rsatkichi 45 ball, o'rtacha qiymat ko'rsatkichi 33,3987 ballni, standart og'ish ko'rsatkichi 8,24090 ni tashkil etgan bo'lsa (33,3987 $\pm$ 8,24090), assimetriya (A=-.159), eksess (E=-1.277) ni tashkil etganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Instrumental qo'llab-quvvatlash ko'rsatkichiga ko'ra minimal qiymat 4 ballni, maksimal qiymat 20 ball, o'rtacha qiymat 12,3660 ballni, standart og'ish 4.68726 ballni tashkil etdi. 12,3660 $\pm$ 4.68726. Assimetriya ko'rsatkichi (A=-.125), eksess ko'rsatkichi (E=-1.061) ni tashkil qildi.

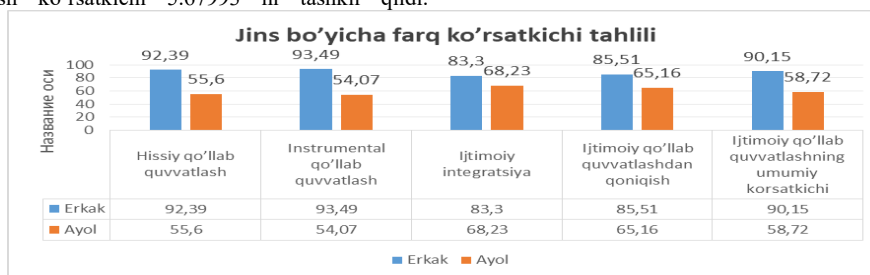
Ijtimoiy integratsiya ko'rsatkichi bo'yicha minimal qiymat 12 ball, maksimal qiymat 31 ball, o'rtacha qiymat 22.0392 ni, standart og'ish ko'rsatkichi 5.67993 ni tashkil qildi.

22.0392 $\pm$ 5.67993. Assimetriya ko'rsatkichi (A=-.121), eksess ko'rsatkichi (E=-1.431) ni tashkil etdi.

Ijtimoiy qo'llab quvvatlashdan qoniqish bo'yicha minimal qiymat 2 ball, maksimal qiymat 10 ball, o'rtacha qiymat 5.1111, standart og'ish 2.59188 ni tashkil etdi. 5.1111 $\pm$ 2.59188. Assimetriya ko'rsatkichi (A=-.147), eksess ko'rsatkichi (E=-1.427) ni tashkil etdi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning umumiy ko'rsatkichi bo'yicha minimal qiymat 36 ball, maksimal qiymat 105 ball, o'rtacha qiymat 74.5163, standart og'ish ko'rsatkichi 20.81027 ni tashkil qildi. 74.5163 $\pm$ 20.81027. Assimetriya ko'rsatkichi (A=-.177), eksess ko'rsatkichi (E=-1.479) ni tashkil qildi.

Tadqiqotdan olingan natijalar tahlilini quyidagi diagrammada ifodalashga harakat qildik.

1-diagramma

Ko'rib turganimizdek, olingan natijalarga ko'ra erkaklarda ayollarga qaraganda hissiy qo'llab-quvvatlash, intrumental qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy integratsiya, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan qoniqish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning umumiy ko'rsatkichi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi.

Xulosa va takliflar. Ko'zi ochiz va zaif ko'ruvchilarning ehtiyoj va muammolardan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, imkoniyati cheklangan talabalarni oliy o'quv yurtlarida o'quv jarayoniga to'liq jalb etish borasida hali ko'p ishlar qilinishi kerak. Universitetda o'qish nafaqat bilim olish, balki hayotiy va ijtimoiy ko'nikmalarni egallashdan iborat bo'lib,

universitetlar imkoniyati cheklangan talabalarining boshqa talabalar qatori to'liq va teng ishtirokini ta'minlashi kerak. Buning uchun ularni qo'llab-quvvatlash xizmatlarini yaratish, qulaylik va universal dizaynni hisobga olgan holda asosiy o'quv binolari va yotoqxonalarni loyihalash va moslashtirish zarur. Shu bilan birga, bunday shart-sharoitlarni yaratish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar universitetlar byudjetiga nomutanosib yoki asossiz yuk sifatida qaralmasligi kerak.

Hozirgi vaqtda ko'zi ojiz talabalar moslashuv jarayonlarini (odatda norasmiy) ta'minlashda yetakchilikni o'z zimmalariga olishga majbur bo'lishadi va uning muvaffaqiyati

ko'p jihatdan talabaning o'zini qanday tutishiga, shuningdek, turli guruhlarining muvofiqlashtirish harakatlarida qanchalik faol rol o'ynashiga bog'liq.

Nogironlikni ijtimoiy tuzilma sifatida tushunish jamiyatdan barcha shaxslarning oliy ta'lim muassasasiga kirish huquqini ta'minlash va tadqiqotchilarning e'tiborini nogironlarning o'quv jarayonidagi ehtiyojlariga, shuningdek, ularning ta'lim muassasalarida o'qishga moslashish xususiyatlariga qaratish zarur. Bu orqali ularda vujudga keladigan turli muammolarni hal qilishimiz hamda ularning ijtimoiy hayotda faol shaxs sifatida faoliyat ko'rsatishiga ko'maklashgan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR

1. Агеев Е.Д. Проблемы реабилитации инвалидов по зрению в современных условиях // Новые подходы в теории и практике обучения, воспитания, реабилитации слепых и слабовидящих. М. 1995. - 130с
2. Вахромов Е.Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации. М. 2001. - 263с
3. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию. - М.: Международная педагогическая академия. 1995 - 263с.
4. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. — М.: Наука. 1976. —334с.
5. Авдеенко, А.С. Психологическая адаптация студентов ВУЗа / А.С. Авдеенко // Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. – 2017.
6. Царегородцев, Г.И. Философские проблемы теории адаптации. – М.: Просвещение, 2015. – 277 с.

Шахобжон КУБАТОВ,

Университет журналистики и массовых коммуникаций Узбекистана PhD

E-mail: shahobjon.k1995@gmail.com

По рецензии профессора НУУЗ, д.ф.н. С.Агзамходжаевой

ТЕОРИЯ РУССО В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА: ВЗГЛЯДЫ КАНТА, ФИХТЕ И ГЕГЕЛЯ

Аннотация

В статье анализируется влияние политической философии Жан-Жака Руссо на развитие концепций свободы и государства в трудах Канта, Фихте и Гегеля. Автор рассматривает ключевые элементы теории «общественного договора» и их интерпретации в немецкой классической философии. Особое внимание уделяется идеям свободы и субъективности, которые эволюционируют от нормативного понимания Канта к диалектическому синтезу Гегеля. Исследование показывает, что концепция свободы у Руссо сыграла ключевую роль в формировании основ философии права и политической теории нового времени.

Ключевые слова: Общественный договор, свобода, государство, политическая философия, философия права, субъективность, объективный разум, социальный контракт, немецкий идеализм, государственный суверенитет, диалектика.

RUSO NAZARIYASI ZAMONAVIY DAVLAT MAZMUNIDA: KANT, FIXTE VA GEGEL QARASHLARI

Annotatsiya

Maqolada Jan-Jak Russo siyosiy falsafasining Kant, Fixte va Gegel asarlarida erkinlik va davlat tushunchalarining rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Muallif "ijtimoiy shartnoma" nazariyasining asosiy elementlari va ularning nemis klassik falsafasidagi talqinlarini ko'rib chiqadi. Erkinlik va subyektivlik g'oyalarga alohida e'tibor qaratiladi, ular Kantning me'yoriy tushunishidan Gegelning dialektik sintezigacha rivojlanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Russoning erkinlik tushunchasi yangi davr huquq falsafasi va siyosiy nazariyasi asoslarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy shartnoma, erkinlik, davlat, siyosiy falsafa, subyektivlik, obyektiv aql, ijtimoiy shartnoma, nemis idealizmi, davlat suvereniteti, dialektika.

RUSO'S THEORY IN THE CONTEXT OF MODERN STATE: VIEWS OF KANT, FIFTE, AND HEGEL

Annotation

The article analyzes the influence of Jean-Jacques Rousseau's political philosophy on the development of freedom and state concepts in the works of Kant, Fichte, and Hegel. The author examines the key elements of the "social contract" theory and their interpretations in German classical philosophy. Special attention is paid to the ideas of freedom and subjectivity, which evolve from Kant's normative understanding to Hegel's dialectical synthesis. The study shows that Rousseau's concept of freedom played a key role in shaping the foundations of the philosophy of law and political theory of the new era.

Key words: Social contract, freedom, state, political philosophy, philosophy of law, subjectivity, objective reason, social contract, German idealism, state sovereignty, dialectics.

Вероятно, ни одно другое философское движение никогда не фокусировало на себе так много человеческой природы, как посткантовский идеализм. На долю современного писателя выпало показать в другом месте, как «открытие греческого искусства», которое он обязан Уинкельману, дало ему непревзойденное понимание разума как воплощенного в объектах чувств. Здесь мы должны рассмотреть другую источник его идей. Этическая и политическая теория Канта, Фихте и Гегеля проистекает из того же Евангелия Жан-Жака, из которого Французская революция черпала свои формулы. Было бы неверно сказать, что она исходит только из этого. Великие философы умеют соединять материалы, в которых они работают; и, в частности, современная абстракция «свободы» для Гегеля была смешана с идеей конкретной жизни через традицию греческого города, с его близостью к автономии с одной стороны и к красоте с другой. Тем не менее, мало линий связи в истории философии лучше установлены, чем между заявлением Руссо о том, что свобода — это качество человека, и философией права, которая развивалась от Канта до Гегеля.

Возвращаясь к нашему непосредственному предмету, философии права, мы на мгновение рассмотрим конкретное отношение идеи свободы Руссо к кантовской или посткантовской мысли [14]. Возможно, допустимо воплощать главную часть того, что предстоит сказать, в выдержках из произведений, имеющих большую оригинальную ценность и не очень общедоступных. Не только поэты и сентименталисты Германии, но и великие философы ясно

признавали долг немецкого гения перед идеями Руссо. Концепция «Общественного договора» имеет значение, которое удивляет современного читателя в политической философии Канта, и особенно Фихте, и только когда мы приходим к Гегелю, буквальное толкование «Общественного договора» полностью отклоняется от истины, передаваемой доктриной Общей воли [2]. Помимо всех вопросов о буквальном значении «общественного договора», простой факт заключается в том, что вся политическая философия Канта, Гегеля и Фихте основана на идее свободы как сущности человека, впервые провозглашенной Руссо — таково было особое суждение Гегеля.

После объяснения того, что Руссо рассматривал право правительства как одностороннее, в его историческом аспекте, основанное на силе и принуждении, Гегель продолжает:

Но принцип этого обоснования («абсолютное обоснование государства») Руссо делает свободную волю, и, игнорируя позитивное право (или «право») государств, он отвечает на вышеупомянутый вопрос (что касается обоснования или основания государства), что человек обладает свободой воли, видя, что «Свобода — это отличительное качество человека. Отказываться от своей свободы означает отказаться от своей человечности. Поэтому не быть свободным — значит отказаться от своих прав человека и даже от своих обязанностей» [5]. Раб не имеет ни прав, ни обязанностей. Поэтому Руссо говорит: «Фундаментальная проблема заключается в том, чтобы найти форму ассоциации, которая одновременно защищает и

охраняет личность и имущество каждого члена всей общей силой, и в которой каждый индивид, поскольку он присоединяется к этой ассоциации, подчиняется только себе и остается таким же свободным, как и прежде. Решение дается Общественным договором; оно (сказывает Руссо) — это комбинация, к которой каждый принадлежит по своей воле» [13].

Эти принципы, установленные таким образом в абстрактном смысле, мы не можем не считать правильными; однако неоднозначность начинается сразу же. Человек свободен; это, несомненно, субстанциональная природа человека; и в государстве она не только не покинута, но фактически в нем впервые установлена. Свобода природы, способность к свободе, не является реальной свободой; исторический аспект, если это не означает, что это ничто иное, как государство, является актуализацией свободы.

«Но непонимание «Общей воли» начинается со следующего момента. Понятие свободы следует понимать не в смысле случайной свободной воли каждого индивида, а в смысле разумной воли, воли в себе и для себя. Общую волю нельзя рассматривать как совокупность выраженных индивидуальных волей, чтобы они оставались абсолютными; в противном случае утверждение было бы истинным: «там, где меньшинство должно подчиняться большинству, нет свободы» [7]. Скорее, общая воля должна быть рациональной волей, даже если люди не осознают ее; таким образом, государство не является ассоциацией, определяемой индивидами [15].

Ложное восприятие этих принципов не имеет для нас значения. Для нас важно то, что через них она приходит в сознание как содержание, что человек имеет в своем сознании свободу как непосредственную абсолютную сущность, что свобода воли — это понятие человека. Только свобода есть самость мысли; тот, кто отрицает мысль и говорит о свободе, не знает, что говорит. Единство мысли с самим собой — это свобода, свобода воли. Мысль, принимаемая только в форме воли, — это импульс прорваться сквозь собственную субъективность, это отношение к определенному бытию, реализация своего «я», поскольку я хочу сделать себя как экзистенцию адекватным себе как мышлению. Воля свободна только как то, что мыслит [9].

Принцип свободы зародился в мире у Руссо и дал человеку бесконечную силу, тем самым воспринимая себя как бесконечного. Это обеспечивает переход к кантовской философии, которая, с теоретической точки зрения, взяла этот принцип за основу. Знание таким образом было направлено на собственную свободу и на конкретное содержание, которым оно обладает в своем сознании.

Всем, в общих чертах, знакома роль идеи свободы в философии Канта. Тем не менее, может быть интересно отметить, насколько это точно соответствует ему в форме [1], данной Руссо. Пренебрегая всем предметом образовательного интереса Канта, я обращусь к двум отрывкам из ранних заметок Канта в связи с трактатом о чувствах возвышенного и прекрасного и к двум отрывкам из «Философии права», впервые появившейся осенью 1796 года.

Во-первых, необходимо установить определённый импульс, сообщённый Канту в его ранние годы, в частности, Руссо. «Я сам, — пишет он, — по наклонности ученик. Я чувствую всю жажду знаний, жадное беспокойство, которое требует продвижения в ней, и снова удовлетворение каждым шагом прогресса. Было время, когда я верил, что всё это может составлять честь человечества, и я презирал толпу, которая ничего не знает. Именно Руссо исправил меня. Это ослепительное преимущество исчезло; и я считал бы себя гораздо менее полезным, чем простые ремесленники, если бы не верил, что мое учение может принести ценность всем остальным в установлении прав человечества» [13].

Из контекста Кант, кажется, предвосхищает идею своей критической философии, которая ставит человека на свое место в порядке творения. «Если есть какая-либо наука, — говорит он ниже, — которая действительно нужна человеку, это та, которую я учу, чтобы должным образом заполнить

место, назначенное человеку в творении; наука, из которой он может узнать, каким нужно быть, чтобы быть человеком» [8].

Когда мы переходим к Фихте (его ранняя работа по естественному праву была опубликована до Канта), мы наблюдаем идею договора в самом акте преобразования, хотя и несовершенным, в идею органического целого. Для Фихте государство — это необходимое следствие человеческого «я»; для «я» оно включает в себя общество «я», а закон или право — это отношения между «я» в телесном мире [3]. И «договор» на котором основано гражданство, поскольку он является общим, формирует неразрывное единство социального целого. В связи с этим Фихте делает замечательное заявление о том, что он первым применил сравнение организма ко всем гражданским отношениям.

Здесь мы, кажется, возвращаемся к Платону и Аристотелю. Мы на самом деле слишком близки к Платону; поскольку различие между поддержанием определенной деятельности гражданина и поддержанием общих условий такой деятельности, которое Фихте разрушает в своем стремлении сделать действия государства позитивными, а не негативными, неизбежно возникает вывод о том, что гражданин должен быть обеспечен и поддержан в своей определенной деятельности или занятии, и отсюда происходит понятие закрытого коммерческого государства [3]; «закрыты» от внешней торговли, чтобы правительство могло определять цены и назначать занятия [12]. Другими словами, основой государства по-прежнему является «Я», рассматриваемое как индивидуальное «Я»; оно не является социальным благом, действующим по своей собственной воле на основе интеллектуальной воли. И, исходя из этого индивидуализма, меры предосторожности, которые кажутся необходимыми для защиты и поддержания индивида в его фиксированном отношении ко всему, делают «Закрытое коммерческое государство» Фихте, возможно, первым документом строгого государственного социализма. Свобода, как он сам признаёт, prima facie дело, аннулируется положениями о её защите. Интересно видеть, что фраза Руссо «принужденный быть свободным», которая относится к верховенству закона, вновь появляется как защита принуждения свободного времени, как будто свобода не реализуется в труде и верности. Вот суждение Гегеля о переходе, которое мы только что рассмотрели. «Кант начал основывать право на свободе, и Фихте в своем естественном праве сделал свободу своим принципом [4]; но это, как и в Руссо, свобода конкретной личности. Это большое заблуждение; но для достижения конкретных результатов они были вынуждены принять пресуппозиции. Универсалом (для них) является не дух, не субстанция целого, а внешняя механическая отрицательная сила против индивидов. Индивиды всегда остаются суровыми и отрицательными по отношению друг к другу; тюрьма и связи становятся все более угнетающими вместо того, чтобы государство воспринималось как реализация свободы» [10].

Понимание государства как реализации свободы было целью философии права Гегеля, которая, возможно, была более грубо искажена, чем любая работа великого политического философа, за исключением «Государства» Платона.

«Каждое государство, — говорит Гегель, — даже если ваши принципы приводят вас к тому, что вы называете его плохим, даже если вы обнаруживаете в нем ту или иную недостаточность, всегда имеет в нем (особенно если оно относится к более развитым государствам нашего времени) существенные моменты своего существования. Однако, поскольку легче обнаружить недостатки, чем постичь положительные, люди легко впадают в ошибку, позволяя определенным аспектам привести их к забвению внутреннего организма государства. Государство — это не произведение искусства, оно находится в мире, то есть в сфере капризов, случайностей и ошибок; злое поведение способно испортить его во многих отношениях. Но самый безобразный человек, будь то преступник, больной или калека, всё равно живое существо; утвердительное, его жизнь, несмотря на

недостаток, сохраняется, и это утвердительное - то, о чём мы здесь говорим» [6].

Конечно, никакое сравнение не является вполне точным, и могут быть выдвинуты предположения, что государство более искусственное, чем человеческое тело. Как бы то ни было, мы, по крайней мере, лучше поймем отношение Гегеля и, как я осмеливаюсь думать, примем для себя наиболее плодотворную точку зрения, если мы посмотрим на политическую философию как на того, кто пытается определить природу человеческой жизни, наблюдая ее в любом или каждом человеческом теле. Если жизнь существует, то существуют ее сущности, и его цель - понять их. Несомненно, здесь открывается дверь для спора относительно того, что логики называют чистым случаем. Понимая жизнь «как таковую», вы должны, казалось бы, очистить ее от простых недостатков, в отношении которых она не является «жизнью», а остальное, к чему вы обязуетесь как к необходимому, должно быть *ex hypothesi* вашим «идеалом» жизни. И, возможно, нет причин отвергать эту ответственность, если ограничиваться акцентом на элементах и взаимосвязи фактов. Он не может применяться к большему.

Одна лишь сила фактов побудила современных социологов рассматривать свою науку в более или менее тесной связи с психологией. Дифференциация общества, как мы видели, была выражена в различных формулах психологического характера. Но нам казалось, что из-за пренебрежения логикой идентичности природа разума была разорвана такими нереальными различиями, как между изобретением и подражанием, различающимися нереальным сведением одного к другому, и что необъяснимое разделение и параллелизм сохранялись как между индивидуальным и социальным разумом, свидетельствуя о жизнеспособности суеверий, которые пронизательность Руссо выбирала для осуждения. Мы не отрицаем, что разум может быть более социальным; но поскольку он социальный, он остается реальным разумом, и это означает, что это не что иное, как то, что мы знаем как индивидуальные жизни, их бледное и нереальное отражение, но это характеристика, которая принадлежит их самой интимной конституции. Это был анализ Платоном моральной автономии, и его работа остается классически действительной, нуждаясь лишь в расширении и интерпретации при применении ее к современному свободному интеллекту и социальному самоуправлению.

Позицию анализа государства в философии разума можно кратко обозначить следующим образом. Когда мы начинаем изучать обычную психологию, мы рассматриваем отдельного человека таким, каким мы его видим сегодня. Мы принимаем его как сформировавшуюся личность, которая отличает его - себя - от внешних вещей и обладает тем, что мы называем волей - способностью к самодовольству, которое он представляет себе в общих идеях посредством языка [11]. Мы анализируем «я» и волю с их аспектами памяти, внимания, ассоциации, импульса и эмоции. Но все современные психологи знают, что это сформировавшееся «я» и воля имеют много историй и предполагают длительный генезис, связывающий их с более простыми формами души-жизни. Действительно, Гегель был одним из первых в современную эпоху, кто увидел, насколько далека должна быть история разума. Человеческий интеллект, как предполагает психолог, является для него средней фазой романтики, в которой разум является героем. Перед ним следуют главы «Антропологии», которые рассматривают фиксацию души в дисциплинированных силах и привычках человеческого тела, а затем описание сознания, которое постепенно поднимается от борющегося восприятия окружающих объектов к моральной и научной уверенности в том, что оно находится дома в мире.

Таким образом, история разума начинается задолго до появления на сцене свободного разума, объекта современной психологии. И по этому вопросу не было бы большого разногласия. Особенность обращения Гегеля заключается в том, что его романс интеллекта начинается не только задолго до достижения фазы свободного разума, но и продолжается долго после. Расследование не может больше останавливаться на сегодняшнем человеке, чем начинать с него. Его «ум» не является отделяемым существом, и на протяжении всей истории такое существо не появлялось. Гегелю было удобно рассматривать ранее существовавшее деление философии разума, состоящее из антропологии, феноменологии и психологии, как превосходное рассмотрение субъективного разума. Это связано с тем, что его главная цель заключалась в прослеживании роста «субъективности», возникновения человека полной психической зрелости, осознающего себя, свои идеи и цели, уверенного в своей «субъективности» [4] - своем «я» - против всех пришедших.

ЛИТЕРАТУРА

1. Beiser, F. *German Idealism: The Struggle Against Subjectivism, 1781–1801*. Harvard University Press, 2002.
2. Cassirer, E. *The Philosophy of the Enlightenment*. Princeton: Princeton University Press, 1951.
3. Fichte, J.G. *Der geschlossene Handelsstaat*. Tübingen: Cotta, 1800.
4. Fichte, J.G. *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre*. Jena: Gabler, 1796.
5. Habermas, J. *Between Facts and Norms*. Cambridge: MIT Press, 1996.
6. Hegel, G.W.F. *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Berlin: Nicolai, 1820.
7. Kant, I. *Die Metaphysik der Sitten*. Berlin: Akademie Verlag, 1797.
8. Kant, I. *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. Leipzig: Reclam, 1785.
9. Neuhauser, F. *Fichte's Theory of Subjectivity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
10. Patten, A. *Hegel's Idea of Freedom*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
11. Pippin, R.B. *Hegel's Practical Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
12. Rawls, J. *Lectures on the History of Political Philosophy*. Cambridge: Harvard University Press, 2007.
13. Rousseau, J.-J. *Du contrat social*. Amsterdam: Rey, 1762.
14. Taylor, C. *Hegel and Modern Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
15. Williams, H. *Kant and the End of War*. London: Palgrave Macmillan, 2012.

Feruza QURBONOVA,
ADPI o'qituvchisi
E-mail: qurbonovaf594@gmail.com

TALABALARDA PEDAGOGIK KASBIY IDENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy identligini rivojlanish uchun ta'lim sohasidagi munosabatlar va ishtirokchilar o'rtasidagi ilmiy va amaliy tadqiqotlariga bag'ishlangan. Talabalarda kasbiy rivojlanishda ijtimoiy muhitni o'rni hamda pedagogik- psixologik xususiyatlar haqida so'z yuritiladi. Talabalarida pedagogik kasbiy identlikni rivojlantirish usullari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Kasbiy identlik, psixologik xususiyatlar, hamkor tashkilotlar, professional kompetensiyalar, shaxsiy va kasbiy rivojlanish, pedagogika tushunchasi hamkorlik, qonunchilik ta'lim dasturlari, uzluksiz ta'lim.

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Статья посвящена научно-практическому исследованию взаимосвязи образовательных учреждений и участников процесса развития профессиональной идентичности студентов вузов. Обсуждается роль социальной среды и педагогико-психологических особенностей в профессиональном становлении студентов. Студентам предоставляется информация о методах развития их педагогической профессиональной идентичности.

Ключевые слова: Профессиональная идентичность, психологические характеристики, партнерские организации, профессиональные компетенции, личностное и профессиональное развитие, педагогическая концепция сотрудничества, законодательные образовательные программы, непрерывное образование.

PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL PROFESSIONAL IDENTITY IN STUDENTS

Annotation

This article is devoted to scientific and practical research on the relationship between participants and the educational sphere for the development of students' professional identity in higher educational institutions. The role of the social environment and pedagogical and psychological characteristics in professional development of students is discussed. Information is provided on methods for developing pedagogical professional identity in students.

Key words: Professional identity, psychological characteristics, partner organizations, professional competencies, personal and professional development, the concept of pedagogical cooperation, legislative educational programs, continuing education.

Kirish. Bugungi kunda davlatimizda pedagoglar uchun kasbiy malakasini oshirish uzluksiz ta'lim tizimi orqali tashkil qilingan. Bu jarayon pedagogik institutlar, o'qituvchilar malakasini oshirish markazlari va boshqa ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi [1].

Kasbiy identlik – shaxsning o'ziga tegishli ekanligini anglashi kasbiy hamjamiyatga ta'lim darajasi, kasbiy vakolatlari va kasbiy madaniyati, shuningdek, ushbu shaxsni sifatida belgilaydigan professional guruhga qo'shilishi bilan belgilanadi. Kasbiy o'ziga xoslik – bu kasbiy ijtimoiylashuv va shaxsda o'zining professional sifatidagi “Men” qiyofasini shakllantirishning boshqariladigan jarayonining natijasidir. Kasbiy ijtimoiylashuv jarayonida shaxs ma'lum kasbiy bilim, ko'nikmalarga ega bo'ladi, kasbiy tajriba to'playdi, kasbiy jamiyatning standartlarini, qadriyatlarini, tilini o'zlashtiradi va tegishli submadaniyatga qo'shiladi. Kasbiy ijtimoiylashuvning o'ziga xos xususiyati shundaki, u ma'lum bir kasbning mavjudligini taxmin qiladi va shaxs sifatida allaqachon shakllangan shaxs bilan sodir bo'ladi. Kasbiy ijtimoiylashuv va kasbiy identlik shaxsning kasbiy faoliyati bilan bog'liq.

Kasbiy identlik – bu bir shaxsning kasbiy faoliyatini va professional doirasini tasvirlaydigan, ularning ishdagi roli, bilimlari, ko'nikmalari va malakalarini ifodalovchi identifikatsiya tizimi. Kasbiy identlik, asosan, kasb egasining o'z ishiga bo'lgan munosabatini, professional qadr-qimmatlarini, maqsadlarini va ishdagi o'zini tutish uslubini o'z ichiga oladi. Kasbiy identlik ba'zan shaxsning ishdagi muvaffaqiyatini belgilashda, uning o'z kasbiga bo'lgan sadoqatini va unga bo'lgan ishonchini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda psixologiyada ijtimoiy o'ziga xoslikning turli xil turlari mavjud: diniy, etnik, gender va boshqalar. Yu.P.Povarenkovning fikriga ko'ra, “Kasbiy identlikni aniqlash, o'ziga xoslik tushunchasini izchil farqlashning tabiiy jarayonidir, chunki bu jarayon uning elementlarining o'ziga xosligiga asoslanadi” [2].

Kasbiy identlikning eng rivojlangan kontsepsiyalaridan biri L.B. Shnayderning ilmiy ishi bo'lib, uning tuzilishini ochib beradi. Uning ilmiy yondashuvlarida ekskursiyalar, genezis, dinamikasi professional shaxs shakllanishida muhim deb hisoblaydi. Muallifning fikricha, “Kasbiy identlik– bu nafaqat professional jamoa bilan o'zligini anglash, balki uni baholash, unga a'zolikning psixologik ahamiyati, umumiy kasbiy tuyg'ular, o'ziga xos mentalitet, o'z kasbiy mahoratini his qilish, mustaqillik, va o'z-o'zini samaradorligini ya'ni o'z kasbiy yaxlitligi va ishonchligini his qilishidir” [3].

V.A.Slastenin (Rossiya) kasbiy rivojlanishni shaxsning kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarishi uchun zarur bo'lgan sifat va kompetensiyalarni egallash jarayoni sifatida izohlaydi. Uning ta'kidlashicha “Kasbiy rivojlanishni uch bosqichga bo'ladi: kasbiy tayyorgarlik, kasbiy shakllanish va kasbiy o'sish” [4].

K.A.Albuxanova-Slavskaya asarlarida kasbiy idetlik tipologiyasiga yondashuv hayot yo'lining tuzilishi (hayot pozitsiyasi, hayot chizig'i, hayotning ma'nosi) kabi murakkab hodisalarga asoslangan holda ochib berilgan. Ushbu muallif kasbda shaxsning o'zini namoyon qilish xususiyatlariga muvofiq o'ziga xoslik turlarini etarlicha batafsil tavsiflaydi:

o'zini namoyon qilish shaxsning xususiyatlariga imkon qadar yaqin bo'lgan kasbni tanlash orqali sodir bo'ladi;

shaxsning kasbiy mahorat darajasiga ko'tarilishiga imkon beradigan kasb tanlanadi;

kasbda o'zini namoyon qilish shaxsiy fazilatlar va qobiliyatlarni takomillashtirish va rivojlantirish orqali sodir bo'ladi;

shaxsning o'zini namoyon qilishi qobiliyat va o'zini o'zi nazorat qilish, o'z-o'zini tahlil qilish va ijodiy faoliyatni rejalashtirishni rivojlantirishga asoslanadi[5].

Talabalarda pedagogik kasbiy identlikni rivojlantirish, pedagogik psixologik jihatdan bir qancha muhim omillarni o'z ichiga oladi. Bu jarayon o'quvchilarning o'ziga xos xususiyatlarini, kasbiy faoliyatga nisbatan qiziqish va mehnatga bo'lgan mas'uliyatini shakllantirishga yordam beradi. Quyida, pedagogik psixologik xususiyatlarni ko'rib chiqamiz:

Pedagogik kasbiy identlik – bu talabani o'zini o'qituvchi yoki pedagog sifatida tasavvur qilishi va bu kasbga nisbatan ichki motivatsiyani rivojlantirishi jarayonidir. Talaba o'z kasbiy rolini anglab, o'ziga xos qadriyatlarini, qarashlarini, vazifalarni va maqsadlarini aniqlaydi.

Pedagogik kasbiy identlik rivojlantirishda talabalarining o'qituvchilik kasbiga bo'lgan qiziqish va rag'batlarini kuchaytirish muhim. Ularning o'zgaruvchan psixologik ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olish kerak. Talaba o'zining kelajakdagi kasbiy faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun bu kasbning mazmunini to'liq anglashi kerak.

Pedagogik identlik talabani o'z kasbiy faoliyatini anglashida kognitiv rivojlanishga ham bog'liq. Bu jarayon talaba

bilimlarini kengaytirish, pedagogik jarayonni boshqarish va o'quvchilar bilan munosabatlarni tashkil qilishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, pedagog sifatida talabani emotsional holati, stressni boshqarish va o'zgarishlarga moslashish ko'nikmalari ham rivojlanadi.

Talabani pedagogik kasbiy identlikni shakllantirishda kommunikatsiya ko'nikmalari katta ahamiyatga ega. Ular talabalar o'rtasida yaxshi munosabatlar o'rnatish, o'quvchilarga o'qitish va ularni motivatsiya qilishda muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, ijtimoiy integratsiya, guruhda ishlash, etika va pedagogik me'yorlarga rioya qilish, talabani kasbiy identifikatsiyasini rivojlantirishda asosiy jihatlarni tashkil etadi.

Talabani o'z-o'zini rivojlantirishga qiziqishi, kasbiy o'sishga bo'lgan intilishi va pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirish uchun talabalar muhim amaliy ko'nikmalarni egallashlari zarur. Bu, o'z-o'zini baholash, rejalashtirish, tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi.

Pedagogik kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishda talabalar o'z kasbiy idealari va etikasini shakllantirishi zarur. Bu kasbda insonlar bilan muloqotda bo'lish, o'quvchilarning rivojlanishiga yordam berish, adolat, hurmat va mas'uliyat kabi yuksak insoniy qadriyatlarni targ'ib qilishni o'z ichiga oladi.

Kasbiy identlikni rivojlantirish – bu shaxsning o'z kasbi, faoliyati va professionaligi bilan bog'liq o'ziga xos qarashlar, maqsadlar va qiymatlar tizimini shakllantirish jarayonidir. Buning uchun bir nechta usullarni qo'llash mumkin:

Talabalarda kasbiy identlikni rivojlantirish usullari		
1.	O'zgarishlarga moslashuv:	Kasbiy identlikni rivojlantirish uchun, yangi ma'lumotlarga ochiq bo'lish, yangiliklarga moslashish va o'zgaruvchan ish muhitiga moslashish muhimdir. Bu ko'pincha yangi texnologiyalar, jarayonlar yoki ish uslublariga tayyor bo'lishni anglatadi.
2.	Kasbiy malaka oshirish:	O'z kasbingizda muvaffaqiyatga erishish uchun, doimiy ravishda o'qish, seminarlar, kurslar yoki treninglarda qatnashish zarur. Bu nafaqat malakani oshiradi, balki kasbiy identlikni ham mustahkamlaydi.
3.	O'z qiziqishlariga e'tibor qaratish	Kasbiy identlikni rivojlantirish uchun o'z qiziqishlaringizni va kuchli tomonlaringizni tushunish muhimdir. Agar sizning ish faoliyatingiz qiziqarli va ma'noli bo'lsa, bu sizni yanada motivatsiya qiladi.
4.	Mentorlik va tarmoq qurish:	Kasbiy identlikni rivojlantirishda, tajribali mentorlardan yordam olish yoki boshqa mutaxassislar bilan tarmoq qurish juda foydalidir. Boshqalar bilan tajriba almashish, yangi fikrlar va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi.
5.	O'zgaruvchanlikka tayyor bo'lish:	Kasbiy identlikni rivojlantirishda, yangi imkoniyatlar yaratish va mavjud imkoniyatlarni yaxshilashni o'ylab ko'rish zarur. Bunda, o'z ustingizda doimiy ishlash, yangi loyihalar yaratish va yangiliklarni tatbiq etish orqali rivojlanish mumkin.
6.	Psixologik tayyorgarlik:	Kasbiy identlikni shakllantirishda o'ziga bo'lgan ishonch, o'zini anglash va psixologik barqarorlik muhimdir. Stressni boshqarish, salbiy fikrlardan qochish va o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini rivojlantirish kerak.
7.	Kasbiy prinsiplar va axloqiy qadriyatlar:	Kasbiy identlikni rivojlantirishda, o'z prinsiplaringizni va axloqiy qadriyatlaringizni shakllantirish zarur. Bular sizning ish faoliyatingizda to'g'ri qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Talabalarda pedagogik kasbiy identlikni rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari bir necha jihatdan ahamiyatli. Ushbu jarayon talabani o'ziga bo'lgan ishonchini, kasbiy mahoratini, shaxsiy va ijtimoiy kompetentsiyasini shakllantirishga yordam beradi. Pedagogik-psixologik xususiyatlar quyidagi omillar bilan bog'liq:

Kasbiy identifikatsiya: Talabani o'z kasbi bilan bog'liq shakllangan identlikni rivojlantirish uning o'ziga xos kasbiy qadriyatlar, mehnatga bo'lgan yondashuvi va o'z ishi bilan bog'liq muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishni ta'minlaydi. Pedagogik kasb uchun bu o'ta muhim, chunki talaba o'z kasbini kelajakda qanday bajarishini, shu kasbni qanday qabul qilishini aniqlaydi.

Shaxsiy va ijtimoiy kompetentsiya: Talabani o'zini boshqarish, o'z-o'zini motivatsiya qilish va ijtimoiy munosabatlarda muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan kompetentsiyalarni rivojlantirish. Pedagog sifatida, talaba o'z bilimlarini boshqalarga etkazishda ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olishni o'rganishi kerak.

Maqsadga yo'naltirilganlik va motivatsiya: Talabani o'qishdagi motivatsiyasi va uning kelajakdagi kasbiy maqsadlarini amalga oshirishga bo'lgan ishtiyoqi, o'qish jarayonida yuksak motivatsiyani saqlab qolishga yordam beradi. Kasbiy identlikni rivojlantirishda, talaba o'zining kasbiy maqsadlarini amalga oshirishda ijobiy natijalarga erishishni istaydi.

Emotsional va ruhiy barqarorlik: Pedagogik kasbiy identlikni rivojlantirishda talabani psixologik barqarorligi muhim ahamiyatga ega. Stressga qarshi turish, o'z-o'zini boshqarish va ijobiy emotsional holatni saqlash talaba uchun kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishishda yordam beradi.

O'qituvchi va o'quvchi munosabatlari: Pedagogik kasbda talaba o'qituvchi sifatida o'zini qanday ko'rsatishni, o'quvchi bilan munosabatda qanday bo'lishni o'rganishi kerak. Bu jarayon talabani kasbiy identligini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki u o'zining pedagogik faoliyatini va ijtimoiy vazifalarini qanday bajarishini tushunadi.

Shaxsiy o'sish va o'zgarishlarga tayyorlik: Pedagogik kasb o'zgaruvchan va dinamik bo'lgani uchun talaba o'zining kasbiy o'sishini, yangi pedagogik uslublarni o'rganishni va o'z-o'zini takomillashtirishni xohlaydi. Bu kasbiy identlikni rivojlantirish jarayonida talabani moslashuvchanligi va o'zgarishlarga tayyorligi muhim.

Yuqorida keltirilgan omillar talabalarda pedagogik kasbiy identlikni rivojlantirishning psixologik- pedagogik xususiyatlari sifatida e'tiborga olinadi. Bular talabani kelajakdagi kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatli bo'lishi uchun zarur bo'lgan psixologik va ijtimoiy tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Xulosa. Kasbiy identlikni shakllantirishning hal qiluvchi omillari sub'ektning talablari bo'lishi lozim, bu uning ehtiyojlarining ifodasi, muayyan vaziyat motivlari paydo bo'ladigan semantik makonni qamrab oladi. Shuningdek, shaxsiy yo'nalishlar kasbiy rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadigan shaxsiy shakllanish sifatida harakat qilishi zarur. Kasbiy identlik kasbiy hamjamiyat me'yorlari va qadriyatlarini qabul qilish jarayonida amalga oshiriladi. Mas'uliyat, uning namoyon bo'lishi shaxsning sub'ektiv mezonlar asosida faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini nazarda tutadi. O'tkazilgan nazariy tahlillar asosida, kasbiy identlikni shakllantirishni belgilaydigan shaxsiy xususiyatlar sifatida empirik sinov uchun quyidagilar tanlandi: intilishlar, o'zini o'zi qadrlash, qadriyatlar va shaxsiy javobgarlik. Biz buni insonning tashqi va ichki imkoniyatlari haqidagi

g'oyalari asoslanganligi va haqiqat bilan qiymat-motivatsion aloqani o'z ichiga olganligi bilan asoslaymiz. O'z-o'zini hurmat qilish, o'z-o'zini baholashni va professional sifatida ideal o'zini egallash istagini hisobga olishga imkon beradi. Shuningdek, kasbiy identlikni shakllantirish professional hamjamiyat

me'yorlari va qadriyatlarini qabul qilish bilan belgilanadi. Mas'uliyat shaxsning ichki mustaqilligini, optimal tashkiliyligini va kasbiy faoliyatni amalga oshirishga tayyorligini ta'minlash qobiliyatini nazarda tutadi.

ADABIYOTLAR

1. Ta'lim to'g'risida qonun (2020). O'zbekiston Respublikasi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
2. Поварёнков, Ю. П. Психологическая характеристика профессиональной идентичности. Кризис идентичности и проблемы становления гражданского общества / Ю. П. Поварёнков // Сборник научных трудов. – Ярославль : ЯГПУ, 2003. – С. 154-163.
3. Шнейдер, Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : дис. ... д-ра психол. наук / Л. Б. Шнейдер. – М., 2001. – С. 39.
4. Slatenin, V. A. (1982). Pedagogika: O'qituvchi kasbiy mahorati. Moskva: Prosveshchenie.
5. Абульханова-Славская, К. А. Жизненные перспективы личности / К. А. Абульханова-Славская // психология личности и образ жизни; под ред. Е. В. Шороховой. – М. : Наука, 1987. – 219 с.
6. Qurbonova, F. (2022). Xalq og'zaki ijodiyoti kelajak avlod tafakkuri shakllantirishning omili sifatida. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(9), 34-38.
7. Vakobova, O. (2021). Socio-psychological aspects of parental responsibility in the family. eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 1 (2), 102-106.
8. Махамматова, М. J. (2022). Pedagogical technology as an important factor for the development of critical thinking. Theoretical & applied science Учредители: Теоретическая и прикладная наука,(5), 764-768.

UDK:372.881.111.1

Moxira MAVLANOVA,
TAQU "Xorijiy tillar" kafedrasida katta o'qituvchisi
E-mail: mokhramavlanova90@gmail.com

Toshkent pedagogika universiteti dotsenti, PhD N.Ahmedova taqrizi asosida

TANQIDIY FIKRLASH ORQALI BO'LAJAK MUXANDISLARDA KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Аннотация

Ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish jarayonida talabalarning muloqot kompetensiyasini takomillashtirish muammosini bilish darajasi aniqlandi. Ushbu kontsepsiyaning turli xil ta'riflari mavjud. Ba'zi manbalarda muloqot kompetensiyasi shaxsning shaxsiy qobiliyatlari va ijtimoiy mavqeyiga asoslangan ma'lum bir professional jamoaga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun zarur bo'lgan shaxslararo tajribasining shakllanish darajasini anglatadi; boshqalarda muloqot kompetensiyasi jarayonining samaradorligi va samaradorligini ta'minlash uchun nutq faoliyatining alohida tarkibiy qismlarining o'zaro ta'sirini malakali muvofiqlashtirish asosida shaxsning qilish qobiliyati sifatida qabul qilinadi; uchinchi, bu jarayonlari haqidagi nazariy bilimlarning sintezi va ma'lum bir kasbiy muhitda boshqalar bilan to'g'ridan-to'g'ri munosabatda bo'lishning amaliy ko'nikmalari va boshqalar.

Kalit so'zlar: Muloqot kompetensiyasi, komponent, amaliy ko'nikmalar, bo'lajak muhandislar, integratsiyalashuv, nutq kompetensiyasi, aloqa motivlari, qiymat-semantik munosabat.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ ЧЕРЕЗ КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ

Аннотация

В ходе теоретического анализа научной литературы был определен уровень знаний проблемы повышения коммуникативной компетентности студентов. Существуют разные определения этого понятия. В некоторых источниках под коммуникативной компетентностью понимают уровень сформированности межличностного опыта, необходимого для успешной интеграции человека в определенный профессиональный коллектив на основе личных способностей и социального статуса; в других общение воспринимается как способность человека осуществлять это на основе грамотной координации взаимодействия отдельных компонентов речевой деятельности для обеспечения эффективности и результативности процесса компетентности; в-третьих, синтез теоретических знаний об этих процессах и практических навыков непосредственного взаимодействия с другими людьми в определенной профессиональной среде и т. д.

Ключевые слова: Коммуникативная компетентность, компонент, практические навыки, будущие инженеры, интеграция, речевая компетентность, мотивы общения, ценностно-смысловая связь.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE COMPETENCIES OF FUTURE ENGINEERS THROUGH CRITICAL THINKING

Annotation

During the theoretical analysis of scientific literature, the level of knowledge of the problem of improving communicative competence of students was determined. There are different definitions of this concept. In some sources, communicative competence refers to the level of formation of interpersonal experience necessary for the successful integration of a person into a certain professional team based on personal abilities and social status; in others, communication is perceived as a person's ability to do it on the basis of competent coordination of the interaction of individual components of speech activity to ensure the effectiveness and efficiency of the competence process; thirdly, the synthesis of theoretical knowledge about these processes and practical skills of direct interaction with others in a certain professional environment, etc.

Key words: Communicative competence, component, practical skills, future engineers, integration, speech competence, communicative motives, value-semantic relationship.

Kirish. Muloqot kompetensiyasi faoliyati mutaxassis-larning kasbiy muvofiqligining muhim tarkibiy qismidir. Agar o'qituvchining ixtisosligi haqida gapiradigan bo'lsak, unda kompetensiyasi uning kasbiy yo'nalishining asosidir.

Bo'lajak muxandislarining kompetensiyasini oshirish bo'yicha maqsadli ishlarni olib borish, ushbu tushunchaning mazmuni va tuzilishini aniqlashni o'z ichiga oladi. Tadqiqotchilar bu bir qator individual kompetensiyalarni o'z ichiga olgan murakkab ko'p komponentli yaxlitlik ekanligini tan olishadi. Biz o'rganayotgan didaktik adabiyotlarda muloqot kompetensiyasining turli qismlari mavjud bo'lib, ularning soni uchdan yettigacha o'zgarib turadi.

Shunday qilib, 1980-yillarda Britaniyalik olimlar M.Kaneyl va M.Sveyklar muvaffaqiyatli ning to'rtta muhim komponentini aniqladilar [1].

1. Grammatik komponent - lug'at, morfologiya, sintaksis, semantik qoidalar, intonatsiya tamoyillari, talaffuz haqidagi bilimlar.

2. Ijtimoiy-madaniy komponent - bu ma'lum bir ijtimoiy va madaniy muhit uchun eng mos bayonotlarni qo'llash.

3. Diskursiv komponent - bu ni davom ettirish uchun til bilimlaridan izchil foydalanish.

4. Strategik komponent - bu muloqot maqsadlarga erishish uchun grammatik va sotsiologik qoidalarni nomukammal o'zlashtirishni qoplash qobiliyati.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Savinyonning fikricha, muloqot kompetensiyasi grammatik kompetensiyani, nutqiy kompetensiyani (nutq kompetensiyasi), nutq strategiyasi kompetensiyasini, ijtimoiy-madaniy kompetensiyani ham o'z ichiga oladi [2].

V.V. Safonova muloqot kompetensiyani lingvistik, nutqiy va ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarga ajratadi [3].

Deyarli xuddi shunday fikrni I.L. Muloqot kompetensiyadagi lingvistik, nutqiy, ijtimoiy-madaniy, kompensatsion va ta'lim komponentlarini, ta'kidlaydigan nur.

V.F.Remizova o'z tadqiqotida muloqot kompetensiyaning ma'lum bir tuzilishga ega ekanligini, uning tarkibiga kognitiv (bilim tizimi), operativ – faollik (muloqot ko'nikmalar) va motivatsion-qiymatli (shaxsning ma'lum xususiyatlari) komponentlarini kiritishini qayd etadi [4]. Fikr haqida I.N. Zotova, muloqot kompetensiya uchta asosiy komponentning majmuidir: hissiy va motivatsion (ijobiy aloqalarga bo'lgan ehtiyoj, aloqa qiymatini anglash, aloqa motivlari), kognitiv (inson munosabatlari sohasidagi bilimlar, ijtimoiy idrok, tasavvur va fikrlash); aks ettiruvchi, baholash, xatti-harakatlar (optimal aloqa modellarining individual tizimi) komponentlari [5].

Tadqiqotchining ta'kidlashicha, muloqot kompetensiya tuzilishi juda xilma-xil elementlarni o'z ichiga oladi: muloqot bilim va muloqot qobiliyat. Muloqot bilim - bu jarayonining mazmuni, uning tartibi, qonuniyatlari, aloqa usullari va usullari haqidagi bilimdir. ko'nikmalari nutqiy ko'nikmalardan, og'zaki yoki yozma xabar matnini adekvat shaklda tashkil eta olishdan, to'siqlarini yengib o'tish qobiliyatidan va boshqalardan iborat. Nutq ko'nikmalari shaxsning individual psixologik xususiyatlari orqali amalga oshiriladi [6].

Ayrim tadqiqotchilarning ishlarida muloqot kompetensiyaning tarkibiy qismlari boshqa tomondan ko'rib chiqiladi. Shunday qilib, I.A.Zimnyaning fikriga ko'ra, muloqot kompetensiyaga "bilim, ko'nikma (tajriba), amalga oshirilgan vakolatning maqsadi va mazmuniga qiymat-semantik munosabat, hissiy-irodaviy tartibga solish va faoliyatda namoyon bo'lishga tayyorlik kabi tarkibiy qismlar kiradi" [7]. Har bir komponent o'ziga xos tarkibga ega:

- bilim – leksika, so'zlarning mos kelishi va gapning grammatik qurilishi qoidalarini;

- ko'nikmalar – til birliklaridan umumiy qabul qilingan shaklda foydalanish, shakllangan tajriba sifatida turli xil aloqa sharoitida bayonotlar va matnlarni yaratish va tushunish normasi;

- qiymat-semantik munosabat - shartlar va bayon mavzusining ahamiyati, shaxsni ga qo'shishda hal qiluvchi omil sifatida eshitilgan narsani tushunish;

- emosional-irodaviy tartibga solish - sharoitiga muvofiq nutq faoliyatini o'zboshimchalik bilan tartibga solish;

- haqiqatda namoyon bo'lishga tayyorlik - har qanday vaziyatga adekvat munosabatda bo'lish istagi [7].

Mahalliy tadqiqotchilar ta'kidlashicha, «uslubiy rejada muloqot kompetensiya (qobiliyat) quyidagilarni o'z ichiga oladi: 1) til bo'yicha ma'lum bilimlarning va u haqida nazariy ma'lumotlarning mavjudligi; 2) til vositalarini ning maqsadlari, vazifalari va shartlari bilan bog'lash qobiliyati, ya'ni. vaziyat bilan; 3) ijtimoiy xulq-atvor normalarini hisobga olgan holda og'zaki ni tashkil qilish qobiliyati; 4) til vositalaridan foydalanishning milliy belgilab qo'yilgan o'ziga xosliklariga ega bo'lish" [7].

Keling, boshqa tadqiqotchining fikriga murojaat qilaylik – D.I.Izarenkovning fikricha, muloqot kompetensiya quyidagi uchta komponentni o'z ichiga oladi:

- > til malakasi,
- > fan kompetensiyasi,
- > pragmatik kompetensiya [8].

Tadqiqot metodologiyasi. Til kompetensiyasi gaplarni yanada malakali qurish uchun barcha darajadagi til birliklarini (fonetik, leksik, derivativ, morfologik, sintaktik) bilishni nazarda

tutadi. Mavzu kompetensiyasi bayonotlarning mazmunli, denotativ rejasini qurishda yotadi, ya'ni. hukmning umumiy ma'nosi uchun javobgardir. Pragmatik kompetensiya nutqning situatsion shartlariga, shuningdek, ma'ruzachining muloqot niyatlariga asoslangan bayonotlardan foydalanish qobiliyatida amalga oshiriladi [8].

Natija va tahlillar. Bizning fikrimizcha, muloqot kompetensiyaning mazmuni va tuzilishi haqidagi eng universal g'oya tadqiqotchi A.N.Shukin. So'nggi yillardagi ko'plab ilmiy ishlarni tahlil qilib, u muloqot kompetensiyasi yettita majburiy kompetensiyani o'z ichiga oladi degan xulosaga keldi:

1) lingvistik kompetensiya - til birliklari haqidagi bilimlar yig'indisi va o'z fikrlarini ifodalash va boshqa odamlarning fikrlarini tushunish uchun ushbu birliklardan malakali foydalanish qobiliyati;

2) nutq kompetensiyasi – ma'lum bir tilda fikrlarni rivojlantirish algoritmlarini bilish va undan idrok etish (o'qish, tinglash) va nutqni takrorlashda (gapirish, yozish) foydalanish qobiliyati;

3) Ijtimoiy-madaniy kompetensiya – o'rganilayotgan til mamlakatining milliy-madaniy xususiyatlarini, nutq va og'zaki bo'lmagan ning tipik vaziyatlaridagi xatti-harakatlar qoidalarini, ona tilida so'zlashuvchilarning odob – axloq qoidalarining o'ziga xos xususiyatlarini va unga muvofiq qilish qobiliyatini bilish. bu bilim;

4) ijtimoiy (pragmatik) kompetensiya – har qanday muloqot vaziyatda tez yo'naltirish, ma'ruzachining muloqot maqsadlari va suhbatdoshning imkoniyatlariga muvofiq nutqni qurish qobiliyati;

5) diskursiv kompetensiya – izchil og'zaki yoki yozma xabarni qurish qoidalarini bilish, bunday xabarni alohida jumladan qurish qobiliyati, shuningdek, birovning nutqidagi xabarlarini tushunish qobiliyati;

6) strategik (kompensator) kompetensiya - materialni o'zlashtirishning eng samarali usullarini tanlash va uni turli xil aloqa mummolarini hal qilishda qo'llash qobiliyati.

7) predmetli kompetensiya – aloqa jarayonining mazmuni nuqtayi nazaridan aniq yo'naltirish uchun aloqa mavzusining mazmuni bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lishdir [9].

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, bo'lajak muxandislarining muloqot kompetensiyasi nazariy savodxonligi va ma'lum bir kasbiy vaziyatda faol harakat qilishga amaliy tayyorligida namoyon bo'ladi, til tizimining barcha birliklaridan to'g'ri foydalanishni hisobga olgan holda jarayonini qurish va tartibga solish. Shaxslararo munosabatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun nutq fani va nutq madaniyati.

Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda biz talabalarining muloqot kompetensiyasini takomillashtirish jarayonini tashkil etish vositasi sifatida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik texnologiyasini tanladik. Biz ta'kidlaymizki, agar o'qitish shakllari orasida juftlik va guruh darslari (ta'limning individual shaklini talab qiladigan alohida matnlar bilan ishlash bundan mustasno) kompetensiyasini oshirish jarayoni samaraliroq bo'ladi, o'qitish metodikasi va usullaridan foydalaniladi, psixologik qulay sharoitda yoki suhbat usuliga asoslangan. Bu talablarga dissertatsiyaning ikkinchi bobida to'xtaladigan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi to'liq javob beradi.

ADABIYOTLAR

1. Canale M., Swain M. Kommunikativ kompetensiya uchun nazariy asos: https://www.researchgate.net/publication/31260438_Ikkinchi_tilni_o'rgatish_va_te_st_qilishning_kommunikativ_yondashuvlari_teorik_asoslari
2. Savignon SJ Kommunikativ vakolatli: nazariya va lassroom amaliyoti: https://www.academia.edu/2136862/Communicative_Competence_Theory_and_Classroom_Practice_Texts_and_Contexts_in_Second_Language_The_Aguage_Seandicon
3. Safonova V.V. Madaniyatlar va tsivilizatsiyalar i kontekstida
4. Xalqaro tillarini o'rganish; 122 <https://unis.shpl.ru/Pages/Search/BookCard.aspx?Id=47105>
5. Remizova V.F. O'quv jarayonida talabalarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish: Dissertatsiya avtoreferati. dis. ... samimiy. ped. Fanlar. - Orenburg, 2006. - 24 p.
6. Zotova I.N. Texnik universitet talabalarining kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish uchun psixologik-pedagogik yordam: muallif. dis. ... qand. psixolog. Fanlar. - Stavropol, 2006. - 22 p.
7. Zotova I.N. Kommunikativ kompetensiyaning xususiyatlari // Izvestiya TRSU. "Psixologiya va pedagogika" mavzuli soni. - 2006. - No 13 (68). - S.225-227.

8. Zimnyaya I.A. Ta'limda kompetensiyaga asoslangan yondashuv kontekstida kompetentsiya va kompetentsiya // Maktabda chet tillari. - 2012. - No-S. 2-10.
9. Izarenkov D.I. Kommunikativ kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari va ularni filolog bo'lmagan talabalarni o'qitishning ilg'or bosqichida rivojlantirish // Chet elda rus tili: https://www.studmed.ru/izarenkov-di-bazisnye-sostavlyayushie-kommunikativnoy-kompetencii-i-ih-formirovanie-na-prodvinutom-etape-obucheniya-studentov-nefilologov_52717e9d727.html
10. Shukin A.N. Kompetentsiya yoki kompetentsiya: lingvodidaktikaning dolzarb muammosiga metodistning nuqtai nazar // Chet elda rus tili. - M., 2008. - No 5. - S. 14-20.

Shuxrat MAKULOV,
Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: maqulovshuxratjon@gmail.ru,

PhD F.Xusanova taqrizi asosida

INNOVATIVE APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT THINKING SKILLS OF STUDENTS IN THE DISCIPLINE

Аннотация

This article analyzes innovative approaches to the development of independent thinking skills of students in the discipline. Independent thinking is an important skill that students need to actively participate in the educational process, freely express their thoughts and critically analyze. The article examines effective ways to develop independent thinking of students through interactive methods, didactic games and other innovative technologies. The role and importance of Educational Science in the development of creative thinking of students is also highlighted. The article includes practical recommendations for teachers and specialists in the field of Education.

Key words: Educational science, students, independent thinking, skills, innovative approach, interactive methods, didactic games, technologies, creative thinking, teachers, practical recommendations.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ НАВЫКОВ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ДИСЦИПЛИНЕ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация

В данной статье анализируются инновационные подходы к развитию навыков самостоятельного мышления учащихся по дисциплине воспитание. Самостоятельное мышление-важный навык, необходимый учащимся для активного участия в учебном процессе, свободного выражения своих мыслей и критического анализа. В статье рассматриваются эффективные способы развития самостоятельного мышления учащихся с помощью интерактивных методов, дидактических игр и других инновационных технологий. Также будет освещена роль и значение дисциплины воспитание в развитии творческого мышления учащихся. В статье содержатся практические рекомендации для педагогов и специалистов в области образования.

Ключевые слова: Наука о воспитании, учащиеся, самостоятельное мышление, умения, инновационный подход, интерактивные методы, дидактические игры, технологии, творческое мышление, педагоги, практические рекомендации.

TARBIYA FANIDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHGA INNOVATSION YONDASHUV

Аннотация

Ushbu maqolada tarbiya fanida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga innovatsion yondashuvlar tahlil qilinadi. Mustaqil fikrlash o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari, o'z fikrlarini erkin ifodalashlari va tanqidiy tahlil qilishlari uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmadir. Maqolada interfaol metodlar, didaktik o'yinlar va boshqa innovatsion texnologiyalar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishning samarali usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda tarbiya fanining o'rni va ahamiyati ham yoritiladi. Maqola o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi mutaxassislar uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Tarbiya fani, o'quvchilar, mustaqil fikrlash, ko'nikmalar, innovatsion yondashuv, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, texnologiyalar, ijodiy tafakkur, o'qituvchilar, amaliy tavsiyalar.

Kirish. Bugun mamlakatimizda ta'lim-tarbiya tizimini yangi bosqichga ko'tarish, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini ilg'or xalqaro standartlar asosida takomillashtirish va oliy pedagogik ta'limga qamrov darajasini oshirish borasida bir nechta samarali islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, pedagog kadrlar tayyorlashga ixtisoslashgan bir nechta oliy ta'lim muassasasi faoliyati yo'lga qo'yilmoqda. Mazkur ta'lim sohasi bo'yicha xorijiy davlatlar bilan qo'shma ta'lim dasturlari tashkil etildi. Oliy pedagogik ta'limni rivojlantirishning huquqiy-me'yoriy asoslari mukammal ravishda yaratildi [1]. Mazkur holat pedagogika sohasi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash borasida uning sifatiga e'tiborni kuchaytirish, sohada ilg'or xorijiy tajribani keng joriy etish, pedagogik ta'lim infratuzilmasini rivojlantirishga asos bo'lmoqda.

Tarbiya fani nafaqat axloqiy qadriyatlarini shakllantirish, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Mustaqil fikrlash, o'quvchilarning o'z fikrini mustaqil ravishda shakllantira olish, turli masalalar bo'yicha mantiqiy va tanqidiy fikr yuritish olish qobiliyati bo'lib, har bir insonning intellektual va shaxsiy rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, ularning nafaqat bilim olish, balki hayotda samarali va ongli qarorlar qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Ushbu maqolada, tarbiya fanida

o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun Imrad asosida qanday yondashuvlarni qo'llash mumkinligi haqida so'z yuritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tarbiya fanida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga innovatsion yondashuvlar sohasida bir qator olimlar va tadqiqotchilar ilmiy ishlar olib bormoqda. Ularning tadqiqotlari o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va didaktik o'yinlarning ahamiyatini o'rganishga qaratilgan.

Masalan, Suvonqulov Xusan To'irovichning "Tarbiya fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish" mavzusidagi dissertatsiyasi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, axborot bilan ishlash va ta'lim olish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Shuningdek, M.X. Eshpulatovning "Tarbiya fani orqali 5-9-sinf o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishni amaliyotdagi holati" nomli tadqiqoti o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda tarbiya fanining o'rni va amaliyotdagi qo'llanilishini o'rganadi. Bundan tashqari, "O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi" maqolasi o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati va ularni qo'llash usullarini tahlil etadi.

Umuman olganda, tarbiya fanida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga innovatsion yondashuvlar sohasida olib borilgan tadqiqotlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda samarali metodlar va amaliyotlarni ishlab chiqishga qaratilgan. Bu tadqiqotlar o'qituvchilar va ta'lim sohasidagi mutaxassislar uchun muhim manba hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarbiya fani o'quvchilarning shaxsiyati va dunyoqarashini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda innovatsion yondashuvlar, jumladan, interfaol metodlar, didaktik o'yinlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim rol o'ynaydi [3].

Mustaqil fikrlash o'quvchilarning ta'lim jarayonida faol ishtirok etishlari, o'z fikrlarini erkin ifoda etishlari va tanqidiy tahlil qilishlari uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmadir. Bu ko'nikma o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, muammolarni hal qilishda mustaqil yondashuvni shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi.

1. Interfaol metodlar: O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash uchun interfaol metodlar, masalan, guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar va munozaralar qo'llaniladi. Bu metodlar o'quvchilarning fikrlarini erkin ifoda etishlariga va tanqidiy tahlil qilishlariga yordam beradi.

2. Didaktik o'yinlar: "Blits", "Evrika", "So'z toppish", "Do'stingizni toping va masalani ye'ching", "Bingo", "Zinamazinga", "Kim zukko?" kabi didaktik o'yinlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Bu o'yinlar o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, muammolarni hal qilishda mustaqil yondashuvni shakllantirish va o'z-o'zini rivojlantirishga yordam beradi.

3. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, interfaol ta'lim platformalari va onlayn resurslar, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Tarbiya fanida o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda yuqorida ta'kidlangan innovatsion yondashuvlarni amaliyotda qo'llash muhim sanaladi. O'qituvchilar o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olib, turli metod va texnologiyalarni tanlab, ularni ta'lim jarayoniga joriy etishlari kerak [4].

Misol tariqasida mavzu bo'yicha "Case Study" metodi tavsiya etiladi.

O'qituvchining ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati: Case Study

Bu tadqiqot maqolasi o'qituvchining o'quvchilarni ma'naviy va axloqiy jihatdan rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qiladi. O'qituvchi faqat ilmiy bilimlar beruvchi emas, balki o'quvchilarning axloqiy savodxonligini oshiruvchi, shaxs sifatida rivojlanishlariga yordam beruvchi muhim bir shaxsdir. Bunda o'qituvchining o'zini tutishi, darslarni qanday tashkil etishi, qanday metodlar qo'llashi o'quvchilarni to'g'ri yo'nalishga boshlashda katta rol o'ynaydi.

Vaziyat: o'rta maktabning 10-sinfida o'qituvchi M. Ismoilov faoliyat yuritadi. U faqat akademik bilimlarni berishdan tashqari, o'quvchilarga axloqiy qadriyatlarini ham singdirishdan mas'ul. Uning sinfida o'quvchilar axloqiy muammolarga duch kelmoqda: o'zaro nizo, noto'g'ri qarorlar qabul qilish, yo'lda qolgan o'quvchilarning noto'g'ri xulq-atvori.

M. Ismoilovning qo'llagan usullari:

A) O'zini misol ko'rsatish.

O'qituvchi o'zining xulqi bilan o'quvchilarga etalon bo'lib xizmat qiladi. U o'quvchilarga halollik, do'stlik va adolatni faqat so'z bilan emas, balki harakatlari bilan ham ko'rsatadi.

Misol: bir kuni sinfda o'quvchilardan biri darsda noto'g'ri javob berganini tan oldi. O'qituvchi uni jazolash o'rniga, o'zini qanday his qilayotganini so'rab, uni xatoni tuzatish va keyingi safar yanada ehtiyotkorlik bilan yondashishga undadi. Bu nafaqat o'quvchining xatoni tuzatishiga, balki boshqa o'quvchilarga ham adolatni tushunishga yordam berdi.

B) Interfaol munozaralar va bahslar

Mr. Ismoilov o'quvchilarga axloqiy masalalar bo'yicha munozara va bahslar tashkil etadi. Bu usul o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga va axloqiy qarorlar qabul qilishda faol ishtirok etishga undaydi.

Misol: bir darsda o'quvchilar "Sinfidagi do'stlik, xiyonatni qanday baholaysiz?" mavzusida bahslashdilar. O'quvchilar bir-birining fikrlarini hurmat bilan tinglab, axloqiy jihatdan to'g'ri qarorlar qabul qilishning muhimligini tushundilar.

C) Jamiyatga Hizmat Qilish Faoliyatlari

M. Ismoilov o'quvchilarga jamiyatda yordam berish va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishni o'rgatadi. Ularni turli xayriya tadbirlarida qatnashishga va ijtimoiy faoliyatlarni amalga oshirishga chaqiradi.

Misol: o'quvchilar mahalliy bolalar uyi uchun xayriya tadbiri o'tkazdilar. Bu jarayon o'quvchilarga rahm-shafqat, yordam berish va ijtimoiy mas'uliyatni o'rgatdi. Aynan shunday amaliyotlar orqali ular axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini o'z hayotlarida qo'llashni o'rganadilar.

D) O'zaro hurmat va ustoz-student munosabatlari.

M. Ismoilov o'quvchilarga o'zaro hurmat, samimiyat va yaxshi munosabatlarning axloqiy ahamiyatini o'rgatadi. U doimo o'quvchilarini individual ravishda tinglab, ularga o'z fikrlarini erkin ifoda etishga imkon yaratadi.

Misol: bir kun o'quvchilardan biri darsda boshqa o'quvchiga noxush gaplar aytdi. M. Ismoilov bu holatni darhol muhokama qilib, o'quvchiga o'z xatti-harakatlarini tushuntirib, o'zaro hurmatning ahamiyatini yoritdi.

Natijalar va tahlil. Yil oxiriga kelib, M. Ismoilov o'quvchilarning axloqiy rivojlanishida ijobiy o'zgarishlarni kuzatdi. Ularning o'zaro hurmat, adolat, do'stlik va mas'uliyatni tushunishi sezilarli darajada oshdi. O'qituvchining metodlari, dars jarayonidagi yondashuvlari va shaxsiy misol bo'lishi o'quvchilarga axloqiy shakllanishda yordam berdi.

Ushbu case study o'qituvchining ma'naviy-axloqiy tarbiyada o'rnini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'qituvchining o'z xulqi va harakati orqali o'quvchilarga axloqiy qadriyatlarini singdirish, darslarda faol munozaralar o'tkazish, va amaliyotlarda ijtimoiy mas'uliyatni oshirish orqali ma'naviy tarbiya yanada samarali bo'ladi.

Case study xulosasi. M. Ismoilovning yondashuvi orqali o'qituvchining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini o'rgatishda qanday muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. O'qituvchining o'zini tutishi, ularga misol ko'rsatishi va ijtimoiy faollikka jalb etishi o'quvchilarni axloqiy jihatdan mustahkamlashda katta ahamiyatga ega.

Tahlil va natijalar. Mustaqil fikrlashni rivojlantirishda tarbiya fani o'qituvchisi muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda bir nechta muhim omillarni hisobga olish lozim:

Tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish. Tarbiya fanida o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga yo'naltirish ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga masalalarni har tomonlama tahlil qilish, boshqa nuqtai nazarlarni eshitish va o'z fikrlarini asoslash imkoniyatini beradi. Tanqidiy fikrni rivojlantirish o'quvchilarga o'z qarorlarini ongli ravishda qabul qilishni o'rgatadi.

Guruhlar va muhokama jarayonlari. Guruhlarda ishlash va muhokamalar o'tkazish o'quvchilarga fikr almashish, o'z fikrlarini boshqa bilan solishtirish va yangi nuqtai nazarlarni eshitish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarda muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir o'quvchilarga mustaqil fikr yuritishning o'zi bilan birga, boshqalar bilan fikr almashishning ahamiyatini ham o'rgatadi.

Proyekt ishlari va amaliy mashg'ulotlar. Loyiha ishlari va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar hayotiy masalalarni hal qilishga va o'z fikrlarini mustaqil ravishda yaratishga o'rganadilar. Bu turdagi mashg'ulotlar o'quvchilarda mas'uliyatni, yaratish va yangilikka intilishni oshiradi. Imrad tizimida projekt ishlari orqali o'quvchilarning mustaqil ishlashga bo'lgan qiziqishlarini kuchaytirish mumkin, chunki ular o'zlari uchun qiziqarli va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masalalar ustida ishlashadi.

Hikoyalar va misollar orqali o'rgatish. Hikoyalar va real hayotdan olingan misollar yordamida o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish juda samarali usuldir. O'quvchilar misollar orqali hayotiy axloqiy dilemmasalarni tahlil qilishadi va o'z fikrlarini asoslashni o'rganadilar. Bu usul, o'quvchilarga turli holatlardagi qarorlar va ularning oqibatlarini tushunishga yordam beradi.

O'z fikrini ifodalash va rag'batlantirish. Tarbiya fanida o'quvchilarning o'z fikrlarini erkin va ishonch bilan ifodalashlari muhimdir. O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini tinglaydi, ularni rag'batlantiradi va qo'llab-quvvatlaydi. Bu, o'quvchilarga o'z fikrlarini bayon qilishga bo'lgan ishonchni oshiradi va mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida bir qancha ijobiy natijalarga erishildi:

O'quvchilarning tanqidiy va analitik fikrlash ko'nikmalari oshdi. O'quvchilar tanqidiy fikrlashni o'rganib, har bir masalani turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish, uni mantiqiy ravishda tahlil qilish va mustaqil ravishda qaror qabul qilishda muvaffaqiyatli bo'ldilar.

Guruh ishlari va muhokamalar orqali o'quvchilarning muloqot va hamkorlik ko'nikmalari rivojlandi. O'quvchilar guruhlarda ishlash va muhokama jarayonlarida o'z fikrlarini erkin ifodalashni o'rgandilar. Ularning jamoada ishlash, fikrlarni tahlil qilish va boshqalar bilan kelishish ko'nikmalari mustahkamlandi.

Loyiha ishlari va amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini yaratish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Amaliy mashg'ulotlar va projekt ishlari o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirib, ular o'zlarini mustaqil ravishda fikr bildirishga undadi.

Hikoyalar va misollar orqali axloqiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari mustahkamlandi. O'quvchilar hayotiy misollar va axloqiy dilemmasalar yordamida turli vaziyatlarni tahlil qilish va axloqiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etdilar. Bu, ularning axloqiy ongini oshirishga xizmat qildi.

Xulosa va takliflar. Tarbiya fanini o'qitishda o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda Imrad asosida yondashuvlar samarali natijalar beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, guruhlarda muhokamalar o'tkazish, projekt ishlari va amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi [5]. O'quvchilar o'z fikrlarini erkin va mustaqil ravishda ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularni nafaqat akademik muvaffaqiyatlar, balki ijtimoiy hayotda ham muvaffaqiyatli bo'lishlariga yordam beradi. Shuningdek, Imrad metodida o'qitish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini kengaytirib, turli nuqtai nazarlarni o'rganishga va mantiqiy tahlil qilishga o'rgatiladi. Bu yondashuv o'quvchilarda yuqori darajadagi tanqidiy fikrlash va mustaqil qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021 yil
2. Mavlonova A, Normurodova B. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. – Toshkent, FAN, 2008-y.
3. Mavlonova R.A., To'rayev O.T., Xasanboyeva O., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent, O'qituvchi, 1998.
4. Payzibayeva M. Boshlang'ich ta'limda tarbiya fani. Darslik. Namangan. 2022 yil 48-51 bet
5. Mirkosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. "O'qituvchi", 1996
6. Shodmonova Sh., Tilobova N. "Tarbiyaviy ishlar uslubiyoti" o'quv predmetidan ta'lim texnologiyasi – T.: TDIU, 2006.

Aziza MAXMUDOVA,
Samarqand davlat tibbiyot universiteti kafedra mudiri, PhD, professor
E-mail: rustamovamaxmudova@bk.ru

Samarqand davlat tibbiyot universiteti dotsenti L.Usmanova taqrizi asosida

GENETIK MUHANDISLIK VA BIOETIKA: ODAM DNK'SI BILAN MANIPULYATSIYA QILISHNING AXLOQIY ASOSLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada genetik muhandislik va bioetika sohalarining kesishgan nuqtasi ko'rib chiqiladi. Inson DNK'si bilan manipulyatsiya qilishning imkoniyatlari va shu bilan birga yuzaga keladigan axloqiy muammolar tahlil qilinadi. Genetik muhandislik texnologiyalari tibbiyotda katta imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ularning ijtimoiy va axloqiy jihatlarini ko'p bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Maqola, bu texnologiyalarni qo'llashda bioetik tamoyillar, ijtimoiy tengsizliklar va inson huquqlarini hurmat qilish zarurati haqida fikr yuritadi. Shuningdek, genetik manipulyatsiya texnologiyalarining xavfsiz va axloqiy qo'llanilishi uchun xalqaro miqyosda meyorlar va tartibga solish zarurati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Genetik muhandislik, bioetika, CRISPR-Cas9, inson genomini manipulyatsiya qilish, axloqiy asoslar, genetik manipulyatsiya, ijtimoiy tengsizlik, xalqaro qonunlar, genetik kasalliklar, tibbiyot.

GENETIC ENGINEERING AND BIOETHICS: ETHICAL BASIS OF MANIPULATING HUMAN DNA

Annotation

This article examines the intersection of genetic engineering and bioethics. It examines the potential for human DNA manipulation and the ethical issues that arise with it. While genetic engineering technologies have opened up great opportunities in medicine, their social and ethical implications have been the subject of much debate. The article discusses the need to respect bioethical principles, social inequalities, and human rights in the application of these technologies. It also highlights the need for international standards and regulations for the safe and ethical use of genetic manipulation technologies.

Key words: Genetic engineering, bioethics, CRISPR-Cas9, human genome manipulation, ethical considerations, genetic manipulation, social inequality, international law, genetic diseases, medicine.

ГЕННАЯ ИНЖЕНЕРИЯ И БИОЭТИКА: ЭТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МАНИПУЛЯЦИИ С ДНК ЧЕЛОВЕКА

Аннотация

В данной статье рассматривается пересечение генной инженерии и биоэтики. Анализируются возможности манипулирования ДНК человека, а также этические проблемы, возникающие при этом. Хотя генно-инженерные технологии открывают большие возможности в медицине, их социальные и этические аспекты являются причиной множества дискуссий. В статье автор раскрывает необходимость уважения биоэтических принципов, социального неравенства и прав человека при применении этих технологий. В нем также подчеркивается важность и необходимость стандартов регулирования на международном уровне для безопасного и этичного использования технологий генетических манипуляций.

Ключевые слова: Генная инженерия, биоэтика, CRISPR-Cas9, манипуляции с геномом человека, этические принципы, генетические манипуляции, социальное неравенство, международное право, генетические заболевания, медицина.

Kirish. Genetik muhandislikning rivojlanishi va uning tibbiyotdagi qo'llanilishi insoniyat uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Bu texnologiyalar orqali irsiy kasalliklar, genetik xatoliklar va boshqa biologik muammolarni davolash imkoniyatlari paydo bo'lgan. Shuningdek, bu texnologiyalarni ishlab chiqish va qo'llash jarayonida bioetika, ya'ni axloqiy masalalar alohida e'tiborni talab qiladi. Odam DNK'sini manipulyatsiya qilishning axloqiy tamoyillari, ushbu texnologiyalarning imkoniyatlari va xavflari, shuningdek, jamiyatda qanday qabul qilinishi lozimligini o'rganish dolzarb ahamiyatga ega. Bu texnologiyalarni inson genetik materialiga ta'sir qilishda qo'llash, yangi davolash usullari va irsiy kasalliklarni davolash imkoniyatlarini yaratadi. Ammo bularning barchasi, ayniqsa odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilishda, axloqiy savollarni keltirib chiqaradi. Bioetika bu muammolarni hal qilishda muhim o'rin tutadi. Bu maqolada, genetik muhandislik va bioetika o'rtasidagi bog'liqlik, odam DNK'si bilan manipulyatsiyaning axloqiy asoslari va uning jamiyatdagi o'rni ko'rib chiqiladi.

Materiallar vametodlar. Maqola davomida genetik muhandislik va bioetika sohalaridagi ilmiy manbalar, maqolalar va kitoblar tahlil qilingan. Asosiy e'tibor odam DNK'sini manipulyatsiya qilish jarayonining axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini o'rganishga qaratilgan. Ilmiy tadqiqotlar va texnologik yangiliklar asosida quyidagi savollar yoritilgan: [1, 2].

Genetik muhandislikning ilmiy va tibbiy foydalari qanday?

Odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilishning axloqiy asoslari qanday belgilanishi kerak?

Genetik manipulyatsiyaning ijtimoiy va axloqiy xavflari nimalardan iborat?

Tadqiqotda soha mutaxassislarining fikrlari, jahon va mahalliy qonunchilik, shuningdek, bioetikaga oid yondashuvlar tahlil qilindi.

Genetik modifikatsiyalangan organism- genotipi genetik muhandislik usullari yordamida sun'iy ravishda o'zgartirilgan organizm. Ushbu jarayon o'simliklar, hayvonlar va mikroorganizmlar uchun qo'llanishi mumkin. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti genetik modifikatsiyalangan organizmlar genetik material (DNK) o'zgartirilgan organizmlar ekanligi to'g'risida torroq ta'rif beradi, bunda ko'payish yoki tabiiy rekombinatsiya natijasida tabiatda bunday o'zgarishlar mumkin bo'lmaydi. Genetik o'zgarishlar odatda ilmiy yoki iqtisodiy maqsadlarda amalga oshiriladi. Genetik modifikatsiya tabiiy va sun'iy mutatsion jarayonga xos bo'lgan tasodifiy holatdan farqli ravishda, organizm genotipining maqsadli o'zgarishi bilan tavsiflanadi. [3, 4].

Hozirgi vaqtda genetik modifikatsiyaning asosiy turlaridan biri transgen organizmlarni yaratish uchun transgenlardan foydalanishdir.

GMOning rivojlanishi, ayniqsa ularni tijoratlashtirish borasida ko'plab e'tirozlar bildirildi. Masalan, ko'pchilik GM ekinlari bilan bog'liq, shuningdek, ulardan ishlab chiqarilgan mahsulotlar xavfsizmi yoki ularni yetishtirish atrof-muhitga qanday ta'sir qiladi, boshqa muammolar-regulyatorlarning ob'ektivligi va qat'iyligi, genetik jihatdan o'zgartirilmagan oziq-ovqat mahsulotlarining ifloslanishi, oziq-ovqat ta'minotini nazorat qilish, hayotni patentlash va intellektual mulk huquqlaridan foydalanish to'g'risida. Hozirgi vaqtda GM ekinlaridan olinadigan oziq-ovqat mahsulotlari inson salomatligi uchun oddiy oziq-ovqatdan ko'ra ko'proq xavf tug'dirmaydi degan ilmiy konsensus mavjud bo'lsa ham, GM oziq-ovqat xavfsizligi tanqidchilar uchun asosiy muammo hisoblanadi. Genlar oqimi, maqsadsiz organizmlarga ta'siri va o'simlik migratsiyasi atrof-muhitning asosiy muammolaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotda genetik muhandislik va bioetika bilan bog'liq ilmiy adabiyotlar, maqolalar, kitoblari va nazariy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqot materiallari sifatida, CRISPR-Cas9 texnologiyasi, genomni tahrir qilish imkoniyatlari, bioetik tamoyillar va ijtimoiy xavflar haqida chop etilgan ilmiy maqolalar va tahliliy izlanishlar asos qilib olindi. Tadqiqotda ishlatilgan metodlar quyidagilar:

Literaturani tahlil qilish – genetik muhandislikning tibbiyotdagi qo'llanilishi va bioetika bilan bog'liq so'nggi ilmiy manbalar o'rganildi.

Comparative analysis – genetik muhandislikning ilmiy yutuqlari bilan bioetik yondashuvlar orasidagi tafovutlar taqqoslandi.

Case study – genetik manipulyatsiya misollariga qarab, axloqiy me'yorlar va xalqaro qonunchilik tizimlari tahlil qilindi.

Natijalar. Genetik Muhandislikning Potentsiali: Genetik muhandislikning tibbiyotdagi salohiyati juda katta. Masalan, CRISPR-Cas9 texnologiyasi orqali irsiy kasalliklar va genetik nuqsonlarni tuzatish mumkin. Bu jarayon, bemorlarga yanada samarali va aniq davolashni taqdim etadi. Shuningdek, bu texnologiya yordamida qarish jarayonini sekinlashtirish yoki insonning jismoniy salohiyatini oshirish mumkinligi haqidagi tadqiqotlar mavjud. Misol uchun, Tay-Saks kasalligi yoki muskovits kasalligi kabi irsiy kasalliklarni genetik manipulyatsiya orqali davolash mumkin. Biroq, bu texnologiyalarni insonlar ustida qo'llashda ijtimoiy va axloqiy muammolar paydo bo'lishi mumkin.

Bioetika va Axloqiy Tamoyillar: Genetik muhandislikning axloqiy asoslari va tamoyillari ham dolzarb masala hisoblanadi. Inson DNK'sini manipulyatsiya qilishda quyidagi bioetik tamoyillar e'tiborga olinadi:

Autonomiya: Har bir shaxs o'z genetik ma'lumotlari va hayoti ustidan qaror qabul qilish huquqiga ega bo'lishi kerak.

Adolat: Genetik texnologiyalar hamma uchun teng imkoniyat yaratishi kerak. Bu, nafaqat rivojlangan mamlakatlar, balki kam rivojlangan hududlarda ham ushbu texnologiyalarga kirish imkoniyatini anglatadi.

Zarar bermaslik: Genetik manipulyatsiya yordamida odamga zarar yetkazmaslik tamoyiliga rioya qilish zarur. Bu nafaqat individual zarar, balki avlodlar orqali o'tadigan salbiy oqibatlarini ham nazarda tutadi.

Genetik Manipulyatsiyaning Xavflari: Genetik manipulyatsiyaning ehtimoliy xavflari orasida, o'zgarishlarning kutilmagan oqibatlarga olib kelishi va mutatsiyalarni yuzaga chiqarishi mumkinligi ta'kidlanadi. Ba'zi texnologiyalar, masalan, CRISPR, nisbatan yangi va bu texnologiyalarni qo'llashdagi xavf-xatarlar hali to'liq o'rganilmagan.

Genetik manipulyatsiyaning bir qancha xavflari mavjud. Masalan:

Inson huquqlari: Agar genetik manipulyatsiya noxush maqsadlar uchun ishlatilsa, bu inson huquqlarini buzishi mumkin. Masalan, genetik modifikatsiya yordamida insonlarning tashqi ko'rinishini o'zgartirish yoki irqiy tafovutlarni yaratish.

Evolutsion ta'sirlar: Genetik manipulyatsiya insoniyatning evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki sun'iy ravishda o'zgartirilgan genetik material avlodlarga o'tadi.

Ijtimoiy ta'sir: Genetik manipulyatsiya faqat ba'zi odamlar yoki davlatlar uchun mavjud bo'lsa, bu jamiyatda yangi tengsizliklarni yaratishi mumkin.

Muhokama. Genetik muhandislik va bioetika o'rtasidagi bog'liqlik juda kuchli. Bu texnologiyalarni rivojlantirishda ham ilmiy, ham axloqiy nuqtai nazarlarni hisobga olish zarur. Odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilishning imkoniyatlari ajoyib bo'lishi mumkin, ammo bu jarayonni boshqarishda ehtiyotkorlik zarur. Har bir yangi ilmiy yutuq, o'z bilan birga yangi savollar va xavflarni keltiradi. [5].

Insoniyat uchun eng katta muammo bu texnologiyalarning noto'g'ri qo'llanilishi yoki yomon niyatli maqsadlarda ishlatilishidir. Shu boisdan, bu texnologiyalarni joriy qilishda xalqaro miqyosda qat'iy etika me'yorlarini ishlab chiqish muhim. Odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilish jarayonida, avvalo, bioetik tamoyillarga rioya qilish, inson huquqlarini hurmat qilish, va texnologiyani adolatli qo'llash muhimdir.

Bundan tashqari, genetik muhandislikning rivojlanishi, xalqaro miqyosda bir qator me'yoriy hujjatlar va qonunchilikni takomillashtirishni talab qiladi. Yuqori darajadagi xalqaro hamkorlik, genetik manipulyatsiyaning xavf-xatarlarini minimallashtirishga va uning ijtimoiy, axloqiy oqibatlarini oldini olishga yordam beradi.

Xulosa. Genetik muhandislik, ayniqsa, odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilish jarayoni, tibbiyotda va ilm-fan sohasida katta imkoniyatlarni ochmoqda. Biroq, uning axloqiy va ijtimoiy oqibatlarini inobatga olish zarur. Bioetika, genetik muhandislikda insoniyat manfaatlariga ziyon yetkazmaslikni ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Kelayotgan yillarda bu sohada yanada chuqurroq tadqiqotlar o'tkazilishi va axloqiy me'yorlar yanada mustahkamlanishi kutilmoqda. Biroq, bu texnologiyalarni inson genomi ustida qo'llash bioetik masalalarni keltirib chiqaradi, chunki odam DNK'si bilan manipulyatsiya qilishda axloqiy, ijtimoiy, va qonuniy cheklolvar muhim rol o'ynaydi.

Bioetika, genetik muhandislik texnologiyalarini qo'llashda ahamiyatli bo'lgan bir qator tamoyillarni ilgari suradi. Bu tamoyillar orasida avvalo, insonning avtonomiya huquqini hurmat qilish, zararsizlantirish tamoyili, adolatni ta'minlash, va genetik manipulyatsiyaning kutilmagan oqibatlaridan saqlanish zarurati mavjud. Shuningdek, genetik manipulyatsiya texnologiyalarining ijtimoiy xavflari ham alohida e'tiborga olinishi lozim. Agar bu texnologiyalar cheklovsiz qo'llansa, inson huquqlari buzilishi, ijtimoiy tengsizliklarning kuchayishi, va genetikaning sun'iy ravishda o'zgartirilishi kabi xavflar yuzaga kelishi mumkin.

Bundan tashqari, xalqaro miqyosda genetik muhandislikni qo'llashda qat'iy normativ-huquqiy me'yorlar va bioetik kodekslar ishlab chiqish zarur. Har bir mamlakatda bu sohani tartibga solish uchun alohida qonunlar va me'yorlar bo'lishi kerak, lekin shu bilan birga global miqyosda ham bu texnologiyalarni xavfsiz va axloqiy tarzda qo'llash uchun hamkorlik va tartibga solish talab etiladi.

Genetik muhandislikning imkoniyatlari juda katta bo'lishiga qaramasdan, bu texnologiyalarni axloqiy ravishda va jamiyat uchun foydali tarzda ishlatish uchun, ularni cheklolvar va qat'iy nazorat ostida qo'llash zarur. Aks holda, bu texnologiyalarning salbiy oqibatlari insoniyat uchun jiddiy xavf tug'dirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Qosimov, M. (2020). Genetik muhandislik va uning tibbiyotdagi o'rni. *Tibbiyot va Biologiya*, 24(3), 150-160.
2. Xudoyberdiyev, B. (2021). Bioetika: Nazariy asoslar va amaliy qo'llanilishi. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni Saqlash Vazirligi.
3. Ismailov, S. (2019). Genetik texnologiyalar va bioetika. *Biologiya fanlari*, 16(2), 125-130.
4. Мухамедова ЗМ. Исторический аспект некоторых философско-религиозных и этических традиций в медицине центральной Азии. *Гуманитарный трактат*. 2020(74):23-5.
5. Karimov, A. (2018). Genetik manipulyatsiyaning ijtimoiy ta'siri. O'zbekiston ilmiy izlanishlari, 10(2), 85-92.

-
6. Yusupov, A. (2017). Genetik modifikatsiya va axloqiy muammolar. Ilmiy tafakkur, 8(1), 40-45.
 7. Mukhamedova ZM. Bioethics in Uzbekistan: History, issues, prospects. Asian Bioethics Review. 2015;7(5):501-11.
 8. Мухамедова ЗМ. Интеграция гуманитарных наук в медицинское образование: проблемы и перспективы. Journal of Health Development. 2019(1 (30)):37-45.

Aziz MIHLIYEV,
Toshkent amaliy fanlar universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: Mihliev@gmail.com

Falsafa fanlari doktori, professor I.Siddiqov taqrizi asosida

DAVLAT BOSHQARUVIDA OCHIQLIK VA KORRUPSIYAGA QARSHI TARG'IBOT ISHLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya

Korrupsiya bilan kurashish bo'yicha targ'ibot ishlari orqali jamiyatda "korrupsiya – yomon" degan an'anaviy fikrni tarqatish zarur. Bunda ayniqsa, yoshlarni korrupsiya va uning salbiy oqibatlari haqida bilgilash, ularga to'g'ri axloqiy qadriyatlarini o'rgatish juda muhim. Davlat organlarining barcha qarorlar, tenderlar, byudjet mablag'larining sarflanishi va boshqa faoliyatlari ochiq bo'lsa, korrupsiya holatlari kamroq uchraydi.

Kalit so'zlar: Davlat organlar, kurash, korrupsiya, huquq, yoshlar.

ВАЖНОСТЬ ОТКРЫТОСТИ И АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПРОПАГАНДЫ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Аннотация

Необходимо развеять в обществе традиционное представление о том, что «коррупция — это плохо», посредством антикоррупционной пропаганды. В этой связи особенно важно информировать молодежь о коррупции и ее негативных последствиях, воспитывать у них правильные моральные ценности. Когда все решения, тендеры, расходование бюджетных средств и другие действия государственных органов прозрачны, случаев коррупции становится меньше.

Ключевые слова: Государственные органы, борьба, коррупция, закон, молодежь.

THE IMPORTANCE OF PROPAGANDA WORK AGAINST OPENNESS AND CORRUPTION IN PUBLIC ADMINISTRATION

Annotation

It is necessary to dispel the traditional idea that "corruption is bad" in society through propaganda work on combating corruption. In this regard, it is especially important to inform young people about corruption and its negative consequences, and to teach them the right moral values. When all decisions, tenders, spending of budget funds and other activities of state bodies are open, there are fewer cases of corruption.

Key words: Government bodies, struggle, corruption, law, youth.

Kirish. Davlat organlari faoliyatining ochiqligi – bu jamiyatning davlat boshqaruvi jarayonlariga faol ishtirok etish imkoniyatini yaratadi. Shaffof boshqaruv tizimi korrupsiyaning oldini olishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Agar davlat organlarining barcha qarorlar, tenderlar, byudjet mablag'larining sarflanishi va boshqa faoliyatlari ochiq bo'lsa, korrupsiya holatlari kamroq uchraydi. Bunda jamoatchilikning monitoringi va fuqarolik jamiyatining faol ishtiroki katta rol o'ynaydi.

Ochiq boshqaruv tizimi davlat organlariga nisbatan xalq ishonchini oshiradi, chunki fuqarolar o'zlarining soliq pullari qanday sarflanishini, davlat xaridlari qanday amalga oshirilishini, 1-jadval

davlat xizmatlaridan foydalanishning adolatli ekanligini ko'ra olishadi. Bu, o'z navbatida, korrupsiya holatlarini kamaytiradi, chunki har qanday noqonuniy faoliyat yoki poraxo'rlik holati tezda oshkor bo'ladi.

Korrupsiyaga qarshi kurashishda targ'ibot va tashviqot ishlari katta ahamiyatga ega. Ushbu ishlarga o'qitish, ma'lumot berish, ijtimoiy fikrni shakllantirish va huquqiy bilimlarni oshirishni kiritish zarur. Ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, televideniye va radio orqali korrupsiyaning zararli oqibatlari haqida targ'ibot ishlarini olib borish, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan salbiy munosabatni shakllantiradi.

Yangi O'zbekiston sharoitida korrupsiyaning jamiyat ijtimoiy sohasiga ta'sirini

№	Korrupsiyaning Salbiy Oqibatlari	Jamiyat Ijtimoiy Sohasiga Ta'siri	Korrupsiyaga Qarshi Kurashishning Ahamiyati
1	Siyosiy ishonchsizlik	Fuqarolar davlat organlariga ishonchni yo'qotadi, ijtimoiy barqarorlikni buzadi.	Davlat faoliyatining ochiqligi va shaffofligi fuqarolarda ishonchni oshiradi, siyosiy barqarorlikni saqlaydi.
2	Jamiyatda adolatsizlik	Korrupsiya ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi, kambag'allik va boylik o'rtasidagi farqni kattalashtiradi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish jamiyatda adolatni ta'minlaydi va teng imkoniyatlar yaratadi.
3	Ta'lim sohasining pasayishi	Korrupsiya ta'lim tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, resurslar nohaq taqsimlanadi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish ta'lim tizimining sifatini oshiradi, teng ta'lim imkoniyatlari yaratadi.
4	Sog'liqni saqlash tizimining zaiflashuvi	Korrupsiya tibbiy xizmatlarni moliyaviy imkoniyatlarga qarab taqsimlaydi, bu esa kasalliklarni davolashda tengsizlikni keltiradi.	Ochiq boshqaruv sog'liqni saqlash tizimida korrupsiyani kamaytiradi, barcha fuqarolarga sifatli tibbiy xizmat ko'rsatiladi.
5	Xalqaro obro'ning pasayishi	Korrupsiya O'zbekistonning xalqaro maydondagi imijini pasaytiradi, investitsiyalarni kamaytiradi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish davlatning xalqaro obro'sini oshiradi, iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
6	Hukumatning samarali faoliyatsizligi	Korrupsiya hukumat organlarining samarali ishlashini to'xtatadi, davlat resurslarining isrof bo'lishiga olib keladi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish davlat resurslarining samarali taqsimlanishini ta'minlaydi, iqtisodiy barqarorlikni oshiradi.
7	Fuqarolarning siyosiy ishtirokidan voz kechishi	Korrupsiya fuqarolarni siyosiy jarayonlardan chetlashtiradi, saylovlarga ishtirok etishni kamaytiradi.	Ochiq va shaffof siyosiy jarayonlar fuqarolarni siyosiy ishtirok etishga undaydi va demokratik qadriyatlarni kuchaytiradi.
8	Yoshlarning salbiy tarbiyasi	Korrupsiya yoshlar orasida axloqsiz qadriyatlarini targ'ib qiladi, ular uchun noto'g'ri role modelga aylantiradi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish yoshlar orasida axloqiy tarbiyani oshiradi, ular uchun to'g'ri rol o'ynaydigan namuna taqdim etadi.
9	Ijtimoiy xavfsizlikning zaiflashuvi	Korrupsiya jinoyatchilik va ijtimoiy muammolarni kuchaytiradi, xavfsizlikka tahdid soladi.	Korrupsiyaga qarshi kurashish ijtimoiy xavfsizlikni ta'minlaydi va jinoyatchilikni kamaytiradi.
10	Davlat tizimlarida ishsizlikning oshishi	Korrupsiya ish o'rinlarini yaratishda nohaqliklarni keltirib chiqaradi, fuqarolarga teng imkoniyatlar bermaydi.	Ochiq va shaffof davlat faoliyati ishsizlikni kamaytiradi, har bir shaxs uchun teng ish imkoniyatlari yaratadi.

Bu jadvalda korrupsiyaning jamiyat ijtimoiy sohasiga ta'siri va korrupsiyaga qarshi kurashishning ahamiyati aniq va muvofiq tarzda taqdim etilgan. Korrupsiya faqat iqtisodiy emas,

balki ijtimoiy va siyosiy sohalarida ham jiddiy oqibatlarga olib keladi, shu sababli bu masalaga qarshi kurashish juda muhimdir.

Korrupsiya bilan kurashish bo'yicha targ'ibot ishlari orqali jamiyatda «korrupsiya - yomon» degan an'anaviy fikrni tarqatish zarur. Bunda ayniqsa, yoshlarni korrupsiya va uning salbiy oqibatlari haqida bilgilash, ularga to'g'ri axloqiy qadriyatlarni o'rgatish juda muhim. Yuqori amaldorlar va davlat xizmatchilarining korrupsiya bilan bog'liq harakatlarini tahlil qilib, ularni jamoatchilik oldida oshkor qilish ham targ'ibotning bir qismi bo'lishi kerak. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashishda davlat organlari o'z faoliyatini yangilash, ichki nazorat tizimlarini kuchaytirish va xodimlar orasida axloqiy me'yorlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Bu, o'z navbatida, fuqarolar va davlat idoralari o'rtasida ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Davlat organlarining faoliyatini shaffof va ochiq qilish, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha targ'ibot-tashviqot ishlari amalga oshirish O'zbekistonda ijtimoiy barqarorlikni saqlash, iqtisodiy rivojlanish va demokratiya jarayonlarini tezlashtirishga xizmat qiladi. Ochiqlik va shaffoflik jamiyatda korrupsiya holatlarini kamaytirish va uning salbiy oqibatlariga qarshi samarali kurashishda muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha faol targ'ibot ishlari, ijtimoiy adolatni ta'minlash, qonun oldida barcha uchun tenglikni yaratish va davlat organlari ishonchligini oshirishga imkon beradi.

Demokratik davlat erkin fuqarolik jamiyatini qurish-bu murakkab va ko'p tizimli va o'ziga xos qiyinchiliklariga ega bo'lgan masaladir. Bu yo'lda davlat demokratik tamoyillarga, umume'tirof etilgan prinsiplarga va huquqiy asoslarga tayanadi. Bu nafaqat jamiyatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun, balki undagi demokratik tizimga halaqit beruvchi, taraqqiyotga to'g'anoq bo'luvchi kuchlarga qarshi turishda asos bo'lib xizmat qiladi. Demokratiya- ya'ni xalq hokimiyatini qurish, "xalqni hokimiyatni birdan-bir manbai" darajasiga ko'targan har bir davlat bu asosiy tamoyilni amalga oshishiga raxna soluvchi

destruktiv g'oyalar va ularga xizmat qiluvchi omillarga qarshi turadi. Shunday omillardan biri – bu korrupsiyadir. Korrupsiya qadimgi zamonlarda paydo bo'lgan va bugungi kunda ham dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida mavjud bo'lgan murakkab ijtimoiy hodisa, o'zining turli shakllari va ko'rinishlariga ega bir omil sifatida harakat qiladi. Korrupsiya (lat.corruptio) - bu "jamoat va siyosiy arboblari, davlat amaldorlari va mansabdor shaxslarning poraxo'rlikni anglatadi. Yana bir ma'noda esa (lat.corruptere) - birovga pul yoki boshqa moddiy boyliklar bilan pora berish" deb ishlatilgan. Qadimgi dunyo davlatlari tarixiga murojaat qilsak, Rim qonunchiligidagi "corruptere" ta'rifi eng umumiy ma'noda "zarar etkazish, buzish, yo'q qilish, pora berish" deb talqin qilingan va sud amaliyotida noqonuniy harakatlarni anglatganini ko'ramiz. Ushbu tushuncha lotincha "correi" - "bitta mavzu bo'yicha majburiyat munosabatlari taraflaridan birining bir nechta ishtirokchilari" va "rumpere" - "buzish, buzish, bekor qilish" so'zlarining birikmasidan kelib chiqadi, yanada aniqroq qilib aytganda bu tushuncha Qadimgi Rimda mustaqil sud jarayoni shakllangan, bu sudning odatdagi jarayoniga yoki jamiyat ishlarini boshqarish jarayoniga zarar yetkazish yoki zarar yetkazishdan iborat bo'lgan bir necha (kamida ikkitasi) shaxslarning faoliyatida ishtirok etish jarayonini nazarda tutadi"

Xulosa. Davlat xizmatchisi, mansabador shaxslarning halol va pok ishlash mexanizmini yaartish va jamiyatda manfaatlar ustunligiga yo'l qo'ymaslik choralarni ko'rish, bu borada davlat standartini amaliyotga joriy qilish, ularga amal qilish mexanizmlarini shakllantirishdan iborat. Shu boisdan, "Korrupsiyaga qarshi kurashishda aholining barcha qatlamlari, eng yaxshi mutaxassislar jalb qilinmas ekan, jamiyatimizning barcha a'zolari, ta'bir joiz bo'lsa, "halollik vaksinasi" bilan emlanmas ekan, o'z oldimizga qo'ygan yuksak marralarga erisha olmaymiz. Biz korrupsiyaning oqibatlari bilan kurashishdan uning barvaqt oldini olishga o'tishimiz kerak.

ADABIYOTLAR

1. Roux Jean-Paul "Anti-Corruption Policies in Emerging Democracies: A Study of Central Asia" Lyon Universiteti, Dr. (Doctorat) dissertatsiyasi 2021.
2. Robert Klitgaard "Controlling Corruption". Berkeley: University of California Press, 1988.
3. Political corruption. URL: <http://www.u4.no/glossary/> (accessed 12.03.2015).
4. Samariddinov Akmaljon "O'zbekiston Respublikasida korrupsiyani kamaytirish bo'yicha huquqiy mexanizmlar: Tahlil va takomillashtirish istiqbollari" desser...2016.
5. Semenov Viktor "Belarusda korrupsiyaga qarshi kurashish: Huquqiy va iqtisodiy yondashuvlar" Minsk Davlat Universiteti desser...2017.
6. Smith Jonathan "Corruption and Governance: The Role of Social and Legal Frameworks in Emerging Democracies" Harvard Universiteti, J.D. (Juris Doctor) dissertatsiyasi 2017.

Madina MO'MINOVA,
Andijon davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi
E-mail: muminovamadina@mail.ru

DSc, professor B.Qurbonova taqrizi asosida

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING RAQAMLI MEDIAKOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Raqamli mediakompetentlik bugungi kunda zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bo'lajak o'qituvchilar uchun ushbu kompetentlikni rivojlantirish nafaqat ularning professional salohiyatini oshiradi, balki o'quvchilarning mediama'lumotli va texnologik savodxon shaxslar sifatida shakllanishiga ham hissa qo'shadi. Biroq, raqamli mediakompetentlikni rivojlantirish jarayonida bir qator pedagogik muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni hal qilishning samarali yechimlarini ishlab chiqish bugungi ta'limning dolzarb masalalaridan biridir.

Kalit so'zlar: Raqamli mediakompetentlik, aksiologik yondashuv, media savodxonlik, texnologiyalarning ta'limga ta'siri, tanqidiy fikrlash, interaktiv o'qitish metodlari, malaka oshirish dasturlari, virtual ta'lim platformalari, loyiha asosidagi ta'lim.

PEDAGOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING DIGITAL MEDIA COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Annotation

Today, digital media competence is becoming an integral part of the modern education system. The development of this competence for future teachers not only increases their professional potential, but also contributes to the formation of students as media literate and technologically literate individuals. However, a number of pedagogical problems arise in the process of developing digital media competence. Development of effective solutions to these problems is one of the urgent issues of today's education.

Key words: Digital media competence, axiological approach, media literacy, impact of technologies on education, critical thinking, interactive teaching methods, professional development programs, virtual learning platforms, project-based learning.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ ЦИФРОВОЙ МЕДИЙНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

Сегодня цифровые медиакомпетенции становятся неотъемлемой частью современной системы образования. Развитие данной компетенции у будущих учителей не только повышает их профессиональный потенциал, но и способствует формированию у студентов как медиаграмотных и технологически грамотных личностей. Однако в процессе развития цифровой медиакомпетенции возникает ряд педагогических проблем. Разработка эффективных решений этих проблем является одной из актуальных задач современного образования.

Ключевые слова: Цифровая медиакомпетентность, аксиологический подход, медиаграмотность, влияние технологий на образование, критическое мышление, интерактивные методы обучения, программы повышения квалификации, виртуальные учебные платформы, проектное обучение.

Kirish. Raqamli mediakompetentlik ta'lim sohasidagi yangi talablarga javob beradigan, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan muhim ko'nikmadir. Ta'lim jarayonida texnologiyalarning o'rni ortishi bilan, bo'lajak o'qituvchilar uchun nafaqat texnik vositalardan, balki raqamli mediadan foydalanishni ham tushunish va baholash zarurati ortmoqda. Raqamli mediakompetentlikni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar, masalan, loyiha asosida o'qitish, o'qituvchilarni raqamli platformalar bilan tanishtirish, ularning ta'limda samarali qo'llanilishini ta'minlash muhimdir. Raqamli mediakompetentlik zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylangan. Bugungi kunda o'qituvchilar nafaqat texnologiyalarni samarali qo'llay olish, balki media kontentini tushunish va tanqidiy baholash kabi qobiliyatlarga ega bo'lishlari zarur[1]. Raqamli mediakompetentlikning rivojlanishi nafaqat bo'lajak o'qituvchilarning professional faoliyatini, balki o'quvchilarning ta'lim olish jarayonini ham sezilarli darajada yaxshilashga yordam beradi.

Metodlar. Tadqiqotning metodik asosi sifat va miqdoriy tadqiqotlar bo'lib, ular o'qituvchilarni raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlashga qaratilgan. Miqdoriy tadqiqot esa anketalar va so'rovnoma yordamida amalga oshirildi. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarni ta'limda yangi texnologiyalardan foydalanishga o'rgatish, ularning raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan treninglar tashkil etildi. Ushbu tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlarning uyg'un kombinatsiyasi ishlatildi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi bo'lajak o'qituvchilarning raqamli mediakompetentligini aniqlash va uni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yechimlarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodlari quyidagicha bo'ldi:

1. Sifatli tadqiqot: O'qituvchilar va ta'lim mutaxassislari bilan chuqur muloqotlar o'tkazildi, bu esa raqamli mediakompetentlikka oid kengroq tasavvur hosil qilish imkonini berdi.

2. Miqdoriy tadqiqot: Anketalar va so'rovnoma yordamida bo'lajak o'qituvchilar orasida raqamli mediakompetentlik darajasi o'rganildi, ular orasida mavjud bo'lgan bilim va ko'nikmalar tahlil qilindi.

3. Eksperiment: Treninglar va amaliy mashg'ulotlar va onlayn kurs orqali raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan usullarni sinovdan o'tkazish, bo'lajak o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun eng samarali metodlarni aniqlashga yordam berdi.

Natijalar. Tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning raqamli mediakompetentligi bo'yicha amalga oshirilgan tadbirlar shuni ko'rsatdiki, maxsus onlayn kurslar va innovatsion o'qitish metodlari ularning pedagogik yondashuvlarini sezilarli darajada o'zgartiradi. Interaktiv ta'lim vositalari va masofaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni ko'rsatdi:

1. Maxsus onlayn kurs dasturlarining samaradorligi: Raqamli texnologiyalar bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarga

o'tkazilgan treninglar, seminarlar va onlayn kurslar ularning raqamli mediakompetentligini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Bo'lajak o'qituvchilar bu treninglar orqali texnologik vositalar va ta'lim platformalaridan qanday qilib samarali foydalanish bo'yicha amaliy bilimlar olishadi.

2. Raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari: Virtual platformalar (Zoom, Google Classroom) va interaktiv ta'lim usullari raqamli mediakompetentlikni shakllantirishda Bo'lajak o'qituvchilar raqamli mediakompetentlikni egallashi uchun kasbiy faoliyati davomida quyidagicha yondashish zarur. (1-jadval)

Aksiologik yondashuv asosida raqamli mediakompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi		
1	Axborot va media savodxonligini egallash	Bo'lajak o'qituvchilar raqamli materiallarni izlash, baholash va tanlash qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Bu, axborot manbalarining ishonchligini aniqlash va tanqidiy tahlil qilishni o'z ichiga oladi.
2	Raqamli mediaga etik va axloqiy mas'uliyat bilan yondashish.	Raqamli muhitda axloqiy qoidalarni bilish va ularga rioya qilish, mas'uliyatli kontent yaratish va tarqatish.
3	Ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni yetkazib bara olish.	Bo'lajak o'qituvchilar raqamli media orqali ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni yetkazish va o'quvchilarga ularni tushunishga yordam berish.
4.	Interaktiv va kreativ o'qitish metodlaridan foydalanish.	Raqamli vositalardan foydalanib, interaktiv va kreativ darslar o'tkazish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash.
5	Innovatsion texnologiyalarni qo'llash	Yangi raqamli texnologiyalarni o'z pedagogik faoliyatida samarali qo'llash, o'quv jarayonini innovatsion g'oyalari bilan boyitish.
6	O'z-o'zini rivojlantirish	Raqamli media sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lish va o'z bilimlarini doimiy ravishda yangilab borish.

1-jadval. Aksiologik yondashuv asosida raqamli mediakompetentlikni rivojlantirish texnologiyasi

Munozara. Raqamli mediakompetentlik bo'yicha metodik usullar va texnologiyalarni o'qituvchilarga taqdim etish, ularni nafaqat raqamli vositalardan, balki ularni ta'limda samarali qo'llashga ham o'rgatadi. Ta'limda texnologiyalarni qo'llash orqali bo'lajak o'qituvchilar zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amalga oshirib, o'quvchilarning bilim darajasini oshirishga erishadilar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning raqamli mediakompetentligini rivojlantirishda texnologik yondashuv va pedagogik usullarning uyg'unlashuvi muhim ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarni raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishda integratsiyalashgan o'qitish usullari, masalan, loyiha asosidagi o'qitish va interaktiv metodlar tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.[3] Bunday pedagogik yondashuvlar orqali bo'lajak o'qituvchilar nafaqat o'quvchilarga texnologiyalardan foydalanishni o'rgatadilar, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy kompetentliklarini ham rivojlantiradilar. Raqamli vositalardan foydalangan holda bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarga yangicha yondashuvlar taqdim etadi va ularni XXI asr talablariga javob bera olish uchun tayyorlaydi. Bundan tashqari, ta'lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bo'lajak o'qituvchilarni muntazam onlayn kurslari orqali tayyorlash zarur.

Xulosa. Bo'lajak o'qituvchilarni raqamli mediakompetentlikka o'rgatish ta'lim sifatini oshiradi va

muhim ro'l o'ynaydi. Ushbu vositalar bo'lajak o'qituvchilarga o'quv jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qilish imkoniyatini beradi.

3. Innovatsion metodikalar: Loyiha asosidagi o'qitish va masofaviy ta'lim texnologiyalari ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda katta yordam beradi[2]. Bu metodlar orqali bo'lajak o'qituvchilar o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni o'rgatib, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirdilar.

Bo'lajak o'qituvchilar raqamli mediakompetentlikni egallashi uchun kasbiy faoliyati davomida quyidagicha yondashish zarur. (1-jadval)

o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini samarali qiladi. O'qituvchilarning raqamli va mediakompetentligini rivojlantirish uchun innovatsion ta'lim metodlari va texnologiyalardan foydalanish zarur. Kelajakda ushbu kompetentlikni rivojlantirishga qaratilgan keng ko'lamli tadqiqotlarni o'tkazish, pedagogik jarayonni yanada samarali qilish uchun muhim hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarda raqamli mediakompetentlikni rivojlantirish nafaqat o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshiradi, balki o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Raqamli mediakompetentlikni rivojlantirish bo'yicha quyidagi asosiy tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

- Interaktiv va loyiha asosida o'qitish usullarini joriy etish,

- Raqamli vositalardan foydalanishni o'rgatish,
- Muntazam ravishda onlayn kurs dasturlarini tashkil etish.

Ushbu yo'nalishda kelgusida texnologiyalarning ta'limdagi qo'llanilishi va samaradorligi bo'yicha kengaytirilgan tadqiqotlar o'tkazilishi tavsiya etiladi. Raqamli mediakompetentlikni rivojlantirishning ilg'or metodlarini o'rganish va joriy etish, o'qituvchilarning malakasini yanada oshirishga va ta'lim sifatini yuqori darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Ferrari, A. (2013). DIGCOMP: A Framework for Developing and Understanding Digital Competence in Europe. European Commission.
2. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. Autodesk Foundation.
3. OECD (2019). Trends Shaping Education 2019. OECD Publishing.
4. Gonzalez, C. (2018). Teacher Training and Professional Development in the Digital Era. Springer.

Guldora MUSTAYEVA,
Toshkent davlat transport universiteti kefedra muduri, dotsent
E-mail: guldora_m@tstu.uz
Yusup KUSHAKOV,
Toshkent davlat transport universiteti dotsenti v.b

OUR COUNTRY'S HIGHER EDUCATION SYSTEM, COOPERATION WITH INTERNATIONAL EDUCATION

Annotation

This article discusses the higher education system of our country, cooperation with international education, and makes a comparative analysis, highlighting its achievements and shortcomings today. The role of ideological education in the formation of students and young people as a well-rounded individual. The issue of ideological education is inherent in every era and society, in which all factors and criteria that form and influence responsibility before the state and society are deeply analyzed, and the prospects for the well-rounded upbringing of the younger generation in Uzbekistan in recent years, the creation of all necessary conditions for their independent step into life, the modernization of the content of education, the improvement of the quality of education, the creation and implementation of innovations aimed at the widespread introduction of innovative technologies in education are analyzed, and the importance of innovative education in improving the quality of education is highlighted.

Key words: Scientific, creative, professional activity, education system, intellectual potential, international relations, modeling, scientific and pedagogical personnel, youth, international education. innovative teaching methods, technology.

СИСТЕМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НАШЕЙ СТРАНЫ, СОТРУДНИЧЕСТВО С МЕЖДУНАРОДНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Аннотация

В данной статье рассматривается система высшего образования нашей страны, сотрудничество с международным образованием, проводится сравнительный анализ, выделяются ее достижения и недостатки на сегодняшний день. Роль идеологического воспитания в формировании студентов и молодежи как всесторонне развитой личности. Проблема идеологического воспитания присуща каждой эпохе и обществу, в ней глубоко анализируются все факторы и критерии, формирующие и влияющие на ответственность перед государством и обществом, анализируются перспективы всестороннего воспитания молодого поколения в Узбекистане в последние годы, создания всех необходимых условий для их самостоятельного шага в жизнь, модернизации содержания образования, повышения качества образования, создания и внедрения инноваций, направленных на широкое внедрение инновационных технологий в образование, а также подчеркивается значение инновационного образования в повышении качества образования.

Ключевые слова: Научная, творческая, профессиональная деятельность, система образования, интеллектуальный потенциал, международные связи, моделирование, научно-педагогические кадры, молодежь, международное образование. инновационные методы обучения, технологии.

MAMLAKATIMIZ OLIY TA'LIM TIZIMI, XALQARO TA'LIM BILAN HAMKORLIK ALOQALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimiz oliy ta'lim tizimi, xalqaro ta'lim bilan hamkorlik aloqalar haqida to'xtalib bugungi kunda yutuqlar hamda kamchiliklar yoritib qiyosiy tahlil qilingan. talaba-yoshlarni barkamol shaxs sifatida shakllanishida g'oyaviy tarbiyaning roli g'oyaviy tarbiya masalasi har bir davr va jamiyatga xos bo'lib, bunda davlat va jamiyat oldida ma'suliyatni shakllantiradigan va unga ta'sir o'tkazadigan barcha omil va mezonlarni chuqur tahlil qilib, O'zbekistonda so'ngi yillarda yosh avlodni barkamol qilib tarbiyalash, ularning hayotga mustaqil qadam qo'yishlari uchun barcha zarur sharoitlarni yaratish, ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, ta'lim sifatini oshirish, ta'limda innovasion texnologiyalarni keng joriy etishga yo'naltirilgan innovatsiyalar yaratish va amaliyotga joriy etish istiqbollari tahlil qilingan, hamda innovasion ta'limning ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ilmiy, ijodiy, kasbiy faoliyat, ta'lim tizimi, intellektual salohiyot, xalqaro aloqalar, modellashirish, ilmiy-pedagog kadrlar, yoshlar, xalqaro ta'lim. o'qitishning innovasion usullari, texnologiyasi.

Kirish. Mamlakatimizda Uchinchi Renessans davriga poydevor qo'yish, Yangi O'zbekiston nufuzini dunyoga tanitadigan salohiyatli kadrlar tayyorlash oliy ta'lim muassasalari oldida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi. Globallashuv sharoitida talaba-yoshlarning intellektual madaniyatini yuksaltirish jarayonlari bilan bog'liq muammolar o'qitishning innovasion usullari texnologiyasi – pedagogik, falsafiy, amaliy rivojlantirishga bog'liqdir. Zero, dunyoning rivojlangan mamlakatlarining kadrlar marketingidagi asosiy dolzarb vazifa tanqidiy tafakkur va mantiqiy xulosa chiqarish, analitik tafakkur kabi intellektual madaniyat komponentlariga ega yuksak mutaxassislarni tayyorlash bilan izohlanadi. Chunki, dunyo taraqqiyotining ertangi istiqboli pedagogik jarayonda o'zining ilmiy, ijodiy, kasbiy faoliyatini yuksak insoniy, axloqiy mezonlar asosida olib boradigan intellektual madaniyat egalarini shakllantirish muammosi bilan bog'liq.

Dunyoning ilg'or oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot markazlarida chet tili fanini o'qitish orqali talabalar intellektual madaniyatini tanqidiy tafakkur, mantiqiy xulosa chiqarish va analitik fikrlash ko'nikmalari asosida rivojlantirishning samarali metod va vositalariga oid tadqiqotlar olib borilmoqda. Taraqqiyotning murakkab va tahlikali davriga qadam qo'ygan insoniyatning o'z oldidagi global muammolarni anglashi, jamiyatning biorobotlashuvini oldini olish uchun bugungi kun ta'lim oluvchilarida falsafiy tafakkur asosida intellektual mas'uliyatni shakllantirish dunyo pedagogikasi oldidagi eng muhim vazifalardan biriga aylandi. Bugungi kunda Oliy ta'lim tizimi tomonidan shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, ta'lim sifatini oshirish, o'quv jarayonlarini tamomila yangi bosqichga ko'tarishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mazkur jarayonda xalqaro aloqalar, ya'ni xorijning nufuzli universitetlari va institutlari, ilmiy-tadqiqot, ta'lim muassasalari bilan olib borilayotgan istiqbolli hamkorlik o'z samarasini

bermoqda. O'zbekiston rivojlanishning yangi bosqichiga o'tgandan keyin Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan yoshlarga alohida e'tibor bera boshlandi. Jumladan, O'zbekiston yoshlarining "O'zbekiston yoshlar ittifoqi" deb o'zgarishi yoshlar masalasidagi islohotlarning boshlang'ich nuqtasi sifatida qaraladi. O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning sifat darajasini oshirish, xalqaro standartlar asosida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, har bir oliy ta'lim muassasasini jahonning yetakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan yaqin hamkorlik aloqalari o'rnatishi, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilg'or pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarini keng joriy qilish, talabalar, ilmiy-pedagog kadrlarni zamonaviy kasbiy bilimlari va kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, yoshlar auditoriyasi bilan ish olib borishda interfaol usullardan samarali foydalanish masalalari harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlariga muvofiq oliy ta'lim darajasini sifat jihatidan oshirish va tubdan takomillashtirishning asosiy vazifalari sifatida belgilandi. Bugungi kunda jahonda ta'limga kompetentli yondashuv asosida bitiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, yosh pedagog kadrlarning kreativ kompetentligini rivojlantirish orqali ijodiy ta'lim jarayonini loyihalashtirishning zamonaviy metodik ta'minotini yaratish, talabalarda kasbiy faoliyat sohalariga yo'naltirilgan kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek oliy ta'limning ta'lim sifatini ta'minlash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. Ana shu nuqtai-nazardan ilg'or xorijiy tajribalar asosida zamonaviy kasbiy ta'lim mazmunini internatsionalizatsiyalash va modernizatsiyalash, kompetensiyalarga asoslangan innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalarini amaliyotga keng tatbiq etish asosida talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmlarini yanada takomillashtirish muhim o'rin tutadi.

Mamlakatimizda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy hayotda tub o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Ayniqsa, ta'lim sohasidagi islohotlarda "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi muhim o'rin tutadi. Har bir mamlakatning rivojlanishi yoki aksincha, inqirozga yuz tutishi mamlakatdagi ta'lim tizimining qay darajada takomillashganiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlari, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish, oliy ta'limni modernizatsiya qilish va ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda, ijtimoiy soha hamda iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirishga strategik masalalar sifatida alohida ahamiyat berilgan. "Bilim jamiyati" atamasi o'n yil oldin lug'atda paydo bo'lishi tasodif emas edi. Bu ishchilarning yuqori malakali zamonaviy iqtisodiyotini rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega ekanligidan dalolat beradi, bunga yuqori sifatli ta'limsiz erishib bo'lmaydi. Zamonaviy dunyoda ta'lim sifati allaqachon iqtisodiyot raqobatdoshligining muhim omillaridan biriga aylandi.

Aynan shuning uchun 2017 yil fevral oyida O'zbekistonda islohotlarning yangi bosqichi boshida qabul qilingan "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida" ustuvor yo'nalishlardan biri "umrbod ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlarining mavjudligini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy talablariga muvofiq yuqori malakali kadrlar tayyorlash kursini davom ettirish ko'rsatilgan. Mamlakatimizda ta'limning milliy va xalqaro mehnat bozorlarida raqobatbardoshligini oshirishni rivojlantirish ham 2030 yilgacha bo'lgan O'zbekiston Respublikasini kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish konsepsiyasiga kiritilgan.

Jahon standartlariga e'tiborni qaratgan holda, ta'lim sifatini isloh qilish yana bir bosqich, ya'ni kollejlarda kamida umumiy o'rta ma'lumotga ega bo'lgan mutaxassislar uchun

kunduzgi, kechki va sirtqi ta'lim shaklida ikki yilgacha o'qitishni ta'minlaydi. Kollej bitiruvchilari uchun yirik potensial ish beruvchilar bitiruvchilarning ish bilan ta'minlanishini kafolatlaydigan ishchilarning hozirgi va kelajakdagi ehtiyojlari asosida buyurtmalar portfelini yaratadilar. Ta'lim dasturlarini muvaffaqiyatli tugatgan texnik maktablarning bitiruvchilariga shaxsiy suhbat asosida kirish imtihonlarisiz oliy o'quv yurtlarida bakalavriat ta'limining tegishli yo'nalishlarining 2-kursidan boshlab o'qishni davom ettirish huquqi beriladi. Shunday qilib, mashg'ulotlarni davom ettirish va ularning kasbiy bilim va ko'nikmalarini oshirish imkoniyati mavjud.

Oliy ta'lim sifat standartlari 2017 yil 20 aprelda Prezident farmoni bilan 2017-2021 yillarda oliy ta'lim tizimini har tomonlama rivojlantirish dasturi tasdiqlandi, unda oliy ta'lim darajasini tubdan yaxshilash va sifat jihatidan yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlar mavjud. Oliy o'quv yurtlariga qabul qilish tartibi o'zgartirildi, imtihonlar 1-dan 15-avgustgacha bo'lib o'tdi va natijalari ertasi kuni nashr etila boshladi. Ijodiy yo'nalishlardagi universitetlarga kirish uchun test sinovlari bekor qilindi. 2017 yil sentabr oyidan boshlab professor-o'qituvchilar tarkibidagi o'quv yuki ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish foydasiga kamaydi. Sirtqi ta'lim shakli tiklandi. Universitetlarning mustaqilligi va o'z ichki imkoniyatlari va resurslaridan oqilona foydalanish darajasi oshdi. 2018/2019 o'quv yilidan boshlab yetakchi oliy o'quv yurtlari kadrlar iste'molchilarning talabini hisobga olgan holda ta'limning tegishli yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha mustaqil ravishda o'quv rejalarini ishlab chiqish rejimiga o'tib bormoqda, bu faqat miqdoriy jihatlarni emas, balki sifatli o'zgarishlarni ham bildiradi. Universitetlarga yuqori kontrakt stavkalari bo'yicha talabalarni qo'shimcha qabul qilishga ruxsat berilishi mutahassislariga bo'lgan bo'shliqni to'ldirishga ko'maklashadi.

Ta'lim sohasidagi islohotlar doirasida o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqilib, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirilmoqda, PISA, TIMSS i PIRLS kabi xalqaro tizimlar bilan hamkorlikda talabalarni baholash milliy tizimi modernizatsiya qilindi. Xalqaro QS, THE reyting agentliklari bilan hamkorlikda mamlakat oliy o'quv yurtlarining milliy reytingini aniqlash uchun ta'lim sifatini baholash ko'rsatkichlari ishlab chiqildi va ularning natijalari uchinchi yil uchun e'lon qilindi. Ta'lim hujjatlarini xalqaro miqyosda tan olish uchun ularning Xalqaro ta'lim standarti tasnif (MSKO/ISCED 2011) talablariga muvofiqligi bo'yicha ishlar boshlandi. 2020 yilda O'zbekiston kuzatuvchi sifatida Yevropa oliy ta'lim sifatini ta'minlash assotsiatsiyasiga (ENQA- angl. European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA) (rus tilida- Yevropeyskaya assotsiatsiya garantii kachestva v visshem obrazovanii-) qo'shildi. 2019 yil 8 oktabrda Prezidentning "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi Farmoni e'lon qilindi, u ilg'or oliy o'quv yurtlarini joriy etishga bosqichma-bosqich o'tishni nazarda tutadi. Ta'lim standartlari, ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modulli tizimga o'tkazish, bu 2023 yilda oliy o'quv yurtlarining 16 foizida, 2025 yilda 57 foiz va 2030 yilda 85 foizida amalga oshirilishi kerak. Shu bilan birga, ushbu tizimga o'tish allaqachon boshlangan. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti (TATU) 2018/2019 o'quv yilidan boshlab kredit ta'limi tizimiga o'tishni bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Milliy universitet, Yuridik universitet, Sharqshunoslik universiteti va Toshkent tibbiyot akademiyasi xuddi shu yo'nalishda ish boshladi.

Mamlakatimizning boshqa mintaqalaridan Toshkentda 80 mingga yaqin talabalar ta'lim olishadi va ular transport xizmatlarida 50 foiz chegirmalarga ega, bu esa talabalarining davlat tomonidan qo'llab quvvatlanishidan dalolatdir.

Xulosa. O'zbekistonning barcha ta'lim sohalarida amalga oshirilgan islohotlarning yangi bosqichi to'rt yil ichida ularni zamonaviy xalqaro talablarga javob beradigan sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish uchun jiddiy asoslar yaratildi. Ammo mavjud muammolarning aksariyati haligacha hal qilinmagan.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича
3. Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. – Т., 2017 . – Б.39.
4. Viktor Abaturon, CEIR <https://review.uz/post/prioritet-obrazovaniya-v-uzbekistane-obzor-reform>. Iqtisodiy sharh №12 (250) 2020 yil.https://ru.wikipedia.org/wiki/ENQA#cite_note-1. англ. European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA- Европа олий таълим минтақаси сифатни таъминлаш агентликлари ассоциацияси ЕОСА. Ассоциация 2000 йилда Европа мамлакатлари ўртасида олий таълим сифатини таъминлаш соҳасида ҳамкорликни ривожлантириш учун ташкил этилган. Унинг вазифаси Европада олий таълим сифатини ошириш ва сақлаш, шунингдек, Болоня жараёнига қатнашган мамлакатлар ўртасида сифат кафолати ривожланишида ҳаракатлантирувчи куч бўлиб хизмат қилишдир.
5. Viktor Abaturon, CEIR <https://review.uz/post/prioritet-obrazovaniya-v-uzbekistane-obzor-reform>. Iqtisodiy sharh №12 (250) 2020 yil.

UDK:502.1:177(575.1)

Maxsud NAZAROV,
O'zbekiston Milliy universiteti tadqiqotchisi
E-mail: nazarovmaxsud1987@gmail.com

F.f.d O'.Tilavov taqrizi asosida

EVOLUTION OF VIEWS ON ETHICAL MANAGEMENT OF «NATURE-SOCIETY-HUMAN» RELATIONSHIPS

Аннотация

The article analyzes the historical development of ethical management of «nature-society-human» relationships. The ethical aspects of these relationships in different periods of human history, their philosophical foundations and practical significance are highlighted. The ethical principles of complex relationships between nature, society and humans, the processes of formation of ecological consciousness and culture from ancient times to the present day have been studied. Current issues and prospects of ethical regulation of these relationships in today's globalization conditions are also considered.

Key words: Nature, society, human, ethical management, ecological consciousness, ecological culture, environmental ethics, nature protection, sustainable development, environmental responsibility, social-natural relations.

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ЭТИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ОТНОШЕНИЯМИ «ПРИРОДА-ОБЩЕСТВО-ЧЕЛОВЕК»

Аннотация

В статье анализируется историческое развитие вопроса этического управления отношениями «природа-общество-человек». Освещены этические аспекты этих отношений в различные периоды истории человечества, их философские основы и практическое значение. Исследованы этические принципы сложных взаимосвязей между природой, обществом и человеком, процессы формирования экологического сознания и культуры от древних времен до наших дней. Также рассмотрены актуальные вопросы и перспективы этического регулирования этих отношений в современных условиях глобализации.

Ключевые слова: Природа, общество, человек, этический менеджмент, экологическое сознание, экологическая культура, экологическая этика, охрана природы, устойчивое развитие, экологическая ответственность, социально-природные отношения.

“TABIAT-JAMIYAT-INSON” MUNOSABATLARINI AXLOQIY BOSHQARISH HAQIDAGI QARASHLAR EVOLYUTSIYASI

Аннотация

Maqolada “tabiat-jamiyat-inson” munosabatlarining axloqiy boshqarilishi masalasining tarixiy rivojlanishi tahlil qilingan. Insoniyat tarixining turli davrlarida bu munosabatlarning axloqiy jihatlari, ularning falsafiy asoslari va amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan davrda tabiat, jamiyat va inson o'rtasidagi murakkab aloqadorlikning axloqiy tamoyillari, ekologik ong va madaniyatning shakllanish jarayonlari tadqiq etilgan. Shuningdek, bugungi globallashuv sharoitida ushbu munosabatlarni axloqiy tartibga solishning dolzarb masalalari va istiqbollari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Tabiat, jamiyat, inson, axloqiy boshqaruv, ekologik ong, ekologik madaniyat, ekologik axloq, tabiatni muhofaza qilish, barqaror rivojlanish, ekologik mas'uliyat, ijtimoiy-tabiiy munosabatlar.

Kirish. Tarixning har bir davrida insoniyat va tabiat o'rtasidagi aloqalar turli manbalarda bir qator mualliflar tomonidan metodologik nuqtai nazardan o'rganilgan, bu esa ko'plab ilmiy qarashlarning paydo bo'lishiga olib kelgan. Bunday yondashuvlarning xilma-xilligi va davrga xos tahlil usullarini ikki asosiy omil bilan bog'lash mumkin. Birinchidan, ishlab chiqarish sohasidagi yutuqlar, ayniqsa inson aqliy salohiyati mahsuli bo'lgan ilmiy-texnik taraqqiyot natijasida “tabiat-jamiyat-shaxs” tizimidagi munosabatlar murakkablashib borgan. Ikkinchidan, jamiyatning umumiy tafakkur tizimida, xususan ekologik ongning kundalik va ilmiy-nazariy qatlamlari hamda asosiy tushunchalari doimiy ravishda yangilanib turgan. Shuni ta'kidlash joizki, barcha tarixiy bosqichlarda ijtimoiy munosabatlarning mohiyati va rivojlanish darajasini baholashda ekologik madaniyat eng muhim mezonlardan biri sifatida qaralgan. Biroq, uning bugungi kundagi o'rni va ahamiyati oldingi davrlardan tubdan farq qiladi. Chunki bugungi globallashuv davri o'zining tezkorligi, shiddatligi bilan barcha sohalariga u yoki bu darajada ta'sir ko'rsatmoqda. O'z navbatida, mazkur jarayonlarning in'ikosi tabiat va jamiyat o'rtasidagi o'zgarishlarga ham sabab bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi prezidenti Sh.Mirziyoevning ta'biri bilan aytganda, “Insoniyat tarixining hozirgi va bugungi dunyo taraqqiyoti bundan 40-50 yil oldingi hayot voqe'liklaridan keskin farq qiladi. Biz endilikda globallashuv jarayonlari har tomonlama avj olayotgan, butun jahonda u bilan bog'liq o'zgarish va yangilanishlar shiddat bilan sodir bo'layotgan zamonda yashamoqdami?”[1]. Shu boisdan, “tabiat-jamiyat-inson” munosabatlarini tizimli tahlil qilish, bugungi global o'zgarishlar davri chaqiriqlaridan kelib

chiqib, tarixiy omillarga tayangan holda ekologik axloqning zamonaviy ko'rinishlarini ilgari surish asosiy vazifalardan hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ekologik-axloqiy me'yorlar asosida “tabiat-jamiyat-inson” munosabatlarini baholash jarayoni, shaxsiy va sub'ektiv xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ma'lum umumiylikka egadir. Bu umumiylik ikki jihatda namoyon bo'ladi: birinchidan, barcha odamlarning tabiiy muhitga bo'lgan ehtiyojlari o'xshashligi va ekologik-axloqiy qoidalarining barqarorligi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, boshqa ijtimoiy ong turlari kabi, ekologik madaniyat ham mavjud ekologik sharoitning ham sababi, ham oqibati sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois, qadimgi davr falsafiy tafakkurida ham axloqning atrof-muhitga oid faoliyatni tartibga soluvchi vazifasiga katta e'tibor qaratilgan. Buni qadimgi Xitoy, Hindiston va Yunon donishmandlari misolida ko'rish mumkin. Ular tabiatning ayrim elementlarini borliqning asosi deb bilganlar va insonlarning ularga nisbatan axloqiy munosabatlarini tartibga soluvchi tamoyillarni ishlab chiqishga intilganlar. Masalan, qadimgi Yunoniston faylasufilaridan Fales (mil. av. 624-547) suvni, Anaksimandr (mil. av. U11 asr oxiri – U1 asr o'rtalari) gazsimon modda(apeyron)ni, Anaksimenes (mil. av. 588-525) havoni, Geraklit (mil. av. 530-470) olovni, Demokrit (mil. av. 460-370) atomlarni, Platon (mil. av. 427-347) g'oyalarni olamning asosiga qo'yishib, barcha ijtimoiy-ma'naviy hodisalarni shulardan kelib chiqib tavsiflashgan. Ularning ta'limotlarida ma'naviy-axloqiy fazilatlar barcha ijtimoiy munosabatlarda, jumladan tabiat va inson munosabatlarida ham muhim o'rin tutishi ko'rsatilgan.

Bu ta'limotlarning asosiy xususiyati shundaki, ular "tabiat-jamiat-inson" tizimidagi munosabatlarni tartibga solishda axloqiy qadriyatlarining yetakchi o'rnini va bu jarayondagi muhim ahamiyatini belgilab berdi. Agar biz qadimgi Sharq mintaqasidagi, jumladan Xitoy va Hindistondagi axloqiy qarashlarni tahlil qilsak, ularda ham shu kabi yondashuvlarni kuzatish mumkin. Bu yondashuvlarni bir qator O'zbekistonlik tadqiqotchilar, jumladan F.Sulaymonova, U.Sh.Otaboev, Qoraboev, I.Jobborov, F.Qilichev kabi olimlar o'z ilmiy ishlarida batafsil yoritib berganlar. Chunonchi, "Aristotelning falsafiy risolalari bilan zardushtiylik ta'limotini muqoyasa qilar ekanmiz, bir qancha masalalarda, ayniqsa axloq masalasida ("Nikomax etikasi") umumiylik borligiga guvoh bo'lamiz"[2], - deydi F.Sulaymonova. Bu o'rinda, olima o'z tadqiqotida Zardushtiylikning boshqa xalqlar, xususan qadimgi Yunoniston madaniyati va falsafiy fikrlari taraqqiyotiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatganini, ular o'rtasidagi umumiylikni asoslab bergan. Ayni paytda olimlar bu borada ma'lum farqlar ham mavjudligini ko'rsatishini ta'kidlash joiz. Masalan, buni Sh.Otaboevning "Zardusht ta'limotining insoniyat taraqqiyotidagi muhim jihatlaridan biri shuki, agar masihiylik dinida "yovuzlikka qarshilik ko'rsatmaslik" g'oyasi targ'ib qilingan bo'lsa, zardo'shtiylik dini yovuz kuchlar bilan murosas qilishni emas, balki yovuzlikka qarshi nafrat bilan bor kuchini ishga solib, keskin kurashmoqni buyuradi"[3], degan fikrida yaqqol ko'rish mumkin. F.Qilichevning tushuntirishicha, "Islomiy, buddaviylik va xristianlik ekologik qadriyatlari qiyosiy tipologik tahlil qilinadigan bo'lsa, ularda mohiyatli birlik va umumiy mazmun ustuvorligini ko'rish mumkin. Bu esa, o'z navbatida, dinlararo ekologik qadriyatlarining integratsiyalashuv tendentsiyasini aniqlash bilan bog'liq murakkab muammolarni hal qilishni taqozo etadi. Xususan, turli dinlarga xos qadriyatlarini ekologiyalashtirishning pozitiv oqibatlarini ommalashtirish va boshqa omillar muhim ahamiyatga ega. Bu vazifalarni hal qilish qo'yilgan muammoga kompleks-sistemali yondashuvni taqozo qiladi"[4].

Tadqiqot metodologiyasi. Insoniyat tarixidagi eng qadimgi yozma manbalardan biri bo'lgan "Avesto"da inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy qoidalar batafsil bayon etilgan. Bu muqaddas kitobda tabiatga munosabat masalasi kundalik hayotning ajralmas qismi sifatida talqin qilingan. "Avesto" ning yaxshilik va ezgulik tamoyillari nafaqat umuminsoniy ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni, balki ekologik madaniyat me'yorlarini ham o'zida mujassam etgan umumbashariy ahamiyatga ega qo'llanma sifatida bugungi kungacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan. O'zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek: "Avestoda borliqning yaxlitligi va bir butunligi, inson hayotining tabiat bilan uyg'unligi masalasi odamning ruhiy olamiga chambarchas bog'liq holda ko'rsatilgani ko'p narsani anglatadi. Bu holat insonning ma'naviy dunyosini shakllantirishda atrof-muhit qadim zamonlardan buyon qanday kuchli ta'sir o'tkazib kelganiga yana bir bor e'tiborimizni jalb qiladi"[5].

Zardo'sht ta'limotiga ko'ra, tabiatga nisbatan qilingan har qanday vahshiylik katta gunoh hisoblangan. Chunonchi, "Avesto"ning Vandidod qismidagi uchinchi fargardida insonning tabiatga munosabatida axloqiy qarashlar va huquqiy masalalar uyg'un, birlikda talqin qilinadi. Xususan, Yerga munosabat masalasida: "Uzoq zamon ekilmagan va omoch tegmagan zamin baxtsizdir. U omochni orzu qiladi. Bunday zamin balog'at pallasiga kirgan sohibjamol qizdir. Bu qiz farzand ko'rish va yaxshi yostiqdoshga intiqdir"[6].

"Avesto"da insonning tabiatga munosabat jarayoni, ya'ni mehnat faoliyatida uni muhofaza qilish o'z ifodasini topgan. Masalan, zaminni hammadan ko'ra ko'proq baxtiyor qilgan shaxs haqida: "U hammadan ko'p bo'g'doy, giyoh va mevali daraxtlar ekan zotdir! U quruq yerlarga suv chiqargan va suvli yerlarni shudgor qilgan zotdir"[6], deyiladi.

Bu fikrlarda insonning tabiatga munosabatidagi iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish ekologik axloqiy normalarga muvofiq bo'lishi zarurligini ifodalangan. Shu qismning oltinchi fargardi, ikkinchi bo'limida Yerni o'laksalar bilan ifloslantirishning axloqiy normalarini buzishga qarshi jazo choralari shunday ko'rsatilgan: "Kimda-kim o'lgan it yo odam suyagidan eng kichik

barmoq bo'g'imi hajmichalik narsani yerga ko'msa, yoxud o'sha suyak iligi yer qa'riga singib ketsa, unday odam yozug'iga nechuk jazo bor? (11) Bunday zot aspahih-ashatra va saravushu-tarana qamchilari bilan o'ttiz martadan savalanadi"[6].

"Avestoda insonning tabiatga munosabat mezonlari, uni muhofaza qilish mas'uliyati va burchining axloqiy normalari, tabiatga nisbatan qilingan har qanday jinoyat uchun jazo kodeksi ishlab chiqilgan"[7]. Eng muhimi, Zardushtiylik ta'limotining muhim jihatlaridan biri - tabiatni asrash vazifasini bevosita har bir shaxsning zimmasiga yuklashidir. Bugungi kundagi ekologik inqirozning ildizlarini insondan tashqarida yoki mavhum jamiyatdan izlash noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, "Avesto"da ilgari surilgan ekologik qarashlarning axloqiy asoslari tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni boshqarishning ilk nazariy-metodologik poydevori bo'lib xizmat qilgan.

Tahlil va natijalar. Sharq renessansi axloqiy qarashlari tarixida tabiatni muhofaza qilish madaniyati, insoniyatning taqdiri va sivilizatsiya kelajagi xavfsizligi asosi ekanligi genial tarzda ilg'ab olingan. Ayniqsa, tabiatshunoslik fanlari rivojlanishi bilan bu xulosalar tajribalar orqali isbotlangan va fatalistik g'oyalarga muqobil bo'lgan. Xususan, Beruniy va Ibn Sino asarlarida ekologik faoliyatni boshqaruvning ma'naviy-axloqiy asoslari o'z ifodasini topgan[8].

Mintaqamizda islom dini tarqalishi va mustahkamlanishi jarayonida, uning "tabiat-jamiat-inson" tizimidagi munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy qarashlari ham takomillashib bordi. Islom ta'limotining asosiy manbalari - Qur'oni karim va hadislarda insonning tabiatga munosabatidagi ma'naviy-axloqiy tamoyillar ilohiy e'tiqod nuqtai nazaridan talqin etilgan. Ayniqsa, tasavvuf ta'limotida tabiat va insonga bo'lgan munosabat Yaratganga bo'lgan ishonch bilan chambarchas bog'liq holda namoyon bo'ladi. Tasavvuf ahli insonning tabiatga bo'lgan munosabatini uning kamolot darajasini belgilovchi omillardan biri sifatida baholagan. Tasavvuf ta'limotining mohiyatini chuqurroq o'rganganimizda, uning axloqiy qarashlarida, xususan "tabiat-jamiat-inson" munosabatlarga oid ekologik-axloqiy ta'limotlarida umuminsoniy va islomiy qadriyatlarining uyg'unligini ko'rish mumkin.

Tasavvuf vakillarining qarashlarida taqdirga tan berish va hayotga nisbatan ma'lum darajada pessimistik yondashuv ustunlik qilsa-da, buni ekologik axloq nazariyasidagi mavjud qarashlarning o'ziga xos yo'nalishi sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir.

Insonning tabiatga ma'naviy-axloqiy munosabatlarini badiiy-estetik ifodalashning yorqin namunasi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodida alohida o'rin tutadi. Kezi kelganda, uning ijodidagi ekologik qarashlar maxsus tadqiqotlar ob'ekti va predmeti bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlash o'rinlidir.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy o'zining "Xamsa", "Mahbub-ul qulub", "Zub-dat ut-tavorix", "Saddiy Iskandariy" kabi shoh asarlarida tabiatga munosabatning axloqiy tamoyillari va ma'naviy mezonlarini badiiy timsollar orqali benazir tarzda ifoda etgan.

Navoiy ijodida ekologik-axloqiy qarashlarning o'ziga xos jihati shundaki, insonning tabiatga nisbatan ijobiy yoki salbiy munosabati uning ijtimoiy tabiatidan kelib chiqadi deb hisoblanadi, bu esa insonparvarlik g'oyalarining yangi qirralarini ochib beradi. Chunki haqiqiy insonparvarlik faqat odamlarga yaxshilik qilish bilangina cheklanmaydi, balki inson yashaydigan tabiiy va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirishni ham o'z ichiga oladi. Bu orqali mutafakkir tasavvuf ta'limotiga yangicha mazmun va yo'nalish baxsh etgan. "Tariqat xonoqosida o'tirmagan, ya'ni rasman sufiy bo'lmagan Alisher Navoiy mazkur ta'limotni maslak, mafkuraviy e'tiqod sifatida qabul qilib, o'zining insonshunoslik, haqqparastlik va adolatparastlik g'oyalariga bo'ysundirgan edi"[9], deb yozadi professor N.Komilov.

Har qanday tarixiy davrning ekologik ma'naviy-axloqiy merosini o'rganish, uning fan, texnika, texnologiya sohalarida rivojlanish darajalarini baholash mezonini bo'lishi mumkin. Chunki, jamiyatning intellektual salohiyati, texnik-texnologik potentsialining ekologiyalashish xususiyatlarini, "har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf-odat va

an'analar, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi"[10].

Bugungi kunda ekologik madaniyatning tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishdagi asosiy maqsadlari, vazifalari, metodlari, vositalari va tashkiliy tuzilmasi doimiy ravishda takomillashib bormoqda. Ularning rivojlanish qonuniyatlarini o'rganish masalasi zamonaviy fanning muhim vazifalaridan biriga aylangan. Bu borada turli olimlar tomonidan xilma-xil nazariyalar va yondashuvlar taqdim etilmoqda. Jumladan, T.Qo'lyev "tabiat-jamiyat-inson" tizimidagi aloqalarni samarali tashkil etish va boshqarishning uch asosiy mexanizmi mavjudligini ta'kidlaydi. "Birinchisi, ekologik nazariy va amaliy bilimlar; ikkinchisi, ijtimoiy-huquqiy ekologik normalar majmuasi; uchinchisi, ma'naviy-axloqiy qadriyatlaridir. Bu vositalarning o'zaro birligi shaxsning ichki tarkibiga o'ziga xos yo'nalishlarda ta'sir qilib, uning "ekologik sifatleri"ni belgilovchi aksiologik mezonlar majmuasini vujudga keltiradi. Bunda ekologik boshqarishning xususiyatlari va samaradorligi konkret vazifalardan kelib chiqib, sub'ektning aynan qanday vositani muhim deb tanlay bilishiga bog'liq bo'ladi"[11].

Ayni davrga kelib, insonning tabiatga munosabatida ikki jihat ko'zga tashlanmoqda, ya'ni: birinchisi – tabiatni muhofaza qilishning axloqiy qilishishi (insonparvarlashishi); ikkinchisi - ekologik axloqiy normalarning siyosiy qilishishi (huquqiy qonun maqomiga ega bo'lishi) ustuvorlashmoqda. "Hozirgi davrda planetamizdagi siyosiy vaziyat keskinlashib ketishi bilan ekologlarning umumiy qarashlarida siyosatlashish tendentsiyasi namoyon bo'lmoqda"[12], - deydi D.Rasilov.

Xulosa va takliflar. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, insoniyat tarixining turli davrlarida "tabiat-jamiyat-inson" munosabatlarini axloqiy boshqarish masalasi doimo dolzarb bo'lib kelgan. Bu boradagi qarashlar evolyutsiyasi shuni ko'rsatadiki, dastlab oddiy tabiatga munosabat tamoyillaridan boshlangan jarayon, bugungi kunga kelib global ekologik madaniyat darajasiga ko'tarildi.

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining bu boradagi qarashlari alohida e'tiborga molik bo'lib, ular yaratgan ta'limotlarda tabiat va inson uyg'unligi, ekologik muvozanatni saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish kabi g'oyalar ilgari surilgan. Ayniqsa, tasavvuf ta'limotida tabiatga munosabat komillik belgisi sifatida talqin etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ekologik muammolarning globallashuvi sharoitida ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviy merosni o'rganish, undan zamonaviy ekologik muammolarni hal etishda foydalanish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Zero, hozirgi zamon insonparvarlik tushunchasi nafaqat odamlar o'rtasidagi munosabatlarni, balki insonning butun tabiat bilan uyg'un yashashini ham qamrab olmoqda. Bu jarayonda milliy an'analar va umuminsoniy qadriyatlarining uyg'unlashuvi, ekologik madaniyatning yangi bosqichga ko'tarilishi kuzatilmoqda. Kelajak avlodlar uchun sog'lom tabiiy muhitni saqlab qolish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biriga aylangan ekan, bu borada tarixiy tajriba va zamonaviy yondashuvlarning oqilona uyg'unligiga erishish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi nazariy xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Ekologik-axloqiy me'yorlarning shakllanishi tabiiy jarayon bo'lib, u "tabiat-jamiyat-inson" tizimidagi munosabatlarni tartibga solish ehtiyojidan kelib chiqadi va muayyan davr ekologik vaziyatining talabidir.

2. "Tabiat-jamiyat-inson" tizimidagi aloqalarni boshqarish zarurati tufayli yuzaga kelgan turli ekologik-axloqiy ta'limotlar umumiy axloq nazariyasining bir bo'lagi sifatida jamiyat taraqqiyoti darajasiga muvofiq keladi.

3. Biosferaning ekologik muvozanati va tabiatni muhofaza qilish madaniyatining rivojlanishi uchun ham moddiy, ham ma'naviy shart-sharoitlar zarur bo'lib, bu ekologik qadriyatlar va axloqiy me'yorlarning samarali amal qilishini ta'minlaydi.

4. "Tabiat-jamiyat-inson" munosabatlariga oid tarixiy merosdan foydalanish samaradorligi uni zamonaviy talqin etish va hayotga tatbiq etishning samarali usullarini topishga bog'liq.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti. 2021. B-378.
2. Fozila Sulaymonova. Sharq va G'arb. –T.: "O'zbekiston", 1997. –B. 35.
3. Otaboev Sh. Ekologiya, din va salomatlik. –T.: "Toshkent islom universiteti" nashriyot-matbaa birlashmasi, 2007. –B. 78.
4. Qilichev Feruzbek To'ychi o'g'li. Shaxs ekologik madaniyatini shakllantirishda diniy qadriyatlarning roli. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Toshkent-2022. B-21.
5. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. –B.32.
6. Avesto. Tarixiy-adabiy yodgorlik. Asqar Mahkam tarjimai. –T.: "Sharq", -B. 114. (24) (Kitob hajmi: 384 b + 16 b. Zarv).
7. Abdukamilov R. Avestiyskie tekst o gosudarstvenosti i prave: vopros genezisa i evolyutsii struktur. O'zbekiston tarixi, 2000, 3 son, 22 bet.
8. Boltaev M.N. Abu Ali ibn Sina velikiy mislitel', ucheniy entsiklopedist
9. srednevekovogo Vostoka. Kazan` "Master Layn" 1999, -S. 305. (388s)
10. Komilov N. Tasavvuf. K.1. –T.: Yozuvchi, 1996. –B. 178. (272 b.)
11. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008. –B.29-30.
12. Qo'lyev T. Ekologik madaniyatning shakllanish va rivojlanish xususiyatlari. –T.: TAYI, 2007. –B. 53-54.
13. Rasilov D. Urbanizatsiyalashgan muhitning ekologik madaniyatni rivojlantirishdagi roli. Falsafa fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan dissertatsiya Avtoreferati. –T.: 2000. –B. 19.

Xayrulla NISHONOV,
I.Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti birinchi prorektori
E-mail: nishonovxayrulla@mail.ru

DSc, professor O.Hamidov taqrizi asosida

SINGAPUR TAJRIBASIDA KORPORATIV MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH AMALIYOTI: OLIY TA'LIM MUASSASALARIDAGI STRATEGIYALAR

Annotation

Singapur oliy ta'lim muassasalari (OTM) mustahkam korporativ madaniyat bilan ta'minlangan innovatsiyalari va mukammalligi bilan butun dunyoda tan olingan. Ushbu maqola samarali korporativ madaniyatni rivojlantirish uchun Singapur oliy o'quv yurtlari tomonidan qo'llaniladigan strategiyalarni ko'rib chiqadi. Singapur yetakchilik amaliyoti, manfaatdor tomonlar ishtiroki va doimiy innovatsiyalarga e'tibor qaratgan holda an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy tashkiliy tamoyillar bilan birlashtirgan modelni ishlab chiqdi. Asosiy strategiyalar hamkorlikni rivojlantirish, kasbiy rivojlanishga sarmoya kiritish va institutsional tuzilmalarga moslashishni o'z ichiga oladi. Tadqiqot ushbu amaliyotlar barqaror akademik va operatsion muvaffaqiyatni ta'minlab, butun dunyo bo'ylab OTMlar uchun mezon bo'lib xizmat qilishi mumkinligi haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: Korporativ madaniyat, oliy ta'lim muassasalari, Singapur, etakchilik, manfaatdor tomonlarning ishtiroki, innovatsiyalar, kasbiy rivojlanish.

ПРАКТИКА ФОРМИРОВАНИЯ KORPORATIVNOY KULTURY NA OPIYTE CИHГAПYPA: CTPEГИИИ B BУЗAX

Аннотация

Сингапурские высшие учебные заведения (ВУЗы) признаны во всем мире благодаря своим инновациям и совершенству, подкрепленным сильной корпоративной культурой. В этой статье рассматриваются стратегии, используемые сингапурскими высшими учебными заведениями для развития эффективной корпоративной культуры. Сингапур разработал модель, сочетающую традиционные ценности с современными организационными принципами, уделяя особое внимание практикам лидерства, вовлечению заинтересованных сторон и постоянным инновациям. Ключевые стратегии включают развитие партнерских отношений, инвестирование в профессиональное развитие и адаптацию институциональных структур. Исследование дает представление о том, как эти практики могут служить ориентирами для вузов по всему миру, обеспечивая устойчивый академический и операционный успех.

Ключевые слова: Корпоративная культура, высшие учебные заведения, Сингапур, лидерство, взаимодействие с заинтересованными сторонами, инновации, профессиональное развитие.

THE PRACTICE OF BUILDING CORPORATE CULTURE IN THE SINGAPORE EXPERIENCE: STRATEGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Annotation

Singaporean higher education institutions (HEIs) are recognized worldwide for their innovation and excellence, supported by a strong corporate culture. This article examines the strategies used by Singaporean HEIs to develop an effective corporate culture. Singapore has developed a model that combines traditional values with modern organizational principles, focusing on leadership practices, stakeholder engagement, and continuous innovation. Key strategies include fostering collaboration, investing in professional development, and adapting to institutional structures. The study provides insights into how these practices can serve as benchmarks for HEIs around the world, ensuring sustainable academic and operational success.

Key words: Corporate culture, higher education institutions, Singapore, leadership, stakeholder engagement, innovation, professional development.

Kirish. Oliy ta'lim muassasalarida (OTM) korporativ madaniyat ularning akademik muvaffaqiyati va tashkiliy samaradorligining hal qiluvchi omili hisoblanadi. O'zining strategik va istiqbolli yondashuvlari bilan mashhur bo'lgan Singapur oliy o'quv yurtlarida korporativ madaniyatni shakllantirish bo'yicha qimmatli saboqlarni taklif etadi. Ushbu maqolada Singapur oliy o'quv yurtlari tomonidan an'ana va zamonaviylik muvozanatini ta'minlovchi korporativ madaniyatni rivojlantirish uchun qabul qilingan noyob strategiyalar o'rganilib, global raqobatbardoshlik va mahalliy ahamiyatga ega. Singapur oliy ta'lim muassasalari (OTM) mukammallik, innovatsiyalar va inklyuzivlikka e'tibor qaratgani bilan butun dunyoda e'tirof etilgan bo'lib, ular aniq belgilangan va puxta o'stirilgan korporativ madaniyatda chuqur ildiz otgan. Mamlakatning OTMdagi korporativ madaniyatga yondashuvi meritokratiya, multikulturalizm va istiqbolli yetakchilik kabi kengroq ijtimoiy qadriyatlarga mos keladi[1]. Ushbu maqolada Singapur OTMlari tomonidan korporativ madaniyatni shakllantirish uchun qo'llaniladigan strategiyalar ilmiy nuqtai nazarlar va amaliy misollar asosida o'rganiladi.

OTMdagi korporativ madaniyat institutsional xatti-harakatlar va munosabatlarni shakllantiradigan umumiy qadriyatlar, e'tiqodlar va amaliyotlarni anglatadi. Singapurda korporativ madaniyat mamlakatning ta'lim sohasidagi mukammalligi bo'yicha global obro'siga ta'sir qilish uchun ichki dinamikadan tashqariga chiqadi. Edgar Schein tushuntirganidek, "Korporativ madaniyat - bu tashkilot tashqi moslashish va ichki integratsiya muammolarini hal qilishda o'rganilgan umumiy taxminlar to'plamidir"[2]. Singapur oliy o'quv yurtlari ushbu ta'rifni o'zlarining ko'p madaniyatli va meritokratik ijtimoiy kontekstiga moslashtirgan holda qabul qildilar. Singapur OTMlarining korporativ madaniyati mamlakatning an'analarni zamonaviylik bilan muvozanatlash, talabalar, professor-o'qituvchilar va xodimlar innovatsiyalar va inklyuzivlik yo'lida birgalikda ishlaydigan muhitni rivojlantirish tamoyilini aks ettiradi.

Milliy maqsadlarga moslashish. Singapur OTMlarida belgilovchi strategiyalardan biri institutsional madaniyatni milliy ustuvorliklarga moslashtirishdir. Ta'lim siyosati Singapurning madaniy o'ziga xosligini saqlab qolgan holda global muammolarni hal qilishga qodir malakali, moslashuvchan ishchi

kuchini rivojlantirishga urg'u beradi. G. Vong ta'kidlaganidek, "Singapur ta'lim tizimi o'zining milliy meritokratiya va pragmatizm falsafasini aks ettiradi, OTMlardagi korporativ madaniyat kengroq ijtimoiy qarashlarga mos kelishini ta'minlaydi"[3]. Misollar: Universitetlar texnologik innovatsiyalar va raqamli savodxonlikni targ'ib qiluvchi Singapurning Smart Nation tashabbuslarini o'z o'quv dasturlariga kiritadi. Davlat organlari bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan dasturlar aholiga xizmat ko'rsatish madaniyati va fuqarolik mas'uliyatini oshiradi.

Yetakchilikni rivojlantirish. Singapur oliy o'quv yurtlarida etakchilik korporativ madaniyatning asosidir. Institutsional rahbarlar yaxlitlik, inklyuzivlik va innovatsiya kabi qadriyatlarini modellashtiradi va butun tashkilotda to'liqni effekt yaratadi. R.Fullan ta'kidlaydi: "Ta'lim muassasalarida samarali etakchilik kuchli korporativ madaniyatni shakllantirish uchun muhim bo'lgan ishonch, hamkorlik va umumiy maqsad tuyg'usini rivojlantiradi"[4]. Asosiy tashabbuslar: Professor-o'qituvchilar va ma'muriy xodimlar uchun etakchilik malakasini oshirish dasturlari.

Mentorlik va birgalikdagi mashg'ulotlar orqali talabalarning etakchiligini rag'batlantirish. Singapur Milliy universiteti (NUS) Yetakchilik akademiyasi ushbu strategiyaga misol bo'lib, yetakchilarni madaniy o'zgarishlar va institutsional mukammallikni rivojlantirish ko'nikmalari bilan jihozlaydi.

Ko'p madaniyatli integratsiya. Singapurning turli xil demografik tarkibi ko'plab madaniy istiqbollarni hurmat qiladigan va birlashtiradigan korporativ madaniyatni talab qiladi. Ushbu strategiya OTMlar inklyuziv bo'lib qolishini ta'minlaydi, talabalar va turli xil kelib chiqishi bo'lgan xodimlar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantiradi. Y.Takaxashi "Ko'p madaniyatli ta'limning korporativ madaniyatga integratsiyalashuvi o'zaro hurmat va umumiy tushunish muhitini rivojlantiradi"[5]. Amalga oshirish: Singapur merosini nishonlaydigan ko'p madaniyatli tadbirlar va festivallar. O'qituvchilar va xodimlar uchun madaniyatlararo muloqot bo'yicha trening. Etnik va madaniy guruhlar o'rtasida teng huquqli kirish va vakillikni qo'llab-quvvatlovchi siyosat.

Innovatsiya va umrbod ta'limga e'tibor. Singapur oliy o'quv yurtlari innovatsiyalar va uzluksiz ta'lim madaniyatini ta'kidlaydi, bu esa mamlakatning global ta'limning oldingi saflarida qolish majburiyatini aks ettiradi. Ushbu strategiya korporativ madaniyatning dinamik, moslashuvchan va kelajakka yo'naltirilganligini ta'minlaydi. Piter Senjning ta'kidlashicha, "O'rganuvchi tashkilotlar doimiy ravishda o'zgaruvchi muhitda rivojlanishiga imkon yaratib, yaratish va innovatsiya qilish imkoniyatlarini kengaytiradi"[6]. Tashabbuslar: Ilg'or loyihalar bo'yicha hamkorlikni rivojlantirish uchun tadqiqot va innovatsiya markazlarini tashkil etish. Moslashuvchan o'quv dasturlari orqali fanlararo ta'lim va muammolarni hal qilishni rag'batlantirish. Haqiqiy dunyoda o'rganish tajribasini taqdim etish uchun sanoat rahbarlari bilan hamkorlik. Singapur Menejment Universiteti (SMU) buni tadbirkorlik madaniyati bilan namoyish etib, SMU-X kabi dasturlarni taklif etadi, bu erda talabalar korporativ hamkorlar bilan haqiqiy muammolarni hal qilishadi.

Ochiq aloqa va qayta aloqa mexanizmlari. Shaffof muloqot va muntazam qayta aloqa mexanizmlari korporativ madaniyatni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Singapur oliy o'quv yurtlari barcha manfaatdor tomonlar institutning qarashlari va qadriyatlariga mos kelishini ta'minlash uchun ushbu amaliyotlarga ustuvor ahamiyat beradi. Jon Kotterning ta'kidlashicha, "Aniq aloqa va qayta aloqa mexanizmlari

ishonchni mustahkamlash va shaxsiy sa'y-harakatlarni tashkiliy maqsadlarga moslashtirish uchun muhim ahamiyatga ega"[7]. Amaliyotlar: Universitet rahbariyati va manfaatdor tomonlar o'rtasida muntazam ravishda shahar majlislari. Institutsional amaliyot va madaniyat haqida fikr-mulohazalarni yig'ish uchun anonim so'rovlar. Talabalar va xodimlar uchun tashvishlarni bildirish va yaxshilashni taklif qilish uchun platformalar.

Barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat. Singapur oliy o'quv yurtlaridagi korporativ madaniyat barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni asosiy qadriyatlar sifatida o'z ichiga oladi, bu esa mamlakatning atrof-muhitni muhofaza qilish va jamoatchilik ishtirokiga sodiqligini aks ettiradi. M. Porterning ta'kidlashicha, "Ijtimoiy mas'uliyatni korporativ madaniyatga integratsiyalashgan tashkilotlar jamiyatga ham, tashkilotga ham foyda keltiradigan umumiy qiymatni yaratadi"[8]. Misollar: Atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish uchun yashil kampus tashabbuslari. Talabalarni jamiyat farovonligiga hissa qo'shishga undaydigan jamoat xizmati dasturlari. Iqlim o'zgarishi va ijtimoiy tengsizlik kabi global muammolarga qaratilgan tadqiqot loyihalari.

Muvaffaqiyatli korporativ madaniyatni shakllantirish ko'rsatkichlari. Singapur oliy o'quv yurtlarida korporativ madaniyat strategiyalarining muvaffaqiyati aniq ko'rsatkichlar orqali o'lchanishi mumkin:

Talabalar va xodimlarning ishtiroki: Madaniy, akademik va o'quv mashg'ulotlarida yuqori darajada ishtirok etish.

Akademik mukammallik: Innovatsiya madaniyatini aks ettiruvchi kuchli global reytinglar va tadqiqot natijalari.

Xilma-xillik va inklyuziya: etakchilik rollari va akademik dasturlarda turli guruhlarning vakilligi.

Jamiyatga ta'siri: Jamoatchilikni jalb qilish bo'yicha tashabbuslar va hamkorliklardan ijobiy fikrlar.

Barqarorlik ko'rsatkichlari: Atrof-muhit izlarini kamaytirish va barqarorlik maqsadlariga erishish.

Qiyinchiliklar va imkoniyatlar. Muvaffaqiyatga qaramay, Singapur oliy o'quv yurtlarida korporativ madaniyatni shakllantirish muammolarga duch kelmoqda, jumladan, an'analarni innovatsiyalar bilan muvozanatlash va globalashuv tazyiqlarini bartaraf etish. Biroq, bu qiyinchiliklar o'sish uchun imkoniyatlarni ham taqdim etadi.

Qiyinchiliklar: Akademik qat'iylikka e'tiborni ruhiy farovonlik bilan muvozanatlash, ko'p madaniyatli muhitda madaniy sezgirlikni boshqarish.

Imkoniyatlar: Aloqa va hamkorlikni yaxshilash uchun raqamli vositalardan foydalanish, global madaniy almashinuvni mustahkamlash uchun xalqaro hamkorlikni kengaytirish.

Xulosa. Singapur oliy ta'lim muassasalarida korporativ madaniyatni shakllantirish amaliyoti milliy maqsadlarga moslashish, yetakchilikni rivojlantirish, ko'p madaniyatli integratsiya, innovatsiyalar, ochiq muloqot va barqarorlikni ta'kidlaydigan strategiyalar bilan tavsiflanadi. Ushbu strategiyalar Singapurning kengroq ijtimoiy qadriyatlarini va ta'lim sohasida mukammallikka intilishini aks ettiradi. Edgar Sheyn, Jon Kotter va Piter Senge kabi olimlar bu amaliyotlar asosidagi tamoyillar haqida qimmatli fikrlarni taqdim etadilar. Singapur tajribasi o'z ta'lim muassasalarida kuchli va moslashuvchan korporativ madaniyatni yaratishga intilayotgan boshqa davlatlar uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Singapur oliy o'quv yurtlari doimiy ravishda rivojlanib, muammolarni hal qilish orqali korporativ madaniyat tashkilot muvaffaqiyati va jamiyatga ta'sirning kuchli haydovchisi bo'lishi mumkinligini namoyish etadi.

ADABIYOTLAR

1. Могутнова Н. Н. Корпоративная культура: понятие, подходы //Социологические исследования. – 2005. – №. 4. – С. 130-135.
2. Schein, Edgar H., and Peter A. Schein. Humble inquiry: The gentle art of asking instead of telling. Berrett-Koehler Publishers, 2021.
3. Wong, Hwei Ming, Dennis Kwek, and Kelvin Tan. "Changing assessments and the examination culture in Singapore: A review and analysis of Singapore's assessment policies." Asia Pacific Journal of Education 40.4 (2020): 433-457.
4. Fullan, Michael. "Learning is the work." Unpublished paper. Retrieved from: <http://www.michaelfullan.ca/media/13396087260.pdf> (2011).
5. Haseyama K., Takahashi F. Critical Content for Teacher Education: Implications from Cultural Interpretations in Clinical Diagnosis //SFU Educational Review. – 2019. – T. 12. – №. 3. – С. 55-72.
6. Senge P. Peter Senge and the learning organization //Dimension. – 1990. – T. 14.

7. Kotter, John P. Corporate culture and performance. Simon and Schuster, 2008.
8. Kramer M. R., Porter M. Creating shared value. – Boston, MA, USA : FSG, 2011. – T. 17.

Malika NOROVA
BuxDU dotsenti, PhD
E-mail: norova.83@list.ru

BMTI professori, G.Navro'zova taqrizi asosida

THE ROLE OF KNOWLEDGE AND PRACTICE IN HUMAN LIFE IN THE WORKS OF SAYFUDDIN BOKHARZI

Annotation

This article clearly sets out the requirements for training in the writings of Sayfiddin Boharzi. It shows the good aspects of learning. The article suggests that education is one of the ways, and the other side is committed to the knowledge gained.

Key words: Prophet Solomon, mysticism, reason, intellect, education, spiritual crisis.

МЕСТО НАУКИ И ПРАКТИКИ В ЖИЗНИ ЧЕЛОВЕКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ САЙФИДДИНА БОХАРЗИ

Аннотация

В этой статье четко изложены требования к обучению в трудах Сайфиддина Бохарзи. это показывает хорошие аспекты обучения. В статье предлагается, что образование - это один из способов, а другая сторона стремится к полученным знаниям.

Ключевые слова: Пророк Соломон, мистицизм, разум, интеллект, воспитание, духовный кризис.

SAYFIDDIN BOXARZIY ASARLARIDA ILM VA AMALNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ilmning amalda bo'lishi va Sayfiddin Boxarziy asarlarida ilm o'rganishning o'rni. Ilm o'rganishning ahamiyati. Jamiyatda ilmning rivojlanishi uchun qilinadigan ishlar to'g'risida fikrlar boradi.

Kalit so'zlar: Yazdon, ulumul-Qur'on, aqida, fiqh, hadis, tafsir, zako, poklik, taqvo, safo, Mujodala surasi, Abu Voqid al-Horis.

Kirish. Ilm va amal inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning uyg'unligi jamiyat taraqqiyoti va ma'naviy yuksalishi uchun asosiy omil hisoblanadi. Ilm insonga haqiqatni anglash, hayotda to'g'ri yo'lni tanlash va ma'rifatli bo'lish imkonini beradi. Shu boisdan ham islom ta'limotida ilm olishga va undan to'g'ri foydalanishga katta ahamiyat berilgan. Sayfiddin Boxarziy o'z asarlarida ilm va amalning ahamiyatini ta'kidlab, insonni faqat bilim orqali komillikka erishishi mumkinligini uqtiradi. U kishi ilmsiz va amalsiz na dunyoda, na oxiratda haqiqatga erishib bo'lmayligini ko'plab ruboiylarida ifoda etgan. Boxarziyning ushbu falsafiy qarashlari jamiyatda ma'rifat tarqatish, insonlarni ilm olishga rag'batlantirish hamda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim o'rin tutadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallam ilm olish fazilatini shunday bayon qildilar: "Kim ilm talab qilish yo'lini tutsa, Alloh taolo uni jannat yo'liga yo'llab qo'yadi". (Imom Muslim rivoyati)

Sayfiddin Boxarziy asarlarida ilm unga bo'lgan amalning inson hayotidagi o'rni, ularning ahamiyati va qadriyatlarga ta'siri haqida ko'plab fikrlar bayon qilingan. Ilmning inson va jamiyat ma'naviyati va madaniyatining rivojlanishi uchun kerakligi hamda buning islom ta'limotida muhim jihatlari ochib beriladi. Buni quyidagi ruboiyda ko'rishimiz mumkin.

Be ilmu amal bihishti Yazdoni matalab,
Be Hotami din mulki Sulaymon matalab.
Chun oqibati kor fano xohad bud,
Ozori dil hech musulmon matalab[1].

Mazmuni:

Ilmu amalsiz yazdon (xudo) bihishtini talab etma,
Din Hotamisiz Sulaymon mulkini talab etma.
Ishning oqibati fano bo'ladigani uchun,
Musulmon dilini ozorini hech qachon talab etma.

Sayfiddin Boxarziy ilmu ma'rifatga alohida e'tibor berganlar. Ilm olish va uni amaliyotga joriy etish haqida gapirib, ilmu amalsiz haqiqatga erishib bo'lmayligini ta'kidlaydilar. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan "Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari" asarida iml ma'rifatga e'tibor qaratish jamiyat yuksalishining asosiy sabablaridan birir ekanligini ko'rsatib beradi. Allomalarimiz aytganidek, "Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm-ma'rifatdir, eng katta meros bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir!"

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan mamlakatimizda ilm-fanni yanada ravnaq toptirish, yoshlarimizni chuqur bilim, yuksak ma'naviyat va madaniyat egasi etib tarbiyalash uchun va bu yo'lda yangi, zamonaviy bosqichga ko'tarish uchun aynan bir yilni ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili[3], deb e'lon qilindi. Bu O'zbekistonni rivojlanish tarixidagi ilk inqilobiy davrni boshlanishi deb hisoblasak ayni muddao bo'ladi. Prezidentimizning nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilim saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak bo'lib, ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi deb donishmandlarcha aytgan so'zlari muqaddas kitobimiz Qur'onning ilk oyatida ham "O'qing", "O'qing" deb ilmu ma'rifatga alohida urg'u berilganligi va "Ilm"so'zining 900 ga yaqin o'rinda turli ma'nolarda kelganligi bu da'vatning muhimligini anlatadi. Shuning uchun Prezidentimiz o'z murojaatida bekorga "Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir!" deb uqtirib o'tmadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Hadislarda aytilishicha "ilm amal bilan go'zaldir". Boxarziy ham ilm amalsiz Allohning rahmatiga erishish mumkin emasligini ta'kidlaydi. Jamiyatda insonlar ilm olib unga amal qilishmasa, xuddi yomg'irsiz chaqmoqqa, momaqaldiroqqa o'xshaydi. Amalsiz olim xuddi ipsiz kamonga o'xshaydi. Ilmi bo'laturib, qalbi qattiq bo'lgan kishi xuddi toshloq erga o'xshaydi. Fuzayl ibn Iyoz aytadilar: "Kim bilgan narsasiga amal qilsa, Alloh unga bilmaydigan narsalarini ham o'rgatib qo'yadi, chunki amal o'zi uchun, ilmning ortiqchasini talab qilish boshqalar uchundir, nafsning ishlari bilan mashg'ul bo'lish muhimroqdir, chunki bu uning bo'ynidagi vazifadir". Hasan Basriy (rahmatulloh): "Bir kishi ilm o'rganib so'ng uni boshqalarga o'rgatishi ham amal hisoblanadi", deb aytganlar. Inson doimo ilm olish va izlanishda bo'lishi lozim. Jamiyatimizda yoshlar ongida ilm olishga bo'lgan ishtiyoqni shakllantirishimiz lozim.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Ko'p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab avaylash, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, uning asosida yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi".

Ilm olish tufayli har bir inson buyuklar maqomiga etadi, dunyo va oxiratda yuksak darajalar sohibi bo'ladi. Ilm tufayli inson halol va haromning farqiga boradi. Ilm boshliqdir, amal esa unga tobe'dir.

Ilm olishga intilish har bir kishining zimmasidagi buyuk vazifalardan biridir. Qur'oni Karimning ilk oyati "O'q" amri bilan nozil bo'lgan. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v): "Beshikdan qabrgacha ilm izla, ilmni chin mamlakatidan bo'lsa ham o'rganinglar", deb ta'lim berganlar. Alloh Qur'oni Karimda shunday marhamat qiladi: "Alloh sizlardan iymon keltirgan va ilm ato etilgan zotlarni (baland) daraja martabalariga ko'tarur. Alloh qilayotgan barcha yaxshi va yomon amallaringizdan xabardordir". (Mujodala surasi 11-oyat).

Rasulullohning ilm haqidagi quyidagi fikrlari har bir insonni ilm olishning naqadar muhim ekanligiga undaydi. Rasululloh (s.a.v) "Iymon yalang'och bir narsa bo'lsa, uning libosi taqvo, ziynati hayo, mevasi ilmdir".

Luqmoni Hakim ham o'g'liga bunday nasihat qilgan "Ey o'g'im olimlar bilan o'tir, ular orasiga kir, chunki Alloh erni osmon suvi bilan tiriltirgani kabi qalblarni ham ilmu hikmat nuri bilan tiriltiradi". Termiziy hikmatlaridan Alloh uning malokalari osmon va er ahlari, hatto inidagi chumoli va dengizdagi baliqlar ham odamlarga yaxshilik o'rgatuvchi olimlar uchun mag'firat so'rab duo qilishar ekan.

Biz jamiyatda ilm olishga bo'lgan munosabatni shakllantirishimiz kerak ayniqsa, yoshlarimizga ta'lim va tarbiyasiga katta ahamiyat qaratishimiz lozim. Jamiyatimizning salohiyati va ravnaqi uning ilmiga bo'lgan munosabati bilan o'lchanadi. Darhaqiqat qaysi bir jamiyatda ilm olishga bo'lgan e'tibor pasaysa, o'sha jamiyat taraqqiyotdan ortga qoladi. Eng yomoni, u ma'naviy inqirozga yoki halokatga yuz tutishi muqarrardir.

Har qanday jamiyatning olimlari, ziyolilar ayniqsa, otanalar millatning ma'naviy dunyosi qashshoqlanmasligi, axloqi buzilmasligi soxta va buzg'unchi g'oyalar va madaniyatlar ta'siriga tushib qolmasligi uchun doimo harakatda bo'lishlari lozim.

Farzandlarimizga maktabga borib ta'lim olish ibodat ekanligini bildirishimiz kerak. Ustoz va o'qituvchilar o'zlariga yuklatilgan vazifalarni yaxshi anglab, ta'lim tarbiyani puxta olib borishlari lozim bo'ladi.

Maktabda berilayotgan darslarni puxta o'zlashtirishga alohida e'tibor qaratish har bir ota-ona va ustozlarning mas'uliyatidir. Ularni o'z hollariga tashlab qo'yib, qaerda yurgani, kimlar bilan o'rtoqlashayotgani, nimalarga qiziqayotganidan ogoh bo'lmaslikning oqibati ayanchli bo'ladi. Alloh asrasin!

Ilmning sharafiga haqida Rasululloh sollallohu alayhi vasallam quyidagi hadislarini ham dalolat qiladi:

Ya'ni, Abu Voqid al-Horis ibn Avf roziyallohu anhudan rivoyat qilindi: "Rasululloh sollallohu alayhi vasallam odamlar bilan birga masjidda o'tirgan edilar. SHu payt uch kishi kirib keldi. Ikkitasi Rasululloh sollallohu alayhi vasallamga qarab yurdi, bittasi esa ketib qoldi. Shunda u ikkisi Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning tepalarida turib qolishdi. Ulardan biri davrada bo'sh joyni ko'rib, o'sha erga o'tirdi. Narigisi esa odamlarning orqa tomoniga o'tirdi. Uchinchisi esa orqasiga qaytib ketdi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam forig' bo'lgach: "Sizlarga bu uch kishi haqida xabar beraymi? Ularning biri Allohdan boshpana so'ragan edi, Alloh unga boshpana berdi. Narigisi hayo qilgandi, Alloh ham undan hayo qildi. Boshqasi esa yuz o'girdi, Alloh ham undan yuz o'girdi", dedilar". (Mutafaqun alayh).

Ushbu hadisda ilm davrasiga qo'shilgan kishini Allohdan boshpana so'radi, deyildi. Aslida, zulm, xavf-xatar va tazyiqlardan boshpana so'raladi. Demak, jaholat bu — zulm va xavf-xatar ekan. Bundan qutilishning yagona yo'li esa ilm olishdir. Faqat ilm bilangina Alloh taolodan boshpana so'raladi. Imom Buxoriy rahmatullohi alayhning "Ilmdan boshqa najot yo'q va bo'lmaydi!", degan ma'noda mashhur so'zlari ham bor.

Shunday ekan, ilm halqasiga qo'shilish va doimiy ilm izlash lozim bo'ladi. Chunki ilm o'qigan kishi Allohning panohida bo'ladi. Shuningdek, ilmdan yuz o'girish Allohdan yuz o'girish ekan. Allohning huzuridan boshpana topmoqchi bo'lsak, unutmaylikki, bu narsaga ilmsiz erishib bo'lmaydi.

Qur'on ummati, Ilm ummati, Muhammad sollallohu alayhi vasallam ummati bo'lgan biz musulmonlar uchun ilmsiz qolish ordir. Chunki ularning barchasi ilmga da'vat qiladi. Biz agar ilm o'qimasak, farzandlarimizni ilmga qiziqirtirmasak, Muhammad sollallohu alayhi vasallamning ummatimiz degan da'voni nima bilan isbotlaymiz!?

Bir olim aytgan ekan: "Agar biror qimmatli narsangizni hech kim topa olmaydigan joyga berkitmoqchi bo'lsangiz, kitobning orasiga solib qo'ying, chunki bugungi odamlar kitob ochmaydigan bo'lib ketishdi".

Dunyoda ham, oxiratda ham insonga ilmdan ko'ra ko'proq foyda keltiradigan narsa yo'q. Jaholatdan-da ko'ra zarar beruvchiroq narsa ham yo'q. Ali roziyallohu anhu aytgan ekan: "Insonlarning eng qadri ozi — ilmi ozidir", deganlar.

Bulardan tashqari Sayfiddin Boxarziy tasavvuf ilmi to'g'risida o'zining "Risolai vasiyoyi Boxarziy" (Boxarziy vasiyatlarisi risolasi)[2] asarida yozgan. "Tasavvuf ilmi uning ichida tugab ketiladigan, yuksak bo'lgan samoviy-rabboniy bir ilmdirki, unda uni tanigan buyuklar va xos bo'lgan pok arboblal uchun ko'plab foydalar bordir".[2] Bunda Sayfiddin Boxarziy tasavvuf ilmining insonni kamolotga etkazuvchi vosita sifatida qaraydi. Tasavvuf ilmi inson ruhiyatining komillikka erishuviga asos bo'ladi.

"Darhaqiqat shunday bir sirli ilm borki, uni faqat Allohni tanigan ahli ma'rifatgina biladi. Ular agar gapirsalar, ularning gapini Allohning izzat ahlidan boshqa biron kishi inkor qila olmas". Bu ularning ilmlari shu haqda vorid bo'lgan Qur'on oyatlari va payg'ambar hadislarini bilan maxfiy ekanligiga ishoradir. Bu ilmlarning aksariyatini rasululloh sollallohu alayhi vasallam hayotlik davrlarida ahli suffaga bildirganlar. U zotning vafotidan keyin ummatlarining yaxshilari biri ikkinchisiga, oldingisi keyingisiga o'rgatib kelmoqdalar. Bizning zamonimizga kelib bu ilmga talab susaydi. Ishq mansabu paryostiqa va Xudovand ta'oloning xalqining oldi bo'lishga aylangach, madrasalardan ma'rifat va haqiqat ilmlari mahv bo'ldi, muhabbat shahvatu hirsini namoyon qilish bo'lgach, xonaqohlardan safo va taqvoning, poklik va zakoning ma'nolari zoyil bo'ldi", deb ta'kidlaydi.

Sayfiddin Boxarziy o'zining "Risolai vasiyoyi Boxarziy" (Boxarziy vasiyatlarisi risolasi) da "har bir inson ruhiyati sog'lom bo'lsa, u jismonan sog'lom bo'ladi. Bu ilmlarni xohlagan kishilar egallab bilmaydi, chunki u Alloh tomonidan in'om qilingan kishilargagina beriladi", deb ta'kidlaydi. Sayfiddin Boxarziy tasavvuf ilmiga izoh berar ekan bu ilmnig Qur'on oyatlari va hadis ilmdan tashkil topganligi, bu ilm Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) davrlariga oid bo'lib suffa ahliga xos bo'lganligi va so'fiylarga xos bir ilm bo'lganligini aytadi.

Ilmsizlik, jaholat, insoniyatni tubanlikka, halokatga olib borishi muqarrar. Inson ilm orqali parvardigorini taniydi. Oxirati va dunyosini ilm bilan obod qiladi.

Mustaqillik sharofati bilan yurtimizda barcha sohalar bo'yicha kitoblar nashr qilinmoqda. Zamonaviy va barcha yo'nalishlar bilan birgalikda, tafsir, hadis, fiqh, aqida, ulumul-qur'on, usul-fiqhga oid bo'lgan ko'plab kitoblar ona tilimizda nashrdan chiqqan. Biz farzandlarimizni kitob o'qishga targ'ib qilishimiz, ularning internetdan bilimimimizni oshirish uchun foydalanib, kitob mutolaasiga ham alohida e'tibor qaratishimiz lozim.

Tahlil va natijalar. Sayfiddin Boxarziy ruboiylarida bu foni dunyoda mo'min kishi bir-birovining ko'ngliga ozor bermasligini uqtiradi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) ham o'zlarining ma'ruzalarida: "Ey tili bilan musulmon bo'lgan, biroq qalblariga iymon kirib bormagan kishilar, sizlar musulmonlarga ozor bermanglar, ularni ayblamanglar, kamchiliklarini qidirib yurmanglar! Kim musulmon birodarining aybini qidirsas, Alloh uning aybini tekshiradi. Alloh kimning aybini tekshirsa-uni uyining eng ichkarisida bo'lsa-da sharmanda qiladi".

Boxarziy ruboiylarida har bir kishining ilmi uning amalisiz hech narsa emasligi aytadi. Ilmning amaliga alohida e'tibor berish insonni jannatga etaklaydi.

Xulosa va takliflar. Sayfiddin Boxarziy o'zining "Risolai vasiyoyi Boxarziy" asarida ilm yo'lida ustoz bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Bundan tashqari u saxovatli bo'lish ta'magirligidan o'zini tiyish, xokisorlik kabi insoniy xislatlarni

ham gavdalandiradi. Masalan: Sulaymon payg'ambar o'tgan hammadan ham mulklari ko'p bo'lgan hamma narsa u kishiga bo'ysungan. Sulaymonday mulkka ega bo'lmoqchi bo'lsang ilm yo'lida ustozing bo'lishi kerak. Hotamitoy saxiylik bo'yicha eng katta yutuqqa ega bo'lganlar ya'ni davlatmand bo'laman desang saxiy saxovatli bo'lishing kerak. Doimo saxiylik zamirida saxovatli kishi ko'z oldimizda gavdalanadi. Bunday insonlar qanoatni o'zida pesha qilib, nafs uchun past ketmasligi kerak. Agar sarmoyador har qancha saxiy bo'lsa ham, biroq undan ha deb narsa so'rash, tama qilish inson sha'niga nomunosibdir. Undan ko'ra o'z mehnati bilan qanoatda yashash afzal, qanoat —

ulug' davlat, qanoat — himmatning poydevori! Insonlar ichida xayr qilishda eng saxiysi edilar. U zotning yana ham saxiy bo'lishlari Ramazon oyiga to'g'ri kelar edi. Alloh taolo o'z bandalarini doimo xayru saxovatli bo'lishga buyuradi. Saxiylik insonga baxt-saodat keltiradigan va o'zgalarning sevimli kishisiga aylantiradigan xislatdir. Mehr-muruvvat, hamjihatlik, saxiylik xalqimiz ardoqlagan, asrlar osha amal qilib kelayotgan go'zal fazilat hamdir. Xayr-saxovat, saxiylik insonlar o'rtasida mehr-oqibat rishtalarining mustahkamlanishiga, o'zaro hurmat va totuvlikning ortishiga xizmat qiladi. Bir birimizga ilm o'rgataylik va bu ilmlarga amal qilishimizni bardavom qilaylik.

ADABIYOTLAR

1. عادل اسير دهلوي، رباعيات سيف الدين باخرزي، دهلي، نشر ملکبک دپو 2010
2. شيخ العالم سيف الدين باخرزي. رساله وصاياي باخرزي. تهران تصحيح: ایرج افشار براي سيد شمس الدين.. نشر ديپايه 1396، صص. 103-109
3. https://www.norma.uz/uz/bizning_sharhlar/2020_yil_ilm_marifat_va_raqamli_iqtisodietni_rivojlantirish_yili

UDK:159.922.736.3;159.922.763

Sevaraxon OTAXONOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
E-mail: sevaraxonotaxon@gmail.com

TDPU professori, psixologiya fanlari doktori G.Baykunosova taqrizi asosida

NEGATIVE BEHAVIORAL ATTITUDES AND GENDER DIFFERENCES IN PRESCHOOL CHILDREN

Annotation

This study focuses on examining the negative behavioral attitudes of preschool children and identifying gender differences in this regard. Within the framework of the research, children's behavioral manifestations were analyzed using René Gill's "Film-Test" semi-projective methodology. The results showed that boys exhibited negative behavior in more active-aggressive forms, while girls demonstrated negative behavior through passive-submissive responses. Adequate behavior, characterized by neutral-indifferent attitudes, reflected the level of social adaptation regardless of gender differences.

Key words: Preschool age, negative behavior, active-aggressive attitude, passive-submissive attitude, neutral-indifferent attitude, gender differences, René Gill methodology.

НЕГАТИВНАЯ ПОВЕДЕНЧЕСКАЯ РЕАКЦИЯ И ГЕНДЕРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

Настоящее исследование посвящено изучению негативного поведения дошкольников и выявлению гендерных различий в этом аспекте. В рамках исследования с использованием полу-проективной методики «Фильм-тест» Рене Жилля был проведен анализ реакций поведения детей. Результаты показали, что мальчики чаще проявляли негативное поведение в активной-агрессивной форме, тогда как девочки выражали негативное поведение через пассивно-страдательные реакции. Адекватные формы поведения, выраженные в нейтрально-индифферентных отношениях, свидетельствовали об уровне социальной адаптации вне зависимости от гендерных различий.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, негативное поведение, активное-агрессивное отношение, пассивно-подчиненное отношение, нейтрально-индифферентное отношение, гендерные различия, методика Рене Жилля.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA SALBIY XULQ-ATVOR MUNOSABATLARI VA JINSIY FARQLAR

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarning salbiy xulq-atvor munosabatlarini o'rganish va bu boradagi jinsiy farqlarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot doirasida Rene Jilning "Film-test" yarim proyektiv metodikasi asosida bolalarning xulq-atvorida namoyon bo'ladigan faol-agressiv, majhul-sust va neytral-indifferent munosabatlari tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'g'il bolalarda salbiy xulq-atvorning faol-agressiv shakllari ko'proq namoyon bo'lgan, qiz bolalar esa salbiy xulq-atvorni sust-passiv shakllarda munosabat bildirish bilan namoyon etganlar. Xulq-atvorning adekvat shakli, neytral-indifferent munosabatlari jins farqlaridan qat'i nazar, ijtimoiy moslashish darajasini ko'rsatgan.

Kalit so'zlari: Maktabgacha yosh, salbiy xulq-atvor, faol-agressiv munosabat, majhul-sust munosabat, neytral-indifferent munosabat, jinsiy farqlar, Rene Jil metodikasi.

Kirish. Ota-onaning mehr-muhabbati, oiladagi o'zaro iliq, do'stona munosabatlari bola ruhiyatida yaxshi fazilatlarining shakllanishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Bolaning oilada o'zlashtiruvchi muloqot va o'zaro ta'sir uslubi uning kelgusi hayotidagi xulq-atvor modellarini shakllantiradi. Oilaviy munosabatlar tizimidagi ota-ona va bola munosabatlari turli mazmunga ega va o'zaro bog'liq bo'lmish ota-onaning bolaga hamda bolaning ota-onaga munosabatlarini qamrab oladiki, bu o'zaro munosabatlar bolaning hamkorlik va nizoli (frustratsiya) vaziyatlarda qo'llab-quvvatlanganda o'zini tutishga o'rgatadi. Bola atrofidagilarni, ayniqsa, ota-onasini kuzatadi, ularning xatti-harakatlariga taqlid qiladi, ulardan ibrat oladi. Ota-ona bola xatti-harakatlarini, xulq-atvorini ma'qullab yoki muhokama qilib, rag'batlantirib yoki jazolab tarbiyaviy ta'sir o'tkazadi. To'g'ri tashkil etilgan tarbiyaviy ta'sir ostida ijobiy shaxs sifatleri shakllansa, noto'g'ri tarbiya salbiy xususiyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi [11].

Maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvori shakllanishi turli omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida oilaviy muhit, shaxsiy psixologik xususiyatlar va jinsiy farqlar muhim rol o'ynaydi. Salbiy xulq-atvor shakllari bolalarning ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot Rene Jil tomonidan ishlab chiqilgan va bolaning shaxslararo munosabati sohasi, uning oila ichidagi o'zaro munosabatlari, ijtimoiy moslashganligi hamda bola xarakterining ustun jihatlari, ustuvor xulq-atvor modelini o'rganishga qaratilgan vizual verbal testi asosida maktabgacha

yoshdagi bolalarning salbiy xulq-atvor reaksiyalarini tahlil qilish va jinsiy farqlarni aniqlash maqsadida amalga oshirildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Psixologiyada Rene Jil metodikasi asosida bolalar ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvor xususiyatlari keng o'rganilgan. Bu metodikadan diagnostik maqsadlarda foydalanish yuzasidan ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ushbu metodika 1959 yilda R. Jil tomonidan nashr etilgan bo'lib, bola shaxsini tadqiq etishga mo'ljallangan [2].

I.N. Gilyasheva va N.D. Ignateva 1972 yilda bu testning rus tilida mahalliy muhitga moslashtirilgan shaklini taklif etganlar va 1978 yilda sog'lom va epileptik bolalardagi shaxslararo munosabatlar tuzilmasini o'rganib uning validligini tasdiqlaganlar. Ushbu vizual-verbal so'rovnomaga mutaxassis psixologlar tilida "Film-test" nomi bilan mashhur bo'lgan [3].

D.B. Lubovskiy (1991) metodikaning "Frustratsiyaga munosabat" (Xulq-atvorning ijtimoiy o'xshashlik darajasi) shkalasi bilan S. Rozensveygning frustratsion rasm testidagi intrapunitivlik parametrlarini qiyoslab yuqori validlik (0,63) ni aniqlagan [6].

2001 yilda O.M. Baranova Rene Jil testining rasmlari topshiriqlarini "Oila rasmi" natijalari bilan solishtirib, bolalarni predmetlar-ramzlar bilan ajratilishi va ota-onalariga nisbatan joylashishi alomatlarini bo'yicha ijobiy korrelyatsiyani aniqlagan (0,68 va 0,65) hamda me'yoriy ma'lumotlar olingan [1]. Mazkur test maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab amaliyotchi psixologlari ish faoliyatida keng qo'llanilib, bola yoki o'smir xulqi va o'zaro munosabatlari tizimidagi dastlabki tekshiruvdan

boshlab aniq tarbiyaviy, psixologik chora-tadbirlar ishlab chiqish bilan yakunlanuvchi bir qator murakkab psixologik muammolarni yechish imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda zamonaviy tadqiqotlar film-testdan oilaviy o'zaro munosabatlar doirasida, nafaqat, bolalarda balki, kattalar xususan, ota-onalarda ham qo'llash mumkinligini ko'rsatdi (A.K. Osnitskiy, 1997) [2]. Mamlakatimizda mazkur metodikani Sunnatova R.I., Irgasheva N.G., Tadiyeva S.X. (2008) o'z ilmiy amaliyotida qo'llaganlar va milliy muhitga moslashtirganlar [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizda Rene Jil metodikasidan foydalandik. Metodikaning afzalligi shundaki u so'rovnomaga va proyektiv testga xos oraliq shaklga ega bo'lib, bolaning shaxslararo munosabatlari va xulq-atvorini o'rganishga mo'ljallangan. Tadqiqotda 211 nafar maktabgacha yoshdagi bolalar (113 nafar o'g'il bola va 98 nafar qiz bola) ishtirok etgan.

Metodikaning mohiyati shundan iboratki, sinalluvchi o'zini rag'batlantirish materialida ko'rsatilayotgan biror syujet qahramoniga o'xshatib o'z individual ahvolini, munosabatini, o'zini va boshqalarni shu vaziyatda qanday idrok etishini "tasvirlaydi".

Film-testning asosiy maqsadi bolaning ijtimoiy moslashuvi xususiyatlarini uning atrofdagilar bilan o'zaro munosabati va umumiy bilish faolligini o'rganishdan iborat.

Ushbu testing rag'batlantirish materiali vizual-verbal shakldagi 42 ta topshiriqdan iborat: 25 ta surat va 17 ta matnli test-savollar shaxslararo munosabatlarni, turli vaziyatlarda xulq-atvor xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Yarim proyektiv testning psixologik materialini shartli ravishda ikki guruhga bo'ladilar:

Bolaning aniq shaxsiy munosabatlarini tavsiflaydigan ko'rsatkichlar: oila muhitidagi munosabat (ota-ona, aka-uka, bobo-buvi va boshqa qarindoshlar), do'sti yoki dugonasiga, tarbiyachiga (o'qituvchi yoki boshqa bola uchun obro'li shaxs) munosabat.

Bolaning o'zini tavsiflovchi va turli munosabatlarda namoyon bo'ladigan ko'rsatkichlar: qiziquvchanlik darajasi, muloqotchanlik, hukmronlikka intilish, nizolashuvchanlik, agressivlik, o'zini chetga tortish, shuningdek, o'zaro ta'sir jarayonida frustratsiyaga xulqiy munosabat.

Film-test 4 yoshdan 12 yoshgacha bolalar uchun mo'ljallangan. Tashxisni guruhli va individual tarzda olib borish mumkin bo'lsa-da, undan yakka tartibda foydalanilgandagina aniq va ishonchli ma'lumotlar olish mumkin. Chunki tashxis jarayonida bola bilan suhbat qurish, unga aniqlashtiruvchi savollar berish, uning emotsional va xulq-atvor reaksiyalarini kuzatish imkoni yuzaga keladi. Guruhli tarzda ishlaganda esa bu kabi muhim va qimmatli ma'lumotlarni yo'qotish xavfi mavjud. Shu sababli biz ham ushbu metodika bo'yicha har bir bola bilan individual tarzda ishlab, natijalarni tahlil etdik.

Har bir topshiriq qayd etilishi lozim bo'lgan mazmunga ega bo'lib, rasmiy kartochkalarda bola ko'rsatgan joy yoki shakllar "X" ishorasi bilan, matnli savollar esa, mos javob varianti bilan belgilab boriladi. Testing ikki xil baholash tizimi (12 va 13 shkalali) mavjud bo'lib, olingan javoblar shu shkalalar asosida baholab chiqiladi. 13 shkaladan iborat baholash tizimida "Nizolashuvchanlik, agressivlik" shkalasi mavjud bo'lib, xulq-

atvorning mos shaklini baholash imkonini beradi. Bizning tadqiqotimiz ham asosan salbiy xulq xususiyatlarini o'rganishga qaratilganligi sabab 13 shkalali baholash tizimidan foydalanamiz.

Bola xulq-atvor munosabatlarini baholashda I.N. Gilyasheva va N.D. Ignateva tavsiyasiga ko'ra ularni uch guruhga bo'lib taqqosladik:

Faol-agressiv munosabat, bunda atrofdagilarga nisbatan g'azab, jahl, adovat bildiriladi. Javoblar varianti:

- baqiraman;
- ustidan kulaman;
- norozilik bildiraman;
- taqiqqa qarshi boraman;
- jahlim chiqadi;
- uraman;
- haqoratlab uraman;
- tortib olaman.

Majhul-sust munosabat, bunda xulq-atvorning ancha sodda shakllari (regressiya) va faoliyat samaradorligining tushishi namoyon bo'ladi. Javoblar varianti:

- yig'layman;
- xafa bo'laman;
- shikoyat qilaman;
- qovog'imni solaman.

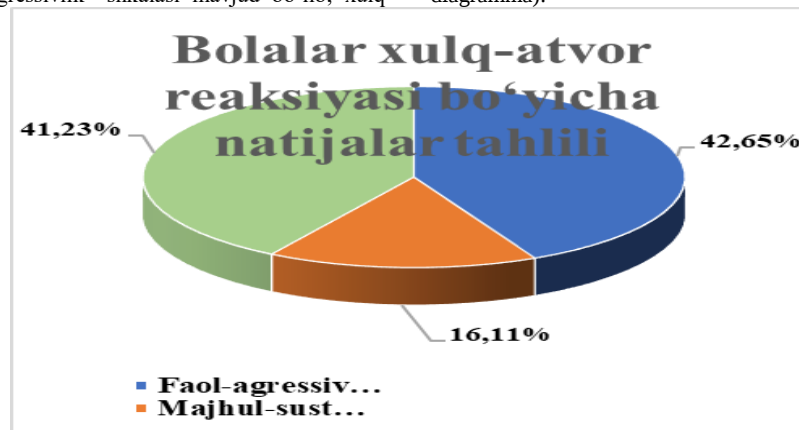
Neytral-indifferent munosabat, bunga mualliflar aytganidek, "frustratsion tolerantlik" - frustratsiyani kechirmaslik yoki frustratorga nisbatan bardoshlilikdan dalolat beruvchi, eng maqbul, adekvat xulq shakli kiradi. Javoblar varianti:

- hech narsa demaslik;
- hech narsa qilmaslik;
- yelkasini qismoq;
- o'yinni davom ettirmoq;
- tanbeh bermoq.

I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatyevlar fikricha, neytral, indifferent munosabat bolaning mos xulq-atvor me'yorlarini egallaganligi, istalmagan emotsional tuyg'ularini ushlay olishidan darak berib, bolaning ijtimoiy moslashganligini bildiradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot diagnostikasini zarur talab va me'yorlarga rioya qilgan holda amalga oshirib, biz bolalardagi salbiy xulq munosabatiga doir olingan natijalarni I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatevalar tavsiyasiga ko'ra tahlil etganmiz. Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq xususiyatlarini o'rganish uchun Rene Jil "Film-test"ining 25-, 33-, 34-, 35-, 36-, 37-, 38- savollariga berilgan javoblarning sifat ko'rsatkichlari miqdor ko'rsatkichlariga o'girildi va tahlil etildi. Yarim proyektiv test bo'yicha bola xulq-atvor reaksiyalarini baholashda I.N. Gilyasheva va N.D. Ignatevalar tavsiyasiga asosan ularni uch guruhga bo'lib taqqosladik.

Tanlanmada jami 211 nafar o'rta va katta maktabgacha yoshdagi bolalar ishtirok etib ularning 113 nafari o'g'il bola va 98 nafari qiz bolalarni tashkil etgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra tanlanmadagi jami bolalarning 42,65% i salbiy xulq-atvorning faol-agressiv xususiyatlarini namoyon etgan bo'lsa, 16,11% ida salbiy xulqning majhul-sust jihatlari aniqlandi, 41,23% bolalarda esa ijtimoiy me'yorlarga muvofiq xulq reaksiyalari kuzatildi (1-diagramma):

1-diagramma. Tanlanmadagi bolalar xulq-atvor reaksiyasi bo'yicha natijalar tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor xususiyatlarining jins bo'yicha farqlarini ko'rib chiqishda olingan natijalarning noparametrik ko'rsatkichlarda ifodalangani bois Mann-Uitni U-mezonidan foydalandik. Olingan natijalarga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bolalarda namoyon bo'ladigan salbiy xulq munosabtlarida jins bo'yicha ahamiyatli tafovutlar mavjudligi aniqlandi (1-jadval):

1-jadval. Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor reaksiyasi bo'yicha jins farqlari.

Xulq reaksiyalari	Jinsi	N=211	O'rtacha rang	U	P
Faol-agressiv munosabat	O'g'il bolalar	113	119,3186	4032	0,000518***
	Qiz bolalar	98	90,64286		
	Jami	211			
Majhul-sust munosabat	O'g'il bolalar	113	90,22566	3754,5	0,0000342***
	Qiz bolalar	98	124,1888		
	Jami	211			
Neytral-indifferent munosabat	O'g'il bolalar	113	105,2478	5452	0,845819
	Qiz bolalar	98	106,8673		
	Jami	211			

Izoh: *** $r \leq 0,001$; ** $r \leq 0,01$; * $r \leq 0,05$

Maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor ko'rsatkichlari o'g'il bolalarda faol-agressiv munosabtni ustun ekanligini eng yuqori ishonch darajasida (0,000518***; $r \leq 0,001$) tasdiqlab turibdi.

Qiz bolalardagi salbiy xulq-atvor xususiyatlari majhul-sust shaklda namoyon bo'lishi ham yuqori ishonch darajasida (0,0000342***; $r \leq 0,001$) tasdiqlandi.

Ijtimoiy maqbul xulq-atvor, ya'ni neytral-indifferent munosabat bo'yicha jins farqlari aniqlanmadi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalar xulq-atvor munosabati biologik (jins) va ijtimoiy (shaxslararo munosabatlar) omillarga bog'liq bo'lib, tarbiya ta'sirida ham shakllanadi. Chunki, o'g'il bolalar jasorat va himoyaga, qiz bolalar esa itoatkorlik va yumshoqlikka erta yosh bosqichlaridan o'rgatilib boriladi.

Bu yosh davrida jinsiy mansublikni anglash (identifikatsiya) xususiyatlari namoyon bo'la boshlaydi. Bolada ota-onasiga taqlid asosida o'zining u yoki bu jinsga mansub xulq-atvor modellari shakllanib boradi. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy munosabatlarga kirisha olishi uchun zarur ijtimoiy ko'nikmalar, xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirishi va undagi salbiy xulq-atvor ko'rinishlarining jins xususiyatlariga bog'liq ravishda namoyon bo'lishi oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit, tarbiya ta'sirida shakllanadi va shaxslararo munosabatlar tizimida muhim ahamiyat kasb etib boradi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalar salbiy xulq-atvor munosabatlarida jins farqlari mavjud bo'lib, o'g'il bolalarda salbiy xulq-atvor faol-agressiv (boshqalar ustidan kulish, baqirish, urish, haqorat, norozilik bildirish, taqiqqa qarshi borish, jahl qilish, g'azablanish, tortib olish) ko'rinishda, qiz bolalarga esa majhul-sust (yig'lash, arazlash, gina, qovog'ini solish, xafa bo'lish, injiqlik, shikoyat) shakldagi salbiy xulq xususiyatlari ko'proq uchraydi. Neytral-indifferent munosabat (faoliyatni davom ettirish, tanbeh berish) esa maktabgacha yoshdagi bolalarda jinsidan qat'i nazar ijtimoiy maqbul xulq-atvor sifatida baholanadi va bolalarning ijtimoiy moslashuv darajasini bildiradi.

Tadqiqotimiz natijalari salbiy xulq-atvorni erta aniqlash va oldini olish choralari ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Tavsiyalar:

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda – salbiy xulq-atvorni muqobil usullar bilan almashtirish strategiyalarini ishlab chiqish.

Tarbiya va ta'lim muassasalarida – bolalarga ijtimoiy me'yor qoidalarini o'rgatish va ularni konstruktiv muloqotga yo'naltirish.

Ota-onalar uchun – bolaning salbiy xulq-atvoridagi faol-agressiv va passiv munosabatlarni boshqarish bo'yicha maslahatlar berish.

ADABIYOTLAR

1. Баранова О.М. Дополнительные возможности методики «Рисунок семьи» // Школьный психолог. 2001. № 29. – С. 3–7.
2. Баранова О.М. Применение теста Р. Жилия для исследования межличностных отношений детей в семье // «Школьный психолог» №41 (183), 2001.
3. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб.: Питер, 2000. – 528 с.
4. Гильяшева И.Н., Игнатъева Н.Д. Методика исследования межличностных отношений ребенка: Метод. пособие. Серия: Психодиагностика детей и подростков. Вып.7. М.: Фолиум, 1994. 64 с.
5. Гильяшева И.Н., Игнатъева Н.Д. Детская проективная методика в исследовании межличностных отношений ребенка. — В кн.: Психологические методы исследования в клинике. Л., 1978, с. 98—104.
6. Лубовский Д.В. О применении теста рисуночной фрустрации С. Розенцвейга в школьной психодиагностике // Вopr. психологии 1990. № 3. – С. 151–154.
7. Методика Рене Жилия. Альманах психологических тестов. М.: Изд-во КСП, 1996. – 400 с., С. 367–386.
8. Осницкий А.К. Выявление проблем ребенка и родителей с помощью «Фильм-теста» Рене Жилия. Вопросы психологии, 1997, № 1. С. 55-62.
9. Суннатова Р.И., Иргашева Н.Г., Таджиева С.Х. Бола тараккиётини психологик таххис қилиш. Москва-Ташкент: ИТД «СМИ-АЗИЯ» - «San'at» журнали нашриёти, 2008.-156 б., Б. 35-42.
10. Федотова Ю.Ю. Практическое руководство по применению методики «Фильм-тест» Рене Жилия. Методические указания. Владивосток, 2004.-48 с.
11. Otakhonova, Sevarakhon. "Ota-Onaning Bolaga Munosabati Va Bolaning Hissiy-Emotsional Xususiyatlari Orasida O'zaro Aloqadorlik." Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila (2021): 122-130 p.
12. Tulkinovna O.S. PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PROTEST BEHAVIOR OF PRESCHOOL CHILDREN. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 8 No. 12, 2020 Part II. p.39-43.
13. http://www.voppsy.ru/issues/1997/971/971055.htm#_2_ %D0%96%D0%B8%D0%BB%D1%8F_%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82-%D1%84%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BC
14. <https://psy.1sept.ru/>

Ulug'bek RAMAZANOV,
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistranti
E-mail: ramazonov@mail.ru

PhD, dotsent M.Boltayeva taqrizi asosida

O'ZBEKISTONDA XORIJIY TILLAR O'QITILISHINING TARIXIY ZARURATI VA SHAKLLANISHI

Аннотация

Ushbu maqolada O'zbekistonda chet tillarini o'qitish tizimini tarixiy zarurati, xorijiy tillarni o'qitishning yo'lga qo'yilishi bilan bog'liq jarayonlar va uning ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Xorijiy tillar, maktab, oliy ta'lim muassasasi, agentlik, strategiya, davlat tili, siyosat, taraqqiyot, integratsiya.

ИСТОРИЧЕСКАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ И СТАНОВЛЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье анализируется историческая необходимость системы обучения иностранным языкам в Узбекистане, процессы, связанные с налаживанием обучения иностранным языкам и его значение.

Ключевые слова: Иностранные языки, школа, высшее учебное заведение, агентство, стратегия, государственный язык, политика, развитие, интеграция.

HISTORICAL NEED AND FORMATION OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the historical need for the system of teaching foreign languages in Uzbekistan, the processes associated with the establishment of teaching foreign languages and its significance.

Key words: Foreign Languages, School, higher education institution, agency, strategy, state language, politics, development, integration.

Kirish. Sovet hukumati 1947 yilda qabul qilgan "chet tillar o'qituvchilari tayyorlash haqida"gi 3485-sonli [4.3] va "maktabda chet tillar o'qitishni yaxshilash to'g'risida" 3488-sonli qarorlari O'zbekistonda xorijiy tillarni o'qitishning birmuncha jonlanishiga sabab bo'ldi. Chunki bu davrga qadar xorijiy (chet) til yurtimizdagi ko'plab maktablarda umuman o'qitilmagan edi. Faqat ayrim maktablardagina xorijiy til sifatida nemis tili o'qitilardi. Shu munosabat bilan bu davrga kelib Respublikada chet tillarni o'qitishni yo'lga qo'yish va mavjudlarini takomillashtirishga ijtimoiy-gumanitar fanlar jiddiy e'tibor qaratilib, yuqoridagi qarorlar qabul qilingan edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Xorijiy tillarni o'qitish zarurati insoniyat madaniyati va ijtimoiy hayotining rivojlanishiga mos ravishda shakllangan jarayondir. O'zbekiston hududida ham bu zarurat uzoq tarixiy ildizlarga ega. Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashgan O'zbekiston qadimdan turli millatlar, dinlar va tillarning uyg'unlashuv maskani bo'lgan. Bu holat xalqaro aloqa va savdo munosabatlarini rivojlantirishda xorijiy tillarni bilishni zarur qilgan [1]. O'zbekiston hududida xorijiy tillarni o'qitishning dastlabki zaruriyati xalqaro savdo va diniy tarqalish bilan bog'liq edi. Buyuk ipak yo'li orqali Sharq va G'arb o'rtasida olib borilgan iqtisodiy aloqalar ko'plab xorijiy tillarning rivojlanishiga turtki bergan [2]. Arab tili bu hududda Islom tarqalishi bilan bir qatorda ilm-fan va madaniyat tili sifatida shakllandi. Movarounnahrda ko'plab allomalar, jumladan, al-Farg'oniy, al-Beruniy va Ibn Sino asarlarini arab tilida yozib, o'z ilmiy kashfiyotlarini butun dunyoga tanitdilar [3]. Fors tili esa adabiy va diplomatik til sifatida yuksaldi. Xususan, Amir Temur davrida fors tilining rasmiy yozishmalar hamda madaniy aloqalarda keng qo'llangani xorijiy tillarni bilishning ahamiyatini yanada oshirdi [4]. Bu davrda xorijiy tillarni o'rganish o'zbek milliy madaniyatining jahon madaniyati bilan uyg'unlashuviga xizmat qildi [5]. XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston gubernatorligi tashkil topishi bilan rus tili O'zbekiston hududida keng tarqala boshladi. Rus tili davlat boshqaruvi, hujjatbozlik va ta'lim tizimining muhim elementi sifatida joriy etildi. Rus tili o'sha davrda xalqaro ilmiy-adabiy aloqalarga kirishishning yagona vositasi sifatida tan olingan. Shu sababli, mahalliy xalq vakillari orasida bu tilni o'rganishga qiziqish ortdi. Sovet davrida

esa rus tili butunittifoq muloqot vositasi sifatida majburiy tilda o'qitildi. Shuningdek, bu davrda ingliz, fransuz va nemis tillari ham ta'lim tizimida o'qitila boshladi. Mazkur holat xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan ehtiyojning kuchayishiga olib keldi. Ammo bu jarayon milliy tillarning rivojlanishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. 1991-yilda mustaqillikka erishgan O'zbekiston xorijiy tillarni o'qitish siyosatini tubdan qayta ko'rib chiqdi. Xalqaro maydonda mamlakatning raqobatbardoshligini oshirish uchun xorijiy tillarni bilishning ahamiyati ortdi. Bu borada eng muhim bosqichlardan biri sifatida birinchi Prezident Islom Karimovning 2012-yilda chet tillarni o'qitish bo'yicha farmon qabul qilishi bo'ldi. Ushbu farmon xorijiy tillarni o'rganish uchun qulay sharoitlar yaratdi va ta'lim tizimini isloh qildi. Bugungi kunda O'zbekistonda ingliz tili xalqaro muloqot tili sifatida birinchi o'rinda turadi. Shuningdek, xitoy, nemis va fransuz tillari ham davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Xorijiy tillarni bilish xalqaro tadbirlarda ishtirok etish, global iqtisodiy jarayonlarga qo'shilish va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi [6].

Mustaqillik yillarida xorijiy tillarni o'qitish O'zbekistonda milliy taraqqiyot va globallashtirishning muhim elementi sifatida qaralmoqda. 2012-yilda qabul qilingan Prezident farmoni xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatishning samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qancha chora-tadbirlarni belgiladi. Ushbu hujjat asosida xorijiy tillar maktablardan boshlab o'qitila boshlandi, yuqori malakali o'qituvchilar tayyorlash dasturlari amalga oshirildi va zamonaviy o'quv materiallari yaratildi. Hozirgi davrda ingliz tili xalqaro biznes va ilmiy muloqot tili sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim jarayonida xorijiy tillarni o'rgatishda axborot texnologiyalaridan keng foydalanish jarayoni boshlangani ushbu yo'nalishni yanada rivojlantirmoqda. Movarounnahr hududidagi qadimgi yozma yodgorliklar xorijiy tillar bilan madaniy aloqalar o'rnatishning muhimligini tasdiqlaydi. Qadimgi so'g'd, baxtriya va xorazm tillari mintaqada keng tarqalgan bo'lib, ular xalqaro savdo va diniy faoliyatda muhim vosita bo'lgan. Ayniqsa, so'g'd yozuvi orqali turli diniy matnlar tarjima qilingan va bu jarayon til o'rganishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirgan. Zardushtiylikning tarqalishi va uning asosiy matnlari, jumladan, Avesto kitobi, xorijiy tillarning diniy-

falsafiy va madaniy o'zaro ta'sir vositasi sifatida ahamiyatini oshirdi. Bu davrda xorijiy tillar faqat aloqalarning vositasi bo'lib qolmasdan, mahalliy til va madaniyatlarning rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi.

Ammo Sovet davrida xorijiy tillarni o'qitish asosan rus tili orqali amalga oshirilgani mahalliy tillarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatgan[7]. Shunday bo'lsa-da, bu davrda xorijiy tillarni o'qitish sohasida milliy kadrlar tayyorlashning dastlabki bosqichi amalga oshirildi. O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, xorijiy tillarni o'rgatish bo'yicha milliy siyosat shakllana boshladi. 2012-yilda qabul qilingan Prezident farmoni asosida xorijiy tillarni o'qitishni takomillashtirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqildi. Ushbu dasturlar bo'yicha maktab va oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'rganish kengaytirildi va xalqaro standartlarga moslashtirildi[8].

Hozirgi kunda O'zbekistonda xalqaro imtihonlar (IELTS, TOEFL, CEFR) uchun tayyorlov markazlari faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, xorijiy tillarni bilish davlat xizmatchilarining malakasini oshirishda muhim talabga aylandi. Globallashuv jarayoni xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashni talab qilmoqda. Onlayn ta'lim platformalari, masalan, Duolingo, Coursera va Zoom orqali xorijiy tillarni masofaviy o'rgatish tizimi shakllandi. Bu jarayon xorijiy tillarni o'rganishni yanada qulay va samarali qildi. Shuningdek, davlat miqyosida amalga oshirilgan "Milliy ta'lim dasturi" loyihasi xorijiy tillarni o'rganish uchun yangi metodikalarni joriy etdi. Ushbu dastur chet tillarni bolalikdan o'rganishni rag'batlantirishni maqsad qilgan bo'lib, o'quvchilarning amaliy til ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan. Rasmiy ma'lumotlarga qaraganda, 1922-1923 o'quv yilida Turkiston Sharqshunoslik institutida 210 nafar talaba o'qigan, 5 nafar professor, 11 nafar o'qituvchi ta'lim va tarbiya ishlari olib borishgan[9]. 1922 yilga kelib, institut kutubxonasida 5300 jild kitob va 200 dan ortiq qo'lyozma asarlar bor edi. Mazkur institut 1924-yilda alohida fakultet sifatida O'rta Osiyo davlat universitetiga qo'shib yuborilgan, biroq uning faoliyati uzoq davom etmadi. 1930-yilga kelib fakultet pedagogika fakultetiga aylantirildi. 1931-yilda esa agrosanoat institutiga aylantirilib, Dushanbe shahriga ko'chiriladi. Shunday qilib, sharqshunoslik fakulteti faoliyati tugaydi. O'sha davr tuzumi

tufayli o'zbek sharqshunoslik faniga rahna tushadi[9]. Maktablarda asosan ingliz, nemis, fransuz tillarini o'qitilgan bo'lsa, poytaxt va ayrim viloyat markazlari hamda yirik shaharlarda sharq tillariga ixtisoslashtirilganlari ham mavjud edi. 1926-1929-yillarda milliy ziyolilarning ko'plab vakillariga qarshi ta'qiblar kuchaydi. Ulardan Munavvar qori Abdurashidxonov hukumat tomonidan vaqti-vaqti bilan ish va yashash vositalaridan mahrum qilingan. Abdurauf Fitrat ham xuddi shunday taqdirga duch kelgan. 1931-yilga kelib, sharqshunoslarga bo'lgan salbiy munosabatlar davom ettirildi. O'rta Osiyo Davlat universiteti Sharq fakultetida dars beradigan, taniqli olimlardan 11 tasi hibsga olindi. Sharmandali sharqshunoslar orasida asosiy "jinoyatchi" 14 ta chet tilini mukammal biladigan arabshunos olim A.Shmid ham bor edi. Hibsga olingan boshqa professor o'qituvchilar ham xuddi shunday g'ayrioddiy shaxslar edi. N.Filatov O'rta Osiyo davlat universiteti Sharq fakulteti o'qituvchisi bo'lib, sharqshunoslikning siyosiyashishiga, fanda yagona haqiqiy marksistik metodologiyani o'rnatishga qarshi kurashda faol ishtirok etdi. Hibsga olinganlar Sharq fakultetida go'yoki, aksilinqilobiy sabotaj guruhini tuzish va sovet mutaxassislarini tayyorlash sohasidagi ishlarni buzish, ijtimoiy-siyosiy intizom va markschalenincha metodologiyaga qarshi turishda ayblanib, qatag'on qilindilar.

Xulosa. Bu davrda yaratilgan dasturlarda chet tili o'qitishga amaliy maqsad asos qilib olindi. Talabalar chet tilida o'qishni, gapirishni o'rganishlari lozim edi. Yangi darsliklar yaratildi, lekin bu darsliklar kamchiliklardan xoli emasdi. Bu davrda tilshunos olim G.Palmer tadqiqoti o'z ta'sirini ko'rsatdi. I.Gruzinskayaning til o'rgatishga bag'ishlangan muhim kitobi bosmadan chiqdi. Pedagogika fanlari akademiyasining chet tili bo'limi I.Raxmanov boshchiligidagi til materiallarini ilmiy asosda tanlashda ancha ishlarni qildi. Yaratilgan dasturda qoidalarini yodlash, tahlil qilaolish ko'zda tutilgandi. O'quvchilar malaka-ko'nikmalari faqat tarjima orqali hosil qilinadi, og'zaki nutqqa oz vaqt qolardi. Bir jihatga alohida e'tibor qaratish lozimki, bu davrlarda chet tillari faqat rus tili orqaligina o'rganilgan. Bu hali rus tilini yaxshi o'rgana olmagan o'quvchilar uchun muayyan qiyinchilik tug'dirardi natijada, o'quvchilarning bilimlari past bo'lib, eng oddiy fikrlarni ham bayon qila olmasdilar.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. Buyuk kelajakka ishonch. Toshkent, 1995. – 34-bet.
2. Islomov U. Movarounnahrda madaniy integratsiya. Toshkent, 2003. – 22-bet.
3. Rustamov B. Xorijiy tillar va madaniyat. Toshkent, 2010. – 49-bet.
4. Qodirov Z. O'rta asrlar tarjimonlari. Toshkent, 2012. – 34-bet.
5. Nuriddinov S. Fors tilining O'zbekistondagi o'rni. Toshkent, 2015. – 56-bet.
6. G'afurov T. Xorijiy tillarning ahamiyati. Toshkent, 2011. – 19-bet.
7. Rasulov S. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. – 19-bet.
8. Abduqodirov U. Chet tillarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2018. – 31-bet.
9. Абдусаматов М. Ўзбекистон шарқшунослари. Библиографик очерк. Тошкент:Қомуслар Бош тахририяти, 1996. –7-bet.

Sevara RAXIMOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti stajyor-o'qituvchisi
E-mail: gsevara1983@gmail.com

O'zDJTU dotsenti, s.f.n. G'.Mamatov taqrizi ostida

YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT BARQARORLIGINI MUSTAHKAMLASHNING MA'NAVY-AXLOQIY MEKANIZMLARI

Аннотация

Ushbu maqolada Yangi O'zbekistonda jamiyat barqarorligini mustahkamlashda ma'naviy-axloqiy mexanizmlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Prezident asarlari va nutqlaridan olingan iqtiboslar hamda zamonaviy ilmiy manbalarga asoslanib, jamiyatda barqarorlikni shakllantirishda milliy qadriyatlar, odob-axloq va axloqiy mas'uliyatning ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, ma'naviy-axloqiy siyosatning metodologik, amaliy va nazariy jihatlarini o'rganish orqali islohotlarning samaradorligini oshirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: Yangi O'zbekiston, jamiyat barqarorligi, ma'naviy-axloqiy mexanizmlar, milliy qadriyatlar, prezident asarlari, islohotlar, metodologiya.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ МЕХАНИЗМЫ УКРЕПЛЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ В НОВОМ УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается роль и значение духовно-нравственных механизмов в укреплении стабильности общества в новом Узбекистане. На основе трудов и выступлений Президента, а также современных научных источников, автор раскрывает значение национальных ценностей, нравственности и моральной ответственности в формировании общественной стабильности. Кроме того, через изучение методологических, практических и теоретических аспектов духовно-нравственной политики предлагаются выводы и рекомендации, направленные на повышение эффективности проводимых реформ.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, стабильность общества, духовно-нравственные механизмы, национальные ценности, труды Президента, реформы, методология.

SPIRITUAL AND MORAL MECHANISMS OF STRENGTHENING SOCIAL STABILITY IN NEW UZBEKISTAN

Annotation

This article examines the role and importance of moral and ethical mechanisms in strengthening social stability in the New Uzbekistan. Drawing on the works and speeches of the President as well as contemporary academic sources, the author elucidates how national values, ethics, and moral responsibility contribute to fostering stability. Furthermore, through an exploration of methodological, practical, and theoretical aspects of moral-ethical policy, the study offers insights and recommendations for enhancing the effectiveness of ongoing reforms.

Key words: New Uzbekistan, social stability, moral and ethical mechanisms, national values, presidential works, reforms, methodology.

Kirish. Yangi O'zbekistonda jamiyat barqarorligini mustahkamlash masalasi hozirgi davrda eng muhim ustuvorliklardan biri sifatida maydonga chiqmoqda. Zero, siyosiy islohotlar, iqtisodiy yangilanish va ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan harakatlar mazmun-mohiyatini to'laonli aks ettirishda, eng avvalo, ma'naviy-axloqiy omillarning ahamiyati beqiyosdir. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning asarlari va ma'ruzalarida ham jamiyat barqarorligiga erishishda ma'rifat, odob-axloq, milliy an'analar, oila va mahalla institutlarining o'rni keng sharhlab beriladi. Ayniqsa, Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston – demokratik o'zgarishlar, qudratli iqtisodiyot va kuchli ijtimoiy himoya poydevori" mazmunidagi fikrlari, shu bilan birga, "Inson qadri uchun" tamoyili asosidagi ma'naviy siyosat xalqning dunyoqarashini boyitish va yangilashda muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda.

Yangi O'zbekiston konsepsiyasi dastlab siyosiy islohotlar, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va iqtisodiy taraqqiyotga yangicha, innovatsion yondashuvlar joriy etish bilan e'tiborga tushgan bo'lsa, bugungi kunga kelib, ana shu jarayonlarni izchil davom ettirish uchun ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga tayanish alohida urg'u bilan ta'kidlanadigan masalaga aylandi. Prezidentimizning turli nutqlari va rasmiy chiqishlarida "ma'naviyat – barcha islohotlar tayanchi" degan g'oya yangraydi. Buning zaminida, avvalo, insonning butun bir jamiyatdagi o'rni va roli, kishilarning bir-biriga nisbatan hurmat-ehtiromi hamda mas'uliyati kabi omillar mujassamdir. Jamiyatda barqarorlikni ta'minlash uchun esa faqat iqtisodiy va siyosiy

choralar ko'rishning o'zi kifoya qilmasligi, buning uchun avvalo mafkuraviy uyg'onish, madaniy-ma'rifiy merosga tayangan holda yangicha dunyoqarashni rivojlantirish zarurligi tobora ravshan bo'lmoqda.

Shunday ekan, ushbu tadqiqotning asosiy muammosi – Yangi O'zbekistonda jamiyat barqarorligini mustahkamlashda ma'naviy-axloqiy mexanizmlarning o'rni nimada ekanini aniqlashdan iborat. Ushbu muammo quyidagi savollar bilan uzviy bog'lanadi: ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va tamoyillar qanday shakllanadi, ular jamiyatda qanday ijtimoiy institutlar orqali o'z ifodasini topadi va eng muhimi, barqarorlikni mustahkamlash uchun qanday pragmatik qadamlar tashlash lozim? Shu ma'noda, mazkur maqolada ushbu savollarni tadqiq etish, amaliy takliflar va ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqish ko'zda tutiladi. Tadqiqotning maqsadi – Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyat barqarorligiga erishish uchun zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy mexanizmlarni tavsiflash, ularning inson ongi va ijtimoiy munosabatlardagi ijobiy o'zgarishlarga ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilishdir. Xususan, tadqiqot doirasida quyidagi masalalarga alohida e'tibor qaratiladi: mavjud ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning nazariy asoslari, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar bilan uzviy bog'liqligi hamda ularni kuchaytirish orqali barqarorlik indikatorlarini yaxshilash imkoniyatlari.

Maqolaning dolzarbligi, birinchidan, global jarayonlarda ma'naviy inqiroz, axloqiy relativizm va turli mafkuraviy xurujlarning avj olayotgani fonida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ikkinchidan, Yangi O'zbekistonda demokratik islohotlar

chuqurlashib borishi barobarida jamiyat barqarorligi masalasiga strategik yondashuv zaruriyatining ortishi bilan bog'liqdir. Uchinchidan, ma'naviyat va axloq omillari iqtisodiy yuksalish, huquqiy zamindan foydalanish, ijtimoiy totuvlikni kuchaytirish kabi jarayonlar bilan hamohanglikda o'rganilishi lozimligi tadqiqotning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi. Xulosa qilib aytganda, mazkur maqolada bayon etiladigan nazariy va amaliy mulohazalar, taklif etiladigan metodologik yondashuvlar Yangi O'zbekistonda ma'naviy-axloqiy siyosatning navbatdagi bosqichlarini belgilashda asos bo'la oladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. So'nggi yillarda ma'naviyat va axloq masalalari bo'yicha olib borilayotgan tadqiqotlar jahon miqyosida ham kengayib bormoqda. Xususan, G'arb sotsiologlari va faylasuflari, jumladan, E. Dyurkgeym, M. Vebber, J. Habermas singari olimlar jamiyat barqarorligini tushuntirishda ma'naviy omillar, an'anaviy qadriyatlarga tayanishning muhim ekanini alohida qayd etishadi. Ayniqsa, Dyurkgeymning ijtimoiy birdamlik konsepsiyasi va Vebberning ma'naviy ustunlar orqali barqaror rivojlanish g'oyalari o'zbek jamiyatining yangilanish jarayonlarini o'rganishda ham nazariy asos sifatida xizmat qilishi mumkin. Chunki ma'naviy omillar, axloq normalari kishilar o'rtasidagi ijtimoiy rishtalarni mustahkamlashda, birdamlikni kuchaytirishda yetakchi rol o'ynaydi.

Sharq uyg'onish davridan boshlab turli mutafakkirlar ijtimoiy barqarorlikka erishish yo'lidagi avvalo insonning ma'naviy olami muhim ekanini haqida so'z yuritishgan. Buyuk allomalarimiz Al-Farg'oni, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy ilmiy tafakkur orqali ijtimoiy taraqqiyotni rag'batlantirgan bo'lsalar, Al-Farobiy va Al-G'azzoliy inson kamoloti, odob-axloq me'yorlarini jamiyat rivojining zarur sharti sifatida e'tirof etganlar. Ma'naviyatga e'tibor berish, yaxshi axloqni shakllantirish, adolat tamoyiliga amal qilish – ana shu talablar asrlar davomida Sharq sivilizatsiyasining tamal toshi bo'lib kelgan. O'zbek davlatчилиги tarixida ham ma'rifatparvar bobolarimiz Amir Temur, Mir Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy o'z asarlarida aynan ma'naviy uyg'onish, axloqiy barkamollik, xalq farovonligi o'rtasidagi bog'liqlikni keng qalamga olganlar.

Mustaqillikdan so'nggi davrda O'zbekistonda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga oid turli tadqiqotlar amalga oshirila boshladi. Ayniqsa, I.A. Karimov asarlarida milliy g'oya, ma'naviy uyg'onish, mustaqil taraqqiyotda ma'naviyatning roli keng tahlil etilgan bo'lsa, keyingi bosqichda Shavkat Mirziyoyevning siyosiy nutqlari va ma'ruzalarida ma'naviyatni yangicha bosqichga ko'tarish, uni chuqur islohotlar bilan uyg'unlashtirish masalalari yana-da dolzarb ahamiyat kasb etdi. Yangi O'zbekiston konsepsiyasini fanning turli yo'nalishlari prizmasidan o'rganigan mahalliy olimlar – siyosatshunoslari, ijtimoiy psixologlar, tarixchilar va faylasuflar – ana shu jarayonlarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining roli to'g'risida turli xulosalar bildirganlar. Ammo shunga qaramay, ma'lum bir izchil, tizimli ilmiy tadqiqotlarning yetishmasligi ko'zga tashlanadi. Jumladan, mahalla institutining aholi ongiga ta'siri, yoshlar orasida milliy qadriyatlarni targ'ib qilishning zamonaviy usullari, internet makonida axloqiy tartibot me'yorlarini shakllantirish kabi masalalarga bag'ishlangan ayrim ilmiy maqolalar mavjud. Lekin ularning aksariyati turli amaliy kuzatishlar yoki tajribiy ma'lumotlarga tayangan holda ishlab chiqilgan bo'lib, umumiy nazariy xulosalar berishga unchalik e'tibor qaratilmagan.

Adabiy manbalarining ko'rsatishicha, jamiyat barqarorligi tushunchasini siyosiy-ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, ma'naviy va axloqiy mezonlar majmui sifatida ko'rib chiqish lozim. Shuning uchun hozirgi bosqichda aynan ma'naviy-axloqiy mezonlar qanday mexanizmlar orqali mustahkamlanishi, buning uchun qanday dastur va chora-tadbirlar zarurligi masalasini o'rganish dolzarbligicha qolmoqda. Mavzu bo'yicha scholar.google.com manbalarida nashr etilgan so'nggi ilmiy maqolalar ma'naviyat, axloq, qadriyatlar va barqarorlik o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni tasdiqlaydi. Xususan, G'arb akademik jurnallaridan birida chop etilgan maqolada ham jamiyatning axloqiy normalari poymol bo'lgani sari ijtimoiy nizolar, beqarorliklar, g'arazli qarashlar kuchayishi, buning oqibatida iqtisodiy va siyosiy tanglik ham vujudga kelishi ta'kidlangan. Demak, har qanday islohot uchun mustahkam poydevor – kishilar o'rtasida shakllanadigan ishonch,

hurmat va ma'rifat muhitidir. Yangi O'zbekistondagi siyosiy-huquqiy yangilanishlarning ham uzoq muddatli barqarorlikka erishishi bevosita ma'naviy-axloqiy qadriyatlarining naqadar rivojlanganiga bog'liq.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqishda, eng avvalo, tadqiqot falsafasi va yonalishiga e'tibor qaratildi. Maqolada asosan induksion yondashuv qo'llanildi, chunki mavjud ma'lumotlar, hujjatlar, rasmiy chiqishlar, ilmiy manbalar kabi turli manbalardan chiqarilgan xulosa asosida umumlashtirilgan nazariy qarashlar ilgari suriladi. Tadqiqotda dalillarning haqqoniyligi (validity) va ishonchiligi (reliability)ni ta'minlash maqsadida, imkon qadar, har xil manbalardan foydalanishga harakat qilindi: Prezident asarlari va farmonlari, ijtimoiy so'rov natijalari, turli statistik ma'lumotlar, ilmiy-analitik to'plamlar, xalqaro maqolalar kabi ko'p qirrali ma'lumotlardan tarkib topgan baza yaratildi.

Tadqiqot dizayni amaliy kuzatuvlar, suhbatlar va case study usullaridan foydalangan holda tashkil etildi. O'zbekistonning turli hududlarida joylashgan mahallalar misolida ma'naviy-axloqiy tadbirlar qanday tashkil etilayotgani, unda yoshlarning ishtiroki qanchalik ta'minlanayotgani, oilalar o'rtasidagi munosabatlarga qay darajada ijobiy ta'sir ko'rsatayotgani tahlil qilindi. Shuningdek, ayrim mutaxassislari, pedagoglar va mahalla faollari bilan o'tkazilgan suhbatlar tadqiqot davomida ma'lumot to'plashning birlamchi manbalari sifatida xizmat qildi. Ikkilamchi manbalar sifatida ilmiy jurnallarda e'lon qilingan maqolalar, davlat dasturlari, statistik hisobotlar hamda xalqaro tajribani o'rganishga qaratilgan tahlillar qo'llab-quvvatlovchi dalillar sifatida keltirildi. Keyingi bosqichda savolnoma metodi qo'llanilib, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan turli ijtimoiy qatlam vakillari ma'naviy qadriyatlar va jamiyat barqarorligini o'zaro bog'laydigan omillar haqida o'z qarashlarini bayon etishdi. Bunda ma'naviy-axloqiy siyosatni kuchaytirish orqali yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta'sir qilish, turli mafkuraviy tahdidlarning oldini olish, fuqarolarda vatanparvarlik tuyg'usini mustahkamlash masalalari so'rov obyektini sifatida o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda, avvalo, jamiyat barqarorligining ma'naviy-axloqiy mexanizmlari qanday shakllanishiga e'tibor qaratildi. Mazkur tahlil jarayonida aniqlanishicha, Respublikamizda oxirgi yillarda o'tkazilgan ma'rifiy tadbirlar, mahalla darajasidagi siyosiy va ijtimoiy ahamiyatga molik yig'ilishlar, "Mahalla-ma'naviyat maskani" konsepsiyasi asosida tashkil etilgan guruhlar faoliyati aniq ijobiy samara berayotgani kuzatilgan. Mahallalarda tashkil etilgan turli to'garaklar yoshlarning qiziqishlari va iste'dodlariga muvofiq ravishda tuzilayotgani, shu bilan birga, oila va mahalla munosabatlardagi samimiylilikni kuchaytirayotganini so'rovlari ham tasdiqladi. Yoshlar bilan suhbatlarda ularning milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an'anaviy oilaviy rishtalar, odob-axloq haqidagi tasavvurlari, garchi zamonaviy texnologiyalar muhitida shakllansa-da, baribir chuqur milliy negizlarga asoslangani ma'lum bo'ldi. Biroq, shu bilan birga, mustahkam ma'naviy-axloqiy poydevor barpo qilish uchun, ayniqsa, internet tarmog'ida turli mafkuraviy tahdidlar, noto'g'ri ma'lumotlar tarqalishining oldini olish zarurligi ham anglab olindi. Suhbatlar va savolnoma natijalariga ko'ra, yoshlarning muayyan qismi ijtimoiy tarmoqlarda duch kelayotgan turli qarama-qarshi g'oyalar tufayli o'zlarining ma'naviy-axloqiy qarashlarida aniq mezonlarga ega emasliklarini aytib o'tganlar.

Tahlil qilinayotgan muammo doirasida yana bir muhim jihat – ijtimoiy adolat, halollik, sadoqat, mehr-oqibat kabi qadriyatlarining jamiyatdagi aks etish darajasidir. Savolnoma ishtirokchilarining aksariyati Yangi O'zbekiston sharoitida ma'naviy islohotlarni chuqurlashtirish orqali korrupsiyaga qarshi kurash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash, qadriyatlarga sodiqlik va shaffoflikni tarannum etish masalalari hal qilinishi mumkinligini urg'u bilan ta'kidlaganlar. Xususan, davlat xizmatlari sifati, yoshlar siyosati, ayollar huquqlari va imkoniyatlarini kengaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslarni jamiyat hayotiga faol jalb qilish kabi masalalar ma'naviy-axloqiy islohotlarning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqilishi lozimligi alohida qayd etilgan. Bunday fikrlar shundan dalolat beradiki, ma'naviy takomilga e'tibor qaratilmasdan, ya'ni fuqarolarning axloqiy ongi, mas'uliyat hissi, vatanparvarlik tushunchasi shakllantirilmagan turib, siyosiy-

huquqiy yoki iqtisodiy islohotlarning samaradorligini ta'minlash qiyin. Tadqiqot doirasida aniqlangan yakuniy xulosalardan biri shuki, ma'naviy-axloqiy mexanizmlar jamiyat barqarorligini mustahkamlashda asosiy bosqich sifatida xizmat qiladi va ularni puxta yo'lga qo'yish zamon talabidir.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar va dalillar Yangi O'zbekistonda jamiyat barqarorligini mustahkamlashda ma'naviy-axloqiy mexanizmlarning muhim ahamiyatga ega ekanini yana bir bor tasdiqlaydi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning kitoblari va nutqlarida ta'kidlanganidek, keng ko'lamli islohotlar, chuqur yangilanishlar zahirida avvalo kuchli g'oya, yuksak ma'naviyat va insonparvarlik yotishi lozim. Ma'naviy-axloqiy mexanizmlar esa shu g'oyani hayotga tatbiq etish, inson ongini yangilash, qadriyatlarga sodiq fuqarolarni tarbiyalash, ijtimoiy birdamlik muhitini mustahkamlash kabi vazifalarni bajaradi. Shu bois, tadqiqotdan kelib chiqadigan asosiy taklif shundan iboratki, har qanday siyosiy yoki iqtisodiy dastur ishlab chiqishda, eng avvalo, xalqning mentaliteti, ma'naviy ehtiyoji, milliy qadriyatlari va axloqiy me'yorlari e'tiborga olinishi lozim. Shuningdek, yosh avlodni har tomonlama yetuk, zamonaviy bilimlarga ega, shu bilan birga boy ma'naviy merosimizni chuqur anglashi uchun zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalardan, internet platformalaridan keng foydalanish zarur. Yoshlar bilan ishlashda faqat ma'ruza va darslar bilan cheklanmay, interaktiv, ijodiy yondashuvlar, media loyihalar, ijodiy tanlovlar va festival-formatdagi tadbirlarga ahamiyat berish, ularda milliy urf-odatlar va tarixiy an'analarni yangicha shakllarda targ'ib qilish yanada samara berishi mumkin.

Bundan tashqari, ilmiy-tadqiqot doiralarida ham ma'naviy-axloqiy masalalarga bag'ishlangan fundamental ishlarni kengaytirish, fanlararo hamkorlikni kuchaytirish lozim. Xususan, siyosatshunoslarni, faylasuflarni, psixologlarni va pedagoglarni birgalikda

mahalla tizimidagi ma'naviy islohotlar, internet makonida axloq normalariga rioya qilish madaniyatini shakllantirish, mafkuraviy tahdidlarning oldini olish borasidagi ilmiy-amaliy ishlarni tizimli tarzda olib borishlari kerak. Kelgusida esa ushbu tadqiqot doirasida olingan xulosalar yanada chuqurlashtirilib, alohida ijtimoiy guruhlar, turli yosh toifalari, shahar va qishloq sharoitlarining xususiyatlarini hisobga olgan holda ma'naviy-axloqiy siyosat strategiyasini ishlab chiqish mumkin. Bu esa albatta jamiyat barqarorligini mustahkamlashda muhim qadam bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O'zbekiston sharoitida jamiyatning barqarorligi ko'p qirrali, murakkab jarayon bo'lib, uning poydevori ma'naviy-axloqiy omillar bilan mustahkamlangan taqdirdagina ijobiy natijalar berishi turgan gapdir. Prezident asarlari va ma'ruzalarida ta'kidlanganidek, inson qadri, adolat prinsiplari, milliy tiklanish g'oyalari hamda har tomonlama uyg'un shaxs tarbiyasi jamiyatdagi barcha o'zgarishlarning tom ma'noda asosini tashkil etadi. Shunday ekan, har qanday islohotning bosh maqsadi inson manfaatini ko'zlash, uning intellektual salohiyati va ma'naviy dunyosini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi zarur. Buni ta'minlash yo'lida ma'naviy-axloqiy mexanizmlar faol ishga solinganda, Yangi O'zbekistonda barqarorlikka erishish va uni mustahkamlash tobora tezlashadi. Mavjud ilmiy adabiyotlar va ushbu tadqiqot natijalari ham ana shu fikrni yana bir karra tasdiqlab, ma'naviyat darajasining yuksalishi jamiyatda ahillik, bag'rikenglik, ijtimoiy birdamlik va erkin fikrlash muhitini mustahkamlashga xizmat qilishini ko'rsatadi. Ana shu jihatlarni tufayli mustahkam ma'naviy-axloqiy poydevor yaratilgan jamiyatda siyosiy, iqtisodiy, huquqiy yoki boshqa sohadagi islohotlar muvaffaqiyatli amalga oshishi ham osonroq bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016. – 56 b.
2. Mirziyoyev Sh. M. Yangi O'zbekiston – demokratik o'zgarishlar, qudratli iqtisodiyot va kuchli ijtimoiy himoya poydevori. – T.: O'zbekiston, 2020. – 112 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2022-yil 28-dekabr). – [Elektron resurs]. – Rejim dostupa: <https://president.uz/uz/lists/view/>
4. Durkheim E. O razdelenii obshchestvennogo truda / Per. s fr. – M.: Nauka, 1991. – 356 s.
5. Weber M. Protestant etikasi va kapitalizm ruhi / Per. s angl. – T.: Fan, 2019. – 240 b.
6. Habermas J. The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society. – Cambridge: MIT Press, 1991. – 301 p.
7. Al-Farobiy. Fazilatli jamiyat ahlining qarashlari. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2005. – 175 b.
8. Beruniy A. Tanlangan asarlar. – T.: Fan, 1968. – 420 b.
9. "Mahalla-ma'naviyat maskani" konsepsiyasi: amaliy ahamiyati va istiqbolli vazifalari // O'zbekiston Respublikasi Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirligi axborot to'plami. – 2021. – №4 (28). – B. 14–22.

UDK:950575.1:34

Gulchexra RUSTAMOVA,
Namangan viloyat yuridik kolleji o'qituvchisi

PhD., dotsent M.Asqarova taqrizi asosida

SPECIFIC ASPECTS OF INTEGRATING NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES IN EDUCATION

Annotation

This article is aimed at analyzing the issue of combining national and universal values in education. The article explores the importance of the preservation and development of national values, as well as the processes of teaching universal values, in the development of such qualities as social responsibility, intercultural respect and justice in students. The article presents ideas about methodological approaches to combining national and universal values in the educational system of Uzbekistan and innovative methods enriched with modern pedagogical technologies. The article also shows how these approaches influence the personal and social development of students, playing an important role in promoting intercultural cohesion in society. The results of the study confirm that ensuring harmony between national and global values is relevant for the educational system and the need to introduce modern pedagogical methods.

Key words: National values, universal values, education, intercultural respect, pedagogical methods, educational system, students, global values, social responsibility, intercultural relations, educational process, pedagogical approaches, innovative methods, personal development of Students, Society, inclusive education, global responsibility.

СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ И ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В ОБРАЗОВАНИЕ

Аннотация

Данная статья направлена на анализ вопроса интеграции национальных и общечеловеческих ценностей в образовании. В статье исследуется важность процессов сохранения и развития национальных ценностей, а также обучения универсальным ценностям для развития у учащихся таких качеств, как социальная ответственность, межкультурное уважение и справедливость. В статье представлены идеи о методических подходах к интеграции национальных и общечеловеческих ценностей в системе образования Узбекистана и инновационных методах, обогащенных современными педагогическими технологиями. В статье также показано, как эти подходы влияют на личностное и социальное развитие учащихся, какую важную роль они играют в обеспечении межкультурной сплоченности в обществе. Результаты исследования подтверждают актуальность для системы образования обеспечения гармонии между национальными и глобальными ценностями и необходимость внедрения современных педагогических методов.

Ключевые слова: Национальные ценности, общечеловеческие ценности, образование, межкультурное уважение, педагогические методы, система образования, учащиеся, глобальные ценности, социальная ответственность, межкультурные отношения, образовательный процесс, педагогические подходы, инновационные методы, личностное развитие учащихся, общество, инклюзивное образование, глобальная ответственность.

MILLIY VA UMUMBASHARIY QADRIYATLARNI TA'LIMDA INTEGRATSIYALASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотатсия

Ushbu maqola milliy va umumbashariy qadriyatlarni ta'limda birlashtirish masalasini tahlil qilishga qaratilgan. Maqolada, milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish, shuningdek, umumbashariy qadriyatlarni o'rgatish jarayonlarining o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat, madaniyatlararo hurmat va adolat kabi sifatlarni rivojlantirishdagi ahamiyati o'rganiladi. Maqolada O'zbekiston ta'lim tizimida milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirishning metodik yondashuvlari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitilgan innovatsion metodlar haqida fikrlar keltirilgan. Shuningdek, maqolada ushbu yondashuvlarning o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi, jamiyatda madaniyatlararo hamjihatlikni ta'minlashda qanday muhim rol o'ynashi ko'rsatilgan. Tadqiqotning natijalari, milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlashning ta'lim tizimi uchun dolzarb ekanligini va zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etish zarurligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Milliy qadriyatlar, umumbashariy qadriyatlar, ta'lim, madaniyatlararo hurmat, pedagogik metodlar, ta'lim tizimi, o'quvchilar, global qadriyatlar, ijtimoiy mas'uliyat, madaniyatlararo aloqalar, o'quv jarayoni, pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar, o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, jamiyat, inkluziv ta'lim, global mas'uliyat.

Kirish. Barchamizga ma'lumki, bugungi kunda dunyo hamjamiyati tomonidan mafkuraviy globallashuv tufayli milliy o'zlik va milliy g'ururning rivojiga, millatning intellektual, ma'naviy-axloqiy, etno-madaniy va tarixiy qadriyatlarining barham topishiga, inson tafakkur tarzi hamda dunyoqarashini toraytirishga, e'tiqodini, ruhiy dunyosini izdan chiqarishga salbiy ta'sir ko'rsatayotgani e'tirof etilmoqda. Milliy va an'anaviy umumbashariy qadriyatlar xiralashib, inson taqdiri, jamiyat hayotiga bepisandlik, individual, korporativ va milliy xudbinlik kabi illatlar ildiz otmoqda.

Ta'lim – har bir jamiyatning kelajagini shakllantirishda eng muhim vositadir. Har bir xalqning ta'lim tizimi o'zining milliy qadriyatlari va madaniy an'analari asosida quriladi. Biroq, globalizatsiya jarayonida dunyo xalqlari o'rtasida o'zaro hamkorlik va tushunishni kuchaytirish zarurati ortib bormoqda. Shuning uchun, ta'lim tizimida milliy va umumbashariy

qadriyatlarni birlashtirish, yoshlarga faqat o'z tarixini va madaniyatini anglashni emas, balki global mas'uliyatni ham his qilishni o'rgatadi. Ushbu maqolada milliy va umumbashariy qadriyatlarining ta'limda birlashtirishining ahamiyati va ularni birlashtirish usullari haqida batafsil so'z yuritiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ta'lim tizimida milliy qadriyatlar bilan global qadriyatlarining uyg'unligi va ularning o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyat, adolat va tenglik kabi sifatlarni rivojlantirish bo'yicha N. Mamatqulova o'zining ilmiy ishlarida milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish, shuningdek, umumbashariy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga kiritishning muhimligini ta'kidlagan. U ta'limda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish va yoshlarni o'z milliy qadriyatlariga hurmat qilishga o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi.

T. Fozilov esa ta'limda milliy qadriyatlarining ahamiyatini yoritishda an'anaviy pedagogik yondashuvlar va zamonaviy

metodlarni o'zaro uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratgan. U o'z tadqiqotlarida, o'quvchilarda milliy qadriyatlarni saqlash bilan birga, global qadriyatlarni o'rgatishda qanday yondashuvlar muvaffaqiyatli bo'lishini tahlil qiladi. Sh. Abdullayev milliy madaniyat va umumbashariy qadriyatlarni ta'limda birlashtirishga oid ko'plab amaliy tadqiqotlar olib borgan. Uning tadqiqotlari ta'lim tizimida milliy madaniyatni o'rgatish bilan birga, o'quvchilarda umumbashariy qadriyatlarni ham shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Alisher Navoiy va Zulfiya kabi adabiyot namoyandalari o'z asarlarida mehr-oqibat, vatanparvarlik va fidoyilik kabi qadriyatlarni targ'ib qilgan. Shu tariqa, milliy qadriyatlarni ta'lim jarayonida o'rganish, yoshlarni o'z madaniyati va tarixini chuqur anglashga yordam beradi [5].

Tadqiqot metodologiyasi. Umumbashariy qadriyatlar – bu barcha insonlarga tegishli bo'lgan va barcha madaniyatlar tomonidan qadrlanadigan insoniy qadriyatlar tizimidir. Inson huquqlari, erkinlik, adolat, tenglik, barqaror rivojlanish va tinchlik kabi qadriyatlar butun dunyo bo'ylab qo'llaniladi va ahamiyatli hisoblanadi.

Masalan, 1948-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inson huquqlari deklaratsiyasi butun dunyo xalqlariga inson huquqlari va erkinliklarini hurmat qilish zarurligini ta'kidlaydi. Ta'limda bu qadriyatlarni yosh avlodga o'rgatish, ularni faqat o'z mamlakati emas, balki butun dunyo xalqlari bilan tinch va adolatli yashashga tayyorlashga yordam beradi [4]. Bugungi kunda ko'plab maktablarda «Inson huquqlari» mavzulari darslarga kiritilgan bo'lib, o'quvchilarga tenglik, erkinlik va adolat haqida tushuncha beriladi.

Milliy va Umumbashariy Qadriyatlarni Birlashtirishning Ahamiyati

Milliy va umumbashariy qadriyatlarning birlashishi ta'limda muhim rol o'ynaydi. Bunday birlashuv yoshlarni nafaqat

o'z xalqining tarixiy va madaniy merosini anglashga, balki dunyo xalqlari bilan hamkorlik qilishga tayyorlaydi. Bu, o'z navbatida, yoshlarda global mas'uliyat va hamjihatlik hissini rivojlantiradi.

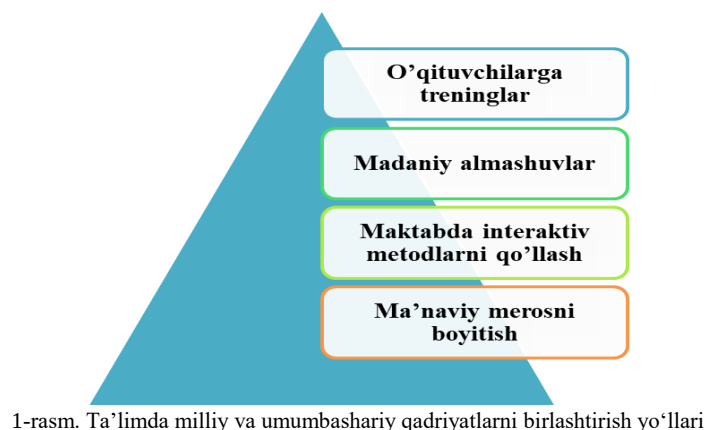
Misol uchun, Erkinlik va adolat kabi umumbashariy qadriyatlar, o'zbek xalqining milliy qadriyatlari bilan bog'liq ravishda o'rgatilsagina, ta'lim samarali bo'lishi mumkin. O'zbek xalqining tarixida, masalan, Amir Temur davrida adolat va tartibning o'rnatilishi, yoshlarni adolatli jamiyat qurishga ilhomlantiradi. Shuningdek, bugungi kunda jahon bo'ylab tinchlik va barqaror rivojlanish masalalari eng dolzarb mavzularidan biri bo'lib, bu haqda ta'lim jarayonida o'quvchilarga tushuncha berish ularga keng dunyoqarashni ochadi [6].

Ta'limda milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirish yo'llari quyidagilarda aks etadi (1-rasm):

Ma'naviy merosni boyitish: Ta'lim dasturlariga milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi darslar bilan birga, umumbashariy qadriyatlarni ham o'z ichiga olgan mavzularni kiritish zarur. Misol uchun, O'zbekiston tarixidagi buyuk shaxslarning ahamiyatini o'rgatish bilan birga, dunyo xalqlarining erkinlik va adolat uchun kurashlarini ham yoritish.

Maktabda interaktiv metodlarni qo'llash: O'quvchilarga milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirishda guruh ishlari va munozaralar yordamida o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini yaratish. Masalan, «Adolat va tenglik» mavzusida o'quvchilarni bahs-munozaraga jalb qilish, ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Madaniy almashuvlar: Ta'limda boshqa mamlakatlar madaniyatini o'rganish orqali umumbashariy qadriyatlarni o'rgatish. Misol uchun, xalqaro almashuv dasturlari orqali o'quvchilarga boshqa xalqlarni va ularning qadriyatlarini tushunishga yordam berish.

1-rasm. Ta'limda milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirish yo'llari

O'qituvchilarga treninglar: O'qituvchilarni milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirish bo'yicha maxsus treninglar bilan ta'minlash, ularga yangi pedagogik yondashuvlar va metodlarni o'rgatish.

Misol tariqasida Debat usuli tavsiya etiladi.

Munozara – bu o'quvchilarga biror mavzu bo'yicha o'z fikrlarini bildirish, boshqalar bilan fikr almashish va o'z nuqtai nazarini himoya qilish imkonini beruvchi metoddir. Bu metodda o'quvchilar ikki yoki bir nechta guruhga bo'linib, ma'lum bir mavzu bo'yicha qarama-qarshi fikrlarni himoya qilishadi. Mavzu milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirishga oid bo'lishi mumkin.

Misol: O'quvchilarga "Inson huquqlari va milliy qadriyatlar: bir-birini to'ldiradimi yoki qarshi turadimi?" degan mavzu berilishi mumkin. Bunday munozara o'quvchilarga quyidagilarni o'rganishga yordam beradi:

O'z xalqining qadriyatlari va an'analarni tushunish.

Inson huquqlari, adolat va tenglik kabi umumbashariy qadriyatlarni anglash.

Milliy va umumbashariy qadriyatlarni birlashtirish imkoniyatlari va muammolarini tahlil qilish.

Fikrni aniq va asosli ravishda bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Munozara metodini qo'llash orqali o'quvchilar milliy qadriyatlarni saqlash bilan birga, dunyo miqyosidagi umumbashariy qadriyatlarni ham tushunib, ularning o'zaro bog'liqligini anglaydilar. Bu metod, shuningdek, o'quvchilarda adolat, tenglik va erkinlik kabi qadriyatlarni chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Munozara metodining qo'llanilishi ta'lim jarayonida nafaqat o'quvchilarga bilim va ko'nikmalarni berish, balki ularni o'z fikrlarini hurmat qilish va boshqalar bilan ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga o'rgatadi.

Tahlil va natijalar. Milliy va umumbashariy qadriyatlarni ta'limda birlashtirish mavzusi nafaqat o'zbek ta'lim tizimi, balki dunyo ta'lim tizimi uchun ham dolzarb masala bo'lib qolmoqda. O'zbekistonda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy ishlari, milliy qadriyatlar bilan global qadriyatlarni ta'lim jarayonida uyg'unlashtirishning ahamiyatini namoyish etadi. Tadqiqotlarning asosiy natijalari quyidagilarni ko'rsatadi:

Milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish: Milliy qadriyatlar, har bir mamlakatning madaniy va ijtimoiy taraqqiyotiga asos bo'lib, ularni ta'lim tizimida saqlash va rivojlantirish zarur. O'zbek olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, o'quvchilarga o'z milliy madaniyati, tarixini va an'analarni tushunish imkoniyatini yaratishda ta'limning muhim

rolini ta'kidlaydi. Milliy qadriyatlarini o'rgatish orqali, o'quvchilar o'z mamlakatining madaniy merosini qadrlashni va unga hurmat bilan yondashishni o'rganadilar.

Global qadriyatlarini o'rgatish: Global qadriyatlar, ayniqsa zamonaviy globallashuv davrida, ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda. O'zbekistonning ta'lim tizimi, global qadriyatlarini o'rgatish orqali yoshlarni dunyo miqyosida mas'uliyatli va adolatli fuqaro sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Tadqiqotlar, o'quvchilarga umumbashariy qadriyatlarini o'rgatishda ekologik barqarorlik, inson huquqlari, tenglik va adolat kabi tushunchalarga alohida e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Madaniyatlararo muloqot va hurmat: Milliy va umumbashariy qadriyatlarini birlashtirishda madaniyatlararo muloqotning o'rni beqiyosdir. Ta'lim tizimida madaniyatlararo aloqalar va o'zaro hurmatni rivojlantirish yoshlarni kengroq dunyoqarashga ega bo'lishga o'rgatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlarini o'rgatish va ularga hurmatni rivojlantirish, shuningdek, boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat bilan yondashish o'quvchilarda ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi.

4. Milliy va umumbashariy qadriyatlarini ta'limda birlashtirish masalasi o'zbek ta'lim tizimining yangi bosqichga ko'tarilishiga yordam beradi. Ushbu masala, global va milliy qadriyatlar o'rtasida uyg'unlikni yaratish orqali yosh avlodni dunyo miqyosida mas'uliyatli va madaniyatlararo o'zaro hurmatga asoslangan hayotga tayyorlashni maqsad qiladi. Bu jarayonni amalga oshirishda pedagogik metodlarni, o'quv dasturlarini va ta'lim jarayonini muvofiqlashtirish juda muhimdir.

5. Milliy qadriyatlarini saqlashda pedagogik metodlar: Ta'lim tizimida milliy qadriyatlarini o'rgatishda an'anaviy pedagogik metodlar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik

texnologiyalarni qo'llash zarur. Bu metodlar o'quvchilarga milliy madaniyatni nafaqat tushunish, balki amaliyotda qo'llash imkonini yaratadi. O'zbek olimlari tomonidan ishlab chiqilgan metodlar, o'quvchilarda milliy qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuvlar bilan boyitilgan.

6. Global qadriyatlarini o'rgatishda metodik yondashuvlar: Global qadriyatlarini o'rgatishda interaktiv usullar, munozaralar, ijtimoiy loyihalar va madaniyatlararo o'zaro aloqalar orqali o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish mumkin. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida global qadriyatlarini o'rgatishda o'quvchilarni global miqyosda mas'uliyatli va adolatli fuqaro bo'lishga tayyorlash muhimdir. O'zbek ta'lim tizimida bunday yondashuvlarning keng qo'llanilishi ta'limning sifatini oshiradi.

7. Milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash: Milliy va global qadriyatlar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash, faqat o'quvchilarning bilimini oshirish bilan bog'liq emas, balki ularning axloqiy va ijtimoiy jihatdan rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. O'quvchilar milliy qadriyatlarini bilgan holda, boshqa xalqlar madaniyatini qadrlashni va ularni hurmat qilishni o'rganadilar. Bu jarayon ta'limda inkluzivlik va madaniyatlararo hamjihatlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa va takliflar. Milliy va umumbashariy qadriyatlarini ta'limda birlashtirish nafaqat o'quvchilarni o'z xalqining madaniyati va tarixini anglashga yordam beradi, balki ularni global dunyoda muvozanatli va mas'uliyatli fuqaro sifatida tarbiyalaydi. Shunday qilib, ta'lim jarayonida milliy va umumbashariy qadriyatlarini uyg'unlashtirish, yoshlarni dunyo xalqlari bilan tinch, adolatli va barqaror jamiyat qurishga tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. O'zbekistonning yangi taraqqiyot strategiyasi. Toshkent. 2021 yil
2. Тоймуродовна, ИД (2021). Специальные психологические аспекты родительского сотрудничества в воспитании детей. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2 (04), 75-80.
3. Qosimova, S. S. (2022). Analysis Of Inflectional Terms In The Study Of Hamiduddin Dariri. Journal of Positive School Psychology, (3), 2200-2203.
4. Qosimova, S. (2021). Mesmerizing perception of nature (reflecting charming nature). Интернаука, (20-6), 45-46.
5. Изатовна Т.С. (2021). Психологические подходы родителей в воспитании близнецов в узбекских семьях. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2 (05), 82-87.
6. Косимова, С. Б. (2022). Профессиональная компетентность руководителя дошкольной образовательной организации как психологическая проблема. Science and Education, 3(2), 1169-1174.

UDK: 371.37.064.018.26

Navbaxor RUSTAMOVA,

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi, mustaqil ilmiy izlanuvchi
E-mail: d.xojamberdiyev@digital.uz

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, O'zbekiston tarixi davlat muzeyi ilmiy ishlar bo'yicha direktor o'rinbosari,
PhD, dots. D.Rasulova taqrizi asosida

THE ROLE OF READING IN STRENGTHENING FAMILY RELATIONSHIPS

Annotation

Developing a culture of reading within families to ensure the stability of family relationships, and designing innovative forms, methods, and tools for fostering interest in reading among the youth while considering gender and age characteristics, is one of the significant tasks facing specialists today. This article presents the results of sociological research conducted to explore the pedagogical importance of family reading in strengthening family relationships.

Key words: Family, book, reading, parents, children, reading culture, respondent, family relationships, pedagogy.

РОЛЬ ЧТЕНИЯ В УКРЕПЛЕНИИ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Аннотация

Планомерная работа по формированию культуры чтения в семьях для обеспечения стабильности семейных отношений, разработка инновационных форм, методов и средств формирования интереса молодежи к чтению с учетом гендерных и возрастных особенностей. Реализация инновационных проектов является одной из основных задач, стоящих сегодня перед профессионалами отрасли. В статье представлены результаты социологического исследования, проведенного с целью изучения педагогического значения семейного чтения в укреплении семейных отношений.

Ключевые слова: Семья, книга, чтение, родители, дети, культура чтения, респондент, семейные отношения, педагогика.

OILAVIY MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASH MASALALARIDA KITOBXONLIKNING O'RNINI

Annotatsiya

Oilaviy munosabatlar barqarorligini taminlashda oilalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, gender va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda yoshlarni kitob o'qishga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning innovatsion shakl, metod va vositalarini ishlab chiqish bo'yicha tizimli ishlar innovatsion loyihalarni amalga oshirish bugungi kunda soha mutaxassislari oldida turgan katta vafifalardan biri xisoblanadi. Ushbu maqolada oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda oilaviy kitobxonlikning pedagogik ahamiyatini o'rganish maqsadida o'tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Oila, kitob, kitobxonlik, ota-ona, farzand, kitobxonlik madaniyati, respondent, oilaviy munosabat, pedagogika.

Kirish. Respublikamizda so'ngi yillarda kitobxonlik vositasi orqali oilalarning ma'naviy boyliklarini oshirish, milliy qadriyatlar, urf-odat va an'analarga hurmat ruhida tarbiyalash bo'yicha alohida pedagogik tizimni ishlab chiqish orqali bugungi kundagi oilalarning madaniyatini o'zgarib ketishiga sababchi bo'layotgan ijtimoiy muammolarni bartaraf etishga qaratilgan bir qancha ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Xususan, yoshlarimizni kitobxon qilib tarbiyalash xususida yoshlarning kitobxonlik madaniyatini oshirishning ustuvor me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy xayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik isloxoatlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi ustivor vazifalar belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kitob va kitobxonlikka bo'lgan qiziqish shaxs faoliyatining samarali kechishini ta'minlaydi. Shuning uchun xam kitobxonlik vositasida o'quvchilarda badiiy adabiyotga nisbatan qiziqishni shakllantirish alohida ahamiyatga ega. O'quvchilarda badiiy adabiyotga qiziqish uyg'otishda ta'lim jarayoni asosiy o'rin egallaydi. Ta'lim jarayoni oldiga shaxsni har tomonlama uyg'un rivojlantirish vazifasi qo'yilgan bugungi kunda o'quvchilarda kitoblar yordamida badiiy adabiyotga qiziqish uyg'otish ijtimoiy-pedagogik zaruriyatga aylanmoqda.

"Kitobsiz uy – qalbsiz onaga o'xshaydi", – degan Sitseron. Bu har bir oila o'zining kutubxonasiga ega bo'lishi darkor, degan gap. Kutubxona – nurxona deganlaridek, kitob o'qigan odamning yuzidan nur taralib turadi. Uydagi mavjud kitoblar, gazeta-jurnallar, darsliklar va tavsiyanomalarni bir jovonga to'plasa, mo'jaz kutubxona paydo bo'ladi. Ularning saqlanishi yaxshilanishi bilan birga, kitoblar javoniga nazar

solgan kishida qiziqish hosil qiladi. Nimalar borligini ko'zdan o'tkazadi. Kitob nomlarini o'qish bilan ham ancha kitoblar bilan tanishadi. Bo'sh vaqt topilishi bilan har bir odam kitoblarni varaqlaydi. O'qiganlarini oila davrasida so'zlab beradi. Ilmiy suhbatlar bo'lib o'tadi. Bunday oila qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug'larda havas uyg'otadi.

Mark Tven: "Savodli bo'la turib, kitob o'qimagan kishining savodsizdan farqi yo'q", – deganida, ming marotaba haqli edi. Uyda chiroyli, go'zal kutubxona, bejirim kitoblar bo'lsa-yu, uni o'qimasa, bo'sh kalladan iborat bo'lib qoladi. Jovonidagi kitoblari bilan emas, ma'naviy dunyosi bilan hurmat topish kerak.

Tadqiqot metodologiyasi. Oilalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish muammosi bugungi kunda dolzarb bo'lib, buni ijtimoiy tarmoqlar rivoji bilan izohlasak bo'ladi. Xususan, internetning turli tarmoqlari, kompyuter o'yinlari bolalarni kitobdan birmuncha uzoqlashtirishiga sabab bo'lmoqda desak mubolag'a bo'lmaydi. Oilalarda yoshlarni kitob o'qishga bo'lgan qiziqishlarini ota-onalari tomonidan hamda o'qituvchilari tomonidan kitob o'qishga motivatsini shakllantirilishi hamda kitob bilan ishlash orqali ularning bilim darajalarini oshirishga qaratilgan ijtimoiy-pedagogikada tarbiyaning muayyan tarmoqlari ko'rsatib o'tilgan bo'lsa-da, aynan oilalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik tizimining ishlab chiqilmaganligi yetarlicha pedagogik tadqiqot ishlari olib borish kerakligini ko'rsatadi.

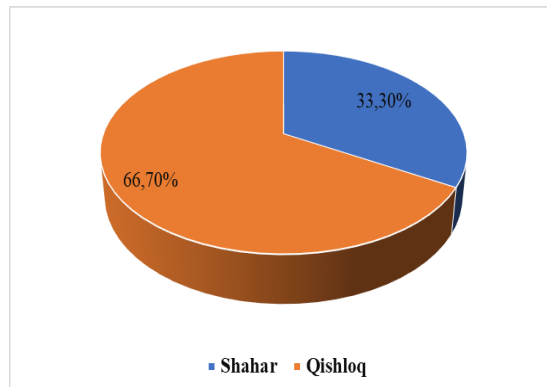
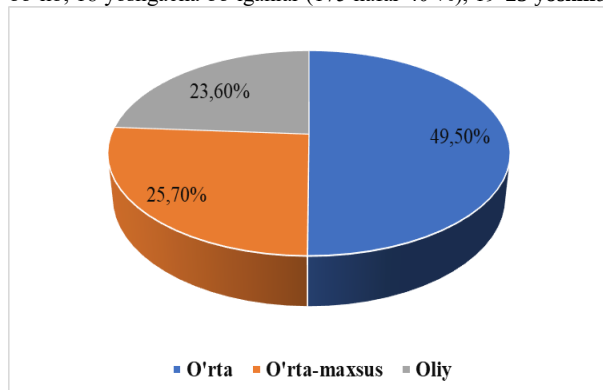
Biz yuqorida berilgan muammolarni o'rganish maqsadida "Oilalarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish muammolari va uning yechimlari" mavzusida sotsiologik tadqiqot o'tkazdik. Tadqiqot respublikamizning Samarqand, Andijon, Qashqadaryo viloyatlari hamda Toshkent shahridagi tanlab olingan mahallalarda istiqomat qiluvchi, har biridan teng ravishda 150 ta,

jami 450 nafar aholi o'rtasida sotsiologik so'rov usuli orqali o'tkazildi. So'rov anketasi 23 ta savollardan iborat bo'lib, ushbu so'rovda 450 nafar respondent ishtirok etdi. 12 ta anketa yaroqsizligi tufayli (anketada berilgan savollarning barchasiga javob bermaganligi uchun yaroqsiz deb topildi) tahlil dasturga kiritilmadi.

Sotsiologik so'rovda ishtirok etgan respondentlarning 267 nafarini ayollar (61 %), 171 nafarini esa erkaklar (39 %) tashkil etdi. Yosh tarkibiga ko'ra, respondentlar 4 guruhga ajratilgan bo'lib, 18 yoshgacha bo'lganlar (175 nafar 40 %), 19-25 yoshlilar

(65 nafar, 14,8 %), 26-45 yoshlilar (104 nafar 23,7 %) 46 yoshdan kattalar qariyb (94 nafar 21,5 %) ni tashkil etdi.

Respondentlar ma'lumotlilik ko'rsatkichlari bo'yicha uch guruhga ajratildi. Unga ko'ra, oliy ma'lumotlilar (102 nafar 23,6 %) o'rta maxsus ma'lumotlilar (111 nafar 25,7 %), o'rta ma'lumotlilar esa, (214 nafar 49,5 %)ni tashkil etishdi. Turar hududiga nisbatan olganda aksariyat respondentlar (292 nafar 66,7 %) qishloqda istiqomat qiladi. Qolgan qismi (146 nafar 33,3 %) esa qishloq hududida yashaydi. (1-rasm)

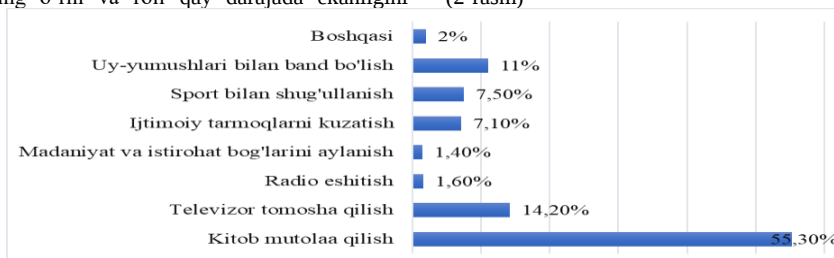

1-rasm. Respondentlarning ma'lumotlilik darajasi va turar hududi (foiz hisobida)

O'tkazilgan tadqiqot davomida quyidagi masalalarini ochib berishga alohida e'tibor qaratildi: aholining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish va samarali o'tkazishda kitobxonlikning o'rni va rolini aniqlash; oilalarda aholining kitobxonlik va mutolaa madaniyatiga munosabatini o'rganish; oilalarda aholi o'rtasida kitobxonlikka mehr uyg'otishning yangi yo'nalishlarini o'rganish; aholining kitob mutolaasida kitoblarni tanlash va saralash bo'yicha bilimlarini aniqlash; aholining kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillarni aniqlash; tadqiqot davomida olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Mahallalarda aholining bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etishda kitobxonlikning o'rni va roli qay darajada ekanligini

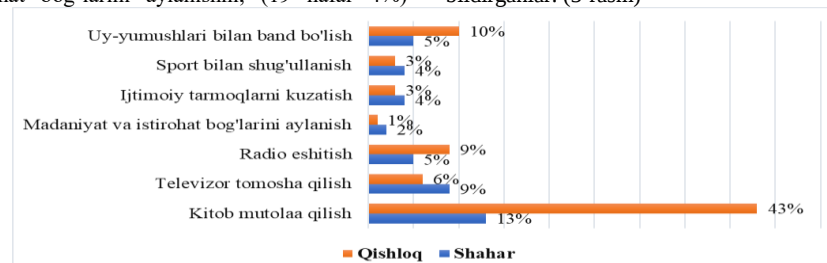
aniqlash uchun respondentlarga "Siz bo'sh vaqtinigizni qanday o'tkazasiz?" degan dastlabki savol bilan murojaat qildik va quyidagi natijalarni oldik. Respondentlarning (242 nafar 55,3 %) bo'sh vaqtda kitob mutolaasi bilan shug'ullanishini, (62 nafar 14,2 %) televizor tomosha qilishini, (48 nafar 11 %) uy yumushlari bilan band bo'lishini, (33 nafar 7,5 %) sport bilan shug'ullanishini, (31 nafar 7,1 %) ijtimoiy tarmoqlarni kuzatishini (7 nafar 1,6 %) radio eshitishni, (6 nafar 1,4 %) madaniyat va istirohat bog'larini sayr qilishni bildirganlar. Respondentlardan olingan javoblardan shunday xulosa qilish mumkinki, respondentlarning aksariyati, bo'sh vaqtlarini ko'proq mazmunli o'tkazishga hamda kitob mutolaa qilishga sarflashadi. (2-rasm)

2-rasm. "Siz bo'sh vaqtinigizni qanday o'tkazasiz?" savoliga berilgan javoblar (% hisobida)

"Siz bo'sh vaqtinigizni qanday o'tkazasiz?" degan savolimizga shahar va qishloqda yashovchi respondentlarning javoblarida farq kuzatildi. Shaharda yashovchi respondentlarimiz bo'sh vaqtda kitob mutolaa qilishdan ko'ra, (7 nafar 2%) madaniyat va istirohat bog'larini aylanishni, (19 nafar 4%)

ijtimoiy tarmoqlarni kuzatishga ko'proq vaqt ajratsalar, qishloqda yashovchi respondentlarimiz bo'sh vaqtlarida ko'proq kitob mutolaa qilishni, (46 nafar 10 %) uy yumushlari bilan band bo'lishlarini bildirganlar. (3-rasm)

3-rasm. "Siz bo'sh vaqtinigizni qanday o'tkazasiz?" savoliga berilgan javoblar (% hisobida)

Xuddi shu savolni respondentlarning jinsi bo'yicha tahlil qilganimizda, so'rovda ishtirok etganlar o'rtasida erkaklarga nisbatan ayollarimiz kitobxon ekanligi ma'lum bo'ldi. (156 nafar, 35 %) ayol respondentlar bo'sh vaqtlarida kitob mutolaa qilishini qayd etganlar. Shuningdek, ayollar (46 nafar 10%) bo'sh vaqtlarida televizor tomosha qilishini, (36 nafar 8 %) uy yumushlari bilan band bo'lishar ekan. Erkaklarimiz bo'sh vaqtlarida kitob o'qishdan tashqari, (19 nafar 4 %) ijtimoiy

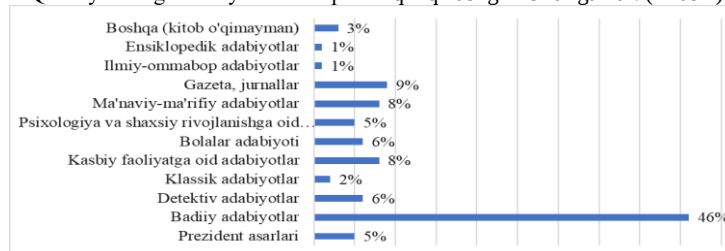
tarmoqlarni kuzatishini, (27 nafar 6%) sport bilan shug'ullanishga ko'proq vaqtlarini sarflashini qayd etib o'tganlar.

"Siz bo'sh vaqtinigizni qanday o'tkazasiz?" degan savolimizni yosh toifasi bo'yicha tahlil qilganimizda 18 yoshgacha bo'lgan respondentlar (125 nafar 28%) hamda 46 yoshdan katta bo'lgan aholi vakillari (54 nafar 12%) boshqa yosh toifasiga qaraganda bo'sh vaqtini ko'proq kitob o'qishga sarflashlari ma'lum bo'ldi. Bu holatni respondentlar o'rtasida

maktab yoshidagi bolalar ko'pchilikni tashkil etganligi hamda darslik va o'quv adabiyotlarini o'qishni ham kitob mutolaa qilish qatoriga qo'shayotganligi bilan izohlash mumkin. 46-60 va undan katta yoshdagi respondentlarda yosh psixologiyasi hamda bu yoshdagi insonlarda ko'proq falsafiy dunyoqarash va tafakkurning ustuvor ahamiyat kasb etishi hamda kitob mutolaasiga moyillikning oshib borishi bilan izohlash mumkin. 19-25 yosh (26 nafar 6 %), 25-45 yosh (43 nafar 10 %) respondentlar bo'sh vaqtlarida kitob o'qib turishini bildirib o'tganlar. 19-25 yosh (9 nafar 2 %), 26-45 yosh (13 nafar 3 %) ijtimoiy tarmoqlarni kuzatishini va uy-ro'zg'or tashvishlari bilan band bo'lishini bildirib o'tganlar.

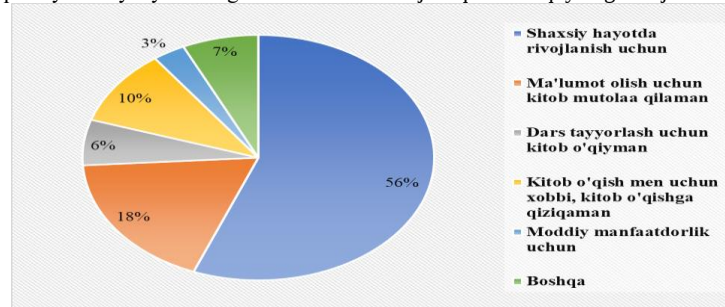
Respondentlarning qanday janrdagi adabiyotlarni mutolaa qilishini aniqlash maqsadida "Qanday turdagi adabiyotlarni o'qib

turasiz?" degan navbatdagi savol bilan murojaat qildik. Respondentlarning (200 nafar 46 %) badiiy adabiyotlar, (36 nafar 9%) gazeta va jurnallar, (22 nafar 8%) kasbiy faoliyatga oid hamda ma'naviy-ma'rifiy adabiyotlar, (20 nafar 6%) bolalar va detektiv adabiyotlar, (18 nafar 5%) prezident asarlari hamda psixologik, shaxsiy rivojlanish (8 nafar 2 %) klassik adabiyotlarni o'qib turishini bildirib o'tganlar. Respondentlar tomonidan berilgan javoblarning ko'rsatishicha, bugungi kunda mahallalarda istiqomat qiluvchi oila a'zolarining asosan, badiiy, gazeta va jurnallarni mutolaa qilishga qiziqish yuqori bo'lsa, klassik, ensiklopedik va ilmiy-ommabop adabiyotlarni mutolaa qilishga qiziqish sustligi ma'lum bo'ldi. Respondentlarning 3 foizi umuman kitob o'qishga qiziqmasligini bildirganlar. (4-rasm)

4-rasm. "Qanday turdagi adabiyotlarni o'qib turasiz?" savoliga berilgan javoblar (% hisobida)

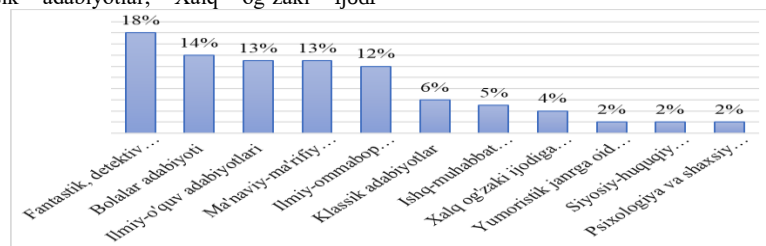
Oila a'zolarining hayotida kitobxonlik madaniyatining o'rni va roli qay darajada ekanligini aniqlash maqsadida respondentlarga "Kitobxonlik hayotingizda qanday rol o'ynaydi?" degan savol bilan murojaat qildik va quyidagi natijalarni oldik. (5-rasm)

5-rasm. "Kitobxonlik hayotingizda qanday rol o'ynaydi?" savoliga berilgan javoblar (% hisobida)

Ushbu savolga respondentlar tomonidan qayd qilingan javoblardan ma'lum bo'ladiki, kundalik turmushimizda axborot texnologiyalarning o'rni va roli tobora ortib borishiga qaramay, 56 foiz respondentlar shaxs sifatida rivojlanishida kitobxonlikni muhim deb hisoblashadi. Oilalarda kitobxonlikni ommalashtirishda klassik adabiyotlar, Xalq og'zaki ijodi

namunalariga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga qaratilgan davra suhbatlari, ijodiy uchrashuv, g'azalxonlik kechalari, kitob yarmarkalarini tashkil etishga hamda mahalla hududidagi kutubxonalar faoliyatini faollashtirishga alohida ahamiyat qaratish lozim deb hisoblaymiz (6-rasm).

6-rasm. "Sizningcha bugungi kunda qaysi turdagi adabiyotlar eng ommabop?" savoliga berilgan javoblar (% hisobida)

Respondentlarning 18% fantastik va detektiv singari kitoblarni, 14 foizi esa Bolalar adabiyotlarini, o'qishlarini aytganlar. Eng achinarlisi shundaki oilalarning milliy urf-odatlarini va qadriyatlarini ifodalovchi xalq og'zaki ijodi namunalari bo'lgan tarixiy asarlarimizni 4 foizi o'qishlarini ko'rsatib bergan.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari SPSS dasturida umumlashtirilgan holga keltirildi va tahlil qilindi. Zamoanaviy gadgetlarga ega bo'lgan aholining aksariyati, bo'sh vaqtini smartfonlar, kompyuterlar va televizorlar qarshisida o'tkazmoqda. So'nggi paytlarda ko'plab tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, aholi o'rtasida kitob o'qishga bo'lgan qiziqish pasaygan hamda kitob o'qiydiganlar soni kamayib bormoqda degan taxminlar uchraydi. Shaharda istiqomat qiluvchi respondentlarning televizor ko'rish, radio eshitish hamda sport bilan shug'ullanishda ham faollik kuzatildi. Bu holatni shahardagi qulay infratuzilmaning (sport maydonchalar, madaniyat va istirohat bog'larining ko'pligi, barqaror elektr energiyasi bilan ta'minlanganligi, sifatli internet xizmatlari) mavjudligi bilan izohlash mumkin.

Xulosa va takliflar. Respondentlarning javoblaridan shunday xulosa qilish mumkinki, oila a'zolarining barcha vakillarini birdek, kitobxonlikka bo'lgan qiziqishini oshirish uchun mahalla guzarlarida kitobxonlikni reklama bannerlari orqali targ'ib qilish, kitob yarmarkalarini va kitobxonlikka bag'ishlangan turli tadbirlar hamda tanlovlarni tashkil qilish, targ'ibot-tashviqot ishlarini yanada kuchaytirish zarur.

So'rovnomanini o'tkazish davomida respondentlarning bugungi kunda eng ommabop janrdagi kitoblar hamda aynan, qaysi janrdagi adabiyotlarga bo'lgan qiziqishlari, kitobxonlarning talab va takliflarini o'rganishga e'tibor qaratdik. Olingan natijalardan ma'lum bo'lishicha, respondentlarning 18 foizi fantastik hamda detektiv janrdagi adabiyotlar eng ommabop va kitobxonlar tomonidan sevib mutolaa qilishini qayd etib o'tishgan. Respondentlarning 14 foizi bolalar adabiyotini, 13 foizi ma'naviy-ma'rifiy adabiyotlar (diniy mazmundagi kitoblar)ni, ilmiy-o'quv adabiyotlarni eng ommabop va kitobxonlar sevib mutolaa qiladi deb hisoblashadi. Shu o'rinda klassik adabiyotlarga (6 foiz), xalq

og'zaki ijodiga (4 foiz), yumoristik, siyosiy-huquqiy hamda psixologiya va shaxsiy rivojlanish (biznes, psixologik turdagi asarlar)ga bag'ishlangan adabiyotlarga qiziqish nisbatan kamligini ko'rish mumkin. O'tkazilgan so'rov natijalaridan xulosa qilish

mumkinki, respondentlar orasida klassik adabiyotlarga qiziqish sust. Demak, oilaviy kitobxonlik masalalari bugungi kunda o'z yechimini kutayotgan pedagogik muammo.

ADABIYOTLAR

1. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar
2. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi: <https://constitution.uz/uz>
3. O'zbekiston Respublikasi Oila Kodeksi: – Toshkent: “Adolat” milliy huquqiy markazi, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 sentabr “Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida”gi O'RQ-561-son Qonuni <https://lex.uz/docs/4494709>
5. O'zbekiston Respublikasining 2019 yil 2 sentabrdagi “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida”gi O'RQ-562-sonli Qonuni. <https://lex.uz/docs/4494849>
6. O'zbekiston Respublikasining qonuni “Axborot-kutubxona faoliyati to'g'risida” - Xalq so'zi. - 2011 yil, 13-aprel.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining. 2017 yil 13 sentabrdagi. “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish tizimini rivojlantirish, kitob mutoolasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida”gi PQ-3271-sonli qarori.
8. Maxsus adabiyotlar
9. G'anieva D.A. “Ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda axborot- resurs markazlarining roli” -T.:Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
10. G'anieva D.A., Ratner R.I. “Ta'lim tizimidagi axborot-kutubxona jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish”.-T., Yangi asr avlodi, 2013.
11. G'anieva D.A. Axborot-kutubxona muassasalarida kitobxonalarni a'naviy-axloqiy tarbiyalashda madaniy-ma'rifiy tadbirlarning roli - T.: “Tafakkur” nashriyoti, 2017.- 440 b.
12. Ahmedova Z. Bola tarbiyasida psixolog maslahatlari. -Toshkent, 2018.

Xayrullo RUXIDDINOV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti
E-mail: bahrom9205@bk.ru

DSc, dotsent K.Sh.Muradkasimova taqrizi asosida

INNOVATIVE INTERACTIVE METHODS FOR IMPROVING THE LISTENING AND SPEAKING SKILLS OF VISUALLY IMPAIRED LEARNERS

Annotation

This study focuses on examining the effectiveness of innovative interactive methods in developing the listening comprehension and speaking skills of visually impaired learners. The main objective of the research is to improve the language learning process for visually impaired students through an interactive approach, identify effective methods, and evaluate their outcomes. The study employed experimental, theoretical-analytical, and empirical research methods. During the experimental stage, special lessons based on interactive methods were conducted with visually impaired students. In conclusion, the application of innovative interactive methods in teaching visually impaired students makes the language learning process more effective and engaging. The integration of these methods into the educational system contributes to the development of inclusive education and ensures equal opportunities for all learners.

Key words: Visually impaired learners, listening comprehension, speaking skills, linguistic competence.

ИННОВАЦИОННЫЕ ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАВЫКОВ АУДИРОВАНИЯ И ГОВОРЕНИЯ У СЛАБОВИДЯЩИХ УЧАЩИХСЯ

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению эффективности инновационных интерактивных методов в развитии навыков аудирования и говорения у обучающихся с нарушениями зрения. Основная цель исследования – совершенствование процесса изучения языка для учащихся с нарушениями зрения посредством интерактивного подхода, определение эффективных методов и оценка их результатов. В исследовании применялись экспериментальные, теоретико-аналитические и эмпирические методы. На экспериментальном этапе были проведены специальные занятия с использованием интерактивных методов для учащихся с нарушениями зрения. В заключение отмечается, что применение инновационных интерактивных методов в обучении учащихся с нарушениями зрения делает процесс изучения языка более эффективным и увлекательным. Внедрение этих методов в систему образования способствует развитию инклюзивного образования и обеспечивает равные возможности для всех обучающихся.

Ключевые слова: Обучающиеся с нарушениями зрения, аудирование, навыки говорения, лингвистическая компетенция.

KO'ZI OJIZ O'QUVCHILARNING TINGLAB TUSHUNISH VA GAPIRISH MALAKALARINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION INTERFAOL METODLAR

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ko'zi ojiz o'quvchilarda tinglab tushunish va og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirishda innovatsion interfaol usullarning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ko'zi ojiz o'quvchilarning til o'rganish jarayonini interfaol yondashuv orqali takomillashtirish, samarali usullarni aniqlash va ularning natijalarini baholashdan iborat. Tadqiqotda eksperimental, nazariy-tahliliy va empirik tadqiqot usullaridan foydalanildi. Tajriba-sinov bosqichida ko'zi ojiz o'quvchilar bilan interfaol metodlarga asoslangan maxsus darslar o'tkazildi. Xulosa qilib aytganda, ko'zi ojiz o'quvchilarni o'qitishda innovatsion interfaol metodlarni qo'llash til o'rganish jarayonining samaradorligi va jalb qilinishini oshiradi. Ushbu usullarning ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi inklyuziv ta'limni rivojlantirishga hissa qo'shadi va barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: Ko'zi ojiz o'quvchilar, tinglab tushunish, og'zaki nutq ko'nikmalari, lingvistik kompetensiya.

Introduction. Language learning is a fundamental skill that enables individuals to communicate effectively, engage in social interactions, and develop cognitive abilities. However, for visually impaired learners, acquiring listening comprehension and speaking skills presents unique challenges due to the lack of visual stimuli that typically support language acquisition. In response to these challenges, innovative interactive teaching methods have emerged as a means to enhance language learning outcomes for visually impaired students [2]. These methods incorporate technology, auditory-based strategies, and collaborative learning activities to create an inclusive and engaging educational environment.

The importance of developing listening comprehension and speaking skills among visually impaired learners cannot be overstated. Since these students rely heavily on auditory input for language acquisition, it is crucial to implement teaching strategies that enhance their ability to process spoken language effectively. Traditional teaching methods often fail to address the specific needs of visually impaired learners, as they are predominantly designed for sighted individuals [6]. This necessitates a shift toward more interactive and auditory-focused approaches that

cater to their learning styles. In recent years, various innovative teaching methods have been explored to improve the linguistic competence of visually impaired students [9]. These methods include audio-multimedia technologies, role-playing activities, verbal communication exercises, and discussion-based learning. Audio resources, such as podcasts, audiobooks, and speech synthesis tools, provide learners with rich linguistic input, helping them develop their listening skills. Role-playing and verbal interaction activities encourage students to actively participate in conversations, thereby improving their fluency, pronunciation, and confidence in spoken language [10]. Additionally, integrating these interactive methods into the curriculum fosters an inclusive learning environment where visually impaired students can engage more effectively with their peers and instructions.

A literature review. Research on language acquisition among visually impaired learners has highlighted the critical role of listening comprehension and speaking skills in their overall linguistic development. Since these students rely primarily on auditory input, traditional language learning methods that heavily depend on visual aids often fail to meet their needs. Scholars such as Schmitt and Brown argue that interactive teaching approaches,

particularly those utilizing audio-based resources, significantly enhance language proficiency among visually impaired learners [1]. Their studies suggest that incorporating auditory materials such as podcasts, audiobooks, and speech recognition software can greatly improve both comprehension and verbal communication skills.

Additionally, studies by Jones and Richards emphasize the importance of social interaction in language learning for visually impaired students [4]. According to their research, methods such as role-playing, group discussions, and interactive storytelling help learners engage more actively in communication, thus fostering better speaking abilities. Similarly, Smith and Hall found that technology-assisted learning tools, such as screen readers and text-to-speech applications, provide visually impaired learners with enhanced access to language materials, contributing to more effective listening comprehension and language retention [3].

However, despite the promising results of these studies, some scholars point out potential limitations. For instance, Miller notes that while interactive and technology-based methods improve engagement, they may not fully replace traditional phonetic and grammatical instruction, which remains essential for language mastery [5]. This highlights the need for a balanced approach that integrates both traditional and innovative teaching methods to ensure comprehensive language development among visually impaired learners.

Research methodology. This study employs a mixed-methods research design, combining qualitative and quantitative approaches to assess the effectiveness of interactive teaching methods in improving the listening and speaking skills of visually impaired students. The research consists of three main phases: participant selection, instructional intervention, and data analysis. The participants in this study include visually impaired students from specialized language learning institutions. The selection criteria focus on students with varying levels of proficiency in English, ensuring a diverse sample for more reliable results [7]. The study employs experimental and control groups: the experimental group receives instruction through interactive methods, including audio-multimedia resources, role-playing

activities, and discussion-based learning, while the control group follows a traditional curriculum.

Data collection is conducted through pre-tests and post-tests, measuring improvements in listening comprehension and speaking proficiency. Additionally, structured interviews and observational analysis are used to gather qualitative data on students' engagement, confidence, and overall learning experience. Statistical analysis techniques, including t-tests and correlation analysis, are applied to determine the effectiveness of the interactive teaching approach [8]. By integrating these research methods, the study aims to provide comprehensive insights into the role of interactive learning in developing the language skills of visually impaired students. The findings will contribute to existing literature and offer practical recommendations for educators and policymakers in inclusive education.

Analysis and results. The findings of the study, focus on the impact of innovative interactive methods on the listening comprehension and speaking skills of visually impaired learners. The results are analyzed based on pre-test and post-test scores, along with student engagement and participation levels. Various tables, graphs, and diagrams illustrate the comparative improvements between the experimental group (who received interactive instruction) and the control group (who followed traditional teaching methods). The discussion further interprets these results, highlighting key trends, and potential implications for language learning, and the broader significance of using interactive approaches in inclusive education. The effectiveness of different teaching strategies is assessed, and potential challenges and limitations are also addressed. An experimental study comparing two groups: an experimental group (using innovative interactive methods) and a control group (using traditional methods).

The key metrics assessed will include:

Listening comprehension improvement (pre-test vs. post-test scores);

Speaking proficiency improvement (fluency, pronunciation, and confidence);

Student engagement and participation (measured through qualitative feedback and participation rates).

Table 1. Listening comprehension results.

No	Group	Pre-test avg score (%)	Post-test avg score (%)	Improvement (%)
1	Experimental	55	85	30
2	Control	54	65	11

The results indicate a significant improvement in listening comprehension among the experimental group (students using innovative interactive methods) compared to the control group (students following traditional teaching methods).

The experimental group improved from 55% (pre-test) to 85% (post-test), achieving a 30% increase.

Table 2. Speaking proficiency results.

No	Group	Fluency improvement (%)	Pronunciation improvement (%)	Confidence improvement (%)
1	Experimental	40	35	45
2	Control	15	12	18

The analysis of speaking proficiency focused on three key aspects: fluency, pronunciation, and confidence. The experimental group showed significantly greater improvement across all three categories:

Fluency: 40% improvement in the experimental group, compared to 15% in the control group.

The control group improved from 54% to 65% with only an 11% increase.

This suggests that interactive methods, such as audio-multimedia tools and discussion-based learning, play a crucial role enhancing listening skills among visually impaired learners.

Pronunciation: 35% improvement in the experimental group, versus 12% in the control group.

Confidence: the experimental group demonstrated a 45% increase, compared to only 18% in the control group.

These results reinforce the idea that role-playing, interactive discussions, and real-time verbal exercises can greatly enhance speaking skills among visually impaired students.

Table 3. Student engagement results.

No	Group	Participation before (%)	Participation after (%)	Increase in engagement (%)
1	Experimental	50	90	40
2	Control	52	60	8

These results suggest that incorporating interactive methods into language instruction for visually impaired learners can lead to substantial improvements in both comprehension and communication skills. By fostering a more inclusive and engaging learning environment, educators can help bridge the gap between traditional and innovative approaches, ultimately ensuring better educational outcomes for visually impaired students.

Conclusion. The study's findings highlight the significant impact of innovative interactive methods in improving the listening comprehension and speaking skills of visually impaired

learners. Compared to traditional methods, interactive approaches such as audio-multimedia tools, role-playing, and discussion-based learning resulted in higher engagement, better comprehension, and improved speaking proficiency. The experimental group exhibited greater progress in fluency, pronunciation, and confidence, emphasizing the importance of interactive techniques in language education for visually impaired students. Based on these results, educators should integrate auditory-based learning tools, verbal interaction activities, and assistive technologies into language instruction. Teacher training

programs should emphasize inclusive teaching strategies tailored to the needs of visually impaired students. Additionally, policymakers should support the development of accessible educational resources and inclusive curricula. Future research

should explore the long-term effects of these methods and their adaptability to different learning contexts. Implementing such strategies will foster equal educational opportunities and enhance linguistic competence among visually impaired learners.

REFERENCES

1. Anderson P., Williams L. Auditory-based language learning: methods and applications for visually impaired students. – New York: Palgrave Macmillan. – 275 p.
2. Brown H.D. Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy. – USA: Pearson Education, 2021. – 450 p.
3. Garcia S. Interactive language learning for special needs students: the use of multimedia tools. – USA: Pearson, 2020. – 300 p.
4. Johnson K. The role of audio resources in language acquisition for visually impaired learners. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2019. – 260 p.
5. Jones M., Richards J.C. Innovative strategies for teaching listening and speaking to special needs learners. – UK: Cambridge University Press, 2020. – 310 p.
6. Miller T. Balancing traditional and interactive methods in language learning for students with disabilities. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 290 p.
7. Roberts E. Challenges and solutions in teaching language skills to visually impaired students. – Oxford: Oxford University Press, 2022. – 280 p.
8. Schmitt N. An introduction to applied linguistics. – New York: Routledge, 2019. – 320 p.
9. Smith J., Hall R. Technology-assisted learning for visually impaired students: a linguistic perspective. – London: Springer, 2018. – 280 p.
10. Wilson D. Inclusive education and assistive technologies: enhancing learning for visually impaired students. – Berlin: Springer, 2021. – 330 p.

UDK:371:321

Ibrohim SAGATOV,

Toshkent farmatsevtika instituti dotsenti PhD, Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'riy ishlar bo'yicha 1 prorektor

TDTTrU. prof. J.Ramatov taqrizi asosida

TEACHING SPECIAL SUBJECTS IN VOCATIONAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS TODAY – AS AN EDITORIAL PROBLEM

Annotation

This article substantiates the fact that teaching special subjects in vocational education institutions today is an educational problem and that in recent years, in the development of New Uzbekistan, special attention is paid to the transformation of professional education reforms, ongoing reforms, and the education of the younger generation.

Key words: Professional education, New Uzbekistan, educational reforms, Science - education, personnel training, youth, methodology of teaching special subjects, tasks of special subjects, education, transformation.

ПРЕПОДАВАНИЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПРЕДМЕТОВ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ СЕГОДНЯ – КАК ПРОБЛЕМА РЕДАКЦИИ

Аннотация

В данной статье обосновывается тот факт, что преподавание специальных предметов в профессиональных учебных заведениях сегодня является образовательной проблемой и что в последние годы в развитии Нового Узбекистана особое внимание уделяется трансформации реформ профессионального образования, проводимым реформам и воспитанию молодого поколения.

Ключевые слова: Профессиональное образование, Новый Узбекистан, образовательные реформы, Наука-образование, подготовка кадров, молодежь, методика преподавания специальных предметов, задачи специальных предметов, образование, трансформация.

BUGUNGI KUNDA PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARIDA MAXSUS FANLARINI O'QITISH – PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Аннотация

Ushbu maqolada Bugungi kunda professional ta'lim muassasalarida maxsus fanlarini o'qitish – pedagogik muammo sifati hamda so'ngi yillarda Yangi O'zbekiston taraqqiyotida professional ta'lim islohotlar transformatsiyasi, olib borilayotgan islohotlar hamda yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga alohida e'tibor berilayotganligini faktlar bilan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Professional ta'lim, Yangi O'zbekiston, ta'limdagi islohotlar, fan – ta'lim, kadrlar tayyorlash, yoshlar, maxsus fanlarni o'qitish metodikasi, maxsus fanlarning vazifalari, ta'lim- tarbiya, transformatsiya.

Kirish. Bugungi kunda talaba-yoshlarning intellektual madaniyatini yuksaltirish jarayonlari bilan bog'liq muammolar o'qitishning innovasion usullari texnologiyasi – pedagogik amaliy rivojlantirishga bog'liqdir. Zero, dunyoning rivojlangan mamlakatlarining kadrlar marketingidagi asosiy dolzarb vazifa tanqidiy tafakkur va mantiqiy xulosa chiqarish, analitik tafakkur kabi intellektual madaniyat komponentlariga ega yuksak mutaxassislarni tayyorlash bilan izohlanadi. Chunki, dunyo taraqqiyotining ertangi istiqboli pedagogik jarayonda o'zining ilmiy, ijodiy, kasbiy faoliyatini yuksak insoniy, axloqiy mezonlar asosida olib boradigan intellektual madaniyat egalari shakllantirish muammosi bilan bog'liq. Mamlakatimizda ta'lim-tarbiya sohasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar mehnat bozorining talablariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirishni, professional ta'limni zamonaviylashtirishni talab etadi. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev o'zining “Yangi O'zbekiston strategiyasi” nomli asarida sifatli ta'lim – inson kapitalini rivojlantirishning hal qiluvchi omili ekanligi to'g'risida gapirib, bunda uzluksiz ta'lim tizimi uchun milliy o'quv dasturini joriy etish, ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalalariga alohida e'tibor berib o'tgan. Bu masalalarni bugungi mehnat bozori tamoyillari asosida hal etishda “Fan – ta'lim – ishlab chiqarish” innovatsion hamkorligini amalga oshirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Professional ta'lim tizimida bo'lajak mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta'minlashda fan – ta'lim – ishlab chiqarish integratsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shuningdek ta'lim sifatini oshirishda ham undan asosiy omil sifatida foydalanishga e'tiborning ortishi zahirida, kadrlar tayyorlash sifatini oshirish va bunda fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasining roli, uning xalqaro tajribasini o'rganish hamda

ilg'or xorijiy tajribadan foydalanish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Shu munosabat bilan, professional ta'limdagi davlat siyosati O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi “Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chopa-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5313-sonli va 2019-yil 6-sentyabrda “Professional ta'lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi PF-5812-sonli Farmonlari hamda 2018-yil 3-fevraldagi “O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida”gi PQ-3504-sonli qarorida o'z aksini topgan.

Respublikamiz iqtisodiyotining barcha sohalariga mehnat bozorida raqobatlasha oladigan, keng ixtisosli, yuqori malakali professional kadrlar tayyorlash jarayonini rivojlantirish uchun professional ta'limni modernizatsiyalash, tayyorlov yo'nalishlari kasb ta'lim standartlari, o'quv reja hamda dasturlarini takomillashtirish, samarali ta'lim texnologiyalarini amalga joriy etish, zarur moddiy-texnik va o'quv-uslubiy baza yaratish hamda ulardan unumli foydalanish, o'ziga xos o'quv-ilmiy majmualar va markazlar tashkil etish kabilarga asoslanish zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Professional ta'limda kadrlar tayyorlashda ularning bo'lg'usi kasbi va ixtisosligi bilan bevosita bog'liq o'quv predmetlarini o'qib-o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Mutaxassislarning bevosita kasbi va ixtisosligi asosini tashkil etuvchi o'quv predmetlari amaliyotda “maxsus fanlar”, “mutaxassislik fanlari”, “ixtisoslik fanlari”, “maxsus fanlar” kabi ko'plab nomlar bilan ataladi. Lekin ularni nomlashda to'liq bir to'xtamga kelinmaganligi bois ularning barcha jihatlarini yorituvchi yagona, yaxlit tushuncha mavjud emas. Shu o'rinda bitta tushuncha yoki iborada maxsus fanlarning

barcha muhim jihatlarni to'liq ifodalashning iloji ham yo'qligini anglagan holda mualliflarning shaxsiy izohlarini keltirish maqsadga muvofiq, deb bilamiz.

Maxsus fanlarning vazifasi tanlangan kasb va ixtisosliklar bo'yicha zarur va yetarli darajadagi bilim, xatti-harakat usullari (ko'nikma va malakalar) va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishdir. Professional ta'lim muassasalarida maxsus fanlarni o'qitish metodikasiga oid izlanishlarimiz, ularning tarkibidagi mavzular orasidagi uzviylikni ta'minlashga, yaxlit ta'lim-tarbiya va rivojlantirish jarayonini tashkil etib, o'tkazishga, tahsil oluvchilarning o'zlashtirishlarini muntazam ravishda nazorat qilib, ob'ektiv baholashga, bosqichma-bosqich aniq amaliy faoliyatga tayyorlash imkoniyatlari yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Professional ta'lim muassasalarida maxsus fanlarni o'rganish jarayoni o'zining maqsadi va vazifalari, mazmuni, tashkil etish shakllari, amalga oshirish metodlari va vositalari, o'rganish o'rni (joyi), ajratilgan vaqt miqdoriga ko'ra umumilmiy hamda umumkasbiy o'quv predmetlaridan farq qiladi.

Maxsus fanlarni maqbul o'qitish deganda ayni payt va shart-sharoitda eng kam vaqt, zo'riqish kuchlari, mablag', material kabilar sarflab, imkon qadar yuqori samara hamda sifatli natijaga erishish tushuniladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda belgilangan maqsad va vazifalarni bajarish jarayonida ilmiy-metodik manbalarni o'rganish va tahlil qilish, sotsiologik so'rovnoma, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, pedagogik tajriba-sinov, matematik-statistik tahlil analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik usullaridan foydalanilgan. Ma'lumki, hozirgi paytda fanning rivojlanishi tabaqalanish va mujassamlashtirish bilan tavsiflanadi. Fanning tabaqalanishi mavjud fanning alohida bo'limi mustaqil tarmoq sifatida ajralib chiqishida o'z ifodasini topsa, ilgari alohida-alohida bo'lgan bir necha fanlar tutashgan joyida yangi, jadal rivojlanuvchi fanlar hosil bo'lishi esa mujassamlashtirishni anglatadi. Mujassamlashtirish, eng avvalo, ob'ektlar mohiyatiga chuqur kirib borish bilan tavsiflanadi. Misol uchun, aniq o'quv predmetlarini o'qitish metodikasi, sport, muzey, oila, muhandislik, kasb-hunar kabi tarmoqlarning umumiy pedagogikadan ajralib chiqqanini ko'rsatish mumkin. Kasb-hunar pedagogikasi, o'z navbatida, kasbiy ta'lim mohiyatiga chuqur kirib borib uning sifati hamda samaradorligini oshirish muammolarini hal etishga qaratilganligini ko'rsatib o'tishning o'zi kifoya. Demak, ta'lim tizimining rivojlanishi pedagogikani tabaqalanishga zamin yaratdi.

Metodika uchun o'ziga xos masala ko'rilayotgan aniq o'quv predmetini o'qitish mazmuni hisoblanadi: O'quv predmetini shakllanishida ma'lum fan sohasidan ilmiy-amaliy ahamiyatga ega axborotlarni tanlab olish, ularni tizimlashtirish muhim ahamiyat kasb etdi. Bu masalalarni ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantirish va qiziqtirish maqsadlaridan kelib chiqqan holda xususiy metodikalar tadqiq etadi. Lekin, eng avvalo, aniq fanda undan o'quv maqsadlarida ajratib olingan qismi, ya'ni o'quv predmetining o'ziga xos jihatlari hisobga olinadi. Ta'lim mazmunini aniqlashda umumiy pedagogika bir tomonda qolib ketmaydi. Biroq umumiy pedagogikada fan va o'quv predmeti didaktik nuqtai nazardan yetarli darajada ishlab chiqilmagan hisoblanadi, bu masala metodika doirasida nisbatan ko'proq o'z yechimini topadi.

Mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish, talabalarining mustaqil ishlarini hamda o'quv predmeti bo'yicha to'g'arak ishlarini tashkil etish va me'yoriylash, tahsil oluvchilarning faol o'quv-bilish faoliyatlarini ta'minlash yo'llarini aniqlash, ta'lim-tarbiya metodlarini tanlab amalga joriy etish, o'zlashtirilganlik darajasini aniqlab, baholash kabi masalalarda metodika o'quv predmeti mansub bo'lgan fanga nisbatan ko'proq didaktika va pedagogik psixologiyaga tayanadi. Lekin ta'limning quyidagi muhim bir masalasi mavjud-ki, bir tomondan, eng avvalo, metodika o'zi tegishli fanga, ikkinchi tomondan, pedagogik psixologiyaga tayanadi.

Fan asoslarini o'qitish metodikasi kabi maxsus fanlarni o'qitish metodikasi u tegishli fan bilan pedagogika orasida vujudga keladi. Shu bilan birga, umumilmiy o'quv predmetlari metodikasi bilan maxsus fanlari metodikalari bir-biridan farq qilishini ham ta'kidlash zarur. Fan asoslari amalda umumilmiy

yoki umumta'lim o'quv predmetlari deb yuritilib, ularning mazmuni bevosita ular tegishli bo'lgan fandan ajratib olinadi hamda didaktik ishlov berilib, undan so'ng o'rganiladi.

Professional ta'limda kadrlar tayyorlash tizimida maxsus fanlarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ixtisoslikka oid bilim, xatti-harakat usullari (ko'nikma va malakalar) hamda shaxsiy fazilatlar asosan maxsus fanlarni o'rganish jarayonida shakllanadi. Bundan maxsus fanlar mazmunini o'zlashtirilishi bilan professional ta'lim muassasalari bitiruvchilarining madaniy-texnik tayyorgarlik darajasi bevosita bog'liqligi kelib chiqadi. Bu bog'liqlik, eng avvalo, "ixtisos", "kasb", "hunar", "mutaxassislik", "kasbiy" kabi tushuncha hamda atamalar mohiyatini aniqlab olish zaruriyatini ko'rsatadi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda "kasb" tushunchasining mazmuni bo'yicha yagona umum qabul qilingan kelishuv mavjud emas. Pedagogik lug'atda "kasb" tushunchasi – bu ma'lum tayyorgarlikni talab qiladigan va odatda tirikchilik manbai bo'lgan mehnat faoliyati turi sifatida ta'riflangan; A.N.Leont'ev "kasb" ni "ushbu turdagi mehnat bilan shug'ullanadigan barcha odamlarning hamjamiyati" deb belgilaydi; E.A.Klimov "kasbni o'ziga xos ob'ektiv va shaxs harakatlarining mutlaqo tartibga solinadigan tashkiloti" deb biladi; S.Y.Batishvning ta'kidlashicha, "kasb jamiyat uchun zarur va insonning jismoniy va ma'naviy kuchlarini qo'llash sohasi tufayli cheklangan, unga tirikchilik qilish va rivojlanish imkoniyatini beruvchi mehnat taqsimotidir"; M.S.Kaganning fikricha, "kasb – bu ma'lum bir sifat darajasidagi mahsulot olishni kafolatlaydigan faoliyatdan iborat bo'lgan inson faoliyatining shakllangan madaniy-tarixiy modelidir"; E.M.Kaliskiy kasbni (ideal holda) ma'lum bir faoliyat turini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan oddiy bilim, ko'nikma va qobiliyatlardan (ko'pincha funksional) ko'ra murakkabroq toifa sifatida tasniflaydi, ularni mehnat taqsimoti sharoitida funksiyalarning oddiy bajarilishi sifatida emas, balki insonning mohiyatini ifoda etish usuli sifatida ko'rib chiqadi. "Kasb ta'limi bo'yicha me'yoriy va uslubiy hujjatlar to'plami"da kasb "... muayyan tayyorgarlikni talab qiladigan nisbatan doimiy ish turi", deb ta'riflangan.

"Kasb" tushunchasining ta'riflarini tahlil qilish uni talqin qilishning xilma-xilligi hodisaning o'zini ko'p belgilari mavjudligiga va uning mohiyatini har tomonlama ko'rib chiqishga bog'liqligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqotchilar o'zlarining ta'riflarida kasbning ijtimoiy, tarixiy, iqtisodiy, huquqiy, psixologik va fiziologik mohiyatini o'ziga xos hodisa sifatida ochib beradi.

"Kasbiy faoliyat" tushunchasi "kasb" tushunchasidan kengroqdir. Bir tomondan, u inson oldida me'yoriy jihatdan belgilangan xususiyatga ega bo'lgan biror narsani bajarishning tashkil topgan usuli sifatida namoyon bo'lgan har qanday murakkab faoliyatni anglatadi. Ushbu tushunchada kasbiy faoliyat insondan mustaqil ravishda ob'ektivlashgan faoliyat turi sifatida yuzaga keladi. Boshqa tomondan, bu insonni murakkab faoliyat turiga jalb qilish jarayonidir. Uning kasb, mutaxassislikka ega bo'lishi – bu me'yoriy yo'l bilan belgilangan faoliyat uslubini individual, sub'ektivlashgan faoliyat turiga aylantirishdan boshqa narsa emas.

Ko'p tarmoqli iqtisodiyotning rivojlanishi sharoitida kasblarning tarkibi, mazmuni va tabiatida sifatli o'zgarishlar ro'y bermogda, kasbiy faoliyat turlarining xilma-xilligi o'sib bormogda va kasblarni birlashtirish zarurati tug'ilmoqda. "Kasbiy yo'naltirish, shaxsning kasbiy fazilatlarini, shaxsning professional o'zini o'zi belgilashi, iste'dod hodisalari, qobiliyat va boshqalar haqidagi fanlar majmuasini birlashtirgan professiologiya fanlararo tushunchasiga qaytish zarurligi yana bir bor anglashilmoqda".

Xulosa va takliflar. Yuqorida aytib o'tganimizdek, professiologiya inson, jamiyat, ishlab chiqarish va ta'lim to'g'risidagi ko'plab bilimlarni: kibernetika, ta'lim falsafasi, pedagogika, psixologiya, sosiologiya, fiziologiya va boshqalarni o'z ichiga olgan murakkab fandır.

Xulosa qilib aytganda, maxsus fanlar kasbiy tayyorgarlikning asosi hisoblanib, tizimli-integrativ yondashuv hamda unga mos o'qitish, o'rganish metodikasini talab etadi. Bu jarayonda o'zlashtirilgan bilim, xatti-harakat usullari va shaxsiy fazilatlar amaliyotda qo'llanilib sayqallanadi va kasbiy madaniyat darajasigacha takomillashtirilishi ko'zda tutiladi.

Professional ta'lim muassasalarida maxsus fanlarni o'qitish jarayonini tanqidiy tahlil qilish talabalarning kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish jarayoniga ta'sir qiluvchi

qator omillarni aniqlashtirib olishga imkon berdi. Bular ijtimoiy buyurtma, ta'lim muassasasining moddiy-texnik va metodik ta'minoti hamda o'quv jarayonini tashkil etish kabi omillardir.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'PQ-637-sonli Qonuni. // www.lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 28 maydagi «Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida»gi O'PQ-1761-sonli qarori. // www.lex.uz.
3. Абдукудусов О. Совершенствование методики обучения предмету сельскохозяйственные машины. // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Казан, 1984. 13 б.
4. Авлиякулов Н.Х. Практические основы модульной системы обучения и педагогической технологии. – Бухара, 2001. 99 с.
5. Avliyakov N.X., Musaeva N.N. Maxsus fanlarni o'qitish jarayonida maxsus fanlarning modulli o'qitish texnologiyalari. – T.: Yangi asr avlodi, 2003. 88 b.
6. Ажикин Г.И. Самостоятельная работа учащихся профтехучилищ в процессе производственного обучения. – М.: Высш.шк., 1987. 176 с.
7. Алметов Н.Ш. Дидактические условия формирования профессиональных навыков и умений учащихся СПТУ. // Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Т., 1991. 9 б.
8. Батышев С.Л. Производственная педагогика. – М.: Педагогика, 1984. 340
9. Анденко М.А. Актуальные проблемы взаимодействия специальных кафедр высшей школы при модульном обучении. – Новосибирск, 1993. 78 с.
10. Андреев В.И. Педагогика. // Учебный курс для творческого саморазвития. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. С. 124.

Nigora SODIKOVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
Zilola MUXTOROVA,
Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: SodikovaNigora@utas.uz

TDPU dotsenti F.Saydamatov taqrizi asosida

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARI VA DASTURIY TA'MINOTDAN FOYDALANISH

Аннотация

Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonida talabalarni kasbiy kompetentligini oshirishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari va dasturiy ta'minotdan foydalanish imkoniyatlari va metodlari tahlil qilinadi. Sun'iy intellektga asoslangan ta'lim texnologiyalarining o'quv jarayonidagi o'rni, ularning talabalar uchun qanday foyda keltirishi, shuningdek, mavjud dasturiy ta'minot vositalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Raqamlashtirish, kasbiy kompetentlik, dasturiy ta'minot, sun'iy intellekt, ta'lim texnologiyalari, innovatsion ta'lim.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация

В статье анализируются возможности и методы использования технологий и программного обеспечения искусственного интеллекта (ИИ) для повышения профессиональной компетентности студентов в процессе цифровизации. Будет обсуждаться роль образовательных технологий на основе искусственного интеллекта в процессе обучения, их преимущества для студентов, а также существующие программные средства.

Ключевые слова: Цифровизация, профессиональные компетенции, программное обеспечение, искусственный интеллект, образовательные технологии, инновационное образование.

USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AND SOFTWARE TO INCREASE THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Annotation

The article analyzes the possibilities and methods of using artificial intelligence (AI) technologies and software to improve students' professional competence in the process of digitalization. The role of educational technologies based on artificial intelligence in the learning process, their advantages for students, as well as existing software tools will be discussed.

Key words: Digitalization, professional competencies, software, artificial intelligence, educational technologies, innovative education.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarida, jumladan, ta'lim tizimida ham katta o'zgarishlarni amalga oshirmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy jihatdan tayyorlashda zamonaviy dasturiy ta'minotdan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Dasturiy vositalar yordamida o'qitish talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish hamda ularning mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lishlariga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi dunyo miqyosida ta'lim tizimini transformatsiya qilishga turtki bermoqda. Zamonaviy ta'lim jarayonida dasturiy ta'minot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish talabalar bilimini oshirish, kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish va amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashning muhim vositasiga aylanmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasida ham raqamlashtirish jarayonlari oliy ta'lim tizimiga faol joriy etilmoqda.

O'zbekistonda ta'limning innovatsion rivojlanishini ta'minlash maqsadida Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy dasturiy ta'minotlardan foydalanish kengaymoqda. Bu jarayon o'quv jarayonini optimallashtirish, interaktiv metodlarni tatbiq etish va talabalar uchun individual ta'lim yo'nalishlarini yaratishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi pedagoglarning malakasini oshirish va o'quv resurslaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, xususan, sun'iy intellekt (SI) asosida yaratilgan dasturiy ta'minot ta'lim

tizimini tubdan o'zgartirmoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida talabalarni kasbiy jihatdan tayyorlashda zamonaviy SI texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Sun'iy intellekt yordamida ishlovchi dasturlar talabalarining bilimlarini avtomatik baholash, ularga individual yondashuvni shakllantirish va murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Maqolada sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha tadqiqotlar olib borildi. Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

1. Nazariy tahlil: kasbiy kompetentligini oshirishda SI texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri bo'yicha mavjud adabiyotlar o'rganildi.

2. Amaliy tahlil: Oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan SI asosidagi dasturiy ta'minot vositalari va ularning natijadorligi o'rganildi.

3. Eksperimental tadqiqot: talabalarining sun'iy intellekt yordamida ishlovchi dasturlarni qo'llash orqali kasbiy kompetentligini oshirish bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi va natijalari tahlil qilindi.

4. So'rovnoma va intervyular: o'qituvchilar va talabalar orasida SI texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi bo'yicha fikr almashildi.

Nazariy tahlil. Kasbiy kompetentligini oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri bo'yicha turli adabiyotlar tahlil qilindi. Xorijiy olimlar tomonidan sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar amalga oshirilgan. Masalan, Brown va Jones (2020) o'z tadqiqotlarida sun'iy intellekt asosida individual ta'lim yo'nalishlarini yaratish texnologiyalarini tahlil

qilgan. Shuningdek, Russell va Norvig (2021) tomonidan yozilgan Artificial Intelligence: A Modern Approach kitobida sun'iy intellektning ta'lim sohasidagi qo'llanilishi, xususan, moslashuvchan o'qitish tizimlari va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Kurose va Ross (2021) tomonidan taqdim etilgan Computer Networking: A Top-Down Approach kitobida sun'iy intellekt tarmoqlarda avtomatlashtirilgan monitoring va o'qitish imkoniyatlarini qanday rivojlantirish mumkinligi tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt yordamida talabalarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv materiallari yaratish mumkin. Ushbu yondashuv talabalarga real tarmoq muhitida ishlash tajribasini berishga xizmat qiladi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Oliy Ta'lim, Fan va Innovatsiyalar Vazirligi tomonidan nashr etilgan Sun'iy intellekt va ta'lim texnologiyalarining integratsiyasi bo'yicha metodik qo'llanma (2023) ishida sun'iy intellektning ta'lim jarayoniga tatbiqi va uning kasbiy kompetentligini oshirishdagi o'rni batafsil yoritilgan. Ushbu qo'llanmada SI asosida yaratilgan dasturiy ta'minot vositalarining afzalliklari va ularni ta'lim jarayonida qo'llash metodikasi tahlil qilingan.

Amaliy tahlil. Oliy ta'lim muassasalarida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha qator dasturiy ta'minot vositalari joriy etilgan. Ularning natijadorligi quyidagi jihatlar asosida tahlil qilindi:

1) Mavjud dasturiy vositalarning samaradorligi: O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida talabalar uchun IBM Watson, MATLAB AI, Google Cloud AI, AutoCAD AI kabi dasturiy vositalar o'quv jarayoniga tatbiq etilgan. Ushbu vositalar yordamida talabalar murakkab hisob-kitoblar, modellashtirish va tahliliy operatsiyalarni bajarish imkoniga ega bo'lishmoqda.

2) Talabalarining SI texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarining o'zgarishi. Sun'iy intellekt hozirgi kunda eng dolzarb texnologiyalardan biri bo'lib, uni qo'llash jarayonida turli xil dasturiy vositalardan foydalanish talabalar bilimni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanib, fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan asosiy dasturiy ta'minotlar quyidagilardan iborat:

Tadqiqot bosqichlari	Talabalar ishtiroki (%)	O'zlashtirish darajasi (%)
Boshlang'ich bilimlar	100%	45%
Amaliy mashg'ulotlar	100%	75%
Yakuniy natijalar	100%	90%

So'rovnomaga va intervyular. Tadqiqot doirasida oliy ta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilari va talabalar o'rtasida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha so'rovnomaga va 1 – jadval. So'rovnomaga natijalari.

Savol	Talabalar fikri (%)	O'qituvchilarning fikri (%)
SI texnologiyalari o'quv jarayonini samarali qiladi	88%	92%
SI texnologiyalaridan foydalanish talabalar kasbiy kompetentligini oshiradi	84%	89%
Sun'iy intellekt yordamida o'zlashtirish osonlashadi	80%	85%
Dasturiy ta'minotdan foydalanish nazariy bilimlarni mustahkamlaydi	86%	90%

O'qituvchilarning fikricha, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar ta'lim jarayonida interaktivlikni oshirish va shaxsiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Ularning 90% dan ortig'i SI texnologiyalari yordamida dars jarayonining sifatini oshirish mumkinligini ta'kidladilar.

Talabalar esa ushbu texnologiyalardan foydalanish ularga kasbiy tayyorgarlikni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam berishini qayd etdilar. Ayniqsa, muhandislik, axborot texnologiyalari va iqtisodiyot sohaslarida sun'iy intellekt vositalarining ahamiyati yuqori ekanligi ta'kidlandi. So'rovnomaga va intervyular natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish talabalar va o'qituvchilar tomonidan ijobiy qabul qilinmoqda. Ushbu texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirish, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va ta'lim jarayonini yanada interaktiv qilishda katta ahamiyat kasb etadi.

Ushbu dasturiy ta'minotlardan foydalanish talabalarining sun'iy intellekt sohasi bo'yicha amaliy bilim va ko'nikmalarini rivojlantiradi, ularni real loyihalar ustida ishlashga tayyorlaydi va kasbiy kompetentligini oshirishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish talabalar kasbiy kompetentligini oshirishda samarali

LMS (Learning Management System) – Moodle, Google Classroom orqali AI algoritmlarni o'rganish.

Python va TensorFlow – mashinani o'rganish laboratoriyalarida eksperimental ishlarni uchun.

Google Colab va Jupyter Notebook – bulutli kod yozish va AI model yaratish.

Simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar – AI asosidagi interaktiv mashg'ulotlar.

Data Science va Big Data – katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash va tahlil qilish.

Google Colab – Cloud muhitida sun'iy intellekt algoritmlarini sinash uchun.

IBM Watson va Azure AI – Katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va real hayotda qo'llash.

OpenAI GPT va Chatbots – Sun'iy intellekt yordamida tabiiy tilni qayta ishlash texnologiyalarini o'rganish.

LMS (Learning Management System) tizimlari, jumladan Moodle va Google Classroom, sun'iy intellekt algoritmlarini o'rganish jarayonida keng qo'llaniladi. Bu tizimlar yordamida talabalar sun'iy intellekt mavzusidagi o'quv materiallari bilan tanishib, o'zlashtirish darajalarini kuzatib borishlari mumkin. LMS tizimlari orqali masofaviy ta'limni tashkil qilish, talabalarga individual topshiriqlar taqdim etish va natijalarni real vaqtda baholash imkoniyatlari mavjud.

Eksperimental tadqiqot. Talabalarining sun'iy intellekt yordamida ishlovchi dasturlarni qo'llash orqali kasbiy kompetentligini oshirish bo'yicha maxsus amaliy mashg'ulotlar o'tkazildi. Tadqiqotda 100 nafar talaba ishtirok etdi va quyidagi bosqichlar amalga oshirildi:

1. Boshlang'ich tayyorgarlik: talabalarga sun'iy intellektning asosiy tushunchalari va dasturiy ta'minot imkoniyatlari tushuntirildi.

2. Amaliy mashg'ulotlar: talabalar MATLAB AI, IBM Watson va Google Cloud AI kabi dasturlar yordamida real muammolarni hal qilish bo'yicha topshiriqlarni bajardilar.

3. Natijalarning baholanishi: mashg'ulot yakunida talabalar bilim darajasini baholash maqsadida test sinovlari va loyiha himoyalari tashkil etildi.

intervyular o'tkazildi. Tadqiqotda jami 120 nafar ishtirokchi qatnashdi, ulardan 110 nafari talabalar, 10 nafari esa o'qituvchilar edi.

natijalar beradi. Mashg'ulotlarda qatnashgan talabalar amaliy ko'nikmalarga ega bo'lish bilan birga mustaqil ishlash qobiliyatlarini ham oshirishdi. Sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash orqali real muammolarni hal qilish bo'yicha loyiha ishlarini bajarish talabalarining innovatsion fikrlash darajasini oshirishga xizmat qildi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida talabalarining kasbiy kompetentligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida dasturiy ta'minotdan foydalanish natijasida talabalar bilimni chuqurlashtirish, amaliy ko'nikmalarini oshirish va ta'lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Bundan tashqari, interaktiv ta'lim vositalari talabalar va o'qituvchilar o'rtasidagi muloqotni yaxshilashda ham muhim omil bo'ldi.

Sun'iy intellekt va dasturiy ta'minotning ta'lim jarayoniga ta'siri. Sun'iy intellekt va dasturiy ta'minot ta'lim jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarga individual yondashuvni joriy qilish imkoniyati oshadi, sun'iy intellekt algoritmlari talabalarining bilim darajasini tahlil qilib, ularga mos materiallarni tavsiya qiladi.

Murakkab jarayonlarni simulyatsiya qilish orqali tushunish osonlashtirib, masofaviy ta'lim uchun imkoniyatlar kengayadi.

Talabalar kasbiy kompetentligini oshirish bo'yicha dasturiy ta'minot tahlili. Jadvalda dasturiy vositalarning ta'lim jarayoniga ta'siri tahlil qilindi:

2 – jadval.

Dasturiy ta'minot	Qo'llanilish sohasi	Talabalarga ta'siri
MATLAB (AI modullari)	Muhandislik va texnika fanlari	Sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash, muhandislik masalalarini simulyatsiya qilish
AutoCAD AI	Arxitektura va dizayn	Loyihalash jarayonini avtomatlashtirish, 3D modellash ko'nikmalarini oshirish
IBM Watson	Tahliliy fanlar va statistika	Katta ma'lumotlarni qayta ishlash va prognozlash
Google Cloud AI	Kompyuter tarmoqlari	Tarmoq xavfsizligini ta'minlash, anomalialarni aniqlash
Cisco Packet Tracer	Tarmoq texnologiyalari	Router va switch konfiguratsiyasi, tarmoq xavfsizligi, troubleshooting amaliyotlarini o'rganish
TensorFlow	Ma'lumotlar ilmi va SI	Neyron tarmoqlar bilan ishlash, mashinaviy o'rganish modellarini yaratish
OpenAI Codex	Dasturlash va avtomatlashtirish	Kod yozish, dasturiy jarayonlarni avtomatlashtirish, chat-botlar yaratish
Unity ML-Agents	O'yin va simulyatsiya dasturlash	Sun'iy intellekt orqali muhit yaratish va agentlarni o'rgatish

Yuqorida keltirilgan dasturiy vositalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, SI asosidagi texnologiyalar ta'lim jarayonini quyidagi yo'nalishlarda sezilarli darajada rivojlantiradi:

1) Interaktiv ta'lim – talabalar amaliy mashg'ulotlarni real muhitga yaqin holatda bajarish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

2) Shaxsiylashtirilgan o'qitish – sun'iy intellekt algoritmlari talabalar uchun individual moslashadi.

3) Kasbiy tayyorgarlikni kuchaytirish – talabalar real soha muhitiga mos ko'nikmalarni rivojlantiradilar.

4) Avtomatlashtirish va optimizatsiya – sun'iy intellekt yordamida dasturiy ta'minotlar jarayonlarni tezlashtirish va optimallashtirishga yordam beradi.

Bu texnologiyalar yordamida ta'lim jarayonini innovatsion yondashuv asosida olib borish imkoniyati paydo bo'ladi va natijada talabalar zamonaviy kasbiy talablarni to'liq qondira oladigan bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari va dasturiy ta'minot ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga qodir. Ular talabalar uchun interaktiv va shaxsiylashtirilgan ta'lim imkoniyatlarini yaratib, nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan mustahkamlashga yordam beradi.

Sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish quyidagi asosiy afzalliklarni ta'minlaydi:

interaktiv o'qitish – real dunyo muammolarini hal qilish orqali talabalar amaliy bilimlarga ega bo'ladilar;

moslashtirilgan ta'lim – SI texnologiyalari har bir talabani o'zlashtirish darajasiga mos keluvchi individual o'quv dasturlarini shakllantirish imkonini beradi;

tarmoq xavfsizligi va ma'lumotlar tahlili – Google Cloud AI va Cisco Packet Tracer kabi vositalar talabalar uchun real muhitga yaqin bilim va tajribalarni taqdim etadi;

dasturlash va avtomatlashtirish – OpenAI Codex va TensorFlow kabi texnologiyalar dasturlashni osonlashtirib, talabalarga zamonaviy IT-kompetensiyalarni egallash imkonini beradi.

Shunday qilib, zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish talabalar kasbiy kompetentligini oshirishga, ularni mehnat bozoriga yanada tayyor holatda chiqarishga xizmat qiladi. Kelgusida ushbu texnologiyalarni yanada kengroq joriy etish va yangi innovatsion dasturlarni ta'lim jarayoniga qo'shish muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Tavsiya sifatida, kelajakda raqamlashtirish sharoitida talabalar kasbiy kompetentligini oshirish maqsadida yangi interaktiv ta'lim texnologiyalarini tadbiq etish, dasturiy ta'minot vositalarining ko'lamini kengaytirish hamda o'qituvchilarning axborot texnologiyalari bo'yicha malakasini oshirish lozim.

ADABIYOTLAR

1. Sabirjonov R.A., Ayupov R.H. va boshqalar. Zamonaviy raqamli texnologiyalarning rivojlanish istiqbollari. "Media" nashriyoti, 2022 yil. 202 bet.
2. Alain, L. & Pierre, D. (2019). "Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning." Journal of Educational Technology & Society, 22(3), 1-10.
3. Brown, E. & Williams, S. (2020). "Personalized Learning Through Adaptive Technologies: A Review." Computers in Human Behavior, 108, 106-123.
4. Burov, O. E. & Polivanova, K. N. (2019). "Искусственный интеллект в образовании: перспективы и вызовы." Вестник Российской Академии Образования, 45(3), 98-105.
5. Chen, X., Xie, H., & Zhang, Y. (2021). "The Role of Artificial Intelligence in Personalized Learning: A Systematic Review." Educational Technology Research and Development, 69(4), 1571-1592.
6. Ivanov, V. & Kuznetsova, T. (2021). "Адаптивные образовательные системы на основе искусственного интеллекта". Педагогика и Психология Образования, 41(1), 72-80.
7. Karov, A. & Grigoriev, S. (2020). "Персонализация обучения с использованием искусственного интеллекта". Информационные Технологии в Образовании, 57(2), 115-123.
8. Mirzayev, A., & Karimov, B. (2020). "Sun'iy intellect texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi ahamiyati". O'zbekiston Milliy Universiteti Ilmiy Jurnali, 45(3), 98-105.
9. Nazarov, S., & Abdullayev, M. (2021). "Ta'limda Sun'iy intellekt: imkoniyatlar va istiqbollar." O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Xabarlar, 57(2), 115-123.
10. Qodirova, L., & Ro'ziboyev, H. (2022). "O'zbekistonda ta'lim tizimida Sun'iy intellect texnologiyalarining joriy etilishi". O'zbekiston Pedagogika Universiteti Ilmiy Jurnali, 48(4), 134-142.

Nilufar SULEYMANOVA,
"Alfraganus university" Nodavlat oliy ta'lim tashkiloti dotsenti, PhD
E-mail: n.suleymanova@afu.uz

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD, dotsent D.R. Xoshimova taqrizi asosida

UNIVERSITET TALABALARINI INGLIZ TILIGA O'RGATISHDA XORIJIY PLATFORMALARDAGI VIDEO KONTENTDAN FOYDALANISH

Annotation

Ushbu tadqiqot universitet talabalarini uchun chet tilini o'rgatishda xorijiy platformalardagi videokontent, xususan TED Talks dan foydalanish samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqot jarayonida tajriba va nazorat guruhlarini taqqoslanib, videoma'ruzalar asosida ta'lim olayotgan guruhning natijalari sezilarli darajada yuqoriligi aniqlangan. Tadqiqotda Studentning t-kriteriyasi yordamida ma'lumotlar tahlil qilinib, eshitish va gapirish ($p < 0,001$), o'qish ($p < 0,01$) hamda yozish ($p < 0,05$) bo'yicha ahamiyatli farqlar kuzatilgan. Bundan tashqari, talabalar TED Talks ni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishni ijobiy baholab, motivatsiya oshgani va mustaqil o'rganish ko'nikmalari rivojlanganini qayd etishgan. Tadqiqot natijalari zamonaviy ta'limda multimodal o'qitish vositalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Chet tili ta'limi, TED Talks, videokontent, multimodal o'qitish, universitet talabalarini, motivatsiya, eshitib tushunish.

USING VIDEO CONTENT FROM FOREIGN PLATFORMS IN TEACHING ENGLISH TO UNIVERSITY STUDENTS

Annotation

This study analyzes the effectiveness of using video content from foreign platforms, particularly TED Talks, in teaching foreign languages to university students. During the research process, experimental and control groups were compared, revealing significantly higher results in the group learning through video lectures. Data were analyzed using Student's t-test, showing significant differences in listening and speaking skills ($p < 0.001$), reading ($p < 0.01$), and writing ($p < 0.05$). Additionally, students positively evaluated the integration of TED Talks into the educational process, noting increased motivation and improved independent learning skills. The findings of this study are crucial for expanding the effective use of multimodal teaching tools in modern education.

Key words: Foreign language education, TED Talks, video content, multimodal teaching, university students, motivation, listening comprehension.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕОКОНТЕНТА С ИНОСТРАННЫХ ПЛАТФОРМ ПРИ ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ УНИВЕРСИТЕТА

Аннотация

В данном исследовании анализируется эффективность использования видеоконтента с иностранных платформ, в частности TEDTalks, при обучении иностранному языку студентов университетов. В ходе исследования сравнивались экспериментальная и контрольная группы, и было выявлено, что результаты группы, обучавшейся с использованием видео-лекций, значительно выше. Данные анализировались с помощью критерия Стьюдента, при этом были обнаружены значимые различия в навыках аудирования и говорения ($p < 0,001$), чтения ($p < 0,01$) и письма ($p < 0,05$). Кроме того, студенты положительно оценили интеграцию TEDTalks в образовательный процесс, отметив повышение мотивации и развитие навыков самостоятельного обучения. Результаты исследования имеют важное значение для расширения эффективного использования мультимодальных средств обучения в современном образовании.

Ключевые слова: Обучение иностранному языку, TEDTalks, видеоконтент, мультимодальное обучение, студенты университета, мотивация, понимание на слух.

Kirish. Zamonaviy dunyo axborot uzatish tezligining yuqoriligi va uning hajmining eksponensial o'sishi bilan tavsiflanadi. Biroq, axborot shuningdek juda tez eskiradi. Universitet talabalarini uchun sifatli darslik yaratish va nashr etish o'rtacha 12 dan 18 oygacha vaqt talab qiladi, shu davr ichida o'quv materialini mazmuni darslik nashr etilishidan oldin ham eskirib qolishi mumkin. Oliy ta'lim muassasalari o'qituvchilari darslikni yangilangan materiallar, jumladan, raqamli videokontent bilan to'ldirish uchun internet-resurslardan keng foydalanadilar. Raqamli texnologiyalar bilan shakllangan Z avlodi yoki "raqamli aborigenlar" uchun vizual kontent shakli atrof-muhit bilan interaktiv aloqada bo'lishning odatiy usuli hisoblanadi. O'qituvchilar esa bu xususiyatdan ta'lim jarayonida samarali foydalanishlari mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Audiovizual resurslar chet tilini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular autentik faoliyat kontekstini qayta yaratishga, zamonaviy tilning nutqiy modellarini ajratib olishga, talaffuz va intonatsiyani mashq qilishga hamda kasbiy vazifalarni hal qilish uchun chet tilidan foydalanish zarur bo'lgan kommunikativ vaziyatni vizuallashtirishga imkon beradi.

Mashhur resurslardan biri TED.com platformasi bo'lib, uning tanlanishi bir qator omillar bilan bog'liq. Avvalo, u tabiiy fanlar, san'at, dizayn, siyosat, madaniyat, biznes, global muammolar va texnologiyalarni qamrab olgan keng mavzular doirasiga ega. TED talks videoprezentatsiyalari bepul tomosha qilish va yuklab olish uchun mavjud bo'lib, ularning soni doimiy ravishda ortib boradi va kontent muntazam yangilanadi. Ma'ruzachilar orasida mashhur siyosatchilar, olimlar va tadbirkorlar bor bo'lib, ular universitet talabalarini uchun rol modeli sifatida xizmat qilishi mumkin.

400 dan ortiq TED talks biznes va tadbirkorlik sohasining rivojlanishiga bag'ishlangan bo'lib, ular Oliy Iqtisodiyot Maktabi (NIU VShE) Biznes maktabi talabalarini tomonidan kasbiy muloqot uchun ingliz tilini o'rganish jarayonida xalqaro ilg'or tajribani o'rganish maqsadida foydalanilishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Kursning asosiy darsligi Business Partner B1+ [1] bo'lib, u biznes yo'nalishidagi talabalarga mo'ljallangan va barcha nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. Chet tilini o'rganish jarayonida barcha nutqiy faoliyat turlarini integratsiyalash muhim ahamiyatga ega, chunki tilni o'zlashtirishda qancha ko'p analizatorlar jalb qilinsa, natijalar shunchalik samarali bo'ladi [5].

Kursning har bir mavzusi to'rt darsdan iborat bo'lib, tajriba guruhida har to'rtinchi dars TED talk asosida o'tkazildi. Ushbu videoma'ruzalar o'rganilayotgan mavzuga organik ravishda kiritilib, fan dasturiga moslashtirildi. Masalan, "How to build a business that lasts 100 years" TED talk'i tadbirkorlik tarixi, biznes turlari va uning barqarorlik omillariga bag'ishlangan tematik blok tarkibiga kiritildi.

Tajriba va nazorat guruhlarining natijalarini taqqoslash uchun mustaqil tanlamalar uchun Studentning t-kriteriyasi 1-jadval.

Ekspirimental va nazorat guruhlari uchun dastlabki sinov natijalari

Ko'nikmalar	Guruh	N	Miqdor	Std. Burilish	t-qiyamat	Sig
Tinglash	nazorat qilish	45	5,2444	0,71209	1,017	0,312
	eksperimental	48	5,0625	0,99800		
O'qish	nazorat qilish	45	5,3333	0,79772	-0,295	0,769
	eksperimental	48	5,3958	1,21585		
Yozish	nazorat qilish	45	4,8222	0,71633	0,630	0,530
	eksperimental	48	4,7083	1,00970		
Gapirish	nazorat qilish	45	5,4222	0,69048	-0,552	0,582
	eksperimental	48	5,5208	1,01036		

TED talks dan foydalanilgan tajriba-ta'lim natijalari pretest bilan taqqoslanganda barcha ko'nikmalarining o'sishini ko'rsatdi (2-jadval).

Posttest natijalari esa tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida tajriba guruhi foydasiga statistik jihatdan ahamiyatli farq 2-jadval

Ekspirimental va nazorat guruhlari uchun testdan keyingi natijalar

Ko'nikmalar	Guruh	N	Miqdor	Std. Burilish	t-qiyamat	Sig
Tinglash	nazorat qilish	45	6,8667	0,84208	-4,662	0,000
	eksperimental	48	7,8125	1,10427		
O'qish	nazorat qilish	45	7,0667	1,03133	-2,719	0,008
	eksperimental	48	7,6875	1,16977		
Yozish	nazorat qilish	45	6,6667	1,67874	-2,306	0,023
	eksperimental	48	7,4167	1,45622		
Gapirish	nazorat qilish	45	6,7333	0,98627	-5,531	0,000
	eksperimental	48	7,8542	0,96733		

3-jadvalda barcha nutq qobiliyatlari ko'rsatkichlarining o'sishining o'rtacha qiymatlarini solishtirish, shuningdek, eksperimental va nazorat guruhlarida eksperimental mashg'ulotlar samaradorligini baholash uchun o'tkazilgan t-test natijalari keltirilgan.

3-jadval

Ekspirimental va nazorat guruhlarida o'rtacha qiymatlarning oshishi

Ko'nikmalar	Guruh	N	Miqdor	Std. Burilish	t-qiyamat	Sig
Tinglash	nazorat qilish	45	1,6222	0,83364	-6,044	0,000
	eksperimental	48	2,7500	0,95650		
O'qish	nazorat qilish	45	1,7333	1,19469	-2,245	0,027
	eksperimental	48	2,2917	1,20210		
Yozish	nazorat qilish	45	1,8444	1,95350	-2,333	0,022
	eksperimental	48	2,7083	1,61058		
Gapirish	nazorat qilish	45	1,3111	1,20269	-4,558	0,000
	eksperimental	48	2,3333	0,95279		

Tajriba-ta'lim natijasida har ikki guruh talabalarining barcha ko'nikmalarini rivojlantirdi. Nazorat guruhida baholar o'rtacha 1,6 ballga, tajriba guruhida esa 2,6 ballga oshdi.

Shunday qilib, tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida statistik jihatdan ahamiyatli farq mavjud, bunda tajriba guruhi foydasiga quyidagi ko'rsatkichlar aniqlandi:

Eshitish – ($p < 0,001$)

O'qish – ($p < 0,05$)

Yozish – ($p < 0,05$)

Gapirish – ($p < 0,001$)

Bu esa tajriba guruhida TED talks dan foydalanish talabalarining chet tilida muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali usul ekanligini ko'rsatadi.

Motivatsiya

Garchi tadqiqotning dastlabki maqsadlariga motivatsiyani o'rganish kiritilmagan bo'lsa-da, talabalarining refleksiv esselari tahlili shuni ko'rsatdiki, motivatsiya tajriba guruhida yuqori natijalarga erishishga yordam bergan omillardan biri bo'lishi mumkin. Aksariyat talabalar TED talks ning kurs mavzusi bilan bog'langan holda integratsiya qilinishini ijobiy baholadilar.

Talabalarining fikriga ko'ra:

Zamonaviy texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni qiziqarliroq bo'ladi: "TED talks dan foydalanish – juda yaxshi g'oya... Bu internet davrida tug'ilgan yoshlar uchun samaraliroq bo'lgan zamonaviy yondashuvlarning va nostandart usullarning ajoyib namunasi." TED talks ning asosiy afzalligi – uning autentik resurs ekanligidir: "Eng yaxshi tomoni shundaki, biz haqiqiy nutqni eshitdik... turli aksentlar va real tezlikdagi nutq bilan tanishdik."

qo'llanildi, t qiymatlari va ahamiyatlilik darajalari 1-jadvalda keltirilgan.

Natijalar. Tajriba va nazorat guruhidagi talabalar o'rtacha baholari 4,7 dan 5,5 gacha ($p > 0,1$) bo'lgan bir xil natijalarga ega bo'lishdi. Bu esa tajriba-ta'lim boshlanishidan oldin har ikki guruh talabalarining ko'nikmalarini rivojlantirish darajasida muhim farqlar mavjud emasligini tasdiqlaydi.

mavjudligini tasdiqlaydi. Ushbu farq eshitish ($p < 0,001$) va gapirish ($p < 0,001$) ko'nikmalarida sezilarli darajada katta bo'lib, o'qish ($p < 0,01$) va yozish ($p < 0,05$) ko'nikmalarida esa biroz kamroq darajada kuzatildi.

TED talks kurs mavzulariga bog'langan: "TED talks orqali juda ko'p yangi narsalarni o'rgandik, bu esa dars davomida muhokamalar uchun asos bo'ldi. Ayniqsa, o'qituvchining TED talks tanlovi menga juda yoqdi."

TED talks mazmuni talabalarining o'quv ehtiyojlariga mos keladi: "Maxsus leksikani quizlet.com orqali o'rganganimizdan keyin murakkab nutqni tushuna olish juda qiziq bo'ldi. Eng hayratlanarlisi shuki, ingliz tili darslarida muhokama qilgan barcha mavzular universitetda o'rganayotgan boshqa fanlar bilan bog'liq edi. Masalan, 'Biznes strategiyalari' va 'Kompaniya boshqaruvi' kabi mavzularni o'rganish menga 'Tashkilot menejmenti' fanidan imtihonni muvaffaqiyatli topshirishimga yordam berdi."

TED talks til ko'nikmalarini rivojlantiradi va kelajakdagi o'qish jarayonida foydali bo'lishi mumkin: "Ochig'ini aytganda, men eshitib tushunish bo'yicha muammolarga duch kelardim, va TED talks ni butunlay anglash men uchun qiyin edi. Biroq, o'quv kursi oxiriga kelib ko'proq so'zlarni tushunishga odatlandim va eshitib tushunish ko'nikmam sezilarli darajada yaxshilandi. Men bu til bo'limi ustida TED talks yordamida ishlashda davom etaman."

Talabalarining fikr-mulohazalari shuni ko'rsatdiki, chet el platformasining videokontentidan foydalanish talabalarining motivatsiyasini oshirishga, ingliz tilini o'rganishda yangi tajriba orttirishga va videomateriallar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilgan.

Xulosa va munozara. Tadqiqot davomida kelgusidagi ishlar uchun mumkin bo'lgan yo'nalishlar aniqlab olindi.

Tadqiqotda ishtirok etgan respondentlarning nisbatan kichik hajmi (93 nafar) kelajakda boshqa o'qituvchilarni jalb qilish orqali kengaytirilishi mumkin. Bu esa chet el platformalarining videokontenti imkoniyatlaridan foydalanishga tayyor bo'lgan pedagoglarni jalb qilish orqali turli ta'lim dasturlarida o'qiyotgan talabalarning biznes kommunikatsiya bo'yicha ingliz tilini o'rganish samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarning yana bir yo'nalishi motivatsiyani o'rganish va uning ta'lim natijalariga ta'sirini aniqlash bo'lishi mumkin. Xususan, quyidagi masala aniqroq o'rganilishi lozim: TED talks ning o'quv salohiyati tufayli barcha ko'nikmalarning rivojlanishi kuzatilganmi yoki bu motivatsiyaning oshishi natijasida yuzaga kelgan bilvosita ta'sir hisoblanadimi.

ADABIYOTLAR

1. Ivanova A. M., Malygina E. V. Zamonaviy media-kontent TED Talks dan ingliz tilini ikkinchi chet tili sifatida o'qitishda foydalanish imkoniyatlari // Janubiy Ural davlat gumanitar-pedagogika universiteti byulleteni. 2017. № 3. B. 49–57.
2. Kosheleva I. N. TED Talks videomateriallari oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitish vositasi sifatida // Volgograd davlat pedagogika universiteti axborotnomasi. 2017. № 5 (118). B. 13–18.
3. Mufazalova Yu. S. TED Talks videomateriallari yordamida eshitib tushunishni o'rgatish // Gumanitar va ijtimoiy fanlarning zamonaviy muammolari. 2020. № 5. B. 109–116.
4. Navitskayte E. A. Kasbiy yo'naltirilgan o'qish va eshitib tushunishni o'rgatishda TED Talks dan foydalanish tajribasi // Kasbiy yo'naltirilgan til o'qitish: haqiqat va istiqbollar. Har yili o'tkaziladigan butunrossiya ilmiy-amaliy konferensiyasi ishtirokchilari maqolalar to'plami. SPb.: SPbGEU, 2020. B. 342–347.
5. Passov E. I., Kuzovleva N. E. Chet tili darsi. M.: Glossa-Press, 2010. 640 b.

UDK:372.3/4(075.8)

Muhriddin TADJIDINOV,
Andijon davlat tibbiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: muhriddin@mail.ru

Andijon davlat tibbiyot instituti professori, A.A.Ismanova taqrizi asosida

METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE COMPETENCY OF CREATING ELECTRONIC METHODICAL SUPPLY OF FUTURE DOCTORS

Annotation

In the conditions of the digital transformation of education, comprehensive reforms, achievements, achievements and results are being recognized by the international community. How to develop the competence of future doctors to work with digital technologies today? The article discusses these issues.

Key words: Education, student, digitization, information technology, pedagogical analysis, reforms, creative potential, knowledge, efficiency.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИИ СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННОГО МЕТОДИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Аннотация

В условиях цифровой трансформации образования комплексные реформы, достижения, достижения и результаты получают признание международного сообщества. Как сегодня развить у будущих врачей компетентность работы с цифровыми технологиями? В статье рассматриваются эти вопросы.

Ключевые слова: Образование, студент, цифровизация, информационные технологии, педагогический анализ, реформы, творческий потенциал, знания, эффективность.

BO'LAJAK SHIFOKORLARNING ELEKTRON METODIK TA'MINOT YARATISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya

Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida barcha soxalar qatorida tibbiyotda ham uni amalga oshirish borasida olib borilayotgan keng qamrovli islohatlar, amalga oshirilgan ishlar, erishilgan yutuqlar va natijalar xalqaro hamjamiyat tomonidan e'tirof etib kelinmoqda. Bugungi kunda bo'lajak shifokorlarning raqamli texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasini qanday rivojlantirish mumkin? Maqolada ana shu masalalar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ta'lim, talaba, raqamlashtirish, axborot texnologiyasi, pedagogik tahlil, islohatlar, kreativ potentsial, bilish, samaradorlik.

Kirish. Jahonda axborot makonining globallashuvi, ochiqligi va ommaviy kommunikatsiyaning kuchayishi integratsiyalashgan ta'lim muhitida ta'lim oluvchilarning kasbiy va ijodiy rivojlanishini ta'minlash imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Yuqori sifatli ta'lim berish, o'rganuvchi va talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish, fanlarning metodik ta'minotini takomillashtirish, elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratish, ta'lim jarayonini modellashtirishning istiqbolli yo'nalishlarini belgilashda zamonaviy pedagogik ta'lim va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanilinish bo'yicha ko'plab amaliy ishlar olib borilmoqda. Ta'lim sohasidagi rivojlanish tendensiyalari axborotlashgan jamiyatda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini kengroq joriy etish va ularning samaradorligini yanada oshirishning dolzarbligini ko'rsatmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta'lim tizimini isloh qilish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, pedagog kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilash, ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini yangi bosqichga olib chiqish, jumladan, "Tibbiyotda axborot texnologiyalari" fanini o'qitish jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim samaradorligini ta'minlash imkoniyatlari kengaytirildi. Shu asosda bo'lajak shifokorlarning metodik tayyorgarligi, bu jarayonni tashkil etish texnologiyasi, metodik ta'minoti, faoliyatga oid kompetensiyalar tizimi va mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mamlakatimiz tibbiy ta'lim transferida bo'lajak kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, zamonaviy pedagogik va raqamli texnologiyalardan foydalangan holda davlat – ta'lim-tarbiya-jamiyat shaklidagi uzluksiz ta'lim tizimi samaradorligini oshirishga, o'qitishning ilg'or metodlarini joriy qilish orqali yetuk mutaxassislar tayyorlanishiga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 22-yanvardagi PQ-38-sonli "Sog'liqni saqlash sohasida islohotlarni chuqurlashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi qarorining qabul qilinishi ham tibbiyot sohasini xususan, tibbiy oliy ta'lim tizimini ham yangi bosqichga olib chiqilishiga turtki bo'ldi.

Xususan, sog'liqni saqlash sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarni chuqurlashtirish, aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatlar sifatini tubdan yaxshilash, tibbiyot muassasalari faoliyatini ilg'or xorijiy tajriba asosida tashkil etish, tibbiyot kadrlarining salohiyatini oshirish, nodavlat tibbiyot tashkilotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida qator istiqbolli say-harakatlarni amalga oshirish belgilandi.

Jumladan yetakchi xorijiy ekspert va konsultantlar ishtirokida kadrlar salohiyatini oshirish, tibbiyotning birlamchi bo'g'ini, hududlar va respublika darajasida tibbiy xizmatlar ko'rsatishni yangi tamoyillar asosida tashkil etish va uning sifatini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish, sohada samaradorlik va shaffoflikni ta'minlash bo'yicha 40 ta amaliy harakatni o'z ichiga olgan mamlakatimiz sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish yuzasidan takliflar ishlab chiqilganligi tibbiyot rivojini jadallashtiradi. Ushbu takliflarni amalga oshirish, tibbiy xizmat sifatini yanada yaxshilash va sohada islohotlarni jadallashtirish maqsadida Sog'liqni saqlash vazirligi tuzilmasida davlat muassasasi shaklida "Sog'liqni saqlash loyihalari markazi" loyiha ofisi tashkil etilishi maqsad qilindi.

Bundan tashqari, 2024/2025 o'quv yilidan boshlab tibbiyot yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari talabalarining bilimlari ikki bosqichli baholash tizimi asosida baholanadi. Bunda, talabalar o'qish davomiyligidan kelib chiqib ikkinchi yoki uchinchi kurs yakuni bo'yicha, birinchi bosqichda, fundamental fanlar bo'yicha (anatomiya, gistologiya, fiziologiya,

mikrobiologiya, immunologiya, biokimyo, farmakologiya, jamoat salomatligi va boshqalar), ikkinchi bosqichda, klinik va amaliy ko'nikmalarni baholashga qaratilgan davlat imtihonlarini topshirishi belgilab olindi. Bu esa tibbiy oliy ta'lim tizimida o'qitishning ilg'or xorijiy usullarini amaliyotga keng tadbqiq etish zarur ekanligini anglatadi. Bu esa multimediali elektron vositalar asosida klinik fanlarini o'qitishni dolzarbligini brldilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda talabalar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatib kelingan edi. Bunday usul talabalarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so'ndiradi. Pedagog - olimlar yillar davomida ta'lim tizimida "Nega o'qitamiz? Nimani o'qitamiz? Qanday o'qitamiz?" savollariga javob izlash bilan bir qatorda "Qanday qilib samarali va natijali o'qitish mumkin?" - degan savolga javob qidirdilar. Bu esa, olim va amaliyotchilarni o'quv jarayonini texnologiyalashtirishga, ya'ni o'qitishni ishlab chiqarishga oid aniq kafolatlangan natija beradigan texnologik jarayonga aylantirishga urinib ko'rish mumkin, degan fikrga olib keldi.

Interfaol ta'lim metodlari yodamida dars jarayoni to'g'ri tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning jadval.

O'quv mashg'ulotlari texnologiyalariga mos interfaol metodlar:

	O'quv mashg'ulotlari texnologiyasi	Interfaol metodlar va ta'lim strategiyalari	Grafik organayzerlar
	Ma'ruza mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi.	Erkin yozish. Asoslangan esse va b.	Klaster. B-B-B chizmasi T-chizma va b.
	Seminar mashg'ulotlari ta'lim texnologiyasi.	Aqliy hujum. FSMU Blist-so'rov. Blist-o'yin va b.	Venn diagrammasi. Konseptual jadval va b.
	Amaliy mashg'ulotlar ta'lim texnologiyasi.	O'qitish bo'yicha qo'llanma. Yozma va ogzaki davra suhbat va b.	Insert jadvali. "Nima uchun" chizmasi. "Qanday?" diagrammasi va b.
	Mustaqil ta'lim texnologiyasi.	Tushunchalarni aniqlash va b.	Baliq skeleti va b.
	Keys-stadi ta'lim texnologiyasi.	Tushunchalar asosida matn tuzish va b.	Toifalash jadvali va b.
	Loyihali ta'lim texnologiyasi.	Chalkashtirilgan mantiqiy zanjirlar ketma-ketligi va b.	Nilufar guli.

Dunyoning turli mamlakatlarida ko'plab tadqiqotchilar ta'limda innovatsiyalarni qo'llash bo'yicha har doim izlanishlar olib borishgan. Ular "innovatsiya", "interfaol metodlar", innovatsion texnologiyalar to'g'risida yaxshi axborotlar yig'ishgan. Masalan, innovatsion texnologiyaning «Aqliy hujum», «Pinboard», «Klaster», «Loyihalash», «Assesment», «Keys-stadi» texnologiyalari asosida talabalarning mustaqil ta'limini amalga oshirilmoqda. Yuqoridagi tahlillardan ko'rinadiki, xorij tajribasini o'rganib,uning asosida samarali strategik metodlarni ishlab chiqish lozim.

Tadqiqotda qo'llanilgan usullar. Tajriba-sinov ishini tashkil etishda birinchi navbatda talabalarning darsga psixologik jihatidan tayyorligi, qiziqishlari, ilmiy-ijodiy dunyoqarashlariga, ya'ni kreativ qobiliyatiga baho berilgandan so'ng darsda ko'rgazmali organayzerlar, ko'rgazmali demonstratsion maketlar va tarqatma materiallardan foydalanib, klaster va savol-javob metod va usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Modulli – kredit tizimi. XX asrning ikkinchi yarmida ilmiy-texnik taraqqiyot o'zining yuksak cho'qqilariga erishdi. Fan-texnika taraqqiyotining (FTT) hozirgi darajasi shundayki, fan texnika va texnologiya rivojining erishilgan sur'atlarini mamlakat qay darajada rivojlangan bo'lmasin alohida olingan mamlakatda uni ta'minlab bo'lmaydi. FTT keyingi rivoji faqat turli mamlakatlardagi olim va mutaxassislarining hamkorligi ilmiy-tadqiqot ishlar integratsiyasi natijasida amalga oshirilishi mumkin. Fan texnika va texnologiya taraqqiyoti ta'lim taraqqiyoti darajasi bilan chambarchas bog'liqligini e'tiborga oladigan bo'lsak, ta'lim sohasidagi xalqaro integratsiya ustuvorligi yaqqol muammoga aylanib qoladi.

Bu kredit texnologiyaning yaratilishi va qo'llanishi dolzarbligini belgilaydi, chunki ta'lim sohasidagi xalqaro integrallashuv, eng avvalo o'quv jarayonining kredit texnologiyasi asosida tashkil etishiga tayanadi.

Barcha o'quv fanlari ikki guruhga bo'linadi - majburiy va talaba tanlovi asosidagi fanlar. Bu nisbatan taxminan 1:2 ga teng qabul qilinadi;

har bir talaba shaxsiy o'quv rejasiga ega bo'ladi.

Asosiy hujjat transkript (transsrint of rourds) u xususiyatning unifikasialashgan hujjat bo'lib, yagona shaklda

qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi doimo rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum, bahs-munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn, loyiha, rolli o'yinlar kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy topshiriqlarni mustaqil bajarishga undash talab qilinadi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro birgalikda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash ko'inishida, hamjixatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.

O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e'tiborga olinadi.

Bazi interfaol ta'lim metodlarini turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari bilan qo'llash yaxshi samaradorlikni keltirib chiqaradi. Quyidagi jadvalda (1.1-jadval) o'quv mashg'ulotlari texnologiyalariga mos interfaol metodlar ko'rsatib o'tilgan.

tuziladi, o'qitish natijalarini tan olish uchun majburiy hujjat hisoblanadi. Transkriptda, talabani mazkur davlatda qabul qilingan baholash tizimida ham, xususiyatli tizimi bo'yicha ham olgan baholari, olingan xususiyatli kreditlari bo'yicha ma'lumotlar keltiriladi:

har bir semestrda o'rganiladigan fanlarning soni Z-5 ta bo'lishi;

mustaqil ishga ajratilgan soatlar, auditoriya soatlaridan ko'p bo'lishi.

Kredit o'zida talabani o'quv fanini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan barcha mehnat sarflarini mujassamlashtirdi. O'quv fani uchun ajratiladigan kreditlar soni, aksariyat hollarda 3 ga teng bo'ladi.

O'quv fani dasturining mazmuni (sillabus) kuyidagilarni o'z ichiga oladi:

o'quv fanining to'liq nomlanishi va uning o'quv rejasidagi tartib raqami;

o'quv fanini o'rganish maqsadi;

o'quv fanining qisqacha mazmuni;

taqvimiy reja, mashg'ulotlar jadvali bilan;

o'qitish texnologiyasi;

talabani mas'uliyati va unga qo'yilgan talablar;

baholash tartibi va mezonlari;

asosiy va qo'shimcha adabiyotlar ro'yxati.

O'qituvchining o'quv yuklamasini hisoblashda, umumiy mehnat sarfi miqdori (auditoriya va mustaqil ish soatlari) bir o'quv yilida 920-950 soatni tashkil etishi - e'tiborga olinadi.

O'qitish jarayonining asosini:

shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari;

talabani mustaqil ta'lim jarayonida, o'qituvchi maslahatchini sifatida qatnashadi;

talaba tamoni o'quv fanini va o'qituvchini tanlash imkoniyati.

Masofali ta'lim - o'qitish nazariyasi va amaliyoti boy xorijiy mamlakatning tajribalari, tadqiqotlar yo'nalishlarining dolzarbligini tasdiqlaydi.

Masofali ta'lim - masofadan turib o'quv axborotlarini almashish vositalariga asoslanuvchi maxsus axborot ta'lim muhiti yordamida ta'lim xizmatlari to'plamidan iborat. Masofali ta'lim

axborot - ta'lim muhiti foydalanuvchilar ta'lim olish ehtiyojlarini qondirishga mo'ljallangan ma'lumotlar uzatish vositalari axborot resurslari o'zaro aloqalar bayonnomalari apparat - dasturli va tashkiliy - uslubiy ta'minotlar tizimli - tashkiliy to'plamidan iborat. Masofali ta'lim - o'qituvchilarga o'rganilayotgan material asosiy hajmini etkazib berishni o'qitish jarayonida o'qituvchilar va talabalarning interfaol o'zaro aloqalarini, talabalarga o'rganilayotgan materialni mustaqil o'zlashtirish bo'yicha mustaqil ishlash imkonini berishni hamda o'qish davrida ularning olgan bilim, ko'nikma va malakalarini baholovchi axborot texnologiyalari to'plami [32].

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak:

Tibbiy oliy ta'limda tibbiyotda axborot texnologiyalari fanini o'qitish metodikasi ta'lim yo'nalishi talabalariga modullarni o'qitishda elektron ta'lim muhitini yaratish kerakligi;

“Tibbiyotda axborot texnologiyalari” fanini elektron metodik ta'minotini takomillashtirish zaruriyati;

“Tibbiyotda axborot texnologiyalari” fani elektron metodik ta'minotini kasbiy sohaga yo'naltirilgan holda yaratish zarurligi;

yaratilgan elektron ta'lim resurslaridan foydalanib, mashg'ulotlarni tashkil etib, o'qitish samaradorligiga erishish lozimligi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Mukhammadjonovich, R. M., Abdulkhamidovna, I. A., Abdumukhtorovich, G. S., Abdusaitovich, T. O., & Sobirovich, K. S. (2023). Use of new innovative methods in teaching the science of information technologies and modeling of technological processes. *Journal of Survey in Fisheries Sciences*, 10(2S), 1458-1463.
2. Qobulova, m. (2024). Moslashuvchn onlayn o 'quv tizimlari va ulardan tibbiy ta'limda foydalanish. *news of the nuuz*, 1(1.9. 1), 107-109.
3. Mengliyev, I., Meylikulov, S., Fayzullayeva, Z., & Kobulova, M. (2024, November). Education artificial intelligence systems and their use in teaching. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 3244, No. 1). AIP Publishing.
4. Ismanova, a. (2024). Yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishning pedagogik tahlili. *news of uzmu journal*, 1(1.4), 104-108.
5. Ismanova, A. (2022). Upbringing of highly educated young people is the main basis for preventing religious extremism and terrorism. *экономика и социум*, (10-2 (101)), 59-62.

Ma'mura TAJIBAYEVA,

Pedagogika mahorat markazi pedagogika, psixologiya va amaliy fanlar kafedrası o'qituvchisi

E-mail: mamuratajibayeva86@mail.ru

PhD., dotsent M.Qo'ldasheva taqrizi asosida

TECHNOLOGIES FOR DEVELOPING STUDENTS' ABILITY TO UNDERSTAND TEXT USING MULTIPLATFORM

Annotation

This article analyzes the role of multiplatform technologies in primary education in the development of students' ability to understand the text. Multiplatform technologies allow students to present texts not only in written form, but also in audiovisual and interactive ways. The article examines how these technologies develop students' skills in understanding and analyzing text, as well as techniques that can be effectively applied in the learning process. Techniques such as interactive exercises, gamification, audiovisual materials, and text visualization increase student interest and make the learning process more efficient. The article shows that multiplatform technologies are an effective tool in enhancing students' ability to understand text in primary education.

Key words: Multiplatform technologies, primary education, text comprehension, interactive exercises, audiovisual materials, gamification, technologies in education, student activation, methodological approach, analysis skills, learning efficiency, visualization, pedagogical technologies.

ТЕХНОЛОГИИ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТИ УЧАЩИХСЯ К ПОНИМАНИЮ ТЕКСТА С ПОМОЩЬЮ МУЛЬТИПЛАТФОРМЕННОСТИ

Аннотация

В этой статье анализируется роль мультиплатформенных технологий в начальном образовании в развитии способности учащихся понимать текст. Мультиплатформенные технологии позволяют учащимся представлять тексты не только в письменной форме, но и аудиовизуальными и интерактивными способами. В статье рассматривается, как эти технологии развивают у учащихся навыки понимания и анализа текста, а также методы, которые можно эффективно применять в процессе обучения. Такие методы, как интерактивные упражнения, геймификация, аудиовизуальные материалы и текстовые визуализации, повышают заинтересованность учащихся и делают процесс обучения более эффективным. В статье показано, что мультиплатформенные технологии являются эффективным средством повышения способности учащихся понимать текст в начальном образовании.

Ключевые слова: Мультиплатформенные технологии, начальное образование, понимание текста, интерактивные упражнения, аудиовизуальные материалы, геймификация, технологии в образовании, активизация учащихся, методический подход, навыки анализа, эффективность обучения, визуализация, педагогические технологии.

MULTIPLATFORMA YORDAMIDA O'QUVCHILARNING MATNNI TUSHUNISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH TEKNOLOGIYALARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich ta'limda multiplatforma texnologiyalarining o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni tahlil qilinadi. Multiplatforma texnologiyalari o'quvchilarga matnlarni nafaqat yozma shaklda, balki audiovizual va interaktiv usullarda taqdim etish imkonini beradi. Maqolada ushbu texnologiyalarning o'quvchilarning matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini qanday rivojlantirishi, shuningdek, o'quv jarayonida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodlar ko'rib chiqiladi. Interaktiv mashqlar, gamifikatsiya, audiovizual materiallar va matnni vizualizatsiya qilish kabi usullar, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi. Maqola, multiplatforma texnologiyalarining boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini oshirishdagi samarali vosita ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Multiplatforma texnologiyalari, boshlang'ich ta'lim, matnni tushunish, interaktiv mashqlar, audiovizual materiallar, gamifikatsiya, ta'limda texnologiyalar, o'quvchilarni faollashtirish, metodik yondashuv, tahlil qilish ko'nikmalari, o'rganish samaradorligi, vizualizatsiya, pedagogik texnologiyalar.

Kirish. Mamlakatimizda zamonaviy ta'lim tizimi har bir o'quvchining o'quv jarayoniga qiziqish va ehtiros bilan yondashishga imkon beruvchi yangi pedagogik yondashuvlarni talab qilmoqda [1]. Xususan, boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonni samarali tashkil etishda yangi texnologiyalardan foydalanish, xususan multiplatforma texnologiyalari muhim o'rin tutadi. Multiplatforma — bu turli xil texnologiyalar va o'quv vositalari yordamida o'quv jarayonini interaktiv va ko'p qatlamli qilish imkonini beruvchi tizimdir. Ushbu maqolada multiplatforma texnologiyalaridan foydalanish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini qanday rivojlantirish mumkinligi haqida so'z yuritiladi.

Ta'lim jarayonida multiplatforma texnologiyalarining o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirishdagi o'rni haqida olib borilgan tadqiqotlar, o'qituvchilar va pedagoglar uchun muhim ilmiy asos yaratadi [3]. Ushbu adabiyotlar tahlili

orqali multiplatforma texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi samaradorligi, ularning metodik jihatlari va o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini qanday rivojlantirishi haqida bir qancha ilmiy fikrlar va yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Multiplatforma texnologiyalari va o'qish jarayoni kitobida multiplatformaning ta'lim jarayonidagi o'rni va uning turli texnologik vositalar orqali o'quvchilarga taqdim etilishining samarali usullari haqida ko'plab tadqiqot ishlari olib borilgan bo'lib, xususan, Abduqodirova, G. (2022). Boshlang'ich ta'limda matnni tushunish metodlari asarida, muallif multiplatforma texnologiyalarining boshlang'ich sinf o'quvchilarning o'quv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi muhimligini ta'kidlaydi. U multiplatforma yordamida o'quvchilarga matnlarni faqat yozma shaklda, balki vizual va interaktiv materiallar yordamida taqdim etishning samarali ekanligini ko'rsatadi. Yozuv va tasvirli materiallarning o'zaro integratsiyasi o'quvchilarning matnni tezroq va yaxshiroq tushunishiga imkon yaratadi. Karimova, R. (2021) tomonidan

matnni audiovizual va interaktiv shakllarda taqdim etish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirishi, ularning o'quv materialiga bo'lgan e'tiborini kuchaytirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Matnni vizual va audiovizual materiallar yordamida tushunishning samarasini ko'rsatgan tadqiqotlar, o'quvchilarning tajriba va ko'nikmalarini rivojlantirishda multiplatforma texnologiyalarining muhimligini isbotlaydi. Ismoilova, L. (2023) o'z tadqiqot ishlarida boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish asarida, multiplatforma texnologiyalarining o'quvchilarning tushunish jarayonini kengaytirish va ular bilan muloqot qilishdagi o'rniga alohida e'tibor qaratilgan. Akhmedov, Z. (2020) Ta'limda texnologiyalar va yangi pedagogik yondashuvlar kitobida, o'qituvchilarning texnologiyalarga qiziqishi va ularni ta'lim jarayoniga qo'llashga tayyorligi ta'kidlanadi. Akhmedov multiplatformaning ta'lim jarayonidagi o'rnini haqida gapirarkan, texnologiyalarning o'quvchilarni faqat passiv eshituvchi sifatida emas, balki faol ishtirokchiga aylantirishdagi roli muhimligini ta'kidlaydi [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Multiplatforma texnologiyalari turli xil elektron qurilmalar va platformalar yordamida o'qish jarayonini amalga oshirishga imkon beradi. U o'quvchilarga matnni nafaqat yozma shaklda, balki audiovizual materiallar, animatsiyalar, o'yinlar va interaktiv testlar yordamida

taqdim etishga imkon yaratadi. Bu texnologiya o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va o'qish jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita bo'lib, ularni nafaqat o'qishga, balki o'rganish jarayoniga faol jalb qilishga yordam beradi. Shunday qilib, multiplatforma o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonini boyitadi.

Matnni tushunishning ahamiyati. Matnni tushunish, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda markaziy o'rin egallaydi. Bu jarayon nafaqat o'qilgan matnni anglash, balki uning mazmunini chuqurroq tahlil qilish, ma'lumotni xulosa qilish va yaratish qobiliyatini ham rivojlantiradi. O'quvchilarga matnni tushunish va tahlil qilishni o'rgatish, ularga dunyoqarashlarini kengaytirish va til ko'nikmalarini oshirish imkonini beradi [5]. Shu bilan birga, matnni tushunish o'quvchilarni mantiqiy fikrlashga, tanqidiy yondashuvga o'rgatadi va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

Multiplatforma yordamida matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirish. Matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirishda multiplatforma texnologiyalarini qo'llash bir nechta samarali metodlarni o'z ichiga oladi. Quyida ushbu metodlardan ba'zilariga to'xtalib o'tamiz (1-rasm):

1-rasm. Multiplatforma texnologiyalari

Interaktiv o'quv materiallari: Multiplatforma o'quvchilarga matnni interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. O'quvchilar matnni o'qib chiqqandan so'ng, unga tegishli savollar, viktorinalar yoki testlar orqali o'z bilimlarini sinovdan o'tkazishlari mumkin. Bu usul o'quvchilarning materialni yanada chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Audiovizual materiallar: Matnni audiovizual shaklda taqdim etish o'quvchilarga materialni turli usullar bilan qabul qilish imkonini yaratadi. Masalan, matnni o'qish bilan birga tegishli video yoki animatsiya ko'rish, matnning mazmunini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning diqqatini yanada o'ziga jalb qiladi va ularning matnni anglash jarayonini jonlantiradi.

Matnni vizualizatsiya qilish: Matnning asosiy g'oyalarini va tarkibini diagrammalar, xaritalar, infografikalar orqali ko'rsatish o'quvchilarga matnni tezda va oson tushunishga yordam beradi. Vizual elementlar, ayniqsa, tasavvur qilish va xotirani mustahkamlash uchun foydalidir.

Gamifikatsiya: O'qish jarayoniga o'yin elementlarini qo'shish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi. Matnni tushunishni o'rganish jarayonida o'yinlar, viktorinalar va interaktiv mashqlar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini qiziqarli tarzda sinab ko'rishlari mumkin.

Onlayn tahlil va muhokama: Matnni o'qib chiqqandan so'ng, o'quvchilarga onlayn formatda tahlil qilish va muhokama qilish imkoniyatini berish, ularning fikrlarini erkin ifodalashga yordam beradi. Bu jarayon nafaqat matnni tushunish, balki tanqidiy fikrlash va muloqot ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

4. O'qituvchining roli va metodik yondashuvlar

Multiplatforma texnologiyalaridan samarali foydalanish uchun o'qituvchilar yangi metodik yondashuvlarni qo'llashlari zarur. O'qituvchi o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda, har bir o'quvchiga moslashtirilgan o'qish materiallari va faoliyatlarni tanlashni bilishi lozim. Bu o'qituvchi nafaqat darsni interaktiv tarzda o'tkazish, balki o'quvchilarga o'rganish jarayonida qo'llaniladigan turli xil texnologiyalarni tushuntirib berishni ham o'z zimmasiga oladi.

Tahlil va natijalar. Multiplatforma texnologiyalarini qo'llash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini rivojlantirishda quyidagi sezilarli o'zgarishlar va yutuqlar kuzatildi:

1. O'quvchilarga matnni faqat yozma shaklda emas, balki audiovizual va interaktiv tarzda taqdim etish ularga nafaqat mazmunni anglashni osonlashtirdi, balki o'quv jarayonini qiziqarli va samarali qilishga yordam berdi.

2. Matnni tushunishda interaktiv testlar, viktorinalar va o'yinlar yordamida o'quvchilar o'z bilimlarini tekshirib, o'rganish jarayonini yanada faolroq o'tkazdilar. Audiovizual materiallar va animatsiyalar orqali matnning mazmuni vizual tarzda ko'rsatilganligi o'quvchilarning tushunishini kuchaytirdi. Shuningdek, matnni vizualizatsiya qilish usuli, ya'ni diagrammalar, xaritalar va infografikalarining qo'llanilishi, o'quvchilarga matnning asosiy fikrlarini yaxshiroq tushunishga yordam berdi.

3. Gamifikatsiya texnologiyalarining qo'llanishi, ya'ni o'yinlar yordamida o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularni o'rganish jarayoniga faol jalb qilishga yordam berdi. O'quvchilar matnni o'rganishda nafaqat passiv qabul qiluvchi, balki faol ishtirokchiga aylanishdi. O'yinlar va viktorinalar yordamida o'quvchilarning matnni tahlil qilish qobiliyatlari, shuningdek, ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalari rivojlandi.

4. Multiplatforma texnologiyalarining qo'llanilishi matnni tushunish jarayonida ijobiy ta'sir ko'rsatdi. O'quvchilarning tushunish darajasi aniq oshdi, chunki texnologiyalarning bir nechta shakllarini qo'llash o'quvchilarga matnni turli usullar bilan o'rganish imkoniyatini berdi. Masalan, audiovizual materiallar va interaktiv testlar orqali o'quvchilar matnni tezroq va samarali tushunishdi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarning tasavvurini kengaytirib, ularning o'quv materialiga bo'lgan qiziqishini oshirdi.

5. Bundan tashqari, multiplatforma texnologiyalarining imkoniyatlari o'quvchilarning o'rganish jarayonini individual tarzda boshqarishga imkon beradi. Har bir o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallar, interaktiv faoliyatlar va o'yinlar orqali o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi yaxshilandi.

Shu bilan birga, matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining roli ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'qituvchining metodik yondashuvi, texnologiyalardan samarali foydalanish va o'quvchilarga to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishida asosiy omil bo'ldi.

Shuningdek, o'quvchilarga matnni turli xildagi usullarda taqdim etish orqali, ular faqat matnni tushunib qolmay, balki o'sha matnni tahlil qilib, uning maqsad va mazmunini yaxshiroq tushundilar.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, multiplatforma texnologiyalari o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini

rivojlantirishda juda samarali vosita bo'lib, ularning o'rganish jarayonini nafaqat qiziqarli, balki samarali qiladi. O'quvchilar turli xil platformalarda ishlash orqali o'quv materiallarini yaxshiroq o'zlashtirib, matnni tushunish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shu bilan birga, o'qituvchilar multiplatforma texnologiyalarini to'g'ri va samarali qo'llash orqali o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlashlari mumkin. Bu yondashuv nafaqat boshlang'ich sinfda, balki kengroq ta'lim jarayonida ham samarali qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent. 2021 yil
2. Abduqodirova, G. Boshlang'ich ta'limda matnni tushunish metodlari. Toshkent: O'qituvchi. 2022.
3. Karimova, R. Multiplatforma texnologiyalari va o'qish jarayoni. Samarqand: Ilm. 2021.
4. Ismoilova, L. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning matnni tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish. Toshkent. O'qituvchi. 2023.
5. Mavlonova R.A., To'rayev O.T., Xasanboyeva O., Xoliqberdiyev K.M. Pedagogika. – Toshkent, O'qituvchi, 1998.

УДК:159.922.72

Малика ТАЛИПОВА,

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека Независимый соискатель кафедры Психологии
E-mail: talipovamalika92@gmail.com

На основе рецензии доцента кафедры Педагогического образования НУУЗ, к.псих.н. Тулягановой Г.К.

TA'LIMNI BOSHQARISHDA AKADEMIK NAZORATNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Maqolada akademik nazorat va talabalarning bilim olishini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish muammosi ko'rib chiqiladi. Talabalarning bilish jarayonlarini shakllantirish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. O'quv jarayonida akademik nazoratning roliga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'rib chiqiladi. Akademik nazoratning og'irligining ta'limni boshqarish darajasiga ta'sirini o'rganish natijalari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: Akademik nazorat, ta'limni boshqarish, kognitiv jarayonlar, o'zini-o'zi boshqaruvchi ta'lim, metakognitiv xabardorlik, kognitiv strategiya, dualizm, relyativizm, metasistema, tanqidiy fikrlash.

THE VALUE OF ACADEMIC CONTROL IN THE REGULATION OF LEARNING

Annotation

The article discusses the problem of studying the relationship between academic control and the development of student learning regulation skills. The features of the formation of students' cognitive processes are considered. The article provides an overview of research on the role of academic control in the learning process. The results of a study of the influence of the severity of academic control on the level of learning regulation are described.

Key words: Academic control, learning regulation, cognitive processes, self-regulated learning, metacognitive awareness, cognitive strategy, duality, relativism, metasystem, critical thinking.

ЗНАЧЕНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО КОНТРОЛЯ В РЕГУЛЯЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В статье рассматривается проблема изучения взаимосвязи академического контроля и развития навыков регуляции обучения студентов. Рассмотрены особенности формирования когнитивных процессов студентов. Приведен обзор исследований, посвященных роли академического контроля в процессе обучения. Описаны результаты исследования влияния выраженности академического контроля на уровень регуляции обучения.

Ключевые слова: Академический контроль, регуляция обучения, когнитивные процессы, саморегулируемое обучение, метакогнитивная осознанность, когнитивная стратегия, дуальность, релятивизм, метасистема, критическое мышление.

Введение. Процессы глобализации заметно влияют на все сферы жизни, что касается и обучения в новых реалиях. Рост квалификационных требований к специалистам разных областей, цифровой прогресс, ограниченные сроки формируют концепцию непрерывного образования, в рамках которой очень важно иметь навыки саморегуляции обучения, так как специалисты совершенствуются в своей профессии в течение всей жизни. Успешное самообучение предполагает не просто знакомство с новой информацией, но и умение с ней работать, чтобы понять суть изучаемого и иметь возможность применить новые данные на практике. Данные навыки и формируют идею саморегуляции обучения, основы которой закладываются при получении образования, в особенности при разделении на специализации, влияющем на некоторые характерные особенности мышления.

Процесс регуляции формируется в деятельности. Усложнение и разнообразный характер заданий, выполняемых в период студенчества, способствуют росту поиска студентами индивидуальных способов их выполнения, являющимися наиболее понятными и эффективными для каждого студента. Понимание того, как „мыслить и обрабатывать информацию“, наиболее понятным для себя способом, является ключевым моментом саморегуляции обучения. Академический контроль в данном контексте предполагает возможность планирования своей учебной деятельности и оценки студентами степени контроля над своим обучением с учетом всех факторов.

Литературный обзор. Проблема изучения академического контроля широко отражена в работах R. Perry [8]. Так, Perry придаёт большое значение первому году обучения студента, в процессе которого происходит адаптация студентов как к требованиям учебного заведения,

так и к собственному мироощущению себя как субъекта обучения в данном учебном учреждении, имеющем возможность контролировать свое обучение и оценивать собственные успехи, что и является, собственно компонентами академического контроля. При этом большое значение имеют эмоции студентов в процессе обучения, так как результаты исследований показывали, что низкий уровень академического контроля ассоциировался с тем, что студенты имели низкую успеваемость, а также бросали обучение [6]. В качестве важного компонента успешности обучения Ретгу рассматривал особенности работы преподавателей со студентами.

В исследовании Respondek L., Seufert T., Stupnisky R. и Nett U. при изучении влияния академических эмоций и академического контроля на успешность обучения студентов бакалавриата были получены результаты, согласно которым эмоции оказали не столь сильное влияние на академические успехи, в отличие от выраженности академического контроля у студентов в отличие от более ранних исследований в этой области. Данные факт исследователи связали с тем, что исследование было проведено среди студентов STEM-направления, которые отличаются аналитическими особенностями мышления в процессе своего обучения и редко связывают свое эмоциональное состояние с успехами в обучении. По сравнению со студентами-первокурсниками, студенты второго курса при росте академического контроля реже принимают решение бросить обучение и повышают свою успеваемость, если чувствуют, что могут некоторым образом контролировать свое обучение, у них снижается уровень тревожности, к тому же они уже в целом осведомлены о расписании обучения, условиях сдачи тестов и других видов контрольных работ. В то время как студенты-

первокурсники чаще бросали обучение в связи с отсутствием мотивации обучения в данном конкретном учебном заведении или конкретной области [9].

Perry W. отразил в своих трудах стадии интеллектуального развития студентов в процессе обучения, при этом знание о способах размышления и обработки информации относил к когнитивным процессам, демонстрируя переход от дуальности к релятивизму, что предполагает относительность познания. При обучении постепенно формируется критическое мышление. Если ранее в школе ответы учеников позиционировались как правильные или неправильные, то процесс обучения в высшей школе формирует переход к пониманию того, что на определенные темы или проблемы может быть множество точек зрения, принимая во внимание различные факторы и аргументы [7]. Так, с развитием когнитивных процессов студент учится рационально работать с информацией с учетом индивидуальности своего мышления, выбирает наиболее понятные для себя способы усвоения информации, что формирует у него способность к регуляции обучения.

Методология исследования. В качестве методологической основы исследования выступили концепция саморегуляции учебной деятельности B.J.Zimmerman, теория развивающего обучения В.В.Давыдова и Д.Б.Эльконина, социально-когнитивная теория А.Бандуры [2]. Было проведено исследование с целью анализа влияния выраженности академического контроля на развитие регуляции обучения у студентов.

Таблица 1

Уровень выраженности академического контроля в целом по выборке, %

Уровень выраженности академического контроля	В целом по выборке		Мужчины		Женщины	
	N	%	N	%	N	%
Низкий уровень	102	48,6	47	47,5	55	49,5
Высокий уровень	108	51,4	52	52,5	56	50,5

В целом по выборке низкий уровень выраженности академического контроля у 48,6% респондентов, высокий уровень – у 51,4%.

Было установлено, что у мужчин высокий уровень выраженности академического контроля составляет 52,5%, у женщин – 50,5%.

Таблица 2

Уровень выраженности академического контроля в зависимости от специальности, %

Специальность	Уровень выраженности академического контроля	N	%
Гуманитарные науки	Низкий уровень	49	46,7
	Высокий уровень	56	53,3
Естественные науки	Низкий уровень	53	50,5
	Высокий уровень	52	49,5
Всего		210	100

Таблица 3

Различия в показателях академического контроля и академической самооэффективности в зависимости от уровня метакогнитивной осознанности, N=210

Шкалы	Средний ранг		Критерий Манна-Уитни	Уровень значимости (p)
	Низкий уровень N=105	Высокий уровень N=105		
Шкала академического контроля	88,94	122,06	3774,000	0,000*
Шкала академической самооэффективности	75,02	135,98	2312,500	0,000*

Примечание: * отмечены статистически значимые различия

При изучении различий академического контроля и академической самооэффективности в зависимости от уровня метакогнитивной осознанности, являющаяся ключевым компонентом регуляции обучения, (табл. 3) были выявлены следующие особенности.

Студенты с высоким уровнем метакогнитивной осознанности характеризуются высокими показателями академического контроля ($U=3774,000$, $p=0,000$) и высокими показателями академической самооэффективности ($U=2312,500$, $p=0,000$).

Таблица 4

Участниками исследования стали 210 студентов высших образовательных учреждений Ташкента в возрасте от 17 до 44 лет. Средний возраст участников исследования – $19,88 \pm 2,89$. В исследовании приняли участие студенты 1-4 курсов обучения, из них 111 девушек и 99 юношей. Участники юношеского возраста составили 87,6%, то есть большую часть выборки, участники возрастного этапа молодости – 12,4%.

Для выявления уровня академического контроля применялась шкала академического контроля и академической самооэффективности Т.О. Гордеевой. Данная шкала имеет высокий уровень надежности, что было показано в исследованиях, проводившихся ранее [1].

С целью изучения выраженности регуляции обучения применялся авторский опросник М.Х. Карамян и М.З. Талиповой. Для оценки умения управлять процессами своего познания использовался опросник Metacognitive Awareness Inventory (авторы Г. Шпроу, Р. С. Деннисон) в адаптации А.В.Карпова Для обработки данных использовался метод анализа различий. Статистическая обработка данных исследования была проведена при помощи специализированной компьютерной программы «Statistical Package for Social Sciences (SPSS 23.0).

Результаты исследования и их обсуждение (Analysis and results). Для оценки уровня академического контроля была использована шкала академического контроля и академической самооэффективности Т.О. Гордеевой.

В таблице 2 представлены данные, согласно которым у респондентов, изучающих гуманитарные науки, низкий уровень академического контроля составляет 46,7%, а 53,3% респондентов обладают высоким уровнем академического контроля. Среди респондентов, изучающих естественные науки, низкий уровень академического контроля зафиксирован у 50,5%, а высокий – у 49,5%.

Различия в показателях выраженности саморегулируемого обучения в зависимости от уровня академического контроля, N=210

Шкалы	Средний ранг		Критерий Манна-Уитни	Уровень значимости (p)
	Низкий уровень академического контроля N=102	Высокий уровень академического контроля N=108		
Когнитивный компонент	100,16	110,54	4963,500	0,209
Эмоциональный компонент	105,20	105,78	5477,500	0,944
Поведенческий компонент	106,17	105,81	5474,500	0,939
Общая выраженность саморегулируемого обучения	103,09	107,78	5262,000	0,575

Примечание: * отмечены статистически значимые различия

Выводы и рекомендации. Проведенный анализ данных, полученных в ходе исследования, показывает, что в процессе своей учебной деятельности студенты, осознающие особенности своих когнитивных процессов и выбирающие успешные для себя стратегии выполнения заданий, имеют высокий уровень академического контроля, ощущения, что могут контролировать процесс своего обучения, что выражается в более высокой успеваемости и уверенности. При этом отсутствие значимых различий в показателях выраженности саморегулируемого обучения и академического контроля можно связать с тем, что саморегуляция обучения предполагает активное управление процессом обучения, включающем как контроль, так и планирование и оценку своего обучения.

Из полученных данных следует, что академический контроль имеет влияние на регуляцию обучения, но лишь в контексте ощущения уверенности в себе и контроля над процессами познания, но не охватывает регуляцию обучения

в понятии метасистемы, то есть исключает планирование и оценку своей учебной деятельности в целом. При этом высокие показатели академического контроля среди студентов гуманитарной сферы свидетельствуют о том, что они более склонны к рефлексии и оценке своего эмоционального состояния, чем студенты точных наук, обладающих критическим мышлением, что сходно с некоторыми результатами исследований Respondek L, а также объясняется взглядами Perry W. о развитии когнитивизма, так как предложение множества взглядов на решение определенных проблем более близко к гуманитарным наукам, чем точным.

На данный момент не хватает исследований в области контроля своего обучения, которые учитывали бы не только когнитивные качества студентов и особенности среды, но и личностные особенности студентов, влияющие на выраженность академического контроля.

ЛИТЕРАТУРА

- Гордеева Т.О., Сычев О.А. Мотивационные профили как предикторы саморегуляции и академической успешности студентов. // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. 2017. №1. С. 67-87.
- Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального психологического исследования / В.В. Давыдов. – Москва: Академия, 2004. 288 с.
- Эльконин, Д. Б. Избранные психологические труды: проблемы возрастной и педагогической психологии/ Д. Б. Эльконин; под ред. Д. И. Фельдштейна. – Москва: Международная педагогическая академия, 1995. 219 с.
- Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change, "Psychological Review", 1977. Vol. 84. No 2. P. 191-215.
- Bandura A. Social-learning theory of identificatory processes, in: "Handbook of Socialization Theory and Research, Chicago. 1969. P. 213–262.
- Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W., and Perry, R. P. (2002). Academic emotions in students' self-regulated learning and achievement: a program of qualitative and quantitative research. Educ. Psychol. 37, 91–105. DOI:10.1207/S15326985EP3702_4
- Perry W. Forms of Intellectual and Ethical Development in the College Years: a Scheme. Jossey-Bass Higher and Adult Education Series. Jossey-Bass Publishers, 350 Sansome St., San Francisco, CA 94104, 1999. P. 289.
- Perry, R. P., Hladkyj, S., Pekrun, R. H., & Pelletier, S. T. (2001). Academic Control and Action Control in the Achievement of College Students: A Longitudinal Field Study. Journal of Educational Psychology, 93, 776-789. <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.93.4.776>
- Respondek L., Seufert T., Stupnisky R. and Nett U. (2017). Perceived Academic Control and Academic Emotions Predict Undergraduate University Student Success: Examining Effects on Dropout Intention and Achievement. Front. Psychol. 8:243. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.00243
- Zimmerman B.J. Attaining self-regulation: A social cognitive perspective // Handbook of self-regulation, Orlando, FL: Academic Press., 2000. Pp. 13-39.
- Научный руководитель – доктор психологических наук, профессор Карамян М.Х.

UDK:278.1:17.

Mukambar TASHPO'LATOVA,

Tashkent State Transport University Department of "Foreign Languages" Associate Professor Acting

E-Mail: Mukambaraxmetovna 02@Gmail.Com

Based on the review of Sh.S. Safarov, Doctor of Philology, Professor

THE CONCEPT OF REFORMING THE HIGHER EDUCATION SYSTEM OF OUR COUNTRY AND ITS MECHANISMS

Annotation

This article presents ideas about the concept of reforming the higher education system of our country and its mechanisms. In addition, extensive foreign experience has been studied and proposals and recommendations have been developed on improving the education system and its quality.

Key words: Concept, higher education, international education, foreign experience, education, teacher, youth, reforms, financial independence, quality of education, freedom.

КОНЦЕПЦИЯ РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ НАШЕЙ СТРАНЫ И ЕЕ МЕХАНИЗМЫ

Аннотация

В данной статье изложены идеи о концепции реформирования системы высшего образования нашей страны и ее механизмах. Кроме того, изучен обширный зарубежный опыт и разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию системы образования и повышению его качества.

Ключевые слова: Концепция, высшее образование, международное образование, зарубежный опыт, образование, учитель, молодежь, реформы, финансовая независимость, качество образования, свобода.

MAMLAKATIMIZ OLIY TA'LIM TIZIMINI ISLOH QILISH KONSEPSIYASI VA UNING MEXANIZMLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimiz oliy ta'lim tizimini isloh qilish konsepsiyasi va uning mexanizmlari haqida fikrlar ilgari surilgan. Bundan tashqari ta'lim tizimini va sifatini takomillashtirish yuzasidan keng xorijiy tajriba o'rganilib, taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Konsepsiya, oliy ta'lim, xalqaro ta'lim, xorijiy tajriba, ta'lim-tarbiya, pedagog, yoshlar, islohotlar, moliyaviy mustaqillik, ta'lim sifati erkinlik.

Introduction. The development of higher education on the basis of new radical principles and innovative technologies in the reform of higher education worldwide is gaining importance as a priority today. The modern era of globalization has placed new demands on the organization, management and content of education, in particular, the higher education system, for which the higher education system is both an integral part of the process of globalization and Society must respond to the demands arising from the rapid technological and information development. Today, our country is working to create a new concept of education in the higher education system and to educate and train young people on the basis of modern knowledge, using not only traditional, but also innovative approaches, and working in close cooperation, which will undoubtedly lead to the expected results.

Today, a radical improvement in the education sector has become a requirement of the times. Based on this requirement, laws are being adopted that regulate relations in the education sector. In particular, the Law of the Republic of Uzbekistan on Education was adopted on September 23, 2020, the purpose of which is to regulate relations in the education sector. According to this Law, the basic principles, education system, types and forms of education in the education sector are clearly defined, and the rules on distance education established in it are aimed at obtaining the necessary knowledge, qualifications and skills by students remotely using information and communication technologies and the Internet in accordance with the established curricula and educational programs.

The main goal of state policy in the field of higher professional education is to form an adequate model of education that meets the challenges of the 21st century, to identify the leading policy in the formation of a new Uzbekistan for society. This requires the state and society to determine the main function of education, its impact on the development of society, and the principles of educational activity. The coverage and quality of

higher education in Uzbekistan is at the center of constant consideration and reform.

Analysis of literature on the topic. "Forming human capital and developing individual potential are among the responsible tasks of the state. Whatever goals the state sets for itself, it must create an appropriate education system." Of course, paying attention to education at the state level is a key factor in the development of education and has a significant positive impact on the level of knowledge of the younger generation.

We can also learn from the views and statements of the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, that the modernization of higher education in Uzbekistan has been recognized as the main strategic direction of state policy in the educational sector. This, of course, requires further improvement of the higher professional education system of Uzbekistan. One of the most obvious consequences of innovative changes in the educational system, in our opinion, is the acceleration of the "obsolescence" of knowledge acquired during university education, as well as the incompatibility of theoretical knowledge with the needs of the practical sphere of social life. Therefore, the need for constant updating and application of this knowledge in practice is becoming increasingly urgent. In this regard, the transition of our country's education system to a two-tier system has become an urgent need for all sectors to combine professional training with practice and further develop science. In this regard, the ongoing education policy is being fundamentally improved and the legal framework is being further strengthened to ensure its integration into international educational standards. The rapid pace of Uzbekistan's preparations for joining the Bologna Convention has predetermined the need to form a single educational space, and therefore, to meet European standards for the quality of education, to adhere to single technological and humanitarian standards, and to train specialists in all fields. Therefore, this approach is suitable for creating a competitive environment in the modern labor market, focusing on the content,

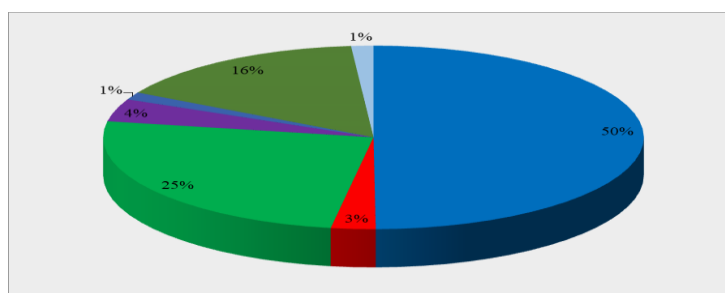
form and structure of the educational system. expands the possibility of reproduction, even makes it possible to choose the type of educational needs. On the other hand, this approach is conducive to developing a competitive workforce in the modern labor market. In fact, this papametplap greatly affects the quality of education.

In March 2020, the global COVID-19 pandemic began to manifest its impact more clearly on a global scale, in particular, in Uzbekistan, as a result of the identification of the first cases of the virus one after another, quarantine measures were taken. As a result, education in all educational institutions was temporarily suspended. In such circumstances, the possibilities of using global educational platforms in the education system of Uzbekistan were considered and measures were developed to systematically organize education for educational entities. The "ZOOM" platform was effectively used to organize distance learning for the higher education system, and at the same time, we can say that video lessons, given the specifics of the educational sector, ensured that students did not miss their studies.

Bitirgandan keyin nima qilmoqchiz?

(2-jadval)

What you want to do after it's over:	Selection group (in % ratio)	
	n-855	%
I work in the public service (organization).	425	50
I work in Tijopat muaccacalapid organization	17	2
Continuing education (doctorate, second-higher education)	162	19
I am engaged in teaching activities	25	3
I am engaged in research activities	8	1
I will start my own business	100	11,7
I dedicate myself to my home and family	8	1
I will go abroad (to study).	175	20,5

The largest percentage, i.e. 50%, was occupied by state organizations. Only 25% of respondents chose the post-graduate level, the main one being a doctorate. That is, young people who want to engage in scientific activities are also studying. In the next place, there are those who want to work in the field of education, and they make up 20.5%.

According to the opinion of the world researchers, the ekcept mechanism is used to evaluate the effectiveness of education and training. It is designed to measure the quantitative multiplier of the university's activities. A general approach to the principles of "universal quality management" (Total Quality Management, TQM) and the requirements of the quality management system of the International Organization for Standardization (ISO) will be prepared. This approach is available in two standard quality assessment models: English and French. Second, the university encourages the internal self-regulation of the academic community. In France, from the point of view of responsibility towards the society and the state, the university is evaluated externally.

Analysis and results. In general, in Europe there is a single system of institutional evaluation of university performance emacs. Each country has its own approach to quality assurance and evaluation of higher education. Accreditation of registration, licensing, certification and educational process is a key element of the quality assessment system in Uzbekistan. In this regard, the criteria for assessing quality are, first of all, State Educational Standards and state requirements. Educational standards of the educational process in higher education institutions of Uzbekistan include requirements for all components of the educational process, including personnel, educational and methodological, material and technical and information equipment. Even such issues were revealed in the results of sociological surveys. When asked whether you are provided with a variety of materials (handbooks, study calendars, catalogs of elective courses, etc.),

Based on the analysis, it should be noted that the quality of online classes and the participation of students in these classes were not at all proportional to the intended goals, and we can see that there were negative effects on the quality of education. However, the provision of access to education prevented the emergence of major gaps in education.

Research methodology. It is known that the only indicators of the quality of education do not depend on the presence of a formed professional consciousness. It is no coincidence that in modern world practice, various conceptual and practical approaches are used to assess the quality of work of higher educational institutions in preparing specialists for the labor market. In general, it is possible to distinguish between systematic and general approaches.

We can also learn this from the results of sociological research. For example, if we analyze the respondents' answers to the question "What do you plan to do after graduation?", we will multiply the following indicators: (2- table)

39.8% of respondents indicated that "not all materials are available for students." Thus, 36.3% of respondents answered "Yes." Almost all percentages are close to each other, but there are conflicting answers. This indicates that the problem has not been fully resolved.

Uzbekistan is paying attention to the quality of education today, from the point of view of its cooperation in Bologna, Japan. This is a confirmation of the legal document adopted in the last year. One of the most important tasks of the higher professional education system is to improve the quality assessment system and increase the demand for educational services, as this is of great importance. The concept of long-term socio-economic development of Uzbekistan for the period up to 2025 focuses on the priority features of higher education.

It should be emphasized that the intensity of modern social processes in society and our religion have qualitatively changed socio-structural relations in the regions. In recent years, the list of indicators of the quality of education has expanded significantly. We can determine this from the following table. For example, "Which problems of current students are you worried about (mark three answer options)?" Let's get acquainted with the survey results.

Conclusions. In modern conditions, economic reasons are driving a lot of international mobility. In particular, we can see this in the higher education system. In recent years, many countries have been rapidly developing distance learning, virtual universities, and virtual international cooperation universities that "deliver" educational services using the latest information technologies "across national borders." The leitmotif (key idea, opinion) of many specialists serves to intensify competition in the field of international educational services on the issue of education. A modern scheme of obtaining higher education is emerging, that is, the flow of international students, on the one hand, places such issues as individual responsibility for the quality

of education provided on the host side. On the other hand, the internationalization of the dominant language will increase, the clash of cultures will become more active, and the possibility of a

clash of national values will increase. It may also give rise to new socio-political problems.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 19 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72- сессиясидаги нутқи.
2. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.
3. Васильев В.Ф. Восточно-западные мотивы в проблематике и оценке государственности и модернизации в странах Юго-Восточной Азии / В.Ф. Васильев // Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии / ред. В.Ф. Васильев, Ю.О. Левтонова. – М., 1997. 8. Геллнер Э. Нации и национализм
4. Воронина Т.П. Философские проблемы образования в информационном обществе : диссертация ... доктора философских наук : Москва, 1995.
5. Гайндль В. Модернізація та теорії модернізації: приклад габсбурзької бюрократії// Україна Модерна. — 1996. — № 1. — С. 89-100.
6. Гидденс Э. Последствия модернити // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. — М., 1999. — С. 101—122.
7. Гладуш А. Д. Социально-культурная адаптация иностранных граждан к условиям обучения и проживания в России: учеб. пособие / А. Д Гладуш, Г. Н. Трофимова, В. М. Филиппов. – М.: РУДН, 2008. – 146 с.
8. Дерлугьян Г. М. Военно-налоговая теория государства / Тилли, Чарльз. Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг. / Пер. с англ. Менской Т. Б. М.: Издательский дом «Территория будущего», 2009. - С.12.

UDK: 37.013 (045)

Ma'ruf TEMIROV,

Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

E-mail: temirovmaruf9506@gmail.ru

ShDPI professori, P.Jalolova taqrizi asosida

THE SOCIAL-PEDAGOGICAL NEED FOR SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

Annotation

This article provides a consistent scientific analysis of important issues related to the pedagogical aspects of self-development, professional skills, socio-spiritual activity, intelligence, morality, aesthetic, psychological and physical preparation, and comprehensive development of future teachers.

Key words: Thinking, dialectical relations, intelligence, morality, intellect, teacher, self-development, creative potential, motive, pedagogical design.

СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПОТРЕБНОСТЬ В САМОРАЗВИТИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье дан последовательный научный анализ важных вопросов, связанных с педагогическими аспектами саморазвития, профессионального мастерства, социально-духовной активности, интеллекта, нравственности, эстетической, психологической и физической подготовки, всестороннего развития будущих учителей.

Ключевые слова: Мышление, диалектические отношения, интеллект, нравственность, интеллект, учитель, саморазвитие, творческий потенциал, мотив, педагогическое проектирование.

BO'LAJAK O'QITUVCHILAR O'Z-O'ZINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK ZARURIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, kasbiy mahorati, ijtimoiy-ma'naviy faolligi, aql-zakovati, odob-axloqi, estetik, psixologik va jismoniy tayyorgarligi hamda har tomonlama barkamol bo'lib yetishishiga bog'liq bo'lgan muhim masalalar izchil ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Tafakkur, dialektik aloqalar, aql-zakovat, odob-axloq, intellekt, o'qituvchi, o'z-o'zini rivojlantirish, ijodiy salohiyat, motiv, pedagogik loyihalash.

Kirish. Jahon miqyosida talim markazlarida Bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning innovatsion modellari amaliyotga tadbiiq qilinmoqda. Bugungi global jarayonlarda ta'lim sohasi ham o'ziga xos tarzda islohatlarga yuz burmoqda. Bu o'z navbatida ta'lim tizimining axborot kommunikatsiya texnologiyalarining yuqutlari bilan uzviy aloqador. Ta'lim tizimidagi taraqqiyot hozirgi davrda zamonaviy texnologiyalarining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Bunday rivojlanish orqali ta'lim jarayonlarining didaktik manbalar bilan ta'minlashiga katta hissa qo'shadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Korotaeva, B.S.Abdullaeva, A.R.Aripdjanova, R.Ishmuhamedov, A.Abdugodirov kabi olimlarning nomli maqolasi va boshqa adabiyotlar ro'yxatida keltirilgan mualliflarning nazariy-falsafiy qarashlari ilgari surilgan ilmiy maqolalar metodologik manba bo'lib belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning obektivlik, tarixiylik va umumiylik usulidan foydalanildi. Shuningdek, bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirishning pedagogik jihatlari, kasbiy mahorati, ijtimoiy-ma'naviy faolligi, aql-zakovati, odob-axloqi, estetik, psixologik va jismoniy tayyorgarligi hamda har tomonlama barkamol bo'lib yetishishiga bog'liq bo'lgan muhim masalalar tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Bugungi kuni dunyo ilm-fan va ta'lim sohalarida zamonaviy pedagogik ta'lim berish bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. Sifatli ta'lim berishda axborot kommunikatsion vositalari katta ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Bu albatta bilimlarni kengaytirish, yangiliklarni tezlik bilan olish imkoniyatini rivojlantiradi. Bo'lajak o'qituvchilarning tahliliy fikrlarni rivojlantirishga katta imkoniyat eshiklarini oshib beradi. Bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish orqali intellektual harakatlar samaradorligini oshirishga katta hissa qoshadi. Hozirgi kun ilm-fani yani pedagogika ilmi tanqidiy

fikrlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Insonlarning o'zaro ma'lumotlarning almashishi, zamonaviy pedagogik va kommunikatsion texnologiyalarining o'ziga xosliklarini o'rganish va uni takomillashtirishga, bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonlarida juda ham muhim ahamiyat kasb etib keliyotgan muammolarning biri bu Bo'lajak o'qituvchilarning o'z-o'zini rivojlantirish hisoblanadi. Bunda tahliliy fikrlashning falsafiy, pedagogik va gnoseologik jihatlari rivojlantirish bo'yicha B.S.Abdullaeva, N.M.Kenjabeova, Z.T.Raximov, N.A.Muslimov, N.X.Avliyakov, J.G.Yo'ldoshev, G.N.Ibragimova ilmiy ishlarida tadqiq etilgan.

Davlatlarning ijtimoiy tomondan eng faol qatlami bu Bo'lajak o'qituvchilar hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilar ilm-fan bilan mashg'ul bo'lishi bilan jamiyat intellektual hayotida juda muhim o'ringa ega bo'ladi. Bu esa Bo'lajak o'qituvchilardan chuqur axloqiy va kasbiy faoliyatiga katta e'tibor qilinishini talab qiladi. Jamiyatning intellektual qatlamiga tegishli bo'lgan Bo'lajak o'qituvchilar faoliyatiga bir qancha talablarni yuklaydi. Bu ularning ta'lim faoliyatida bilish, anglash va tahliliy fikrlashi bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

«Bilish», «bilish faoliyati» kabi tushunchalar va ularni pedagogik-psixologik xususiyatlari to'g'risida o'rta asr mutafakkirlari Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek, Alisher Navoiy inson tabiat va jamiyatni bilishga qodir, inson bilish sezgi va idroklardan boshlanib tafakkurga tomon rivojlanib boradi, inson aqli faol, u bilishning asosiy qurolidir deb ta'kidlaydilar. XVII-XVIII asr ingliz faylasuflarining fikricha inson bilishi sezgilardan boshlanadi, bilishning manbai tajribadir, sezgilar orqali olingan dalillarni inson bilish faoliyat yordamida qayta ishlab chiqadi.

Bilish insonning barcha faoliyatining umumiy tushunchalarida shaxs xususiyatlarini jamiyatimizning bir qismi

sifatida tavsiflaydi. Bilish haqida fikr yuritar ekanmiz, olim L.V.Jarova [1] fikricha, bilish faoliyati fikrlash, xulq-atvorning namoyon bo'lishi va yashirin naqshlaridan iborat. Shuni ham ta'kidlash kerakki, har qanday bilish faoliyatlari an'analardan o'tgan qadriyatlariga asoslanadi. Bilish tizimlar, bir tomondan,

Bilish (gnoseologik) faoliyati falsafiy muammolardan biridir. Bu falsafiy yo'nalish insonning shaxs bo'lib shakllanishi uchun juda ham muhim falsafiy ilmdir: (1.1-rasm bilish faoliyati).

1.1-rasm. Bilish faoliyati

Respublikamizda J.Tulenov, va N.G'ofurovlar bilish faoliyatini insoning umumiy faoliyatining bir shakli sifatida ko'rsatib, uning biologik tomondan xususiyatlarini o'tirof etadi. Bilish faoliyati anglash jarayonlarida juda ham muhimdir deydi.

Falsafa fanida bilish faoliyati tashqi dunyo haqida ma'lumotlarni olish, ulardan foydalanish va ular bo'yicha ko'nikmalarga ega bo'lish sifatida olib qaralib, insonning intellektual dunyosini beradi deya takidlanadi.

A.V.Sadikova ilmiy qarashlarida ixtiyoriy harakatlarning barqarorligi, bu Bo'lajak o'qituvchilarning masalani oxiriga etkazishga intilishi, qiyin bo'lganda vazifani bajarishda samarali yechimlarni qidirishda namoyon bo'lishini aytib o'tgan.

B.S.Abdullaeva[3] ilmiy ishlarida Bo'lajak o'qituvchilarning yuqori irodaviy fazilatlarini, maqsadga erishishda qat'iyatlilik, keng va qat'iy o'quv-bilish qiziqishlari namoyon bo'ladi. Bu faollik darajasi yuqori darajadagi tafakkurining shakllanishi orqali ta'minlanadi deb ta'kidlab o'tgan.

Demak, bilish faoliyati taqdim etilgan nazariy va amaliy bilimlarni o'zlashtiradi hamda tevarak atrofdagi voqelikni anglab etadi. Bilish nazariyasi bu gnoseologiya deb nomlanadigan falsafa bo'limi bo'lib, u bilish qonuniyatlari, ob'ektiv reallikka munosabatini va bilish potensialini o'rganadi. Gnoseologik faoliyatda bilish jarayonlarining har xil shakllarini va bosqichlarini, bilish faoliyatining obektivligi va ishonchligi mezonlarini va shartlarini tadqiq qiladi. Demak, faoliyat inson hayotining voqelikka nisbatan faol munosabatining ro'yobga chiqish shakli va maqsadga ko'ra ongli ravishda harakatlar yig'indisi hisoblanadi.

Tahlil arabcha tarqalish, (kurtak) yozish, tekshirish, surishtirish; hal qilish, ochish degan manolarni bildiradi. Tahlil qilmoq (yoki etmoq), taxlil ishini bajarmoq, tahliliy ish o'tkazmoq har uchala ma'noda ham tahlil bir manoni bildiradi.

Fikir arabcha – tafakkur, g'oya; aql, o'ylash, o'y, ong, xayol, muloxaza degan manolarni bildiradi. Fikir yurgizmoq – (yoki yuritmoq) Biror xulosaga kelish maqsadida narsa yoki hodisalarni har tomonlama taqqoslamoq; ular haqida o'ylamoq, muloxaza qilmoq.

Fikirlamoq biror kimsa, narsa yoki hodisa, jarayon haqida muayyan bir hulosaga kelish maqsadida mulohaza yuritmoq degan manoni bildiradi. Mazkur bobda Bo'lajak o'qituvchilarning tafakkur jarayonlarida bilimlarni o'zlashtirishi, dunyo, jamiyat va inson tizimlarini anglashda va ularni o'zlashtirishda faol ishtiroki, jamiyat va dunyo hodisalarini tahlil qila olishiga oid faoliyatlarining pedagogik jihatlarini chuqur tahlil qilingan. Xususan tahliliy fikrlashda tafakkur shakllarning o'zaro dialektik aloqalari, intellektual, kreativlik va erkin fikrlashning tahliliy fikrlash bilan aloqalari keng yoritilgan.

Tafakkur qilish inson faoliyatining yuksak shakllaridandir. Erkin fikrlash ijtimoiy muhitni, tevarak-atrofnii va voqelikni bilish quroli hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilish faoliyatida erkin fikrlashning mazmunini quyidagilarga bog'liq bo'ladi. Ya'ni Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-bilishga oid o'z maqsadini va vazifalarning mazmunini anglashi hamda ularni o'zlarining nazariy va amaliy faoliyatida qo'llashi, ma'lum bir voqea, hodisalarni, kutilayotgan natijalarni aks ettirishi, ma'lum muammolarni hech bironing yordamisiz

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, bo'lajak o'qituvchilarning erkin o'z-o'zini quyidagi bosqichlarga ajradik: (1.2-rasmga qarang).

amalga oshirilgan faoliyat natijasida, ikkinchi tomondan, kelajakdagi harakatlarning asoslaridan biri sifatida qaralishi mumkin. Bundan kelib chiqadiki, bunday tizimlarning idrok etilgan timsoli - bilish faoliyat jarayoni bo'ladi E.V.Korotaeva[2].

o'zining aqliy izlanishi bilan har xil samarali usul, yo'l va vosita orqali erkin holda hal qilish zarur bo'lgan aqliy qobiliyatni tushunish joiz. Har qanday yangilik, kreativlik va taraqqiyot inson intellektual aql zakovatining eng katta mahsuli hisoblanadi. Shu boisdan ilm-fan texnikaviy rivojlarinshi to'lig'i bilan bo'lajak mutaxassislarning erkin fikrlashiga bog'liq.

Inson tafakkurining rivojlanishi, uning tahliliy fikrlashi, to'g'ri xulosa chiqarishi diskursiv yondashuvning falsafiy imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali takomillashadi. Zamonaviy tilshunoslikda yangi yo'nalishlar sifatida tan olingan pragmatik va kognitiv tilshunoslikning asosiy muammolaridan biri diskurs masalasidir.

Diskurs lotincha "discursus" - muxokama so'zidan olingan bo'lib, xissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muxokamatalab bilimdan farqli ularoq, muxokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil - isbotli bilim demakdir. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Diskurs deganda biz fanlararo tadqiqot ob'ektini tushunamiz. Bunda ijtimoiy gumanitar fanlar xususan falsafa va pedagogika diskursni tadqiq qilishda o'ziga xos tarzda yo'ndashdilar. Diskurs nutq harakatlarining bir-biriga bog'langan ketma-ketligi sifatida ma'lum vaqtning aloqa faoliyati jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida yuzaga keladigan kommunikativ hodisa hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ kompetentligini baholashda innovatsion yondashuv diskurs taxlilidan foydalanish masalalari bilan belgilanadi.

Qandaydir insonning ma'naviy dunyosini o'rganishda eng asosiy belgilari haqidagi ma'lumotlarni qolga kiritish bilan bog'liq faoliyatlar ijodiy fikrlashning mahsuli hisoblanadi. Bilish jarayoni murakkab bosqichdan iborat. Bu insondan ongli munosabatni va aqliy jiddiyligni, barqaror vaziyatni va qulay shart-sharoitlarni talab qiladi. Bularning bevosita ta'siri orqali shaxs ma'lum bir qarorga keladi. Talabning tahliliy fikrlash faoliyati falsafiy ijtimoiy xususiyatga ega. Falsafiy tafakkur tarixiga nazar tashlasak insonlar orasidagi munosabatlarda mehnat faoliyati tafakkurni rivojlantirishga katta xizmat qilganligini ko'ramiz.

Tafakkur orqali kelajak avlod uchun dunyo to'g'risidagi ma'naviy meroslarni qoldirish imkoniyati tug'ilgan. Insoniyat jamiyati butun tarixiy davrda o'zi to'plagan tajribalari, bilimlari va malakalari orqali jamiyatning barcha sohalarida katta muvaffaqiyatga erishgan. Hozirgi kunda talabning tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning natijasida erkin tanqidiy tafakkurning rivojlanishi kuzatiladi.

Erkin tanqidiy tafakkurning rivojlanishi birinchi navbatda falsafiy o'ziga xosliklarni anglash, ularni samarali o'z faoliyatlarida qo'llanish imkoniyati bilan o'zaro aloqador hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarda erkin fikrlash muammoli vaziyatlar vujudga kelishidan boshlanadi. Lekin shunga qaramay muammoli vaziyat tug'ilishi va uning yechimi bu bilan tugallanmaydi. Bo'lajak o'qituvchilarda gnoseologik faoliyatga nisbatan ixtiyorsiz xatti-harakat va moyillik muammoli vaziyatgacha yorqin bo'lmaydi. U noaniq holda yuzaga keladi. Bundan so'ng esa yechimga muhtoj muammoli vaziyat yaraladi. Uning yechimi topilsa, lekin bilishning muammodan keying bosqichi fikrlashning o'z yo'nalishida ixtiyorsiz davom etaveradi.

1.2-rasm. Ta'lim oluvchilarning erkin fikrlash bosqichlari

Hozirgi kunda ta'lim olayotgan bo'lajak o'qituvchilar tomonidan ajdodlarimizning bizga qoldirgan meroslarini teran o'rganish orqali ertangi kun mutaxassislarini ma'naviy va jismoniy yetuk qilib tarbiyalash pirovard maqsad qilib olinadi.

Buyuk faylasuf Abu Nasr Forobiy (873-950) tafakkur yordamida erkin va tahliliy fikrlashning ta'lim olishda o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashga harakat qilgan. Abu Nasr Forobiy o'z asarlarida tafakkurning ontologik xususiyati, universalligi, metodologik asoslanganligini aytib, hissiy bilish orqali gnoseologik xususiyatiga ega bo'lganligini tushuntiriladi. Abu Nasr Forobiyning falsafiy ta'limotiga ko'ra, tafakkur orqali inson moddiyatning ma'no mohiyatini, mavjud qonuniyatlarini, o'ziga xos tizimlarini anglaydilar. Mutafakkirning fikricha, tafakkur kuch quvvatining eng muhim asoslaridan biridir deydi faylasuf, mantiq ijodiy erkin fikrlash amaliyotlarini bajaradilar deydi. Insonning mantiqiy fikrlashi orqali bu yuqorida ko'rsatilgan vazifalar amalga oshiriladi, bu bolsa agarda inson «quvvati natifiya» (kuch quvvat natijasi) bilan anglash faoliyatida narsani bilib olish zaruriyati tug'olsalar «quvvati fikriyya» faollasha boshlaydilar deydi. Bu faoliyat esa fikrlashning, tushuncha, hukm va xulosalar yordamida amalga oshirilib, keyinchalik umumiy xulosalar qilish orqali yakunlanadi. Bu jarayonni tafakkurda universallashtirish va abstraksiyalash, analiz va sintez qilish kabi o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi fikrlari juda ham muhim hisoblanadi. Buyuk bobomiz bu haqida o'z ta'limotida tafakkurni konkretlikdan abstraktlik sari yo'nalishi va abstraktlikdan konkretlik sari qaytishi to'g'risida aytganligi haqidagi manbalarni ham uchramiz. U «Aql to'g'risida»gi asarida inson o'zida on ekkita fazilatni birlashtirgan inson gina axloqiy yetuk inson bo'ladi deydi. «Ulardan beshinchisida – inson so'zlari aniq bo'lsin va aytmoqchi bo'lgan fikrini ravon bayon eta olsin» deb keltiradi. bu keltirilgan fikrlar insonning erkin fikrlashlari va uning tahliliy tafakkurning muhim fazilati ekanligini ko'rsatadi. Bugungi kunda bu keltirilgan bebaho fikrlar o'z ahamiyatini yoqotmagan desak hech ham xato qilmagan bo'lamiz. Bu qarashlarda faylasuf erkin

va tahliliy fikrlashning o'ziga xosliklarini keng yoritib berishda katta hissa qoshganligini ko'ramiz. Hozirgi mustaqillik davrida talaba yoshlarda erkin fikrlashni rivojlantirishga nazariy asos bo'ladi

Tafakkur orqali inson jarayonlarni bevosita (bilvosita) aks ettiradi, umumlashtiradi, hodisa va predmetlar o'rtasidagi zarur o'zaro bog'liqlarni, xususiyatlarni va munosabatlarni anglab etadi. Inson ma'lum bir qonuniyat va qonunlarga asoslangan holda ijtimoiy jarayonlarning vujudga kelishi, shakllanishi va rivojlanishi hamda yakunini oldindan ko'rish imkoniyatiga egadir. Tafakkur barchaga ma'lum bolgani kabi ma'lum fanlarning tadqiqot ob'ekti hisoblanadi. Tafakkurni psixologiya fani ham tadqiq qilib, u insonning psixik jarayonlarini o'ziga aks ettiradi. Psixologiya ilmida tafakkurga bog'liq bir qancha turlarini ham ajirاتب ko'rsatish mumkin. Ijtimoiy hayotda, ishlab chiqarish va ta'lim jarayonida insonlar o'rtasidagi munosabat va aloqalar ham tafakkur yordamida yuzaga keladi. Jamoada tanqidiy dunyo qarash, baholash, tekshirish, o'zini o'zi tanqid qilish, o'zini o'zi tekshirish, o'zini o'zi nazorat qilish, nazorat qilish, guruhii mulohaza yuritishdan iborat tafakkur xususiyatlari vujudga keladi. Insonning inson tomonidan idrok qilinishi ham tafakkur jarayonlari bilan uzviy aloqada hisoblanadi. Kashfiyotlar, ijodiy ishlar, ixtirolar va takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Psixologiya fani tafakkurning gnoseologik faoliyatiga doir tomonlarini tadqiq qiladi va ularni ilmiy asoslashga harakat qiladi. Bugungi murakkab jarayonlarda tafakkurni tadqiq qilish zaruriyat ham juda yuqori hisoblanmoqda.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bo'lajak o'qituvchilar o'z tafakkurini rivojlantirishda o'z amaliy tajribalariga suyanishi, bilim va malakalarini rivojlantirishi va shu bilan birga dunyoviy bilimlarni egallashiga alohida e'tibor berishi zarur. Bu o'z navbatida bo'lajak o'qituvchilarning istibolida katta o'rinni egallashi, shu bilan birga uning hayotiy qoidalari bo'lib xizmati qilishi ham mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Жарова Л.В. Учить самостоятельности: Кн. для учителя: [Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей] / Л. В. Жарова. - М.: Просвещение, 1993. - 203,[2] с.; 20 см.; ISBN 5-09-003662-4: Б. ц.
2. Коротаева Е.В. Уровни познавательной активности // Народное образование. - 1995. - № 10. - С.156-159.
3. Абдуллаева Б.С. Формирование информационной компетентности школьника. Formation of information competence of students // Eastern European Scientific Journal. AURIS Kommunikations - und Verlagsgesellschaft mbH Dusseldorf. Germany: Ausgabe 3. 2018. - P. 183-187
4. Aripdjanova A.R. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida oliy ta'lim muassasalari pedagoglarining kreativ salohiyatini rivojlantirish. Ped. fan. bo'y. fals. doktori (PhD) diss... avtoreferati. –Toshkent, 2017. – B. 12.
5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagog-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). –Toshkent: Iste'dod, 2008. -180 b.

Shoxida TOGONOVA,
Urganch davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: shohidatogonova@gmail.com

JTBMQTMOI Samarqand filiali dotsenti F.Eshnazarova taqrizi asosida

TALABALARDA KOGNITIV, PEDAGOGIK VA KOMMUNIKATIV KOMPITENSIYALARNING SHAKLLANISHINI PSIXOLOGIK JIHATDAN O'RGANISH

Аннотация

Ushbu maqola talabalarda kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarning shakllanishi psixologik jihatdan ilmiy manbaalarda qanday o'rganilganligi haqida tahlil qilinadi. Maqolada kompetensiyalarning har biri o'ziga xos jihatlar bilan tavsiflanadi va ularning talaba uchun ta'lim jarayonida qanday muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: Kognitiv kompetensiya, pedagogik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, psixologik omillar, ta'lim jarayoni, ilmiy manbaalar, metodlar, ijtimoiy omillar.

ИЗУЧЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНЫХ, ПЕДАГОГИЧЕСКИХ И КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Аннотация

В статье анализируется изучение формирования познавательных, педагогических и коммуникативных компетенций студентов в психологических научных источниках. В статье каждая из компетенций описывается в своих уникальных аспектах и подчеркивается их значимость в образовательном процессе для студента. В исследовании представлен анализ психологических, социальных и педагогических факторов, влияющих на формирование компетенций, а также существующих научных источников.

Ключевые слова: Когнитивная компетентность, педагогическая компетентность, коммуникативная компетентность, психологические факторы, образовательный процесс, научные источники, методы, социальные факторы.

STUDYING THE FORMATION OF COGNITIVE, PEDAGOGICAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCES IN STUDENTS FROM A PSYCHOLOGICAL ASPECT

Annotation

This article analyzes how the formation of cognitive, pedagogical and communicative competencies in students is studied in psychological scientific sources. The article describes each of the competencies in its own unique aspects and highlights their importance in the educational process for the student. The study presents an analysis of psychological, social and pedagogical factors affecting the formation of competencies, as well as existing scientific sources.

Key words: Cognitive competence, pedagogical competence, communicative competence, psychological factors, educational process, scientific sources, methods, social factors.

Kirish. Kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalar ta'lim jarayonida talabalarning muvaffaqiyatli o'qishlari va ijtimoiy faoliyatlarida muvaffaqiyat qozonishlari uchun muhim bo'lgan qobiliyatlardir. Ushbu kompetensiyalar, birinchi navbatda, talabani bilimlarini amaliyotga oshirishda, o'zini erkin ifoda etishda va boshqalar bilan samarali ishlashda yordam beradi. Psixologik va pedagogik jihatdan ularning shakllanishi o'rganilgan bo'lib, har bir kompetensiya o'ziga xos rivojlanish jarayonlariga ega. Mazkur maqolada kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, ilmiy manbaalarda ular qanday tahlil qilinganligi, mavjud metodlar va olingan natijalar haqida so'z yuritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbaalarda kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarni o'rganish ko'plab psixologlar, pedagoglar va ilmiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan. Kognitiv kompetensiyani o'rganishda Pjaje va Vigotskiy kabi psixologlar yirik hissalar qo'shgan. Pjajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, talabalarning fikrlash qobiliyatlari yoshga qarab o'zgaradi va rivojlanadi. Vigotskiy esa kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va muloqotning ahamiyatini ta'kidlagan. Pedagogik kompetensiya sohasida, ayniqsa, Dewey va Freirening ta'limga yondashuvlari metodologik jihatdan dolzarbdir. Deweyning yondashuvi, talabalarning o'quv jarayoniga faol ishtirok etishini ta'kidlagan holda, pedagogik kompetensiyaning shakllanishi o'qituvchining o'quvchi bilan o'zaro ta'sirida belgilangan.

Kommunikativ kompetensiya bo'yicha bilimlar yana ko'plab ilmiy tadqiqotlarda o'rganilgan. Erich Fromm, Goffman va Habermas kabi ijtimoiy nazariyotchilar kommunikativ kompetensiyaning shakllanishini ijtimoiy va madaniy omillarga asoslab tushuntirganlar.

Kompetensiya (lotincha "competo" so'zidan olingan va, "erishaman, muvofiqman, mos kelaman" kabi ma'nolarini anglatadi) - inson egallagan muayyan bilim, ko'nikma, malakalar jamlanmasi tushuniladi. Kompetensiya - ma'lum bir sohada maqsadli faoliyat olib borish uchun muhim bo'lgan mutaxassisning ta'limiy tayyorgarligi uchun qo'yilgan talabdir. U davlat tasarrufida bo'lgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab bo'lib, u talabani muayyan yo'nalishda samarali faoliyat olib borishi uchun muhim bo'lgan ta'limiy tayyorgarligiga nisbatan qo'yiladi. Kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim - talabalarning o'zlashtirgan bilim ko'nikma va malakalarini o'z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida qo'llay olish malakasidir.

Kognitiv kompetensiya talabalarning o'z kasbiy darajasini doimo oshirishga shaylik, mustaqil ravishda yangi bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni o'zlashtira olish, mustaqil shakllanish g'oyalarni qo'llash va o'zining metodik kompetentligini muntazam boyita olishni tavsiflaydi. Pedagog olim E.S.Zair-Bek mustaqil rivojlanish jarayonini "...pedagogik qarorning to'g'ri keladigan variantini tanlash uchun mos keladigan asosni topish va sodir etilgan refleksiya harakatidan to'g'ridan-to'g'ri kelib chiqish; u pedagogik harakat sub'ekti ehtiyojlari, maqsadlari va motivlari rivojlanishiga yetarli darajada

asos bo'ladi, uning shaxsiy xislatlari rivojlanishiga ta'sir qiladi va shu bilan birga o'z-o'zini ifodalashga harakat qilishini asoslab beradi".

Pedagogik kompetensiya - kasb-pedagogik va maxsus bilimlar va fikrlash usullaridan tashqari bo'lajak kasb ta'limi pedagog hodimi tomonidan kasbiy faoliyat jarayonida kerakli axborotning olinishi, qayta ishlanishi va qo'llanilishida maxsus qobiliyatlarning o'zlashtirilishini ko'zlaydi. Pedagogik mahorat, axborot, metodologik, psixofiziologik vosita va metodikalar jamlanmasini qo'llash orqali ta'lim sifatini tashxisiga erishishga qaratilgan yangi axborot texnologiyalarining egallanishi alohida o'rin tutadi. Yangi axborot texnologiyalarining instrumental tizimi asosan - bu shaxsiy kompyuterdir. U multimedia va gipermedia tamoyilidan foydalanish, asosida qurilgan. Axborot kompetentligining egallanishi ahamiyati shundan iboratki, pedagog taxsil oluvchi ustunliklarini hisobga o'la bilishi, ko'p darajali dasrlıklardan, avtomatlashgan nazorat tizimlaridan foydalanishda har bir talabaning o'quv faoliyati haqida tizimli tasavvurni ta'minlay olin.

Kommunikativ kompetensiya pedagogning kommunikativ faoliyati xususiyatlari, bo'lajak kasb ta'limi pedagoglari bilan o'zaro ta'siri o'ziga xosligini tavsiflaydi.

Urg'u didaktik maqsadlarga erishishga qaratilgan pedagogik faoliyat samaradorligi bilan kommunikatsiya aloqasiga beriladi.

Kommunikativ kompetensiya yuqori darajadagi muloqotchanlikka erishishga yordam beradigan usullarni o'z ichiga oladi. Ularga boshqalarning tutgan o'rnini muloqot faoliyatida tushuna olish, uning shaxsiga qiziqish bildirish, bo'lajak kasb ta'limi pedagogi shaxsi rivojlanishi, xulq-atvori jihatlarini bo'yicha ichki holatini tushuntirib bera olishi va noverbal muloqot vositalarini (mimika, pantomimika, imo-ishoralar) egallash, bo'lajak kasb ta'limi pedagogi nuqtai nazariga tura olish va boshqa inson bilan ishonch muhitiga yo'naltirish, ritorika usullarini egallash, baholovchi, ayniqsa, intizomlashtiruvchi tashkil qilinadigan ta'sirlarni ishlatish, o'qitish jarayonida demokratik uslubning ustunligi, pedagogik vaziyatning ayrim jihatlariga yumor bilan qaray olish kiradi.

Ijtimoiy kompetensiya metodik tayyorgarlik darajasini oshirish ijtimoiy ahamiyatini tushunish, taklif qilingan yangi metodik yondashuvlar va ularning qo'llanilishiga mas'ullikni o'z zimmasiga olish qobiliyati ko'rsatkichi, shaxsiy qiziqishlarning aniq bo'lajak kasb ta'limi, ta'lim muassasasi, jamiyat ehtiyojlari bilan bog'liqligining namoyon bo'lishi tushuniladi. U axloqiy madaniyat, ideallar, ma'naviy qadriyatlarni va qadriyatlarni tavsiflaydi. Bo'lajak kasb ta'limi pedagoglarida uslubiy tayyorgarlikni mustaqil loyihalashtirishga ijtimoiy shaylik tarkibiy qismi shakllanishini harakatga keltiruvchi kuchlar bo'lib yuqori darajadagi axloqiy ehtiyojlar va kasbiy va umumshaxsiy o'z-o'zini rivojlantirish dalillari; faol hayotiy pozitsiya doirasida tushuniladigan o'z asl vazifasini topish va u to'g'risida qayg'u urish "to'g'ri yo'l" hissi, aynan shu kabi o'zini amalga oshirish zaruriyatiga ishonch bilan kuzatiladigan kechinma hisoblanadi. Hech qanday ma'muriy metodlar bilan boshqarish metodik tayyorgarlikning mustaqil ravishda loyihalashtirilishi, erishish usullarini mustaqil tanlash orqali mustaqil qo'yilgan maqsadlarga erishishni rag'batlantiruvchi o'z mehnati ijtimoiy ahamiyatiga asoslanadigan mustaqil tashkil qilingan pedagog faoliyati bilan sifatli samara bo'yicha tenglasha olishga qodir emas. "Kompetensiya", "kasbiy kompetentlik", "loyihaviy faoliyat" haqidagi olimlarning nuqtai nazarlarining batafsil tahlili, kasbiy kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlari (A.K.Markovaga ko'ra) hamda loyihaviy faoliyat xususiyatlari va tuzilishini aniqlagandan keyin o'z ishimizda yana bir, fikrimizcha, kasbiy

1. Jadvallar uchun namunaviy ma'lumotlar:

Talabalarining kognitiv kompetensiyasiga oid ma'lumotlar
Jadval 1

Talaba №	Kognitiv Ball (1-100)
1	85
2	72
3	90
4	65
5	75
...	...
150	80

kompetentlikning muhim bo'lgan tarkibiy qismi - loyihaviy kompetensiyani aniqlash va izohlab berishga urindik.

Loyihaviy kompetentlik, birinchidan, kasb ta'limi va zamonaviy pedagogning raqobatdoshligini ta'minlash masalalarini hal etishda muhim o'rin tutadi, sababi tahsil oluvchilar ta'limi sifatini oshiruvchi pedagogik loyihalarni ta'lim jaraeniga tayirlash va joriy etish uchun zaruriy bo'lgan bilim, qobiliyat va shaxs xislatlari yig'indisi ekanligini bildiradi.

Ikkinchidan, esa pedagogning loyihaviy kompetentligi loyihaviy faoliyat samaradorligini ta'minlovchi pedagogik vazifalarni hal etish shartlarining o'zgarishlariga ko'ra o'zgaruvchan, dinamik, o'z vaqtida to'g'rilanadigan kompetensiyalar jamlanmasini bildiradi.

Umumiy ko'rinishda u kasbiy amaliyotda mavjud bo'lgan loyihaviy faoliyatning amalga oshirilishi tajribasini natijaviy qo'llash qobiliyati va tayyorligida ifodalanadi va umumiy kasbiy-pedagogik kompetentlikning qismi bo'lib qo'llaniladi, uning shakllanishi bo'lajak mutaxassislar tayyorgarligining barcha asosiy yo'nalishlari bo'yicha amalga o'liniladi.

Uchinchidan, loyihaviy kompetentlik - nostandart loyihaviy fikrlashning shakllanishi, innovatsion pedagogik strategiyalarning egallanishi yuqori darajasi va pedagogik faoliyat mazmuni, vositalari va metodlari, shartlari o'zgarishiga moslashishga qaratilgan loyihaviy qobiliyatlar va kompetensiyalar majmuasini egallashning yuqori darajasidir.

Metodlar tahlili. Talabalarda kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarning shakllanishini o'rganish uchun bir nechta metodlar qo'llaniladi.

So'rovnomalar va testlar: Tadqiqotning asosiy metodologik vositalaridan biri talabalarga o'tkaziladigan so'rovnomalar va psixologik testlardir. Ushbu testlar talabalarining kognitiv, pedagogik va kommunikativ ko'nikmalarini o'lchashga yordam beradi. Kognitiv kompetensiya testlari talabalar tomonidan berilgan murakkab masalalarni yechish qobiliyatini aniqlashga qaratilgan, pedagogik kompetensiya testlari o'qitish uslublari va metodlari bilan bog'liq bo'lsa, kommunikativ kompetensiya testlari muloqot va jamiyat bilan aloqalar o'rnatishga asoslanadi.

Korrelatsion tahlil. Har bir kompetensiya o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsiya tahlili qo'llaniladi. Bu metod, kognitiv va kommunikativ kompetensiyalar o'rtasidagi aloqani aniqlashda, shuningdek, pedagogik kompetensiya va o'qituvchi talaba o'rtasidagi ta'sirni o'rganishda foydalidir.

Eksperimental tadqiqotlar. Kompetensiyalarning shakllanishini o'rganishda eksperimental tadqiqotlar ham muhim o'rin tutadi. Bu usul yordamida kognitiv, pedagogik va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishda samarali bo'lgan metodlar va yondashuvlar aniqlanishi mumkin.

Natijalar tahlili. Tadqiqotlar natijasida kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalar o'rtasida aniq bog'liqliklar aniqlangan. Kognitiv kompetensiyaning rivojlanishi pedagogik kompetensiya bilan ijobiy aloqada bo'lib, talabaning o'qish motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiya talabalarining o'z fikrlarini erkin ifoda etish va jamiyat bilan faol aloqada bo'lish imkoniyatlarini yaratadi. Kognitiv va pedagogik kompetensiyalar o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lib, bu talabaning bilimlarni o'zlashtirishda muvaffaqiyatini oshiradi. Bundan tashqari, kommunikativ kompetensiya o'qituvchining metodik yondashuvlariga, guruhlarda ishlashga, o'z fikrini ochiq ifodalashga qaratilgan metodlarning samarali ishlashiga bog'liq. Shunday qilib, o'qitish jarayonida talabalarni muloqotga jalb qilish va guruh faoliyatlarini amalga oshirish muhim rol o'ynaydi.

Statistik tahlil:

O'rtacha qiymat: 75 Standart og'ish: 10 Minimal qiymat: 55 Maksimal qiymat: 95

Talabalarining pedagogik kompetensiyasiga oid ma'lumotlar

Jadval 2

Talaba №	Pedagogik Ball (1-100)
1	80
2	75
3	88
4	70
5	78
...	...
150	85

Statistik tahlil:

O'rtacha qiymat: 78 Standart og'ish: 9 Minimal qiymat: 60 Maksimal qiymat: 95

Talabalarining kommunikativ kompetensiyasiga oid ma'lumotlar

Jadval 3

Talaba №	Kommunikativ Ball (1-100)
1	75
2	68
3	82
4	60
5	70
...	...
150	77

Statistik tahlil:

O'rtacha qiymat: 73 Standart og'ish: 12 Minimal qiymat: 50 Maksimal qiymat: 90

2. Korrelyatsion tahlil

Kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalar o'rtasidagi korrelyatsiya tahlilini ko'rsatish mumkin. Ushbu tahlil, talabalarining har bir kompetensiyasi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish uchun ishlatiladi.

Kompetensiya	Kognitiv	Pedagogik	Kommunikativ
Kognitiv	1	0.75	0.65
Pedagogik	0.75	1	0.80
Kommunikativ	0.65	0.80	1

Izoh:

Kognitiv va pedagogik kompetensiyalar o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya (0.75) mavjud.

Pedagogik va kommunikativ kompetensiyalar o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlik (0.80) mavjud.

Kognitiv va kommunikativ kompetensiyalar o'rtasida o'rtacha ijobiy bog'lanish (0.65) mavjud.

3. ANOVA Tahlili: Talabalar guruhlarini taqqoslash (gender bo'yicha)

Agar talabalarining genderi (erkak/ayol) bo'yicha taqqoslash kerak bo'lsa, ANOVA (Analiz of Variance) testidan foydalaniladi. Masalan, kognitiv kompetensiya bo'yicha erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqni ko'rsatish mumkin.

Guruh	O'rtacha kognitiv Ball	Standart og'ish	N
Erkaklar	76	10	75
Ayollar	74	9	75
F-stat			1.2
P-value			0.32

Izoh: P-value qiymati 0.32, bu shuni anglatadiki, erkaklar va ayollar o'rtasidagi kognitiv kompetensiya bo'yicha farq statistika jihatdan ahamiyatli emas.

Xulosa. Talabalarda kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarining shakllanishi psixologik va pedagogik yondashuvlarni talab etadi. O'quv jarayonida bu kompetensiyalarining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni kamaytirish va ijobiy omillarni kuchaytirish kerak. Shuningdek, o'quv metodikasida talabalar o'rtasida muloqot va hamkorlikni rivojlantirishga e'tibor qaratilishi zarur. Talabalarda kognitiv, pedagogik va kommunikativ kompetensiyalarining shakllanishi ta'lim jarayonining eng muhim komponentlaridan biri

hisoblanadi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirishda psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillarning o'zni juda katta. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga ko'ra, kognitiv kompetensiya, pedagogik kompetensiya va kommunikativ kompetensiyalar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular talabaning muvaffaqiyatli o'qishi va jamiyatda faol ishtirok etishiga imkon yaratadi. Tadqiqotda keltirilgan metodlar va tavsiyalar asosida o'qituvchilar kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan samarali yondashuvlar va metodlarni qo'llashlari lozim.

ADABIYOTLAR

- Psychological Dictionary / Ed. V.P. Zinchenko, B.G. Meshcheryakova. – [2nd edition] – M.: Pedagogika-Press, 1996. – 175 p.
- Ismailov, T., & Yusupova, M. (2022). Insonga psixologik ta'sir ko'rsatish turlari va texnikasi. Science and Education, 3(6), 913-920.
- Shchukina G.I. The role of activity in the educational process: Book. for the teacher. – M.: Education, 1986. – 144 p. 8. Shamova T.I. Activation of schoolchildren's learning. – M.: Pedagogy, 1982. – 208 p.
- Abulkhanova-Slavskaya K.A. Activity and personality psychology. – M.: Nauka, 1980. – 335 p.
- Leontyev A.N. Selected psychological works: In 2 volumes. T.P. – M.: Pedagogika, 1983. – 320 pp., ill. 4. 328s.
- Kagan M.S. Human activity (experience of systems analysis). – M.: Politizdat, 1974. – Rubinshtein S.L. Principles and ways of development of psychology. – M.: Education, 1959. – 324 p.
- Ananyev B.G. Katta yoshdagilarning yosh psixologiyasi.L., 1972. - 441 b.
- Ananyev B.G. Tanlangan psixologik asarlar: 2 jildda - M.: Pedagogika, 1980. - T. 1-280s; T2-288s.
- Shkurkin V.I. Motivilar pedagogika universiteti talabalarining o'quv faoliyati samaradorligi omili sifatida: Dissertatsiya avtoreferati. Cand. diss.psixologik fanlar M., 1981. - 24 b.
- Kopeina N.S., Vladimirova N.M. O'quv faoliyatining motivatsiyasi/Oliy ta'lim muassasalarida amaliy psixodiagnostika va psixologik maslahat masalalari/N.N.Obozov tahriri. - L., 1984. - B. 113-118.
- Rybalko E.F., Volkova N.A. Talabalik davrida o'z-o'zini anglash xususiyatlari. - To'plamda: Oliy ta'limning zamonaviy psixologik-pedagogik muammolari. Vysh.4, - M., 1978.-B.22-30.

Sevara TURAYEVA,

Toshkent shahridagi Belarus-O'zbekiston qo'shma tarmoqlararo amaliy texnik kvalifikatsiyalar instituti tayanch doktoranti

E-mail: sevara08.90@mail.ru

SHDPI professori, DSc P.M.Jalolova taqrizi ostida

FIZIKA FANINI O'QITISHDA VIRTUAL LABORATORIYA ISHLARIDAN MAQSADLI FOYDALANISH

Annotatsiya

Mazkur maqola, fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada, virtual laboratoriya yordamida fizika tajribalarini o'qitish va talabalarga murakkab ilmiy konsepsiyalarni o'zlashtirishda qanday yordam berishi ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash tajribasi misolida, virtual laboratoriyaning amaliy qo'llanilishi, o'quvchilarning tajriba orqali bilimi qanday mustahkamlanishi, va tajribalarni osonlashtirishdagi imkoniyatlar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, virtual laboratoriyalarni joriy etishning o'quv jarayoniga qo'shgan ijobiy ta'siri va o'qituvchilarga vaqtni samarali taqsimlash imkoniyatlari ta'kidlanadi. Maqolada ko'rsatilgan tajriba natijalari va olingan xulosalar, fizika o'qitish metodikasini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarning ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Fizika, fan, virtual, laboratoriya, model, simulyatsiya, kompetentlik.

PURPOSEFUL USE OF VIRTUAL LABORATORY WORK IN TEACHING PHYSICS

Annotation

This article is devoted to studying the effectiveness of using virtual laboratory work in teaching physics. The article considers how a virtual laboratory can help students learn complex scientific concepts by teaching physics experiments. In particular, using the example of an experiment to determine the viscosity coefficient of a liquid using the Stokes method, the practical application of a virtual laboratory, how students' knowledge is strengthened through experiments, and the possibilities for facilitating experiments are analyzed. At the same time, the positive impact of the introduction of virtual laboratories on the educational process and the opportunities for teachers to effectively allocate time are emphasized. The results of the experiment and the conclusions drawn in the article are of great importance in improving physics teaching methods and help develop students' scientific thinking skills.

Key words: Physics, science, virtual, laboratory, model, simulation, competence.

ЦЕЛЕВОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ ЛАБОРАТОРНЫХ РАБОТ В ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

Аннотация

Данная статья посвящена изучению эффективности использования виртуальных лабораторных работ при обучении физике. В статье рассматривается, как виртуальные лаборатории могут помочь в обучении физическим экспериментам и помочь студентам освоить сложные научные концепции. В частности, на примере эксперимента по определению коэффициента вязкости жидкости методом Стокса анализируется практическое применение виртуальной лаборатории, то, как можно закрепить знания учащихся с помощью экспериментов, а также возможности фасилитации экспериментов. При этом подчеркивается положительное влияние внедрения виртуальных лабораторий на учебный процесс и возможности преподавателей эффективно распределять свое время. Представленные в статье экспериментальные результаты и выводы имеют большое значение для совершенствования методов преподавания физики и способствуют развитию навыков научного мышления учащихся.

Ключевые слова: Физика, наука, виртуальный, лаборатория, модель, моделирование, компетентность.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni qo'llash tendensiyasi ortib bormoqda. Fizika fanida virtual laboratoriyalardan foydalanish esa nafaqat o'qitish jarayonini samarali qiladi, balki o'quvchilarga fizikani amaliy jihatdan tushunishga yordam beradi. Fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan maqsadli foydalanish shu sababdan dolzarb va muhim, chunki virtual laboratoriyalardan aniq madsad bilan, to'g'ri foydalangandagina o'quvchilarga fizik jarayonlarni yanada aniq va oson tushunish imkoniyati yaratiladi.

Fizika fanining ko'plab kontsepsiyalari va tajribalari o'quvchilarga ko'pincha murakkab va abstrakt tuyuladi. Shuningdek, ba'zi fizik tajribalar sinfda o'tkazish uchun qimmatli va xavfli bo'lishi mumkin. Virtual laboratoriya ishlarini qo'llash orqali o'quvchilar, atom fizikasi, kvant mexanikasi yoki elektromagnit to'lqinlar kabi murakkab mavzularni osonroq va xavfsizroq tarzda o'rganishi mumkin [2]. Bu usul o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va o'qituvchilarga samarali o'qitish metodlarini qo'llash imkonini beradi.

Virtual laboratoriya ishlarining ilmiy ahamiyati shundaki, ular o'quvchilarga ilmiy tadqiqotlarga nisbatan chuqurroq tushuncha berish imkonini yaratadi. O'quvchilar o'z bilimlarini sinab ko'rish, nazariyalarni amaliyotda qo'llash va tajribalar o'tkazish orqali ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu

nafaqat o'quvchilarning fizika bo'yicha bilimini oshiradi, balki ilmiy tadqiqotlarga qiziqish va motivatsiyani ham kuchaytiradi [4].

Fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan maqsadli foydalanish bugungi kunda ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun muhim vosita bo'lib, o'quvchilarga fizika fanining murakkab jarayonlarini amalda sinab ko'rish imkoniyatini yaratadi, shu bilan birga, ilmiy-texnikaviy tajribalarni o'zlashtirish jarayonini osonlashtiradi. Virtual laboratoriyalar yordamida o'quvchilar, fizik qonunlarni, eksperimentlarni va modellarni virtual muhitdan foydalanib sinab ko'rishlari mumkin [3].

Fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning maqsad va vazifalari quyidagilar:

Fizika fanining abstrakt va murakkab kontsepsiyalarini o'rganishda o'quvchilarga amaliy ko'nikmalar berish.

O'quvchilarga ilmiy metodologiyani o'rganishda yordam berish.

Real laboratoriya ishlarining qimmatli va xavfli bo'lishi mumkin bo'lgan holatlarda, xavfsiz va samarali ta'lim muhitini ta'minlash.

Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda, o'quvchilarni interaktiv va qiziqarli tarzda o'qitish.

Ushbu maqola esa “Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash” mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotini talabalarga o'rgatishda va ularning shaxsiy kompetentligini rivojlantirishda virtual laboratoriya ishining qo'llanilish metodikasini ko'rsatish maqsadida tayyorlandi.

Asosiy qism. Virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning ihtiyojlari. Fizika fanini tushinishda laboratoriya ishlarini bajarish talabalarda nazariyani amaliyotda qo'llay olish ko'nikmasi va malakasini shakllantirishda muhim hisoblanadi. Bugungi kunda yurtimizdagi ko'pgina maktab, kollej va institut hamda universitetlarda fizika laboratoriya xonalari zamonaviy asbob-uskunalar, laboratoriya jihozlari bilan ta'minlangan. Ammo shunday bo'lishiga qaramay virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishning ham ihtiyojlari yuza keladi. Masalan:

mavjud laboratoriya asboblarining ishdan chiqishi yoki aniq natijalar olish uchun yaroqsiz holatga kelishi;

laboratoriya mashg'uloti uchun ajratilgan material yoki moddalarning (gaz, suyuqlik) bir martalik ishlatishga mo'ljallanganligi yoki ishlatish muddatining chegaralanganligi;

fizikaning atom va yadro fizikasi kabi murakkab va xavfli laboratoriya ishlarining oddiy fizika laboratoriya xonalarida bajarishning imkonsizligi;

ba'zi laboratoriya jihozlarining qimmat yoki kamyobligi; Quyorida sanab o'tilganlardan tashqari, virtual laboratoriya ishlari masofaviy ta'lim hamda darsga qatnasha olmagan talabalarining mustaqil ishlashi uchun ham zarurligini takidlash mumkin.

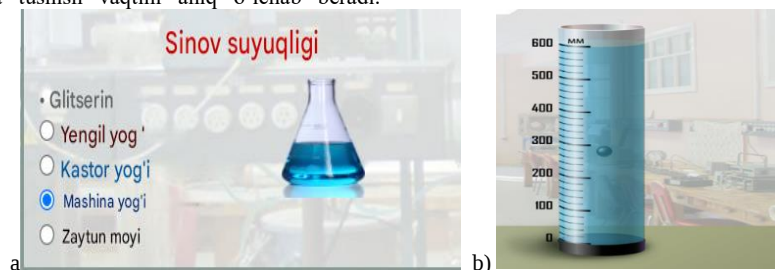
Virtual laboratoriya ishlaridan foydalanish metodikasi. “Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash” mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotini fizika laboratoriya xonasida suyuqlik solingan silindrik idish, sekundomer, masshtabli chizg'ich, mikrometr, sharchalar mavjud bo'lsa, tabiiy sharoitda olib borish mumkin [1]. Agar kerakli asbob va materiallar mavjud bo'lmasa <https://efizika.ru/course/view.php?id=44> internet saytidagi virtual laboratoriya ishdan foydalanib laboratoriya mashg'ulotini olib borish imkoniyati mavjud [5].

1-rasm. “Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash” mavzusidagi virtual laboratoriya ishining umumiy ko'rinishi

Ushbu virtual laboratoriya ishida silindrik idishning balandligi, sharchaning o'lchamini, suyuqlik turini o'zgartirish mumkin. Bu virtual laboratoriya ishida sekundomer ham kiritilgan bo'lib, suyuqlik ichida tushish vaqtini aniq o'lchab beradi.

Laboratoriya ishini bajarish jarayonida talabalar tushish vaqti hamda berilgan kattaliklarning miqdoriga qarab suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlashlari mumkin bo'ladi.

2-rasm. a) suyuqlik turlari b) sharchaning suyuqlik ichidagi harakati

Bu laboratoriya ishining imkoniyatlaridan yana biri suyuqlik turining xilma xilligidir. Chunki ko'pgina fizika laboratoriya xonalarida bu kabi suyuqlik turlariga yetishmovchiliklar kuzatiladi va aksiyat hollarida bir turdagi suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlanadi.

Agar ta'lim muassasasida tabiiy sharoitda laboratoriya mashg'ulotini olib borish imkoniyati mavjud bo'lsa ham, talabalarga internet saytlarida yoki mobil ilovalardan foydalanib virtual laboratoriya ishlarini bajarishni o'rgatish talabalar bilimlarini yanada mustahkam bo'lishiga, tasavvurini kengayishida samaralidir.

Fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarida foydalanish uchun bir qator zamonaviy metodlar mavjud. Ular o'quvchilarning tajriba qilish imkoniyatlarini kengaytirish, murakkab ilmiy tushunchalarni yaxshiroq anglash va o'qitish jarayonini samarali o'tkazishga yordam beradi. Bulardan simulyatsiya va modellardan foydalanish, interaktiv dasturlar va ilovalar, gamifikatsiya, ma'lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya qilish, flipped learning (teskari o'quv jarayoni), kooperativ o'qitish (collaborative learning), tajriba asosida o'rganish (Inquiry-based learning) kabi metodlar tavsiya etiladi. Chunki bu metodlar o'quvchilarga fizikani o'rganishda zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda ko'proq interaktiv va samarali tajriba taqdim etadi, shuningdek

o'qituvchilarga o'quv jarayonini nazorat qilish va boshqarishda yordam beradi. Masalan:

Interaktiv dasturlar va ilovalar: O'quvchilarga turli xil tajribalarni amalga oshirish va ularning natijalarini real vaqtda ko'rib chiqish imkonini beradigan interaktiv dasturlar va ilovalar qo'llanilishi mumkin. Masalan, o'quvchilar turli parametrlarni o'zgartirib, tajribalarni tahlil qilishlari mumkin.

Gamifikatsiya: Virtual laboratoriyalarni gamifikatsiya orqali qiziqarli va interaktiv qilish mumkin. O'quvchilar tajriba o'rganishda o'yin elementlaridan foydalanishlari, masalan, ma'lum bir natijaga erishish uchun maqsadlar qo'yishlari va belgilangan vaqt ichida muvaffaqiyatli bajarishlari mumkin.

Ma'lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya qilish: Virtual laboratoriyalar o'quvchilarga tajribalar natijalarini vizual tarzda ko'rsatish imkonini beradi. Bu, ayniqsa, murakkab fizik jarayonlarni tushinishda foydalidir. Ma'lumotlar tahlil qilishda grafiklar, diagrammalar va interaktiv vizualizatsiyalar qo'llaniladi.

Flipped learning (Teskari o'quv jarayoni): Virtual laboratoriyalarni flipped learning metodologiyasiga asoslangan holda qo'llash mumkin. Bu usulda o'quvchilar tajribalar yoki yangi materialni o'z vaqtida o'rganishadi, va darsda esa o'qituvchi bilan tajribalarni tahlil qilish va muhokama qilishadi. Bu o'quvchilarga mustaqil o'rganishni rag'batlantiradi.

Kooperativ o'qitish (Collaborative learning): Virtual laboratoriyalarni guruh ishlari sifatida tashkil etish mumkin. O'quvchilar bir-birlari bilan hamkorlikda tajriba o'rganib, natijalarni baham ko'rishadi va muammolarni birgalikda hal qilishadi. Bu usul guruhdagi ijtimoiy o'rganish jarayonlarini yaxshilaydi.

“Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash” mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotini olib borishda “Kooperativ o'qitish” metodidan foydalanish tavsiya etiladi.

Kooperativ o'qitish metodining tashkil etilishi:

Guruhlarni tashkil qilish: O'quvchilar bir necha kishilik kichik guruhlariga bo'linadi. Guruhlar qaysi vazifani bajarishlarini aniq belgilash muhimdir. Guruhlar aralash malakali bo'lishi lozim (har xil darajadagi o'quvchilarni birlashtirish).

Vazifa va maqsadlarni belgilash: Har bir guruhga aniq vazifa va maqsadlar beriladi. Bu vazifalar o'quvchilarga ma'lum bir ilmiy konsepsiya yoki mavzu bo'yicha bilimlarni egallashda yordam beradi.

Hamkorlikni rag'batlantirish: O'quvchilarga o'zaro yordam berish, masalalarni birgalikda muhokama qilish va fikr almashish imkoniyatlari yaratish kerak. Guruh ichida o'zaro muloqot va yordam ko'rsatish doimiy tarzda rag'batlantiriladi.

O'quvchilarning o'zaro baholashlari: Guruhlar bir-birlarining ishlari haqida fikr bildiradilar. O'quvchilarning o'zaro baholashlari jarayoni o'qituvchining nazorati ostida amalga oshiriladi.

Tartib va nazorat: O'qituvchi guruhlar orasida tinchlikni saqlash, ishlarni to'g'ri taqsimlash va har bir guruhning ishlashini nazorat qiladi.

Bu metod va virtual laboratoriya ishini birgalikda qo'llash esa laboratoriya xonasida bir nechta kompyuterlar bo'lishi talab etadi.

Muhokama va natijalar. Qarshi irrigatsiya va agrotehnologiyalar institutida “Stoks usuli yordamida suyuqlikning yopishqoqlik koeffitsiyentini aniqlash” mavzusidagi laboratoriya mashg'ulotini olib borishda qo'shimcha vosita

sifatida yuqorida ko'rsatib o'tilgan virtual laboratoriya ishidan foydalanildi. Laboratoriya mashg'ulotini bajarishdan avval uning virtual ko'rinishi bilan tanishgan talabalar laboratoriya ishini bajarish ko'nikmasiga ega bo'ldilar. Qolaversa laboratoriya xonasida mavjud bo'lgan glitserin suyuqligining yopishqoqlik koeffitsiyenti tabiiy ravishda aniqlangan bo'lsa, laboratoriya xonasida mavjud bo'lmagan mashina moyining yopishqoqlik koeffitsiyenti virtual laboratoriya yordamida aniqlandi. Tabiiy ravishda laboratoriya ishini 4-5 marta takrorlash jarayonida suyuqlikning to'kilish, qo'lga va sharchalarga yopishishi natijasida isrof bo'lishi, virtual laboratoriya ishlaridan foydalanilganligi sababli qisman kamaydi.

Laboratoriya mashg'ulotini olib borishda “Kooperativ o'qitish” metodidan foydalanildi va bu orqali talabalarning ijtimoiy ko'nikmalari, bir-birlarini tinglash, fikr bildirish va samarali muloqot qilishlari rivojlandi. Har bir talaba guruhning muvaffaqiyatiga hissa qo'shishi kerak bo'lgani uchun, talabalar bir-birlariga yordam berishga, bilimlarini almashishga va o'zaro mas'uliyatni his qilishga o'rgandilar. Guruhda ishlashda talabalar o'z fikrlarini bildirishlari va muammo yechish usullarini taklif qilishlari natijasida, mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvlarini rivojlantirdilar.

Xulosa. Fizika fanini o'qitishda virtual laboratoriya ishlaridan maqsadli foydalanish ta'lim jarayonini intensivlashtirish; ta'limni tushunchali, ko'rgazmaviy, vizualobrazli tashkil qilish; ta'lim sifatini oshirishda muhim ahamiyatga egadir. Virtual laboratoriya ishlaridan maqsadli foydalanish talabalarning kreativligini rivojlantirishga yo'naltirib foydalanish, ularning yaratuvchanlik qobiliyatini shakllantirish bugungi kun pedagoglarining maqsadlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy fan yutuqlaridan ta'lim jarayonida foydalanish, didaktik (ko'rsatmalilik, ilmiylik, nazariyaning amaliyot bilan mosligi) prinsiplar asosida yondashish muhimdir. Talabalarda bilim, ko'mikma va malakalar hosil bo'lishi, kasbiy kompetentligini rivojlantirishga katta ta'sir ko'rsatadi hamda yuqori salohiyatli kadrlar bo'lib yetishishida muhim rol o'ynaydi.

ADABIYOTLAR

1. Toshmurodov Y.Q., Beknozarova Z.F. “Fizika” fanidan laboratoriya ishlarini bajarish bo'yicha o'quv qo'llanma, - T. TIQXMMI. 2019. - 180 b.
2. Jalolova.P.M Oliy ta'limda “Atom fizikasi”ga oid laboratoriya mashg'ulotlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish. O'zbekiston Milliy Universiteti, 2019. – 152 b.
3. Hasanov U.J., Virtual ta'lim muhitida talabalarning axborot-texnologik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish: p.f. bo'yicha falsafa doktori (PhD) disser. avtoref. Nukus – 2024
4. Turayeva S.R., “Ta'lim jarayonida kompyuter modellaridan foydalanish va talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirish”, “TAMADDUN NURI” Ilmiy, ijtimoiy-falsafiy, madaniy-ma'rifiy, adabiy-badiiy jurnal ISSN 2181-8258 2024-yil, 6-son (57) <https://doi.org/10.69691/znqvht11>
5. <https://efizika.ru/course/view.php?id=44>

UDK: 37.03

Bakhtiniso TURAKULOVA,
"TILAME" NRU PhD researcher
E-mail: baxtiniso9065@gmail.com

Reviewer: associate professor of UzSWLU, PhD U.Karimov

THE ASSOCIATION OF INTERTEXTUALITY WITH CRITICAL READING

Annotation

Intertextuality is a fundamental concept in literary and textual analysis that highlights the interconnectedness of texts and the way meaning is shaped through references, influences, and reinterpretations. On the other hand, critical reading is a cognitive and analytical skill that enables readers to engage deeply with texts, question underlying assumptions, and assess the validity of arguments. This article explores the relationship between intertextuality and critical reading, arguing that an awareness of intertextual connections enhances readers' ability to critically evaluate texts, identify ideological influences, and recognize rhetorical strategies. The study reviews theoretical perspectives on intertextuality, examines its role in critical literacy, and discusses practical implications for education and media analysis. Additionally, it considers the impact of digital media on intertextual reading and the evolving nature of textual interactions in the digital age.

Key words: Intertextuality, critical reading, literary analysis, media literacy, critical thinking, ideological influence, digital media, education.

INTERTEKSTUALLIKNING TANQIDIY O'QISH BILAN BOG'LIQLIGI

Annotatsiya

Intertekstuallik – bu matnlarning o'zaro bog'liqligini va ma'no qanday qilib manbalar, ta'sirlar va qayta talqinlar orqali shakllanishini ta'kidlaydigan adabiy va matn tahlilining asosiy tushunchalaridan biridir. Boshqa tomondan, tanqidiy o'qish o'quvchilarga matnlarni chuqur anglash, asosiy taxminlarni savol ostiga qo'yish va dalillarning ishonchligini baholash imkonini beradigan kognitiv va tahliliy ko'nikmadir. Ushbu maqolada intertekstuallik va tanqidiy o'qish o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilib, intertekstual aloqalardan xabardor bo'lish o'quvchilarning matnlarni tanqidiy baholash, mafkuraviy ta'sirlarni aniqlash va ritorik strategiyalarni tushunish qobiliyatini oshirishi ta'kidlanadi. Tadqiqot intertekstuallik bo'yicha nazariy qarashlarni tahlil qiladi, uning tanqidiy savodxonlikdagi o'rni o'rganadi va ta'lim hamda media tahliliga amaliy ta'sirini muhokama qiladi. Bundan tashqari, maqolada raqamli media intertekstual o'qishga qanday ta'sir qilishi va raqamli davrda matnlararo munosabatlarning rivojlanishi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Intertekstuallik, tanqidiy o'qish, adabiy tahlil, media savodxonligi, tanqidiy fikrlash, mafkuraviy ta'sir, raqamli media, ta'lim.

СВЯЗЬ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТИ С КРИТИЧЕСКИМ ЧТЕНИЕМ

Аннотация

Интертекстуальность — это фундаментальное понятие в литературном и текстовом анализе, которое подчеркивает взаимосвязанность текстов и то, как смысл формируется через ссылки, влияния и переосмысления. С другой стороны, критическое чтение — это когнитивный и аналитический навык, позволяющий читателям глубже воспринимать тексты, ставить под вопрос скрытые предположения и оценивать достоверность аргументов. В данной статье исследуется связь между интертекстуальностью и критическим чтением, доказывая, что осознание интертекстуальных связей повышает способность читателей критически оценивать тексты, выявлять идеологическое влияние и распознавать риторические стратегии. Исследование рассматривает теоретические подходы к интертекстуальности, анализирует её роль в критической грамотности и обсуждает практические аспекты в образовании и медиа-анализе. Кроме того, рассматривается влияние цифровых медиа на интертекстуальное чтение и изменяющаяся природа текстового взаимодействия в цифровую эпоху.

Ключевые слова: Интертекстуальность, критическое чтение, литературный анализ, медиа-грамотность, критическое мышление, идеологическое влияние, цифровые медиа, образование.

Introduction. Critical reading is a crucial skill that allows individuals to go beyond surface-level comprehension and engage in deeper analysis of texts. It involves questioning the author's intent, identifying biases, and situating texts within broader social, cultural, and historical contexts (Paul & Elder, 2019). One of the key elements that contribute to critical reading is intertextuality, a concept introduced by Julia Kristeva (1980), which suggests that no text exists in isolation but rather in dialogue with other texts.

Intertextuality plays a significant role in shaping meaning and influencing interpretation, as texts constantly reference, borrow from, and respond to previous works. Understanding these connections is essential for critical reading, as it allows readers to recognize how texts construct arguments, reinforce ideologies, or challenge dominant narratives. This article examines the association between intertextuality and critical reading, focusing on theoretical foundations, practical applications, and implications for education and media studies.

Literature review. Intertextuality was first coined by Julia Kristeva (1980), who built on the ideas of Mikhail Bakhtin (1981). Bakhtin argued that all language is inherently dialogic, meaning that texts are shaped by prior discourses and exist in relation to other texts. Kristeva extended this idea by proposing that texts are not self-contained but are composed of multiple voices, influences, and references.

Intertextuality manifests in various forms, including direct citations and allusions, parody and pastiche, reinterpretation and adaptation, and implicit ideological borrowing. Understanding intertextuality is crucial for critical reading, as it enables readers to identify these connections and assess how they influence meaning and interpretation.

Critical reading requires a questioning and evaluative approach to texts, recognizing not only what is being said but also how meaning is constructed. The presence of intertextual elements in a text adds complexity to the reading process, requiring readers to identify intertextual references, analyze their function, evaluate the reliability of sources, and interpret

ideological implications. In contemporary media, intertextuality is increasingly evident in digital content, where hyperlinks, memes, and social media interactions create multi-layered textual dialogues.

Research methodology. This study employs a qualitative research approach to explore the relationship between intertextuality and critical reading. The methodology involves a thematic analysis of existing literature, textual analysis of various media, and an examination of pedagogical strategies for teaching intertextuality in educational settings. The research is structured as follows:

Literature Review and Theoretical Framework. A comprehensive literature review was conducted to analyze foundational theories of intertextuality and critical reading. Key theoretical perspectives were drawn from scholars such as Mikhail Bakhtin (1981) and Julia Kristeva (1980), who conceptualized intertextuality as the dialogic relationship between texts. Additionally, frameworks from critical discourse analysis (Fairclough, 1995) and media literacy studies (Van Dijk, 2008) were examined to understand how intertextual references function in political, literary, and digital texts.

Textual Analysis Across Different Domains.

To explore how intertextuality enhances critical reading, a textual analysis was conducted on various types of texts:

Literary texts: Classic and contemporary works were analyzed for intertextual elements, including direct citations, allusions, and reimaginings of previous works. For example, Shakespeare's *Hamlet* was examined alongside its adaptations and reinterpretations in modern literature and film.

Media texts: News articles, political speeches, and advertisements were analyzed to identify intertextual strategies used to frame narratives, influence public opinion, and shape ideological discourse.

Digital media: Online content, including social media posts, memes, and digital journalism, was studied to explore the evolving nature of intertextuality in the digital age. The analysis focused on how hyperlinks, user-generated content, and algorithm-driven recommendations contribute to intertextual engagement.

Case Studies and Educational Implications.

A case study approach was employed to examine how intertextuality is taught in educational settings. The study reviewed curriculum designs, lesson plans, and classroom strategies from secondary and higher education institutions that incorporate intertextual analysis into literature and media studies courses. The effectiveness of these pedagogical strategies was assessed based on educational research findings on critical literacy and reading comprehension (Paul & Elder, 2019).

Challenges and Limitations.

While this study provides valuable insights into the role of intertextuality in critical reading, it acknowledges certain limitations:

Subjectivity in interpretation: Intertextual analysis is inherently interpretative, and readers may perceive textual connections differently.

Access to background knowledge: Not all readers have equal exposure to the cultural and historical contexts necessary to recognize intertextual references.

Digital media complexities: The rapid evolution of digital media and its algorithmic nature pose challenges in tracking intertextual influences accurately.

By integrating insights from literary studies, media analysis, and education, this research highlights the significance of intertextual awareness in fostering critical reading skills. Future studies could expand on this work by incorporating empirical research, such as reader response studies or experimental approaches to teaching intertextuality in digital learning environments.

Analysis and Results. The analysis reveals that intertextual awareness significantly enhances critical reading skills across literature, media, and education. The findings highlight several key aspects:

Enhanced Comprehension and Interpretative Depth

Readers who recognize intertextual references develop a deeper understanding of texts by situating them within broader cultural and historical contexts. For instance, students analyzing George Orwell's 1984 in relation to contemporary political discourse gain a more nuanced perspective on themes of government surveillance and propaganda. Likewise, recognizing biblical or mythological allusions in literature enriches thematic interpretation and symbolic appreciation.

Identification of Ideological and Rhetorical Strategies

Intertextuality plays a crucial role in shaping ideological perspectives. Political speeches often reference historical events or influential figures to legitimize arguments. A critical reader who identifies these intertextual references can evaluate how politicians strategically frame narratives to shape public opinion. Similarly, in advertising, brands frequently draw on nostalgia and pop culture references to evoke emotions and influence consumer behavior, making intertextual literacy an essential skill in media analysis.

Media Literacy and Bias Detection

Intertextuality is widely used in media narratives to construct and reinforce particular viewpoints. News reports often draw parallels between current events and historical incidents, shaping public perception through selective comparisons. A critical reader with intertextual awareness can assess whether these analogies are justified or manipulated for ideological purposes. For example, media coverage of economic downturns frequently references the Great Depression, yet such comparisons can oversimplify complex financial realities.

The Role of Digital Media in Intertextual Reading

The rise of digital media has transformed intertextual engagement, making it more dynamic and interactive. Online platforms facilitate intertextuality through hyperlinks, memes, and user-generated content. For instance, internet memes remix existing cultural references, requiring audiences to decode layered meanings. Similarly, digital journalism frequently incorporates hyperlinks to past reports, creating a network of intertextual references that demand critical navigation skills. However, the hypertextual nature of digital media also presents challenges, as misinformation and selective referencing can distort readers' understanding of issues.

Educational Implications and Pedagogical Strategies

Teaching intertextuality in educational settings enhances students' analytical and interpretative abilities. Classroom strategies such as comparative text analysis, contextualizing historical and literary references, and exploring multiple perspectives foster critical reading skills. For example, juxtaposing Shakespeare's *Hamlet* with modern adaptations like Tom Stoppard's *Rosencrantz and Guildenstern Are Dead* helps students understand reinterpretation and thematic evolution over time. Educators can also use media literacy activities to train students in identifying intertextual patterns in news, advertisements, and social media content.

Challenges in Intertextual Analysis

Despite its benefits, intertextual analysis presents challenges. Not all readers possess the necessary background knowledge to recognize intertextual references, which may limit comprehension. Furthermore, some texts employ intertextuality selectively to mislead audiences, highlighting the need for critical literacy. Overemphasizing intertextuality can also obscure a text's intrinsic meaning, leading to over-interpretation.

Summary of Findings

Literary texts: Intertextual awareness enriches literary analysis by uncovering deeper thematic and symbolic layers.

Media texts: Recognizing intertextual strategies in news and advertising helps readers detect bias and manipulation.

Digital media: The hypertextual nature of digital content enhances intertextual engagement but also increases the risk of misinformation.

Education: Teaching intertextual analysis improves critical literacy and fosters a more nuanced interpretation of texts.

Conclusion and recommendations. Intertextuality and critical reading are deeply interconnected, as recognizing textual relationships enhances analytical engagement with texts. By understanding how texts borrow, reference, and reinterpret one

another, readers can develop a more nuanced perspective, question dominant narratives, and identify ideological influences. Incorporating intertextual analysis into education and media literacy programs can foster critical thinking skills and empower individuals to navigate complex textual landscapes.

Future research should explore how digital media, with its hypertextual and multimodal nature, affects intertextual reading

practices. Additionally, expanding interdisciplinary approaches to intertextuality and critical reading could further strengthen analytical methodologies in various fields. Educators should incorporate intertextual analysis into curricula to equip students with the tools necessary for navigating digital and traditional media environments critically.

REFERENCES

1. Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. University of Texas Press.
2. Beach, R., & Marshall, J. (1991). *Teaching literature in the secondary school*. Harcourt Brace Jovanovich.
3. Cook, G. (2001). *The discourse of advertising*. Routledge.
4. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
5. Kristeva, J. (1980). *Desire in language: A semiotic approach to literature and art*. Columbia University Press.
6. Paul, R., & Elder, L. (2019). *Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life*. Pearson.
7. Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and power*. Palgrave Macmillan.
8. Tosh, J. (2015). *The pursuit of history: Aims, methods, and new directions in the study of history*. Routledge.
9. Karimova, M. (2024). Addressing Common Challenges in teaching English as a foreign language: Strategies for success. *Nordic_Press*, 3(0003).

UDK:328.181

Bexruz TURDIYEV,

Buxoro davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori

E-mail: b.s.turdiyev@buxdu.uz

Tarix fanlari nomzodi, prof. S.S.Raupov taqrizi ostida

YANGI O'ZBEKISTON DAVLAT SIYOSATIDA XALQ MANFAATLARI USTUVORLIGI

Аннотация

Mazkur maqolada Yangi O'zbekistonda xalq siyosiy ongi va tafakkurida yuz berayotgan o'zgarishlarning boshqaruv tizimidagi yangi tamoyillarga asoslanishi tahliliga bag'ishlangan. An'anaviy yondashuvlar o'rniga, xalq manfaatlariga yo'naltirilgan boshqaruv modeli joriy etilib, davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan strategiyalar "Inson – jamiyat – davlat" tizimiga tayangan holda amalga oshirilayotganligi tadqiq etilgan. Ushbu yondashuv davlat boshqaruvida ochiqlik va muloqotni mustahkamlab, fuqarolar manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan islohotlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilayotganligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Inson, jamiyat, davlat, islohot, agentlik, taraqqiyot, boshqaruv modeli, sektor, senator, fenomen.

ПРИОРИТЕТ ИНТЕРЕСОВ НАРОДА В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКЕ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аннотация

В статье анализируются изменения в политическом сознании и мышлении народа Нового Узбекистана, а также их влияние на систему государственного управления. Вместо традиционных подходов внедряется модель управления, ориентированная на интересы граждан. Рассматривается реализация стратегий, разработанных по инициативе Президента Шавката Мирзиёева, основанных на концепции «Человек – общество – государство». Показано, что такой подход способствует укреплению открытости и диалога в государственном управлении, повышая эффективность реформ, направленных на защиту интересов граждан.

Ключевые слова: Человек, общество, государство, реформа, агентство, развитие, модель управления, сектор, сенатор, феномен.

PRIORITIZATION OF PEOPLE'S INTERESTS IN THE STATE POLICY OF NEW UZBEKISTAN

Annotation

This article analyzes the changes in the political consciousness and mindset of the people of New Uzbekistan and their impact on the system of public administration. Instead of traditional approaches, a governance model oriented towards the interests of citizens is being introduced. The implementation of strategies developed on the initiative of President Shavkat Mirziyoyev, based on the "Person – Society – State" concept, is examined. It is shown that this approach contributes to strengthening transparency and dialogue in public administration, enhancing the effectiveness of reforms aimed at protecting the interests of citizens.

Key words: Person, society, state, reform, agency, development, governance model, sector, senator, phenomenon.

Kirish. XXI asrda xalq hayoti va tafakkurda keskin o'zgarish va yangilanishlar yuz bermoqda. Uzoq yillar davomida amal qilingan ilmiy qarashlar o'z o'rnini yangi "davlat xalqqa xizmat qilishi kerak" degan g'oyaga bo'shatib bermoqda. Bu borada davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev tomonidan ishlab chiqilgan rivojlanish strategiyalari mazmun-mohiyat jihatdan tizimli rivojlanishimiz asosi bo'lmoqda. Nega deganda, mazkur rivojlanish strategiyalarida "inson – jamiyat – davlat" tizimining barcha immanent aloqadorligini o'zida ifoda etdi. Davlatimiz rahbari faoliyati xalq va davlat o'rtasidagi ochiq muloqotdan boshlanib, barcha bo'g'imdagi davlat va boshqaruv organlari, rahbar va mansabdor shaxslar uchun xalq roziligi uchun ishlash – eng muqaddas burch va asosiy faoliyat me'zonlariga aylandi. Shuning uchun xalq manfaatlarini ustuvorligi "Inson manfaatlarini – hamma narsadan ustun", "Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak" degan hayotbaxsh g'oyalar asosida xalq roziligi va farovonligini, insonlarning hayot darajasini har tomonlama yuksaltirish, jamiyatni bugungi islohotlardan mamnuniyatini qozinish maqsadida turli sektorlarda yangi ish o'rinlari va daromad manbalarini yaratish, mahallalarimizni obod qilish islohotlarimiz markazida bo'lmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Yangi O'zbekiston jamiyat siyosiy tafakkuridagi o'zgarishlar S.Otamuratov, B. To'ychiyev, B.Aliyev, I.Saifnazarov, N.Jo'rayev, M.Quronov, I.Ergashev, M.Yuldashova va bir qator olimlar muayyan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirganlar. Uchinchi Renessans poydevorini qurishda siyosiy islohotlar bilan bog'liq jihatlari O.Bozorov, E.Xoliqov, J.Ya.Yaxshilikov, N.E.Muhammadiyev, R. Xo'jamurodov, A.Z.Sharipov tomonidan tadqiq etilmoqda. Yangi

O'zbekiston fenomeni, taraqqiyot strategiyalarining jamiyat rivojidagi o'rni Q.Nazarov, F.Muxitdinov, Q.Quranbayev, K.Normatov tadqiqotlarida alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada analiz va sintez, retrospektiv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, dialektik va sinergetik kabi ilmiy bilish usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. So'nggi yillarda mamlakatimizda xalq manfaatlarini va erkinliklarini ustuvor vazifalardan biriga aylanib, uning iqtisodiy, siyosiy, huquqiy va tashkiliy mexanizmlari ishlab chiqildi. Ularga muvofiq, xalq manfaatlarini himoyasi, xususiylar mulk daxlsizligini ta'minlash, yagona iqtisodiy makonni shakllantirish, tovar va xizmatlar, mehnat resurslari va moliyaviy mablag'larning erkin harakatlanishi bo'yicha kafolatlar belgilandi. Xususan, Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizning 2-moddasida belgilab qo'yilgan: "Davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qiladi. Davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas'uldirlar" [1], - degan prinsip hayotda amaliy tasdiqlanib topdi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarni bosh vazifasi xalqqa xizmat qilish mas'uliyati oshirildi.

Shuningdek, 2017 yilning yurtimizda Xalq bilan muloqot va inson manfaatlarini yili, deb e'lon qilinishi davlatimizda xalq hokimiyatini nomiga emas, balki amalda joriy qilish mexanizmlarini mustahkamlashga xizmat qildi. Ya'ni, davlatda xalq bilan ishlash, ularning turli muammolarini o'rganish va hal etish maqsadida xalq qabulxonalari, virtual qabulxonalari, turli darajadagi rahbar va mansabdor shaxslar ishtirokida shahar va chekka hududlarda sayyor qabullar o'tkazildi. Binobarin, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat

xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida" [2]gi Qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi va uning hududiy bo'linmalari faoliyati yo'lga qo'yilganligi muhim yangiliklardan bo'ldi.

Yangi O'zbekiston taraqqiyoti islohotlar markazida, natijadorlik, ya'ni mamlakatimizda amalga oshirilayotgan hayotbaxsh islohotlarning ustuvor maqsadiga aylandi. Bu maqsadga erishish uchun yurtimizda noan'anaviy, kreativ va strategik normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda. Buning yorqin misolini jahon tajribasidagi boshqaruv modeli – sektorlar bo'yicha boshqaruv tizimining yo'lga qo'yilganligi xalqimiz hayoti, uni o'yantirayotgan masala va muammolarni hal etishda, strategik islohotlarimizni aniq va izchil amalga oshirishga imkon bermoqda. Yurtimizda kambag'allikni qisqartirish bo'yicha zarur dasturlar ishlab chiqilib, muntazam chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, bu borada "Obod qishloq", "Obod mahalla", "5 muhim tashabbus", "Har bir oila – tadbirkor", "Yoshlar – kelajagimiz" singari davlat dasturlari, shuningdek, "Temir daftari", "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari", "Mahallabay" va "Xonadonbay" innovatsion usullar bilan ishlash tizimi joriy etilib, ko'plab samarador natijalarga erishildi.

"Yurtimizda "Davlat - inson uchun" degan g'oya asosida xalq bilan bevosita mulqot qilish, uning dard-u tashvishlari, muammolarini ijobiy hal etish bo'yicha mutlaqo yangi tizim yaratildi. Davlat tashkilotlari faoliyatida "mahallalar kesimida ishlash", "xalq ichiga kirish", uning "dardiga quloq solish", "tashvishiga sherik bo'lish" va "muammolarni joyida hal etish" kabi o'ta muhim vazifalar hal qiluvchi mezon sifatida qaror topdi. Bir so'z bilan aytganda, haqiqiy ma'noda xalqning ovozi tinglana boshlandi, davlat boshqaruvida ishtirok etish imkoniyatlari kengaydi" [3].

Yurtimizda yoshlar va ularni qo'llab-quvvatlash sohasida ulkan yutuqlarga erishilib, uni amalga oshirish mexanizmlari tobora takomillashib borayotganligini ko'rishimiz mumkin. Bu islohotlar samaradorligi yoshlar va yosh oilalarni ishlab chiqarish, davlat va jamiyat boshqaruvi, ilm-fan, texnika, madaniyat va san'at sohalarida o'z iqtidor va mahoratlarini namoyon etishlari uchun teng sharoitlar yaratilib, ularning uy-joy, yengil avtomobil sotib olishlari uchun imtiyozli kredit berish, ularni moddiy va ma'naviy rag'batlantirish maqsadida "Zulfiya", "Mard o'g'lon" davlat mukofotlari va "Kelajak bunyodkori" medalining ta'sis etilgan. 2021 yilning yurtimizda "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili" deb e'lon qilinishi yosh avlodga nisbatan yuksak e'tibor va g'amxo'rlik namunasining amaliy ifodasi bo'ldi. Shuningdek, yurtimizda keksa avlod vakillarini hurmat qilish, ularni moddiy va ma'naviy qo'llab-quvvatlash uchun zarur shart-sharoitlar yaratilib, ularning pensiya va nafaqalari muntazam oshirilib borilmoqda.

Xalqning bugungi ijtimoiy hayotidan mamnunligini oshirish maqsadida aholini turar-joy bilan ta'minlash, jumladan, namunali loyihalar asosida ularga arzon turar-joylar barpo etish tizimi ularga shukronalik hissini uyg'otmoqda. Pandemiya davrida davlatimizda kuchli ijtimoiy himoya siyosati sababli og'ir sinovlardan kam talofatlar bilan chiqishimiz uchun muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Respublikamizda 2020-yilda Sardoba, Qorako'l va Olot tumanlarida yuz bergan texnogen va tabiiy ofatlar jarayonida bu tizim o'zini oqlaganligining guvohi bo'ldik. Ayniqsa, bunday o'gir vaziyatlarda "Saxovat va ko'mak" umumxalq harakati jamiyat ideosferasida o'zaro yordam, ijtimoiy birdamlik va gumanizmni kuchaytirish, yordamga muhtoj insonlarga yordam berishda muhim rol o'ynadi. Ushbu islohotlar falsafasidagi xalq va uning hayotini ulug'lash, xalqparvar va adolatli siyosat olib borish borasidagi amaldagi natijalar odamlar hayotini yaxshilash va mamlakatimizni rivojlantirish va butun dunyoga tanitish yo'lida muhim qadamlardan bo'ldi.

Davlat organlari faoliyatida ochiqlik va oshkoralik tobora kengayib, senator va deputatlar, vazir va hokimlar, barcha mansabdor shaxslar quyi bo'g'inga, mahalla darajasiga tushib, aholi bilan bevosita uchrashib, ularning muammolarini joyida hal etish tizimi yo'lga qo'yildi.

Muhim qaror va qonunlar loyihalari, byudjet mablag'laridan oqilona foydalanish, davlat xaridlari masalalarini muhokama qilish jarayonida bugun fuqarolarimiz faol ishtirok etmoqda. Shu asosda davlat tashkilotlari va fuqarolik institutlari

o'rtasidagi hamkorlik va jamoat nazorati yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

Yurtdoshlarimiz uchun mamlakatning xohlagan hududida emin-erkin yashash, uy-joy va ko'chmas mulk sotib olish, fuqarolikka ega bo'lish, bilim olish, mehnat qilish, tadbirkorlik bilan shug'ullanib, daromad topish, turli davlat xizmatlaridan foydalanishga oid keng imkoniyatlar yaratilmoqda. Eng muhimi, bunday o'zgarishlarni har bir inson kundalik hayotida ko'rmoqda, his etmoqda. Ayniqsa, davlat tomonidan O'zbekiston fuqarolarining huquq va erkinliklarini chet ellarda ham ta'minlash bo'yicha boshlagan ishlarimiz xorijda yashayotgan yurtdoshlarimizning Vatanimizga bo'lgan mehri va ishonchini oshirishga xizmat qilmoqda. Bunday natijalarga erishishda Konstitutsiya va qonunlarimiz talablaridan kelib chiqib, iqtisodiyot va tadbirkorlikni rivojlantirish, aholini uy-joy bilan ta'minlash, tibbiyot va ta'lim sohalaridagi muammolar, majburiy mehnat, xususan, bolalar mehnati, ishsizlik, kambag'allik, korrupsiyaga qarshi kurash masalalari keng jamoatchiligimiz ishtirokida hal etilayotgani muhim rol o'ynamoqda.

Mahalliy kengashlar faoliyati ham jonlanib, ularning ish faoliyati va vakolatlari tubdan o'zgarimoqda. Ular fuqaroning muammolarini o'rganib, yechimini joyida hal qilish, mahalliy byudjetdan samarali foydalanish orqali o'z mahallasining ijtimoiy-iqtisodiy ahvolini yaxshilash masalalari yo'lga qo'yildi. O'zbekiston xalqini millatidan qat'i nazar, O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tashkil etadi. Insonlarga nisbatan ayirmachilik munosabatida bo'lishga yo'l qo'yilmaydi.

Mamlakatimizda so'nggi yillarda rivojlangan demokratik davlat va xalq manfaatlar ustuvor bo'lgan fuqarolik jamiyatini barpo etish bilan bo'g'liq ulkan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy-ma'rifiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlar jamiyatimiz hayotida sodir bo'layotgan yangicha tafakkur va o'zgarishlarga muqarrar tarzda xalqimizning siyosiy ongi, madaniyati va faolligining yuksalib borishi, fuqarolik jamiyati institutlari va jamoatchilik nazoratining oshishi, ularga e'tiborning kuchaishi bilan izohlanadi. Bu esa yurtimizda davlat organlari va boshqaruv idoralari bilan birga, fuqarolik jamiyati institutlarining yanada faol ishtirok etishi esa, jamiyat hayotining demokratik jarayonlar bilan bog'liq asoslari tobora mustahkamlanib borayotganligini ko'rsatadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda: "Bu, o'z navbatida, eng rivojlangan demokratik mamlakatlar tajribasidan o'tgan muhim ijtimoiy fenomen, ya'ni "Davlat organlari - xalqqa xizmat qilishning samarali vositasi" degan tamoyilning bugungi hayotimiz, islohotlar jarayonidagi o'rni va ahamiyatini yaqqol ko'rsatadi" [4]. Demak, ushbu prinsip jahonning eng rivojlangan davlatlaridagi hozirgi zamonga xos ilg'or tajribalari bilan birga xalqimizning o'ziga xos milliy davlatchilik an'analari ifoda etib, davlat boshqaruvi yangi bosqichga ko'tardi va davlat hokimiyatining xalq oldida hisobdorligi oshishiga olib keldi. Boshqacha aytganda, xalqning davlat oldidagi mas'ulligi jahon standartlariga mos ravishda, jamiyat hayotining barcha jabhalarini, xususan, jamiyat va davlat munosabatlarini demokratik shakl va mazmun asos bo'ladigan xalqchil davlat konsepsiyasini shakllanishiga zamin hozirladi.

Jamiyat siyosiy manzarasidagi bu o'zgarishlar dinamikasi yurtimizda rivojlanish strategiyasi doirasida olib borilgan yangilanish va o'zgarishlar natijasida xalqimiz dunyoqarashi va tafakkuri o'zgarib, ikkinchi tomondan, davlat boshqaruvi va mansabdor shaxslarning ishlash usul, faoliyat yo'nalishlari ham ochiqlik va shaffoflik asosida yangicha sifat va mazmun kasb eta boshladi. Bunday progressiv o'zgarishlar nafaqat xalqimiz milliy davlatchilik an'analari prinsiplariga, balki rivojlangan davlatlar tajribasini aks ettirib, jamiyat siyosiy hayotidagi o'zgarishlar dinamikasini yangi bosqichga olib chiqdi.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunda demokratiya xalq orqali amalga oshiriladigan hokimiyati hisoblanib, xalq uning asosiy manbasi va xalqning faol ishtiroki orqali xalq manfaatlarini yo'lida amalga oshiriladigan jarayondir. Bu jarayon mansabdor shaxslarni saylash yoki lavozimidan ozod etish, jamiyatning ijtimoiy hayotidagi dolzarb masalalarni ovozga qo'yish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Xullas, bugungi kunda har bir vatandoshimizning bugungi hayotdan rozi va mamnun bo'lib yashashini ta'minlash,

ularning og'irini yengil qilish, tashvishga solayotgan muammolarni hal etishga qaratilgan barcha islohotlarimiz zahirida "Xalq manfaatlarini ustuvorligi" degan konstruktiv g'oya muajassam. Yangi O'zbekistonda olib borilayotgan islohotlar xalq

manfaatlarini himoya qilish va davlat boshqaruvining shaffofligini oshirib, xalq bilan muloqot, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish orqali davlatning javobgarligi oshirilmoqda.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. –T.: O'zbekiston, 2021. –B.4.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 12-dekabrda "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3430-sonli Qarori // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 13.12.2017-y., 07/17/3430/0406-son.
3. Норбоева Т. Шахс, жамият ва давлат манфаатлари уйғунлиги акс этган Бош қомус // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари, № 2, 2023. -Б.43.
4. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. -Тошкент: "O'zbekiston" нашриёти, 2021. –Б.81.
5. Turdiev, B. (2024). The Priority Of Human Interests In Uzbekistan's Ideospheric Development. Теоретические аспекты становления педагогических наук, 3(15), 120-123.
6. Sobirovich, T. B. (2021). The implementation of human indicator reforms in Uzbekistan. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 197-202.
7. Sobirovich, T. B. (2023). Basic Criteria for Building the Third Renaissance in Uzbekistan. Asian Journal of Applied Science and Technology (AJAST), 7(1), 149-157.

Dilnoza XAMROYEVA,

Jizzax shahridagi Prezident maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

E-mail: ilhomovadilnoza407@gmail.com

Ma'rufjon ABDUG'ANIYEV,

Jizzax shahridagi Prezident maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

E-mail: marufjonabduganiyev91@gmail.com

DSc, professor B.Qurbonova taqrizi asosida

ADABIYOT FANIDA LOYIHA ISHLARINI TASHKIL ETISH METODIKASI

Аннотация

Ushbu maqola adabiyot fanlarida loyiha ishlarining ahamiyati, o'quvchilarning o'quv jarayonida faollashuvi, mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni, shuningdek, o'zbek xalq qo'shiqlari mavzusidagi loyiha ishi namunasi orqali ta'limda qo'llanish imkoniyatlari haqida yoritadi. Maqolada loyiha ishlarining ilmiy-metodik asoslari va adabiyot o'qitishdagi roli muhokama qilinadi. Shuningdek, maqolada N.Rahmonov, A.Murodov, Z.Tursunov va M.Qodirov kabi adabiyotshunos olimlarning fikrlariga ham o'rin berilgan.

Kalit so'zlar: Adabiyot, loyiha ishlari, o'quv jarayoni, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash, o'zbek xalq qo'shiqlari, madaniy meros, ilmiy-metodik asoslar.

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ РАБОТЫ ПО ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация

Данная статья рассматривает значение проектной деятельности на уроках литературы, ее роль в активизации учебного процесса, развитии самостоятельного мышления и творческих способностей учащихся, а также возможности ее применения в образовании на примере проектной работы на тему узбекских народных песен. В статье обсуждаются научно-методические основы проектной деятельности и ее роль в обучении литературе. Также в статье приводятся мнения литературоведов, таких как Н.Рахмонов, А.Муродов, З.Турсунов и М.Кодиров.

Ключевые слова: Литература, проектная деятельность, учебный процесс, самостоятельное мышление, творческий подход, критическое мышление, узбекские народные песни, культурное наследие, научно-методические основы.

METHODOLOGY FOR ORGANIZING PROJECT WORK IN LITERATURE

Abstract

This article examines the significance of project-based learning in literature classes, its role in activating students in the educational process, developing independent thinking and creative abilities, as well as the possibilities of its application in education, using the example of a project on Uzbek folk songs. The article discusses the scientific and methodological foundations of project activities and their role in teaching literature. The article also includes opinions of literary scholars such as N. Rakhmonov, A. Murodov, Z. Tursunov, and M. Qodirov.

Key words: Literature, project-based learning, educational process, independent thinking, creative approach, critical thinking, Uzbek folk songs, cultural heritage, scientific-methodological foundations.

Kirish. Adabiyot - inson ruhining ko'zgusi, o'tmish va kelajak o'rtasidagi ko'prik, madaniy merosimizning bebaho hazinasidir. Uni o'rganish, faqatgina matnlarni o'qib tushunish bilan cheklanmasdan, balki chuqur tahlil, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni talab qiladi. Aynan shu jihatlarida loyiha ishlari adabiyot fanlarida o'ziga xos ahamiyatga ega.

Birinchidan, loyiha ishlari o'quvchilarga o'z qiziqishlariga mos ravishda, tanlangan mavzuni chuqur o'rganishga imkon yaratadi. Bu esa ularning o'quv jarayonida faol ishtirok etishini va mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishini ta'minlaydi. O'quvchilar o'zlarining savollariga javob izlash, materiallarni tahlil qilish va xulosalar chiqarish orqali muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash mahoratini o'stiradilar. Shuningdek, loyiha ishlari o'qirmanlarni ilmiy tadqiqot usullari bilan tanishtiradi. Ular manbalarni to'plash, tadqiqot savollarini shakllantirish, ma'lumotlarni tahlil qilish va tadqiqot natijalarini taqdim etish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Bu jarayon professional darajada bo'lmasa-da, tadqiqotning ilk bosqichidir, ularda ilm dunyosiga nisbatan taassurot uyg'otadi. Bu ko'nikmalar nafaqat adabiyot fanlarida, balki ularning kelgusi akademik va professional hayotlarida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, o'quvchilar loyihalar orqali o'z ijodiy potentsiallarini namoyish eta oladilar. Ular tanlangan mavzulari bo'yicha turli xil ijodiy shakllarni (masalan, insho, taqdimot, video, sahna ko'rinishi) yaratish orqali o'z fikrlarini erkin ifoda

etish mahoratini o'stiradilar. Bu adabiyotni faqatgina nazariy jihatdan o'rganish bilan cheklanmasdan, balki unga ijodiy yondashish yo'lini ham ochib beradi. Loyiha ishlari, talabalarga adabiyotni faqatgina o'tmishning bir yodgorligi sifatida emas, balki bugungi kun va kelajak uchun ham dolzarb bo'lgan g'oyalar va muammolarni aks ettiruvchi manba sifatida ko'rsatadi. Ular tanlangan asarlarni o'rganish orqali, o'zlari yashab turgan jamiyatdagi muammolarni anglash va ularga o'z yechimlarini topishga harakat qilishlari mumkin.

Uchinchidan, loyiha ishlari o'quv jarayonini yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Bu jarayonda o'qituvchining ma'ruzasini tinglash bilan cheklanmasdan, balki o'zaro hamkorlikda o'rganish, fikr almashish va ijodiy mahsulotlar yaratish orqali faol ishtirok etadilar. Bu esa ularning o'quv jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini oshiradi va bilimlarni yanada chuqur o'zlashtirishlariga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi. N. Rahmonov "Adabiyot o'qitish metodikasi" asarida loyiha ishlarini qanday qilib samarali o'tkazish va o'quvchilarning ijodiy yondashuvini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beradi. Ushbu asar o'quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish imkoniyatini yaratadi. A.Murodovning "Ta'limda loyiha uslubi" kitobi esa ta'lim jarayonida loyiha uslubining o'rni va ahamiyatini tahlil qiladi. Murodov, loyiha ishlarining o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, ijodiy yondashuvni oshirish va o'zaro hamkorlikni kuchaytirishdagi rolini ta'kidlaydi. N. Rahmonov "O'qitishda

ijodiy yondashuv" o'qituvchilarga o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda loyiha ishlaridan qanday foydalanish mumkinligini ko'rsatadi. Rahmonov loyiha ishlarining o'quvchilarga o'z fikrlarini erkin ifoda etish, muammolarni hal qilish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini o'stirish imkonini berishini ta'kidlaydi. Z.Tursunovning "Adabiyot o'qitish metodikasi" asari, adabiyot fanida loyiha ishlarining o'rni va ahamiyatini o'rganish bilan bir qatorda, ularning o'quvchilarga adabiy asarlarni chuqurroq tushunish, ularni tahlil qilish va o'z fikrlarini ifoda etish imkonini berishini ta'kidlaydi. M. Qodirov "Milliy madaniyat va ta'lim" asari orqali loyiha ishlarining milliy madaniyatni o'rganish va saqlashdagi ahamiyatini yoritadi. Qodirov loyiha ishlarining o'quvchilarga o'z xalqining madaniy merosini o'rganish, uni kelgusi avlodlarga yetkazish va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ochib beradi.

Asosiy qism. Quyida loyiha ishidan namuna ko'ramiz:

Loyiha nomi: "O'zbek xalq Qo'shiqlari"

Loyiha maqsadi: O'zbek xalq qo'shiqlari bilan tanishish, matnlarining ma'nosini tushunish va qo'shiqlarda o'zbek xalqining hayoti, urf-odatlar va orzu-umidlari qanday aks etganini bilib olish.

Loyiha vazifalari:

O'zbek xalq qo'shiqlarining qanday turlari borligini o'rganish. (Masalan: laparlar, yallalar, qo'shiqlar, terma, aytishuvlar va h.k.)

Har bir turdagi qo'shiqlar nima haqida kuylanishini aniqlash. (Masalan: mehnat, bayramlar, o'yinlar, tabiat, sevgi, otana, vatanga muhabbat va h.k.)

O'zingizga yoqqan 2-3 ta o'zbek xalq qo'shig'ini tanlab, ularni tinglash va matnini o'qib tushunish.

Tanlangan qo'shiqlar matnidagi so'zlarning ma'nosini izohlash. (Agar tushunilmagan so'zlar bo'lsa, lug'atdan foydalanish)

Tanlangan qo'shiqlarda o'zbek xalqining hayoti, urf-odatlar va orzu-umidlari qanday ifodalanganini o'z so'zlaringiz bilan gapirib berish.

O'zbek xalq qo'shiqlari yordamida o'zbek xalqi qanday ekanligini bilib olish.

O'zbek xalq qo'shiqlari bizga nimani o'rgatishi mumkinligi haqida o'z fikrlaringizni bildirish.

Loyiha ishi shakli: (O'quvchilar ixtiyoriy tanlab oladilar)

Taqdimot: Tanlangan qo'shiqlar haqida ma'lumot berish, ularning matnini o'qish, qo'shichni tinglatish va o'z fikrlarini gapirib berish. (PowerPoint yoki slaydlar yordamida)

Albom tayyorlash: Tanlangan qo'shiqlar uchun chizilgan rasmlar, applikatsiyalar yoki kollajlar tayyorlash, ularga qo'shiq matnlarini yozish va o'z fikrlarini yozish.

Ijro: O'zi tanlangan qo'shichni aytish va o'z fikrlaringizni aytib berish.

Loyiha ishi baholash mezonlari:

Mavzuning o'zlashtirilishi darajasi.

Tanlangan qo'shiqlarning tahlili.

O'z fikrlarini ifoda eta olish qobiliyati.

Ijodiy yondashuv va topshiriqni bajarish sifatining yaxshiligi.

Taqdimot yoki ishning originalligi va tushunarli bo'lishi.

O'qituvchi tomonidan berilishi kerak bo'lgan qo'shimcha tavsiyalar:

Loyiha ishi uchun qo'shiqlar tanlashda, o'zbek xalq qo'shiqlarining turli janrlaridan namunalarini olishga harakat qiling.

Qo'shiqlarni tinglayotganingizda ularning ohangiga va kayfiyatiga e'tibor bering.

Tanlangan qo'shiqlar matnini o'rganishda o'z so'zlaringiz bilan tushuntirishga harakat qiling.

Loyiha ishini bajarishda ota-onalar, o'qituvchilar yoki opa-akalar yordamidan foydalanishingiz mumkin.

Ushbu topshiriq yordamida sizlar o'zbek xalq qo'shiqlari dunyosiga sayohat qilib, o'zbek xalqining boy merosi bilan tanishasiz. O'zbek xalq qo'shiqlari nafaqat oddiy qo'shiqlar, balki ular orqali siz o'z xalqingizning ruhi, tarixi va madaniyati bilan yaqindan tanishasiz.

Muhokama va natijalar. Loyiha ishi o'zbek xalq og'zaki ijodiyotining bir qismi bo'lgan qo'shiqlarni o'rganish orqali, milliy madaniy merosni saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi. Ilmiy jihatdan bu loyiha o'zbek xalqining an'anaviy madaniyatiga qiziqish uyg'otadi va bu madaniyatni saqlashga qaratilgan amaliy qadamlardan biridir. Unda o'zbek xalq qo'shiqlari janri, ularning mavzusi, ifodasi, matn tuzilishi, musiqiy xususiyatlari o'rganiladi. Ilmiy jihatdan bu turli folklor janrlarining o'ziga xosliklarini o'rganishga yordam beradi. O'quvchilar o'zlarining tadqiqotlari orqali folkloristik materiallarni to'plash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Qo'shiqlarning matnini o'rganishda filologiya fanining asosiy tamoyillariga amal qilinadi. Matnlarning lug'aviy va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi, so'zlarning ma'nosi, badiiy san'atlar (o'xshatish, istiora, takror va h.k.), lirik qahramonning o'rni va hissiyoti o'rganiladi. Bu esa, o'quvchilarga nutq madaniyatini o'stirish, o'z fikrlarini aniq va ravon ifodalash, adabiy matnlarni tahlil qilish ko'nikmalariga ega bo'lishga yordam beradi. Ilmiy jihatdan bu matnlarni tushunish va talqin qilishda yordam beradi. Loyihaning o'quv jarayoniga tatbiq etilishi, o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirishga, vatanparvarlik hissinin rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, loyiha orqali, o'quvchilar guruh bo'lib ishlash, tadqiqot olib borish, ma'lumotlarni tahlil qilish, o'z fikrlarini ifoda etish ko'nikmalariga ega bo'ladilar. Ilmiy jihatdan bu yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalash va ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Adabiyot fanlarida loyiha ishlari talabalarining faollashuvi, mustaqil fikrlash qobiliyatining rivojlanishi, ilmiy-tadqiqot ko'nikmalarining shakllanishi, ijodiy yondashuvning rivojlanishi va o'quv jarayonining qiziqarli bo'lishiga xizmat qiluvchi muhim o'quv vositasidir. Loyiha ishlari adabiyotni faqatgina o'rganish emas, balki uni anglash, tahlil qilish, tanqidiy baholash va o'z hayotimizga tatbiq etishning eng yaxshi usullaridan biridir. Shu sababli loyiha ishlarini adabiyot fanlarida o'quv jarayonining ajralmas bir qismi sifatida ko'rish va qo'llash juda muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Murodov, A. Ta'limda loyiha uslubi/Fan va texnologiya. - 2019. Toshkent - 184 bet
2. Rahmonov, N. Adabiyot o'qitish metodikasi/O'qituvchi. - 2018. Toshkent - 352 bet
3. Rahmonov, N. O'qitishda ijodiy yondashuv/Akademnashr. - 2020. Toshkent - 196 bet
4. Tursunov, Z. Adabiyot o'qitish metodikasi/Samarqand. - 2017. Samarqand - 280 bet
5. Qodirov, M. Milliy madaniyat va ta'lim/Sharq. - 2016. Toshkent - 216 bet
6. Karimov, S. Tadqiqot metodologiyasi/Navro'z. - 2021. Toshkent - 240 bet
7. Murodov, A. O'zbek folklori/Buxoro davlat universiteti. - 2022. Buxoro - 312 bet
8. Qodirov, M. O'zbek adabiyoti tarixi/Tafakkur. - 2019. Toshkent - 480 bet
9. Tursunov, Z. Adabiyot va madaniyat/Farg'ona davlat universiteti. - 2014. Farg'ona - 160 bet

Sarvar XOLIQOV,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti mustaqil izlanuvchisi, PhD

PLACE AND ROLE OF MILITARY POLICY IN ENSURING MILITARY SECURITY OF THE STATE

Аннотация

The article examines the issues of what military security is, the main goal of ensuring military security, criteria of military-political security, combat power, combat readiness of the Armed Forces, internal tasks of the state to strengthen military security, the essence of military policy.

Key words: Military security, criteria of military-political security, combat power, combat readiness, armed forces, military policy.

МЕСТО И РОЛЬ ВОЕННОЙ ПОЛИТИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ВОЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы что такое военная безопасность, главный цель обеспечения военной безопасности, критерии военно-политической безопасности, боевая мощь, боеспособность Вооруженных Сил, внутренние задачи государства по укреплению военной безопасности, суть военной политики.

Ключевые слова: Военная безопасность, Критерии военно-политической безопасности, боевая мощь, боеспособность, вооруженные силы, военная политика.

DAVLATNING HARBIY XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA HARBIY SIYOSATNING O'RNI VA ROLI

Аннотация

Maqolada harbiy xavfsizlik nima ekanligi, harbiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy maqsadi, harbiy-siyosiy xavfsizlik mezonlari, jangovar qudrati, Qurolli Kuchlarning jangovar tayyorgarligi, harbiy xavfsizlikni mustahkamlash bo'yicha davlatning ichki vazifalari, harbiy siyosatning mohiyati kabi masalalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Harbiy xavfsizlik, harbiy-siyosiy xavfsizlik mezonlari, jangovar kuch, jangovar shaylik, qurolli kuchlar, harbiy siyosat.

Введение. Военная безопасность - военная составляющая государственной (национальной) безопасности, которая обеспечивается состоянием Вооруженных Сил и других институтов общества, поддерживающих оборонную мощь государства на необходимом уровне для установления благоприятных взаимоотношений с другими государствами и исключения конфронтации с использованием «аргумента силы». Гарантирует защищенность жизненно-важных интересов личности, общества и государства от внутренних и внешних угроз применения военной силы или вероятности ее применения [1].

Анализ литературы по теме. Как пояснили В своих научных трудах Бурнашев Ф.А., Ярочкин В.И., Золотарев В., Афиногенов Д.А., и другие главной целью обеспечения военной безопасности государства являются предотвращение, локализация и нейтрализация военных угроз государству. Главным критерием военной безопасности является поддержание Вооруженных Сил в состоянии, обеспечивающем обороноспособность страны.

Методология исследования. Критерии военно-политической безопасности государства позволяют оценивать его социально-политический, экономический и военный потенциалы, их соответствие реальным и прогнозируемым внешним военным угрозам, оценивать и сопоставлять численности сил и средств ВС иностранных государств. Критерии военно-экономической безопасности государства обеспечивают возможность оценки уровня мирового и собственного военного производства, способность обеспечивать население и Вооруженные Силы всем необходимым в мирное и особенно в военное время, а также восполнять в случае войны неизбежные потери.

Также заметное место в системе военной безопасности занимают критерии оценки информационной защищенности государства и сопредельных с ним государств.

Система обеспечения военной безопасности имеет внешний и внутренний аспекты. С точки зрения внутреннего аспекта - это строительство и развитие военной организации государства исходя из реальных экономических

возможностей страны, направленных на выполнение мероприятий по обеспечению военной безопасности страны.

С точки зрения внешнего аспекта - это способность сдерживать или противостоять военной силе извне. Она зависит от уровня и состояния Вооруженных Сил, формирования системы коллективной безопасности в регионе и вхождения государства в состав оборонительных военнополитических блоков.

Однако, в соответствии с положениями Законов Узбекистана, Узбекистан оставляет за собой право выхода из любого межгосударственного образования в случае его трансформации в военно-политический блок.

Вместе с тем, в феврале 2006 г. Республика Узбекистан ратифицировала Договор о союзнических отношениях между Узбекистаном и Россией, заключенный между ними в ноябре 2005 г.

Военная безопасность государства обеспечивается всей совокупностью имеющихся в распоряжении государства сил, средств и ресурсов и включает в себя следующие сферы: государственные границы, Вооруженные Силы, военное образование, военную науку и военную промышленность[2].

В систему обеспечения военной безопасности входят органы законодательной, исполнительной и судебной власти, государственные, общественные и иные организации и объединения, граждане, принимающие участие в обеспечении военной безопасности.

Важнейшим элементом обороноспособности государства являются его Вооруженные Силы, их боевая мощь и степень готовности к выполнению задач по сдерживанию агрессора от развязывания вооруженных конфликтов и войн и разгром агрессора в случае нападения на территорию страны с применением различных видов обычного вооружения.

Боевая мощь, боеспособность Вооруженных Сил складываются из множества факторов[3]:

Первое - это численность и качество личного состава, которое определяется степенью его профессионализма, морально-психологическим уровнем, физической подготовленностью и дисциплинированностью.

Второе - это количество и качество оружия и боевой техники, являющихся важнейшими элементами боевой мощи Вооруженных Сил.

Третье - это военная инфраструктура, чья роль в боевом использовании Вооруженных Сил неоспорима.

Четвертое - это имеющие важнейшее значение для обороноспособности страны подготовка и создание условий для быстрой перестройки промышленности и обеспечения выполнения заданий мобилизационного плана, прием и адаптация мобилизационного ресурса, завершение в минимально установленные сроки боевого слаживания и обеспечения готовности к выполнению боевой задачи в случае крупномасштабной агрессии.

Основными принципами обеспечения военной безопасности являются:

- законность;
- соответствие интересов государства интересам общества и личности;
- единство государственной политики в области обеспечения военной безопасности;
- подчиненность деятельности по обеспечению военной безопасности Основному Закону государства;
- сочетание централизованного руководства военной организацией государства с гражданским контролем ее деятельности;
- достаточность сил, средств и ресурсов, необходимых для обеспечения военной безопасности, их рациональное использование;
- соответствие уровня готовности, подготовки и обеспечения военной организации государства потребностям военной безопасности[4].

Обеспечение военной безопасности государства должно предусматривать нейтрализацию не только непосредственной военной угрозы, но и угроз, связанных с использованием военной силы в качестве средства давления. Нейтрализация любых военных угроз должна предполагать многовариантность практических действий, которые предполагали бы использование, как военных, так и дипломатических, политических, экономических и других мер.

Вместе с тем следует отметить, что система военной безопасности в общей системе обеспечения национальной безопасности страны имеет большое значение и вес. Однако методы и способы ее обеспечения должны меняться в зависимости от состояния военно-политической обстановки и социально-экономического состояния государства[5].

Цели и направления обеспечения военной безопасности страны и защиты ее жизненно-важных интересов с опорой на военные средства определяет военная политика[6].

Ее содержание во многом определяется материальными, финансовыми, людскими и духовными ресурсами государства, которые могут быть использованы в нейтрализации угроз его безопасности в различных сферах, в том числе угроз, осуществляемых с использованием военной силы.

Из-за ограниченности перечисленных ресурсов ошибки в определении приоритетов военной политики государства могут повлечь за собой значительные негативные последствия. Поэтому в решении задач обеспечения военной безопасности существенно повышается роль науки. Вместе с тем необходимо констатировать наличие ряда нерешенных сложных проблем в научно-методологическом обеспечении военной безопасности государства. Среди них выделяется несколько групп проблем в зависимости от их уровня в системе обеспечения военной безопасности: государственные, проблемы военной организации государства, а также ее отдельных компонентов, в частности, Вооруженных Сил[7].

Первой проблемой является определение общепринятой методологии прогнозирования военно-политической обстановки и оценки состояния военной безопасности государства.

В качестве второй проблемы выступает вопрос определения сущности и содержания военных угроз государству. Без ответа на него нельзя правильно определить стратегию организации вооруженной защиты государства, цели и задачи военного строительства, формы и способы применения и подготовки ВС.

Третьей проблемой является финансирование мероприятий по обеспечению военной безопасности государства.

Следует отметить, что в настоящее время проблемы обеспечения военной безопасности носят преимущественно фундаментальный, зачастую мировоззренческий характер. Без разрешения этих проблем любые частные исследования теряют смысл. Правильное их разрешение создаст идеологическую и методологическую базу исследования направлений обеспечения военной безопасности и строительства военной организации государства на длительную перспективу[8].

Военная политика - это политика, проводимая в военной области, т.е. военные аспекты внутренней и внешней политики государства. При этом она не является какой-то обособленной, специфической, самостоятельной частью политики вообще. Военная политика интегрирует самые различные виды политической, экономической, научно-технической и других видов деятельности, направляя их на решение конкретных задач, связанных с обеспечением военной безопасности личности, общества, государства.

Военная политика государства (ВПГ) - необходимый и важный элемент внешнеполитической и внутриполитической деятельности, направленной на обеспечение национальной безопасности страны, предотвращение войны и военных конфликтов, упрочнение стратегической стабильности. Ее научно-концептуальным стержнем является Военная доктрина.

Целью ВПГ является создание благоприятных условий для стабильности в обществе, государстве, обеспечение ими военной безопасности и защиты жизненно-важных интересов.

Таким образом, военная политика - это составная часть общей политики государства, непосредственно связанная с созданием его военной организации, подготовкой и применением военных средств для достижения определенных политических целей.

Военная политика любого государства имеет две взаимосвязанные стороны - внутреннюю и внешнюю[9]:

- внутренняя составляющая связана с созданием, содержанием и подготовкой военной организации государства, осуществлением военного строительства и использованием средств вооруженного насилия в интересах разрешения межклассовых, межнациональных и иных противоречий внутри страны, поддержания существующего строя и срыва попыток его изменения;

- внешняя составляющая связана с обеспечением обороны государства, защитой его суверенитета, территориальной целостности и самостоятельности, предупреждением, срывом и отражением возможной агрессии извне, а также с расширением (сохранением) границ, установлением (поддержанием) господства в определенных регионах и достижением оборонительных целей.

Государство как субъект военной политики определяет политические цели и готовит соответствующие средства насилия (как военные, так и невоенные) для их достижения. При этом, соответствие целей и средств к конкретным условиям данной военно-политической обстановки способствует их успешной реализации в процессе применения военной силы. В противном случае объективно возникает необходимость расширить или поднять качественный уровень привлекаемых средств насилия, что нежелательно в тот момент времени, либо внести соответствующие коррективы в цели и задачи военной политики.

Стремление продолжать осуществление военной политики, в которой возникает значительный дисбаланс

между поставленными целями и возможностями их достижения, может привести к провалу, неудаче не только в военной политике, но и к кризису политики государства в целом.

В обеспечении военной безопасности государства особую роль играет человеческий фактор, общественный статус военнослужащего. Для реализации этого положения проводится осуществление комплекса мер по социальной защите военнослужащих, повышение престижа военной службы, формирование общественного сознания в духе необходимости вооруженной защиты национальных интересов страны.

Военная политика государства, как составная часть общей политики оказывает существенное влияние на политические процессы, так как по своему характеру непосредственно влияет на общую политику.

Суть военной политики нашего государства заключается в том, что она, с одной стороны, адекватно реагирует на реальные угрозы безопасности государства, а с другой - тесно связана с обеспечением обороноспособности государства, не деформируя при этом экономических программ и не ущемляя социальные интересы общества.

В новых военно-политических подходах и концепциях все больше место занимают суждения о том, что война и военная сила - не самый эффективный инструмент политики, что безопасность невозможно обеспечить только военными средствами. Поэтому главный упор в разрешении

конфликтов и спорных проблем надо стремиться делать на политические средства и дипломатические усилия.

Анализ и результаты. Военные угрозы Республике Узбекистан в настоящее время могут выступать в качестве особой формы давления и не предполагают непосредственного применения Вооруженных Сил. Вместе с тем, воздействие совокупности одновременно действующих негативных факторов (появление в непосредственной близости от госграницы Республики Узбекистан иностранных военных баз и военных контингентов, распространение оружия массового поражения (ОМП) и средств его доставки, возникновение и эскалация конфликтов вблизи госграницы Республики Узбекистан, территориальные притязания к нашему государству, деятельность террористических организаций) создают определенные предпосылки для появления непосредственных военных угроз в будущем.

Заключение и рекомендации. Противоречивые тенденции и факторы развития военно-политической обстановки, возможность ее дестабилизации вследствие наличия источников военной опасности ставят мировое сообщество перед необходимостью консолидации усилий на предотвращение военных конфликтов, координации коллективных действий, политических, и других невоенных мер для урегулирования кризисов. Подтверждается известная закономерность - мирные средства обеспечения военной безопасности могут быть эффективны в том случае, если они подкреплены и опираются на достаточную для защиты страны и ее жизненно важных интересов военную мощь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурнашев Ф.А. Курс «Проблемы военного фактора» Лекция: «Военная безопасность». Высшая школа стратегического анализа и прогнозирования Республики Узбекистан. Ташкент. 2005 г.
2. Ярочкин В.И. «Секьюритология – наука о безопасности жизнедеятельности». Издательство «Ось-89». Москва. 2000 г.
3. Закон Республики Узбекистан Об утверждении концепции национальной безопасности Республики Узбекистан. г. Ташкент, 29.08.1997г., № 467-I.
4. Золотарев В. «Военная безопасность отечества». Изд. «КАНОН-пресс», «Кучково поле». Москва. 1998 г. 12.
5. Афиногенов Д.А., Останков В.И. «Место и роль системы военной безопасности РФ в системе национальной безопасности страны». (<http://www.e-journal.ru/besop-st2-15.html>).
6. Золотарев В. «Военная безопасность отечества». Изд. «КАНОН-пресс», «Кучково поле». Москва. 1998 г.
7. Останков В.И. «Проблемные вопросы научно-методологического обеспечения военной безопасности Российской Федерации». Военно-теоретический журнал «Военная мысль». № 2. 2005 г.
8. Останков В.И. «Проблемные вопросы научно-методологического обеспечения военной безопасности Российской Федерации». Военно-теоретический журнал «Военная мысль». № 2. 2005 г.
9. Бурнашев Ф.А. Курс «Проблемы военного фактора» Лекция: «Военная политика как выразитель основных целей и задач военной безопасности государства». Высшая школа стратегического анализа и прогнозирования Республики Узбекистан. Ташкент. 2005 г.

UDK:37.01:141.8:378 (575.1)

Umidjon XOMIDJONOV,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti o'qituvchisi, PhD

E-mail: umidjon.xamidjonov.80@bk.ru

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasi professori, sotsiologiya fanlari doktori, B. Karimov taqrizi ostida

INSON KARITALINI RIVOJLANISHIGA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR

Annotatsiya

Maqolada inson karitalini baholovchi xalqaro me'zonlar shuningdek inson karitalini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar to'g'risida fikr yuritiladi. So'ngi yillarda yurtimizda inson karitalini rivojlantirish borasida amalga oshirilgan islohatlar mazmun mohiyati yoritilgan. **Kalit so'zlar:** Yalpi ichki mahsulot, savodxonlik darajasi, Global innovatsion indeks, RISA tadqiqotlari, qashshoqlik darajasi, inson taraqqiyoti indeksi, ishsizlik darajasi.

ВЛИЯЮЩИЕ ФАКТОРЫ НА РАЗВИТИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Аннотация

В статье рассматриваются международные критерии оценки человеческого капитала, а также факторы, влияющие на развитие человеческого капитала. Освещена сущность реформ, проведенных в последние годы в нашей стране по развитию человеческого капитала.

Ключевые слова: ВВП, уровень грамотности, Глобальный индекс инноваций, исследование PISA, уровень бедности, индекс человеческого развития, уровень безработицы.

FACTORS INFLUENCING THE DEVELOPMENT OF HUMAN CAPITAL

Annotation

The article discusses international criteria for assessing human capital, as well as factors influencing the development of human capital. The essence of the reforms carried out in recent years in our country on the development of human capital is highlighted.

Key words: GDP, literacy rate, Global Innovation Index, PISA study, poverty rate, human development index, unemployment rate.

Kirish. Bugungi kunda barcha sohalaridagi rivojlanish ko'rsatkichlarini baholovchi juda ko'rlab indikatorlar mavjud. Jumladan, iqtisodiy, demografik, tenglik, ijtimoiy sotsial, rivojlanish indikatorlarini bunga misol qilib keltirishimiz mumkin. Ijtimoiy-iqtisodiy indikatorlar mamlakatlar va mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining turli jihatlarini o'lchash uchun keng qo'llaniladi. Quyida eng keng tarqalgan ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar keltirib o'tamiz:

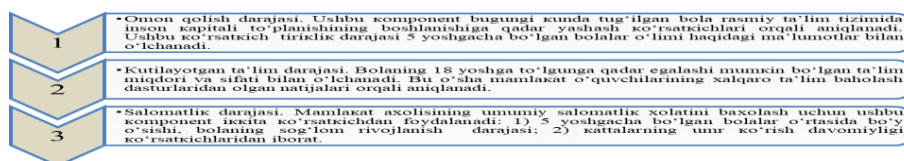
YAIM (yalpi ichki mahsulot): bu ma'lum bir vaqt ichida (odatda bir yil) mamlakat ichida ishlab chiqarilgan barcha tovarlar va xizmatlarning umumiy qiymatini anglatadi. YAIM iqtisodiy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichidir va odatda turli mamlakatlarning iqtisodiy ko'rsatkichlarini taqqoslash uchun ishlatiladi.

Aholi jon boshiga YAIM: bu mamlakat yalpi ichki mahsulotining uning umumiy aholisiga bo'lingan qiymatidir. Ushbu ko'rsatkich mamlakatdagi fuqarolarning o'rtacha daromadlari va farovonligini baholashga yordam beradi. "Inson taraqqiyoti indeksi" bu nafaqat iqtisodiy o'sishni, balki umr ko'rish davomiyligi, ta'lim va turmush darajasi kabi omillarni ham hisobga oladigan keng qamrovli ko'rsatkichdir". Bu bizga mamlakatda inson taraqqiyotining umumiy darajasini baholash imkonini beradi. Qashshoqlik darajasi: ushbu ko'rsatkich ma'lum daromad darajasidan tashqarida yashovchi yoki oziq-ovqat, uy-joy, sog'liqni saqlash va ta'lim kabi asosiy xizmatlar va resurslardan yetarli darajada foydalana olmaydigan aholining

ulushini o'lchaydi. Ishsizlik darajasi: bu ishchi kuchining umumiy soniga nisbatan faol ish izlayotgan mehnatga layoqatli yoshdagi odamlarning ulushini anglatadi. Ishsizlik darajasi mehnat bozori holati va iqtisodiy barqarorlikning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Savodxonlik darajasi: bu biror mamlakatdagi ma'lum bir yosh guruhidagi savodli odamlarning foizidan kelib chiqadi. Savodxonlikning yuqori darajasi mamlakatdagi ta'lim sifatining ko'rsatkichi hisoblanadi.

Shuningdek, inson karitali rivojlanishini baholashning eng mashhur indikatorlaridan biri sifatida Jahon banki tomonidan yuritib kelinadigan Inson karitali indeksi e'tirof etiladi. Bu indeks jaxon banki guruhi tomonidan ishlab chiqilgan va inson karitalini rivojlantirish loyihasi (Human Capital Project) doirasida foydalaniladigan dunyo mamlakatlari va mintaqalarida inson karitalining rivojlanish darajasini o'lchovchi birlashtirilgan ko'rsatkich (indikator) hisoblanadi.

Fikrimizcha, inson karitali deganda odamlar butun hayoti davomida to'rlaydigan bilim, ko'nikma va sihat salomatlikdan iborat bo'lib, bu ularga jamiyatning foydali va samarali a'zolari sifatida o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon berishi tushuniladi. Ishlab chiqarish jarayonida inson karitali jismoniy karitalni to'ldiradi, ijtimoiy taraqqiyot va uzoq muddatli iqtisodiy o'sish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. "Sifatli sog'liqni saqlash, ta'lim, ko'nikma va ish joylari orqali odamlarga sarmoya kiritishni 3 darajali indeks komponentlari quyidagilardan iborat" [1]. (1-rasm);

1-rasm. Inson karitali indeksi komponentlari. Mualif tomonidan chizmaga solingan.

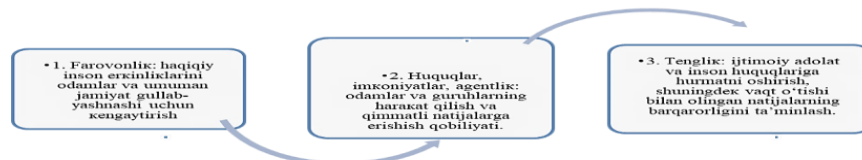
Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. So'ngi raytlarda tadqiqotchi olimlar tomonidan inson karitali komponentlariga ijtimoiy himoya omili ham qo'shildi. Jumladan, sotsiolog olimlari

X.Xusanovning fikricha, "..." aholining ijtimoiy himoyalanganlik darajasini ko'rsatuvchi iste'molchilik sarf-xarajatlari, uy-joy,

kiyim-kechak, oziq-ovqat kabi ijtimoiy-maishiy turmush inson karitalini rivojlantiruvchi omillar sifatida e'tirof etilmoqda" [2].

Yangi davrda inson karitali rivojlanish jarayonlarini baholashning turli xil xalqaro indikatorlari yaratilib, bu sohada dunyo eksrertlari qator ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirmoqdalar. Jumladan, BMT taraqqiyot dasturi eksrertlari tomonidan inson taraqqiyoti indeksi yuritib kelinadi. Inson taraqqiyoti konsersiyasi BMT Taraqqiyot Dasturi tomonidan ishlab chiqilgan eng taniqli intellektual mahsulotlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Uning dasturiy elementlari: inson taraqqiyoti konsersiyasi, shuningdek ushbu mavzu bo'yicha global, milliy va mintaqaviy ma'ruzalardan iborat.

BMT taraqqiyot dasturi dunyo mamlakatlarining iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini baholovchi birinchi ma'ruzasini e'lon qilib, unda inson taraqqiyoti konsersiyasini quyidagicha shakllantiradi: "Inson taraqqiyoti-bu tanlov doirasini kengaytirish jarayonidir. Erkin tanlovning eng muhim elementlari uzoq va sog'lom hayot kechirish, ta'lim olish va munosib turmush darajasiga ega bo'lishdir. Tanlovning qo'shimcha elementlariga siyosiy erkinlik, kafolatlangan inson huquqlari va o'z-o'zini hurmat qilish kabilar kiradi. Ushbu qarashlar tizimi inson hayotining sifatini yaxshilash, uning barcha sohalarida imkoniyatlarini kengaytirish va takomillashtirishga qaratilgan. Bizningcha, ko'ra inson taraqqiyoti quyidagi uchta tarkibiy qismga bo'linadi (2-rasm);

2-rasm. Inson taraqqiyoti tarkibiy qismlari. Muallif tomonidan chizmaga solingan.

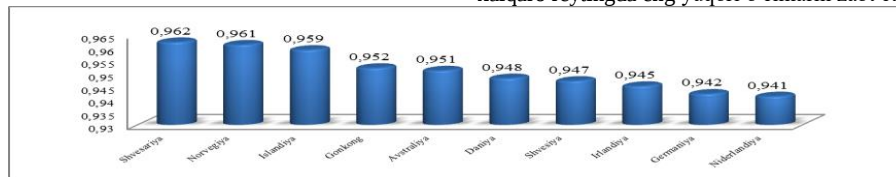
Inson taraqqiyoti konsersiyasining asosiy strategik o'zagi ro'kistonlik iqtisodchi Mahbub ul-Haq tomonidan ishlab chiqilgan Human Development Index hisoblanadi. Inson taraqqiyoti baholash me'zoni insonning muayan bir mamlakatda turmush darajasining har tomonlama ko'rsatkichidir, shuning uchun gohida "hayot sifati", "turmush darajasi" kabi tushunchalarning sinonimi sifatida foydalaniladi. Me'zon aholi salomatligi, ta'limi va haqiqiy daromadlari nuqtai nazaridan mamlakatning yutuqlarini baholaydi, uning indeksleri asosiy uchta komponent bo'yicha o'lanadi:

1) Aholining o'rtacha umr ko'rish darajasi: salomatlik va uzoq umr ko'rish, tug'ilishda o'rtacha umr ko'rish ko'rsatkichi bilan o'lanadi.

2) Ta'lim indeksi: maktab yoshidagi bolalar uchun o'rtacha kutilgan maktab davomiyligi va kattalar ta'limining o'rtacha davomiyligi bilan o'lanadigan ta'limga kirish.

3) Yalri milliy daromad indeksi: aholi jon boshiga yalri milliy daromad qiymati bilan o'lanadigan munosib turmush darajasi AQSH dollarida sotib olish qobiliyati inobatga olinadi.

"BMT tomonidan o'tkazilgan xalqaro inson taraqqiyoti indeksi natijalariga ko'ra 2022 yilda quyidagi 10 mamlakat xalqaro reytingda eng yuqori o'rinlarni zabt etgan" [3] (3-rasm);

3-rasm BMTning 2022 yilgi inson taraqqiyoti reytingdagi tor 10 mamlakatlar ro'yhati. Diagramma muallif tomonidan ishlangan.

Fikrimizcha inson karitalini rivojlantirishdagi eng muhim omillardan biri bu ta'lim sohasidir. Zero, bugungi kunda butun dunyoda inson karitalini rivojlantirish masalasi o'ta dolzarb vazifa sanaladi. Shuningdek mamlakatimizda ham inson karitalini rivojlantirish, insonni sog'ligini saqlash, unga sifatli ta'lim tarbiya berish, insonni umrini uzaytirish, unga adolatli mehnat sharoitlarini yaratib berish vazifasi hayotiy muhim masalalardan biriga aylanib ulgurdi desak mubolog'a bo'lmaydi.

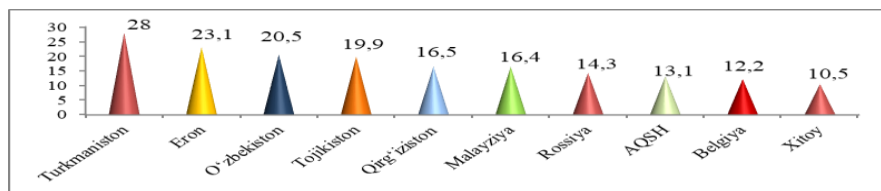
Tadqiqot metodologiyasi. (Research Methodology) O'zbekiston Respublikasi Rrezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan Yangi O'zbekistonni barro etish, mamlakatimizda Uchinchi Renesans roydevorini qurish, aholi turmush darajasini oshirish, xalqimiz farovonligini ta'minlash bir so'z bilan aytganda xalqni rozi qilish, inson qadrini ulug'lashga asoslangan davlat siyosati amalga oshirilmoqda. "Bu ko'zlangan ezgu maqsadlarga erishishda, Vatanimizni iqtisodiy-ijtimoiy, madaniy va ma'rifiy sohalarida taraqqiy etishida avvalambor inson omili hal qiluvchi rol o'ynaydi".

"O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini Innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonida mamlakatning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligi darajasini va innovatsion jihatdan taraqqiy etganini belgilovchi asosiy omil sifatida inson karitalini rivojlantirish - Strategiyaning bosh maqsadi sifatida belgilangan" [4]. "Bosh maqsadga erishishda Strategiyaning asosiy vazifalari sifatida O'zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib Global innovatsion indeks reytingi bo'yicha jahonning 50 ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish; Barcha darajada ta'lim sifati va qamrovini oshirish, uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, kadrlar tayyorlash tizimining iqtisodiyot ehtiyojlariga

moslashuvchanligini ta'minlash; Ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarining ilmiy salohiyatini mustahkamlash va samaradorligini oshirish, ilmiy-tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlar natijalarini keng joriy etish uchun ta'lim, ilm-fan va tadbirkorlikni integratsiya qilishning ta'sirchan mexanizmlarini yaratish vazifalarini belgilaydi"[5]. Inson karitalini rivojlantirishdagi asosiy me'zon bo'lgan ta'lim sohasi va uni o'lchovchi indikatorlarlar o'z dolzarbligini yo'qotmaydi. Bugungi kunda dunyoda ta'lim tizimlarini baholash amaliyotida turli xil kombinatsiyalarda asosan uchta indikator ko'rsatkichlari guruhi qo'llaniladi va ular quyidagi jihatlarini tavsiflaydi;

talabalarning va o'quvchilarning ta'lim yutuqlari darajasi; ta'lim tizimlarining ko'lam va ta'limning qulayligi; ta'lim sohasiga jalb qilingan resurslarni o'lchovchi indikatorlardir.

Darxaqiqat Yangi O'zbekistonda mamlakatni barcha sohalarida rivojlantirish, xalqaro reytinglarda munosib o'rin egallash inson karitalini yuksaltirish xukumatning eng ustuvor yo'nalishi sifatida belgilandi. Bu borada xukumat tomonidan zaruriy chora tadbirlar ko'rilmoqda. Jumladan "O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining 11.09.2023 yildagi RF-158-son Farmoni asosan qabul qilingan "O'zbekiston- 2030" strategiyasida ijtimoiy sohalarini rivojlantirish ustuvor vazifa etib belgilangan"[6]. Shu bois 2024 yil uchun davlat budjeti loyihasida bu sohalariga katta e'tibor qaratilgan. 2024 yilda inson karitalini rivojlantirish uchun 102,5 trillion so'm mablag' yo'naltirish ko'zda tutilgan edi. Bu o'tgan yilga nisbatan 15 foiz ko'r. Shu o'rinda Jaxon banki taqdim etgan so'ngi ma'lumotlarga ko'ra dunyo mamlakatlarida ta'lim sohasiga ajratilayotgan xarajatlarini ko'rib chiqamiz.

4-rasm. "Dunyo mamlakatlarida ta'lim xarajatlari"[7] (YAIMga nisbatan foizda diagramma muallif tomonidan ishlangan)

Iqtisodiy hamkorlik taraqqiyoti tashkiloti tomonidan tashkil etilgan xalqaro tadqiqotlar, shu jumladan RISA testlarini o'tkazishdan maqsad maktab o'quvchilarida haqiqiy hayotda kerak bo'ladigan bilim va kompetensiyalarni rivojlantirish real voqea va hodisalarni tahlil qilish, ulardan xulosa chiqarish, jamiyatda muloqotga kirishish ko'nikmalarini qay darajada egallayotganligini ta'lim tizimining bu o'zgarishlarga qanchalik moslashayotganligini aniqlashdan iborat. RISAning o'ziga xos xususiyati shundaki, u sof bilimni emas, balki turli sohalarida savodxonlikni baholaydi. Savodxonlik – "o'quvchilarning asosiy mavzular bo'yicha bilim va ko'nikmalarni qo'llash qobiliyati, turli vaziyatlarda muammolarni aniqlash, talqin qilish va hal etishda samarali tahlil qilish, mulohaza yuritish va muloqot qilish qobiliyati" sifatida izohlanadi.

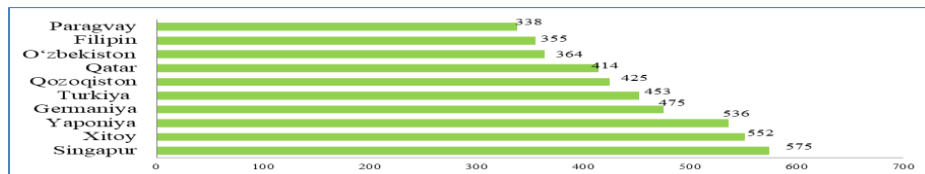
"Jahonda ta'lim sifati, darajasini aniqlab beruvchi xalqaro mezon sifatida "RISA" (O'quvchilarning ta'limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi), hamda "RIRLS" (Matnni o'qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot), "TIMSS" (Maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring) kabi qator xalqaro dasturlarni e'tirof etish mumkin". Mazkur xalqaro dasturlar va indikatorlar rivojlangan mamlakatlarda ta'lim sifatini oshirish, inson karatalini yanada rivojlantirishdagi asosiy mezon sifatida keng qo'llanilib kelinmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsersiyasini tasdiqlash to'g'risida"[8] gi RF-5712-sonli Farmonida O'zbekiston Respublikasining 2030 yilga kelib "RISA" xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash

dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakatlari qatoriga kirishish erishish ustuvor vazifa sifatida belgilab qo'yilgan. "Shuningdek, mazkur hujjatda Xalq ta'limi tizimining strategik maqsadlari ham ko'rsatib o'tilgan bo'lib, ya'ni umumta'lim tizimida iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi, ilg'or xalqaro tajriba va jamiyatning zamonaviy talablariga muvofiq sifati ta'lim olish imkoniyatini yaratishdan iborat"[8].

"1950 yillarda Iqtisodiy Hamkorlik Taraqqiyoti Tashkiloti davlatlari tomonidan turli ta'lim tizimlarining statistik ma'lumotlarini yuritish va tahlil qilish ishlari boshlab yuborildi. Mazkur statistikani yuritishdan maqsad uzoq kelajakni o'ylagan holda sanoat davlatlarning ta'limini rejalashtirish orqali malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarni ta'minlashdan iborat bo'lgan. Ushbu statistikani yuritish iqtisodiy nuqtai nazardan qiziqishdan tashqari, ijtimoiy-siyosiy jihatdan ham ahamiyatli bo'lib, ta'lim olishda teng huquqlilik masalalarini ham tahlil qilish uchun kerakli statistik ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyatini beradi"[9].

Tahlil va natijalar. RISA dasturi reytingida yuqori rag'onani egallagan davlatlar misolida shuni aytish mumkinki, RISA baholash tizimi bo'yicha muayyan mamlakatning eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan o'quvchisi bilan eng past ko'rsatkichga ega o'quvchisi o'rtasidagi tafovut kamligidir.

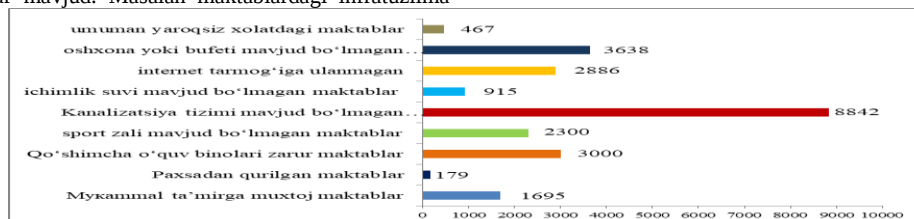
O'zbekiston Respublikasi ham 2022 yilda xalqaro RISA tadqiqotida ilk marotaba ishtirok etdi. Natijalarga ko'ra, matematika yo'nalishida yurtimiz o'quvchilari 81 davlat orasidan 364 ball bilan 72-o'rinni egallagan.

5-rasm. 2023 yilda matematika savodxonligi bo'yicha RISA tadqiqotlarida davlatlar ishtiroki (Erishilgan natijalar ball ko'rinishida berilgan).

Yuqori o'rinlarni Singapur, Xitoy, Yaponiya singari davlatlar egallagan. O'zbekistonlik o'quvchilar 2-yo'nalish o'qish savodxonligi bo'yicha 336 ball bilan 80-o'rinni egallagan. O'zbekistonga o'xshash eng past natijalarni Kosovo, Iordaniya, Marokash va Kambodja o'quvchilari ko'rsatgan. 3-yo'nalish tabiiy fanlar savodxonligi bo'yicha esa O'zbekiston 355 ball bilan 80-o'rinni egallagan. Bu yo'nalishda Singapur 561 ball bilan birinchi o'ringa kiritgan. Yuqoridagi natijalardan ko'rinib turibdiki, yurtimizda maktab ta'limi sifati qoniqsiz axvolda. Fikrimizcha, bunday natijaga yetaklovchi ko'rlab ijtimoiy iqtisodiy sabablar mavjud. Masalan maktablardagi infratuzilma

objektlari, kutubxona va undagi resurslar, sport zali va sport jixozlari, hojatxona va sharoiti, ichimlik suvi, kanalizatsiya, maktablarning isitish- yoritish tizimi bilan bog'liq muammolar. "Bugun kunda yurtimizda jami 10163 ta maktablar mavjud bo'lsa shundan 8842 nafarida kanalizatsiya, 3638 nafarida oshxona, 915 nafarida ichimlik suvi, 2300 nafarida sport zali mavjud emas. Shuningdek, 2886 nafar maktablar internet tarmog'iga ulanmagan bo'lsa, 1695 nafar mukammal ta'mirga muxtoj. 3000 nafar maktablarga esa qo'shimcha o'quv binolari qurish zarurati mavjud"[10].

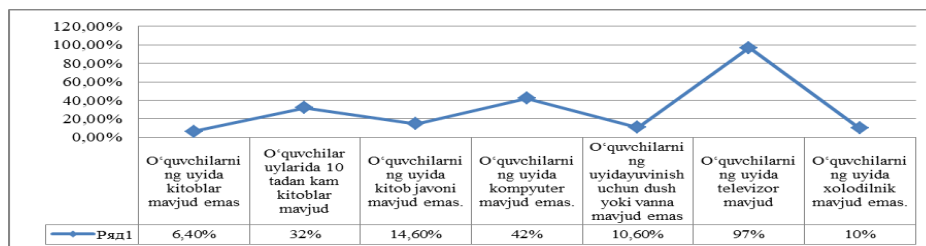
6 – rasm. Yurtimizdagi maktablardagi mavjud sharoitlar haqida ma'lumot

Ta'lim sifatiga yillar davomida maktab o'qituvchisi kasbiga tekin ishchi, mardikor sifatida qarash, ularni majburiy mexnatga jalb etilganligi, oylik maoshlarning kamligi, o'qituvchi kasbiga nisbatan rast nazar bilan qarashga doir turli streotirlarning shakllanganligi kabi omillar ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, maktab direktori va o'qituvchilarning bilimi va salohiyati, o'quvchilarning oilalaridagi ijtimoiy muhit, o'quvchilarning

ovqatlanish ratsioni, to'yib ovqatlanmaslik, ijtimoiy tengsizlik kabi qator omillarni keltirishimiz mumkin. Shuningdek, bu yillar davomida maktab ta'limida to'rlanib qolgan kompleks muammolar va ta'limga nisbatan e'tiborsizlik oqibatida kelib chiqqan deysishga asoslarimiz bor. "RISA tadqiqotlarida ishtirok etgan maktablardagi so'rovnoma natijalariga ko'ra yurtimizdagi 6.40% o'quvchilarning xonadonlarida ilmiy va badiiy kitoblar

mavjud emas 32 % o'quvchilarning xonadonlarida esa 10 tadan kam ilmiy yoki badiiy kitoblari bor, 14.60% o'quvchilarning xonadonida esa kitob javoni yo'q, 10.60% o'quvchilarning uyida yuvinish uchun dush yoki vanna mavjud emas, 10% o'quvchilarni

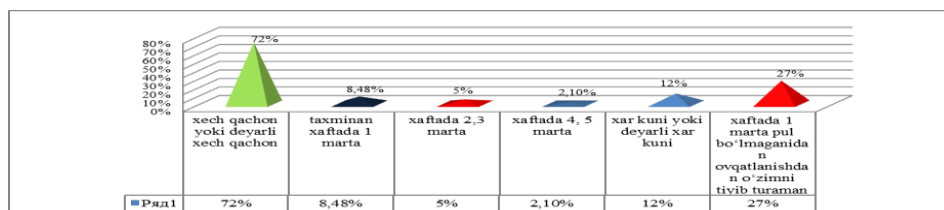
uyida muzlatgich yo'q"[11]. Mazkur raqamlar va oiladagi ijtimoiy vaziyat, ota onalarning farzand ta'limiga bo'lgan munosabati o'quvchilarni o'rab turgan ijtimoiy borliq ham ta'sir ko'rsatmay qolmaydi.

7-rasm RISA tadqiqotlarida ishtirok etgan o'quvchilarning oilaviy sharoiti to'g'risida ma'lumot

RISA tadqiqotlarida ishtirok etgan o'quvchilarning o'rtacha 27% mablag' yetishmaganligidan haftada 1 marta o'qish jarayonlarida o'zlarini ovqatlanishdan tiyib yurishini 5% esa

haftada 2-3 marta ovqatlanmasdan yurishini, 12% deyarli har kuni maktabda o'qish mobaynida ovqatlanishga mablag'i bo'lmasligini ma'lum qilgan.

8-rasm. "Oxirgi 30 kun ichida ovqat sotib olishga ul yetishmagani uchun necha marta ovqatlanmadingiz?"

Xulosa va takliflar. Ammo eng muhimi biz yurtimizdagi barcha sohalar singari ta'lim sohasini ham isloh etishga va sohani rivojlantirish uchun zaruriy chora tadbirlarni amalga oshirishga bel bog'ladik. Nazarimda bu o'ta muhim jihat sanaladi. Biz yurtimizda maktab ta'limini dunyoning xalqaro reytingida qay darajada ekanligini va qayerda turganimizni aniqlab oldik va yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklardan to'g'ri xulosa chiqarib yaqin yillar ichida maktab ta'limi sifatini xalqaro reytinglarda yuqori natijalarga olib chiqish uchun harakat qilishimiz talab etiladi. Rrezidentimiz ta'bir bilan aytganda: kamchiliklar o'zimizniki uni xech kim chetdan kelib tuzatib barmaydi. Faqatgina o'z kuchimiz, bilimimiz va qat'iyatligimiz bilan axvolni o'zgartira olamiz. Fikrimizcha buning uchun maktab ta'limida tizimli islohatlar o'tkazilishi talab etiladi va islohatlar allaqachon boshlandi.

Dunyoda maktab ta'limi sohasida yuqori o'rinlarda turuvchi Finlyandiya ta'lim tizimining eng diqqatga sazovor jihati fanlarni yuqori darajada o'zlashtiruvchi va rast darajada o'zlashtiruvchi o'quvchilarning o'rtasidagi tafovutni dunyo bo'yicha eng rastligidir. Masalaning muhim jihati shundan iboratki, o'quvchilarning, oilasidagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvoldan qat'i nazar, sifatli ta'lim tarbiya olishi va ta'lim sohasida etarli muvaffaqiyatga erishishga erishish lozim. U royaht Toshkent shahrida bo'ladimi yoki O'zbekistonning chekka tog'li hududidagi maktabdami – barcha o'quvchilarning sifatli ta'lim olishlari uchun etarli darajada shart sharoit yaratish lozim. Aks holda, bu notenglik boshqa ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/rublication/human-carital>
2. Xusanova X. O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalashning konsertual asoslari va innovasion tendensiyalari. Sos.f.d (DSc) diss. Toshkent: O'zRDBA, 2023. – B. 97.
3. <https://gtmarket.ru/ratings/human-development-index>
4. O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining 21.09 2018 yildagi Farmoni. "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini Innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" <https://lex.uz/ru/docs/3913188>
5. "O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining 2018 yil 21 sentabrdagi "2019-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini Innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 12.09.2023 y., 06/23/158/0694-son; 29.12.2023 y., 06/23/214/0984-son)
6. <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
7. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi O'zbekiston Respublikasi Rrezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi RF-5712-son 29.04.2019 <https://lex.uz/docs/-4312785>
8. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsersiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi 2019 yil 29 arreldagi RF-5712 son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.04.2019.
9. <https://gtmarket.ru/ratings/global-education-expenditure>
10. Matkarimov A.M. RISA xalqaro o'quvchilarning savodxonligini baholash tadqiqotining rivojlanish bosqichlari, maqsad va vazifalari. // Zamonaviy ta'lim / Sovremennoye obrazovaniye 2020, 8 (93) _ B. 54.
11. (<https://www.oecd.org/rublication/risa-2022-results/country-notes/uzbekistan-2bb94bf1>)

UDK: 179.7(765.1)

Mo'min HOSHIMXONOV,

Jizzax davlat pedagogika universiteti professori v.b., falsafa fanlari doktori

E – mail: ziyadullag@bk.ru

Falsafa fanlari doktori G.Navro'zova taqrizi ostida

THE INFLUENCE OF PREDECESSORS ON ALISHER NAVOI'S MYSTICAL AND HUMANISTIC VIEWS

Annotation

This article analyzes the philosophical thoughts of the predecessors on the mystical and humanistic views of the thinker poet Alisher Navoi.

Key words: Qur'an, hadith, sunnah, mysticism, asceticism, enlightenment, Sufi, jug, Movarounnahr, Khurasan, irfan, mysticism, awakening, universalism, priesthood, sect, teacher, monopolism, humanist, Jami, Navoi, Yassavi, Rumi, Naqshband.

ВЛИЯНИЕ ПРЕДШЕСТВЕННИКОВ НА МИСТИКО-ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ

Аннотация

В данной статье анализируются философские мысли предшественников о мистико-гуманистических взглядах поэта-мыслителя Алишера Навои.

Ключевые слова: Коран, хадис, сунна, мистика, аскетизм, просветление, суфий, кувшин, Моваруннахр, Хорасан, ирфан, мистика, пробуждение, универсализм, священство, секта, учитель, монополизм, гуманист, Джами, Навои, Яссави, Руми, Накшбанд.

ALISHER NAVOIY TASAVVUFİY – GUMANISTIK QARASHLARIGA SALAFLAR TA'SIRI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mutafakkir shoir Alisher Navoiyning tasavvufiy – gumanistik qarashlariga salaflar ta'siriga doir falsafiy fikrlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Qur'on, hadis, sunnat, tasavvuf, zohidlik, ma'rifat, so'fiy, ko'za, Movarounnahr, Xuroson, irfon, mutasavvif, uyg'onish, umumbashariyat, ruhoniyyat, tariqat, pir, tavihid, gumanist, Jomiy, Navoiy, Yassaviy, Rumi, Naqshband.

Kirish. Sho'ro davrida adabiyotshunoslik fanining yangi bir tarmog'i — navoiyshunoslik vujudga keldi. Sharq she'riyatining ulkan namoyandalardan bo'lgan ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy hayoti va ijodi bilan adabiyotshunos olimlar, madaniyat arboblari ilgari ham shug'ullanganlar, tadqiqotlar olib borganlar. Hozir ham bu masalalar bilan faqat bizning olimlarimiz emas, chet el olimlari, sharqshunoslari ham mashg'ul bo'lmoqdalar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sho'ro navoiyshunoslik fanining yaratilishi akademik V.V.Bartold, akademik I.Yu.Kratchkovskiy, akademik A.N.Kononov, SSSR Fanlar akademiyasining muxbir a'zolari Ye.E.Bertels, A.K.Borovkov, O'zbekiston Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zolari Oybek, G'afur G'ulom, Vohid Zohidov, Vohid Abdullayev, mashhur shoir va adiblarimizdan S.Ayniy, Hamid Olimjon, M.Shayxzoda, olimlardan Olim Sharafuddinov, A.Sa'diy, H.Zarifov, Porso Shamsiyevlarning nomlari bilan chambarchas bog'likdir. Navoiyshunoslik taraqqiyotiga qardosh respublika olimlaridan A.Mirzoyev, H.Arasli, B.Qoriyev, O'zbekistonlik olimlardan I.Sulton, H.Sulaymonov, A.Qayumov, N. Mallayev, A.Abdug'afurov, F.Karimov, S.G'aniyeva kabilar katta hissa qo'shmoqdalar. Jahon navoiyshunoslarining saflari yildan yilga kengayib bormoqda [1].

Falsafiy tasavvuf keyinchalik paydo bo'lib, turli falsafalar ta'siri ostida islomga g'arib bo'lgan fikr va e'tiqodlarni olg'a surgan. Bunday tasavvufning ko'zga ko'ringan namoyandalari Muhyiddin ibn Arabiy, Mansur Halloj va boshqalar bo'lib, ular vahdatul vujud, hulul valittihod kabi falsafalarni o'rtaga tashlab, katta ixtiloflarga sabab bo'lganlar [2].

Hazrati rasulullohdan bizgacha yetib kelgan bu ta'limot, shariatga asoslanishi bilan birga, ayrim sirli va pardali jihatlariga, o'ziga xos xususiyatlarga ham ega bo'lganligidan, bu sohaga nisbatan turli-tuman qarashlar, nuqtayi nazarlar ham paydo bo'lgan...

Tadqiqot metodologiyasi. Bu soha tarixiga nazar tashlasak, Qur'oni karim va hadisi sharifga tayangan tasavvuf bag'rida qodiriya, yassaviya, kubroviya, suhravardiya,

naqshbandiya, shozaliya, xilvatiya, mavlaviya, badaviya, dasuqiya, jalvatiya kabi bir qancha tariqatlar shakllandi, rivojlandi. Musulmon millatlari shu kabi tariqatlar ta'sirida ma'naviy kamolot hosil qilib keldilar va kelayotirlar. Islom dunyosi fan va madaniyatdan munosib o'rin olgan hazrat Imom A'zam, Xoja Ahmad Yassaviy, Imom G'azzoliy, Yunus Emro, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Rumi, Bahouddin Naqshband, faqih Abulays Samarqandiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, So'fi Olloyor, Muhammad Zohid Qutqu kabi ulug' siymolarga tasavvufning ma'naviy yetuklik pillapoyasi bo'lib xizmat qilganligi shoyoni diqqatdir. Shuning uchun ham bu tabarruk zotlar ruhan pok, axloqan komil, ma'rifatli, muhabbatli, taqvoli, solih, muxlis, muhsin, mushfiq va hikmat sohibi edilar. Ular har jabhada: dunyoviy va uhraviy ishlarda Rasululloh (s.a.v.) hazratlariga ergashganliklari uchun ham nomlarini ehtirom bilan tilga olamiz. Zotan tasavvuf g'oyalari, u ilgari surgan talablarga nazar tashlasak, qaysidir oyat va hadisga asoslanganligini ko'ramiz [3].

Robia Adaviyaning Xudoning buyukligiga bo'lgan bukilmis e'tiqodi Xudoning o'z bandalariga bo'lgan g'amxo'rliqi quyidagi so'zlarida o'z ifodasini topgan: «Axir, Xudo kambag'allarni kambagal bo'lgani uchun unutadi yoki boylarni boyligi uchun eslaydimi? Axir, U mening ahvolimni biladi, men nima uchun Unga o'zim haqimda eslatishim kerak?» U dunyoviy hayotning barcha qulayliklariga nisbatan loqayd edi: uni ko'pincha «eski qamish bo'yra ustida boshini g'isht ustiga qo'ygan holda uxlab yotganini ko'rar edilar, g'isht uning uchun yostiq vazifasini bajarar edi».

U sinii ko'zda suv ichar va tahorat qilardi [4]. Robia Ilohiy karomatga ishonib, kasallik va iztiroblarni mamnuniyat bilan qabul qilar, bu menga Allohning e'tibor berayotganidan nishona, deb hisoblardi. U o'z e'tiqodiga mos ravishda ko'p baxtsizlik va kasalliklarga sabot bilan chidadi, boshqa zohidlarning unga yordam ko'rsatishlarini rad etdi.

Tasavvuf tarixida keskin burilishlar yasagan, tasavvufdagi tarkidunyochilik va go'shanishinlik g'oyalari barham berib, inson va jamiyat, dunyo va oxirat tushunchalariga uyg'unlik

bag'ishlagan naqshbandiya tariqatining asoslari va Alisher Navoiyning shu asosda shakllangan qarashlari o'zbek tasavvufshunosligining asosiy yo'nalishiga aylanib qolgani ham bejiz emas. Zero, XV asrga kelib, islom mintaqa ma'naviyatining 700-yillik tajribalari aynan Movarounnahr va Xurosonda o'zining eng yuksak natijalarini namoyon etdi. Bu davrga kelib, tasavvuf jamiyatining tub ildizlariga kirib bordi, so'fiyona she'riyat bilan birga irfon falsafasi ham o'zining eng yuksak kamolot cho'kkisiga ko'tarildi.

Tahlil va natijalar. Sharqdagi tasavvuf o'z boshlang'ichini uzoq tarixlardan olgan falsafiy maslakdir. Garchi islom dinining maydonga kelib chiqishidan avval ham uning ayrim, sistemalashtirilmagan ko'rinishlari bor bo'lgan bo'lsa-da, lekin, asosan, islom dini maydonga kelgandan keyin, mavjud tuzum, istibdodning, zulmning keskinlashishi va buning natijasida adolatsizlikning, qashshoqlikning va bularga qarshi ko'tarilgan noroziliklarning olovlanib ketishligi natijasida ham rivojlanadi, sistemalashadi, bir qancha shohobchalarga ega bo'lgan falsafiy oqimga aylanadi. Ortodoksal so'fizm VII—XI asrlardayoq tezlik bilan rivojlanadi, tarqaladi, mashhur mutasavviflar maydonga kelib chiqadilar. Robia, Ibn al-Arabi, Ibrohim ibn Adham, Fariduddin Attor, Hasan al-Basriy, Hasan al-Bastomi, Abug'amim Kufiy, Bishr Abunahr, Boyazid Tayfur al-Bastomi, Abubakir ash-Shibli, Ab-u-Mansur al-Husayn al-Halloj va hokazolar shu tasavvufning yetakchilari [5].

Avliyolarning kishiga g'ayri tabiiy ta'sir o'tkaza olish qobiliyati, Xudodan bir qudratga ega bo'lishi mumkinligi haqida birgina Navoiy asarlarining o'zida ham talay voqe'ot-u hodisot, hikoyat-u rivoyat bor. Vafot etgan komil insonlar ruhining ta'siri hakida ham inson ko'nglini, aniqrog'i, ruhini kamol toptirishning, umumbashariyat jamiyati tarixidagi eng oliy darajasiga yetgan ana shu tasavvuf ta'limoti qat'iy qoidasiga ko'ra, solik ya'ni so'fiy albatta bir pining etagini tutib, unga murid tushishi shart. Alisher Navoiy «G'aroyib us-sig'ar» devonining 51-g'azalida yozganidek, tasavvuf vodiylarini pirsiz kezish mumkin emas:

Pirsiz kezma bu vodi' ichrakim, topmas kalim,

Tiyra shomin ravshan amr etmay anga hizmat Shuayb [6].

Ammo shunday istisno hollar ham bo'ladiki, qay bir so'fiyni ilgari zamonlar olamdan o'tib ketgan biror mashhur shayxning ruhi kelib tarbiyalaydi.

Bundaylar uvaysiy deyilgan.

Rivoyat qilishlaricha, Muhammad alayhissalom olamdan o'tar paytda sahobalar, ya'ni atroflaridagi suhbatlariga musharraf bo'lgan zotlar u azizdan eski to'nlari—hirqalarini kimga berish lozimligini so'rabdilar. Payg'ambarimiz, Alisher Navoiy so'zlari bilan aytilsa: «Debturlarki: «Uvays Qaraniyga bersunlar va desunlarki, mening ummatimni duo qilsun» [7].

Yamanning Qaran degan yeridan bo'lgan bu tuyaboqar Uhud tog'idagi urushda payg'ambarimizning muborak tishlari singanini eshitib, urib-urib o'zining o'ttiz ikki tishini sindirgan edi. Ammo Muhammad alayhissalom bilan Qaraniy bir-birlarini hech qachon ko'rmagan edilar. Shunday bo'lsa ham, Navoiyning «Nasoyim ul-muhabbat...» ida qayd etilishicha, rasululloh uni: «Ma'ni va ruhoniya yuzidin tarbiyat qilib erdilar. Bu jihatdin har kishiningki, bu to'yfadini (ya'ni shayxlardan) zohir yuzidin (ya'ni bevosita hayotda tarbiya qilgan) piri ma'lum bo'lmasa va mashoyixlardan birining ruhi oni tarbiyat qilgan bo'lsa, oni «uvaysiy» derlar» [7].

Demak, «uvaysiy» degan tasavvufiy atama ana shu Uvays Qaraniyning ismidan oliigan. Uvays Qaraniyning o'zi esa musulmon olamida xususan, adabiyotda juda mashhur edi [8].

Alisher Navoiy o'zi va salafarlari — Nizomiy, Dehlaviy, Hofiz, Iroqiy va boshqalar yaratgan mustaqil badiiy tafakkur tarzini «majoz tariqi» deb nomladi va unda Haq asrari «majoz suvratinda» aks etishini ta'kidlagan. Bu borliqni o'ziga xos idrok etish tarzi naqshbandiyaning: «Dil ba yor-u, dast ba kor», doirasiga muvofiq bo'lib, unda ibrat, ilm, irfon va amal bir nuqtada birlashar va yangi dunyoga ko'z ochardi. Tavhid talimoti va e'tiqodini idrok etishning eng yuqori bosqichi bo'lgan bu dunyoqarash tizimi «Xamsa» va «Lison ut-tayr» asarlarida, shoir lirikasida badiiy in'ikosini topgan [9].

Ul zotning xayrli ishlari, karam va saxovati, xalqparvarligi boshqalarga saboq va ibrat vazifasini o'tagan. Bularning bari Sharq Uyg'onish davri vakiliga xos komillik

alamatlaridir. Shoir va atoqli davlat arbobi Alisher Navoiyning buyuk gumanistligi, xalqparvarligi quyidagi hikmatida ravshan ko'rinadi:

Yuz jafa qilsa manga, bir qatla faryod aylamon,

Elga qilsa bir jafa, yuz qatla faryod aylaram [10].

O'z zamonining har tomonlama eng yetuk kishisi Navoiy o'z ijodining ichki va tashqi mohiyatini va tarixiy, ijtimoiy ahamiyatini hamma zamondoshlariga qaraganda ham chuqurroq va yaxshiroq tushungan edi. U «Xamsa»ga kirgan dostonlarida o'z ijodining eng muhim tomonlariga va dunyoviy ahamiyatiga to'xtalib [11], bu haqda juda to'g'ri, aniq fikrlar yuritadi. Bu tomondan «Xamsa»ga kirgan dostonlarning kirish va tugallanish qismlari yanada katta ahamiyatga ega. Shoir «Farhod va Shirin» dostonining xotima qismida o'z xizmatlarini buyuk so'z ustalari Nizomiy Ganjaviy, Amir Xisrav Dehlaviy, Jomiyning xizmatlari bilan tenglashtiradi:

«Nizomiy olsa Barda birla Ganja,

Qadam Rum ahliga ham qilsa ranja,

Chekib Xisrav dag'i tig'i zabonni,

Yurib fath aylasa Hindustonni,

Yana Jomiy Ajamda ursav navbat,

Arabda dog'i cholsa qo'si shavkat,

Agar bir qavm gar yuz, yo'qsa mingdur,

Muayyan turk ulusi hud meningdur.

Olibmen taxti farmonimda oson,

Cherik chekmay Xitodin to' Xuroson...» [12].

Mumtoz shoirlarimiz ijodi tasavvufiy darajasiga qarab tasnif etiladigan bo'lsa, pir-u murid, ustoz-u shogird bo'lgan, bir zamonda o'ziga xos musobaqadoshlar yanglig' qalam tebratgan ikki buyuk zot — Abdurahmon Jomiy bilan Alisher Navoiy, ehtimolki, bir yohud bir-biriga juda yaqin guruhga kiritilishi kerak. A. Muhammadxo'jayev esa Jomiyi so'fiy shoirligiga hech kim biron-bir shubha kilmaydigan Fariddin Attor, Jaloliddin Rumiylar bilan bir safda—«panteizmni targ'ib qilgan so'fiy mutafakkirlar» [13] qatorida sanaydi.

Navoiy ham so'fiy shoir. Faqat Jomiyda — so'fiylik, Navoiyda — shoirlik ustunroq bo'lishi mumkin. Keyin ulug' o'zbek qalamqashi so'fiyona g'oyalarni hech qachon yalang'och holda aks ettirmagan, u, avvalo, so'fiyona adabiyot yaratgan.

Yana bir narsa oydinlashdiki, naqshbandiylilik — Navoiyning umum ijodiga dahl qilgan tariqat. Shuning uchun: «Uning forscha qasidalarida naqshbandiylilik ruhi chuqur iz qoldirgan» [14:195].—deyish bir tomonlamalik bo'lsa kerak.

Navoiyda naqshbandiylilik izlarini qidirish adabiyotimiz tarixining keyingi davrlarini o'rganish uchun ham asqotadi. Aytish mumkinki, o'zbek adabiyoti Navoiydan keyin naqshbandiyasiz yashay olmas edi. Naqshbandiya adabiyotga Zahiriddin Muhammad Bobur, Boborahim Mashrab kabi sobihi suxanlarni ham berdi. [12:209]

Bilvosita aloqamandlik deganda, kamida, Navoiy asarlaridagi Bahouddindin boshqa natshbandiylar, masalan, Xoja Muhammad Porso, Xoja Ahror Valiy, Abdurahmon Jomiy va shu kabilarga munosabatlar kiradi.

Sharqda ulug' shoirlar bir-birlari bilan bellashib, musobaqalashib, «Xamsa» kabi shoh asarlar yaratdilar. Jomiy ham uch katta va mukammal devon, boshqa she'riy asarlar bunyodga keltirish bilan birga, musobaqadoshlar bilan bel olishishga kirishib, «Xamsa», ya'ni besh doston to'plami muqobalasida, «Xamsa» (beshlik) emas, yetti doston majmuasini — «Xaft avrang»ni taqdim etdi, bu bilan «xamsa»chi salafarlari va zamondoshlari kabi o'lmas obida qoldirdi. [20:5]

Bu ustoz bilan shogird yoki ikki chin do'st orasidagi ma'naviy o'xshashlik g'oyatda kuchli edi. Abdurahmonning zehn va qobiliyati qanchalik erta namoyon bo'lib, hammani hayratga solgan bo'lsa, Alisherda ham xuddi shunday bo'ldi. Shogird qanchalik tez Navoiy bo'lib tanilgan bo'lsa, salaf ustoz ham yoshlikdan Jomiy taxallusi bilan shuhrat qozondi. Chin insoniylik xislatlaridan sabot, matonat, g'ayrat, tolmas mehnatkashlik bu ikki do'stning mushtarak xususiyatlari bo'lib qoldi. Bu mushtarak xususiyat bulardagi buyuk ijodiy kuch va mahoratning deyarli bir mezonda borganligida ko'rinadi. Har ikkovlari ham o'z asarlarida anchagina masalalar borasida bir maqsadga intildilar.

Tojik va o'zbek xalqlarining bir shaharda, bir asrda, bir zamonda yashab ijod qilgan ikki ulug' vakili — Jomiy va Navoiy

ikki boshqa-boshqa tilda va mustaqil ravishda ish olib borishgan bo'lsalar-da, lekin ijodiy yo'nalishda hamkor edilar. Har bir asarning maydonga kelishida birlari birlariga targ'ibotchi, ish sifatini yaxshilashda bir - birlariga tanqidchi, hatto, aytish mumkinki, musobaqadosh ham edilar. Jomiy biror asar yozsa birinchi galda Navoiyga taqdim etar, kerak miqdorda islohot etishini, kamchilik va nuqsonlarini ko'rsatib berishini talab etar edi.

Navoiy «Xamsa»ning birinchi dostoni «Hayratul-abror» ni boshlash oldidayoq Jomiy uni rag'batlantirib, qo'lga o'zining «Tuhfatul-ahror» dostonini tutqazgan. Bu Navoiy uchun zo'r ilhom manbai bo'lgan. Shundan keyin Navoiy:

Men talab yo'lida qo'ydim qadam-
Bordur umidimki chu tutsam qalam,
Yo'ldasa, bu yo'lda Nizomiy yo'lum,
Qo'ldasa, Xisrav bila Jomiy qo'lum.

Nuqta surudida ravo bo'lmag'ay,
- Buki Navoiyga navo bo'lmag'ay? —

deb ishga kirishib ketadi, ya'ni Jomiyning ilhombaxsh so'zlari va ko'rsatgan namunasi Navoiyga zo'r dalda bo'ladi.

Bunda ham shoir salaf pining bergan dono maslahatlaridan ruhlanganini, kushoyish topganini:

Manga chun yetti bu davlat nishoni,
Ochildi har yon abvobi maoniy.
Chu men tuprog' yerdin ko'kka yettim,
Yer o'ptum dag'i o'z hujramga kettim,
kabi misralarda zavqlanib izhor etadi.

Xulosa va takliflar. Tasavvuf o'zining poetik, badiiy shakliga ko'ra falsafiy-badiiy dunyoqarash va mafkura jihatidan ijtimoiy hayot va insonning ijtimoiy ideallarining tasviri. Tasavvuf - Haq va inson o'rtasidagi muhabbat nazariyasi Alisher Navoiy uchun jamiyatni poklash, insonlarni to'g'ri yo'lga yo'llash, adl-u insof, mehr-muruvvat, rahm-shafqat, tinchlik va bag'rikenglik tamoyillarini jamiyatning yetakchi kuchiga aylantirish yo'lida olib borgan faol kurashda qo'l kelgan. Tasavvufdagi hayotni sevish, tabiatni ilohiy mazhar sifatida tan olib, uning barcha ne'matlarini qadrlash, shu bilan birga, kurrai zaminning obodonchiligi, xalqlarning osuda va tinch hayot kechirishi tuban axloqning tarqalishiga yo'l qo'ymaslik uchun mas'uliyat hissi Alisher Navoiyga "komil inson" konsepsiyasini kuylashda ayni muddao bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. Hayitmetov Abduqodir. Sovet navoiyshunosligining aktual vazifalari. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali. 1979-yil / 2. B.: 31.
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent, "Movarounnahr" – 2004. B.: 37.
3. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. Toshkent. "Istiqlol" nashriyoti. 1999. B.: 3-4.
4. Smitth Rabi'a. p.25.
5. Alisher Navoiy. Asarlar. 15 tomlik. 6-tom. –Toshkent. 1965. B.: 9
6. Abdulvose' Nizomiddin Boxarziy. Maqomoti Jomiy. – Tehron. 1371. B.: 38.
7. Xolmo'minov Ja'far. Jomiy va vahdat ul – vujud ta'limoti. Toshkent. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti. 2008. B.: 11.
8. Dilorom Salohiy. Navoiy nasrida tasavvuf. Samarqand . Samarqand davlat universiteti. 1995. B.: 3-4.
9. Zohidov Vohid. Ulug' shoir ijodining qalbi. "O'zbekiston" nashriyoti, T.: 1970. B.: 318..
10. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. Yigirma jildlik 3- jildlik. Toshkent. 1988. B.: 64.
11. Alisher Navoiy. Asarlar. O'n besh jildlik. 15-jild. Toshkent, 1968, B.:75
12. Sultonmurod Olim. Naqshband va Navoiy. Toshkent. "O'qituvchi". 1996. B.: 15-16.
13. Nashrga tayyorlovchi va mas'ul muharrir M.M. Xayrullayev . Ma'naviyat yulduzlari.. Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 1999. B.:213.
14. Ochilov Ergash. Navoiy idealidagi insonlar. "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali. 2001-yil №5. B.: 8.
15. Xondamir. Makorim ul – axloq. Toshkent. G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1967. B.: 74.
16. Hayitmetov A. Alisher Navoiyning adabiy - tanqidiy qarashlari. Toshkent. O'zbekiston SSR Fanlar akademiyasi nashriyoti. 1959. B.: 61-62.
17. Alisher Navoiy. Tanlangan asarlar. II tom. III q., B.: 412.
18. Muxammedxodjayev A. Ideologiya nakshbandizma. Dushanbe, 1991. S. 114.
19. O'zbek adabiyoti tarixi. Besh jildlik. 2- jild. Toshkent. 1977. B.: 195.
20. To'plovchi va nashrga tayyorlovchi: Shamsiyev Porso. Jomiy va Navoiy. Toshkent. "Fan". 1966. B.: 5

Nilufar XUDOYBERDIYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi
E-mail: xudoyberdiyevanilufar@gmail.com

Falsafa fanlari doktori, dotsent G.Ishmuradova taqrizi asosida

THE ROLE OF MOTIVATION TECHNOLOGIES IN FORMING KNOWLEDGE AND SKILLS OF STUDENTS

Annotation

The role of motivational technologies in the formation of students' knowledge and skills, the quality of the product being made or sewn in practical lessons, the implementation of the technological map, the essence of motivation. The formation of students' interest in entrepreneurship is reflected through the products they make.

Key words: Knowledge, skills, motivational field, information technologies, DVDs, radio, innovations.

РОЛЬ МОТИВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Аннотация

Отражена роль мотивационных технологий в формировании знаний и умений студентов, качества изготавливаемого или отшиваемого продукта на практических занятиях, реализации технологической карты, сущности мотивации. через продукты, которые они производят.

Ключевые слова: Знания, умения, мотивационное поле, информационные технологии, DVD, радио, инновации.

O'QUVCHILARNING BILIM VA KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA MOTIVATSION TEKNOLOGIYALARNING O'RNI

Annotatsiya

O'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda motivatsion texnologiyalarning o'rne, amaliy darslarda qo'llanilishida yasalayotgan yoki tikilayotgan buyumning sifati, texnologik xarita asosida olib borilishi, motivatsiya berishning mohiyati haqida so'z boradi. Motivatsion texnologiyalardan foydalangan holda texnologiya darslarida buyum yasash va o'quvchilarni yasagan buyumlari orqali tadbirkorlikka bo'lgan qiziqishlarini shakllantirish aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Bilim, ko'nikma, motivatsion soha, axborot texnologiyalari, DVD disklar, radio, innovatsiyalar.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim motivatsiyasi muammosi eng muhim muammolardan biri sifatida tan olingan. Ta'lim faoliyatining asosiy maqsadlariga muvaffaqiyatli erishish omili bu - ta'lim motivatsiyasidir. Akulina N.N. fikricha o'quvchini belgilovchi omil faoliyati va uning faoliyatini o'rganish ta'lim motivatsiyasini rivojlantiradi. Ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan ko'plab islohotlar shuni ko'rsatadiki, mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vaziyatdagi har qanday o'zgarishlar, ijtimoiy munosabatlardagi o'zgarishlar hamisha yangicha jamiyat ehtiyojlari, qadagogik faoliyatning maqsad va vazifalarini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu bilan birga, shoshilinch savollar tug'iladi: talabalarning motivatsion sohasi qaysi yo'nalishda ta'sir qilishi mumkin?, ta'lim motivatsiyasiga qanday omillar ta'sir qiladi [1]? Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - texnologiya fani darslarida o'quvchilarga motivatsion texnologiyalarni qo'llash orqali tadbirkorlikka oid ko'nikmalarini shakllantirishga ko'maklashuvchi samarali yondashuvlarni aniqlashdir. Motivatsion texnologiyalar sifatida axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) ni ko'rishimiz mumkin. AKT - bu aholi o'rtasida fikr va ma'lumotlarni almashish uchun foydalaniladigan maxsus gadjetlar va apparatlar majmuasidir. Undan ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va tartibga solish uchun ham foydalanish mumkin. AKTning bu keng ma'nosi yozuvlar, DVD disklar, telefonlar, radio, televizor, shaxsiy kompyuterlar, uskunalar va dasturlash tizimlari, innovatsiyalar, uskunalar, ixtisoslashtirilgan boshqaruv va texnik xizmatlar kabi keng ko'lamli texnologiyalarni o'z ishiga oladi. Agar AKT o'quv jarayoniga kiritilishi kerak bo'lsa, unda o'quvchilar ko'proq ishtiroqmand bo'lib, o'rganishga ko'proq qiziqish bildiradilar. Motivatsiya ta'limning asosli elementidir. Ushbu tadqiqot AKT texnologiyalaridagi imkoniyatlardan unumli foydalanib, o'quvchilarni nafaqat texnologiya faniga bo'lgan qiziqishini oshirish, balki o'zidagi iqtidorini ham namoyon qilinishi, shu yo'l bilan o'quvchilarga motivatsiya berish takliflarini beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Motivatsiya - shaxs, guruh va jamiyat maqsadlariga erishish uchun insonning mehnat xatti- harakatiga tashqi ta'sir etishni anglatadi. Motivatsiyalash

shakllari va usullarini tanlashda, birinchi galda insonni u yoki bu harakatiga undovchi omillarni hisobga olish lozim. Motivatsiya bu (lot. Moveo - "harakat") insonni muayyan faoliyatga undaydigan, uning xulq - atvorini boshqaradigan rsioxofizik jarayondir[2].

O'quvchilar faoliyatining natijasi motivatsiyalash jarayoniga bevosita bog'liqdir. G'arbiy dunyo maktablari so'nggi 20 yil ishida AKT infratuzilmalariga ko'p sarmoya kiritganini ko'rsatadi. Bu mamlakatlarda talabalar ko'pincha kompyuterlardan kengroq foydalanish uchun tekshiriladi. G'arb instituti AKT xavfsizligiga katta ahamiyat beradi. Rokistonda maktab, kollej va universitetlarda AKTdan tez-tez foydalanilmaydi, muassasalarda AKT resurslari va quvvat darajasida mavjud emas. Motivatsiya, nomidan ko'rinib turibdiki, bizni "harakatlantiradigan" narsadir. Buning sababi, biz hamma narsani qilamiz, o'qituvchilar uchun motivatsiyaning yetishmasligi uzoq vaqtdan beri o'quvchilarning bilim olishiga to'sqinlik qiladigan eng achinarli bo'lgan to'siqlardan biri bo'lib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Texnologiya ta'limni yaxshilash uchun juda ko'p afzalliklar taklif qilinadi. Eng muhimi, texnologiya integratsiyasi talabalar motivatsiyasini oshirish imkoniyatiga ega (Anderson, 2000). Texnologiya talabalar motivatsiyasiga qanday ijobiy ta'sir ko'rsatishining uchta elementini taqdim etadi. Bu omillar motivatsiyaning kutilgan qiymat modeliga asoslanadi (Rintrish va Sshunk, 1996). Texnologiyadan foydalanish vazifaning mohiyatini o'zgartiradi, o'quvchilarning o'z-o'zini samaradorligini oshiradi va o'quvchilarning o'zini o'zi qadrlashini oshiradi. Birinchidan, vazifa-qiymat motivatsion nazariyasi "Nega men vazifaga yaqinlashaman?" degan savolga javob beradi. O'quvchilar texnologiyani yaxshi o'zlashtirish natijasida topshiriqni bajarish qobiliyatiga ishonch hosil qilishadi. Agar o'quvchilar biron bir topshiriqni qo'llash uchun motivatsiyalangan bo'lsa, u holda o'quv torshirig'iga sodiqlik, zavqlanish va o'zini o'zi qadrlash ortadi. Ijodiy va yangi texnologiyalar o'quvchilarga faol yordam berishi va o'qituvchilarni rag'batlantirishga yordam beradi. Bu o'quvchilar va o'qituvchilarning motivatsiyasini rivojlantirish,

natijada o'qituvchilar va talabalar o'zlarining bilimga bo'lgan munosabatlari o'zgaradi[3].

Tahlil va natijalar. AKT o'quvshilarning motivatsiyasiga ta'sir qiladi va ularning o'qishini yaxshilaydi; bilimlarni saqlash va tushunish. AKT muammolarini hal qiladi va o'quvchilarni rag'batlantiradi. AKT hozirgi dunyoda o'zgaruvchan operatorga aylanmoqda. Bu odamlar guruhlar hayotini o'zgartirishi mumkin. Butun dunyo bo'ylab odamlar AKTdan ta'lim va ma'lumotlar manbai sifatida foydalanmoqda. Endi u har kuni biznes, farovonlik va ta'limning nisbatan barcha sohalarida qo'llaniladi. Ijtimoiy tarmoqlar va turli o'quv yo'nalishlari kabi AKTlar, shubhasiz, katta bilimlarni berishi mumkin. AKT darsni tushunishni kuchaytiradi. Uda, maktabda va ishda bir neshta kundalik muammolar mavjud bo'lib, bu yangi innovatsiya hech qanday ta'sir qilmaydi. Texnologiyalarni o'rganish motivatsiyasida ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yaqin o'tmishdagi boshqa turmush tarzi natijasida yuzaga kelgan zaruriy paradigma o'zgarishlariga javob berish uchun texnologiyadan foydalanish kuchli ta'sir qilib, o'quvchilarning texnik va ilmiy savollarga javob berish qobiliyatini ta'minlaydi, shuningdek, sinfda ishonsh va xavfsizlik muhiti yaratadi. O'qituvchi bu sohada qanday yangi muammolarga duch kelmoqda? Faoliyat va sinf o'quvchilar uchun nima ajoyib ekanligini tushunish uchun biz yarim tuzilgan intervyu, fokus-guruh va anketadan foydalanamiz. Mashg'ulotlarda qo'llaniladigan uslub va texnikalar ko'zlangan maqsadga muvofiq xilma-xil bo'ladi. Ushbu usullardan foydalanish texnologiya bilan emas, balki belgilangan o'quv maqsadlari bilan bog'liq bo'ladi. Garchi bu ish hali boshlanayotgan va davom etirilishi kerak bo'lsa-da, natijalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya o'quvchilarga o'ziga ishonsh hissini uyg'otadi, shunki u individual bilimlarni oshkor etmaydi, ularga zavq bilan o'rganishga imkon beradi, guruh dinamikasini yaratadi va global miqyosda baxtli daqiqalarni yaratadi. Motivatsiyani oshiradi va o'rganishni yaxshilaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi haqiqiy virtual, texnologik ilmiy, o'quv dasturi mahorat, kognitiv emotsional olamlar o'rtasida vositachilik qiluvchi muhim integral agent sifatida qanchalik muhimligini anglash zarur.

Texnologiya darslarida o'quvchilar jinsiga qarab kichik guruhlarga bo'lingan holda dars mashg'ulolariga qatnashadilar. Qizlar "Servis xizmati", o'g'il bolalar "Texnologiya va dizayn" yo'nalishlari bo'yicha mashg'ulotlarga ishtirok etadilar. Har ikkala yo'nalishda ham o'quvchilar materiallarga ishlov berib mahsulot yasaydilar. Ana shu jarayonda AKT ning o'zni beqiyos. Tadqiqot jarayonida shu ma'lum bo'ldiki, o'tkazilgan so'rovnoma bosqichida maktab o'quvchilarining AKT texnologiyalardan foydalanish bo'yicha bilim va ko'nikmalari yetarli darajada emasligi aniqlandi.

Ikkinchi bosqichda mahorat darslari ishtirokchilarning bilim va ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Mashg'ulotlar davomida AKT dan foydalanib, yangi materialni ya'ni nazariy

materiallarni yetkazish uchun taqdimotlar, video eshittirishlar, o'quvchilarning kompyuter bilan individual ishlashi ta'minlanadi. Texnologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar maktab ustaxonalarida amalga oshiriladi. Ba'zaviy imkoniyatlar hisobga olinishi kerak. Shu o'rinda AKT texnologiyalari qo'l keladi. Hech bo'lmaganda kompyuter dasturlari orqali buyum yasay oladi. Texnologiyalar orqali o'quvchilar kiyimning yangi loyihasini, konstruksiyasini quradilar, texnologik xaritalar yaratadilar. AKT texnologiyalarida foydalanish ham o'quvchilarga motivatsiya beradi va yaratayotgan loyihalarini yanada boyitib borishiga xizmat qiladi. Jumladan:

Misrosoft Rower Roint dasturida – har qanday rasmlar, formulalar, yasaydigan buyum haqida taqdimotlar tayyorlashni, matndagi mazmun, idrok etishni o'rganadi.

RedSafe dasturida kiyimlarni modellashtirish va buyum eskizlarini chizishni o'rganadi.

Misrosoft Word matn muharririda o'z- o'zini nazorat qilish uchun eslatmalar, so'rovnomalarni, texnologik xaritalar tayyorlash, hisobot va xabar kabi o'zlarining intellektual mulklarini yaratishni o'rganadilar.

Misrosoft Excel elektron jadval rotsessori miqdori ko'rsatgichlarni o'z ishiga olgan grafik va diagrammalar tuzishni o'rgandi.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, AKT texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarning nafaqat iqtidorini namoyon qiladi, balki motivatsiya ham beradi. Yasagan buyumlarini yangicha loyihalarini yaratish, shu loyihadan qo'shimcha daromad torish orqali tadbirkorlik ko'nikmalarini ham shakllantiradi.

Xulosa va takliflar. Aslini olganda, texnologiya yangi xususiyatlar orqali o'quvchilarning harakatchanligi va o'ziga ishonchini oshirib, ta'lim landshaftida o'yinni o'zgartirishi uning to'liq rotsensialini ro'yogba chiqarish uchun xilma-xillikni takidlaydigan va zarur yordamni ta'minlaydigan yaxshi o'ylangan yondashuv talab etiladi, bu esa barcha o'quvchilar uchun yorqinroq kelajakni yaratadi. O'quvchilar samaraliroq o'rganib, dars mashg'ulotlarida qatnashib, o'rganayotganlarini real vaziyatlar bilan bog'lashda muvaffaqiyatga erishadilar.

Motivatsiya insonning vaziyat va munosabatlarini o'zgartirish jarayoni sifatida motivlarga asoslanadi, bu shaxsni harakat va harakatlarni amalga oshirishga majburlovchi aniq motivlar, sabablar tushuniladi. Motivlarning roli ehtiyojlar va qiziqishlar, intilishlar va his-tuug'ular, munosabatlar va o'zaro bog'liq idealardir. Shuning ushuni motivlar juda murakkab shakllanishlar bo'lib, unda dinamik tizimlar mavjud, qaysi muqobil variantlar tahlil qilinadi va baholanadi, tanlovlar amalga oshiriladi va qarorlar qabul qilinadi. Xulosa qilib aytganda, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda motivatsion texnologiyalardan foydalanish ijodkorlik, kreativlik, mustaqil fikrlay olish, yangi loyihalar kashf qilish, texnologik xaritalar yaratish, chizmalarni o'qiy olish imkoniyatlarini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Akulina N.N. Muvaffaqiyatga erishish uchun umumiy aql va motivatsiyaning ta'siri bilim // Ananyevskiy o'qishlari - Sankt-Peterburg: Peter, 2015 - 496 p.
2. Davlat Axatqulovich Ximmatov "Oriental Art and Culture" Skienti foc Methodical Journal Issue 1 /March.2022
3. Dörnyei, Z. Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
4. Xayitov J.X. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarida kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyasi // Ilm sarchashmalari. – Urganch, 3/2022. – 78-81b. (13.00.00: №31).
5. Ishmurodova G.L. Steam va smart ta'lim texnologiyalari asosida kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari // O'zMU xabarlar. №1/2/1 Toshkent- 2024.- 122-126 b.
6. Xudoyberdiyeva N.R. Umumiy o'rt ta'lim maktablarida motivatsion texnologiyalar asosida o'qitishni takomillashtirish (texnologik ta'lim misolida) // Xalq ta'limi O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi Vazirligining ilmiy metodik Jurnal 2024-yil 1-son –B. 92-94.
7. Xudoyberdiyeva N.R. Talabalarga shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalar jarayonidagi o'quv motivatsiyasi // Ta'limda ilmiy innovatsion faoliyatdagi kreativ yondashuv va o'qituvchi kompetentligi. 2024 –B. 92-95.
8. Xudoyberdiyeva N.R. Motivatsion yondashuv asosida o'quvchilarning tadbirkorlikka oid ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini takomillashtirish // "San'atshunoslik fanlarini o'qitishda muammo va yechimlar" 2024 –B. 204-207.
9. Xudoyberdiyeva N.R. Texnologik ta'lim yo'nalishi talabalarini o'qituvchilikka tayyorlashda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalarining dolzarbligi // Ilmiy metodik elektron jurnal. Til va adabiyot. 8/2024 – B. 32-33.

Dinobod XUDOYQULOVA,
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: vatandoshzbekistan@gmail.com

O'zMU profpsixol DSc D.Illamova taqrizi asosida

FAMILY EDUCATION IN THE FORMATION OF LINGUISTIC SKILLS EDUCATION IS THE INITIAL FACTOR

Annotation

This article describes the influence of the family environment and the education and training of family members on the formation of linguistic abilities in a child. The importance of parent-child communication in the family environment in the formation of linguistic ability is based on the opinion of scientists.

Key words: Linguistic ability, family, language, parent, child, communication, environment.

СЕМЕЙНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ КАК ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ

Аннотация

В данной статье описано влияние семейной среды, воспитания и обучения членов семьи на формирование языковых способностей у ребенка. На основании мнения ученых обосновано значение детско-родительского общения в семейной среде в формировании языковых способностей.

Ключевые слова: Языковые способности, семья, язык, родитель, ребенок, общение, окружающая среда.

LINGVISTIK QOBILIYATLAR SHAKLLANISHIDA OILA TA'LIM-TARBIYASI DASTLABKI OMIL SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada bolada lingvistik qobiliyatlar shakllanishida oila muhiti va oila a'zolarining ta'limi va tarbiyasi ta'siri yoritilgan. Lingvistik qobiliyat shakllanishida oilaviy muhit ota-onaning farzand bilan muloqoti ahamiyati olimlar fikri bilan asoslangan.

Kalit so'zlar: Lingvistik qobiliyat, oila, til, ota-ona, bola, muloqot, muhit.

Kirish. Oila – insoniyat his-kechinmalari, hayajonli damlari, qiziqishi va qobiliyati, muomala maromlarini ifodalaydigan psixologik fenomendir. Bu haqida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev “Oila men uchun muqaddas. Muqaddasligi shuki, avvalambor qayerda ishlashidan qat'i nazar, kim bo'lishidan qat'i nazar agar oilada tarbiya, oilada muhit, oilada hallollik, munosabat, tarbiyaga alohida e'tibor bermasa, hech qachon natija bo'lmaydi.” Bola bu shaxs bo'lib shakllanayotgan yosh individdir. Uning mukammal ya'ni individual bo'lishida jamiyatning oilaning ayniqsa ota-onaning o'rni beqiyosdir. Chaqaloq tug'ilganidan boshlab uni o'rab turgan atrof-muhit va ta'lim-tarbiya bolaning kim bo'lib yetishishini belgilab beradi. Binobarin, bola ilk dunyo haqida tushunchalarini ota-onasida ko'radi o'rganadi va biladi, Shu sababli hukumatimiz tomonidan oilalarda sog'lom ijtimoiy muhitni ta'minlash uchun juda ko'p ishlar qilinmoqda. Bu ishlar mustaqillikka erishgan kunimizdan boshlangan va hozirda ham davom etmoqda. Ota-ona bu jamiyatning muhim ishtirokchisi hisoblanadi. Ular bola shaxsini tarbiyalashda muhim vazifani bajaradi. Ota-onaning farzand bilan muloqoti, oila a'zolarining psixologik qo'llab-quvvatlashi, bolalik davrida til muhitining boyligi lingvistik qobiliyatining rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy yondashuvlar asosida ko'rib chiqiladi.

Til - insonning asosiy kommunikativ vositasi bo'lib, uning rivojlanishi jamiyatning umumiy taraqqiyoti va madaniyati bilan chambarchas bog'liq. Lingvistik qobiliyatlar – bu insonning tilni idrok etish, tushunish, gapirish va yozish qobiliyatlari nutq tushunish qobiliyatlari kabi tilga oid jihatlarini o'z ichiga oladi. Ular bolalikdan shakllana boshlaydi va ijtimoiy hamda kognitiv omillar ta'sirida rivojlanadi. Ushbu qobiliyatlarning shakllanishida oila muhim o'rin tutadi. Oila nafaqat bolaning ilk til tajribasi shakllanadigan muhit, balki uning lingvistik rivojlanishi uchun zarur sharoitlarni ta'minlaydigan asosiy ijtimoiy institut hisoblanadi. Bronfenbrenner (1979) o'zining ekologik tizimlar nazariyasida bolaning rivojlanishi atrof-muhit bilan bog'liqligini, ayniqsa, oila muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Shaxsning lingvistik qobiliyatlari oila muhitida shakllana boshlaydi. Ilk so'zlar, jumlar va tilga oid qoidalar bolaning ota-

onasi, aka-uka yoki opa-singillari bilan muloqot orqali o'rganiladi. Bolalar tilni oilada tabiatan o'zlashtiradi. S.L.Vigotskiyga ko'ra, insonning rivojlanishi va til qobiliyatlari ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq. U "yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) tushunchasini ilgari surib, bolaning kognitiv rivojlanishi ota-onalar va atrof-dagilar yordamida shakllanishini ta'kidlagan. Ya'ni, bola mustaqil o'rganish qobiliyatiga ega bo'lsa ham, oila uning bilim doirasini kengaytirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ota-onalar va boshqa oila a'zolari bilan muloqot qilish orqali bola so'zlashuvning ilk qoidalarini o'rganadi. Oila a'zolari bola uchun birinchi til namunasi hisoblanadi. Ularning qanday gapirishi, so'z boyligi va talaffuz usullari bola til o'rganish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Ota-onalar bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot qilish bolaning til rivojlanishiga asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biridir. Hart va Risley (1995) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ota-onalar bolalariga qanchalik ko'p va boy til bilan gapirsa, ularning so'z boyligi va grammatik qobiliyatlari shunchalik yuqori bo'ladi. O'quv fanlariga bo'lgan munosabati har qaysi fanning ijtimoiy hayotdagi roli, uni o'qitish metodikasiga bog'liq. Bunda o'rta maktablarning quyi sinflarida olingan bilimlar yuqori sinfdagi ta'lim sharoitiga moslashishda o'quvchiga zaruriy asos bo'lib xizmat qiladi. Shunday qilib, oilada xorijiy tilini o'qitish tufayli keng ko'lamli bilimlar tizimini o'zlashtirilishi tufayli bolada tafakkurning faolligi, mustaqilligi, mazmundorligi, mahsuldorligi ortadi. Ularda mantiqiy tafakkur tarkib topib rivojlana boradi. O'zini anglash, jamiyat va tabiat rivojlanishining umumiy qonuniyatlarini bilish istagi bolada ilmga intilishni yuqori pog'onaga ko'taradi. Oila sharoitining ikkinchi tarkibiy qismi – til tajribasi tushunchasidir. Bolalarning til tajribasi til zahirasining lingvistik kompetensiyasi hisoblangan leksika, grammatika va talaffuz kabi materiallarni bilish, muayyan mavzular doirasida gapirish, tinglab tushunish, o'qish va yozuv kabi nutqiy kompetensiyalarni egallashdan iborat bo'ladi. Bir va undan ortiq tilni egallashda bolalarda muayyan til tajribasi hosil bo'ladi. Xorijiy til o'qitishda til tajribasining lingvistik va nutqiy tarkiblari hosil bo'ladi. Nutqiy tarkib muloqot malakasi, ya'ni axborot yetkazish va o'zgarlar fikrini idrok etib tushunish, axborot

olish va berish maqsadida til hodisalaridan foydalanish "lingvistik jihat"dan til hodisalariga doir kompetensiyalarni egallash nazarda tutiladi. Har ikki qism bir butun "til bilish" tushunchasini hosil qiladi. Lingvistik qobiliyat, avvalo, ona tilida shakllanadi, ikki va undan ko'p til bilganlarda uning tegishli qatlamlari oshib boradi. Chet til o'qitish jarayonida xotira va tafakkurda nutqiy va lingvistik tarkiblar boyishiga erishiladi. Fikrni ifodalashda turli tillarga oid vosita va usullar ishga tushadi. Ota-onaning bolaning savollariga javob berishi, uning gaplashishiga vaqt ajratishi va nutqini tuzatishi bolaning lingvistik rivojlanishiga yordam beradi. Masalan, bolaning noto'g'ri aytgan so'zlarini muloyimlik bilan to'g'rilash yoki yangi so'zlar bilan tanishtirish bu jarayonni tezlashtiradi. Oilada kitob o'qish odati bolaga lingvistik qobiliyatlarni rivojlantirish uchun kuchli asos yaratadi. Bolalar ertaklarni, hikoyalarni tinglab yoki o'qib, til strukturasi tushunadi, so'z boyligini oshiradi va grammatikani o'zlashtiradi. Oilaning madaniy darajasi va kitobxonlik muhiti bolaning til rivojlanishiga sezilarli ta'sir qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, oilada kitob o'qish odati bo'lgan bolalar lingvistik jihatdan rivojlangan bo'lishadi. S.L.Vigotskiy til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, madaniy muhit til rivojlanishiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlagan. Agar oila ikki yoki undan ortiq tilda gaplashsa, bola lingvistik qobiliyatlarini kengaytirish imkoniga ega bo'ladi. Bilingvizm bolalarning til o'rganishga bo'lgan qobiliyatini oshiradi va ular bir nechta tilda erkin muloqot qilishni o'rganadi. Ular bola bilan muloqotda faol bo'lsa, bola ko'proq so'zlarni o'zlashtiradi va ularni turli vaziyatlarda qo'llashni o'rganadi. Oilada bolaga kitob o'qib berish yoki hikoya qilish orqali uning lug'at boyligi va tilga bo'lgan qiziqishi oshadi. Yaponiyalik olim Masaru Ibuka "Uchdan keyin kech" asarida bola miyasi cheklanmagan miqdorda ma'lumotni qabul qila oladi deb yaponiyalik bir oilaning farzandlari ingliz, ispan, italyan, nemis, fransuz tillarini otasi orqali erta yoshda o'rgatilganligini ta'kidlab o'tgan. Lingvistik qobiliyatlarni ham erta yoshdan shakllanish xususiyatiga ega ekanligi, bolalarga yoshligidan ikki yoki uch tilda muloqot qilishni o'rgatish mumkinligi isbotlangan. Oiladagi muloqot turlari bola til qobiliyatlarining shakllanishiga turlicha ta'sir qiladi. J.Piaje bolalar aqliy rivojlanishining turli bosqichlari mavjudligini ta'kidlagan. Uning fikricha, bola tilni va mantiqiy fikrlashni o'zining faol tajribasi orqali o'zlashtiradi, lekin bunda oila muhitining ahamiyati katta. Agar bola tilga boy, qo'llab-quvvatlovchi oilaviy muhitda ulg'aysa, u tezroq va aniqroq fikr bildirishga o'rganadi. Oila a'zolari bilan so'zlashish orqali bola til tuzilishini o'rganadi. Ochiq va erkin suhbatlar bolaning fikrlarini so'zlarda ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi. Bolaning imo-ishoralar va yuz ifodalari orqali muloqot qilish qobiliyati ham oila muhitida shakllanadi, bu esa kelgusida uning nutqiy ifoda qobiliyatlariga ta'sir qiladi. Ota-onalar bola bilan muloqotda savol-javob usulini qo'llasa, bolaning analitik fikrlash va so'zlash qobiliyatlari rivojlanadi. M.Tomasello bolalarda tilning ijtimoiy o'rganilishi va qo'llanilishini tadqiq qilib, "Ijtimoiy-o'rganish nazariyasi"ni ilgari surib bolalar tilni kuzatish, taqlid qilish va ijtimoiy kontekst orqali o'rganishni ta'kidlaydi. Tomasello fikriga ko'ra til rivojlanishi insonning ijtimoiy va madaniy faoliyati bilan bog'liq.

Oilaviy muhitning til rivojlanishiga salbiy ta'sirini ham kuzatishimiz mumkin. Ba'zan oila muhitida bolada lingvistik qobiliyatlarning to'liq shakllanishiga to'sqinlik qiluvchi holatlar ham kuzatiladi. Misol uchun, agar oila a'zolari bola bilan kam muloqot qilsa yoki faqat buyruq ohangida gapirsa, bola til rivojlanishi jarayonida qiyinchiliklarga duch keladi va tengdoshlaridan ortda qolish holatlari kuzatiladi. Ota-onalarning noto'g'ri talaffuzi yoki tilga ehtiyotsiz munosabati bolaning lingvistik qobiliyatlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bolaning ko'proq televizor ko'rishi yoki gadjetlardan foydalanishi ularning jonli muloqotga bo'lgan ehtiyojini kamaytiradi. N.Xomskiy til o'rganish inson tabiatida borligini va bolalar tabiiy

ravishda tilni o'rganishga moyil ekanligini aytgan. Ammo uning fikricha, bu tug'ma qobiliyat oilaviy muhit bilan birga shakllanadi. Ota-onalar bolalar bilan qanchalik ko'p muloqot qilsa, ularning lingvistik rivojlanishi shunchalik tez va sifatli bo'ladi. Demak, ota-onalar farzandlarining qiziqish qobiliyatlarining shakllanishiga yoki shakllanmay qolib ketishiga ko'proq ta'sir o'tkazar ekanlar shunday ekan bolalar bilan ko'proq muloqot qilish ular bilan birga vaqt o'tkazish birga dars qilish yoki kitob o'qish kabi odatlarni oilada kunlik vazifa qilib olish kerak bo'ladi. Shuningdek, boshqa xorijiy tillarda ular bilan muloqot qilishni ham yo'lga qo'yish kerak. Oiladagi ta'lim bolalarning til qobiliyatlarini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. Quyidagi yondashuvlar bu jarayonni yaxshilashga yordam beradi:

- bola bilan muntazam suhbat qilish;
- har kuni kitob o'qish va yangi so'zlarni o'rgatish;
- bolaning savollariga batafsil javob berish;
- bir nechta tilni o'rgatishni erta yoshdan boshlash.

Erta ta'lim berish degani bolalarni raqamlar va har xil ma'lumotlar bilan majburan lingvistik rivojlantirishga erishish degani emas, balki, hamma tajriba va ta'lim usullarini "o'z vaqtida" qo'llay olishdadir. Buni esa bolaga tun-u kun g'amxo'rlik qiladigan ota-onadan boshqa hech kim uddalay olmaydi.

Tajribalarda kuzatsak, ota-onasi biladigan xorijiy tillarni bolalari ham bilishini ota-onalari o'rgatganligini kuzatishimiz mumkin. Erta yoshdan bolaga ikki tilni o'rgatish uning lingvistik qobiliyatlarini kengaytiradi va ko'p tilli muhitda o'zini erkin his qilishiga yordam beradi. Biroq, bu jarayon ortiqcha bosimsiz va tabiiy tarzda amalga oshirilishi lozim. Oiladagi muloqot uslubi ham muhim rol o'ynaydi. Bolalar ota-onalarning talaffuzi, muloqot uslubi va intonatsiyasini kuzatib, ularni o'zlashtiradi. Muloqotning quvnoq, samimiy va ochiq muhitda bo'lishi bolaning o'z fikrlarini ifodalashga bo'lgan ishonchini oshiradi. Bowlby tomonidan ilgari surilgan "bog'lanish nazariyasi"ga ko'ra, farzand va ota-ona o'rtasidagi hissiy yaqinlik bolaning o'zini erkin his qilishiga va til o'rganish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Agar bola o'zini xavfsiz va qo'llab-quvvatlangan his qilsa, u yangi til birliklarini tezroq o'zlashtiradi. Ko'p tilda gaplashish xotira va mantiqiy fikrlashi yaxshilanadi, turli xalqlar va madaniyatlarni yaxshiroq anglash va yangi do'stlar orttirish va xalqaro muhitda ishlash imkoniyatini kengaytiradi.

Lingvistik qobiliyatlarining shakllanishi ko'p jihatdan oilaviy muhitga bog'liq. Lingvistik qobiliyatlar bolaning kelgusida o'zini ifodalashi va ijtimoiylashuvi uchun poydevor bo'lib xizmat qiladi. Lingvistik qobiliyatlarni tadqiq qilgan olimlar inson til qobiliyatining rivojlanish jarayonini biologik, kognitiv va ijtimoiy nuqtai nazardan o'rgandilar. Ularning tadqiqotlari tilni o'rganish mexanizmlarini yaxshiroq tushunishga, shuningdek, til rivojlanishida atrof-muhit, genetika va ijtimoiy munosabatlarning rolini aniqlashga yordam berdi. Oila bu poydevorni quradigan asosiy muhit hisoblanadi. Bola ilk marta til bilan oila ichida tanishadi va uning lingvistik qobiliyatlari oila tomonidan yaratilgan sharoitlarda rivojlanadi. Oila a'zolarining bola bilan sifatli va mazmunli muloqoti, muloqotdagi faolligi, kitobga bo'lgan qiziqishi va tilga bo'lgan e'tibori bola rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Shu sababli, ota-onalar farzandlarining til rivojlanishiga katta ahamiyat berishlari lozim. Lingvistik qobiliyatni yaxshi shakllanganligi amaliy maqsadda egallash nafaqat undan kelgusida kasbiy faoliyatda foydalanish, balki bolaning umumiy madaniyati, tafakkurini rivojlantirish borishiga imkon yaratadi. Buning uchun xorijiy til darslarini samaradorligini yanada oshirish, bolalarni ota-onalar tili o'rganilayotgan mamlakatlar geografiyasi, tarixi, iqtisodi va siyosiy tuzumi, adabiyotiga oid manbalardan muntazam boxabar etib borishlarini taqozo etadi. Yuqoridagi vazifalar ham biror xorijiy tilda o'qishga axborot olishda asosiy vosita sifatida qarashga undaydi.

ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. "Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir" - Toshkent; O'zbekiston. 2018.-512 b.
2. O'zbekiston Respublikasi ta'lim konsepsiyasi. 2019
3. Psixologik atamalar ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. Shoumarov G'.B. tahriri ostida – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019, - 400 b.
4. Vigotskiy L.S. "Inson psixologiyasining rivojlanishi" 1939

5. Bronfenbrenner U. "Ekologik tizimlar nazariyasi" 1979
6. Tomasello M. "Tilni o'rganishning ijtimoiy asoslari" 2003
7. Ibuka M. "Uchdan keyin kech" Toshkent Akademyashr 2022
8. Hart, B., & Risley, T. R. Meaningful Differences in the Everyday
9. Experience of Young American Children. Paul H. Brookes Publishing. 1995
10. Bowlby, J. Attachment and Loss, Vol. 1: Attachment. Basic Books.1969
11. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development:
12. Experiments by Nature and Design. Harvard University Press 1979
13. Shoumarov G.B, Haydarov I.O, Sog'inov N.A "Oila psixologiyasi" akad litsey va kollej o'quvchilari uchun o'quv qo'l. – T.: "Sharq",2009 – 296 b.

Islomxo'ja XO'JAXONOV,
Namangan davlat texnika universiteti o'qituvchisi, PhD
E-mail: xojaxonovislomxojaabdulloxon@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d B.Tuychiyev taqrizi asosida

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE

Аннотация

In this article, highlights the peculiarities of the development of legal awareness and culture. At the same time, practical suggestions and recommendations for the development of students' legal culture are given. Information is provided on the factors negatively affecting the formation of the legal worldview and legal awareness of the youth of Uzbekistan, and the mechanisms for overcoming them. The factors influencing legal awareness, legal character, and legal psyche are highlighted.

Key words: Legal awareness, legal culture, civil society, higher education, legal education, legal propaganda, legal awareness, legal character, legal psyche.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данной статье освещаются особенности развития правосознания и культуры. В то же время даны практические предложения и рекомендации по развитию правовой культуры студентов. Представлена информация о факторах, негативно влияющих на формирование правового мировоззрения и правосознания молодежи Узбекистана, и механизмах их преодоления. Освещаются факторы, влияющие на правосознание, правовой характер, правовую психику.

Ключевые слова: Правосознание, правовая культура, гражданское общество, высшее образование, юридическое образование, правовая пропаганда, правосознание, правовой характер, правовая психика.

HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYAT RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada huquqiy ong va madaniyatning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shu bilan birga talabalar huquqiy madaniyatini rivojlantirishga doir amaliy taklif va tavsiyalar berilgan. O'zbekiston yoshlarida huquqiy dunyoqarash va huquqiy ong shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish mexanizmlari to'g'risid ma'lumotlar keltirilgan. Huquqiy ong, huquqiy xarakter, huquqiy ruhiyatga ta'sir etuvchi omillar haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, oliy ta'lim, yuridik ta'lim, huquqiy targ'ibot, huquqiy ong, huquqiy xarakter, huquqiy ruhiyat.

Kirish. O'zbekiston rivojlanishining yangi bosqichida yoshlar masalasi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini takomillashtirishning asosiy mezonlaridan biri sifatida yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirish davlatimizda olib borilayotgan siyosiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Mamlakatimizda huquqiy madaniyat yuksalishi borasida qator olimlar faoliyat olib borishmoqda. Huquqiy madaniyat va uni rivojlantirishning ijtimoiy falsafiy jihatlarini S.Berdikulova, B.To'ychiyev, S.Norqulov, G.O'rozaliyeva, M.Atavullayev kabi olimlar o'rganganlar. "Huquqning ijtimoiy-falsafiy jihatlaridan biri, bu uning subyektining erkinligi masalasidir"[1] – deya ta'kidlaydi B.Tuychiyev. "Huquqiy ong, huquqiy bilim, huquqiy e'tod, huquqiy xulq-atvor, nimaiki huquqiy madaniyatning ichiga kirs, uning atributa bo'lsa, u huquqiy qadriyat sifatida qaralishi mumkin"[2] – deb ta'riflaydi M.Atavullayev. Shunday qilib, huquqiy ong va huquqiy madaniyat umumiy madaniyatining muhim elementlaridan biridir.

Bugungi kunda yoshlarning huquqiy madaniyati to'liq tarzda rivojlanmaganligiga eng asosiy sabab sifatida fuqarolarning huquqiy tomondan himoya qilish tizimining zaifligi, kommunikativ va huquqiy bilimlarning nisbatan kamligi va qabul qilinayotgan qonunlardan jamiyat fuqarolarining xabardor emasligi natijasida deb aytish mumkin.

Kommunikativ huquq noyob ijtimoiy-falsafiy hodisa bo'lib, uning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat. Birinchidan, huquqiy tarbiya. Ikkinchidan, huquqiy ong. Uchinchidan, huquqni anglash. To'rtinchidan, huquqiy tafakkur tarzi. Beshinchidan, huquqiy kommunikatsiya asoslari. Quyidagi keltirib o'tilgan komponentlardan birining mavjud bo'lmashligi insonlarda va jamiyatda kommunikativ huquqiy madaniyatning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar tahlilicha. "Huquqiy ong" atamasi "qonun" va "vijdon" tushunchalarining o'zaro uzviy bog'liqlikda rivojlanishini taqozo qiladi. Ma'lumki, huquq davlat tomonidan o'rnatilgan, majburlov kuchiga asoslangan, rasmiy ravishda belgilangan normalari tizimidir. Qonunga munosabat, ya'ni insoniyatning butun hayoti davomida to'plangan bilimlar, huquq haqidagi g'oyalar yig'indisi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazaridan yondashadigan bo'lsak, ong bu voqelikni inson ongida vujudga kelishi va ma'naviy o'zlashtirishi shaklidir. Inson ongining turli shakllari mavjud bo'lib, u ongni aks ettirish jarayonidagi sohalarning o'ziga xos belgilari bilan aniqlanadi. Shaxs hayoti davomida iqtisod, siyosat, huquq, axloq va boshqa sohalarini o'zlashtirishga harakat qiladi, buning natijasida ijtimoiy ongning turli shakllarini vujudga keltiradi. Ijtimoiy ongning rivojlanishi, jamiyatda muhim vazifani bajaradi. Bu vazifa odamlarning o'zaro munosabatlarini, ijtimoiy masalalarga nisbatan munosabatlarini va o'z shaxsiy fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Huquqiy ongni olimlar tomonidan ko'plab vazifalari mavjudligini ta'kidlab kelishgan, ya'ni:

- huquqiy normalarni bilish;
- qonunga, huquqiy qoidalarni baholovchi munosabat;
- ijtimoiy-huquqiy va xulq-atvorni baholash qobiliyati;
- davlat tashkilotlari, huquqni muhofaza qilish organlari, ularning faoliyatini baholashga munosabat;
- huquqni muhofaza qilish organlarida ishtirok etish fuqarolik burchini bajarishga baholovchi munosabat;
- ijtimoiy va huquqiy taxminlar.

Huquqiy ongning ko'lamlilik darajasiga ko'ra quyidagi turlari mavjud:

Shaxsiy huquqiy ong – bu shaxsning qonunga bo'lgan shaxsiy munosabati bo'lib, unda huquqiy ong darajasi shaxsning imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Guruh – bu turli xil kichik ijtimoiy guruhlar va jamoalarning qonunlarga munosabati.

Turli kasblar, guruhlar va ijtimoiy qatlamlar vakillarining korporativ-huquqiy ongi, partiyaning huquqiy ongi.

Ommaviy - keng xalq ommasining huquqiy ongi.

Mamlakat hududida muayyan sohadagi olimlarning huquqqa oid qarashlari, nazariyalari uning o'ziga xos mexanizmini belgilab beradi. Qonuniylilik, adolat va gumanitarizm tamoyillari azaldan insoniyatning umuminsoniy qadriyatlaridan biri, xalqaro huquq ongining axloqiy asosi bo'lib kelgan. Huquqiy ongning bu belgisini sinfiy siyosiy va umuminsoniy tamoyillarning dialektik birlashmasi, deb aytish mumkin.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat yuksalishida jamiyatning huquqiy tizimi, madaniyati va tarixiy sharoitlariga bog'liq bo'lishi, ularning o'zaro ta'siri esa huquq normalarining qabul qilinishi va amalga oshirilishida muhim hisoblanadi. Ularning yuksalishiga ta'sir etuvchi quyidagi mezonlar mavjud:

Ta'lim va tarbiya. Ta'lim muassasalarida insonlarni huquq va majburiyatlari haqidagi bilimlarni singdirish. Huquqiy mavzularni OAVda yoritish orqali jamoatchilikni xabardor qilish;

Madaniyat. Milliy va mahalliy an'analar, urf-odatlar huquqiy ongni shakllantiradi. Huquqqa oid san'at asarlari (kino, adabiyot) orqali huquqiy madaniyatni oshirish;

Davlat siyosati. Huquqni muhofaza qilish organlar samarali faoliyat olib borishi, qabul qilinayotgan qonunlar insonlarni huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan bo'lishi zarur;

Xalqaro tajribalar. Xalqaro konvensiyalar va shartnomalarning ratifikatsiyasi hamda ularning milliy qonunchilikka tatbiqi bo'lishi kerak.

Uman olganda, huquqiy ong va madaniyatning yuksalishi jamiyat barqarorligini ta'minlashga, fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashga, shuningdek, davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Huquqiy madaniyat siyosiy va axloqiy madaniyat bilan bog'liq. Bu davlatning bir soha orqali emas, aksincha turli xil jamiyat sohalarini orqali rivojlanishini belgilab beradi. "Jamiyatning huquqiy madaniyati – ijro etuvchi, sud va qonun chiqaruvchi hokimiyatlarning rolini oshirishning muhim omili va shartidir. Huquqiy madaniyatning saviyasini yetarli darajada ko'tarmasdan turib, qonunchilikni takomillashtirish va Konstitutsiya ustuvorligi, ularning oldida fuqarolar, mansabdor shaxslar va tashkilotlarning istisnosiz tengligiga olib keluvchi davlat qurilishining demokratik islohotini ro'yobga chiqarish mumkin emas. Shu munosabat bilan mansabdor shaxslar huquqiy madaniyatining darajasi davlat boshqaruvining tavsifi sifatida muhim ahamiyatga egadir"[3].

Inson qalbida iroda erkinligining mavjudligi insonga qonunni ma'naviy hayotning zaruriy shakli sifatida baholash, uning ko'rsatmalariga amal qilish imkonini beradi. Huquqiy madaniyat ma'lum ma'noda jamiyatning muayyan tarixiy davrida o'ziga xos ahamiyat kasb etib kelgan. U har qanday davrda huquqiy tartibot, huquqiy munosabat va huquqiy qarashlar bilan aloqador holatda o'ziga xos tarzda ma'lum ijtimoiy sinflar, guruh va toifalarning manfaatlarini, o'zaro aloqalari ta'sirida shakllanib va rivojlangan. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarda huquqning ustuvorligiga qaratilgan jarayonlarni ta'minlashda ham o'ziga xos rol o'ynagan. Shunga asoslanib, Odamlarning o'zaro axloqiy qadriyatlarini tan olish huquqiy munosabatlarning asosidir. Binobarin, huquq tartiboti ham e'tirof etishning ushbu shakllaridan tashqarida mavjud bo'lmaydi, chunki u yo'qolishi bilan har qanday birlik va har qanday birdamlik, hamfikrlilik yo'qoladi. Ushbu fikrda insonning qadr-qimmatiga ko'proq e'tibor berilgan. Lekin insonlar o'z qadr-qimmatini yuqoriga ko'tirib, deya boshqalarning huquqlarini poymol etishlari mumkin. Shuning uchun shaxslarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim hisoblanadi. Huquqiy madaniyat – keng jamoatchilikning, ommaning, aholi ko'pchilik qatlamining huquqiy voqea hodisalarga, ijtimoiy jarayonlarga nisbatan munosabatini ifodalovchi fikrlari, g'oya, qarash va tasavvurlari, mavjud axloqiy

qadriyatlar va huquqiy me'yorlarni o'zlashtirish darajasi va ularning amaliyot bilan bog'liqligi. Huquqiy madaniyat ijtimoiy hayotdagi ma'lum munosabatlar ta'sirida tadrijiy asosda shakllanib borishi yoki siyosiy tashkilotlar va mafkuraviy muassasalarning omma ongiga ta'sir ko'rsatishi natijasida maqsadga muvofiq o'zgarib borishi mumkin. Shuningdek, jamiyat hayotida yuzaga keluvchi qator muayyan huquqiy masalalarni tartibga keltirishga katta ta'sir qiladi.

O'zbek olimi A.Saidqosimov yozishicha: "Huquqiy madaniyatning muhim elementi bu huquqiy faoliyatdir. Qonun ijodkorligi ham huquqiy faoliyatning muhim qismi bo'lib, huquqiy hujjatlarning mazmuni va shakli huquqiy hujjatlarning puxta va izchil tuzilishida namoyon bo'ladi. Normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash, qabul qilish va nashr etish jarayonlari ham huquqiy bilimlarning yuqoriligi bilan bevosita aloqador"[4]. Xususan, "Huquqiy ong mamlakat huquqiy hayotining murakkab hodisasi sifatida huquqiy mafkura va huquqiy psixologiyani o'z ichiga oladi. Ushbu ikki tushuncha mamlakat huquqiy hayotidagi huquqiy ongning haqiqiy ifodasidir va uning ichki dunyosini belgilaydi. Huquqiy mafkura huquqning mohiyati, uning ijtimoiy maqsadi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda foydalanish mumkinligi haqidagi g'oyalar, qarashlar va nazariyalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi"[5]. Xususan, "Milliy huquqiy mafkura, – deb yozadi V. Alimasov, – insonga turli ijtimoiy qatlamlar, guruhlar, partiyalarga, yangi siyosiy sharoitga moslashish imkoniyatini beradi. O'zbekistonda bozor iqtisodiga asoslangan huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish konsepsiyasi huquqiy mafkuraning aniq timsoli bo'lib xizmat qiladi"[6]. Milliy huquqiy mafkuraning maqsadi millatni himoya qilish bo'lib, u millat a'zolarining huquq va erkinliklari kafolatlaydi. Ushbu mafkura fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini qo'llab-quvvatlaydi. Milliy huquqiy mafkura har bir xalq uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni birlashtiruvchi omil sifatida xizmat qiladi hamda ularning kelajagini belgilovchi asoslardan biridir.

Darhaqiqat, huquqiy psixika insonlarning huquqqa bo'lgan ongini qarashini, huquqiy savodxonligini, huquqiy munosabatlar va normativ-huquqiy hujjatlar bilan bog'liq bo'lgan psixologik jarayonlar to'plamini ifodalaydi. Shuningdek, davlat rasmiy huquqiy g'oyalar tizimini e'lon qilish va targ'ib qilish orqali huquqiy his-tuyg'ular tajribaning maqsadli shakllanishiga hissa qo'shadi, bunda g'oya va nazariyalar amaliy sinovdan o'tkazilib, qo'llab-quvvatlanadi. Shunday qilib, Huquqiy ong bu huquqiy voqelikni insonlarning huquqiy hodisalarning tabiati va qonuniyatlarini haqidagi g'oyalari va mulohazalari tizimi orqali g'oyaviy-psixologik aks ettirish va yuksaltirish shaklidir. Huquqiy xarakterdagi ruhiy his-tuyg'ularda odamlarning huquq tajribasi bilan bog'langan subyektiv kechinmalari o'z ifodasini topadi. Huquqiy ruhiyat faqat his-tuyg'u, kayfiyatga borib taqallmay, balki u barqaror komponentlar (odat, an'ana, urf)dan ham iborat. Yoshlarning huquqiy ongi, ruhiyati davlat tomonidan olib borilayotgan targ'ibot islarini yetarli darajada emasligi, huquqiy nigilizmni vujudga keltiradi. Yana shuni ham ta'kidlash lozimki, O'zbekiston yoshlarida huquqiy dunyoqarash va huquqiy ong shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi qator omillar ham mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish mexanizmlari shakllantirilishi lozim. [7]. Buning natijasida jamiyatda huquqiy madaniyat yuksalib boradi.

Xulosa. Jamiyatda huquqiy madaniyatning rivojlanganlik darajasi, insonlarning dunyoqarashi, rivojlangan madaniy muhit, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq. Chunki, jamiyatda tarixiy tadrijiy taraqqiyot natijasi bo'lgan barcha ilmiy va madaniy qadriyatlar inson ongining mahsuli bo'lib, bu jarayon axloqiy va huquqiy munosabatlar barqarorligini keltirib chiqaradi. Chunki inson jamiyatda o'z o'rnini topish va uni mustahkamlashda yuz berayotgan ijtimoiy va huquqiy jarayonlarga befarq bo'lmaydi, ozmi-ko'pmi mavjud vaziyatlarda o'z pozitsiyasiga ega bo'ladi, bu esa uning huquqiy madaniyati poydevorini mustahkamlab boradi. Ushbu voqealikka jamiyat a'zolari o'rtasidagi kelishmovchilikni bartaraf etuvchi shaxs mamlakatdagi qonunlarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Tuychiyev B., Xo'jaxonov I. Huquqning falsafiy mohiyati / Hozirgi zamon falsafasining dolzarb masalalari: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya materiallari to'plami. – Toshkent, 2024. 17-18 may. – B. 17-27.

2. Atavullayev M.A. Jamiyatni modernizatsiyalashda huquqiy qadriyatlarning o'rni. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferati. – Toshkent, 2019. – 15 b.;
3. Таджиханов А., Саидов А., Ҳуқуқий маданият назарияси 2-том. – Тошкент.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. – 343 б.
4. Саидқосимов А. Ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбия асослари. – Тошкент.: Фан, 2021. – 216 б.
5. Halilov E., Ijtimoiy turmushda huquqiy ongning o'rni. – Toshkent.: O'zbekiston, 1997. – 184 б.
6. Alimasov V. Huquqiy ma'rifat va huquqiy madaniyat // Hayot va qonun. – Toshkent.: 2001. – № 2. – B. 70-71.
7. Xo'jaxonov I. O'zbekiston yoshlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovatsion metodlari. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 22 b.

Baxodir HAMROKULOV,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti professori
Marjona XIKMATOVA,
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

O'zMU dotsenti, yu.f.d B.Turayev taqrizi asosida

IQTISODIY SUD JARAYONDA ISBOTLASH: MUAMMOLAR, YECHIMLAR VA ELEKTRON DALILLAR

Аннотация

Ushbu maqolada iqtisodiy nizolar jarayonida dalillarning ahamiyati va ularni to'plash, baholash bilan bog'liq muammolar tahlil qilinadi. Dalillarning sifat va miqdori sud jarayonlarining natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy nizolar, elektron dalillar, sud jarayoni, qonunchilik, huquqiy tizim, elektron hujjatlar, blokcheyn, xalqaro tajriba, O'zbekiston iqtisodiyoti, sud islohotlari, odil sudlov, elektron imzo, raqamli platforma.

ДОКАЗАТЕЛЬСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ: ПРОБЛЕМЫ, РЕШЕНИЯ И ЭЛЕКТРОННЫЕ ДОКАЗАТЕЛЬСТВА

Аннотация

В данной статье анализируется важность доказательств в процессе экономических споров, а также проблемы, связанные с их сбором и оценкой. Подчеркивается, что качество и количество доказательств непосредственно влияют на результаты судебных разбирательств.

Ключевые слова: Экономические споры, электронные доказательства, судебный процесс, законодательство, правовая система, электронные документы, блокчейн, международный опыт, экономика Узбекистана, судебные реформы, справедливое правосудие, электронная подпись, цифровая платформа.

EVIDENCE IN ECONOMIC LITIGATION: PROBLEMS, SOLUTIONS AND ELECTRONIC EVIDENCE

Annotation

This article analyzes the importance of evidence in the process of economic disputes and the problems related to their collection and evaluation. It emphasizes that the quality and quantity of evidence directly influence the outcomes of court proceedings.

Key words: Economic disputes, electronic evidence, court proceedings, legislation, legal system, electronic documents, blockchain, international experience, Uzbekistan's economy, judicial reforms, fair justice, electronic signature, digital platform.

Kirish. Iqtisodiy nizolar jarayonida dalillar nizolarni adolatli hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Dalillar sud qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi va tomonlarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qiladi. Iqtisodiy sud jarayonida dalillarning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin, chunki ularning sifati va miqdori ishning natijasiga bevosita ta'sir qiladi. O'zbekiston Respublikasining jadal rivojlanayotgan iqtisodiyoti sharoitida dalillar sohasidagi qonun hujjatlarining hozirgi holatiga va hal qilinishi kerak bo'lgan mavjud muammolarga e'tibor qaratish lozim.

O'zbekiston Respublikasining huquqiy tizimi qonun ustuvorligi va fuqarolarning huquqlarini himoya qilish tamoyillariga asoslanadi. Iqtisodiy sud jarayoni – bu tadbirkorlik faoliyati, qarz majburiyatlari, shartnoma shartlarining buzilishi va xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi boshqa nizolar bilan bog'liq ishlarning bir toifasi bo'lib, u huquqiy normalar va iqtisodiy masalalarni chuqur tahlil qilishni talab etadi. Bunday sud jarayonlari asosan shartnomaviy majburiyatlarni bajarilmasligi, mulk huquqlarini himoya qilish, yetkazilgan zararlarni undirish va taraflar o'rtasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan boshqa nizo va kelishmovchiliklarni hal qilish masalalarini o'z ichiga oladi. Tadbirkorlikning globallasuvi va raqamlashtirilishi sharoitida iqtisodiy nizolar tobora murakkablashib bormoqda, bu esa dalillarni, jumladan elektron hujjatlarni to'g'ri yig'ish, tahlil qilish va taqdim etishning ahamiyatini oshiradi. Ular adolatli sud jarayonini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Dalillarni to'plash va ularni yetarli darajada baholash ishni muvaffaqiyatli yakunlash uchun juda muhimdir.

Qonunchilik mavjudligiga qaramay, dalillar sohasida muhim muammolar mavjud. Birinchidan, dalillarni to'plash va baholash bo'yicha malakali mutaxassislarining yetishmasligi tez-tez uchraydi, bu esa sud xulosalarining yetarli darajada asoslanmasligiga olib keladi. Ushbu vaziyat bir nechta omillar bilan izohlanadi: ko'plab yuristlar va advokatlar zamonaviy

texnologiyalar va dalillarni to'plash usullari bo'yicha yetarli tayyorgarlik va tajribaga ega emas, bu esa ularning sudda samarali himoya qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Iqtisodiy nizolar ko'pincha raqamli ma'lumotlar va elektron dalillarni qo'llash bilan bog'liq bo'lgani uchun, bunday materiallarni to'g'ri talqin qilish va baholash uchun maxsus tayyorgarlik zarur. Shuningdek, dalillarni to'plash va saqlash bo'yicha standartlarning yo'qligi ham muammoni kuchaytiradi. Aniq tartiblar bo'lmasa, muhim ma'lumotlarni yo'qotish, maxfiy ma'lumotlarni buzish yoki ularga ruxsatsiz kirish xavfi paydo bo'ladi, bu taqdim etilgan dalillarning ishonchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sud organlari dalillar to'g'ri qoidalar asosida to'plangan va saqlanganligini tasdiqlamasa, ularni qabul qilishni rad etishlari mumkin. Bu sud jarayonlarining samaradorligini pasaytirishi va nizolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan vaqtni oshirishi mumkin.

Malakali mutaxassislarining yetishmasligi, dalillarni to'plash va saqlash bo'yicha aniq standartlar yo'qligi, shuningdek, dalillarni sifatli to'plash va baholash muhimligi haqida ishtirokchilarni xabardor qilish darajasining pastligi iqtisodiy nizolarni sudda samarali hal qilish uchun jiddiy to'siqlarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun mutaxassislarini tayyorlash dasturlarini ishlab chiqish, dalillar bilan ishlash bo'yicha standartlarni belgilash, shuningdek, sud jarayonining ishtirokchilarini dalillarni sifatli to'plash va baholashning ahamiyati to'g'risida xabardorlik darajasini oshirish zarur.

Yana bir muhim jihat, sud jarayonlarida dalil sifatida ishonchli va shaffof materiallarni taqdim etish, sud qarorlarining adolatli va asosli bo'lishini ta'minlaydi. Shubhalar qanchalik ko'p bo'lsa, sud jarayoni shuncha uzoq va murakkab bo'ladi va xolisona qaror qabul qilish qiyinlashadi, bu esa kelajakda boshqa nizolarni hal qilishga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M. ta'kidlaganidek: "Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q". So'nggi yillarda

vatanimizdan rivojlangan ko'plab sohalar qatori iqtisodiyotini raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ammo, iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida elektron dalillarni huquqiy tartibga solishning yetarli emasligi qo'shimcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Aniq qoida va qoidalarsiz sudda elektron ma'lumotlardan foydalanish turli muammolarni keltirib chiqaradi, chunki ularning haqiqiyliги va ishonchiligi bahsli masalaga aylanishi mumkin. Elektron yoki raqamli dalillarning qonunchilikdagi ta'rifiga oid yuridik olimlar va amaliyotchilar o'rtasida turli qarashlar mavjud. Masalan, bir guruh olimlar "elektron dalillar" tushunchasini ma'qul deb hisoblaydilar. Xususan, ustozimiz O.SH. Pirmatov elektron dalillarni axborot texnologiyalari va tizimlaridan foydalangan holda yaratilgan, qayta ishlangan, saqlangan va boshqa ma'lumotlar sifatida ta'riflaydi. Shu bilan birga, olim raqamli dalil tushunchasiga ham e'tibor qaratadi. Uning fikriga ko'ra, raqamli dalillar — bu ikkilik raqamlar tizimiga asoslangan dalillar bo'lib, ular iqtisodiy protsessual huquqda taraflarning da'volari va e'tirozlarini asoslovchi holatlarni aniqlashda sud uchun asos bo'luvchi faktlarni o'z ichiga oladi[1].

Elektron dalillar — bu elektron shaklda taqdim etilgan ma'lumotlar, shu jumladan elektron pochta xabarlar, fayllar, yozuvlar va boshqa ma'lumotlar. Ulardan iqtisodiy sud jarayonida foydalanish bir qator afzalliklarga ega, masalan, ma'lumotlarni tezda uzatish va saqlash, shaffoflik darajasini oshirish. Elektron dalillar ma'lumot to'plashni sezilarli darajada osonlashtirishi va jarayonlarni tezlashtirishi mumkin. A.N. Balashov, I.N. Balashova va boshqa tadqiqotchilarga ko'ra, elektron dalillar har qanday elektron shaklda saqlangan va sud jarayonlarida dalil sifatida foydalanilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlardir. Ular hujjatlar, elektron pochta xabarlar yoki internet provayderlari tomonidan saqlanadigan boshqa elektron ma'lumotlar shaklida bo'lishi mumkin. Ushbu olimlar elektron dalillarni moddiy (fizik) dalillar turiga kiritganlar.

Biroq, bir qator muammolar mavjud, shu jumladan bunday dalillarning qonuniyligi va ishonchiligi masalalari, bu qo'shimcha tahlilni talab qiladi. Ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq muammolar va ma'lumotlarning tarqalishi xavfi elektron dalillardan foydalanishni ancha qiyinlashtirishi mumkin. Bundan tashqari, sudlar va advokatlar tomonidan elektron ma'lumotlarga ishonmaslik ularning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Boshqa mamlakatlarda elektron dalillarni qo'llashning muvaffaqiyatli misollari shuni ko'rsatadiki, agar ular to'g'ri tartibga solingan bo'lsa, ular sud ishlarida muhim vosita bo'lishi mumkin. Germaniyada elektron dalillardan foydalanish sud jarayonlarining samaradorligini qanday oshirish va Odil sudlovga kirishni yaxshilash mumkinligini ko'rsatadi[2].

Masalan, AQSH va Evropa Ittifoqi mamlakatlarida elektron ma'lumotlar bilan ishlash uchun aniq protseduralar va standartlar mavjud. Ushbu mamlakatlar dalillarni saqlash va qayta ishlash uchun innovatsion texnologiyalarni qo'llaydilar, bu esa sud jarayonlarini sezilarli darajada tezlashtirish va soddalashtirishga imkon beradi. AQSHda Milliy Standartlar va Texnologiyalar Instituti (NIST) turli yo'riqnomalar ishlab chiqib, elektron dalillarni to'plash va tahlil qilishda eng yaxshi amaliyotlarni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, Adliya Milliy Instituti (NIJ) ham sudlar va tergovchilar uchun qo'llanmalarni taqdim etadi. Ularning yo'riqnomalari sud-tibbiy ekspertizadan foydalanish, dalillarni uzluksiz kuzatish (chain of custody) va dalillarni xavfsiz saqlashni ta'minlaydi[3].

Yevropa Ittifoqida elektron dalillar bilan ishlashda Yevropa Prodyuksiya va Saqlash Buyruqlari to'g'risidagi yangi qoidalar muhim ahamiyatga ega. Bu qoidalar davlatlar o'rtasida sud-huquqiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, dalillarni saqlash va yetkazish jarayonlarida aniq protseduralarni talab qiladi. Masalan, dalil to'plashda mutanosiblik va qonuniylik prinsiplariga rioya etilishi, shuningdek, davlatlar o'rtasida hamkorlikning oshkorligi va shaffofligi ta'minlanishi kerak. Yevropa Kiberjinoiyat Ta'lim va Mashg'ulot Guruhi (ECTEG) ham kiberjinoiyatlar va elektron dalillar bo'yicha standart operatsion protseduralarni ishlab chiqadi, bu esa huquq-tartibot organlari uchun samarali yo'riqnoma sifatida xizmat qiladi[4].

Bu standartlar nafaqat dalillarni qanday to'plash va tahlil qilishni belgilaydi, balki sud jarayonlarida ularni qanday taqdim

etishni ham ko'rsatib beradi. Har ikkala tizimda ham elektron dalillar bilan ishlashda qoidabuzarliklarga yo'l qo'yimaslik uchun maxsus huquqiy himoya va shikoyat mexanizmlari mavjud bo'lib, bu inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

O'zbekiston xalqaro tajribani o'z shartlariga moslashtirish orqali ushbu misollardan saboq olishi mumkin. Masalan, dalillarni to'plash va saqlash uchun yagona elektron platformani yaratish mamlakat sud tizimini modernizatsiya qilish yo'lidagi muhim qadam bo'lishi mumkin.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, yuqori darajada rivojlangan huquqiy tizimlarga ega mamlakatlar dalillarni boshqarishning yanada samarali mexanizmlariga ega, bu esa ushbu sohada va O'zbekistonda islohotlar zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, iqtisodiy sud jarayonida elektron dalillar tomonlar o'rtasidagi nizolarni hal qilishda muhim rol o'ynaydi.

V. B. Vexov elektron dalillarni "...elektron shaklda taqdim etilgan har qanday ma'lumot, xabar (ma'lumot), buning asosida sud, prokuror, tergovchi, nazoratchi belgilangan jarayon qonunchiligiga muvofiq ravishda ish bo'yicha dalillarga muvofiq sharoitlar mavjudligini yoki yo'qligini aniqlaydi, shuningdek, ishni to'g'ri ko'rib chiqish va hal qilish uchun muhim bo'lgan boshqa sharoitlar" deb ta'riflaydi[5]. P. S. Pastuxov elektron dalilni "elektron shakldagi ma'lumot, dalil beruvchi subyekt tomonidan qonun bilan to'g'ridan-to'g'ri taqiqlanmagan usulda olingan va sudga qonunda belgilangan tartibda taqdim etilgan, jinoiy ishni mohiyatiga muvofiq to'g'ri hal qilish imkoniyatiga ega" deb hisoblaydi[6]. R. I. Okonenko fikricha, elektron dalil "muayyan jinoiy ishga tegishli muhim holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga olgan elektron ma'lumot manbai bo'lib, quyidagi huquqiy ahamiyatga ega xususiyatlarga ega": a) katta hajm; b) ma'lumotlarni bir elektron manbadan boshqasiga oson o'tkazish va nusxalash imkoniyati; c) elektron manbaning tarkibiga va axborot-kommunikatsiya tizimlariga (masalan, Internet tarmog'iga) masofadan kirish imkoniyati; d) tarkibining nisbiyligi va aniq emasligi[7].

Zarur shart - bu elektron ma'lumotlar bilan ishlaydigan mutaxassislarni tayyorlash, bu ularni qo'llash samaradorligini oshiradi. Advokatlar va sudyalr uchun malaka oshirish markazlarini tashkil etish yangi texnologiyalarni joriy etish yo'lidagi muhim qadam bo'lishi mumkin. Amalga oshirilishi mumkin bo'lgan amaliy qadamlarga misollar elektron hujjat aylanishi amaliyotini joriy etishni o'z ichiga oladi, bu hujjatlarni qayta ishlash vaqtini sezilarli darajada qisqartiradi va ma'lumotlar xavfsizligi darajasini oshiradi.

Dalillar O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy sud jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ularni yig'ish va baholash bilan dalillar bilan ishlashga tayyor bo'lishi zarur. Elektron dalillarni bog'liq muammolar yechimga tizimli yondashuvni talab qiladi, jumladan, mutaxassislarni tayyorlash va yangi standartlarni ishlab chiqish. Elektron dalillarni joriy etish jarayonni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin, ammo bu aniq huquqiy tartibga solishni va sudyalr va advokatlarni yetarli darajada tayyorlashni talab qiladi. Qonunchilikni takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish mamlakatda Odil sudlov uchun yangi zamin yaratadi, bu esa fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga imkon beradi.

O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi va biznes jarayonlarining globallasuvi sharoitida sud tizimi elektron dalillar bilan ishlashga tayyor bo'lishi zarur. Elektron dalillarni qo'llash faqatgina jarayonni tezlashtirish bilan cheklanmay, balki odil sudlovga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi. Shu bois, elektron hujjat aylanishi va elektron imzolarni qo'llashga qaratilgan zamonaviy platformalar joriy etilishi ustuvor yo'nalish bo'lishi lozim. Mazkur platformalar nafaqat fuqarolar va tadbirkorlar, balki davlat idoralari o'rtasida ham ma'lumotlar almashinuvini yanada samarali qiladi. Bundan tashqari, xalqaro tajribani tahlil qilish orqali O'zbekistonning sud tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish mumkin. Masalan, Germaniya yoki Singapur tajribasida bo'lgani kabi, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlovchi blokcheyn texnologiyalari yoki shifrlash usullarini qo'llash orqali hujjatlarning buzilmasligini kafolatlash mumkin. Shu tarzda iqtisodiy sud jarayonlarida dalillarni ishonchli qayta ishlash mexanizmlari yaratiladi.

Olim J. V. Xatsuk elektron dalillarning muhim xususiyatlarga ega ekanligini va bu xususiyatlarning moddiy va

jarayon qonunchiligida aks ettirilishi zarurligini ta'kidlaydi, chunki elektron hujjatning shakliga qo'yiladigan maxsus talablar mavjud[8]. Biroq, O'zbekiston qonunchiligida har qanday faktik ma'lumotlarni elektron shaklda taqdim etish bo'yicha shakl va formatga oid talablar, shuningdek, elektron hujjatlarni taqdim etish tartibi va ularni sud ishiga kiritish jarayoni haqida ma'lumot yo'q.

Men boshqa pozitsiyani qo'llab-quvvatlayman va elektron ma'lumotlarni mutlaqo yangi, mustaqil dalil turi sifatida qabul qilish zarur deb hisoblayman. N. A. Zigura esa elektron raqamli shaklda mavjud bo'lgan faktlar to'g'risidagi ma'lumotlarni ham mustaqil dalil turi sifatida ko'rishni taklif qiladi[9]. N. A. Zigura va A. V. Kudryavtsevning hamkorlikdagi ishlarida kompyuter ma'lumotlari alohida dalil turi sifatida tushunilishi kerakligi, chunki ularning o'ziga xos xususiyatlari bor, bu esa uni bir tomondan moddiy dalildan, ikkinchi tomondan esa boshqa hujjatdan farq qiladi, deb ta'kidlangan[10].

Umuman olganda, elektron dalillar iqtisodiy nizolarni hal qilishda kelajakka yo'naltirilgan muhim vositadir. Kompaniyalar, advokatlar va davlat organlari o'rtasida samarali hamkorlik o'rnatilishi natijasida sud tizimi faqatgina odil va shaffof bo'lib qolmasdan, balki zamonaviy texnologiyalarni qo'llash orqali raqobatbardosh tizimga aylanadi. O'z vaqtida amalga oshirilgan islohotlar va yangi standartlar fuqarolar va tadbirkorlik subyektlarining huquqlarini himoya qilishda muhim qadam bo'ladi va mamlakatda sud jarayonlarining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Elektron va raqamli dalillar zamonaviy sud jarayonlarida, ayniqsa iqtisodiy ishlarda, muhim o'rin tutadi. Shu o'rinda, 21.11.2024 yildagi O'RQ-1003-son "O'zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuniga ko'ra, Iqtisodiy protsessual kodeksiga elektron va raqamli dalillar tushunchalari kiritildi. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy protsessual kodeksiga (keyingi o'rinlarda – IPK) mazkur turdagi dalillarning kiritilishi qonunchilik tizimining zamon bilan hamnafas bo'lishga intilayotganligini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi qonuni bilan IPKga 761 va 762-moddalar kiritilib, ular elektron ma'lumotlar va raqamli dalillardan foydalanish masalalarini tartibga solishi ko'zda tutilgan. Elektron ma'lumotlar, elektron qurilmalar va axborot

tizimlari orqali yaratiladigan, qayta ishlanadigan va saqlanadigan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Raqamli dalillar esa, elektron formatdagi fayllar, audio va video yozuvlar, internetda saqlanadigan ma'lumotlar hamda boshqa elektron ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bu o'zgarishlar iqtisodiy sudlarda ishlatiladigan dalillar bazasini kengaytirish va yangi turdagi dalillar bilan ishlash uchun huquqiy chegaralarni yaratishga qaratilgan. Qonunchilikka elektron va raqamli dalillar tushunchasini kiritish muhim qadam hisoblanadi, lekin uning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

Elektron dalillar uchun yagona standartni yaratish, sud jarayonlarida raqamli materiallarni ishlatishda huquqiy aniqlikni va samaradorlikni oshirish uchun zarur qadamdir. Talablarni birlashtirish barcha turdagi elektron ma'lumotlarga umumiy mezonlarni o'rnatishga imkon beradi, bu esa ularning sudda qabul qilinishi va identifikatsiyasini osonlashtiradi. Standartni joriy etish saqlash usullari, himoya va haqiqiylikni tasdiqlash usullari, shuningdek, dalillarni taqdim etish va tekshirish jarayonlarini qamrab olish kerak. Standartda elektron dalillar bilan bog'liq barcha operatsiyalarni hujjatlashtirish talablari ham bo'lishi kerak, bu esa sud jarayonida ularning ishlatilishini shaffof qiladi.

Sudlar elektron dalillar ishtirok etgan ishlarni samarali ko'rib chiqishlari uchun sudya va yuristlarni raqamli texnologiyalar bo'yicha o'qitish zarur. Bunday sohalarida, masalan, blokcheyn, shifrlash, raqamli imzo va boshqa zamonaviy texnologiyalar bo'yicha bilimlar yuristlar va sudyalarga ma'lumotlarni to'g'ri talqin qilish va baholashda yordam beradi. Elektron dalillar bilan ishlashning asoslarini o'rganish, ularning haqiqiylikni tekshirish va sudga taqdim etish qoidalariga rioya qilish juda muhimdir. Bu, sud jarayonining ishtirokchilarining malakasini oshiradi va dalillarni baholashda xatolarni kamaytiradi.

Elektron dalillarni saqlash muddatlari va usullarini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlarni qabul qilish zarur, bu esa ularning yo'qolishi yoki o'zgarishining oldini olishga yordam beradi.

Qonunchilikka elektron va raqamli dalillarning kiritilishi sud tizimining samaradorligi va dolzarbligini oshirish uchun zarur bo'lgan qadamdir. Lekin ushbu o'zgarishlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun o'quv, texnik jihozlash va normativ takomillashtirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv talab qilinadi.

ADABIYOTLAR

1. Pirmatov O.Sh. Procedural aspects of electronic evidence in economic and civil proceedings // Doctor of Philosophy (PhD) dissertation in legal sciences – T.; TDYuU, 2020. – 38-b.
2. «Electronic evidence in criminal matters» EPRS Author: Piotr Bąkowski Members' Research Service PE 690.522 – September 2023
3. "NIST Publishes Review of Digital Forensic Methods" May 10, 2022 - <https://www.nist.gov/news-events/news/2022/05/nist-publishes-review-digital-forensic-methods>
4. Standard Operating Procedures for the collection, analysis and presentation of electronic evidence. Version 12 September 2019 - <https://rm.coe.int/3692-sop-electronic-evidence/168097d7cb>
5. Зехов В. Б. Электронные доказательства : проблемы теории и практики // Правопорядок : История, теория, практика. 2016. № 4. С. 47.
6. Пастухов П. С., Терехин В. В. К вопросу о понятии и сущности электронных доказательств в уголовном процессе // Вестник КРАГСиУ. Серия : Государство и право. 2014. № 18. С. 71.
7. Оконенко Р. И. Электронные доказательства как новое направление совершенствования российского уголовно-процессуального права // Актуальные проблемы российского права. 2015. № 3 (52). С. 120
8. Хацук Ж. В. Электронные доказательства в судебном процессе // Вестник Гродненского университета им. Ив. Купалы. 2014. № 4 (78). С. 39
9. Зигура Н. А. Компьютерная информация как вид доказательств в уголовном процессе России : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2010. С. 210.
10. Зигура Н. А., Кудрявцева А. В. Компьютерная информация как вид доказательства в уголовном процессе России : монография. М., 2011. С. 30.

УДК:378.4

Лю ШИРУ,

E-mail: 379624369@qq.com

преподаватель Синьцзянского университета, Урумчи, КНР Teacher of Xinjiang University, Urumqi, China

Ян ЦЗИН,

E-mail: 569091889@qq.com

преподаватель института иностранных языков Синьцзянского университета, Урумчи, КНР

ПРОБЛЕМЫ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ НАСТОЛЬНОГО ТЕННИСА НА НАЧАЛЬНОМ ЭТАПЕ В УНИВЕРСИТЕТЕ КИТАЯ И ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ К ИХ РЕШЕНИЮ

Аннотация

Настольный теннис в общих университетах является предметом физического воспитания, выбираемым студентами в соответствии со своими интересами, и является факультативной дисциплиной. В данной статье обобщены проблемы, обнаруженные в процессе преподавания настольного тенниса на начальном этапе в Синьцзянском университете, и выявлены основные подходы к их решению, также предоставлены рекомендации преподавателям, которые ведут факультативные курсы настольного тенниса в университетах в Китае.

Ключевые слова: Настольный теннис, физическое воспитание, учебная дисциплина, проблемы обучения настольному теннису, подача мяча.

PROBLEMS IN TEACHING TABLE TENNIS AT THE INITIAL STAGE IN CHINESE UNIVERSITY AND THE MAIN APPROACHES TO SOLVE THEM

Annotation

Table tennis in universities is a physical education course chosen by students according to their interests, and is an optional subject. This paper summarizes the problems found in the process of teaching table tennis at the initial stage in Xinjiang University, identifies the main approaches to solve them, and provides recommendations for physical education teachers who take optional table tennis courses in universities in China.

Key words: Table tennis, physical education, academic discipline, problems of teaching table tennis, serve the ball.

XITOIY UNIVERSITETLARIDA STOL TENNISINI ASOSIY O'QITISHDAGI MUAMMOLAR VA ASOSIY YECHIMLAR

Annotatsiya

Umumiy oliy o'quv yurtlarida stol tennisi jismoniy tarbiya fanidan bo'lib, talabalar o'z qiziqishlariga ko'ra tanlaydilar va ixtiyoriy fan hisoblanadi. Ushbu maqolada Shinjon universitetida stol tennisini o'qitishning boshlang'ich bosqichida yuzaga kelgan muammolar umumlashtirilib, ularni hal qilishning asosiy yo'nalishlari belgilab berilgan, shuningdek, Xitoy universitetlarida stol tennisini bo'yicha tanlov kurslarini o'rgatuvchi o'qituvchilarga tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Stol tennisi, jismoniy tarbiya, o'quv intizomi, stol tennisini o'qitish muammolari, to'pga xizmat ko'rsatish

Введение. Настольный теннис это одна из наиболее популярных и широко распространенных спортивных игр[1]. Им могут заниматься люди любого пола, возраста, и доступность данного вида спорта делает его достаточно популярным среди студентов. В Китае настольный теннис еще со времен Мао Цзэдуна является национальным видом спорта[2]. Существует ряд положительных сторон, наблюдаемых при занятии настольным теннисом: 1. Помогает предотвратить близорукость и дальновзоркость. 2. Улучшает физическую координацию и скорость реакции. 3. Развивает физические и психологические качества, такие как храбрость, упорство, остроумие и решительность. 4. Успокоит тревогу, уменьшить стресс. Занятия настольным теннисом являются наиболее рациональным и безопасным средством выплеска отрицательных эмоций, что подтверждается силой, с которой обучающийся отбивает мяч[3]. Настольный теннис как учебная дисциплина в вузах является важным этапом формирования у обучающихся спортивной подготовки и физической культуры.

Главная часть. С реформой обучения в высших учебных заведениях Китая реформа физического воспитания также проходит в китайских университетах. Долговременное участие в настольном теннисе окажет положительное влияние на физическое и психическое здоровье студентов и воспитание их неукротимого и трудолюбивого духа. Повышение физического, оздоровительного потенциала и двигательной активности студентов, является важнейшей задачей проведения учебных занятий и осуществляется за счет применения специализированных учебных методик и

подходов. Таким образом, настольный теннис является одним из спортивно-ориентированных занятий, которое направлено на поддержание и укрепление оздоровительного потенциала, совершенствование физической подготовленности обучающихся высших учебных заведений, в частности будущих специалистов физической культуры[4]. Цель нашего исследования — выявить возможные проблемы во время обучения настольному теннису на начальном этапе в Синьцзянском университете, вызванные субъективными причинами студентов и объективными причинами самого вида спорта и представить методические рекомендации по решению этих проблем. В ходе исследования мы изучили большое количество книг и научных журналов по физическому воспитанию в университетах Китая и научным исследованиям по обучению настольному теннису, получили широкое представление о современном состоянии и тенденциях в этой области. Были проведены беседы со студентами первого и второго курса, выбравшие настольный теннис как факультативный предмет физического воспитания в Синьцзянском университете, чтобы узнать их мнения о физической подготовке настольного тенниса и с преподавателями, которые ведут преподавание данного спорта, чтобы раскрыть способы подготовки студентов на протяжении учебного года.

На примере Синьцзянского университета рассмотрим ряд проблем в процессе обучения и попытаемся методически решить их.

Студенты, выбравшие настольный теннис в качестве предмета физического воспитания в университете, приходят

из разных факультетов, и связаться с ними очень неудобно. Если студент просит отпуск из-за чрезвычайной ситуации или болезни, необходимо создать группу WeChat до начала занятия, чтобы вовремя связаться с ними. Прежде чем обучать технике захвата ракетки или подачи, отправить динамические фотографии в группу учащихся WeChat: как захватить ракетку или техника подачи форхендом и бэкхенда в замедленной съемке с объяснениями, чтобы студенты могли понять заранее и правильно держать подавать.

Настольный теннис как факультативную дисциплину по физической культуре в университете, студенты должны сами подготовить ракетки и мячи для занятий по настольному теннису. Основной проблемой является выбор ракеток. Многие студенты не разбираются в ракетках для настольного тенниса, а некоторые студенты покупают ракетки низкого качества, чтобы сэкономить деньги, но они не понимают влияние ракеток на тактику настольного тенниса. Овладение техникой очень важно, многие из которых вызваны деформацией технических движений из-за ракетки, что приводит к низким баллам в тесте по настольному теннису и влияет на энтузиазм студентов. Учащиеся, которые любят настольный теннис, могут купить ракетки получше. Хорошую ракетку можно использовать в течение более длительного периода времени, что очень помогает учащимся осваивать навыки тактики.

Мяч для настольного тенниса должен быть белого или оранжевого цвета. Рекомендуется, чтобы на упаковке мячей, или на них самих написан и нарисован слово «ITTF». Это знак одобрения данных мячей Международной федерацией настольного тенниса для использования на соревнованиях. Жесткость поверхности очень важный параметр, потому что мягкие мячи при сильном ударе деформируются и плохо отскакивают от стола при сильном ударе.

Проблема с разучиванием хвата ракетки.

Существует два основных вида хватки, различающихся положением оси ракетки относительно горизонта: горизонтальная и вертикальная[5]. Правильный способ держания ракетки обеспечивает простое и естественное выполнение всех основных ударов: справа и слева, крученых и резаных, нападающих и защитных; вместе с тем учащийся может осуществлять эти удары на различной высоте и на различном расстоянии от стола[6].

По мнениям преподавателей в Синьцзянском университете при горизонтальной хватке учащийся кладет большой и указательный пальцы практически параллельно друг другу с обеих сторон ракетки. Оставшимися тремя пальцами необходимо обхватить ракетку таким образом, чтобы она лежала в руке естественно. При этом ракетка является как бы продолжением руки игрока. Но в процессе преподавания, многие ученики используют метод рубящего хвата. Эти ученики в основном играли в пинг-понг до этого, и выработали привычку, этот способ удержания ракетки очень хорош для атаки справа, но очень трудно заблокировать удар слева, можно только заблокировать мяч, но не могут толкать мяч с силой. Толкание и блокирование мяча станет проблемой. Учащиеся принудительно переходят на большой клешневой захват или переходят на малый клешневой захват, они к этому не привыкли, и через некоторое время автоматически меняют обратно. При горизонтальной хватке еще вторая проблема, заключается в том, что студенты держат ракетку как кулак. Преимущество такого удержания ракетки в том, что бэкхенд очень хорошо толкает и блокирует мяч, а есть проблемы с передом. Поэтому для таких студентов, его следует заменить на метод клешневого хвата, особенно при обучении атаке справа.

Существует проблема удержания ракетки вертикально. При вертикальной хватке большой и указательный пальцы обхватывают ручку ракетки так, как мы обычно держим авторучку, вот почему ее тоже называют «хватка пером». Остальные три пальца удобно располагаются на тыльной стороне ракетки. Некоторые при обхвате ручки ракетки создают подобие кольца, другие же удерживают так, что похоже на разомкнутые клещи. В процессе обучения

настольному теннису в университете многие ученики используют указательный и средний пальцы, чтобы приклеивать ракетку сзади. Это не способствует тренировки удару слева. Затем учащиеся держат ракетку с пустой ладонью. Этот вид хватки способствует атаке справа, но не помогает атаке слева.

Еще один важный момент на начальном этапе обучения – научить студентов правильно подавать. Подача – является первым разыгрывающим ударом и с нее начинается розыгрыш очка[7]. Качественная подача может с самого начала приносить очки, а также может предупреждать реализовывать собственные тактические намерения, тем самым контролируя ритм стола и активно набирая очки. Цель подачи состоит не только в том, чтобы контролировать и позволять сопернику ошибаться и терять очки, но и в том, чтобы создавать возможности для атаки после подачи, а также создавать возможности для непрерывной атаки и окончательного подсчета очков. Игрок может менять точку приземления, вращение, ритм и другие элементы, чтобы комбинировать тактики с разными эффектами для мобилизации соперника, чтобы соперник находился в пассивном состоянии с момента получения подачи. Качественная подача может дать вам большое психологическое преимущество. Чем сильнее подача в настольном теннисе, тем более удобный мяч отдаст соперник под ваш стиль игры. Лучшая подача всегда та, которую плохо принимает соперник. Существуют следующие виды подач в настольном теннисе.

Подача форхендом

Подача бэкхенда

Подача с высоким подбросом мяча

Подача с обратным вращением

Подача маятником

Подача Томагавка [8].

Для студентов на начальном этапе нужно выучить только первые три вида подачи. И существует три основных этапа обучения подаче в настольном теннисе. На первом этапе учащиеся учатся подавать обычный мяч, на втором этапе учащиеся учатся подавать плоский мяч, а на третьем этапе учащиеся используют правильные движения для подачи форхендом. И в соответствии с этими тремя этапами учат разных студентов. Для начинающих пусть ученики учатся подавать мяч на противоположный стол. Предлагается, чтобы учащиеся использовали метод «шлепать огурцы» для подачи. Студентов, у которых есть определенная основа, можно научить подавать и бить по мячу. Студенты, которые много лет играли в настольный теннис, могут научить подавать бегущий мяч. После того, как бегущий мяч станет профессиональным, пусть студенты потренируются подавать бегущий мяч в левом и правом углах стола настольного тенниса.

Атаку справа в обучении сложно освоить, большинство учащихся не могут атаковать справа, более сильные ученики могут только вести удар справа, новички могут использовать только блок справа для игры[9]. Ввиду этих проблем при обучении учителю следует продемонстрировать техники подачи, а затем студенты сначала имитируют без мяча, а затем уже практикуют с мячом.

Не все студенты, выбравшие настольный теннис как факультативный предмет, являются здоровыми студентами, некоторые из них являются студентами с ограниченными физическими возможностями, а некоторые являются студентами, которые только что выздоровели после тяжелой болезни, поэтому для студентов с физическими проблемами игра в настольный теннис достаточна для физических потребности. Но для нормальных студентов они должны практиковаться в обычном режиме. Технические движения настольного тенниса сложны в освоении, и используется много мелких групп мышц, поэтому ученики должны иметь физическую подготовку, необходимо тренировать основную мощность студентов. Рекомендуется добавить основные методы силовой тренировки, такие как планка, опора на одной ноге, отжимания, чехарды, приседания, бурпи и т. д.

Тренировки силовой нагрузки относительно тяжелые, и лучше поместить ее в последнюю часть занятий.

По мнению многих студентов, которые выбрали данный спорт, помимо сложности самого настольного тенниса, в университете есть и некоторые проблемы. Во-первых, помещения и площадки, предоставляемые университетом для обучения настольному теннису, относительно недостаточны, что не может удовлетворить потребности учащихся. Во-вторых, нехватка преподавателей в университете, недостаточный опыт и способности преподавания. В-третьих, методы обучения настольному теннису нуждаются в дальнейшем совершенствовании и обновлении.

Университет должен улучшить и увеличить строительство площадок. Всяким способом повышать профессионализм преподавателей настольного тенниса и продвигать реформы образования и преподавания настольного тенниса в высших учебных заведениях. Чтобы

способствовать формированию у студентов желания и привычки к регулярным физкультурно-спортивным занятиям, необходимо организовывать массовые внутренние соревнования по настольному теннису[10].

Заключение. Подводя итог нашему исследованию, можно утверждать, что для решения определенных проблем на начальном этапе, связанных со субъективными причинами студентов и объективными причинами самого вида спорта, требуется методических способов от преподавателей и создания мотивации студентов для занятия настольным теннисом. Стоит отметить, что в Синьцзянском университете проходит реформа физического воспитания для улучшения физической подготовки студентов и настольный теннис как национальный вид спорта, повысит уровень общей физической подготовки обучающихся и содействует развитию морально-волевых и патриотических качеств студентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барчукова, Г.В. Теория и методика настольного тенниса [Текст] / Г.В. Барчукова, В.М. Богущас, О.В. Матыцин – М: Академия, 2006. – 229 с.
2. Го Э., Рыжкова Л.Г. Специфические особенности программы обучения в китайской академии настольного тенниса // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. 2022. № 8 (210). С. 59.
3. Волокитина О.А. Настольный теннис, как помощник в развитии физичес-
4. ской и эмоционально-волевой сфере студента // Наука-2020. – 2019. – № 10(35). – С. 92-95.
5. Михеева Е.В. Проблемы подготовки специалистов по физической культуре в области настольного тенниса и основные подходы к их решению // Молодежная наука: тенденции развития. 2022. № 4. С. 51.
6. Хэ Хуэй Чжан Годун. О проблемах в преподавании и их решения по «факультативному предмету по настольному теннису» в университетах Китая // Исследования боевых искусств, 2023. № 8. С. 138.
7. Способ держания ракетки - Техника игры в настольный теннис[электронный ресурс] https://www.dokaball.com/sports/nastolnyj_tennis/articles (дата обращения: 02.12.2024)
8. Путинцев И.В., Галкин А.А., Якуткина И. В. Методика обучения спортивной игре в настольный теннис. Учебно-методическое пособие для проведения учебных занятий со студентами аграрного вуза / Брянск, 2018. С. 13
9. Цю И. О технике подачи и методов тренировок в настольном теннисе // Канцелярски-спортивные товары и техника, 2021. С.53-54
10. Лю Янь. О преподавании атакующих навыков справа на факультативных курсах по настольному теннису в университете // Спортивная тренировка, 2015,5(30):34-35
11. Ивинский Д. В.. Методические рекомендации по организации и проведению спортивно-ориентированных занятий по настольному теннису для студентов, обучающихся по программе бакалавра // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. 2017. Т. 22. № 2 (166). С. 39

UDK: 81'276.6:355.

Farux YULDASHEV,
Toshkent iqtisodiyot va pedagogika instituti dosenti, p.f.n

O'zDJTSU professori, i.f.n K.Ziyadullaev taqrizi asosida

CREATION OF A SCIENTIFIC BASIS FOR AN INNOVATIVE NON-CONTACT FITNESS BOX AND A MECHANISM FOR POPULARIZATION AMONG THE POPULATION

Annotation

The article puts forward ideas about the basics of a new sport - innovative contactless fitness boxing by optimizing traditional boxing training, taking into account age, gender, physical condition, level of physical fitness of those involved, creating its scientific and theoretical foundations and a mechanism for popularization, developing a competition system.

Key words: Innovative non-contact fitness boxing, mechanism, "boxer dummy", optimization, punch parameters, sports selection, physical activity, technology, functional state, competition system, competition complex, Paralympic Games.

СОЗДАНИЕ НАУЧНОЙ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО БЕСКОНТАКТНОГО ФИТНЕС-БОКСА И МЕХАНИЗМА ПОПУЛЯРИЗАЦИИ СРЕДИ НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация

В статье выдвигаются идеи об основах нового вида спорта - инновационного бесконтактного фитнес бокса путем оптимизации традиционного бокса с учетом возраста, пола, физического состояния, уровня физической подготовленности занимающихся, создания его научно-теоретических основ и механизма популяризации, разработки системы проведения соревнований.

Ключевые слова: Инновационный бесконтактный фитнес бокс, механизм, "маникен боксера", оптимизация, параметры удара, спортивная селекция, физическая нагрузка, технология, функциональное состояние, система проведения соревнований, комплекс для проведения соревнований, паралимпийские игры.

INNOVATION KONTAKTSIZ FITNES BOKSNING ILMIY ASOSLARINI VA AHOLI QATLAMLARI ORASIDA OMMAVIYLASHTIRISH MEKANIZMINI YARATISH

Аннотация

Maqolada an'anaviy boks mashg'ulotlarini shug'ullanuvchilarning yoshi, jinsi, jismoniy holati, jismoniy tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda optimallashtirish orqali, yangi sport turi - innovatsion kontaktsiz fitnes boksga asos solish, uning ilmiy-nazariy asoslarini va ommaviylashtirish mexanizmini yaratish, musobaqa tizimini ishlab chiqish g'oyasi haqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion kontaktsiz fitnes boks, mexanizm, "bokschi manikeni", optimallashtirish, zarba parametrlari, sport seleksiyasi, jismoniy yuklama, texnologiya, funksional holat, musobaqa tizimi, musobaqa o'tkazish majmuasi, paralimpiya o'yinlari.

Kirish. Jamiyat taraqqiyotning zamonaviy bosqichida "Yangi O'zbekiston"ning yaratuvchilari bo'lgan xalqimizning salomatligini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, aholi qatlamlari orasida ommaviylashtirish bo'yicha qator Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlarining qabul qilinishi, mazkur sohada amalga oshirilishi zarur bo'lgan ishlarining ko'lamini va dolzarbligini belgilab bermoqda[1].

1-jadval

Boks bo'yicha O'zbekiston terma jamoasining so'nggi Olimpiada o'yinlarida erishgan natijalari

T/r	O'tkazilgan joyi, yili	Medallr hisobi				Jamoasida egallagan o'rni
		oltin	kumush	bronza	umumiy soni	
1.	Braziliya, Rio-de Jeneyro, 2016 yil	3	2	2	7	1
2.	Frantsiya, Parij, 2024 yil	5	0	0	5	1

2016 yilgi Rio-de Jeneyro olimpiadasida 49 kilogrammgacha bo'lgan vazn toifasida oltin medalni qo'lga kiritgan o'zbekistonlik bokschi Hasanboy Do'smatov turnirning eng yahshi bokschi sifatida Val Barker Kubogini (Val Barker Trophy) qo'lga kiritdi.

O'zbekiston yoshlarni boksga bo'lgan ommaviy qiziqishini inobatga olib erishilgan yutuqlarni yanada mustahkamlash va o'zbek boksining dunyodagi yetakchiligini saqlab qolish maqsadida prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2021 yil 29 aprelda PQ-5099-sonli "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[3].

Bir qator Rossiyalik tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "Ta'limning zamonaviy mazmuni innovatsion ta'lim texnologiyalarida, shu jumladan jismoniy tarbiya sohasi no'anaviy innovatsion sport turlarini ommalashtirish bo'yicha ishlarni amalga oshirishda tanqislikni xis etmoqda (I. A. Zimnaya, Ye. V. Berejnova, V. K. Balsevich, L. I. Lubysheva, V. V.

Qabul qilinayotgan farmon va qarorlarining amaliyotga tatbiq etilishi jismoniy tarbiya va sport sohasida kutilgan samaralarni bermoqda. Jumladan, boks bo'yicha mamlakatimiz terma jamoasi so'nggi yillarda xalqaro miqyosda yuqori natijalarga erishmoqda. Bokschilarimiz so'nggi olimpiada o'yinlarida erishgan yutuqlari orqali bugungi kunda mamlakatimiz butun dunyoga yanada kengroq tanilmoqda(1-jadval).

Ponomarev, V. I. Bogoslovskiy, S. A. Doroshenko, T. V. Vasilstova)[12].

Sport nazariyasida berilgan ta'rifga ko'ra, "Boks - bu atsiklik yakka kurash sport turi bo'lib, bunda sport faoliyati qat'iy reglamentlashtirilgan vaqt va qoidalar asosida, yuqori tezlikda va tez o'zgaruvchan shiddatda, murakkab koordinatsiyali harakatlarni bajarish orqali olib boriladi"[6]. Boks nihoyatda jozibador, kishini o'ziga jalb qilib ringda kechayotgan jarayonni bir nafasda kuzatishga majbur qiladigan sport turlaridan biri hisoblanadi. Boks jangni kuzatgan kishida ishtiyoq kuchayib, uning o'zida ham ringga chiqib jang olib borish hoxishi yuzaga keladi. Lekin boks murakkab sport turi bo'lganligi, jang yuqori tezlik va shiddatda o'tishi, hamda uriladigan kuchli zarbalar sababli jarohatlanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Shu sababli, boks bilan shug'ullanish va musobaqalarda ishtirok etish uzoq muddatli maxsus tayyorgarlik va muvofiq darajadagi salomatlik darajasiga ega bo'lishni talab etadi. Shuning uchun ham, boks mashg'ulotlariga aholining barcha qatlamlarini jalb etish

imkoniyati yo'qdek hisoblanadi. Lekin, ilmiy adabiyotlar tahlili, aholi qatlamlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma, olib borilgan pedagogik kuzatishlar, o'quv-mashg'ulotlarini va musobaqalar jarayonini tahlil qilish natijasida, shuningdek shaxsiy tajribadan kelib chiqqan holda, muammoni hal qilish imkoniyati mavjud deb hisoblaymiz. Buning uchun boks sport turining yangi innovatsion turdoshi bo'lgan kontaktsiz fitnes boks yo'nalishiga asos solish, uning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish, o'quv-mashg'ulotlar uslubiyati va musobaqa tizimini ishlab chiqish, hamda aholi qatlamlari o'rtasida ommaviylashtirish bo'yicha fundamental ilmiy-tadqiqot ishini olib borishni zarur[5, 8, 9, 10].

Mavzuga oid adabiyotlar va internet manbalari tahlili.

Ilmiy adabiyotlar va internet man'balari tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bugungi kunga kelib bir qator chet el mamlakatlaridagi xususiy sport klub va fitnes akademiyalarida fitnes boks bo'yicha mashg'ulotlar olib borilmoqda. Mashg'ulotlar an'anaviy boks vositalaridan foydalanilgan holda, ikki xil yo'nalishda – yuklamalarni optimallashtirilgan an'anaviy boks mashg'ulotlari va boks texnikasi usullaridan tashkil topgan, musiqa sadolari bilan hamohang tarzda bajariladigan ayerobika mashg'ulotlari shaklida o'tkazib kelinmoqda. Bularga misol qilib AQSH Kaliforniya shtati "Boks va fitnes akademiyasi", Rossiya Federatsiyasi Moskva shahridagi "BROTHERS", "ROCKY ROAD", "СИБИРЬ" boks akademiyasi kabi bir qator xususiy sport klublarini keltirish mumkin.

Bu klublarning faoliyatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularda fitnes mashg'ulotlarning tibbiy-biologik va pedagogik-psixologik jihatdan asoslangan muayyan tizimi ishlab chiqilmagan, jismoniy yuklamalarni yosh, jins va jismoniy imkoniyatlarga ko'ra me'yorlash tizimi, muayyan toifadagi jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarning shug'ullanishi uchun optimallashtirilgan variantlari mavjud emas, aholi qatlamlari o'rtasida ommaviylashtirish strategiyasi va ayniqsa, barcha sport turlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan jihati, ya'ni musobaqa tizimi ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, boks mashqlari metabolik jarayonlarga samarali ta'sir ko'rsatib, qon aylanishini yaxshilaydi, o'pkaning shikastlangan joylarini tiklaydi va o'pka to'qimalarining fibrozini oldini oladi[12]. Bu esa, COVID-19 kasalligidan keying o'pka faoliyatini tiklanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishimizning metodologik asoslarini jismoniy tarbiya va sport, aholi salomatligini mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish sohasidagi Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek, jismoniy tarbiya va sport nazariyasi(L.R. Matveyev, V.L.Filin(Rossiya), Yu.M.Yunusova, R.S.Salomov, T.S.Usmonxo'jayev, Sh.X.Xonkeldiyev, F.A.Kerimov, A.Abdullayev), ommaviy sport mashg'ulotlariga jalb qilish orqali aholi salomatligini mustahkamlash (E.A.Seytxalilov, I.A.Koshbaxtiyev, K.M. Maxkamjonov, F.A.Nurmatov, L.A.Inozemseva, L.A.Rustamov), sog'lom turmush tarzini shakllantirish(D.J.Sharipova, R.Arziqulov, G.S.Fuzailova), boks sport turining nazariyasi va metodikasi(R.D.Xalmuxamedov, V.N.Shin, F.K.Turdiyev, S.S.Tajibayev, G'Q.Rajabov), zamonaviy fitnes texnologiyalari (T.V.Vasilistova, V.V.Ponomarev, L.G.Disko, Y.V.Bondarenko, Y.V.Dvorkina, O.V.Sapojnikova (Rossiya)), adaptiv jismoniy tarbiya va sport (M.X.Mirjamolov, N.Sh.Bobomurodov) sohasida olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlari natijalari asosida shakllangan ilmiy qarashlar tashkil qiladi.

Belgilangan vazifalarni hal qilish uchun quyidagi tadqiqot usullarini qo'llash rejalashtirilgan: tadqiqot muammosi bo'yicha ilmiy va uslubiy adabiyotlarni, hamda internet man'balari tahlil qilish va umumlashtirish; so'rovnoma, intervyular, suhbat, tibbiy ko'riklar, pedagogik kuzatuvlar, pedagogik eksperiment, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik darajasini tekshirish, pedagogik eksperiment natijalarini matematik va statistik usulda tahlil qilish.

Tahlil va natijalar. Ma'lumotlarga ko'ra, darsdan va ishdan tashqari vaqtlarda jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari bilan shug'ullanish 7-15 yoshdagi aholi vakillarining 31,4%ini, 16-18 yoshdagilar orasida esa, 35,5%ni foizni tashkil qilib eng yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Aholi qatlamlarining kattaroq

yoshdagi vakillarining ko'rsatkichlariga nazar tashlasak, bunda 50-59 yoshdagilarda 8,2%ni, 60 va undan kattalarda esa, 5,3 %ni tashkil etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, aholi qatlamlarining yosh ko'rsatkichlari o'sib borgan sari, shug'ullanuvchilarning miqdori pasayib bormoqda. Bu holatga ta'sir etuvchi asosiy sabablarga quyidagilarni kiritish mumkin: sport turlarini turli yoshdagi aholi qatlamlari uchun yoshini, jinsini va jismoniy tayyorgarlik holatini hisobga olgan holda optimallashtirilgan variantlarining mavjud emasligi, muntazam tibbiy nazorat tizimi, yuklamalarni individual tarzda belgilash texnologiyasi, o'quv-trenirovka mashg'ulotlari uslubiyati ishlab chiqilmaganligi.

Joylarda o'tkazilgan anketa so'rovlari natijalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, respondentlarning 31,8% i o'z farzandlarini boks sport turi bilan shug'ullanishiga qarshi ekanligini, uning asosiy sababi mashg'ulot va musobaqalar davomida olinadigan jarohatlar ekanligini ko'rsatib o'tadilar. Katta yoshdagi respondentlar (25-40 yosh, erkak va ayollar), zaif eshituvchi bolalar (Toshkent shahar 106-maxsus internat) bilan o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra 28,6% i, agar innovatsion kontaktsiz fitnes boks bo'yicha mashg'ulotlari tashkillashtirilsa, bu sport turi bilan shug'ullanish istagi borligini bildirganlar. Shuni alohida takidlash kerakki, kontaktsiz fitnes boks mashg'ulotlari va musobaqalarida jarohatlanish ehtimoli nihoyatda past, hamda ular inson psixikasida agressiv kayfiyatni shakllanishiga yo'l qo'ymaydi.

Yana bir muhim holat haqida alohida to'xtalib o'tishimiz zarur. Bu ham bo'lsa muayyan toifadagi jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni mashg'ulotlarga jalb etish. Ularni innovatsion kontaktsiz fitnes boks mashg'ulotlariga jalb etish o'zlarini sog'lom insonlardek xis etishlariga, o'z kuchiga ishonch hosil qilishga, jamiyatimizda o'z o'rnini topishga, o'z imkoniyatlarini jamiyat taraqqiyoti yo'lida ishlashga sabab bo'ladi. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar hayotlarini bu tarzda olib borishlari ko'pchilik sog'lom yoshlarga o'rnatilgan bo'ladi. Ba'zi tushkunlikka tushib, hayotda o'z o'rnini topa olmay yurgan jismonan sog'lom insonlar uchun motivatsiya beradi.

Innovatsion kontaktsiz fitnes boksning mazmuni va mohiyati haqida to'xtaladigan bo'lsak, bu boks sport turining mashg'ulot vositalarini va jismoniy yuklamalari hajmini shug'ullanuvchilarning imkoniyatlariga mos ravishda optimallashtirgan holda, mashg'ulot va musobaqalarni tashkillashtirish va o'tkazishni o'z ichiga oladi.

Taklif etilayotgan innovatsion kontaktsiz fitnes boks yo'nalishi, hamda musobaqa o'tkazish tizimi va musobaqalar o'tkazish majmuasining xorijiy analoglari mavjud emas. Musobaqa o'tkazishga mo'ljallangan majmua 3x3 metr o'lchamdagi kichik ring, ring o'rtasiga o'rnatilgan, ichiga kompyuter dasturi orqali boshqariladigan zarba parametrlarini qayd etuvchi elektron qurilma joylashtirilgan, jangovar holatda turgan bokschi ko'rinishdagi "bokschi manikeni"ni, kompyuter jamlamasi, kompyuterga ulangan, tomoshabinlarga ma'lumotlarni etkazib berish uchun mo'ljallangan katta monitorni o'z ichiga oladi.

Fitnes bokschi 6 oy shug'ullangandan so'ng musobaqada ishtirok etishi mumkin. Musobaqa janglari kontaktsiz, ya'ni raqibsiz, "bokschi manikeni"ni bilan 3 raund davomida olib boriladi. Raundlar davomiyliги ishtirokchilarning toifasi va darajasiga qarab belgilanadi. Raundlar orasida 1 daqiqadan tanaffus beriladi. Tanaffus vaqtida bokschi 1 kishi sekundantlik qiladi.

Har bir raund natijalari monitorda aks etib boradi. Jangning 3-raundi tugagandan so'ng, yakuniy natija monitorda aks ettiriladi. Barcha ishtirokchilarning natijalarini o'zaro taqqoslash orqali musobaqa g'olibi va sovrindorlari aniqlanadi.

Musobaqaga quyidagi tartibdagi hakamlar hayati tomonidan xizmat ko'rsatiladi: bosh hakam, musobaqa kotibi, operator-hakam, informator-hakam, referi, shifokor. Ular o'z faoliyatini tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqiladigan kontaktsiz fitnes boks musobaqasi qoidalariga asosida olib boradi.

Musobaqalar turli xil variantlarda o'tkazilishi mumkin. Masalan: musobaqa yakka tartibda, juftliklarda yoki jamoaviy musobaqalar shaklida o'tkazilishi, natijalarni qayd qilishda zarbalar soni yoki kilogramm hisobida ularning kuchi, zarbalar aniqligi yoki tezligini hisobga olinishi mumkin. Shuningdek,

zabarlarning boshqa parametrlari bo'yicha ham musobaqa bellashuvlari o'tkazilishi mumkin.

Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar bilan mashg'ulotlar umumiy guruhlarda o'tkazilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki, bu holat jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslarni sog'lom odamlar bilan erkin muloqot qilish odatini shakllantirishga, o'zlarini ular bilan teng ekanligini his etishga, jamiyat ijtimoiy hayotiga tez va yengilroq moslashishga yordam beradi. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar o'tkaziladigan musobaqalarda quyidagi ikki toifada ishtirok etadilar:

-tayanch harakat apparati sog'lom bo'lgan karlar, zaif eshituvchilar;

-aravachada harakatlanuvchi jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar.

Xulosa va takliflar. Boks sport turning mashg'ulotlarini optimallashtirish orqali turli yoshdagi aholi qatlamlari va muayyan toifadagi imkoniyati cheklangan shaxslarni kontaktsiz fitnes boks bilan ommaviy tarzda shug'ullanishlari uchun imkoniyat yaratiladi va uni ommaviy sport turlari qatoridan o'rin olishi uchun imkoniyat yaratiladi. Bu vazifalarni amalga oshirish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni taqazo etadi:

-innovation kontaktsiz fitnes boks mashg'ulotlarini jismoniy sifatning rivojlanishiga, funksional holatiga, organizmining kardiorespirator tizimi faoliyatiga ko'rsatadigan ta'siri, shug'ullanuvchilarning mashg'ulotlar davomidagi jismoniy va psixologik rivojlanish dinamikasini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilish;

-o'quv-trenirovka mashg'ulotlari metodikalarini ishlab chiqish, sinovdan o'tkazish, samaradorligini aniqlash;

-kontaktsiz fitnes boks bilan shug'ullanuvchi turli yoshdagi aholi qatlamlari va muayyan toifadagi imkoniyati cheklangan shaxslar uchun yoshini, jinsini, salomatlik holati va jismoniy tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda tibbiy nazorat tizimi, yuklamalarni individual tarzda belgilash texnologiyasini ishlab chiqish;

-shug'ullanuvchilarning yoshini (4 yoshdan boshlab), jinsini, jismoniy tayyorgarlik darajasi va imkoniyatlarini hisobga olgan holda musobaqalar o'tkazish tizimi ishlab chiqish;

-innovation kontaktsiz fitnes boks bo'yicha musobaqalarini o'tkazish uchun mo'ljallangan majmuani (bolalar, kattalar va jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun mo'ljallangan variantlarda) ishlab chiqish;

-innovation kontaktsiz fitnes boks musobaqalarida qo'llash uchun zarba parametrlarini qayd etuvchi qurilmani ishlab chiqish;

-musobaqalar o'tkazish uchun mo'ljallangan majmua, hamda zarba parametrlarini qayd etuvchi qurilmaning ishini boshqarish uchun kompyuter dasturiy ta'minoti ishlab chiqish;

-mutaxassislarni jalb qilgan holda musobaqalar o'tkazish uchun mo'ljallangan majmua konstruksiyasiga ba'zi o'zgartirishlar kiritish va musobaqa qoidalarini ishlab chiqish orqali, musobaqa faoliyati zarba berishga asoslangan boshqa yakkakurash sport turlari (kikboksing, taekvondo, karate, muaytay, penchak-silat, savat va boshqalar) bo'yicha ham kontaktsiz musobaqalar o'tkazish imkoniyatlari tadqiq qilish, uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish;

-kontaktsiz fitnes boks bo'yicha murabbiylarni tayyorlash uchun maxsus o'quv kursi dasturi, darslik va o'quv-uslubiy qo'llanmalar nashr etish;

-kontaktsiz fitnes boksni jismoniy imkoniyatlari cheklangan shaxslar o'rtasida mamlakatimiz va xalqaro miqyosda keng ko'lamda ommaviylashtirish, hamda paralimpiyada musobaqalar dasturiga kiritish strategiyasi ishlab chiqish.

Shubhasiz, yuqorida ko'rsatib o'tilgan yo'nalishlar bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni innovation kontaktsiz fitnes boks mashg'ulotlarini ommaviylashtirish, aholining turli qatlamlarini, hamda muayyan toifadagi nogironligi bo'lgan shaxslarni mashg'ulotlarga jalb qilish aholi salomatligini mustahkamlash va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda o'z samarasini beradi.

Yana shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, ilmiy-tadqiqot ishini amalga oshirish natijasida O'zbekiston tomonidan innovation kontaktsiz fitnes boksga asos solish, hamda birinchi bo'lib alohida sport turi sifatida jahonga tanitish imkoniyati yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi "O'zbekiston respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5924 -sonli farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 oktyabrda "Sog'lom turmush tarzini keng targ'ib etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6099-sonli farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 29 aprelda "Boksni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5099-sonli qarori.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021yil 18 maydagi "Paralimpiya harakatini rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ-5114-sonli qarori.
5. Сапожникова, О. В. Фитнес: учеб. пособие; – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. – 144 с.
6. Бокс: учебник для ин-тов физкультуры; под обо'ред. И.П. Дегтярева. - М.: ФиС, 1979. - 279 с.
7. Xalmuxamedov R.D., Shin V.N., Turdiyev F.K., Tajibayev S.S. Boks nazariyasi va uslubiyati. Darslik. T., Mумтоз сўз, 2016, 545 б.
8. Salomov R.S. Sport mas'hg'ulotining nazariy asoslari-Toshkent., O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya instituti, 2005 yil, 261bet.
9. Виленский М.Я., Горшков А.Г. Основы здорового образа жизни студентов: Учебное пособие. Москва: Кнорус, 2012. 239 с.
10. Лубышева Л.И. Социология физической культуры и спорта: Учеб. пособие. М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 240 с.
11. Матвеев Л.П. Общая теория спорта и ее прикладные аспекты. – СПб.: Издательство «Лань», 2005. – 384 с.
12. Раковский А. И., Пономарев В. В., Шубин Д. А., Брюховских Т. В. Модульная фитнес-технология формирования практических навыков самообороны у студенток на основе бокса в процессе физического воспитания в ВУЗе // Физическая культура: воспитание, просвещение, эрудиция. – 2017. - № 5. - С. 6-7.